

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE ‘LÂM’, ‘LÂ’, ‘MÂ’ EDATLARI
VE KUR’ÂN-I KERÎM’DEKİ KULLANIMLARI
(Doktora Tezi)

Emre ÇAVDAR

Danışman

Prof. Dr. Tacettin UZUN

KONYA – 2015

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emre GAVDAR
	Numarası	108106083005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belâğatı
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Tacettin UZUN
	Tezin Adı	Arap Dilinde Lâm, Lâ, Mâ Edatları ve Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımları

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ^{Arap Dilinde Lâm, Lâ, Mâ Edatları ve} Kur'an-ı Kerim'deki... başlıklı bu çalışma ^{Kullanımları} 16.05.15 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Tacettin Uzun	
2	Prof. Dr.	U. Ali KAPAR	
3	Doç. Dr.	Mahmut Kafes	
4	Yard. Doç. Dr.	Fikret Arslan	
5	Doç. Dr.	Sedat ŞENSOY	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emre GAUDAR		
	Numarası	108106083005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belâğatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Arap Dilinde Lām, Lā, Mā Edatları ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kullanımları			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Emre GAUDAR

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emre ÇAVDAR		
	Numarası	108106083005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belağatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Tacettin UZUN		
Tezin Adı	Arap Dili'nde 'Lâm', 'Lâ', 'Mâ' Edatları ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanımları			

Arap dilinde 'isim, fiil ve harf' olmak üzere üç tür sözcük bulunmaktadır. Eski ve yeni pek çok eserde 'harf' türü yerine kapsamı daha geniş olan 'edat' terimi de kullanılmaktadır. Edatlar (edevât), tüm 'harf' türü kelimeleri kapsamasının yanında, zamir ve zarf görevli isimleri ve bâzı yardımcı fiilleri de içine almaktadır.

Genel olarak Arapça'da, özel olarak da Kur'ân-ı Kerîm'de en sık kullanılan edatlardan bâzıları; 'lâm' 'lâ' ve 'mâ' edatlarıdır. Toplamda yetmiş alt türe sâhip olan bu üç edat, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde anlam zenginliği sağlayan unsurlardan olmaktadır.

Bu tez çalışması, Arap Dili'nde 'lâm', 'lâ' ve 'mâ' edatlarını, bunların işlevlerini ve Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlarını ele almaktadır.

Giriş bölümünde, konunun kapsamı belirtilmiş, ilgili kaynaklara değinilmiş ve konuya ilişkin kavramların çerçevesi çizilmiştir.

Birinci bölümde, en eski kaynaklardan başlanarak, günümüze kadar geçen süreçte 'edatlar/edevât' konusuna değinen nahiv ve belâgat kitaplarından, özellikle de müstakil olarak edatları konu edinen hurûfu'l-meânî sahasına dâir eserlerden faydalanılarak 'lâm', 'lâ' ve 'mâ' edatlarının alt türleri tespit edilmiş, bu edatların belâgat yönüyle anlamları ve nahiv yönüyle işlevleri ortaya konmuştur.

İkinci bölümde, bu edatların hangi türlerinin Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığı ve buldukları ibârelere ne şekilde anlamsal katkıda buldukları, her bir başlık altında yeterli sayıda âyet-i kerîme örnek verilmek sûretiyle incelenmiştir. Âyet-i kerîmelerde yer alan konumuz kapsamındaki edatlar hakkında, i'râbu'l-Kur'ân, meânî'l-Kur'ân, ulûmu'l-Kur'an ve filolojik tefsirlerden elde edilen dil tahlillerinin sunulması ve her alt tür için istişhat edilen âyet-i kerîmenin, bağlamı doğru yansıtacak şekilde mealinin verilmesi ile konunun zenginleştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Bu çalışma, varılan neticeleri içeren bir sonuç bölümü ile bitirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Edat, Lâm, Lâ, Mâ, Kur'ân-ı Kerîm

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Emre ÇAVDAR		
	Student Number	108106083005		
	Department	Basic Islamic Sciences / Arabic Language & Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Tacettin UZUN		
Title of the Thesis/Dissertation	The Prepositions of Lâm, Lâ, Mâ in Arabic Language and It's Usage in The Holy Quran			

There are three kinds of words in Arabic, namely 'noun, verb and letters'. In many works, old and new, instead of 'harf' the broader term 'preposition' is used. Prepositions (adawât), include all types of 'harf' words, including pronoun names, adverbs names and also some auxiliary verbs.

Some of the most commonly used prepositions overall in Arabic, particularly in the Quran are 'lam', 'la' and 'ma' prepositions. These three prepositions, having a total of seventy subgenre, are the elements that provide richness of meaning for the Quran verses.

This thesis is about the 'lam', 'la' and 'ma' prepositions in Arabic Language, their linguistic functions and their use in the Holy Qur'an.

In the introduction, the scope of the issues are mentioned, the relevant sources are addressed and the concepts related to the topic have been outlined.

In the first part, the sub-types of 'lam', 'la' and 'ma' prepositions have been identified and their meaning from rhetorical aspects and their functions from the grammar aspect were revealed. Starting from the oldest sources until now, the subject of 'prepositions' is researched by the help of grammar and eloquence books, and especially 'huruf al-maani' books that directly deal with this topic.

In the second part, the prepositions used in the Quran and their semantic contribution were examined by giving a sufficient number of verses as examples under each heading. We tried to reflect the richness of the subject by providing linguistic analysis on the related prepositions extracted from books like I'rab al-Qur'an, Ma'ani al-Qur'an, Ulum al-Qur'an and philological tafsirs. We have also provided a correct translation of the Qur'an verses in a way that reflects the context of the verse.

This thesis work has been completed with an epilogue containing the results we got.

Key Words: Arabic Language, Prepositions, Lâm, Lâ, Mâ, The Holy Qur'an.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VII
TRANSKRİPSİYON	VIII
ÖNSÖZ.....	IX

GİRİŞ

1. KONUNUN TAKDİMİ	2
1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	2
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	3
2. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	4
2.1. Klasik Kaynaklar	4
2.2. Modern Kaynaklar	11
3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	15
3.1. Kelime Türleri	15
3.1.1. İsim.....	18
3.1.2. Fiil	20
3.1.3. Harf.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAP DİLİNDE ‘LÂM’ EDATI ve TÜRLERİ.....	42
1.1. ÂMİL ‘LÂM’ TÜRLERİ	43
1.1.1. CERREDEN LÂM EDATI (اللام الجارة)	43
1.1.1.1. Lâm-ı Tahsîs (لام التخصيص).....	44
1.1.1.2. Lâm-ı Ta‘îl (لام التعليل)	50
1.1.1.3. Lâm-ı Tebyîn (لام التبيين).....	51
1.1.1.4. Lâm-ı Teblîğ (لام التبليغ)	52
1.1.1.5. Lâm-ı Te’kîd (لام التأكيد).....	53
1.1.1.6. Lâm-ı Ta‘diye (لام التعديّة)	56
1.1.1.7. Lâm-ı İstiğâse (لام الاستغاثة).....	58
1.1.1.8. Lâm-ı Kasem (لام القسم)	60
1.1.1.9. Lâm-ı Taaccub (لام التعجب).....	61
1.1.1.10. Bâzı edatlarla aynı anlamda kullanılan lâm türleri	63
1.1.2. NASB EDEN LÂM EDATI (اللام الناصبة)	66

1.1.2.1.	Lâm-ı Ta'îl (لام التعليل) / (لام كَيْ)	67
1.1.2.2.	Lâm-ı Cuhûd (لام الجُود)	69
1.1.2.3.	Lâm-ı A'kîbet (لام العاقبة)	72
1.1.2.4.	Nasbden diğ er lâ m türleri	74
1.1.2.4.1.	(أَنْ) Anlamına Gelen Lâ m	74
1.1.2.4.2.	(الفاء) Anlamına Gelen Lâ m	74
1.1.3.	CEZME DEN LÂ M EDATI (اللام الجازمة)	74
1.1.3.1.	Lâm-ı Emr (لام الأمر)	74
1.2.	ÂTIL 'LÂ M' TÜRLERİ	78
1.2.1.	Lâm-ı İbtidâ (لام الابتداء)	79
1.2.2.	Lâm-ı Muzahleka (اللام المَرْخَلَقَة)	82
1.2.3.	Lâm-ı Fârika (اللام الفارقة)	87
1.2.4.	Lâm-ı Cevâbiyye (اللام الجَوَابِيَّة)	90
1.2.5.	Lâm-ı Muvattie (اللام المُوَطَّئَة)	94
1.2.6.	Lâm-ı Taaccub (لام التعجب)	96
1.2.7.	Lâm-ı Bu'd (لام البعد)	97
2.	ARAP DİLİ'NDE 'LÂ ' EDATI ve TÜRLERİ	98
2.1.	Lâ-ı Nâfiye (لا النَّافِيَة)	99
2.1.1.	Âmil Nefiy 'Lâ'sı	100
2.1.1.1.	Cinsi Nefyeden 'Lâ'	100
2.1.1.2.	(ليس)'ye Benzeyen (لا) Edatı	111
2.1.2.	Âtıl Nefiy 'Lâ'sı	114
2.1.2.1.	İsim Cümlesinin Başına Gelen Âtıl Nefiy 'Lâ'sı	115
2.1.2.2.	Fiil Cümlesinin Başına Gelen Âtıl Nefiy 'Lâ'sı	116
2.2.	Lâ-ı Â'tife (لا العَاطِفَة)	119
2.3.	Lâ-ı Cevâbiyye (لا الجَوَابِيَّة)	124
2.4.	Lâ-ı Nâhiye (لا النَّاهِيَة)	125
2.4.1.	Nehy'in Tanımı	125
2.4.2.	Nehiy Edatının Amel ve Anlam Açısından İşlevi	126
2.4.3.	Nehy'in, Hakîkî Anlamı Yanında, İfâde Ettiği Diğ er Anlamlar	127
2.4.4.	Nehiy 'Lâ'sının, Amel Etme Fonksiyonunu Yitirmesi	128
2.4.5.	Nehiy 'Lâ'sı ile Cezmolmuş Fiilin Hazfi	128
2.4.6.	Nehiy Lâ'sının İştikâkı	128
2.5.	Lâ-ı Zâide (لا الزَائِدَة)	128

2.5.1.	Câr ve Mecrûrû Arasında Bulunan (لا) Edatı.....	129
2.5.2.	Kendisiyle Birlikte Başka Bir Atf Harfi Bulunan (لا) Edatı.....	129
3.	ARAP DİLİ'NDE 'MÂ' EDATI VE TÜRLERİ	131
3.1.	Mâ-ı Nâfiye (ما النافية)	131
3.1.1.	İsimlerin Başına Gelen Nâfiye Mâ'sı.....	132
3.1.1.1.	Mâ-ı Hicâziyye (ما الحجازية)	132
3.1.1.2.	Mâ-ı Temîmiyye (ما التميمية)	136
3.1.2.	Fiillerin Başına Gelen Nâfiye Mâ'sı	137
3.1.2.1.	Mâzi Fiilin Başına Gelen Nefiy 'Mâ'sı (ما الداخلة على الفعل الماضي)	137
3.1.2.2.	Muzâri Fiilin Başına Gelen Nefiy 'Mâ'sı (ما الداخلة على الفعل المضارع) ..	138
3.2.	Mâ-ı Masdariyye (ما المصدرية).....	139
3.2.1.	Mâ-ı Masdariyye-Gayrı Vaktiyye (ما المصدرية غير الوقتية).....	139
3.2.2.	Mâ-ı Masdariyye-Vaktiyye (ما المصدرية الوقتية)	141
3.3.	Mâ-ı Mugayyıra (ما المغيرة)	143
3.4.	Mâ-ı Zâide (ما الزائدة)	143
3.4.1.	Mâ-ı Zâide-Müekkide (ما الزائدة المؤكدة)	143
3.4.2.	Mâ-ı Zâide-Kâffe (ما الزائدة الكافة)	145
3.4.3.	Mâ-ı Zâide-i Müheyie (ما الزائدة المهينة و ما الزائدة المستطاة).....	147
3.4.4.	Mâ-ı Zâide-i Mua'vada (ما الزائدة المعوضة)	148
3.5.	Mâ-ı Mevsûliyye (ما المؤصولية)	149
3.6.	Mâ-ı İstifhâmiyye (ما الاستفهامية).....	151
3.7.	Mâ-ı Şartıyye (ما الشرطية).....	155
3.8.	Mâ-ı Nekira (ما النكرة)	156
3.8.1.	Mâ-ı Taaccubiyye (ما التعجبية)	156
3.8.2.	Mâ-ı Mevsûfe (ما الموصوفة)	159
3.8.3.	Mâ-ı Mübheme (ما المبهمه).....	160

İKİNCİ BÖLÜM

1.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'LÂM' EDATININ KULLANIMLARI	164
1.1.	Kur'ân-ı Kerîm'de Âmil Lâm Türleri.....	166
1.1.1.	Kur'ân-ı Kerîm'de Cerreden Lâm Edatı	166
1.1.1.1	Lâm Edatının 'Milk' Anlamı	166
1.1.1.2.	Lâm Edatının 'Temlîk' ve 'Şibhu't-Temlîk' Anlamları	167
1.1.1.3.	Lâm Edatının 'İhtisâs' Anlamı	168

1.1.1.4. Lâm Edatının ‘İstihkâk’ Anlamı.....	169
1.1.1.5. Lâm Edatının ‘Ta‘lil’ Anlamı	170
1.1.1.6. Lâm Edatının ‘Ta‘diye’ ve ‘Takviye’ Anlamları ve ‘Ziyâdeliği’	172
1.1.1.7. Lâm Edatının ‘Tebliğ’ Anlamı.....	177
1.1.1.8. Lâm Edatının ‘Tebyîn’ Anlamı.....	178
1.1.1.9. Lâm Edatının ‘Taaccub’ Anlamı	178
1.1.1.10. Lâm Edatının, Çeşitli Edatların Yerini Almak Üzere Bulunması.....	179
1.1.2. Kur’ân-ı Kerîm’de Nasb Eden Lâm Edatı.....	185
1.1.2.1. Lâm-ı Ta‘lil	185
1.1.2.2. Lâm-ı Cuhûd.....	194
1.1.2.3. Lâm-ı Âkıbet	200
1.1.3. Kur’ân-ı Kerîm’de Cezm Eden Lâm Edatı.....	206
1.1.3.1 Lâm-ı Emr	206
1.1.3.1.1. Lâm-ı Emr’in Nahiv Boyutu	206
1.1.3.1.2. Lâm-ı Emr’in Anlam Boyutu.....	209
1.2. Kur’ân-ı Kerîm’de Âtıl Lâm Türleri.....	213
1.2.1. Lâm-ı İbtidâ	213
1.2.2. Lâm-ı Muzahleka	216
1.2.3. Lâm-ı Fârîka	218
1.2.4. Lâm-ı Cevâbiyye ve Lâm-ı Muvattie.....	221
1.2.5. Lâm-ı Bu‘d	230
2. KUR’ÂN-I KERÎM’DE ‘LÂ’ EDATININ KULLANIMLARI	233
2.1. KUR’ÂN-I KERÎM’DE LÂ-I NÂFİYE.....	233
2.1.1. İsim Cümlelerinin Başına Gelen ‘Lâ-ı Nâfiye’ Edatı.....	234
2.1.1.1. Cinsi Nefyeden Lâ	234
2.1.1.2. ‘Leyse’ye benzeyen ‘lâ, Lâ-ı Âtîle ve ‘Lâ’ edatının tekrârı	253
2.1.1.2.1. Ameli hakkında ihtilâf edilen lâ’ edatı	253
2.1.1.2.2. Âmil olmaması sebebiyle tekrârlanan ‘lâ’ edatı.....	258
2.1.2. Fiil Cümlelerinin Başına Gelen ‘Lâ-ı Nâfiye’ Edatı	260
2.1.2.1. Lâ-ı Nâfiye’nin Mâzi Fiilin Başına Gelmesi	261
2.1.2.2. Lâ-ı Nâfiye’nin Muzâri Fiilin Başına Gelmesi	262
2.2. KUR’ÂN-I KERÎM’DE LÂ-I NÂHİYE	275
2.2.1. Nehiy Konusunun Anlama Dâir Bâzı Boyutları	276
2.2.2. Nehiy Konusunun Gramere Dâir Bâzı Boyutları	277

2.2.3.	Nehyin Asıl Anlamı.....	278
2.2.4.	Nehyin Diğer Anlamları.....	284
2.2.5.	Hem Nâhiye Hem de Nâfiye Olarak Değerlendirilen (لَا) Edatı.....	288
2.2.6.	Kıraatler Açısından Farklı Değerlendirilen (لَا) Edatı.....	291
2.3.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE LÂ-I ZÂİDE	292
2.3.1.	Kıyâsî Olarak Zâid Konumda Bulunan 'Lâ' Edatı	293
2.3.2.	Gayr-ı Kıyâsî Olarak Zâid Konumda Bulunan 'Lâ' Edatı.....	302
3.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ' EDATININ KULLANIMLARI	304
3.1.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I MEVSÛLİYYE'	306
3.1.1.	Anlam Boyutu ve Vaz' Amacı Açısından Mâ-i Mevsûliyye	306
3.1.2.	Nahiv Boyutu Açısından Mâ-i Mevsûliyye	313
3.2.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I ŞARTİYYE'	316
3.2.1.	Hem Şart Hem de Cevap Unsuru Meczum Muzâri Fiil.....	317
3.2.2.	Şart Unsuru Meczum Muzâri Fiil Cevap Unsuru İsim Cümlesi.....	318
3.2.3.	Şart Unsuru Meczum Muzâri Fiil Cevap Unsuru Fiil Cümlesi	318
3.2.4.	Şart Unsuru Meczum Muzâri Fiil Cevap Unsuru Şibh-i Cümle.....	318
3.2.5.	Şart Unsuru Mâzi Fiil Cevap Unsuru İsim Cümlesi.....	318
3.2.6.	Şart Unsuru Mâzi Fiil Cevap Unsuru Şibh-i Cümle.....	319
3.3.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I İSTİFHÂMİYYE'	319
3.3.1.	İstifham 'Mâ'sının Kullanılış Amacı (Vaz' Sebebi).....	319
3.3.2.	İstifham 'Mâ'sının Kalıbı/Sîgası (Yazım Şekli)	321
3.3.3.	'Mâ' Edatı ile İstifhâmın Anlam Boyutu.....	321
3.3.4.	'Mâ' Edatı ile İstifhâmın Nahiv Boyutu.....	327
3.4.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I TAACCUBİYYE'	331
3.5.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I NEKİRA-I MEVSÛFE'	333
3.6.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'Nİ'ME' ve 'Bİ'SE' FİİLLERİNE BİTİŞEN 'MÂ' ...	340
3.7.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I İBHÂMİYYE'	347
3.8.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I NÂFİYE'	350
3.8.1.	Kur'ân-ı Kerîm'de İsim Cümlelerinin Başında Mâ-i Nâfiye	351
3.8.1.1.	Nahiv Açısından Mâ-ı Hicâziyye.....	352
3.8.1.2.	Anlam Açısından Mâ-ı Hicâziyye	357
3.8.1.3.	(مَا) ve (لَيْسَ) Edatlarının 'Nekira İsimleri' Arasındaki Fark	359
3.8.1.4.	(مَا) ve (لَيْسَ) Edatlarının 'Haberleri' Arasındaki Fark.....	360
3.8.2.	Kur'ân-ı Kerîm'de Fiil Cümlelerinin Başında Mâ-ı Nâfiye.....	361

3.8.2.1.	Mâzî Fiilin Başına Gelen Mâ-ı Nâfiye ve İfâde Ettiği Olumsuzluk.....	361
3.8.2.2.	Muzârî Fiilin Başına Gelen Mâ-ı Nâfiye ve İfâde Ettiği Olumsuzluk.....	363
3.9.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I MASDARIYYE'	364
3.9.1.	Kur'ân-ı Kerîm'de Mâ-i Masdariyye Gayrı Zamaniyye	366
3.9.1.1.	Mâ-ı Masdariyye'nin Sıla Cümlesinin Olumlu Mâzi Fiil Olması	367
3.9.1.2.	Mâ-ı Masdariyye'nin Sıla Cümlesinin Muzârî Fiil Olması	369
3.9.2.	Kur'ân-ı Kerîm'de Mâ-ı Masdariyye-Zamaniyye	370
3.9.2.1.	Masdariyye-Zamaniyye'nin Sılasının Olumlu-Mâzi Fiil Olması.....	371
3.9.2.2.	Masdariyye-Zamaniyye'nin Sılasının Olumsuz-Muzârî Fiil Olması.....	373
3.10.	KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I ZÂİDE'	374
3.10.1.	Mâ-ı Zâide-i Müekkide	374
3.10.1.1.	Kıyâsî Olarak Gelen Mâ-ı Zâide-i Müekkide.....	374
3.10.1.2.	Gayrı Kıyâsî Olarak Gelen Mâ-ı Zâide-i Müekkide	378
3.10.2.	Mâ-ı Zâide-i Kâffe	379
3.10.2.1.	Mâ-ı Kâffe'nin (كُ) Edatının Sonuna Bitişi.....	380
3.10.2.2.	Mâ-ı Kâffe'nin (كُ!) ve Kardeşlerinin Sonuna Bitişi	380
	SONUÇ.....	385
	BİBLİYOGRAFYA	391
	ÖZGEÇMİŞ.....	404

KISALTMALAR

- a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
a.y. : aynı yer
b. : İbn, bin
bkz. : bakınız
c. : cilt
c.c. : celle celâluhû
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h. : hicrî
Hz. : Hazreti
m.: makale
md. : maddesi
ö. : ölüm tarihi
s. : sayfa
(s.a.v.) : sallallâhu aleyhi ve sellem
sy. : sayı
ts. : tarihsiz
vb. : ve benzeri, ve benzerleri
vd. : ve diğerleri

TRANSKRİPSİYON

ء : ' ب : b ت : t ث : ṯ ج : c ح : h خ : ḫ

د : d ذ : z ر : r ز : z س : s ش : ṣ ص : ṣ

ض : d ط : ṭ ظ : z ع : ' غ : g ف : f ق : k

ك : k ل : l م : m ن : n و : v ه : h ی : y

ÖNSÖZ

İnsana, zihnindeki muhâtabına aktarma imkânı sunan dil, sâhip olduğu sesler, bu sesleri somut alanda gösteren semboller - işaretler, içerdiği kelimeler, üzerine binâ edildiği kâideler açısından, miletten millete değişiklik arz etmektedir. Diğer yandan diller, asırlar boyunca, yüzlerce tür ilim dalının ifâde yolu olma, medeniyetlerin yayılışına vâsita olan temel unsurlardan biri olarak önemli bir misyon îfâ etme ya da sâdece bir kabîlenin veyâ bir toplumun iletişim aracı şeklinde kalma yönleriyle de birbirinden ayrılmaktadır.

Dünya çapında konuşulma oranı en fazla, çağlardan beri biriktirdiği edebî birikimi üst düzeyde, kelime hazinesi yönüyle en geniş olan dillerden biri Arapça'dır. Arapça'yı geçmişine sıkı bir bağ ile bağlayan, engin edebî mîrâsını bugününe taşımasını sağlayan ana öge ise, din ögesidir, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Arap'ı, Arap olmayanı, tüm İslâm toplumu, Arapça'ya yönelik filolojik çalışmaları, fasih Arap dili ile nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'i, onun içerdiği lâfız ve hükümleri, kendi orjinalitesi ile koruma hedefi çerçevesinde başlatmıştır. Kaynak, bir yönüyle ebedî olunca, onu -çeşitli açılardan- farklı farklı dillerde tanıtmaya metodları da yüzyıllar boyunca devâm etmiş, bugüne kadar gelmiştir.

Türkçe'de de, hem genel olarak Arap dili yürüngesinde, hem de Kur'ân-ı Kerîm özelinde, dün de bugün de eserler verilmiştir, verilmektedir. Biz de bu iki yolu birleştirme metodunu tercih ederek, eksikliğini tespit ettiğimiz bir konuyu, 'edatlar' konusunu, kendimize çalışma alanı olarak belirledik. Genel olarak Arapça'da 'edatlar' konusunu içeren Türkçe müstakil eser sayısı, nahiv eserlerine oranla az olduğu gibi, edatları Kur'ân-ı Kerîm düzeyinde ele alan ve onların Kur'ân-ı Kerîm'deki şekil ve anlam husûsiyetleri üzerinde duran eserler ise, daha azdır. Bu gerçekten hareketle, Arap dilinde en çok türü olan ve en çok kullanılan üç edatı; 'lâm', 'lâ' ve 'mâ' edatlarını, önce Arap Dili-Belâğatı genelinde ele almayı, ardından Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlarını ve anlam boyutlarını tespit etmeyi hedef belirledik.

Bu çalışma giriş bölümünden, iki bölümden ve sonuç kısmından oluşmaktadır:

Giriş bölümünde, konumuzun sınırlarından ve öneminden bahsedilmekte, konumuzla alâkası ekseninde bâzı kaynak eserler tanıtılmakta ve son olarak konumuzu ilgilendiren kavramlar üzerinde geniş bir tahlil yapılmaktadır.

Birinci bölümde, sırasıyla ‘**Arap Dili’nde Lâm Edatı ve Türleri**’, ‘**Arap Dili’nde Lâ Edatı ve Türleri**’, ‘**Arap Dili’nde Mâ Edatı ve Türleri**’ ana başlıkları altında, adı geçen edatlar, olanca genişliği ile değerlendirilmektedir. Tezimizin bu bölümü, bir sonraki bölüm için önemli bir basamak vazifesi görmektedir.

İkinci bölümde, sırasıyla, ‘**Kur’ân-ı Kerîm’de ‘Lâm’ Edatının Kullanımları**’, ‘**Kur’ân-ı Kerîm’de ‘Lâ’ Edatının Kullanımları**’, ‘**Kur’ân-ı Kerîm’de ‘Mâ’ Edatının Kullanımları**’ ana başlıkları altında, ilgili edatların hem Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinde buldukları gramatik konumlar, hem de bu edatların sâhip oldukları anlam zenginlikleri kapsamlı bir şekilde gösterilmektedir.

Sonuç başlığında ise, çalışma sürecinde tespit edilen bâzı hususlara yer verilmektedir.

Hiç şüphesiz bu çalışma bir kişinin birikimi ile vucûda gelmiş değildir. Tez yazımı süresince çalışmamızı tâkip eden değerli Danışman Hocam Prof. Dr. Tâcettin Uzun Bey’e, Tez İzleme Komisyonu’nda yer alan Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar ve Doç. Dr. Sedat Şensoy hocalarıma, doktora düzeyine gelene kadar üzerimde hakkı olan tüm hocalarıma ve âilemin bütün fertlerine teşekkürlerimi arz ediyorum.

Çeşitli tenkit ve tavsiyeleri bekleyen bu çalışmanın, ilim dünyâsına bir nebze katkısı olması, dileğimize. Minnet, Allah’a (cc) ve şanlı rasûlü, Efendimiz’edir (sav).

GİRİŞ

1. KONUNUN TAKDİMİ

1.1.Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bir dilin en küçük anlamlı birimine kelime denmektedir ve dil tahsili en başta hedef dilin kelime hazinesine en üst seviyede sahip olmaya bağlıdır. Ancak mücerred kelime bilgisi, bir dile ait sözlü bir ibareyi veya yazılı bir metni istenen şekilde yorumlamada ve onlardan hassas dil noktelerini elde etmede yeterli olamamakta, bu evrede kelimelerin birbiriyle anlamlı ve hüküm içeren bir bütünlük oluşturdukları, kelâm/cümle denilen dil unsurunun özelliklerinin ve ilgili dile ait terimler, terkipler, tabirler ve kalıpların bilinmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.¹

Kelime türleri dilden dile farklılık arzedelebilmektedir. Örneğin Türkçede sözcükler isim, fiil, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç gibi türlere ayrılırken; tezimizin konusunu ilgilendiren Arap Dili ise kelime türü olarak isim, fiil ve harf şeklinde üçlü taksime sahiptir.

Yukarıda ifade edilen ‘bir dile ait cümleler, terkipler, tabirler ve kalıpların’ belenmesi ve yorumlanması ameliyesinde en öneli unsur, o dile ait edatların bütün tafsilatıyla bilinmesidir. Diğer bir deyişle, ‘cümlelerin teşekkülünde çeşitli fonksiyonlar icra eden ve kelamın teşkilinde adeta bir çimento vazifesini yüklenen’² edatların anlamlarını ilgili metinlerde çözebilmek, o dilin lafız yapısını ve anlam örgüsünü büyük oranda tahsil edebilmek demektir.³

Mezkur sebeplere binaen, tarihsel süreç içerisinde, harfler konusu çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Arap diline ait ilk çalışmalarda, nahiv, belagat, mantık vb. alanlarına dair eserlerde ve tefsir, usul-ü fıkıh ve usul-ü hadis sahalarına dair teliflerde, kitapların içerdiği konuların arasına serpiştirilmek suretiyle incelenen edatlar, bir sonraki aşamada müstakil eserler çerçevesinde incelenmişlerdir. Modern dönem Arap

¹ Kaynak eserler dipnotta verilirken şu metod tâkip edilecektir: Kaynak eser kitap olduğunda, ilk geçtiği yerde tam künyesi verilecektir. Daha sonra geçtiği yerlerde, eser isimleri kısaltılacak, aynı eser aynı sayfada ikinci kez kullanılırsa, ilgili eser için (a.g.e.) kısaltması kullanılacaktır. Peşpeşe gelen iki veyâ daha fazla dipnotta aynı eserin aynı sayfasından faydalanılacaksa (a.y.) kısaltması kullanılacaktır. Ancak aynı müellife âit iki farklı kitaptan faydalanılması durumunda, her iki kitap için de (a.g.e.) kısaltması kullanılmayacaktır. Kaynak eser, ansiklopedi maddesi veyâ tez olduğunda, madde/tez adı ve yazarı her zaman açık yazılacak, herhangi bir kısaltma kullanılmayacaktır. Kaynak makâle olduğunda; aynı makâle peşpeşe gelen dipnotlarda atıf yapılacaksa (a.g.m.) kısaltması kullanılacak, bunun dışında makâle adları açık yazılacaktır.

² Ahmet Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri* (Doktora Tezi, 1999), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. VII.

³ Edatların (hurûfu’l-meânî) gramatik yapılarıdaki ve bir mânâyı ifâdedeki rolleri hakkında bkz: es-Sâdık Halife Râşid, *Devru’l-Harfî Edâ-i Ma’nâ’l-Cümle*, Câmîiatu Kâryûnus Yayınları, Bingâzi, 1996, s.41-44 ve 175-177.

aleminde de konu ehemmiyetini yitirmemiş, hatta konuya daha da değer verilerek, günün metotlarıyla, edatlar konusuna dair çeşitli çalışmalar hazırlanmıştır.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiyesine, Arap dili çalışmaları zaviyesinden bakıldığında, Türkçe kaleme alınan filoloji eserlerinin daha ziyade sarf-nahiv ekseninde canlılık kazandığını görülmektedir. Bu branşlara dair çalışmalar ilgililer nezdinde aşikardır. Yine ülkemizde, özellikle son yıllarda çeşitli sebeplerle Arapça'ya yönelik artan talep, bu dile dair muhtelif alanlardaki Türkçe çalışma sayısını da artırmıştır. Ancak bu güzel ilerlemeden edatlar konusu gereken ölçüde nasiplenememiştir.

Bu gerçeklerden hareketle, hem konuya tekrar bir ilgi uyarmak hem de bizzat katkı sağlamak mülahazalarıyla tez çalışmasının, harfler (edatlar) alanında olması kararlaştırıldı.

1.2.Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Arap dilinin haddizatında İslamın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in dili olması ve Arap dili çalışmalarının bidayetinden günümüze her zaman Kur'an-ı Kerim ile irtibatlı olarak sürdürülebilmesi bizim için de gerekli bir hususiyet kabul edilmiştir. Diğer yandan her Müslüman araştırmacı ve akademisyenin, konumuna göre, belli bir oranda, Kur'an-ı Kerim'i anlama, yorumlama ve anlatma misyonu sebebiyle, edatlara dair belirlenen tezimizin çerçevesinin Kur'an-ı Kerim'e hasredilmesi amaçlandı. Fakat Kur'an-ı Kerim'de, pek çok türde harfin, çeşitli kalıplarıyla yüzlerce ve binlerce defa kullanılması, bizi, araştırmanın konusunu biraz daha daraltmaya sevketti ve bu çalışma Arapça'da en çok alt türe sahip ve en sık kullanılan "lam", "la" ve "ma" edatlarına tahsis edildi. Bu tahsis aynı zamanda hem belli bir merkeze odaklanılmasını sağlayacak hem de konunun genişliğinin bize çalışmanın sınırlarını kaybettirmesinden alıkoyacaktır.

Kapsamını bu şekilde belirlediğimiz tezimizin hazırlanmasında tâkip edilen metod ise şu minval üzere olmuştur: Öncelikle, edatlara dâir müstakil kaynakların telifinden önceki devreye âit klâsik nahiv kitapları ve sâdece edatları ele alıp onları çeşitli tasniflere ayırarak işleyen klâsik ve modern kitaplar taranarak, konumuz çerçevesine giren edat türlerinin bu eserlerde bulunup bulunmadığı belirlendi.

İkinci olarak, doğrudan konumuz olan edatlara dâir, çeşitli dillerdeki eserler dikkatle tetkik edildi.

Son olarak, konumuzun Kur'ân-ı Kerîm'i ilgilendiren yanı hasebiyle, bâzı Meâni'l-Kur'an ve tefsirlerde, ayrıca ulûmu'l-Kur'ân türü birkaç klâsik eserde ilgili edatlara dâir bilgiler derlendi. Bu üç aşamanın ardından, elde ettiğimiz bilgileri, tarihsel

sıralamaya riâyet ederek, işledik, gerekli yerlerde yanlış bulduğumuz hususlara değindik ve bir bütünlük içerisinde arz etmeye çalıştık.

Ancak, hangi branşa âit olursa olsun, bir araştırmancının, ilgili ön terimlerden bağımsız olarak ele alınması pek sağlıklı sonuçlar veremeyeceğinden, asıl konuya girmeden önce, tezimizin sağlam bir zemine oturması ve pek çok türü olan Arapça dil bilimlerinin neresine tekâbül ettiğini göstermesi açısından, ‘kavramsal çerçeve’ başlığı altında bir tespit çalışması yapılmıştır.

2. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1.Klasik Kaynaklar

Harfler (edatlar) hakkında telif edilen müstakil eserlere geçmeden önce bu konuya temas eden, nahiv⁴, lugat, filoloji vb. alanlarındaki bazı klasik dönem⁵ kitaplarını ilgili yönleriyle zikretmek istiyoruz⁶:

- *el-Kitab* (الكتاب): Mütakaddimun nahiv alimleri arasında harfler konusuna yer verenlerin başında gelen Sibeveyh’in (ö.180/796) *el-Kitab*’ının hemen her yerinde harfler konusuyla ilgili bilgiler bulmak mümkündür.⁷
- *Te’vilu Muşkili’l-Kur’an* (تأويل مُشكِل القرآن): Kur’an-ı Kerim’e yapılan saldırılara karşı cevap mahiyetinde kaleme aldığı⁸ bu eserinde İbn Kuteybe (ö.276/889), kıraat, sarf, nahiv ve belağata dair bazı meseleleri Kuran’-ı Kerim ile alakaları çerçevesinde ele almış olup, eserinin son kısımlarını, ehemmiyetine binaen, ‘Kur’an’ın nazmını bozduğu iddia edilen bazı harflerin tevili’ ‘hurûfu’l-meânî ve bu kapsamda değerlendirilebilen bâzı fiillerin tefsîri’⁹ ve ‘anlam açısından birbirlerinin yerine

⁴ Harfleri, nahiv meseleleri içerisinde ele alan eserler, daha çok onları raf’, nasb, cerr ve cezm etmelerine göre, yâni i’râb ekseninde öğretme metodunu benimserler. Zira, nahvin temel meselesi ameldir/i’râbtır. Bkz: Hasan Soyupek, *Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri*, 1. Baskı, Sentez Matbaacılık, Ankara, 2011, s. 22.

⁵ Arap dili ve edebiyâtı için, modern döneme geçiş sınırı, en erken târih olarak, 18. yüzyıl başlangıcıdır. Bu târihten öncesi, çeşitli ara dönemlere ayrılmakla berâber klasik dönem sayılmaktadır. Bkz: İsmâil Durmuş, “*Nahiv*” md., DİA, 32/305; Mehmet Yalar, *Hazırlayıcı Faktörleri Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, 1. Baskı, Emin Yayınları, Bursa, 2009, s.33-35.

⁶ Bu branşlar dışında, Garîbu’l-Kur’ân, Meani’l-Kur’ân, Ulûmu’l-Kur’ân, Garîbu’l-Hadîs, Uşûlü’l-Hadîs, Uşûlü’l-Fıkh, Mantık, Belağat vs. alanlara ait eserlerde de harfler konusuna dair, müstakil başlıklar altında geniş malumat bulmak mümkündür. Bu eserlerden tezimizin ilerleyen sayfalarında istifade edeceğimizden dolayı burada bu kadar bilgilendirme ile yetiniyoruz.

⁷ Ahmet Yüksel, “*Arap Dilinde Meânî’l-Hurûf İlmine Dâir Literatür Çalışmaları*”, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 20, Ankara, Yaz 2004, (295 – 306), s.296.

⁸ Hüseyin Yazıcı, “*İbn Kuteybe*” md., DİA, 20/146.

⁹ Bkz: Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, (ö.276), *Te’vilu Muşkili’l-Kur’ân*, Tahkik; İbrâhim Şemseddîn, 2. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2007, s.278.

kullanılabilen harfler¹⁰ vs. başlıklı bazı konulara ayırmıştır. İbn Kuteybe bu eserinde, konuları, Kûfe dil mektebinin görüşleri ekseninde ele almıştır.¹¹ Son olarak, *Te'vil-u Muşkili'l-Kur'an*, harflere/edatlara dâir müstakil kısımlar ayıran ilk kitaptır.¹²

- *el-Muktedab* (المقتضب): el-Müberra'de (ö.285/898) âit olan bu nahiv eserinde harfler konusuna oldukça geniş yer verilmiş, ancak onda da Sibeveyh'in *el-Kitab*'ında olduğu gibi edatlara dair bilgiler dağınık olarak sunulmuştur.¹³ Esere hakim olan unsur daha çok Basra dil ekolünün görüşleridir.¹⁴

- *el-Hasâis* (الخصائص): Filoloji sahasında, İbn Cinni (ö.392/1002) tarafından, nahiv ilminin metodolojisini ortaya koymak, Arap dilinin genel yapısını ve bu yapıyı oluşturan temel ilkeleri felsefi açıdan yorumlamak amacıyla kaleme alınan bu eserde,¹⁵ harflerin manalarına dair müstakil bir bahisler ayrılarak, harfler konusu hem Kûfe hem de Basra ekollerinin görüşleri çerçevesinde ele alınmıştır. İbn Cinni'nin, harflere/edatlara ilişkin attığı başlıklardan bâzıları şunlardır: (باب في زيادة الحروف) (باب في استعمال الحروف بعضها مكان بعض)¹⁶,¹⁷

- *el-Mufasssal* (المفصل): *el-Keşşâf* isimli tefsirin müellifi ez-Zemahşerî (ö.538/1144) tarafından Arap gramerine dâir kaleme alınan bu eser, 'isim', 'fiil', 'harf' ve 'müşterek' başlıklı dört kısımdan oluşur.¹⁸ Harfler konusunu 26 alt başlıkta (fasıl)

¹⁰ Bkz: İbni Kuteybe, *Te'vilu Muşkili'l-Kur'an*, s.298.

¹¹ Hüseyin Avni Çelik, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve Eseri Meâni'l-Edevât ve'l-Hurûf*, (Doktora Tezi, 1982), Atatürk Üniversitesi Van Fen-Edebiyat Fakültesi, s.79. Yazarın, İbn Kuteybe'nin konumuzla alakalı olan eserini, müellifin bir diğer eseri olan '*Edebu'l-Katip*' olarak vermesi zannımızca bir hata eseridir. Zira yazarın burada özelliklerini saydığı kitap *Te'vil-u Muşkili'l-Kur'an*'dır.

¹² Soyupek, a.g.e., s. 23.

¹³ Yüksel, "*Arap Dilinde Meâni'l-Hurûf İlmine Dâir Literatür Çalışmaları*", s.296.

¹⁴ Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s. 3.

¹⁵ Kenan Demirayak – M. Sâdi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 3. Baskı, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2000, s. 162.

¹⁶ Bkz: Ebû'l-Feth Osman b. Cinni, (ö.392), *el-Hasâis*, (I-III), Tahkik: Muhammed Ali Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye (el-Mektebetu'l-İlmiyye), Kâhire, 1952-1956, 2/273.

¹⁷ Bkz: İbn Cinni, a.g.e., 2/306.

¹⁸ Ahmet Yüksel, "*Arap Dilinde Meâni'l-Hurûf İlmine Dâir Literatür Çalışmaları*", s.296'da el-Mufaşşal'dan bahsederken, 'eserin üç kısıma ayrıldığını; birinci kısmın isimleri, ikinci kısmın fiilleri, üçüncü kısmın ise harfleri ele aldığını' ifade etmiş, 'eserin dördüncü kısmını zikretmemiştir. Yine aynı müellif, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s. 3'de *el-Mufaşşal*'ın bölümlerinden ve bunların başlıklarından bahsederken 'eser isim, fiil, edat ve eş anlamlı kelimeler olmak üzere dört bölüme oluşur' ifadesiyle, mezkur eserin orijinalinde 'harf' şeklinde geçen ibareyi 'edat' şeklinde, 'müşterek' şeklinde geçen ibareyi ise 'eş anlamlı kelime'ler şeklinde kaydetmiştir. Bu durum, *Arap Edebiyatında Kaynaklar* kitabının 181. sayfasında da aynı şekilde ez-Zemahşerî tarafından telif edilen Arapça gramere dair *el-Mufaşşal fi İlmi'l-Arabiyye*, isim, fiil, edat ve eş anlamlı kelimeler olmak üzere başlıca dört bölüme ayrılmaktadır.' ifadesiyle kaydedilmiştir. 'Harf' teriminin 'edat' terimiyle aynı anlamda kullanılıp kullanılmayacağını ileriki sayfalarda ele alacağız, ancak, 'müşterek' teriminin ilgili eserde 'eş anlamlı kelime' anlamında kullanılmadığı, başlık altında serdedilen şu ifadelerden anlaşılmaktadır: *الْقِسْمُ الرَّابِعُ: فِي الْمُشْتَرَكِ ... وَ قَدْ سَمَّاهُ الْمُشْتَرَكِ؛ لِأَنَّهُ قَدْ يَشْتَرِكُ فِيهِ الْقَبِيلُ الثَّلَاثُ – أَعْنِي الْإِسْمَ وَالْفِعْلَ وَالْحَرْفَ – أَوْ اثْنَانِ*

inceleyen ez-Zemahşerî, bu başlıklardan birini ‘lâmât’a ayırmıştır. *el-Mufaşşal*, İbn Yaîş (ö.643/1245) tarafından şerhedilmiş ve eserin çeşitli baskıları yapılmıştır.

- *Esraru’l-Arabiyye* (أسرار العربية): *el-İnsaf fi Mesaili’l-Hilaf* müellifi Kemaluddin el-Enbârî (ö.577/1181) tarafından gramere dair telif edilen bu eserde¹⁹ harfler için çeşitli tasnifler yapılmış²⁰ ve muhtelif nahiv konuları dahilinde harfler ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

- *el-Elfiyye* (الألفيَّة): *el-Kafiyetu’ş-Şafiye* isimli eserini nazma uyarlayan İbn Malik (ö.672/1271), bin beyitlik bu telifinde nahiv konularını özetlemiş ve ‘harfler’in kısımlarına da yer yer temas etmiştir. İbn Hişâm (ö.761/1360) ve İbn Akil (ö.769/1367) şerhleri *el-Elfiyye* üzerine yapılan çalışmaların en meşhurları olup,²¹ bunlardan İbn Akil şerhi, tezimizin kaynakları arasında yer almaktadır.

Müstakil olarak harfleri konu edinen klasik eserler ise, ‘genel olarak bütün harfleri ele alan çalışmalar’ ve ‘yalnız bir veya birkaç harfi ele alan çalışmalar’ şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Bu eserlerden bâzılarını, kendilerine özgü hususiyetleriyle zikretmek istiyoruz:

- *Kitâbu Hurûfi’l-Meânî* (كتاب حروف المعاني): Kendisine gelen bir talebe binâen bu eserini kaleme aldığını söyleyen Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccacî (ö.337/949), eserde 137 adet edatı ele almıştır. Şevahit olarak 140’tan fazla âyet-i kerîme ve 75’i aşkın beyit bulunan eserde, yer yer ilgili edatların iştikâkına ve ses özelliklerine de değinilmiştir.²² Kitap hem bu isimle, hem de *Kitâbu Hurûfi’l-Meânî ve’s-Sifât*²³ ismiyle basılmıştır.²⁴

منها... وذلك نحو الإمالة، والوقف، وتخفيف الهمزة، والتقاء الساكنين، فإن هذه الأشياء تتوارد على الاسم والفعل والحرف. فالإمالة تكون في الاسم نحو: ‘عمادٌ’ و ‘كتابٌ’، وفي الفعل نحو: ‘سعى’ و ‘رمى’. وقد جاءت في الحرف في الإمالة نحو: ‘بلى’ و ‘يا’ في النداء. Muvaffakuddin Ebu’l-Bekâ Yaîş b. Ali b. Yaîş el-Mevsilî, Şerhu’l-Mufaşşal li’z-Zemahşerî, Tahkik: Emîl Bedî’ Yâkub, (I-VI), 2. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2011, 5/187. (Tez çalışmamızın Giriş bölümünde *Şerhu’l-Mufaşşal*’ın burada künyesi verilen baskısı kullanılmakta iken; Birinci Bölüm’ünün başından itibaren farklı bir baskısı kullanılmaktadır.)

¹⁹ Hulûsi Kılıç, “*Enbârî, Kemâleddin*” md., DİA, 11/172.

²⁰ Nevin Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, Aktif Yayınevi, Ankara, 2006, s. 23.

²¹ Ramazan Abduettevâb tarafından ‘*Selâsetu Kutub fi’l-Hurûf*’ adıyla neşredilen eser, el-Halîl b. Ahmed, İbn Sikkît ve Ahmed b. Muhammed er-Râzî’ye âit ‘*el-Hurûf*’ adlı risâlelerin bir araya getirilmiş hâlidir. Her üç risâle de konumuzla alakalı değildir. el-Halîl b. Ahmed’in eseri, hicâ harflerinin anlamlarını ele almakta, İbn Sikkît’in eseri, ismi el-Hurûf olmakla beraber, bâzı kelimeleri incelemekte, er-Râzî’nin eseri ise, harflerin sıfatlarını, mahreçlerini, harflerin yazımına dâir bâzı meseleleri ve başka bâzı konuları işlemektedir. Bkz: Ramazan Abduettevâb, *Selâsetu Kütüb fi’l-Hurûf li’l-Halîl b. Ahmed ve İbni’s-Sikkît ve’r-Râzî*, 1. Baskı, Mektebetu’l-Hancî, Kâhire, 1982, s.3; Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, “*Halîl b. Ahmed*” md., DİA, 15/311.

²² Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, ez-Zeccacî, *Kitâbu Hurufi’l-Meani*, Tahkik: Ali Tefvîk el-Hamed, 2. Baskı, Dâru’l-Emel (Müessesetu’r-Risâle), İrbid-Ürdün, 1986, s. 21-27.

²³ Eserin sonunda kitabın adının bu şekilde geçtiğine dâir bkz: ez-Zeccacî, *Kitâbu Hurufi’l-Meani*, ed-Dirâse kısmı, s.21.

- *Kitâbu'l-Lâmât* (كتاب اللّامات): Yukarıda zikri geçen *Hurufi'l-Meani* müellifi ez-Zeccâcî'nin (ö.337/949) bu eseri, yalnız bir edatı ele alan eserler kategorisindedir. Eserin satır aralarından anlaşıldığı üzere, pek çok türü olan 'lâm' harfinin kullanımlarının birbirine karıştırılmasını önlemek ve bu türlerin benzer ve farklı özelliklerini açıklamak amacıyla yazılan bu kitap,²⁵ 'lâm' harfi hakkında otuzbeş başlık içermektedir.²⁶
- *Kitâbu'l-Mâât* (كتاب الماءت): Arapça'da azımsanmayacak ölçüde kullanılan 'mâ' edatını ve türlerini ele alan, İbn Hâleveyh (ö.370/980) tarafından kaleme alınan, bu eser günümüze ulaşmamıştır. İbnu'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde İbn Hâleveyh'in eserleri sayılırken zikredilmeyen bu kitabın varlığından, müellifin bir başka eserindeki atıf vesilesiyle haberdar olunmaktadır.²⁷
- *Kitâbu Meâni'l-Hurûf* (كتاب معاني الحروف): Ebu'l-Hasen Ali b. İsâ er-Rummânî (ö.384/994) tarafından kaleme alınan eserde,²⁸ edatlar, içerdiği harf sayısına göre (uhâdî, sünâî, sülâsî vs.) tasnif edilmiştir.²⁹
- *Menâzilu'l-Hurûf* (منازل الحروف): Kaynaklarda yine er-Rummânî'ye âit olarak zikredilen bu eser ise yirmi beş sayfa civarında, bir risâle³⁰ mâhiyetindedir.³¹
- *Kitâbu'l-Lâmât* (كتاب اللّامات): Ebu'l-Hüseyn İbn Fâris'in (ö.395/1004) bu risâlesi, ez-Zeccâcî'nin *el-Lâmât*'ı formatında, yalnız bir edatı ele alan eserler kategorisindedir, ancak ondan farklı olarak, tüm 'lâm' çeşitlerini değil, sâdece Kur'an-ı Kerîm'de yer alan 'lâm' türlerini³² ele alır.³³
- *el-Hurûf* (الحروف): Ebu'l-Hüseyn el-Muzenî tarafından³⁴ kaleme alınan bu eser, anlam harflerinin (hurûfu'l-meânî) kullanımını alfabetik olarak ele alan bir

²⁴ Yüksel, "Arap Dilinde Meâni'l-Hurûf İlmine Dâir Literatür Çalışmaları", s.298.

²⁵ Ahmet Yüksel, "Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî ve Kitâbu'l-Lâmât'ı", Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, Ankara, Yaz 2001, (136 – 148), s. 140.

²⁶ Bu başlıklar üzerinde değerlendirme, ileriki sayfalarda, Kavramsal Çerçeve kısmında yapılacaktır.

²⁷ Soyupek, a.g.e., s. 26.

²⁸ Ali b. Faddal el-Mücâşî bu esere bir şerh yazmıştır. Bkz: Sedat Şensoy, "Rummânî" md., DİA 35/243.

²⁹ Yüksel, "Arap Dilinde Meâni'l-Hurûf İlmine Dâir Literatür Çalışmaları", s.300; Karabela, a.g.e., s. 23; Soyupek, a.g.e., s. 24.

³⁰ Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s. 5; Ahmed b. Abdunnûr el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi'l-Meânî*, Tahkik: Ahmed Muhammed el-Harrât, 3. Baskı, Dâru'l-Kâlem, Dımeşk, 2002, s. 23.

³¹ Yüksel, "Arap Dilinde Meâni'l-Hurûf İlmine Dâir Literatür Çalışmaları", s.300. Bu eser, DİA 35/243'te (Şensoy, "Rummânî" md.) *Kitâbu Meâni'l-Hurûf*'un içeriğinden sayılmaktadır.

³² Karabela, a.g.e., s. 26; Hüseyin Tural, "İbn Fâris" md., DİA, 19/480.

³³ Eserin içeriğine dâir değerlendirme, ileriki sayfalarda, Kavramsal Çerçeve kısmında yapılacaktır.

³⁴ *el-Hurûf*'un muhakkiklerine göre, esere dâir elde mevcut tek yazma nüshada, kitabın yazarı veya yazıldığı yıla ait en ufak bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak tahkiki yapanlar müellifin ilk Arap dilcilerinden biri olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söylemektedirler. (Yüksel, "Arap Dilinde

çalışmadır.³⁵ Eserin metin kısmı çok özet olsa da şerh kısmı çok geniş bilgiler ihtivâ etmektedir.

- *el-Uzhiyye fi İlmi'l-Hurûf* (الأزهيّة في علم الحروف): Ali b. Muhammed el-Heravî'nin (ö.415/1024) meydana getirdiği bu eser, er-Rummânî'nin eserine benzemekte³⁶ ve *el-Uzhiyye fi'l-Avâmil ve'l-Hurûf* ismiyle de zikredilmektedir.³⁷ Eserde, otuz beş başlık (bâb) altında kırk dört madde işlenmektedir.³⁸ el-Heravî, bu eserinde önce bir edatın türlerini ve kullanımlarını zikretmekte, ardından adım adım misaller getirmekte, son olarak da edatla ilgili kâideyi koymaktadır.³⁹ Eserde, nahve dâir görüş farklılıklarına ve münâkaşalara yer verilmemektedir.⁴⁰

- *Cevâhiru'l-Edeb fi Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab* (جواهر الأدب في معرفة كلام العرب): Alâaddin b. Ali el-İrbillî (ö.631/1234) tarafından kaleme alınan bu eser, edatları beş başlık altında, bünyelerindeki harf sayılarına göre⁴¹ (uhâdî, sünâî, sülâsî vs.) incelemiştir.⁴²

- *Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Meânî* (رصف المباني في شرح حروف المعاني): Ahmed b. Abdunnûr el-Mâlekî (ö.702/1302) doksan beş edatı⁴³ alfabetik sıraya⁴⁴ göre ele aldığı⁴⁵ bu eserinde onların isimlerinin sebeplerine ve amel fonksiyonları gibi konulara da girer.⁴⁶ el-Mâlekî bu eserini hazırlarken,⁴⁷ faydalandığı pek çok kitaba atıfta bulunmuş, bâzen onlardan birebir nakilde bulunmuş, bâzen de onlara yönelik eleştiriler serdetmiştir.

- *el-Cenâ'd-Dânî fi Hurûfi'l-Meânî* (الجنى الداني في حروف المعاني): Kitabına, beş fasıla (harfîn tanımı, harf olarak tesmiyesinin sebebi, harfîn kısımları,

Meânî'l-Hurûf İlmine Dâir Literatür Çalışmaları”, s.298.) el-Muzenî'nin, hicrî 310 yılında vefât eden İbni Cerrîr et-Taberî'ye muasır olduğu da söylenmiştir. (Muhammed Muhammed Dâvud, *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Tefâulu'l-Meânî*, Dâru Ğarîb, Kâhire, 2002, s.11.)

³⁵ Yüksel, “*Arap Dilinde Meânî'l-Hurûf İlmine Dâir Literatür Çalışmaları*”, s.298.

³⁶ Yüksel, “*Arap Dilinde Meânî'l-Hurûf İlmine Dâir Literatür Çalışmaları*”, s.300. Ancak, tespitimize göre; bu eser, er-Rummânî'nin eserine nisbetle, daha fazla edatı daha çok şâhitle ele almaktadır.

³⁷ Ali b. Muhammed en-Nahvî el-Heravî, *el-Uzhiyye fi İlmi'l-Hurûf*, Tahkik: Abdulmuîn el-Mellûhî, Mecmaul'l-Lugati'l-Arabiyye Yayınları, Dımeşk, 1993, s.12.

³⁸ Madde başlıklarının listesi için bkz: Eserin fihrist kısmı s. 377-378.

³⁹ el-Heravî, *el-Uzhiyye fi İlmi'l-Hurûf*, s.6.

⁴⁰ el-Mâlekî, a.g.e., s.24.

⁴¹ Yüksel, “*Arap Dilinde Meânî'l-Hurûf İlmine Dâir Literatür Çalışmaları*”, s.300.

⁴² Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s. 5; Soyupek, *Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri*, s. 25.

⁴³ el-Mâlekî, a.g.e., s.28. Bizim tespitimize göre eserdeki madde başlığı sayısı seksen dördtür.

⁴⁴ el-Mâlekî, a.g.e., s. 98.

⁴⁵ Tespitimize göre, yer yer alfabetik sıralamanın karışmaktadır. Bkz: el-Mâlekî, a.g.e., s.27.

⁴⁶ el-Mâlekî, a.g.e., s. 28.

⁴⁷ Soyupek, a.g.e., s. 24.

harflerin amel durumları, harflerin toplam sayısı) taksim ettiği bir mukaddime⁴⁸ ile başlayan Hasan b. Kâsım el-Murâdî (ö.749/1348), eserinin, harflerin alfabetik olarak⁴⁹ tasnifine ayırdığı bölümünü beş cüze (uhâdî, sünâî, sülâsî, rubâî, humâsî) bölmüştür.⁵⁰ Konuları işleme tarzı ve kullandığı örneklerin benzerliği gibi sebeplerle İbn Hişâm'ın *Muğnî'l-Lebîb*'ine benzetilen⁵¹ eser, anlam harfleri konusunda sıkça kendisine müracaat edilen bir çalışmadır.⁵²

- *Meâni'l-Edevât ve'l-Hurûf*⁵³(معاني الأدوات والحروف): Harf ve edatların İslâm hukûkuyla ilişkilendirilerek ve örneklendirilerek incelendiği,⁵⁴ bu yönüyle de kendi devrine kadar sahasında yazılmış olanlardan tamâmen farklı bir husûsiyet arz eden bu eser,⁵⁵ Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye'ye⁵⁶ (ö.751/1350) âittir. Müellif, fikhî meselelerle ilgili bulunan harf ve edatları, şart ifade eden veya etmeyenler olarak ikiye ayırdıktan sonra, yirmi iki bab altında işlemektedir.⁵⁷ Eserinde, İbn Kayyim el-Cevziyye, fikhî meselelerde bâzı yorumların yapılmasında ve hüküm çıkarılmasında bu harf ve edatların tesirini uygulamalı bir şekilde göstermeye çalışmıştır.⁵⁸

- *Muğnî'l-Lebîb an Kutubi'l-Eâ'rib* (مغني اللبيب عن كتب الأعراب): Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm'ın (ö.761/1360) sekiz kısma ayırdığı kitabının⁵⁹ birinci bölümü edatlara tahsis edilmiştir. Bu bölümde İbn Hişâm, işlediği edata dâir tüm kâide ve hükümleri ilgili başlık altında toplamış ve şâhitlerini de zikretmiştir.⁶⁰ Eserde edatlar, alfabetik sıralamaya göre dizilmiştir. Eserin diğer bölümleri, hatâya düşülen bâzı nahiv

⁴⁸ Hüseyin Tural, “İbn Ümmü Kâsım” md., DİA, 20/434.

⁴⁹ Yüksel, “Arap Dilinde Meâni'l-Hurûf İlmîne Dâir Literatür Çalışmaları”, s.300.

⁵⁰ el-Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî fî Hurûfi'l-Meânî*, Tahkik: Fahreddîn Kabâve – Muhammed Nedîm Fâdıl, 1. Baskı, , Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s.19-29.

⁵¹ Soyupek, a.g.e., s. 25.

⁵² Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s. 5-6.

⁵³ Eseri doktora tez çalışması çerçevesinde tahkik eden Hüseyin Avni Çelik, tezin 79. sayfasında, kitabın adını ‘*Meâni'l-Edevât ve'l-Hurûf ve'l-İ'râb*’ şeklinde de kaydetmektedir.

⁵⁴ H. Yunus Apaydın, “İbn Kayyim el-Cevziyye” md., DİA, 20/122.

⁵⁵ Çelik, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve Eseri Meâni'l-Edevât ve'l-Hurûf*, s.81.

⁵⁶ Yüksel, “Arap Dilinde Meâni'l-Hurûf İlmîne Dâir Literatür Çalışmaları”, s.299’da, “İbn Kayyim el-Cevziyye ve Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî” şeklinde geçen ibâre yanlıştır. Çünkü, ‘Muhammed b. Ebî Bekr’, ‘İbn Kayyim el-Cevziyye’ nisbesiyle meşhur olan âlimin adıdır.

⁵⁷ Hüseyin Avni Çelik, “*İbn Kayyim el-Cevziyye ve Maâni'l-Edevât ve'l-Hurûf Adlı Eseri*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:8, Erzurum, Yıl:1988, (143-164), s.161.

⁵⁸ Çelik, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve Eseri Meâni'l-Edevât ve'l-Hurûf*, s.81.

⁵⁹ M. Reşit Özbalıkcı, “İbn Hişâm en-Nahvî” md., DİA, 20/74.

⁶⁰ Cemâleddîn İbn Hişâm el-Enşârî, *Muğnî'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârib*, Tahkik: Mâzin el-Mübârek – Muhammed Ali Hamedullah, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998, s.11.

meselelerini incelemektedir.⁶¹ *Muğnî'l-Lebib an Kütübi'l-Eârîb*, hurûfu'l-meânî konusunu müstakil olarak içeren matbû ilk eserdir.⁶²

Dil ve edebiyata dâir eserlerin yanında, tefsir, ulûmu'l-Kur'ân ve usûl-ü fıkıh alanlarına dâir teliflerde de edatlara ilişkin bölümler bulunmaktadır.⁶³

Ulûmu'l-Kur'ân sahasında, ez-Zerkeşî, *el-Burhân* adlı eserinde (في الكلام على) (المفردات من الأدوات والبَحْثِ عَنْ مَعَانِي الحُرُوفِ، مِمَّا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ المُفَسِّرُ لِاخْتِلَافِ مَذَلُولِهَا) adıyla bir başlık açmış⁶⁴ ve bu başlık altında seksen küsur edatı incelemiş, es-Suyûtî ise *el-İtkân* adlı eserinde (في مَعْرِفَةِ الأَدْوَاتِ الَّتِي يَحْتَاجُ إِلَيْهَا المُفَسِّرُ) adıyla açtığı başlık altında⁶⁵ yaklaşık yüz yirmi edatı değerlendirmiştir.

Fıkıh âlimleri de delil istinbâtında temel kaynaklar olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerde sıkça bulunmalarından ötürü, dilciler kadar bu edatların anlamlarını ve işlevlerini bilmeye önem vermiş⁶⁶ ve usûl-ü fıkıh sahasındaki eserlerde edatlar için müstakil bablar açılmıştır.⁶⁷

Hanefî fikhının ilk usulcüsü sayılan el-Cessâs'ın (ö.370) *el-Usûl* adlı eserinde edatlara dâir yaklaşık on sayfalık bir bölüm bulunmakta, Pezdevî (ö.482) ve Serahsî'nin (ö.490) eserlerinde ise edatlar, hukûkî çerçevede etraflıca incelenmekte, özellikle de bu temel eserleri şerh edenler, edatlara dâir çok geniş yelpâzede bilgiler serdetmektedirler. Yine, Şâfiî usûlünün önde gelen âlimlerinden Fahreddin er-Râzî (ö.606), *el-Mahsûl fî İlmi'l-Usûl* adlı eserinde, el-Âmidî (ö.631) ise *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* adlı eserinde harflere/edatlara geniş yer ayırmakta ve onların dildeki durumlarını anlatmaktadırlar. Edatların hukukla ilişkilerini müstakil bir eserle ortaya koyan âlim ise, -yukarıda eseri tanıtılan- Hanbelî hukukçu İbn Kayyim el-Cevziyye'dir (ö.751).⁶⁸

⁶¹ Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s. 5.

⁶² el-Murâdî, a.g.e., s. 5.

⁶³ Çelik, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve Eseri Meâni'l-Edevât ve'l-Hurûf*, s.79; Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.VI.

⁶⁴ Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî (ö.794), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Tahkik: Ebû'l-Fazl Ahmed Ali ed-Dimyâtî, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2006, s.1028.

⁶⁵ Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî (ö.911), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (I-II), Tahkik: Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2006, 1/460.

⁶⁶ Mahmud Sa'd, *Hurûfu'l-Meânî beyne Dekâiki'n-Nahv ve Letâifi'l-Fıkh*, Munşetu'l-Meârif, İskenderiye, s.14.

⁶⁷ Dâvud, *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve Tefâulu'l-Meânî*, s.13; Şahmettin Özdemir, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edatlarla Kullanılan Füller*, (Yüksek Lisans Tezi, 1999), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.42. 'Usûl-ü Fıkıh' ilminin 'hurûfu'l-meânî'ye ihtiyâcının sebepleri hakkında bkz: Diyâb Selîm Muhammed Ömer, *Devru Hurûfi'l-Atf fî İstinbâti'l-Ahkâm min Mesâdirihâ Ş-Şer'iyye*, Dâru'l-Hüdâ, Kâhire, 1988, s.7.

⁶⁸ Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Mezheplerin Oluşmasında Arap Dil Edatlarının Yeri ve Rolü*, (Doktora Ön Çalışması, 1982), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ve İslâm Felsefesi Bölümü, s.VI-VII.

Edatlar konusunun incelendiği branşların bir diğeri de mantık ilmidir. Mantık ilminin, zamânın Arap-İslâm ilim âleminde Aristo mantığına dâir eserlerin çevirileriyle girmesi⁶⁹ ve mezkûr mantık sisteminin de geniş ölçüde gramere yaslanması⁷⁰ münâsebetiyle, Aristo mantığını en geniş çerçevede İslâm ilim dünyasına nakleden el-muallimu's-sânî ünvanlı el-Fârâbî de edatlar konusuna tahsis ettiği *el-Elfâz el-Müsta'mele fi'l-Mantık* eserini kaleme almıştır.⁷¹ Yine el-Fârâbî, *el-Hurûf* adlı eserinin bâzı kısımlarını çeşitli edatlara ayırmak sûretiyle, onları mantık ilmi kâideleri çerçevesinde değerlendirmeye almıştır.

2.2.Modern Kaynaklar

Tezimize dâir modern dönem⁷² Arapça ve Türkçe eserlere değinirken, nahiv ve meânî'l-hurûf kitapları, ya da terim sözlükleri şeklinde bir ayrıma gitmeyecek, edatlar konusuna müstakil genel başlık açan nahiv kitaplarına, sâdece edatlara hasredilmiş eserlere ve edatlardan ayrıntılı bir şekilde bahseden bâzı dil terimleri sözlüklerine-mümkün merteye telif veyâ basım târihlerine göre sıralamaya tâbi tutarak- toplu olarak bir nebze temas edeceğiz.

- *Gunyetu't-Tâlib ve Munyetu'r-Râgıb fi's-Sarf ve'n-Nahv ve Hurûfî'l-Meânî* (غُنْيَةُ الطَّالِبِ وَمُنْيَةُ الرَّاعِبِ فِي الصَّرْفِ وَالتَّحْوِ وَحُرُوفِ الْمَعَانِي): Modern Arap edebiyâtının önde gelen temsilcilerinden Fâris eş-Şidyâk⁷³ (ö.1887) tarafından telif edilen bu eser, Tunus'un Sûse şehrinde ve 1873 yılında İstanbul'da basılmıştır.⁷⁴ Müellifin ifâdesiyle, sarf ve nahiv konularını işleminin ardından, eserinin vereceği faydayı tamamlamak üzere, hurûfu'l-meânî ve zarfları ele aldığı hâtime kısmı ile kitabını noktalamıştır.⁷⁵

- *Mebâdiu'l-Arabiyye fi's-Sarf ve'n-Nahv* (مبادئ العربية في الصرف والنحو): Raşid eş-Şertûnî'nin (ö.1906), ilk baskısı 1900 yılında gerçekleştirilen dört

⁶⁹ Durmuş, "Nahiv" md., DİA, 32/301.

⁷⁰ İbrâhim Emiroğlu, "Mantık" md., DİA, 28/20.

⁷¹ el-Fârâbî bu eserinde, Arap dili edatlarını Yunan gramer sistemine göre tasnif ederek 'el-Havâlif', 'el-Vâsilât', 'el-Vâsîlât', 'el-Havâşî' ve 'er-Ravâbit' ana başlıkları altında incelemiştir. Bkz: Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbu'l-Elfâz el-Müsta'mele fi'l-Mantık*, Tahkik: Muhsin Mehdî, 2. Baskı, Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1968; s.44-56; Fâtıma el-Hamyânî, *Hurûfu'l-Meânî beyne'l-Menâtuka ve'n-Nuhât mine'l-Karni's-Sâlisi ilâ'l-Karni't-Tâsîi li'l-Hicre*, 1. Baskı, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye Yayınları, Matbaatu'l-Emniyye, Rabat, 2006, s.14-15.

⁷² Bkz: Çalışmamızın, 'Klâsik kaynaklar' başlığı.

⁷³ Atilla Çetin, "Fâris eş-Şidyâk" md., DİA, 12/168.

⁷⁴ Raşid eş-Şertûnî'nin ağabeyi, Akrebu'l-Mevârid adlı sözlüğüyle tanınan Arap dili ve edebiyâtı âlimi Saîd eş-Şertûnî bu esere bir reddiye yazmış, kendisine cevap verilmişse de bâzı itirazlarının yerinde olduğu kabul edilmiştir. Bkz: Zülfikar Tüccar, "Şertûnî, Saîd b. Abdullah" md., DİA, 39/15; Atilla Çetin, "Fâris eş-Şidyâk" md., DİA, 12/168.

⁷⁵ Ahmed Fâris eş-Şidyâk, *Gunyetu't-Tâlib ve Munyetu'r-Râgıb: Durûs fi's-Sarf ve'n-Nahv ve Hurûfî'l-Meânî*, Dâru'l-Maârif li't-Tibâa ve'n-Neşr, Sûse/Tunus, s.5-6.

ciltlik⁷⁶ bu eseri, Arap gramerinin modern dil öğretimi yöntemlerine uygun biçimde hazırlanan ilk serilerdendir.⁷⁷ eş-Şertûnî, eserin dördüncü cildinin sonunda, harfleri işlevlerine göre kategorilerine ayırmıştır.⁷⁸

- *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye* (جامع الدروس العربية): Mustafa el-Galâyînî (ö.1944) tarafından yazılan ve kırktan fazla baskısı yapılan bu eser⁷⁹ ilk olarak 1912 yılında basılmıştır. Mukaddime bölümü ile başlayıp hâtime bölümü ile sona eren tek ciltlik bu eser, on iki baktan oluşmaktadır.⁸⁰ Hurûfu'l-Meânî'ye tahsis edilen son bab, yirmi iki konu başlığı altında çeşitli harfleri, örnekler vermek sûretiyle, genel bir şekilde ele almaktadır.⁸¹

- *el-Minhâc fi'l-Kavâid ve'l-Î'râb* (المنهاج في القواعد والإعراب): Muhammed el-Antâkî'nin kaleme aldığı eserin ismi her ne kadar bu şekilde olsa da, iki kısımdan müteşekkil,⁸² yaklaşık 310 sayfalık eserin ilk konuları nahiv meseleleri olup, yarıdan fazlası edatları ele almakta ve onları hem gramer hem de anlam açısından tetkik etmektedir. Bu özelliğiyle eser, ilm-i hurûfu'l-meânî sahasına dâir önemli bir kaynaktır.

- *Mu'cemu'l-Edevâti'n-Nahviyye* (معجم الأدوات النحوية): Muhammed Altuncî tarafından kaleme alınan eserin ilk baskısı 1966 yılında yapılmıştır. Hurûfu'l-meânî sahasında kendisinden sonra yazılan eserlere metodu ve kullandığı örnekler yönüyle önderlik eden kitap, ilk baskısında yüz sekiz edattan bahsetmekte iken, bizim faydalandığımız baskısında yüz elli bir edat içermektedir. Eserin orijinal özelliklerinden biri ise, bir edatın îzâhı için verdiği bâzı örneklerin i'râbını da yapmasıdır.⁸³

- *Mevsûatu'l-Hurûf fi'l-Lugati'l-Arabiyye* (موسوعة الحروف في اللغة العربية): Müellifi Emîl Bedî' Yâkûb'un beyânına göre, Arap dilindeki bütün meânî ve mebânî harflerini ele alan bu eser, harfleri, nahiv, sarf, belâgat ve imlâ kuralları çerçevesine giren tüm yönleri ile incelemektedir. Yine müellifin ifâdesiyle, kitabının temel kaynakları, el-Murâdî'nin *el-Cenâ'd-Dâni* adlı eseri, İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb* adlı eseri, el-Mâlekî'nin *Rasfu'l-Mebânî* adlı eseri, el-Heravî'nin *el-Uzhiyye* adlı eseri,

⁷⁶ Eserin tezimizde kullandığımız baskısı, beş ciltten oluşmakta, ancak son iki cildinin herbirinde de (4.) cilt olduğu yazmaktadır. Bu ciltlerden biri nahive, diğeri ise sarfa tahsis edilmiştir. Konumuza dâir edatlarla alâkalı bilgiler, nahiv kısmına tahsis edilen (4.) cildin sonunda yer almaktadır.

⁷⁷ İsmâil Durmuş, “Şertûnî, Reşîd b. Abdullah” md., DİA, 39/14.

⁷⁸ Bkz: Raşîd eş-Şertûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, (I-IV), Tahkik: Hamîd el-Muhammedî, 17. Baskı, Müessesesi-i İntişârât-i Dâri'l-İlm, Kum/İran, 2010, 4/359-401.

⁷⁹ Hulûsi Kılıç, “Mustafa el-Galâyînî” md., DİA, 31/301.

⁸⁰ Mustafa el-Galâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, 1. Baskı, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2009, s.7.

⁸¹ Bkz: el-Galâyînî, a.g.e., s. 582-595.

⁸² Muhammed el-Antâkî, *el-Minhâc fi'l-Kavâid ve'l-Î'râb*, Mektebetu'l-Büşrâ, Karaçi/Pakistan, 2011, Mukaddime bölümü.

⁸³ Muhammed Altuncî, *Mu'cemu'l-Edevâti'n-Nahviyye*, 6. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1979, s.5-6.

el-İrbillî'nin *Cevâhiru'l-Edeb* adlı eseri, İbn Usfûr'un *el-Mümti' fi't-Tasrîf* adlı eseri, el-Kaysî'nin *er-Riâye li-Tecvîdi'l-Kirâeti ve Tahkîki Lâfzi't-Tilâve* adlı eseri, Nasr el-Hûrinî'nin *el-Metâliu'n-Nasriyye li'l-Metâbii'l-Mısriyye fi'l-Usûli'l-Hattiyye* adlı eseri, Hüseyin Vâlî'nin *Kitâbu'l-İmlâ* adlı eseri ve Abdulalîm İbrâhim'in *el-İmlâ ve't-Terkîm fi'l-Kitâbeti'l-Arabiyye* adlı eseridir.⁸⁴

- *el-Mu'cemu'l-Vâfi fi'l-Edevâti'n-Nahvi'l-Arabî* (المعجم الوافي في الأدوات النحو العربي): Ali Tefvik el-Hamed ve Yusuf Cemil ez-Za'bî tarafından hazırlanan ve 1993 yılında ikinci baskısı gerçekleşen eserin ilk baskısı 1984 yılında *el-Mu'cemu'l-Vâfi fi'n-Nahvi'l-Arabî* adıyla yapılmıştır. Müellifler, eserin birinci baskısının önsözünde belirttiklerine göre, muâsırları Muhammed Altuncî'nin *Mu'cemu'l-Edevâti'n-Nahviyye* adlı eserinden, Muhammed el-Antâkî'nin *el-Minhâc fi'l-Kavâid ve'l-Îrâb* adlı eserinden ve Abdulganî ed-Dakr'ın *Mu'cemu'n-Nahv* adlı eserinden, başlıklandırma metodu açısından faydalanmışlardır. Madde başlıklarının altında sarf ve nahiv konularına da girilen ve tespitimize göre, altıyüz yirmi sekiz edatın işlendiği eserde, ism-i mevsuller, ism-i işâretler, zamirler, esmâu'l-ef'âller ve zarflar da edatlar kapsamında ele alınmıştır.⁸⁵

- *Mu'cemu'l-Edevât ve'd-Damâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (معجم الأدوات): Halil Ahmed Amâyire tarafından hazırlanan bu eser, Muhammed Fuad Abdalbâkî'nin *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini tamamlama amacıyla telif edilmiştir. Abdalbâkî'nin mezkûr eseri, daha ziyâde isim ve fiillere tahsis edildiğinden, Amâyire de, alfabetik sıraya riâyet ederek, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan edat ve zamirleri, âyet âyet vermiştir. Amâyire aynı zamanda, her konu başlığında, ilgili edatın Kur'ân-ı Kerîm'de toplam kaç defa geçtiğini de bildirmektedir. Eser yalnızca fihrist olup, edatların anlamlarına ve onlara dâir sarf ve nahiv konularını ele almamaktadır.⁸⁶

- *el-Halîl Mu'cemu Mustalahâti'n-Nahvi'l-Arabî* (الخليل معجم مصطلحات النحو العربي): Yaklaşık olarak üç bin ikiyüz⁸⁷ nahiv teriminin açıklandığı ve yer yer örneklerin serdedildiği bu ıstılah sözlüğü, Cûrc Mitrî Abdulmesîh ve Hânî Cûrc Tâberî

⁸⁴ Emîl Bedî' Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1988, s.6-7.

⁸⁵ Ali Tefvik el-Hamed – Yusuf Cemil ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi fi Edevâti'n-Nahvi'l-Arabî*, 2. Baskı, Dâru'l-Emel, İrbid, 1993, s.7-13 ve s.408-417.

⁸⁶ İsmâil Ahmed A'mâyire – Abdulhamid Mustafa es-Seyyid, *Mu'cemu'l-Edevât ve'd-Damâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986, s.7-10.

⁸⁷ Cûrc Mitrî Abdulmesîh – Hânî Cûrc Tâberî, *el-Halîl Mucemu Mustalahâti'n-Nahvi'l-Arabî*, 1. Baskı, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1990, s.17.

tarafından telif edilmiştir. Neredeyse tüm edatları teferruatlı bir şekilde ele alması, özellikle bir edat için kullanılan birden fazla terimi bir arada sunması –tez konumuz itibâriyle- esere değer katan en önemli özelliklerden bâzılarıdır.

- *Arap Dilinde Edatlar (الأدوات)*: Hasan Akdağ tarafından hazırlanan bu eserde edatlar isim, fiil veyâ harf soylu olmalarına bakılmaksızın, alfabetik sıraya göre işlenmiş; aslında edat olmadıkları halde, nâkıs fiiller gibi bâzı kelimeler de kitaba dâhil edilmiştir.⁸⁸ Bir edat sözlüğü mâhiyetinde olan ve 1999 yılındaki beşinci baskısı itibâriyle beşyüz kırk altı madde başlığı ihtivâ eden bu eserin birinci baskısı 1981 yılında yapılmıştır.

- *Arap Dilinde Bağlaçlar ve Terkipler*: Ahmet Kâzım Ürün tarafından 1989 senesinde *Arapça'da Bağlaçlar* adıyla, yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu eser, 1998 yılında kitaplaştırılarak basılmıştır. Müellif, eserinin önsözünde, bâzı Mısırlı öğretim üyelerinin tavsiyeleri doğrultusunda, bağlaçları, öncelikle âmil olup-olmamalarına göre, daha sonra da isim, fiil veyâ harf olmalarına göre gruplandırmayı tercih ettiğini ifâde etmektedir.⁸⁹ Eserde yaklaşık yüz otuz bağlaç ve terkip örneklerle îzah edilerek ele alınmaktadır. Eserin kendine has özelliklerinden biri, modern Arapça'da –bu eserin yazıldığı dönemlerde- yeni yeni kullanılmaya başlanan bâzı terkiplere yer veren ilk çalışmalardan biri olmasıdır.

- *Arapça'da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme (حروف المعاني)*: İsim ve fiil olup edat vazîfesi gören kelimeleri ya da zarfları kapsamına almadan, sâdece harf türündeki edatları ele alan bu eser,⁹⁰ Mehmet Çelen tarafından yazılmış ve ilk olarak 1991 yılında basılmıştır. Tezimizde, 2006 yılında yapılan ikinci baskısından faydalandığımız eser, mânâ harflerine dâir genel bilgilerin takdim edildiği bir girişin ardından, otuz altı bölüme ayrılmaktadır. Edatlar, bu bölümler altındaki yaklaşık iki yüz maddede, cümle içerisindeki kullanımlarıyla birlikte verilmektedir.

- *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*: Tâcettin Uzun tarafından kaleme alınan bu eser, ıstılah sözlüğü olmakla berâber, -müellifinin de önsözde belirttiği üzere- ilgili terimler sebebiyle gramerle alâkalı pek çok konuya da temas etmektedir. Eser, yaklaşık olarak dört yüz elli terimi ele almakta, çoğu zaman bu terimlere dâir örnekler

⁸⁸ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Kitabevi, Konya, 1999, s.3-4.

⁸⁹ Ahmet Kâzım Ürün, *Örneklerle Arap Dilinde Bağlaçlar ve Terkipler*, 1. Baskı, Esra Yayınları, Konya, 1998, Önsöz, s.I.

⁹⁰ Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, 2. Baskı, Kalem Yayınları, İstanbul, 2006, s.XXV.

sunmaktadır. Sözlükte tezimizin konusu olan edat türlerine dâir yaklaşık kırk madde bulunmaktadır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1.Kelime Türleri

Bir dilde, ‘alfabe harflerinden⁹¹ oluşan ve müstakil bir anlama delâlet eden’ en küçük birime/lafza⁹² kelime⁹³ (الكَلِمَة)⁹⁴ denmektedir.⁹⁵ Daha çok Türkçe dilbilgisi için

⁹¹ Hurûfu'l-Hicâ, Hurûfu'l-Mebânî vb. terimlerle de adlandırılan ve (ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز،) sembollerini gösteren, ‘alfabeyi meydana getiren işaretlerin herbiri. (Tacettin Uzun, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, 1. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2012, s. 30. Ayrıca bkz: Rauf Cemâleddin, *el-Menhel fî Beyâni Kavâidi İlmi'l-Hurûf*, Dâru'l-Hicre, Kum/İran, 1985, s.11; Antonie ed-Daḥdâh, *Mu'cemu Kavâidi'l-Arabîyyeti'l-Âlemiyye*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1990, s.8; Magdi Wahba, *A Dictionary of Literary Terms English-French-Arabic/Mu'cemu Mustalahâti'l-Edeb*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1974, ‘alphabet’ md., s.11.)

Bu ‘harflere, kelimelerin teşekkülünde yapı taşı vazifesi görmeleri bakımından **hurûfu'l-mebânî**, kelimeleri hecelere böldükleri ve onların hecelerini oluşturdukları için **hurûfu'l-hicâ/hurûfu't-teheccî/hurûfu't-tehkiye**, bâzılarına nokta konulması sûretiyle benzer şekle sâhip olanlar arasındaki karışıklığın önlenmesi veyâ kelimeleri oluşturmakla onlardan meydana gelen kelâmın vuzûha kavuşturulması sebebiyle **hurûfu'l-Mu'cem** de denilmiştir. (İsmâil Durmuş, ‘*Harf*’ md., DİA, 16/158. Ayrıca bkz: Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.11.)

Hurûfu'l-mebânî, ma'rifelik-nekirâlik açısından, hem ma'rife olarak hem de nekira olarak kullanılabilirler. Ma'rife olarak örneğin, (الباء) şeklinde başlarında lâm-ı târif ile, nekira olarak ise örneğin, (باء) şeklinde sonları tenvin ile telâffuz edilmektedir. (Konu için bkz: Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.22.)

Araştırmacılar, Arap alfabesinin Fenike alfabesine dayandığı hususunda hemfikirdirler. Bkz: Emîl Yâkub, *el-Meâcimu'l-Lugaviyyetu'l-Arabîyye (Bedâetuhâ ve Tetavvuruhâ)*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, s. 32; Süleyman Feyyâz, *İstihdâmâtü'l-Hurûfi'l-Arabîyye Mu'cemiyyen, Savtiyyen, Sarfiyyen, Nahviyyen, Kitâbiyyen*, Dâru'l-Merîh, Riyad, 1998, s.9-14.

Mu'cem harflerinin oluşum sürecine, oluşum sebebine ve toplumdan topluma değişiklik arzemesine dâir mantık ve fonetik/hey'et ilimlerinin yaklaşımı hakkında bkz: Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf*, Tahkik: Muhsin Mehdî, 2. Baskı, Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1990, s.124-127; N. Nihal İnce, ‘*Harflerin Oluşum Sebepleri*’, (Müellif: Ebû Ali İbn Sinâ, Tahkik: Tâhâ Abdurraûf Sa'd), Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 29, Bahar 2010, Konya, (325-338), s.331-335.

‘Hecce harflerinin esrârı üzerinde yorumlarda bulunan bâzı zevât ve onların temsil ettikleri bâzı akımlar vardır. Bu akımların en sapık şekli Hurûflîk'tir. Taraftarlarına göre, varlığın esâsı sestir. Ses insanda kelâm hâline gelir, kelâm ise Arapça'da 29, Farsça'da 32 harften ibârettir. Hak, bu harflerle tecellî etmektedir.’ Hacımüftüoğlu, a.g.e., s.1. Ayrıca bkz: Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.17.

⁹² (الكَلِمَة قَوْلٌ مُفْرَدٌ مُسْتَقِلٌّ) Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmi fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, (I-IV), Tahkik: Ahmed Şemseddin, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2012, 1/19; (الكَلِمَة لَفْظٌ مُفْرَدٌ وَضِعٌ لِمَعْنَى) Muhammed Ali es-Serrâc, *el-Lubâb fî Kavâidi'l-Luğati ve Âlâti'l-Edeb en-Nahv ve's-Sarf ve'l-Belâğa ve'l-Arûz ve'l-Lûğa ve'l-Mesel*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1983, s.11; (الكَلِمَة هِيَ اللَّفْظُ الْمَفْرَدُ الدَّالُّ عَلَى مَعْنَى) Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-Arabîyye Hasebe Menheci Metni'l-Elfiyye li-İbni Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s.8; ‘**Kelime, bir mânâ için vaz' olunmuş/konulmuş lafızdır.**’ Mehmet Ali Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi – Belâgat*, 9. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2011, s.57.

⁹³ Bkz: İbn Yâş, ‘*Şerhu'l-Mufaşşal*’, Tahkik: Emîl Bedî' Yâkub, 1/70; es-Seyyid eş-Şerîf Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Cürcânî el-Hanefî (ö.816/1413), *et-Târîfât*, Tahkik: Muhammed Bâsil Uyûn es-Sevd, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, s. 185; Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Karîmî el-Kefevî (ö.1094, *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Mustalehât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*, Tahkik: Adnân Derviş-Muhammed el-Mısrî, 2. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Dimeşk, 2012, s. 625; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l- Vâfi*, (I-IV), 1. Baskı, Mektebetu'l-Muhammedî, Beyrut, 2007, 1/14; Uzun, *Sarf-*

geçerli olabilecek diğer bir tanımla ‘kelime, mânâsı veyâ gramer vazîfesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veyâ sesler topluluğudur’.⁹⁶

Arap dilcileri, kelime türlerini isim, fiil ve harf olmak üzere üç temel⁹⁷ kısma⁹⁸ ayırır.⁹⁹ Çünkü akla gelen, hayâle giren bütün düşünce ve duygular, herhangi başka bir

Nahiv, s. 51. Ayrıca bkz: Mehmet Ali Şimşek, “*Arap Dilinde Bağımsız Yargı Bildiren Cümleleri İsimleştiren Edatlar ve Terkipler*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVI, Sayı: 2, 2012, (255-287), s. 257-258. ‘Kelime’ sözcüğü (الكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ) hadis-i şerîfinden de anlaşılacağı üzere, ‘cümle-i müfide’ anlamına da gelmektedir. Bkz: es-Suyûtî, *Hem‘ul-Hevâmi*, 1/19.

⁹⁴ “(الْجَرَحُ) anlamına gelen (الكَلِمُ) kökünden türeyen (الكَلِمَةُ) sözcüğünün bu şekildeki yazılışı Hicaz lehçesine göredir. Bu sözcük, Temim lehçesinde ise aynı anlama gelmek üzere (الكَلِمَةُ) şeklinde yazılmaktadır. Bkz: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu‘l-Ayn (Murattiben alâ Hurûfi‘l-Mu‘cem)*, (I-IV), Tahkik: Abdulhamîd Hindâvî, 1. Baskı, Dâru‘l-Kutubi‘l-İlmiyye, Beyrut, 2003, 4/45.

⁹⁵ “Klasik Arapça dilbilgisi kitaplarında sözcük en temel birim olarak ele alınmış, ancak ilk dönem eserlerinde sözcüğün tanımı verilmemiş, daha çok türleri sayılmıştır. Sözcüğün tanımını vermeye çalışan dilbilgisi çalışmaları sonraki dönemlere aittir. Tanımlama eğilimi 4. hicri asra kadar olan eserlerde bulunmamaktadır. Bu çağlardaki eserlerde de sözcüğün kendisi değil daha çok türleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Ne Sibeveyh (ö. 180) ne de el-Muberrid (ö. 285) sözcüğü tanımlamıştır. Sibeveyh sözcüğü tanımlamaktan ziyade örnekleyerek anlatmayı seçmiştir. Karşılık olarak da daha sonra yerleşen (الكَلِمَةُ) tekilini değil, tür ismi olan (الكَلِمُ) sözcüğünü seçmiştir. Sibeveyh’in kullandığı (الكَلِمُ) terimi tür ismi olduğuna göre altında sıraladığı isim, fiil ve harf onun türleri (cüz‘iyyat) olmaktadır. Daha sonra gelen Muberrid de sözcüğü örnekleyerek anlatmayı seçmiş ancak Sibeveyh’in kullandığı tür ismi yerine (الكَلَامُ) sözcüğünü kullanmıştır. Sibeveyh’ten sonra gelenlerin kullandığı (الكَلَامُ) terimi ile de söz kastedildiğine göre altında sıralanan isim, fiil ve harf sözü oluşturan parçalar (ecza) olmaktadır. Her iki durumda da sözcük tanımlanmamış olarak kalmıştır. Yine İbnu’s-Serrac’ın (ö.316) verdiği bilgi Muberrid’inkine çok yakındır. Görüldüğü gibi bütün bu metinlerde sözcük tanımlanmamış ancak örneklendirilmiştir. ez-Zeccaci’nin (ö. 337) eserlerinde de Sibeveyh’in yolu izlenmiştir. Sözcüğün tanımlanmaması konusunda bu döneme kadar olan çalışmalar eskilere uyumuş olsalar da İbnu’s-Serrac’ın ismi tanımlama çabası ile sözcük türlerinin tanımı dilbilgisi kitaplarında yer almaya başlamıştır. Zemahşeri’den (ö. 538) itibaren –artık- sözcüğün tanımlanmaya başladığını görmekteyiz.” İsmâil Güler, “*Sözcük ve Biçimbirim*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, 2005, (111-121), s. 112-113.

⁹⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayımları, İstanbul, 2013, s.95. Yazar aynı yerde, ‘şu halde kelimeler, mânâsı ve gramer vazîfesi olan en küçük dil birlikleridir’ tanımını da yapmaktadır. Ayrıca bkz: Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Engin Yayınevi, Ankara, 2009, s.336.

⁹⁷ Bazı müellifler, -herhangi bir delil getirmeden- ‘isim-fiil-harf’ şeklindeki üçlü kelime taksîminin, Aristo mantığından kaynaklandığını iddiâ etmektedirler. Ancak Aristo’nun tüm eserlerini inceleyen kimi araştırmacılar, Aristo’nun ilgili yerlerde edatlardan (ribatlardan) bahsetmesiyle beraber, onun herhangi bir eserinde, sözcüğü ‘isim-fiil-harf’ şeklinde, üç kategoride incelediğini gösteren bir bilginin bulunmadığını söylemişlerdir. Aksine Aristo, bir mânâ içeren lâfızları (الألفاظ الدالة) açık bir taksimle ‘isim’ ve ‘fiil’ olmak üzere iki sınıfta incelemiştir. Mantık ilmi çerçevesinde, sözcük taksîmine ‘harf’i ilâve eden âlim ise, müslüman mantıkçı Fârâbî’dir. Fârâbî’nin bu metodu, ondan sonra gelen Arap mantıkçıları ve orta çağ Lâtin bilginler nezdinde de kabul görmüştür. Arap nahvindeki üçlü kelime taksîminin başka herhangi bir medeniyetten alınmadığını, bizzat Araplar tarafından ve Arap mantıkçıları değil Arap dilcileri tarafından ortaya konulduğunu gösteren bir başka husus da târihî süreçtir. Zîrâ Sibeveyh’ten yüz yıl önce başlayan nahiv çalışmaları, h.177 yılında vefât eden Sibeveyh’in eserlerinde ve onun döneminde çok üst bir seviyeye çıkmış ve onun eserinde kelime ‘isim-fiil-harf’ olmak üzere üçlü taksim çerçevesinde ele alınmıştır. Aristo mantığı ve Yunan felsefesi ise, tercüme faaliyetleri ile ancak hicrî IV. yüzyılda İslâm dünyasına geçiş yapmıştır. Grek mantığını kendi filolojik hedeflerine göre değişiklik yaparak alan ve mantığa orijinal bir takım eklemelerde bulunan ve mantık ilminin İslâm dünyasında gelişmesine zemin hazırlayan âlim ise Fârâbî’dir ve onun vefat târihi h.339’dur. Dolayısıyla Sibeveyh ve Sibeveyh’in hocalarının üçlü taksîmi Fârâbî veyâ ondan sonra gelen diğer mantıkçılardan almaları mümkün değildir. Diğer yandan bizzat Fârâbî’nin kendisi, ‘harf’ teriminin de eklenmiş hâliyle üçlü kelime taksîminin Aristo mantığı kaynaklı değil, Arap nahvi menşeli olduğunu ifade etmektedir. Bkz: el-Hamyânî, *Hurûfu‘l-Meânî*, s.20-23; Mehmet Şirin Çıkar, *Nahivciler İle Mantıkçılar Arasındaki*

dördüncü türe ihtiyaç olmaksızın, bu üç kelime türü dâhilindeki sözcükler ile ifâde edilebilmektedir.¹⁰⁰

Türkçe’de ayrı kelime grupları (sözcük türleri)¹⁰¹ olan sıfat ve zamir görevindeki kelimeler Arap dilinde isim kategorisine girerken, yine Türkçe’de zarf, edat ve bağlaç şeklinde tanımlanan bir kelime Arapça’da isim veyâ harf kategorisine girebilmektedir.

Biz tezimizin bu kısmındada öncelikli olarak, sırasıyla isim, fiil ve harfi ele alacağız:¹⁰²

Tartışmalar, İSAM Yayınları, İstanbul, 2009, s.168-172; Durmuş, “Nahiv” md., DİA, 32/301; Emiroğlu, “Mantık” md., DİA, 28/20-21.

⁹⁸ Bâzı müellifler bu taksimin sâdece Arapça’ya mahsus olmadığını, bütün diller için geçerli olduğunu iddiâ etmektedirler. Bkz: Fethullah Sâlih el-Mısri, *el-Edevâtu’l-Müfide li’t-Tenbîh fi Kelâmi’l-Arab*, 1. Baskı, Dâru’l-Vefâ, Mansûra/Mısır, 1987, s.9, (وَلَا) مِنَ الْمُقَرَّرِ أَنَّ الْكَلِمَةَ ثَلَاثَةٌ أَنْوَاعٌ: اسْمٌ، وَفِعْلٌ، وَحَرْفٌ. وَلَا) يَقْتَصِرُ هَذَا الْإِنْحِصَارُ عَلَى لُغَةِ الْعَرَبِ؛ لِأَنَّ الدَّلِيلَ الَّذِي دَلَّ عَلَى الْإِنْحِصَارِ فِي الثَّلَاثَةِ عَقْلِيٌّ، وَالْأُمُورُ الْعَقْلِيَّةُ لَا تَخْتَلِفُ بِاخْتِلَافِ اللُّغَاتِ); Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.VI, ‘Diğer dillerde olduğu gibi, Arap dilinde de cümle yapısı isim, fiil ve harflerden oluşur.’; Çıkar, a.g.e., s.169, ‘Sîbeveyh’ten daha sonra gelen nahivciler, bu taksimin sâdece Arap nahvi için değil bütün diğer diller için de geçerli olduğunu savunmuşlardır.’; Râşid, *Devru’l-Harf*, s.14.

⁹⁹ Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Emîl Bedî’ Yâkub, (I-V), 2. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2009, 1/40.; Molla Abdurrahman b. Ahmed Nûreddin el-Câmî (ö.898), *el-Fevâidu’z-Ziyâiyye alâ Metni’l-Kâfiye*, Tahkik: Ahmed İnâye – Ali Muhammed Mustafa, (I-II), 1. Baskı, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 2009, 1/30; Birgivî, Takiyyuddin Mehmed Efendi (ö.981), *İzhârul-Esrâr* (Mecmûatu’n-Nahv içinde), Tahkik: Orhan Ençakar – Abdulkâdir Yılmaz, Yâsin Yayınevi, İstanbul, 2013, s.32; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, 1/17; Fuâd Ni’me, *el-Mulahhas Kavâidu’l-Luğati’l-Arabiyye*, 10. Baskı, İntişârât-ı Habli’l-Metîn, Kum/İran, s.17; es-Serrâc, *el-Lubâb*, s.11; Hacı Mehmed Zihni Efendi (ö.1913), *el-Muntehab ve’l-Muktedab fi Kavâidi’s-Sarfi ve’n-Nahv*, 5. Baskı, Ma’rifet Yayınları, İstanbul, 2008, Muntehab, 33; Yusuf Uralgiray, *Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi*, (I-II), Tebliğ Yayınları, Riyad, 1986, 1/10; Nusrettin Bolelli, *Arapça Dilbilgisi Nahiv-Sarf ve Terimleri*, 1. Baskı, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 349.

¹⁰⁰ Ebu’l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Saîd el-Enbârî (ö.577), *Esrâru’l-Arabiyye*, Tahkik: Muhammed Behcet el-Beytâr, Mecmeu’l-İlmiyyi’l-Arabî, Dimeşk, 1957, s.3-4; es-Suyûtî, *Hem’ul-Hevâmi*, s.22; Râşid, *Devru’l-Harf*, 1/13.

Modern dönem dilcilerinden bâzıları ise, ‘isim-fiil-harf’ üçlü taksiminden farklı olarak, dörtlü (**isim – fiil - edat**: hurûf, zurûf - **zamâir**: zamir, işâret lâfızları, mevsuller, sayılar), altılı (isim – fiil – sıfat – zarf – zamir - edat) veyâ yedili (isim – sıfat – fiil – zamir – hâlife – zarf - edat) taksimler yapmışlardır. Bu taksimler ve bunlara dâir tenkitler için bkz: Râşid, a.g.e., s.16-27.

Klasik Arap nahvinde anlam açısından bir kelime türüne, lâfız açısından başka bir kelime türüne dâhil edilebilen ‘esmâu’l-ef’âl’ türü sözcükleri ifâde için söylenen ‘hâlife’ terimini ilk kullanan kişi Ebû Ca’fer b. Sâbir’dır. bkz: Râşid, a.g.e., s.15. İbn Sâbir’ın, kelimenin dördüncü türü kabul ettiği ‘hâlife’yi, Basrîlerin çoğunluğu isim, Kûfiler ise, fiil kabul etmektedirler. Bkz: Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.11.

¹⁰¹ Türkçe’de sekiz sözcük türü vardır: İsim (ad), sıfat, zamir (adıl), zarf (belirteç), edat (ilgeç), bağlaç, ünlem, fiil (eylem). Bu sözcük türlerinden ilk yedisi isim soyludur. Bkz: Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s.115.

¹⁰² “Nahvin doğuşuyla ilgili meşhur rivâyetlerden birine göre **nahiv ilminde ilk defa kullanılan terimler kelimenin kısımlarını oluşturan isim, fiil ve harf terimleridir**. Rivâyete göre, bir gün, Ebu’l-Esved, kızıyla beraberken kızı ona: (يا أبت ما أشدَّ الحرُّ!) der. Ebu’l-Esved, kızının ‘havanın en sıcak olduğu zamanı sorduğunu’ zanneder. Çünkü kızı taaccüp fiilini, fetha yerine zammeyle okumuştur. ‘Safer ayı’ diye cevap verir. Bunun üzerine kızı ‘Babacığım! Ben sana havanın ne kadar sıcak olduğunu söyledim, havanın ne zaman daha sıcak olduğunu değil.’ der. O da kızına, ‘O zaman (ما أشدَّ الحرُّ!) de.’ der ve Hz. Ali’nin (r.a.) yanına giderek ‘Araplarla acemler birbirine karıştığı için Arapça gitmiştir. Eğer böyle devam ederse Arapça yok olacaktır.’ dediğinde, Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) sebebini sorar, o da hadiseyi nakleder. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.) ondan bir sahîfe getirmesini ister ve getirdiği sahîfeye ‘Kelim yalnızca isim, fiil ve harften ibarettir.’ cümlesini yazdırır. Bazı kaynaklarda ise Hz. Ali’nin (r.a.) kendisi

3.1.1. İsim

Lugat anlamı: (سَمًا – يَسْمُو – سُمُو) kökünden ya da (وَسَمَ – يَسِمُ – وَسَم) kökünden türediği ifâde edilen isim (الإِسْمُ) kelimesi, birinci tercihe göre ‘yükseklik/yücelik’; ikinci tercihe göre ise ‘alâmet’ mânâsındadır.¹⁰³

İstılah anlamı: Nahiv’de isim, ‘belirli bir zamanla kayıtlı olmaksızın, tek başına, somut veyâ soyut bir varlık/anlama delâlet eden kelime türü’ demektir.¹⁰⁴

İsim¹⁰⁵ için daha başka terimsel tanımlamalar yapılmış olsa da onlar daha çok ismin özellikleri nevindendir. İsmi, diğer kelime türlerinden ayıran kendine has beş temel özelliği¹⁰⁶ şunlardır:¹⁰⁷

- Cer hâli: Nahiv âmillerinden biri nedeniyle mecrûr durumda olabilme, isme âit bir özelliktir. Örneğin, (كُنْتُ فِي زِيَارَةِ صَدِيقٍ كَرِيمٍ) cümlesinde olduğu gibi, (فِي)

lahnin yaygınlaşmasını gerekçe göstererek Ebu’l-Esved’e Arapça’nın esaslarını bir kitapta toplama düşüncesini aktarır. Üç gün sonra Ebu’l-Esved tekrar onun yanına gidince Hz. Ali (r.a.) ona, ‘İsim, müsemmanın kendisinden, fiil de hareketinden haber veren şeydir. Harf ise manayı haber verir, fakat ne isimdir ne de fiil.’ yazılı bir sayfa verir ve Ebu’l-Esved’den bunun devamını araştırıp yazmasını ister.” Ali Bulut, “*Nahiv Terimlerinin Ortaya Çıkış Süreci*”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt: VIII, Sayı:2, Yıl: 2008 (89-104), s. 95.

¹⁰³ Bkz: el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 2/281; el-Enbârî, *el-İnşâf fî Mesâili’l-Hilâf*, s.4-5; el-Enbârî, *Esrâru’l-Arabiyye*, s.5-8; el-İmâm el-Allâme Ebu’l-Fazl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr el-İfrîkî el-Mısrî (ö.711), *Lisânu’l-Arab*, (I-XV), Dâr Sâdır, Beyrut, 14/401; el-İmâm el-Lugavî Ebu’t-Tâhir Muhammed b. Yâkub el-Fîrûzâbâdî (ö.817), *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Tahkik: Hassân Abdulmennân, Beytu’l-Efkârî’-Düveliyye, 2004, s. 850 ve 1872; Molla Câmî, *el-Fevâidu’z-Ziyâiyye*, 1/34.

¹⁰⁴ Bkz: İbn Yaîş, “*Şerhu’l-Mufaşşal*”, Tahkik: Emîl Bedî’ Yâkub, 1/81; el-Cürçânî, *et-Târîfât*, s. 28; el-Fârâbî, *Kitâbu’l-Elfâz el-Mûsta’mele fî’l-Mantık*, s.41; es-Suyûtî, *Hem’ul-Hevâmi*, s.22; Birgîvî, *İzhâr*, s.34; Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 68 (fî urfî’n-nuhât md.); Hasan, *en-Nahvu’l- Vâfi*, 1/24; es-Serrâc, *el-Lubâb*, s.11; el-Hâşimî, *el-Kavâid*, s.13; Sâlih el-Mısrî, *el-Edevâtu’l-Müfide li’t-Tenbîh*, s.9; Ömer, *Devru Hurûfi’l-Atf*, s.4; Bolelli, *Nahiv-Sarf ve Terimleri*, s. 196; Uzun, *Sarf-Nahiv Terimleri*, s. 37.

¹⁰⁵ DİA’da ‘isim’e dâir müstakil bir madde olmakla berâber, isim konusu, ‘kelâm’ ilminin bir terimi olarak ele alınmıştır. İlgili maddede ‘isim’ hakkında şunlar denilmiştir: “Sözlükte ism, ‘varlıklara verilen ad’; müsemmâ ‘adlandırılan varlık’; tesmiye de ‘adlandırma’ demektir. İsim bir hakikate delâlet eden mutlak lafız, müsemmâ bu hakikatin kendisini oluşturan şey, tesmiye ise isim ile müsemmâ arasındaki irtibatı sağlayan mânâdır. **İsim, kelime çeşitlerinin hepsini içine almakta olup ‘cevher ve araz türünden bütün nesne ve mânâlar için konulmuş lafız’ diye tanımlanır.** Bu yönüyle söz, fiil veya nitelik türündeki bütün kavramları zihne taşıyan bir vasıta konumundadır. Nitekim Ku’ân-ı Kerîm’de mutlak olarak geçen, ‘Âdem’e bütün isimleri öğretti’ (Bakara Sûresi, 2/31) ifâdesi cevher ve arazların tamâmının isimlerini kapsamaktadır. Adlandırılan şey hâricte bulunan bir nesne olabileceği gibi zihnî bir varlık da olabilir. Bir lafzın hangi anlam karşılığında kullanıldığını bilmek lâfızla medlûlü arasındaki özel nisbeti bilmeye bağlıdır. Dilcilerin ‘isnâd’, kelâmcıların ‘tesmiye’ dedikleri bu nisbetin zorunlu olduğunu söyleyenlere göre isimlerin müsemmâya delâleti (vaz’) tevkîfidir. (...)” İlyas Çelebi, “*İsim-Müsemmâ*” md., DİA, 22/548.

¹⁰⁶ İbn Yaîş, “*Şerhu’l-Mufaşşal*”, Tahkik: Emîl Bedî’ Yâkub, 1/81; Hasan, *en-Nahvu’l- Vâfi*, 1/25. Ayrıca bkz: Bolelli, *Nahiv-Sarf ve Terimleri*, s. 196; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s. 13.

¹⁰⁷ İsmın alâmetlerine dâir geniş bilgi için bkz: es-Suyûtî, *Hem’ul-Hevâmi*, s.24-29; Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, *et-Tuhfetu’s-Seniyye bi-Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Âcurrûmiyye fî Kavâidi’n-Nahvi ve’l-İ’râb*, Tahkik: Mustafa Deyb el-Buğâ, 2. Baskı, Dâru’l-Mustafâ, Dimeşk, 2008, s.17-19; el-Hâşimî, *el-Kavâid*, s.14.

edatının da içinde bulunduğu harf-i cerler grubundan bir harf, kendisinden hemen sonra gelen kelimenin isim olduğunu göstermektedir.

- (ال) takısı: Başına, harf-i ta'rif (belirlilik takısı) de denilen elif-lâm eki alabilme, isme âit bir özelliktir. Elif-lâm'ın elif'i vasıl hemzesi olup, her zaman yazıldığı halde, bâzı durumlarda okunmaz. Örneğin, (الْعَدْلُ أَسَاسُ الْمُلْكِ) cümlesindeki elif-lâm'lar, bitiştikleri kelimelerin isim olduklarını gösterdikleri gibi, vasıl hemzesinin bâzen okunup bâzen okunmadığını da göstermektedirler.

- Tenvin alâmeti: Bâzı kelimeler, sonlarında, iki damme, iki fetha veyâ iki kesra türlerine ayrılan, tenvinin olmasını gerektirirler. Bu alâmeti taşımak, o kelimenin, asla fiil ve harf olamayacağını, ancak isim olduğunu gösterir. Ancak burada, şu hatırlatmada bulunmanın faydalı olacağını düşünüyoruz: 'Sonunda tenvin olan bir kelime kesinlikle isimdir' yargısı doğru iken, 'sonunda tenvin olmayan bir kelime asla isim değildir' hükmü ise yanlıştır. Zîrâ, harf-i târif almış kelimelerden bu takıyı aldığımızda, onlardan bâzılarının sonlarına tenvini kabul ettiğini, bâzılarının ise kabul etmediğini görmekteyiz.

- Münâdâ olabilme: Nidâ (seslenme) edatları, kendilerinden sonra gelen kelimelerin isim türü kelimeler olduklarını gösterir. Diğer bir deyişle,¹⁰⁸ (يَا يَحْيَىٰ خُذِ) ve¹¹¹ (يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ) ¹¹⁰ (أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ), (الْكِتَابِ بِقُوَّةٍ) cümlelerinde görüldüğü gibi kendisine seslenen, çağrıda bulunulan her varlık, nahivde, isim türü bir kelimedir.

- Isnâd: İki kelime (mübtedâ-haber, fiil-fâil) arasındaki mânevî bağlantı, ilgi ve nisbeti ifâde etmek için kullanılan, bir durumun/husûsun, birinde/bir varlıkta olduğunu (fi'l/husûl/vukû'), veyâ olmadığını (adem-i husûl/adem-i vukû') veyâ bir durumun/husûsun birinden/bir varlıktan istendiğini (talebu'l-emr) bildiren isnâd terimi, bir şeyle diğer bir şeye hüküm vermektir. Kendisi üzerine hüküm binâ edilene 'müsnedun ileyh', kendisiyle hüküm verilene 'müsned' denir. Bu iki öğeden meydana gelen terkîbe de cümle (terkîb-i isnâdî) denir. İşte burada zikri geçen 'müsnedun ileyh'

¹⁰⁸ Meryem, 19/12.

¹⁰⁹ Nidâ edatı âyet-i kerîmede mahzuftur.

¹¹⁰ Hûd, 11/73.

¹¹¹ Müddessir, 74/1-2.

konumunda olma (mübtedâlık ve fâillik), ilgili kelimenin isim olduğunun alâmetlerindedir.¹¹²

3.1.2. Fiil

Lugat anlamı: Yapmak, etki etmek anlamlarına gelen (فعل - يفعل - فَعَلَ) masdarından türeyen bir isim olan fiil (فِعْل) kelimesi,¹¹³ amel (العمل),¹¹⁴ hareket (الحركة),¹¹⁵ etki¹¹⁶ ve olma/olay (الحدث)¹¹⁷ mânâlarındadır.

İstilah anlamı: Nahiv’de fiil, ‘-belirli bir¹¹⁸- zamanla¹¹⁹ kayıtlı olarak,¹²⁰ yalnız başına,¹²¹ bir oluşa/eyleme delâlet eden kelime türü’ demektir.¹²²

Fiilin terim anlamı üzerinde ittifak eden pek çok dilci, onu, diğer sözcük türleri olan isimden ve harften ayıran özellikleri genel hatlarıyla¹²³ şöyle sıralamışlardır.¹²⁴

¹¹² Hasan, *en-Nahvu’l- Vâfi*, 1/25-26; Uzun, *Sarf-Nahiv Terimleri*, s. 45; Bolelli, “*Arapça Dilbilgisi Nahiv-Sarf ve Terimleri*”, s. 270. Ayrıca bkz: Mehmed Zihni Efendi, *el-Muntehab ve’l-Muktedab*, Muntehab, 32.

¹¹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 3/329; el-İmâm İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, (ö. 400), *es-Sihâh (Tâcu’l-Luga ve Sihâhu’l-Arabiyye)*, Tahkik: Halîl Meymûn Şeyhâ, 3. Baskı, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2008, s. 816; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 11/528; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 1333.

¹¹⁴ İbn Manzûr, a.g.e., 11/528; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 1333; Luvîs Ma’lûf (ö.1946), *el-Muncid fi’l-Luga ve’l-A’lâm*, 22. Baskı, Dâru’l-Meşrik, Beyrut, s. 588.

¹¹⁵ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 1333.

¹¹⁶ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lugat*, İpek Yayınları, İstanbul, s. 1169.

¹¹⁷ el-Munazzametu’l-Arabiyye li’t-Terbiye ve’s-Sekâfe ve’l-Ulûm, *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsî*, Lârûs Yayınları, s. 943.

¹¹⁸ ‘Masdar’ kalıbı da anlam olarak bir oluşu –eylemi içermektedir ve bu oluş-eylem tabii ki bir zamânı gerektirmektedir. Ancak, ‘masdar’ı aynı özelliklere (oluş ve zaman) sâhip fiilden ayıran husus, masdarın mâhiyetindeki zaman olgusunun muayyen olmamasıdır. Bkz: İbn Yaîş, “*Şerhu’l-Mufaşşal*”, Tahkik: Emîl Bedî’ Yâkub, 4/204. ‘Masdar’ için ‘zamâna delâlet etmeden bir iş veyâ oluşa delâlet eden isim’ tanımı da yapılmıştır. Bkz: Bolelli, *Nahiv-Sarf ve Terimleri*, s. 432.

¹¹⁹ Bâzı dilciler, (اليَوْمُ), (الليَّلةُ) ve (السَّاعَةُ) gibi isim türü kelimelerin de zaman anlamı ifâde etmelerine rağmen, bu kelimelerdeki zaman anlamının salt bir zaman olgusu olduğunu, oluş ve hareket içermediğini söyleyerek, bunların fiil sayılmadıklarını belirtmişlerdir. Bkz: Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbnu’s-Serrâc en-Nahvî el-Bağdâdî (ö.316/929), *el-Uşûl fi’n-Nahv*, Tahkik: Abdülhüseyn el-Fetlî, (I-III), 3. Baskı, Müessesetu’r-Risâle, 1/36-37.

¹²⁰ Tanımdaki ‘zaman kaydı’, fiili, isimden ayıran en temel husustur.

¹²¹ Bizâtihi, yâni başka bir kelimeye ihtiyaç duymadan, müstakil bir anlama delâlet etmek, isim ve fiili, harften ayıran temel husustur.

¹²² Bkz: İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, Tahkik: Emîl Bedî’ Yâkub, 4/204; el-Cürcânî, *et-Târîfât*, s. 170; Ebu’l-Bekâ, *el-Küllîyyât*, s. 573; el-Fârâbî, *Kitâbu’l-Elfâz*, s.41; es-Suyûtî, *Hem’ul-Hevâmi*, s.22; Birgîvî, *İzhâr*, s.34; Hasan, *en-Nahvu’l- Vâfi*, 1/41; Ni’me, *el-Mulahhas*, s.18; es-Serrâc, *el-Lubâb*, s.11; Muhammed Semîr Necîb el-Lebedî, *Mu’cemu’l-Mustalahâti’n-Nahviyyeti ve’s-Sarfîyyeti*, 3. Baskı, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1988, s.174; el-Hâşimî, *el-Kavâid*, s.17; Ömer, *Devru Hurûfi’l-Atf*, s.4; Sâlih el-Misrî, *el-Edevâtu’l-Müfide li’t-Tenbih*, s.9; Mehmed Zihni Efendi, *el-Muntehab ve’l-Muktedab*, Muntehab, 34; Bolelli, *Nahiv-Sarf ve Terimleri*, s. 126.

¹²³ Fiilin alâmetlerine dâir geniş bilgi için bkz: el-Enbârî, *Esrâru’l-Arabiyye*, s.11; es-Suyûtî, *Hem’ul-Hevâmi*, s.30-39; Abdülhamîd, *et-Tuhfe*, s.22-23; el-Lebedî, *Mu’cemu’l-Mustalahât*, s.175.

¹²⁴ DİA’da ‘fiil’e dâir bir madde olmakla beraber, fiil konusu orada, ‘kelâm’ ilminin bir terimi olarak ele alınmıştır. İlgili maddede ‘fiil’ hakkında şunlar denilmiştir: “Sözlükte ‘işlemek, yapmak’ anlamına gelen fi’l kökünden türemiş bir isim olup ‘iş, davranış, eylem’ demektir. Terim olarak ‘mümkünün imkân sahasından çıkarılıp var kılınması’ diye tanımlanabilir. Bunun dışında fiil (çoğulu ef’âl) ‘bir şeyin bir başka şey üzerinde etkili olması, müessirden meydana gelen etki, bir şeyin taşıdığı oluş vasfı, bir müessirin etkisiyle bir varlık üzerinde görünen şey’ diye de târif edilmiştir. Amel, ve sun’ da fiile eş veyâ

- Başına, (فَدَّ) harfinin gelebilmesi: Bu edat hem mâzî fiilin hem de muzârî fiilin önüne gelebililmektedir.
- Kendisinden önce (س) ve (سَوْفَ) harflerinin gelebilmesi: Mâzî fiil ve emir fiilin önüne gelemeyen bu harfler, terimsel adlarıyla istikbal harfleri, muzârî fiilin önüne gelip onun anlamını, ‘hal’den alıp ‘istikbâle’ tahsis ederler.
- Önünde cezm ve nasb edatlarından (حُرُوفُ التَّوَابِيحِ وَالْجَوَازِمِ) birinin bulunabilmesi: Bu harflerden (أَنَّ) gibi bâzıları mâzî fiille birlikte kullanılabilirlerse de, nasb ve cezm etme husûsiyetleriyle muzârî fiilin önüne gelirler.
- Sonuna sâkin, te'nîs ta'sısı (تَاءُ التَّائِيثِ السَّاكِنَةُ) veyâ harekeli, fâillik tâ'sısı (تَاءُ الْفَاعِلِ الْمُتَحَرِّكَةِ) bitişebilmesi: Bu özellik, muzârî ve emir fiilde bulunmaktan, mâzî fiilde kendini gösterir.
- Sonları te'kîd nûn'unun (نُونُ التَّكْوِيدِ) bitişebilmesi: Bu özellik, mâzî fiilde bulunmazken, muzârî ve emir fiilde kendini gösterir.¹²⁵

3.1.3. Harf

Lugat anlamı: (حَرْفٌ - يَحْرَفُ) anlamlarına gelen (حَرْفٌ), (صَرْفٌ), (مَالٌ) anlamlarına gelen (حَرْفٌ) kelimesi, konumuzu ilgilendiren yönüyle,¹²⁷ ‘yan, kenar, taraf, köşe, sınır’ (جَانِبٌ، طَرْفٌ، شَفِيرٌ، حَدٌّ) mânâlarındadır.¹²⁸

Istılah anlamı:¹²⁹

İsim ve fiil tanımlarında dilciler, genellikle birbirine yakın ve net ifâdeler kullanırlarken, sözcük türlerinin üçüncüsü olan harfin tanımında bâzı ihtilaflar göstermişler, eksik veyâ mübhem ifâdeler serdetmişlerdir.¹³⁰ Biz de bu durumu göz

yakın anlamlı kelimelerdir. Fiil sâhibine fâil, âmil veyâ sâni’ denilir. Fiil terimi insanın hem zihnî hem de bedenî eylemlerini ifâde etmek için kullanılır.” Mustafa Sait Yazıcıoğlu, “Fiil” md. DİA, 13/59.

¹²⁵ Hasan, *en-Nahvu 'l- Vâfi*, 1/42-56; el-Galâyînî, *Câmiu 'd-Durûs*, s. 12.

Bir kelimenin, fiil olabileceğini anlamamıza yardımcı olan unsurlardan pek çoğunun edatlar kapsamına girmesi, bir yönüyle tez konumuzun önemini göstermektedir.

¹²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 9/43; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, s. 364; Cevherî, *es-Sıhâh*, s. 225.

¹²⁷ ‘Harf’ kelimesinin tüm sözlük anlamları ve bunların toplu bir şekilde değerlendirilişi hakkında bkz: Cemâleddin, *el-Menhel*, s.9-10; Râşid, *Devru 'l-Harf*, s.31-32.

¹²⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu 'l-Ayn*, 1/306; İbn Manzûr, a.g.e., 9/42; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 364; Cevherî, a.g.e., s. 225; Ömer, *Devru Hurûfi 'l-Atf*, s.3.

¹²⁹ ‘Harf’ teriminin tefsir ve kıraat ilimlerinde hangi anlama geldiğine dâir bkz: İbni Kuteybe, *Te 'vîlu Muşkili 'l-Kur 'ân*, s.29-45; Suat Yıldırım, *Ana hatlarıyla Kur 'ân-ı Kerîm ve Kur 'ân İlimlerine Giriş*, 8. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s.68-71; Abdulhamit Birışık, “Kıraat” md., DİA, 25/426-427.

¹³⁰ M. Edip Çağmar, “Kelime Çeşidi Olan Harfin Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XLIII, Sayı: 2, Yıl: 2000, (391-403), s. 392.

önüne sermek için, öncelikle, harf için yapılan farklı tanımlamaları zikredip¹³¹ değerlendirecek, ardından en doğru tanımı vermeye çalışacağız.

1- İlk dilcilerden ve günümüze ulaşan ilk Arapça sözlüğün müellifi el-Halîl b. Ahmed, ‘harf’ için ‘-Çeşitli- anlamları birbirinden ayırmak için –isim ve fiil olmaktan soyutlanarak- olurturulan her kelimedir; ...’ tanımını vermektedir:

(كُلُّ كَلِمَةٍ بُنِيَتْ أَدَاةً عَرَبِيَّةً فِي الْكَلَامِ لِتَفْرِقَةَ الْمَعَانِي تُسَمَّى حَرْفًا، وَإِنْ كَانَ بِنَاوَهَا بِحَرْفَيْنِ أَوْ أَكْثَرَ مِثْلَ ‘حَتَّى’ وَ ‘هَلْ’ وَ ‘بَلْ’ وَ ‘لَعَلَّ’.)¹³²

2- Sîbeveyh’e göre ‘harf, bir anlam için gelen ve isim ve fiil olmayan’ bir kelime çeşididir:

(الْحَرْفُ: مَا جَاءَ لِمَعْنَى وَلَيْسَ بِاسْمٍ وَلَا فِعْلٍ)¹³³

3- el-Muberrid, ‘kelâmın; isim, fiil ve anlam ifâde eden harf’ olmak üzere üç türden müteşekkil olduğuna değinmiş, ancak harfin taşıdığı anlama dâir bir tanım zikretmemiştir:

(فَالْكَلامُ كُلُّهُ: اسْمٌ، وَفِعْلٌ، وَحَرْفٌ جَاءَ لِمَعْنَى)¹³⁴

4- İbnu’s-Serrâc, ‘harf, kendisinden haber verilmeye ve –yine- kendisi haber olmaya uygun olmayan’ kelimedir diyerek, harfin ne müsnedun ileyh ne de müsned¹³⁵ olabileceğine dikkat çekmiştir:

(الْحَرْفُ: مَا لَا يَجُوزُ أَنْ يُخْبَرَ عَنْهُ، وَلَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ خَبْرًا)¹³⁶

5- Râgıb el-İsfehânî, harf için ‘kelimeleri birbirine bağlayan’ sözcük türü şeklinde bahsederek onun rabt-bağlama/ilgi kurma yönüne dikkat çekmiştir:

(...وَالْحُرُوفُ الْعَوَامِلُ فِي النَّحْوِ أَطْرَافُ الْكَلِمَاتِ الرَّابِطَةُ بَعْضُهَا بِبَعْضٍ)¹³⁷

6- ez-Zemahşerî’nin görüşüne göre ‘harf, kendisinden başka bir kelimedeki anlamı işâret eden, bundan dolayı da eşlik ettiği isim veyâ fiilden ayrılamayan’ kelime türüdür:

(الْحَرْفُ مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهِ، وَمِنْ ثَمَّ لَمْ يَنْفَكْ مِنْ اسْمٍ أَوْ فِعْلٍ يَصْحَبُهُ)¹³⁸

¹³¹ Ayrıca bkz. M. Edip Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, (Yüksek Lisans Tezi, 1995), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-2; Mehmet Yalar, *Arap Dilinde Harfler (Kısımları-Amelleri-Anlamları)*, Furkan Ofset, Bursa, 1998, s. 3.

¹³² el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 1/305.

¹³³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Yâkûb, 1/40.

¹³⁴ Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid (ö.286), *el-Mukteḍab*, Tahkik: Muhammed Abdulhâlik İdîme, (I-IV), Lecnetu İhyâi’t-Turâsî’l-İslâmî, Kâhire, 1994, 1/141.

¹³⁵ ‘Müsned’ ve ‘müsnedun ileyh’ terimleri hakkında geniş bilgi için bkz: el-Lebedî, *Mu‘cemu’l-Mustalahât*, s.107-108.

¹³⁶ İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/40.

¹³⁷ Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfehânî (ö.503/1108), *Mufredât-ı Elfâzi’l-Kur’ân*, Tahkik: İbrâhim Şemseddin, 4. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2013, s. 128.

7- İbn Manzûr, sözlüğünde, kendi görüşü olarak, **‘harf, ismi, isme; fiili, fiile bağlaması sebebiyle râbîta olarak adlandırılan edattır’** ifâdesiyle harfin tanımından ziyâde görevine değinmiştir:

(الحرف: الأداة التي تُسمَّى الرابطة لأنها تربط الاسم بالاسم والفعل بالفعل كَعَنْ وَعَلَى ونحوهما)¹³⁹

8- el-Murâdî, hurûfu'l-meânîye tahsis ettiği eserinin harfin târifi kısmındaki, **‘harf, sâdece kendi dışında bir kelimedede anlamı ortaya çıkan kelimedir’** şeklindeki tanımında ‘sâdece’ kaydı dikkat çekmektedir:

(الْحَرْفُ كَلِمَةٌ تَدُلُّ عَلَى مَعْنَى، فِي غَيْرِهَا، فَقَطْ)¹⁴⁰

9-10- İbn Hişâm’ın¹⁴¹ (الحرف في الاصطلاح: ما دلَّ على معنى في غيره) şeklindeki harf tanımı ve el-Cürcânî’nin¹⁴² (الحرف: ما دلَّ على معنى في غيره) şeklindeki harf tanımı, ez-Zemahşerî’nin yukarıda geçen tanımı ile aynıdır.

11- el-Fîrûzâbâdî, sözlüğündeki, **‘harf, isim ve fiil dışındaki bir mânâ için gelen’ kelimedir** şeklindeki tanımıyla, Sîbeveyh’inkine benzer bir tanım yapmış ve **‘bunun hâricindeki harf tanımlarının yanlışlığını’** ifâde etmiştir:

(الحرف: ما جاء لمعنى ليس باسم ولا فعل، وما سواه من الحدود فاسد)¹⁴³

12- Molla Câmî, el-Kâfiye metninde (الحرف: ما دلَّ على معنى في غيره) şeklinde geçen ibâreyi şerh ederken, harfi, **‘bir başka kelimedede ortaya çıkan anlamı gösteren ve o kelime ile alâkasında –anlamı- düşünülebilen kelime’** türü olarak tanımlamıştır:

(الحرف: ما دلَّ على معنى في غيره أي: كلمة دلَّت على معنى حاصل في غيرها متعلق

بالنسبة إليه)¹⁴⁴

13- Klasik dönem müelliflerden, harfi tamâmen farklı tanımlayan, es-Suyûtî, **‘harf’¹⁴⁵ için ‘anlamını gösterme husûsunda bir isme veyâ bir fiile veyâ bir cümleye ihtiyaç duyan kelime türüdür’¹⁴⁶** demektedir:

¹³⁸ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, Tahkik: Emîl Bedî' Yâkub, 4/447.

¹³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/41.

¹⁴⁰ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.20.

¹⁴¹ İbn Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*, Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhumeyd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Saydâ-Beyrut, 2006, s. 37.

¹⁴² el-Cürcânî, *et-Târîfât*, s. 90.

¹⁴³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 364.

¹⁴⁴ Molla Câmî, *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye*, 2/361.

¹⁴⁵ es-Suyûtî, aynı yerde bu ifâdesini, (الحرف: ما دلَّ على معنى في غيره) ifâdesiyle şerh ederek harf için yapılan klâsik tanıma da yer vermektedir. es-Suyûtî, *Hem 'ul-Hevâmi'*, s.22.

(أقسامُ الكلمة: فإن دلت على معنى في نفسها، ولم يقترن بزمانٍ فاسمٌ. أو اقترنتُ بفِعْلٌ أو في غيرِها بأن احتاجت في إفادة معناها إلى اسم أو فعلٍ أو جُملةٍ فحرفٌ)¹⁴⁷

14- Osmanlı müelliflerinden **Birgîvî**, tezimizin kaynaklarından İzhâr isimli eserinde, harfi şu şekilde tanımlamaktadır:

(..وحرْفٌ: وهو ما دلَّ على معنى غيرِ مستقلٍّ بالفهم بلَّ آله لفهم غيرهه)¹⁴⁸

15- Ebu'l-Bekâ, 'bir nahiv terimi olarak' kullanıldığında 'harfi, isim ve fiil olmayıp, bir anlam yüklenen' kelime şeklinde tanımlamış, onu 'kendisinden başka bir kelimedeki bir anlamı ortaya çıkarmak için gelen' kelimedir şeklinde tanımlamanın 'mübhem-kapalı bir tanımlama olduğunu zikretmiştir:

(الحرْفُ عِنْدَ النَّحَاةِ: ما جاء بِمعْنَى لَيْسَ بِاسْمٍ وَلَا فِعْلٍ، وَلَوْ قِيلَ: الحرْفُ ما جاء لِمَعْنَى فِي

غيره، فهذا مُبْهَمٌ)¹⁴⁹

16- Son dönem müelliflerinden **es-Serrâc** da harfi, Birgîvî'nin târifine yakın bir şekilde, (والحرف: ما يدلُّ على معنى غيرِ مستقلٍّ بالفهم) ifâdesiyle tanımlamıştır.¹⁵⁰

17- el-Galâyînî de ez-Zemâşerî'nin harf tanımına uymuş, ancak onun tanımına, 'harfin, fiilin ve ismin sâhip oldukları gibi, kendine has özellikleri olmadığı' yönünde ilâvede bulunmuştur:

(الحرف: ما دلَّ على معنى في غيرهه، وليس له عَلامَةٌ يَتَمَيَّزُ بها، كما للاسم والفعل)¹⁵¹

18- Abbas Hasan, isim ve fiil tanımından sonra, 'harf, ancak bir cümleye girdiğinde, herhangi bir zamana delâlet etmeksizin, kendisi dışındaki kelimelerdeki bir anlamı gösterir' demiştir:

(الاسْمُ وَحْدَهُ - من غيرِ كلمةٍ أُخرى معه- يدلُّ على معنى جزئِيٍّ في نفسه، دلالة لا تقتَرِنُ

بِزمنٍ. والفِعْلُ وَحْدَهُ يدلُّ على معنى جزئِيٍّ مقترن بزمن. والحرف وحده لا يدلُّ على شيءٍ مِنْهُمَا

ما دام مُنفَرِداً، فإذا دَخَلَ جُملةً دلَّ على معنى في غيرهه، ولم يدلُّ على زمنٍ)¹⁵²

19- Fuad Ni'me, harf tanımında, 'ancak başka bir kelime ile anlamlı olan kelimelere harf' dendiğini ifâde etmiştir:

¹⁴⁶ es-Suyûtî'nin 'harf' terimi için yaptığı bu tanım, el-Fârâbî'nin 'edat' terimi için yaptığı şu tanıma çok benzemektedir: (الأداة: لفظ يدلُّ على معنى مفردٍ لا يُمكنُ أن يفهم بنفسه وحده دون أن يُقرن باسمٍ أو كلمةٍ أي فعلٍ). (وذلك نحو: من، وعلى، وما أشبه ذلك. el-Hamyânî, *Hurûfu'l-Meânî*, s.25.

¹⁴⁷ es-Suyûtî, *Hem 'ul-Hevâmi'*, s.22. Râşid'in kadim nahivcilere atfen kaydettiği (... قد عرفوا الحرف بأنه: (ما لا يدلُّ على معنى في نفسه، وإنما يتضح معناه بإضافته إلى غيره من أقسام الكلام ... mezkûr tanımını çağrıştırmaktadır. Râşid, *Devru'l-Harf*, s.41.

¹⁴⁸ Birgîvî, *İzhâr*, s.34.

¹⁴⁹ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 328

¹⁵⁰ es-Serrâc, *el-Lubâb*, s.12.

¹⁵¹ el-Galâyînî, *Câmiu'd-Durûs*, s. 12.

¹⁵² Hasan, *en-Nahvu'l- Vâfi*, 1/ 59.

(الحرف: هو كَلِّ كَلِمَةٍ لَيْسَ لَهَا مَعْنَى إِلَّا مَعَ غَيْرِهَا)¹⁵³

20- el-Hâşimî, harfi, ‘başka bir kelimenin aracılığı ile bir anlamı gösteren’ kelime olarak tanımlamıştır:

(الحرف هو ما يَدَلُّ عَلَى مَعْنَى بِوَسْطَةِ غَيْرِهِ)¹⁵⁴

21- ed-Dahdâh, harf terimi için iki tanım yapmış; birincisinde harf için, (حروف المعاني كلمات لا يَتَمَّ مَذْلُولُهَا إِلَّا بِاسْتِعْمَالِهَا مَعَ الْإِسْمِ أَوْ الْفِعْلِ) ‘anlamı, ancak bir isim veyâ bir fiille birlikte kullanıldığında tam olarak ortaya çıkan kelime’ derken, verdiği ikinci tanıda ise, (الحرف كلمة لا تدلّ على معنى في نفسها وإنما تدلّ على معنى في غيرها بعد) (وضْعُهَا فِي جُمْلَةٍ) ‘tek başına bir anlamı göstermeyen, ancak cümleye girdikten sonra bir başka kelimedede bir anlamı gösteren unsura’ harf demiştir.¹⁵⁵

22- Mehmed Zihni Efendi’de ‘harf, bir kelimedir ki, başlı başına mânâsı olmayıp esmâ ve ef’âl meyânında mânidâr olur’ ibâresiyle tanımlanmıştır.¹⁵⁶

Harfe dâir bu tanımların zikrinin ardından, bunları, küllî bir bakışla, üç yönden değerlendirmek istiyoruz:

1- Harf için yapılan en genel tanımın (الحرف: ما دلّ على معنى في غيره) şeklindeki tanım¹⁵⁷ olduğunu görmekteyiz. Fakat harfi, ‘başka bir kelime ile yâni bir isim veyâ bir fiil ile bir araya gelmeden anlamı ortaya çıkmayan kelime’¹⁵⁸ olarak kabul eden bu görüşe yöneltilebilecek eleştiri, (كَلِّ) ve (قَبْلِ) gibi bâzı kelimelerin, aynen harfler gibi, ancak başka bir kelime ile kullanıldıklarında tam bir anlam ihtivâ etmelerine rağmen neden harf değil de isim kabul edildikleridir. Bu eleştiriye birtakım cevaplar verilmişse¹⁵⁹ de bunlar konuyu îzah etmeye yetmemektedir.

2- Harfe tanım olarak getirilen (الرَّابِطَةُ لِأَنَّهَا تَرْبِطُ الْإِسْمَ بِالْإِسْمِ وَالْفِعْلَ بِالْفِعْلِ) vb. ifâdeler ise,¹⁶⁰ harf kategorisine giren tüm kelimeler için doğru değildir. Zîrâ, bâzı harflerin rabt/bağlama, ilişki kurma yönleri olsa da zâid harfler gibi diğer bâzı harflerin rabt görevleri yoktur. Bir diğer açıdan, harfi râbıt olarak tanımlamak, isim olmakla

¹⁵³Ni‘me, *el-Mulahhas*, s.18.

¹⁵⁴el-Hâşimî, *el-Kavâid*, s.24.

¹⁵⁵ed-Dahdâh, *Mu‘cemu Kavâidi ‘l-Arabiyyeti ‘l-Âlemiyye*, s.13-14.

¹⁵⁶Mehmed Zihni Efendi, *el-Muntehab ve ‘l-Muktedab*, Muntehab, 34.

¹⁵⁷Bkz: ez-Zemaşşerî, İbn Hişâm, el-Cürçânî, İbnü’l-Hâcib, Molla Câmî, el-Galâyînî, Abbâs Hasan ve Zihni Efendi’nin tanımları. Ayrıca bkz: Cemâleddin, *el-Menhel*, s.11; Ömer, *Devru Hurûfi ‘l-Atf*, s.4.

¹⁵⁸Bolelli, *Nahiv-Sarf ve Terimleri*, s. 162.

¹⁵⁹Çağmar, “*Kelime Çeşidi Olan Harfin Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım*”, s. 394-396.

¹⁶⁰Bkz: Râgıb el-İşfehânî ve İbn Manzûr’un tanımları. Edatların rabt işlevi görmelerine dâir ayrıca bkz: el-Hamyânî, *Hurûfu ‘l-Meânî*, s.34.

berâber¹⁶¹ cümle içinde rabt görevi olan bâzı kelimeleri de harf türüne dâhil etmeyi gerektirir ki bu da mümkün değildir.

3- Harfin, müsnedun ileyh (mübtedâ ve fâil) ve müsned (haber ve fiil) olamayacağını bildiren (الحرف: ما لا يَجُوزُ أَنْ يُخْبَرَ عَنْهُ، وَلَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ خَبْرًا) biçimindeki ibâre,¹⁶² içerdiği bilginin sıhhati îtibârıyla doğrudur, ancak bu ibârenin, harfin bir özelliğini göstermesinden öte, harf için bir tanım ifâde edecek şekilde kullanılması pek de doğru değildir. Yine, bâzı müellifler tarafından harf için kaydedilen, (وليس له علامةٌ يَتَمَيَّزُ بِهَا، كَمَا لِلْإِسْمِ وَالْفِعْلِ) ifâdesindeki¹⁶³ ‘alâmet’ kelimesi ile eğer diğer kelime türlerindeki gibi (örneğin, isimlerde lâm-ı târif, fiillerde merfû muttasıl zamirler) bizzat üzerlerinde görülen bir işâretin/sembolün harflerde olmadığı kastediliyorsa, bu doğrudur; ancak bununla harfin kendine has bir özelliğinin olmadığı kastediliyorsa, bu yanlıştır. Çünkü, meselâ, -isim ve fiil türü bâzı kelimeler için geçerli olup bâzıları için söz konusu olmayan- mebnîlik, harf kategorisine giren bütün türler ve onların tüm fertleri için her zaman mevcut olan bir özelliktir.

Bu değerlendirmelerden sonra, harfin en doğru tanımının, (الحرفُ: ما جاءَ بِمَعْنَى) ‘Harf: İsim ve fiil olmadığı halde, bir mânâ getiren’¹⁶⁴ kelimedir, ve (الحرف: ما لا يَقْبَلُ شَيْئًا مِنْ عِلَامَاتِ الْإِسْمِ وَالْفِعْلِ)¹⁶⁵ ‘Harf: İsim ve fiilin özelliklerinden hiçbirini taşımayan kelimedir.’¹⁶⁷ ifâdelerinde kendini bulduğunu söylememiz¹⁶⁸ mümkündür.¹⁶⁹

¹⁶¹ Örneğin şart isimleri, şart fiili ile cevap fiilini hem anlam hem de i’râb açısından birbirine bağlamaktadır.

¹⁶² Bkz: İbnu’s-Serrâc’ın tanımı. Ayrıca bkz: el-Hamyânî, *Hurûfu’l-Meânî*, s.18.

¹⁶³ Bkz: el-Galâyînî’nin tanımı.

¹⁶⁴ Bkz: Sîbeveyh, el-Fîrûzâbâdî ve Ebu’l-Bekâ’nın tanımları.

¹⁶⁵ Uzun, *Sarf-Nahiv Terimleri*, s. 30.

¹⁶⁶ İbn Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Katru’n-Nedâ ve Bellu’s-Sadâ*, Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, 1. Baskı, Dâru’l-Hüdâ ve’r-Reşâd, Dimeşk, 2007, s. 44.

¹⁶⁷ Bkz: es-Suyûtî, *Hem’ul-Hevâmi*, s.39; el-Lebedî, *Mu’cemu’l-Mustalahât*, s.63; Eymen Emin Abdulgânî, *en-Nahvu’l-Kâfi*, 3. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2009, s.28; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.195; Cemâleddin, *el-Menhel*, s.11; el-Hâşimî, *el-Kavâid*, s.24; Çağmar, “*Kelime Çeşidi Olan Harfin Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım*”, s. 397.

¹⁶⁸ İbn Mâlik’in de bu kanaatte olduğuna dâir bkz: Behâuddin Abdullah b. Akîl el-Ukaylî el-Hemedânî el-Mısrî (ö.769/1367), *Şerhu İbni Akîl alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, (I-II), Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, 2. Baskı, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 2012, 1/27-28.

¹⁶⁹ Muhtelif harf tanımlarının takdîmi ve bunların değerlendirmesi için bkz: Râşid, *Devru’l-Harf*, s.33-37. Ayrıca bkz: el-Fârâbî, *Kitâbu’l-Elfâz*, s.42; Abdulhamîd, *et-Tuhfe*, s.27; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s. 17-18; Soyupek, *Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri*, s. 17-18.

Suyûtî, eserinin ‘kelimenin aksâmı’ bölümünü şu bilgilerle tamamlamaktadır: (وما ذَكَرْنَا مِنْ أَنَّ الْحَرْفَ لَا يَدُلُّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ هُوَ الَّذِي أُجْمِعَ عَلَيْهِ النَّحَاةُ. وَقَدْ خَرَقَ إِجْمَاعَهُمُ الشَّيْخُ بِهَاءِ الدِّينِ بْنِ النَّحَّاسِ، (فَذَهَبَ فِي تَعْلِيْقِهِ عَلَى ‘المَقْرَبِ’ لِابْنِ عَصْفُورٍ إِلَى أَنَّهُ يَدُلُّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ. ... s.24.

Ma‘rifelik-nekiralık açısından tamâmı ma‘rife olan¹⁷⁰ harflerin, yukarıda geçen tanımlamalardan ve bizim yaptığımız tanımından da dolaylı olarak anlaşıldığı üzere, isimler ve fiillerde olduğu gibi, onların, kelimenin hangi türüne âit olduklarını gösteren alâmetleri, yâni (isimlerde tenvin gibi, bir sembol şeklinde) bizzat üzerlerinde bulunan veyâ (fiillerde tâ-i müteharrike gibi, bir ek şeklinde) kendilerine bitişen remizleri olmamakla birlikte, bir kelimenin harf olma/olmama ihtimâlini gösteren bir takım özellikler şunlardır:

- Harf sayısı: Bir kelimedede bulunan alfabe harfî sayısı beşten fazla ise, bu kelime için ‘harf değildir’ hükmü verilir. Bir kelime türü olan harfin kapsamı içinde, beş alfabe harfine sâhip tek üye ‘lâkinne’ harfidir ve onun dışındaki tüm harfler dört veyâ daha az sayıda harften oluşurlar.
- Mebnîlik: Bir kelimenin her i‘râb durumunda aynı şekil üzere gelmesi, onun mebnîliğini gösterir. İsimlerden ve fiillerden bâzıları mûrab bâzıları mebnî iken, harflerin tamâmı mebnîdir.
- İsnâd: İsim, hem müsnedun ileyh hem de müsned olabilirken, fiil sâdece müsned olabilmektedir. Harfin ise, ne müsnedun ileyh ne de müsned makâmında olabilmesi mümkün değildir.
- Amel: Bir fiilden önce gelip, onun sonunda lafzî bir değişikliğe sebep olan unsur ancak harf olacaktır. Muzârî fiilden önce gelip, âmil görevini üstlenen, aynı zamanda onda anlamsal bir değişikliğin oluşmasını da sağlayan nasb ve cezm harfleri, bu maddeye örnektir.
- Tasrîf: İsimler ve fiiller çeşitli kalıplara sokulabilirken, örneğin ismin tesniyesi ve cemîsi yapılıp, fiilinden de zamâna ve şahıs zamirlerine göre çekimleri yapılabilirken, harf için herhangi bir açıdan ‘çekim’ söz konusu değildir.¹⁷¹

3.1.3.1.Edat / Bağlaç / Zarf

Kelimenin üç türü olan ‘isim, fiil ve harf’i ele aldıktan sonra, şimdi burada, çoğu zaman ‘harf’ terimine¹⁷² eş anlamlı olarak kullanılan ‘edat (çoğulu:edevât)’, ‘edevâtu’r-rabt’ ve ‘bağlaç’ kelimeleri¹⁷³ üzerinde durmak istiyoruz.

¹⁷⁰ Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.22.

¹⁷¹ İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/40; es-Serrâc, *el-Lubâb*, s.114; el-Hâşimî, *el-Kavâid*, s.28-29; el-Hamyânî, *Hurûfu’l-Meânî*, s.18 ve s.35-36; Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.25. Harflerin tüm özellikleri için bkz: Çağmar, “*Kelime Çeşidi Olan Harfin Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım*”, s. 398-403.

¹⁷² Kelimenin üçüncü türü olan harflere için ‘hurûfu’l-meânî’ teriminin kullanılmasının sebebi, onların, fiillerin anlamlarını isimlere ulaştırmalarıdır. Ömer, *Devru Hurûfi’l-Atf*, s.11.

Arap dili gramerine dâir zamanımıza ulaşan ilk hacimli eser olan *el-Kitâb*'da, 'bilinçli ve planlı bir yöntem uygulanarak ele alınan kelime, kelâm ve çeşitleri, isim, fiil ve harfin tanımları vb.'¹⁷⁴ konularında, edat'dan bir terim olarak bahsedilmemiş, Müberrid ise 'edevât' kelimesini 'avâmil' anlamında kullanmıştır.¹⁷⁵ Klasik dönem nahivcilerinin eserlerinin büyük çoğunluğunda da, 'edat' sözcüğü, kelimenin bir türü olarak zikredilmemiş ve herhangi başka bir terimsel anlamda da kullanılmamıştır,¹⁷⁶ yine, 'harf' terimine eş anlamlı olacak bir şekilde de istimal edilmemiştir.¹⁷⁷

Hurûfu'l-meânî ilmine dâir müstakil eserlerin de -bir kaçı hâriç- neredeyse tamâmında, 'harf/hurûf' terimi kullanılmış, onun yerine 'edat/edevât' kelimesi tercih edilmemiştir. Fakat, ister Arap dili ile yazılsın, ister Türkçe telif edilsin, son dönem nahiv eserlerinde 'edât-ı istifham', 'edât-ı nefy' vb. kullanımlar görülebilmekte,¹⁷⁸ yine harfler konusu 'hurûf ve zurûf yâhut edevât' ana başlığı altında incelenebilmekte,¹⁷⁹ diğer taraftan Arapça 'harfler' konusunu işleyen pek çok kitap 'mu'cemu hurûfu'l-meânî' ve 'mevsûatu'l-hurûf' gibi isimlerin yanında, daha çok 'mu'cemu'l-edevât', 'kâmûsu'l-edevât', 'Arapça'da edatlar', 'Arapça'da bağlaçlar' vb. unvanlarla yayınlanmakta, hatta aynı eser ilk baskısında 'Arapça'da edatlar', ikinci baskısında ise 'Arapça'da bağlaçlar' adıyla yayınlanmaktadır. Bu durumda, 'edat' kelimesi, bâzı çalışmalarda, Arapça'da bir sözcük türü olan 'harf' ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Yine bâzı çalışmalarda, zarflar konusu işlenirken, ele alınan kelimelerden (إِذْ), (إِذَا) ve (لَمَّا) gibi bâzılarının harf oldukları görülmekte;¹⁸⁰ bâzı çalışmalarda ise 'edatlarla kullanılan fiiller' ifâdesi geçmekte ve bu ifâdedeki 'edat' sözcüğü ile sâdece 'harf-i cerler'in kastedildiği anlaşılmaktadır.¹⁸¹

¹⁷³ Bu terimleri kullanan eserler için bkz: Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.195; Mehmed Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, s.297; Dâvud, *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Tefâulu'l-Meânî*, s.16; Muhammed Muhammed Dâvud, *Mu'cemu'l-Furûki'd-Delâliyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru Ğarîb, Kâhire, 2008, s.565; Durmuş, 'Harf' md., DİA, 16/163; Fahrettin Atar, *Fıkah Uşûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2014, s.304.

¹⁷⁴ M. Reşit Özbekçi, "Sibeveyhi" md., DİA, 37/131.

¹⁷⁵ Mahmud Ahmed es-Sağîr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye fi Kütübi't-Tefsîr*, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 2001, s.38. 'Edat' teriminin 'avâmil/âmiller' anlamında kullanımına dâir ayrıca bkz: el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, s.10.

¹⁷⁶ A'mâyire, eserinin mukaddimesinde, herhangi bir kaynak belirtmeksizin, 'edat/edevât' teriminin çok eski Kûfî bir terim olduğunu söylemektedir. Bkz: A'mâyire –es-Seyyid, *Mu'cemu'l-Edevât ve'd-Damâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.10.

¹⁷⁷ Bkz: Abduh er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, 2. Baskı, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 2010, s. 16.

¹⁷⁸ er-Râcihî, a.y.

¹⁷⁹ Bkz: Mehmed Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, s.297.

¹⁸⁰ Bkz: Mevlüt Kula, *Arap Dilinde Zarflar ve Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılışları*, (Yüksek Lisans Tezi, 1999), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.36, 45 ve 134.

¹⁸¹ Özdemir, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edatlarla Kullanılan Fiiller*, s.22.

‘Harfler’e dâir müstakil eserlere ‘edevât/edatlar/bağlaçlar’ vb. başlıklar verilmesi, bu eserlerin muhteviyâtında, ‘harf’lerin yanında, -cümle içerisinde ‘harfîn’ sağladığı anlamsal ve şekilsel husûsiyetlerin benzerlerine sâhip olan- kimi isim ve fiil soylu kelimelerin bulunması sebebiyle,¹⁸² bütüncül/genel bir isimlendirme amacına mâtuf olduğundan, bunun mâkul bir temele dayandığı düşünülebilir. Örneğin İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb* adlı eserinde, edatları incelediği bölüme ‘tefsîru’l-müfredât ve zikri ahkâmihâ’ başlığını koymuş, ‘müfredât’tan kastını ise *أَعْنِي بِالْمُفْرَدَاتِ الْحُرُوفَ وَمَاتَّضَمَّنَ* *أَعْنِي بِالْمُفْرَدَاتِ الْحُرُوفَ وَمَاتَّضَمَّنَ* ifâdesiyle açıklamıştır.¹⁸³

Bâzı müellifler ise, eserlerinin ‘edatlar’ bölümünde, ‘harf’ ve ‘edat’ terimleri arasındaki fark için şu bilgileri vermektedirler: ‘Arapçada (حَرْفٌ) (cemîsi: حُرُوفٌ) ve (أداة) (cemîsi: أَدَوَاتٌ) denilen edatlar, türeme bakımından iki türdür. Bir kısmı gerçek edatlardır ve bunların çoğu bir sessiz ile –yazıda gösterilmeyen- bir sesliden meydana geldiği için, bunlara harf denilmiştir. Edatların bir kısmı ise, yavaş yavaş edat hâlini almış çeşitli isimlerdir. Edatlar, başlıca, isimleri esreleyen ön ekler,¹⁸⁴ zarflar, bağlaçlar, şart edatları ve ünlemler olmak üzere, çeşitli bölümlere ayrılabilir.’¹⁸⁵

Bu başlık altında verdiğimiz bütün bu bilgileri, Fâtıma el-Hamyânî, eserinin ‘Edat Kavramı (مَفْهُومُ الْأَدَاةِ)’¹⁸⁶ başlığında, Sâdık Halîfe Râşid ise eserinin Mukaddime’sinin sonunda, şu şekilde değerlendirmektedir:

“Edevât (الأدوات) kelimesi, ‘edat’ (أداة) kelimesinin cemîsidir ve ‘hurûfu’l-meânî (حُرُوفُ الْمَعَانِي)’ anlamına gelmektedir. ‘Edat’ kelimesinin sözlük anlamı ‘küçük âlet/araç’tır (الآلَةُ الصَّغِيرَةُ). Nahivcilerin ıstılâhında ise ‘edat’, çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır: a) Cümlelerin öğeleri arasında bağ kurmak için kullanılan sözcük; b) İsimlerde ‘elif-lâm’ takısının ‘belirlilik’, fiillerde, muzârî fiilin başına bitişen ‘sîn’ (سَد) edatının ‘gelecek zaman’ anlamını göstermesi gibi, başka bir kelimedeki anlamı ortaya

¹⁸² Bkz: Sa‘d, *Hurûfu’l-Meânî*, s.7; Selami Bakırcı - M. Sadi Çöğenli, *Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2013, Önsöz kısmı.; Özdemir, a.g.e., s.21; Durmuş, ‘Harf’ md., DİA, 16/163: “Hurûf-u meânî içinde, isim soylu olanlar yanında birkaç fiil de vardır. Ancak çoğu harf olduğu için ‘tağlîb’ yoluyla onlar da bu ad altında toplanmıştır.”

¹⁸³ Cemâleddîn İbn Hişâm el-Enşârî, *Muğni’l-Lebîb an Kütübi’l-Eârîb*, Tahkik: Mâzin el-Mübârek – Muhammed Ali Hamedullah, 1. Baskı, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1998, s.21. Ayrıca bkz: es-Sağîr, *el-Edevâtu’n-Nahviyye*, s.39.

¹⁸⁴ Burada bu şekilde ifâde edilse de, isimleri cerrr eden edatların, gayr-ı munsarif isimleri esrelemediği unutulmamalıdır.

¹⁸⁵ Ahmed Ateş, Tahsin Yazıcı, Nihad M. Çetin, *Arapça Dilbilgisi (Alfabe Kelime Şekil Bilgisi Türetme)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964, s.295.

¹⁸⁶ “Edat teriminin Arap dilindeki tanımı ve dil geleneğinde kullanımının izlenmesi”
“(تعريفُ الأداة في اللغة العربية، وترصدُ حضورها في التقليد اللغوي)”

çıkarmak için kullanılan sözcük; c) Kelime türlerinden ‘isim’ ve ‘fiil’e eklenen üçüncü tür sözcük grubu. ‘Edat’ türü sözcükler, sık kullanımları ve Arapça terkiplerdeki özel önemleri sebebiyle, diğer kelime türleri olan ‘isim’ ve ‘fiil’den farklılaşmaktadır.¹⁸⁷

Arap dilcileri, özellikle de Basra mektebi âlimleri, ilgili kavramı ifâde etmek için daha çok ‘hurûfu’l-meânî’ terimini kullanmışlardır. Ancak Kûfe mektebi âlimleri ise, Arap dili kurallarının ve usullerinin tespiti çalışmalarının ilk evresinden itibaren ‘edat’ terimini de kullanmışlardır.¹⁸⁸ Şöyle ki;

Arap diline dair hükümleri kapsayan en geniş ve en eski eser olan el-Kitâb’da ‘edat’ teriminin kullanımını öğrenmek istediğimizde, eserin müellifi Sîbeveyh’in, ‘kasem konusu ile izâfet (cer) harfleri’ ilişkisini incelediği yerde şunları dediğini görmekteyiz: ‘Kasem lâfızlarında ve el-maksûmu bih’te ‘harf-i cer’lerden bazı ‘edatlar’ kullanılmaktadır. Bu edatlardan en çok kullanılanları (الواو) ve (الباء) dir. Bu ikisi, kendisi üzerine yemin edilebilen her kelimenin önüne gelebilirler. Kullanım sıklığı açısından üçüncü ‘edat’ ise (التاء)’dır.’¹⁸⁹

Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ında geçen bu ifâdeler; klâsik Arapça açısından ‘edat’ teriminin aslının olmadığına dâir dil ve mantık geleneğini ithâm eden bir kısım iddia sahiplerinin tezlerinin hilâfıdır. Örneğin, Mustafa en-Nehhâs, edatlara dair eseri ‘*Dirâsât fi’l-Edevâti’n-Nahviyye*’de Sîbeveyh’in ‘edat’ terimini zikretmediğini ifâde ederek, şöyle demektedir: ‘Sîbeveyh’in *el-Kitâb* adlı eserinde ‘edat’ hiç geçmemektedir. Sâdece ‘harf’ lâfzı bulunmaktadır.’¹⁹⁰ Biz ise, yukarıda zikrettiğimiz delil ile, Sîbeveyh’in eserinde ‘edat’ lâfzının bulunuşunu tescil etmiş olmaktayız.¹⁹¹

Diğer yandan, Sîbeveyh’in eserini incelememiz sürecinde onun, çoğu yerde ‘edat’ lafzını kullanmayıp, ‘edat’ mefhûmunu ‘harf’ terimiyle ifâde etse de, aynen bugün bizim anladığımız manâda, ‘edatın özelliklerinin, anlam ve kullanım rollerinin’ en iyi şekilde farkına vardığını görmekteyiz. Bu görüşümüzü Sîbeveyh’in ‘zarflar’ hakkında konuşurken söyledikleriyle delillendirelim: Sîbeveyh, şöyle demektedir; (أما الحُرُوفُ الَّتِي تَكُونُ ظَرْفًا فَفَتْحُ خَلْفٍ وَأَمَامَ وَقَدَّامَ وَوَرَاءَ ... وَعِنْدَ وَمَعَ وَعَلَى ... وَعَنْ ... وَدُونَ

¹⁸⁷ el-Hamyânî, *Hurûfu’l-Meânî*, s.32.

¹⁸⁸ Râşid, *Devru’l-Harf*, s.27; el-Hamyânî, a.y.

¹⁸⁹ el-Hamyânî, *Hurûfu’l-Meânî*, a.y. Sîbeveyh’ten yapılan alıntının aslı şu şekildedir: (لِقَسَمٍ وَالْمَقْسُومِ بِهِ. أَدْوَاتٌ فِي حُرُوفِ الْجَزِّ، وَأَكْثَرُهَا الْوَاوُ، ثُمَّ الْبَاءُ، يَدْخُلَانِ عَلَى كُلِّ مَخْلُوفٍ بِهِ، ثُمَّ ...)

¹⁹⁰ Sîbeveyh’ten yapılan alıntının aslı şudur: (لم يرد ذكر لأداة في كتاب سيبويه، وإنما ورد لفظ حرف ...)

¹⁹¹ el-Hamyânî, *Hurûfu’l-Meânî*, s.32-33.

¹⁹² O, bu ‘zarfların’, ‘isim’ olduğunu bilmekte ve (وهذه الظروفُ أسماءٌ ولكنها صارتُ مواضعٍ) bir sonraki paragrafta şöyle demektedir: (لأشياء). Sîbeveyh, bu sözleriyle, bu ‘edatların’ kendilerine has bâzı hususiyetlerini kastetmekte ve (على) ve (مع) gibi ‘harf’ olan bazı ‘edat’ların, diğer bazı konumlarda ‘isim’ olarak bulunduğunu bilmektedir. O, bu durumu, şu sözüyle şerh etmektedir: (لأنَّكَ) (تقولُ ‘مِنَ عَلَيْكَ’ كما تقولُ ‘مِنَ فَوْقَكَ’ و‘ذَهَبَ مِنْ مَعَهُ’) Görüldüğü üzere Sîbeveyh, bu ‘edatları’, aslında ‘harf’ oluşlarını da dikkate alarak zikretmekte ve sadece önlerine izafet harflerinin gelmesiyle nasıl isim olduklarını îzâh etmektedir, çünkü izâfet harfleri birbirlerinin önlerine gelmezler; bilâkis tüm ‘harfler’ bu yönleriyle bir bütündürler, birbirlerinin önlerine gelmezler. Buna göre, yâni ‘harf’ olan bâzı sözcüklerin önlerine yine harf olan diğer bâzı sözcüklerin gelmesi netîcesinde, bu sözcüklerin lâfızları, ‘harflik’ten, ‘isimlik’ veyâ ‘fiillik’ hâline doğru değişiklik arz etmektedir. İşte bu durum, dilde genel bir kuraldır. Bu sebeble, mezkûr lâfızların belli durumlar ve şartlarda bir kelime grubunun alanından diğer bir kelime grubunun alanına geçiş yapmaları, bugün bizim anladığımız mânâda ‘edat’ teriminden kastedilene tam olarak uyum sağlamaktadır.¹⁹³ (Yâni, bir kelime vaz’ı veyâ sîğası îtibârıyla isim ya da fiil iken, cümledeki anlamsal veyâ gramatik bâzı işlevleri açısından harf/edat olarak değerlendirilebilmektedir.)¹⁹⁴

‘Edat’ teriminin, Sîbeveyh sonrası dilciler nezdinde ise daha geniş bir kullanım alanına sâhip olduğunu görmekteyiz. Meselâ el-Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân* adlı eserinde ‘edat’ kelimesini bir terim olarak, ‘harf’ anlamında kullanmaktadır. O, Bakara Sûresinin 90. âyet-i kerîmesinde yer alan (بَغِيًّا أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) ifâdesinin tefsîrinde, mezkûr ibâredeki (أَنْ) kelimesini açıklama sadedinde (... تَأْوِيلُ ‘أَنْ’ فِي مَوْضِعِ نَصْبٍ لِأَنَّهَا إِنَّمَا) (كانت أداةً بمنزلةِ ‘إِذْ’ فهي في مَوْضِعِ نَصْبٍ ...) ifâdelerini kullanarak, klâsik Arapçadaki üçlü kelime taksîmi açısından ‘harf’ oluşu kesinlik arzeden (أَنْ) kelimesini, ‘edat’

¹⁹² Müellif el-Hamyânî’nin, Sîbeveyh’ten yaptığı alıntılarda, eserinde verdiği dipnotlardaki cilt ve sayfa numaraları, bizim çalışmamızda kullandığımız *el-Kitâb*’ın Abdüsselâm Muhammed Hârûn tahkikli nüshası ile uyum arz etmektedir. Mezkûr alıntılar, adı geçen el-Kitâb baskısının, 1. cildi 420. sayfasında bulunmaktadır. (Çalışmamızın, bundan önceki sayfalarında, kendisinden alıntı yapılan el-Kitâb nüshası, Emîl Bedî Yâkûb tahkikli baskısıdır. Bundan sonraki sayfalarda ise *el-Kitâb*’ın Abdüsselâm Muhammed Hârûn tahkikli neşrinden istifade edilmektedir.)

¹⁹³ el-Hamyânî, *Hurûfu’l-Meânî*, s.33.

¹⁹⁴ Parantez arasındaki ifâde, metinde olmayıp, bizim tarafımızdan ilâve edilmiştir.

lâfzını kullanarak ele almıştır. el-Ferrâ'nın, 'edat' lâfzını 'harf' lâfzına eş anlamlı olacak şekilde, bir terim olarak kullandığını gösteren başka açıklamaları da vardır.¹⁹⁵

Yine 'edat' teriminin hangi anlamsal çerçevede kullanıldığını görmek açısından, İbn-i Mâlik'in '*el-Elfiyye*'sinde şöyle dediğine şahit olmaktayız.¹⁹⁶

(واجزم بأن و من و ما ومهما أي، متى، أيان، أين، إذ ما)

(وحيثما، أنى، وحرف إذما كان، وباقي الأدوات اسما)

Son olarak; 'edat' terimi, 'hurûfu'lmeânî'nin ihtivâ ettiği anlama göre, ondan daha belîğdir. Çünkü 'harf'; 'isim' ve 'fiil' olmayan kelime türü anlamında kullanılan bir terimdir. 'Edat' terimi ise, hem harfleri hemde harf olmayan kelime gruplarından bazı sözcükleri kapsamaktadır. Bu çerçevede İbni Yaîş, bazı edatların harf anlamı taşımasını kabul etmeyenlere cevap mahiyetinde şunları demektedir: 'Bâzı kişiler, (أين), (كيف) vb. birtakım 'istifham isimleri'nin ve (من), (ما) vb. birtakım 'şart isimleri'nin 'edat'a dâir tanımını bozduğunu iddia etmektedirler. Halbuki bu (أين) ve (كيف) isimleri, kendilerinden sonra gelen ibârede istifham anlamını; (من) ve (ما) isimleri ise kendilerinden sonra gelen fiilin vucûdunun, bir başka fiilin vucûduna taalluk ettiğini, ifade etmektedirler. İşte bu husus, harflerin sahip olduğu anlamın zâten tam kendisidir.'¹⁹⁷ Aynı durumun, yâni İbn Yaîş'in (أين), (كيف), (من) ve (ما) isimleri hakkında yaptığı değerlendirmenin, kendilerinde çeşitli açılardan bulunan eksiklikler sebebiyle 'nakıs' fiil' denilen (كان وأخواتها) gibi bâzı fiil grupları için de geçerli olduğu söylenmekte ve bu fiiller de 'edatlar' grubundan sayılabilmektedir. Zîra bu fiiller için geçerli olan bâzı eksikliklerin, 'edatlar' için de geçerli olduğu görülmektedir.'¹⁹⁸

Sonuç olarak, 'harflere', 'edat' denilebilecekken 'bütün edatların harf olmadığı' gerçeği¹⁹⁹ de unutulmamalı, bir nahiv eserinde, örneğin, 'edevâtu'l-istifham' tâbiri kullanıldığında, bu edatlardan bâzılarının 'isim', bâzılarının ise 'harf' olduğu muhakkak

¹⁹⁵el-Ferrâ'dan yapılan bu alıntı Sâdık Halîfe Râşid'in eserinde geçmektedir. (Bkz: Râşid, *Devru'l-Harf*, s.27.)Müellifin, alıntıya kaynak gösterdiği *Meânî'l-Kur'ân* nüshası bizim kullandığımız nüshadan farklıdır. Mezkûr alıntı için bizim kullandığımız nüshanın cilt ve sayfa numaraları şu şekildedir: Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd Abdullah el-Ferrâ (ö.307), *Meânî'l-Kur'ân*, (I-III), Tahkik: İbrâhim Şemseddin, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, 1/50.

¹⁹⁶Müellif el-Hamyânî'nin bu nakilde kullandığı eser farklı olmakla beraber, biz elimizdeki *el-Elfiyye* şerhinden ilgili beyitlerin tahkikini yapmak sûretiyle ilgili alıntının sıhhatini tespit ettik. Mezkûr beyitler, tezimizde kullandığımız İbn Akîl şerhinin 2. cildi 335. sayfasında bulunmaktadır.

¹⁹⁷Müellif el-Hamyânî'nin, kendi çalışmasında verdiği yerde kullandığı *Şerhu'l-Mufaşşal* nüshası ile bizim tezimizde kullandığımız nüshalar farklıdır. İbn Yaîş'ten yapılan bu nakil, tezimizde kullandığımız Emîl Bedî Yâkûb tahkikinin 4. cildi 447. sayfasında bulunmaktadır.

¹⁹⁸el-Hamyânî, *Hurûfu'l-Meânî*, s.34.

¹⁹⁹el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, s.10; Uzun, *Sarf-Nahiv Terimleri*, s. 16.

belirtilmelidir.²⁰⁰ Aksi takdirde, klâsik nahvin en temel amacı olan i'râb faaliyetini gerçekleştirme yolundaki öğrencinin veyâ araştırmacının önüne bir engel konulmuş olmaktadır.

3.1.3.2.Harflerin (Edatların) Tasnîfi ve Sayısı

Harf ve edat terimleri etrafında gelişen farklı anlayışlar, doğal olarak harflerin sayısı konusunda da meydana gelmiştir. Zîra, 'harf' teriminin kapsama alanının, sâdece 'kelimenin üçüncü türü' olarak belirlendiği bir eserde ele alınacak madde sayısı ile; harfin, edat anlamında kullanılıp, harfin kapsama alanının 'harflerin yanında harf işlevini gören isimler ve fiiller' olarak belirlendiği bir eserde ele alınacak madde sayısı farklı olmaktadır.

Harfi, sâdece 'kelimenin üçüncü türü' anlamında kullanan müellifler de kendi aralarında harflerin sayısı üzerinde görüş birliğine varamamışlardır. Örneğin, el-Murâdî, bâzı dilcilerin altmış küsur harften, diğer bâzılarının ise yüze yakın harften bahsettiğini söyleyip,²⁰¹ kendisi, eserinde –bâzılarının ihtilâflı olduğunu belirttiği- yüzbeş harfi incelemekte; el-Mâlekî ise eserinde, doksan beş harfi ele almaktadır.²⁰²

Harfi, edat anlamında kullanan müelliflerin eserlerinde ele aldıkları madde sayıları da farklılık arz etmektedir. Örneğin, ez-Zeccâcî, bâzı zarfları,²⁰³ masdarları,²⁰⁴ isim-fiilleri²⁰⁵ ve fiilleri²⁰⁶ de dâhil ettiği eserinde toplam yüz otuz yedi edata değinirken;²⁰⁷ el-Heravî, (غَيْرِ)²⁰⁸ gibi isim yönü, (كَانَ)²⁰⁹ gibi fiil yönü olan bâzı kelimeleri de açıkladığı eserinde yaklaşık kırk edata, İbn Hişâm ise, *Muğni'l-Lebib* adlı eserinde, yaklaşık yüz edata değinmektedir.

Harflerin sayısına yaklaşım konusunda modern dönem eserlerinden örnek verecek olursak; Ali Tefik el-Hamed ve Yusuf Cemil ez-Za'bî tarafından ortaklaşa hazırlanan *el-Mu'cemu'l-Vâfi fi'l-Edevâti'n-Nahvi'l-Arabî*²¹⁰ adlı eserde, yaklaşık altı

²⁰⁰ Bkz: Uzun, a.g.e., s. 17, (Edevât-ı İstifhâm, Edevât-ı İstisnâ, Edevât-ı Şart başlıkları).

²⁰¹ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.28.

²⁰² Harflerin sayısı hakkında ayrıca bkz: Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.19.

²⁰³ ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.26: (وسط، عند، قبل، أمام، فوق، تحت، أسفل)

²⁰⁴ ez-Zeccâcî, a.y.: (غفرانك، حنانيك، سبحان الله، ويل، ويح)

²⁰⁵ ez-Zeccâcî, a.y.: (صه، مه، وَي، حَيْهَل)

²⁰⁶ ez-Zeccâcî, a.y.: (كان، أمسى، أصبح، كاد، نِعَم، بُس)

²⁰⁷ ez-Zeccâcî, a.y.

²⁰⁸ el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.179.

²⁰⁹ el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.183.

²¹⁰ Bu eser yukarıda ilgili başlık altında kısaca tanıtılmıştır.

yüz otuz madde yer alırken, ed-Dahdâh, harflerin²¹¹ sayısını seksen olarak vermekte ve bu seksen harfi incelemektedir.²¹²

Harflerin/edatların tasnifi, diğer bir deyişle, müelliflerin, harfleri/edatları, eserlerinde işleyiş metodları da farklılık arz etmektedir. Bu çerçevedeki metodlar şu dört ana başlık altında toplanabilir:²¹³

1- Önüne geldikleri kelimenin türüne göre:

a) Sâdece isimlerden önce gelen harfler/edatlar: (الحروف المختصة للأسماء:)
حروف الجرّ، منها: إلى، على، في، عن، ربّ، حتّى؛ و حروف النسخ، منها: إنّ، لعلّ، ليتّ؛
(و حروف النداء، منها: أ، أيّا، هيا؛ الخ.

b) Sâdece fiillerden önce gelen harfler/edatlar: (الحروف المختصة للأفعال: إذا،)
(سوف، قد، لو، و حروف النصب، منها: أنّ، لن، كيّ، إذن؛ و حروف الشرط، منها: إنّ، إذما؛ الخ.

c) Hem isimlerden hem fiillerden önce gelen harfler/edatlar: (الحروف الداخلة)
في الأسماء والأفعال كليهما (الحروف المشتركة بين الاسم والفعل): حروف العطف، منها: أمّ، بل،
(ثمّ، حتّى، لكنّ؛ حروف التصديق، منها: نعم، لا، أجل؛ الخ.

2- İ‘râba etkilerine göre:

a) Âmil olan harfler/edatlar: (الحروف العاملة، هي نوعان: الحروف العاملة في)
(الأسماء جرّاً ونصباً؛ والحروف العاملة في الأفعال نصباً وجرماً)

b) Âtıl (mühmel, mülğâ, gayr-i âmil)²¹⁴ olan harfler/edatlar: (الحروف العاطلة)
منها حروف النداء والحروف المشتركة بين الاسم والفعل كحروف العطف و حروف التصديق،
(الخ.

c) Hem âmil hem âtıl olması câiz olan harfler/edatlar: (الحروف الجائزة أن)
(تكون عاملةً وعاطلةً: لام، لا، حتّى، الخ.

3- Harf sayılarına göre:

a) Uhâdî; tek bir alfabe harfinden oluşan harfler/edatlar: (الأحاديّة: الهمزة،)
(الباء، التاء، اللام، السين، الواو، الخ.

²¹¹ Harf işlevi gören diğer kelimeleri (edat kapsamına gireni- isim ve fiiller) hariç tutmaktadır.

²¹² ed-Dahdâh, *Mu‘cemu Kavâidi ‘l-Arabiyye*, s.13.

²¹³ Harflerin tasnifi ve kısımları için bkz: el-Enbârî, *Esrâr*, s.12-14; es-Suyûtî, *Hem ‘ul-Hevâmi‘*, s.39-40; el-Lebedî, *Mu‘cemu ‘l-Mustalahât*, s.63; el-Hâşimî, *el-Kavâid*, s.24-25; el-Hamyânî, *Hurûfu ‘l-Meânî*, s.35-37; Râşid, *Devru ‘l-Harf*, s.37-39; Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.19-22 ve 26-33.

²¹⁴ ‘Amel etmeyen’ anlamında kullanılan ‘âtıl’, ‘mühmel’ ve ‘mülğâ’ terimleri için bkz: el-Lebedî, *Mu‘cemu ‘l-Mustalahât*, s.236; Râşid, *Devru ‘l-Harf*, s.83.

- b) Sünâî; iki alfabe harfinden oluşan harfler/edatlar: (الثنائِيَّة: إذْ، أمْ، أنْ، بلْ،)
(عن، كيْ، لمْ، مذْ، هلْ، ها، وا، يا، الخ)
- c) Sülâsî; üç alfabe harfinden oluşan harfler/edatlar: (الثلاثِيَّة: أجلْ، إذنْ، ألا،)
(إلى، بلى، خلا، سوف، لات، ليت، نعم، هيا، الخ)
- d) Rubâî; dört alfabe harfinden oluşan harfler/edatlar: (الرباعيَّة: إذما، حتى،)
(كأنْ، كلاً، لَمَّا، لولا، لوما، هلاً، الخ)
- e) Humâsî; beş alfabe harfinden oluşan harfler/edatlar: (الخماسِيَّة: لكنْ، وأيضاً)
(أنتم و أنتنَّ على قول من عدَّ الضمائرَ المُنفصلةَ المرفوعةَ حرفاً عندما أصبحت فصلاً²¹⁵)

4- Konularına göre:

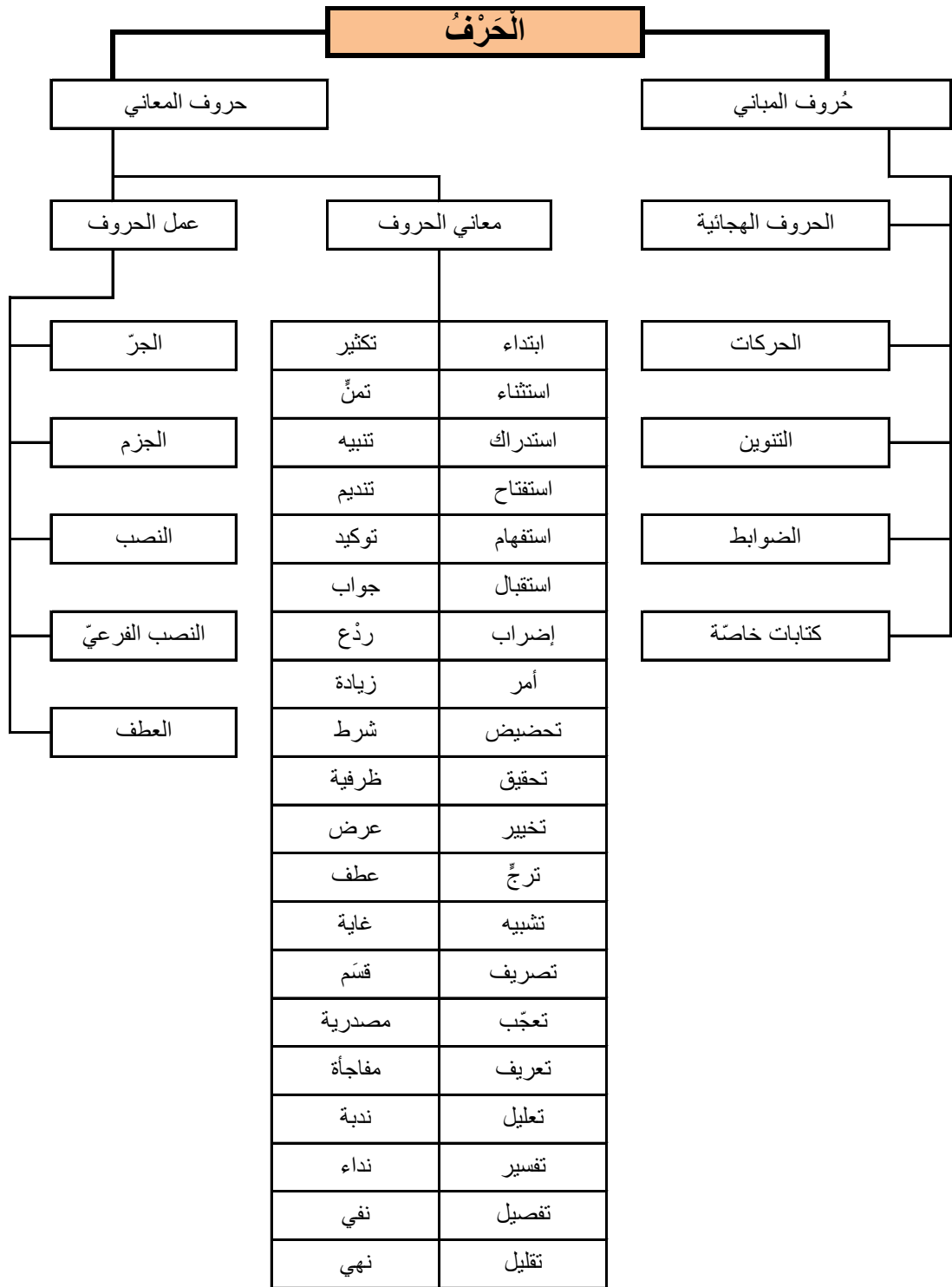
- a) Kasem (yemin, ant) harfleri: (أحرف القسم: الواو، الباء، التاء، اللام.)
- b) Atf (bağlaç) harfleri: (أحرف العطف: الواو، الفاء، ثمَّ، أو، أمْ، إمَّا، بلْ، ، حتى،)
(لكنْ، لا، ليس.)
- c) İstifham (soru) harfleri: (حرفا الاستفهام: الهمزة وهَلْ. بقيَّة أدوات الاستفهام)
(أسماء-)
- d) Tasdik ve cevap harfleri: (أحرف التصديق والجواب: نعم، بلى، إيْ، أجلْ،)
(بجَلْ، جَيْرِ، لا، كلاً، جَلْ، إنْ.)
- e) Nefy (olumsuzluk) harfleri: (أحرف النفي: لمْ، لَمَّا، ما، لا، لات، ليس.)
- f) Zecr harfi: (حرف الردع والزجر: كَلَّا)
- g) Tenbih ve istiftah (uyarı ve başlangıç) harfleri: (أحرف التنبيه: ألا، أما، ها،)
- h) Tahdîd (teşvik) ve tendîm (pişmanlık) harfleri: (أحرف التحضيض والتَّندِيم:)
(هَلَّا، ألا، لولا، لوما، ألا.)
- i) Şart harfleri: (أحرف الشرط: إنْ، لو، لولا، لوما، إذما، أمَّا، لَمَّا.)
- j) Tafsîl (ayırma) harfleri: (حرفا التفصيل: أمَّا و إمَّا.)
- k) Masdar harfleri: (أحرف المصدر: أنْ، أنْ، ما، كيْ، لو، همزة التسوية، الذي.)
- l) Tefsir (açıklama) harfleri: (حرفا التفسير: أيْ، وأنْ)
- m) Mufâcee (ansızlık) harfleri: (حرفا المفاجأة: إذا ، وإذْ)

²¹⁵ Bâzı dilciler, merfû munfasıl zamirleri, fasıl zamiri konumunda bulduklarında, harf kabul etmektedirler. Bu görüşe göre humâsî harf sayısı üç olmaktadır. Fasıl zamirlerini harf kabul etmeyen dilciler nezdinde ise, humâsî harf sayısı birdir, o da (لكنْ) edatıdır. Örnek olarak bkz: el-Hamyânî, *Hurûfu'l-Meânî*, s.36.

- n) أحرف الاستقبال: السين، سوف، هل، إن، (إذما، لام الأمر، لا الناهية، لاء النفي، نواصب المضارع.)
- o) Sıla (ziyâde) harfleri: (أحرف الصلة: إن، أن، ما، لا، من، اللام، الباء، الكاف.)
- p) Arz harfleri: (أحرف العراض: ألا، أما، لو، لولا.)
- q) Tekit (pekiştirme) harfleri: (أحرف التأكيد: إن، أن، لام الابتداء، نونا التأكيد، (اللام التي تقع في جواب الشرط، قد، لكن.)
- r) Temennî (dilek) harfleri: (أحرف التمني: ليت، لو، هل، ألا.)
- s) Teraccî (dilek) harfi: (حرف الترجي والإشفاق: لعل.)
- t) Teşbih (benzetme) harfleri: (حرفا التشبيه: الكاف و كأن.)
- u) Ta'îl (sebeblik) harfleri: (أحرف التعليل: كي، اللام، من، في، إذ، لعل.)
- v) Nidâ (ünlem) harfleri: (أحرف النداء: أ، أي، يا، آ، أيا، هيا، وا، أي، أي.)
- w) İstisnâ (hâriç tutma) harfleri: (أحرف الاستثناء: إلا، حاشا، خلا، عدا، لما.)

3.1.3.3.Harflere/Edatlara Dair Genel Tablolar

Harflerin tasnifine dâir yaklaşımları yazılı ifâdenin ardından, bu konu bir de tablolarla sunulacak, ardından da tezin birinci bölümüne geçilecektir.

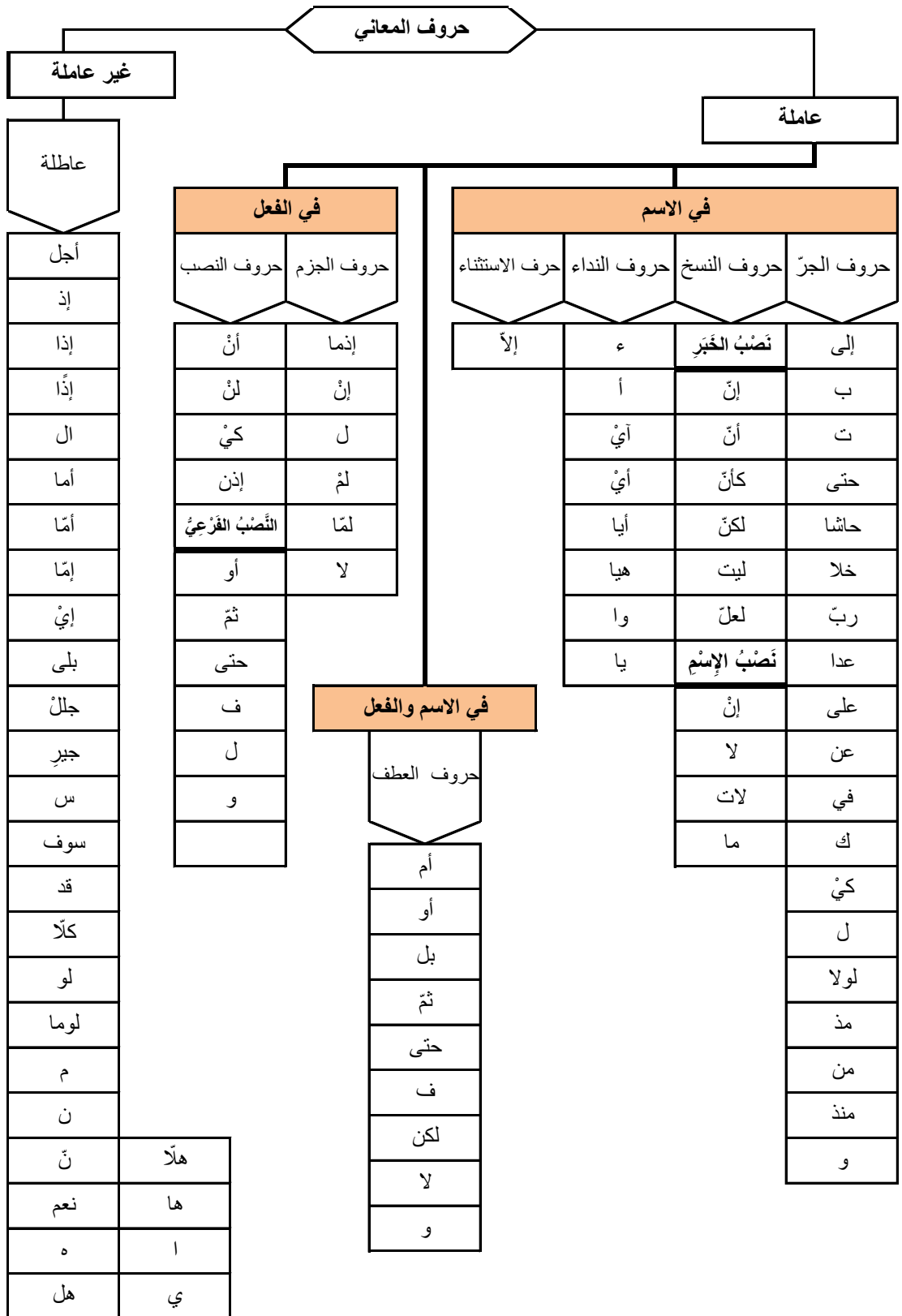

(Tablo için bkz: ed-Daḥdâḥ, *Mu‘cemu Kavâidi ‘l-Arabiyyeti ‘l-Âlemiyye*, s.7.)

حروف المعاني

٥ خماسية	٤ رباعية	٣ ثلاثية	٢ ثنائية	١ أحادية
لكنّ	إنما	أيّ	آ	ء
أنتما	ألاّ	أجلّ	إذّ	ب
أنننّ	إلاّ	إذنّ	إنّ	ت
	أماّ	إذاّ	أمّ	س
	إماّ	إذاّ	أنّ	ف
	حتّى	ألاّ	إنّ	ك
	حاشا	إلى	أوّ	ل
	كأنّ	أماّ	أيّ	م
	كلاّ	إنّ	إيّ	ن
	لعنّ	أياّ	بلّ	ه
	لكن	بلى	عن	و
	لماّ	ثمّ	في	ا
	لولا	جلّ	قد	ي
	لوما	جبرّ	كيّ	
	هلاّ	خلا	لمّ	
		ربّ	لنّ	
		سوف	لوّ	
		عدا	لاّ	
		علّ	مذّ	
		على	مِنْ	
		لات	ما	
		ليتّ	نّ	
		منذّ	هلّ	
		نعم	ها	
		هيا	وا	
			يا	

(Tablo için bkz: ed- Daḥdâḥ, *Mu‘cemu Kavâidi ‘l-Arabiyyeti ‘l-Âlemiyye*, s.13.)

(Tablo için bkz: ed- Daḥdâḥ, *Mu‘cemu Kavâidi ‘l-Arabiyyeti ‘l-Âlemiyye*, s.17.)

BİRİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde Arap Dili çerçevesinde sırasıyla, ‘Lâm Edatı ve Türleri’, ‘Lâ Edatı ve Türleri’, ‘Mâ Edatı ve Türleri’ konuları işlenecektir. Konular, klâsik eserlerden modern eserlere doğru bir seyirle ele alınacak, dipnot verilirken de bu seyri tâkip etmeye gayret edilecektir. Faydalanılan aslî kaynaklar, hurûfu’l-meânî (edatlar) sahasında kaleme alınan eserler ile nahiv ve belâğat kitapları olacaktır. Nâdiren de usûl-ü fıkıh ilmine dâir bâzı eserlerden istifâde edilecektir.

Adı geçen her üç konunun alt sınıflandırmalarının nasıl olacağı, kendi başlıklarının girişinde, ya metin kısmında, ya da dipnotta açıklanacaktır. Alt başlıkları örneklendirmek için, çoğunlukla basit cümleler tercih edilecek, ancak yeri geldikçe beyitler ve hadîs-i şerîflerden de şâhit getirilecektir. Bütün örnekler Türkçe tercümesi ile birlikte sunulacaktır.

Bu bölümde, az sayıda da olsa, Kur’ân-ı Kerîm’den istişhat edilen âyet-i kerîmelere de yer verilecektir. Ancak, bu âyetlerin çoğunun ne anlamına ne de kendilerinde barındırdıkları dil husûsiyetlerine temas edilmeyecek, sâdece sûre ve âyet numaralarına atıfta bulunma yoluna gidilecektir. Bunun sebebi, bu âyet-i kerîmelerin büyük çoğunluğunun, çalışmamızın ikinci bölümünde, ilgili başlıklar altında hem gramer hem de anlam husûsiyetleri yönüyle ele alınacak olmasıdır.

Çalışmamızın bu bölümüne dâir bir diğer husus da şudur: Tezimiz başlığına giren asıl konular işlenirken; dil bilimlerinin bir bütünün parçaları mesâbesinde olması, hattâ bütün ilâhiyat disiplinlerinin bir ölçüde birbirleriyle ilişki içinde olması sebebiyle, ister işlenen başlığa âit bir terim ister farklı bir branşa dâir bir terim ya da kavram geçmesi durumunda, bunlara dipnotta temas edilecek ve yeterli bilgi verilmeye çalışılacaktır. Bu bilgiler kimi yerde, konuyu zenginleştirmesi ve daha iyi bir şekilde anlaşılır kılması adına, Arapça olarak da verilecektir. Bâzı durumlarda ise, sâdece ilgili eserlere yönlendirmede bulunulacaktır.

1. ARAP DİLİ'NDE 'LÂM' EDATI ve TÜRLERİ

'Lâm' edatı, Arap dilinde en fazla türü¹ olan edattır. Bu sebeple, müellifler, onu incelerken çeşitli tasniflere gitmişler ve 'lâm' türlerinin sayısı, müelliflerin tasnif kriterlerine göre değişmiştir.² Bazı müellifler, bu edatı, harekesine, yâni kesralı ya da fethalı okunuşuna göre³ veyâ harekeli ya da sâkin oluşuna göre⁴ ele alırken; bazı müellifler ise bu edatı zâid⁵ olup olmamasına⁶ göre ele almıştır. Diğer yandan en çok benimsenen tasnif türü, bu edatın, amel edip etmemesi açısından yapılan tasniftir.⁷ Tâbir-i diğerle, bu tasnif, 'lâm' edatının i'râb yönüyle etkisine göre vücut bulmuştur. Biz de tezimizin bu kısmında, konuyu daha anlaşılır kılması açısından bu tasnifi tercih edeceğiz.⁸

¹el-Mâleki, *Rasfu'l-Mebâni*, s. 293.

²'Lâm' edatının türlerinin sayısı hakkında bkz: Ebu'l-Huseyin el-Muzeni, *el-Hurûf*, Tahkik: Mahmud Hasenî Mahmud – Muhammed Hasan Avvâd, Dâru'l-Furkan, Amman, 1983, s.76-77; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s. 26-31.

³Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ b. Ali el-Bağdâdî er-Rummânî, *Kitâbu Meâni'l-Hurûf*, Tahkik: Abdulfettah İsmâil Şelebî, 2. Baskı, Dâru's-Şurûk, Cidde, 1981, s.51.

⁴ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.40.

⁵'Zâid' terimi, nahiv ilminde, i'râb açısından cümlenin bir ögesi olmayan, kelâmdan çıkarıldığında anlamın bozulmadığı, kelâma dâhil edildiğinde ise anlamı pekiştiren ve lâfzî süsleyen harfler/edatlar için kullanılmaktadır. Bu terime eş anlamlı olarak kullanılan terim 'sıla' terimidir. (Bkz: Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.231; Râşid, *Devru'l-Harf*, s.45-46.) Nahivdeki zâid harfler en genel çerçevede iki ana kısma ayrılmaktadır: Muttaride/kıyâsî ve gayri muttaride/gayri kıyâsî. (Râşid, a.g.e., s.46.) Bu terim, sarf ilminde, (أَكْرَمَ) ve (انْتَقَلَ) fiillerinde görüldüğü üzere, kelimenin köküne eklenen ve bâbın alâmeti olan harflere veyâ (مُدْرَسُونَ) ve (طَالِبَانِ) isimlerinde görüldüğü üzere, kelimenin tesniye ya da cemî oluşunu gösteren harflere denmektedir. (Bkz: Abdulmesîh – Tâberî, a.g.e., s.204; İbrâhim Muhammed el-Cerrmî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, s.133.) 'Zâid' terimi, kitâbet ilminde ise, (مَائَةٌ), (أَنَا), (أَوْلَاءُ) vb. kelimelerde olduğu gibi, yazılan ancak okunmayan harfler için kullanılmaktadır. (Bkz: el-Cerrmî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, s.162.)

⁶el-Mâleki, a.g.e., s. 293.

⁷el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dâni*, s.95.

⁸Müellifler, 'lâm' edatının tasnifinde farklı tavırlar sergiledikleri gibi, 'lâm' edatının alt başlıklarını belirleme hususunda da farklı taksimlerde bulunmuşlardır.

1.1.ÂMİL OLAN ‘LÂM’ TÜRLERİ

1.1.1. CERREDEN LÂM EDATI (اللام الجارة)

Hurûfu’l-cer’den⁹ olan bu ‘lâm’ türü, açık ismin veyâ zamirin önüne gelir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, harf-i cer olan ‘lâm’ edatı, açık ismin (el-ismu’z-zâhir) önüne geldiğinde, -istiğâse lâmu hâriç - her zaman kesra ile harekelenir; -müttekellim yâ’sı hâriç- herhangi bir zamirin önüne geldiğinde ise fetha ile harekelenir.¹⁰

Cerreden ‘lâm’ edatının açık ismin önüne geldiğinde kesra ile harekelenmesi, onun, âtıl (âmil olmayan) lâm türlerinden lâmu’l-ibtidâ ile karıştırılmasını engelleme amacıyla açıklanmıştır.¹¹

Cerreden ‘lâm’ edatı şu ana başlıklara ayrılmaktadır: a) Tahsis lâmu, b) Ta’lîl lâmu, c) Tebyîn lâmu, d) Teblîğ lâmu, e) Te’kit lâmu (Zâid lâmu, Takviye lâmu, Mukhame lâmu), f) Ta’diye lâmu, g) İstiğâse lâmu, h) Kasem lâmu, i) Taaccub lâmu, k) Bâzı edatlarla aynı anlamda kullanılan lâm (‘إلى’ anlamında kullanılan lâm, ‘في’ anlamında kullanılan lâm, ‘عن’ anlamında kullanılan lâm, ‘على’ anlamında kullanılan lâm, ‘عند’ anlamında kullanılan lâm, ‘بعد’ anlamında kullanılan lâm, ‘مع’ anlamında kullanılan lâm, ‘من’ anlamında kullanılan lâm). Bu başlıklar sırasıyla incelenecektir.

⁹“Cerr, i’râb tâbirlerinden birisidir ve cerr harflerine, fiilin mânâsını isme götürdüğü için bu isim verilmiştir.” Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.11. Harf-i cerrler hakkında genel bilgi için bkz: Mustafa Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.13-93; el-Lebedî, *Mu’cemu’l-Mustalahât*, s.44; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.204-205; Dâvud, *el-Kur’ânu’l-Kerîm ve Tefâulu’l-Meânî*, s.28-32. Hurûfu’l-cerr için kullanılan ‘hurûfu’l-hafd’, ‘hurûfu’s-sıfât’, ‘hurûfu’l-izâfet’, ‘zurûf’ vb. diğer isimlendirmeler ve sebepleri hakkında bkz: Ebu’l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali b. Yaîş Muhammed İbn Yaîş (ö.643), *Şerhu’l-Mufaşşal*, (I-IV), Tahkik: Ahmed es-Seyyid Ahmed, el-Mektebetu’t-Tevfikîyye, Kâhire, 3/480; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.86; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.204; el-Hamyânî, *Hurûfu’l-Meânî*, s.37; Yüksel, *Arap Dilinde Atf ve Atf Harfleri*, s.26.

¹⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.211; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.88-89; İbrâhim b. el-Haîb İbn Nûriddin el-Müvezzelî, *Mesâbihu’l-Meğânî fî Hurûfi’l-Meânî*, Tahkik: Âiz b. Nâfi’ el-Ömerî, Dâru’l-Menâr, Kâhire, 1993, s.370; er-Rummânî, *Meânî’l-Hurûf*, s.55; Hasan Kaîrîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî (Mürettiben alâ Hurûfi’l-Hicâ)*, Dâru Tallâs, Dîmeşk, 1994, s.421; Muhammed Süleyman Abdullah Aşkar, *Mu’cemu’l-Ülûmi’l-Lugati’l-Arabiyye*, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1995, s.347; Tâhir Yusuf Haîb, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal fî’l-İ’râb*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s.365; Abdullah Hulûsi Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî alâ Tertîbi Hurûfi’l-Meânî*, Teknik Ofset, İstanbul, s.66; Ateş vd., *Arapça Dilbilgisi*, s.295; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.360; Kurt, *Cerr Harfleri*, s.168; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.44; Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, 4. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, 449.

¹¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 2/376-377; er-Rummânî, a.g.e., s.56; Çelen, a.g.e., s.39.

1.1.1.1.Lâm-ı Tahsîs (لَامُ التَّحْصِيسِ)

Tahsîs lâm'ı şu alt başlıklara ayrılmaktadır:

İhtisâs lâmı (لَامُ الْاِخْتِصَاصِ), İstihkâk lâmı (لَامُ الْاِسْتِحْقَاقِ), Milk lâmı (لَامُ الْمِلْكِ), Şibhu'l-milk lâmı (لَامُ شِبْهِ الْمَلِكِ), Temlîk lâmı (لَامُ التَّمْلِكِ), Şibhu't-temlîk lâmı (لَامُ شِبْهِ التَّمْلِكِ), Neseb lâmı (لَامُ النَّسَبِ), Teb'îz lâmı (لَامُ التَّبْعِيضِ), Ta'lîl lâmı / İllet lâmı /Sebeb lâmı (لَامُ السَّبَبِ/لَامُ التَّعْلِيلِ – لَامُ الْعِلَّةِ).¹²

Konumuz çerçevesinde, 'ihtisas', bir varlığı diğer bir varlığa tahsis etme/özgü kılma; 'istihkak', hak etme, ehil ve lâyük olma; 'milk', sahiplik ve âit olma; 'templîk', sahip kılma, bir varlığı başka bir varlığa mülk olarak verme; 'neseb', akrabalık bağı; 'teb'îz' bir bütünün parçası; 'sebeb' ise amaç anlamlarında kullanılmaktadır.¹³

Müellifler, 'tahsis' lâminin bu alt türlerini birbirlerinden ayırt etme noktasında farklı tutumlar takınmışlardır. Birinin 'istihkâk' türü için serdettiği örneği diğeri 'ihtisâs' anlamı altında zikretmiş; birinin 'milk' türüne dâir getirdiği misâli diğeri 'ihtisâs' veyâ 'şibhu'l-milk' başlığı altında vermiştir. Örneğin Sibeveyh, bu terimleri birbirinin yerine kullanmış, cer lâm'ını lâmu'l-izâfe olarak zikretmiş, onun 'milk' ve 'istihkâk' anlamlarında olduğunu belirtmiştir.¹⁴ ez-Zemahşerî gibi bâzı dilciler ise, harfi cer olan lâm edatını, doğrudan lâmu'l-ihstias olarak isimlendirmiş, ayrıca bir taksime gitmemişlerdir.¹⁵ el-Murâdî ise, cerr lâminin otuz alt başlık altında işlemekle berâber, onun asıl mânasının ihtisas olduğunu, diğer tüm anlamların bu anlama râci olduğunu ifâde etmiştir.¹⁶ Buna binâen biz, -aralarında nüans olmakla berâber- bu türleri, klasik dönem müelliflerinden el-Mâlekî¹⁷ ve modern dönem müelliflerinden Ahmed Cemil Şâmî¹⁸ gibi, 'tahsis' adıyla tek bir başlık altında örneklendirmeyi uygun görmekteyiz:

¹² Ta'lîl lâminin bâzı dilciler tahsis ana başlığı altında incelerken, kimi dilciler ise müstakil bir başlık altında ele almışlardır. Biz de tezimizde ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz. Cerrden lâm edatı türleri hakkında toplu bir değerlendirme için ayrıca bkz: Muhammed Bâsim Mîkâtî, Muhammed Zührî Mi'sârî, Abdullah Ahmed ed-Dendeşî, *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân (Mu'cemu Elfâz ve Terâkibi'l-Lugaviyye mine'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, 1. Baskı, Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2007, s.1886-1888.

¹³ Ayrıca bkz: Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, ilgili madde başlıkları.

¹⁴ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 4/217; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.82; Karabela, a.g.e., s.39.

¹⁵ Bkz: ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah, (ö.538), *el-Mufaşşal fî İlmi'l-Luga*, Tahkik: Muhammed İzzeddin Saîdî, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1990, s.340.

¹⁶ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.109.

¹⁷ el-Mâlekî, *Raşfu'l-Mebânî*, s.294. el-Mâlekî, 'milk', 'istihkak', 'neseb', 'teb'îz' ve 'fiil' olarak tasnif ettiği cerr lâmi türlerini, 'tahsis' ana başlığı altında incelemektedir.

¹⁸ Ahmed Cemil Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, Müessesetu İzzeddin, Beyrut, 1992, s.52-53. Şâmî, 'tahsis' ana başlığı altında, 'mülk', 'teb'îz', 'istihkak', 'neseb', 'fiil', 'şibhu'l-mülk', 'templîk' ve 'şibhu't-templîk' türlerini incelemektedir.

Sibeveyh, anlamını “el-milk ve istihkâku’ş-şey” olarak verdiği cerr lâmi’nı, (العبد لك) ‘Köle senindir / sana âittir.’ ve (هو أخ له) ‘O senin kardeşindir.’ cümleleriyle örneklendirmiş ve bu lâm’ın isme izâfet anlamı kattığını belirtmiştir.¹⁹

ez-Zemahşerî, eseri *el-Mufaşşal*’ın harfleri ele aldığı bölümünde, ‘lâm’ edatına, hem hurûfu’l-izâfet başlığı altında hem de müstakil olarak açtığı ‘el-lâmât’ başlığı altında değinmiştir. Yine eserin şerhinde, bir cer harfi olarak ‘lâm’ edatının, sâdece/öncelikle ‘ihtisâs’ anlamını taşımakta olduğu ve en sağlam ve en doğru izâfet anlamının ‘lâm’ edatı ile gerçekleştiği kaydedilmektedir. ez-Zemahşerî, cerreden ve tahsis anlamı veren bu lam türünü, (المال لزيد), ‘Para Zeyd’indir.’ (السرّج للدابة) ‘Eyer/semer hayvana âittir.’ ve (جاءني أخ له وابن له) ‘Bana, onun kardeşi ve onun oğlu geldi.’ ibâreleriyle misallendirerek açıklamıştır.²⁰

er-Rummânî, cerr eden ‘lâm’ edatı için ‘mülk’ ve ‘ihtisâs’ anlamlarını belirtmiş; ‘mülk’ türüne örnek olarak (المال لزيد) ‘Para Zeyd’indir.’ cümlesini, ‘ihtisâs’ türüne örnek olarak da (الحبل للدابة) ‘İp, hayvanındır.’ cümlesini kaydetmiştir. Bu edatın, zamirlerin önüne geldiğinde fetha ile harekelendiğini de (المال له) ‘Para onundur.’ ve (الثوب لك) ‘Elbise sana âittir.’ cümleleriyle göstermiştir. Ancak, fetha ile harekelemenin gerekçesini îzah ettiği yerde ‘ihtisâs’ terimine mukâbil ‘istihkâk’ terimini kullanması, bu iki terimin birbirine ne kadar yakın anlamlı olarak istihdam edildiğini göstermektedir.²¹

el-Mâlekî, cerreden ‘lâm’ edatını tasnif ederken, ilk olarak ‘tahsîs’ başlığını açmış ve alt başlık olarak verdiği tüm türlerin ‘nisbe’ anlamı ile ortak bir anlama, ‘tahsîs’ anlamına bağlandığını ifâde etmiştir. el-Mâlekî, ‘lâm’ın ‘mülk’ anlamı için (الثوب لزيد), ‘Elbise Zeyd’indir.’ (الدار لعمرو) ‘Ev Amr’a âittir.’ ve (الفرس لعبد الله) ‘At, Abdullah’a âittir.’ cümlelerini, ‘istihkâk’ anlamı için (الباب للدار), ‘Kapı evindir.’ (السرّج للدابة) ‘Eyer hayvanındır.’ ve (المحراب للمسجد) ‘Mihrap mescitindir.’ cümlelerini, ‘neseb’ anlamı için (الابن لخالد) ‘Çocuk, Hâlit’indir.’ cümlesini, ‘teb’îz’ anlamı için²²(الرأس للحمار) ve (الكمّ للجبة) ‘Yen cüppenin (bir parçası)dır.’ cümlelerini,

¹⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 4/217.

²⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, s.340 ve s.388; İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 3/507.

²¹ er-Rummânî, *Meâni’l-Hurûf*, s.55.

²² el-Murâdî, el-Mâlekî’nin ‘teb’îz’ türü başlığı altında ele aldığı bu vb. örnekleri diğer bazı alimlerin, ‘lam edatının (من) anlamına gelmesi’ başlığı altında değerlendirdiklerini belirtmektedir. (*el-Cenâ’d-Dânî*, s.102.)

‘fiil’ anlamı için ise (الضرب لزيد) ‘Dövme/vurma (iş) Zeyd’e âittir.’ ve (التسبيح لعمرو) cümlelerini zikretmiştir. Tahsis ana başlığı altında ele aldığı ve ‘(من أجل)’ anlamına gelen ‘lâm’ olarak isimlendirdiği lâm türünün, aynı zamanda ‘lâmu’l-i‘lle’ ve ‘lâmu’s-sebeb’ adıyla da isimlendirildiğini belirten el-Mâlekî, bu lâm türüne örnek olarak (جئتُك) ‘Sana, iyilik yapmak için geldim.’ cümlesi ile İmruulkays’a âit (فجئتُ وقد نضتُ) ‘Perdenin yanında, bütün elbiselerini çıkarmış, sâdece yatak elbisesi kalmış iken ona geldim.’ beytini vermiştir.²³

el-Muzenî, otuz iki alt başlık altında ele aldığı ‘lâm’ türlerinin ilki olarak ‘lâmu’l-izâfe’yi incelemiş ve izâfet lâm’ı için en meşhur anlamın ‘mülk’ anlamı olduğu eserin şârihi tarafından ifâde edilmiştir. Eserin metin kısmında el-Muzenî tarafından lâmu’l-izâfe (lâmu’l-milk, lâmu’s-sıfa) için verilen örnekler (لزيد مال) ‘Zeyd’in parası var.’ ve (هذا المال لزيد) ‘Bu para Zeyd’e âittir.’ cümleleridir.²⁴ Kitabın şerh kısmında ise şârih, çeşitli eserlerden faydalanarak ‘lâmu’l-izâfe/lâmu’l-mülk’ için şu tasnifi ve örnekleri sunmuştur: ‘lâmu’t-temlîk’: (وهبتُ لزيد قلمًا) ‘Zeyd’e bir kalem hediye ettim.’; ‘lâm-u şibhi’t-temlîk’: (الباب للدار) ‘Kapı eve âittir.’; ‘lâmu’l-istihkâk’: (الحمد لله) ‘Hamd Allah’a mahsustur.’; ‘lâmu’l-ihtisâs’: (الجنة للمؤمنين) ‘Cennet, mü’minlerindir.’ ve (هذا صديق لزيد) ‘Bu, Zeyd’in arkadaşıdır.’; ‘lâmu’t-tahsîs’: (الفصاحة لقريش) ‘Fesâhat, Kureys’indir.’; ‘lâmu’l-velâye(t)’:²⁵ (لله الأمرُ من قبلُ ومن بعدُ) ‘Bundan önce de, bundan sonra da emir Allâh’a âittir.’²⁶

ez-Zeccâcî, Hurûfu’l-Meânî adlı eserinde, ‘mülk lâmı’, ‘istihkak lâmı’, ‘ihtisâs lâmı’ ve ‘uzr lâmı’ olmak üzere dört tür cerr lâm’ından bahsetmiş ve sırasıyla, ‘mülk’ anlamı için,²⁷ (لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ) ‘Göklerin mülkü O’na âittir.’ âyet-i kerîmesini; ‘istihkak’ anlamı için,²⁸ (وَأَلْهَمُوا عَذَابٌ وَاصِبٌ) ‘Onlara sürekli bir azap vardır.’ âyet-i kerîmesini; ‘ihtisâs’ anlamı için, (له مسجد) ‘Onun mescidi var.’ örneğini; ‘uzr’²⁹ (özür-sebeb) anlamı için, (لك جئتُ) ‘Senin için geldim.’ örneğini vermiştir.³⁰ ez-Zeccâcî, ‘el-

²³el-Mâlekî, *Raşfu’l-Mebânî*, s.294-298.

²⁴el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.87.

²⁵Rum, 30/4.

²⁶el-Muzenî, a.g.e., s.85-86.

²⁷Zuhruf, 43/85.

²⁸Sâffât, 37/9.

²⁹Bu örnekten de anlaşıldığı üzere, ez-Zeccâcî lâmu’t-ta‘lîl (lâmu’l-ille) terimi yerine lâmu’l-uzr terimini kullanmaktadır.

³⁰ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi’l-Meani*, s.44.

Lâmât' isimli eserinde ise, otuz türe ayırdığı³¹ lâm edatının 'milk' türü için (هذا الدار) 'Bu ev Zeyd'e âittir.', (هذا المال لعمرو) 'Bu para Amr'ındır.' ve (هذا ثوب لأخيك) 'Bu senin kardeşinin elbisesidir.' örneklerini; 'istihkâk' türü için de³² (الحمد لله رب العالمين) 'Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.', (المنة في هذا لزيد) 'Bu konuda minnet Zeyd'in hakkıdır.' örneklerini vermiştir. Bu iki türün anlamlarının birbirine yakın olduğunu ifâde eden ez-Zeccâcî, aralarındaki farkı, 'istihkâk' türünde gerçek anlamda bir mülk edinme olmadığını, bir hak ediş olduğunu söyleyerek açıklar.³³

el-Murâdî, 'lâm' edatı ve türleri konusunu etraflı bir şekilde işlemiş ve yeri gelince çeşitli müellif ve eserlere de atıfta bulunarak meseleyi karşılaştırmalı olarak bizlere sunmuştur. el-Murâdî, 'ihtisâs' türü için (الجنة للمؤمنين) 'Cennet, mü'minlerindir.' örneğini vererek, -bizim de yukarıda işâret ettiğimiz üzere- ez-Zemâhşerî'ye atıfta bulunarak, onun, cerr lâm'ı için 'ihtisâs' türü dışında bir türden bahsetmediğini bildirmiştir. 'İstihkâk' türü için (النار للكافرين) 'Cehennem kâfirlerin hakkıdır.' cümlesini kaydederek, istihkak anlamının, cerr lâm'ı için en genel anlam olduğunu aktarmıştır. el-Murâdî, cerr lâm'ının -bu başlık altında incelediğimiz- diğer türleri için de bâzı misaller serdetmiştir. O, 'milk' lâmı için, (المال لزيد) 'Para Zeyd'indir.' cümlesini; 'temlik'lâmı için, (وهبْتُ لزيد ديناراً) 'Zeyd'e bir dinar bağış ettim.' cümlesini; 'şibhu't-temlik' lâmı için,³⁴ (والله جعل لكم من أنفسكم أزواجاً) 'Allah, size, sizin nefisleriniz cinsinden eşler yarattı.' âyet-i kerîmesini; 'ta'lîl' lâmı için, (زرتك) 'Şerefin sebebiyle seni ziyâret ettim.' cümlesini; 'neseb'³⁵ lâmı için ise, (لزيد) 'Zeyd'in amcası var.' ve (هو لعمرو خال) 'O, Amr'ın dayısıdır.' cümlelerini örnek olarak vermektedir.³⁶

İbn Nûriddin'e göre 'milk' anlamı, izâfet/cerr lâmının ilk anlamıdır ve 'sâhip olma' fiilini gerçekleştirmeye uygun her varlık için kullanılır.³⁷ Cerr lâmının 'milk' anlamı için (لله ما في السموات وما في الأرض) 'Göklerde ve yerde olanlar Allah'a âittir.'

³¹ Bkz: Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, Tahkik: Mevlûd b. Abdurrahman, Mektebetu Mansûr el-Eğberî, 2005, s.1-2.

³² Fâtiha, 1/2.

³³ ez-Zeccâcî, a.g.e., s.13-14.

³⁴ Nahl, 16/72.

³⁵ el-Murâdî, 'lâm' edatına bu anlamı verenin İbn Mâlik ve bâzı bilginler olduğunu söylemekte ve bu anlamın doğru olmadığını, zîrâ bu kullanımdaki 'lâm' edatının 'ihtisâs' türünün anlamı dâhilinde olduğunu eklemektedir.

³⁶ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.96-97.

³⁷ (الأول: الملك، وذلك في كل ما يقبل الملك)

misâlini veren İbn Nûriddin, müteahhir dönem bâzı bilginlerin ‘cerr lâminin asıl mânasıdır’ diye tanımladıkları ‘ihtisâs’ türünü, ‘izâfet lâminin ikinci anlamıdır’ diyerek (الجنة للمؤمنين) ‘Cennet, mü’minlerindir.’, (الحصير للمسجد) ‘Hasır mescite âittir.’, (السرّج للدابة) ‘Eyer, hayvanındır.’ cümleleriyle örneklendirmiştir. ‘Lâm’ edatının ‘istihkâk’ anlamını (الحمد لله) ‘Hamd Allah’a mahsustur.’, (الملك لله) ‘Mülk Allah’a âittir.’ ve ³⁸(وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّينَ) ‘Ölçüde-tartıda hile yapanlara yazıklar olsun!’ örnekleriyle açıklayan İbn Nûriddin, ‘ihtisâs’ anlamının, ‘milk’ anlamından daha genel olduğunu zikretmiş ve daha sonra sırasıyla lâmin ‘temlîk’ anlamı için (وهبتُ لزيد ديناراً) ‘Zeyd’e bir dinar bağış ettim.’ cümlesini, ‘şibhu’t-temlîk’ anlamı için ³⁹(جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ) ‘Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı.’ âyet-i kerîmesini, son olarak ‘ta’lîl’ anlamı için de, İmruulkays’a âit (فيا عَجَباً مِنْ رَحْلِهَا) ‘Bineğimi bâkireler için kestiğim gün; hayret onu taşıyan deveye...’ beytini örnek olarak vermiştir.⁴⁰

İbn Hişâm, lâm edatının, ‘mânâ’ ve ‘zât’ (soyut ve somut varlık) arasındaki ilişkiyi ifâde etmek için kullanılan ‘istihkâk’ türünü (الحمد لله) ‘Hamd Allah’a mahsustur.’, (الملك لله) ‘Mülk Allah’ındır.’,⁴¹ (لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ) ve (لِلْكَافِرِينَ النَّارُ) ‘Kâfirlerin hakkı ateştir.’ cümleleriyle; ‘ihtisâs’ lâm’ını, (الجنة للمؤمنين) ‘Cennet, mü’minlerindir.’, (المنبر للخطيب) ‘Minber hatipe âittir.’, (هذا الشعر لحبيب) ‘Bu saç teli sevgilinindir.’ cümleleriyle; ‘temlîk’ lâm’ını, (وهبتُ لزيد ديناراً) ‘Zeyd’e bir dinar bağışladım.’ cümlesiyle açıklamıştır.⁴²

Birgivî, bir harf-i cer olarak lâm edatına ‘ta’lîl’ ve ‘tahsîs’ anlamlarını vermekte, eserin şerhinde illet mânâsını göstermek için (ضربتُ للتأديب) ‘Tedip amacıyla vurdum.’ ve (خرجتُ لمخالفتك) ‘Sana muhâlefet amacıyla çıktım.’ cümleleri örnek verilirken, tahsis mânâsı ‘ihtisâs’ kelimesiyle açıklanmaktadır. İhtisâs anlamını örneklendirmek için ise ‘milk’, ‘temlîk’, ‘istihkâk’ ve ‘neseb’ taksîmâtı yapılarak, herbir madde için sırasıyla, (الملك لله) ‘Para Zeyd’e âittir.’, (وهبتُ لزيد) ‘Zeyd’e hibe ettim.’, (الحنبل)

³⁸Mutaffifin, 83/1.

³⁹Nahl, 16/72

⁴⁰İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğâni*, s.370-371.

⁴¹Bakara, 2/114.

⁴²İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.211-212.

‘İp, atındır.’ (الفرس) ve ‘Çocuk Zeyd’indir.’ (الابنُ لزيد) cümleleri misal getirilmektedir.⁴³

Modern eserler çerçevesinde konumuzu ele alırken, müellif veyâ eser esâsına göre değil, örnek / tür temelli hareket edeceğiz. Bunun sebebi, bu dönemde konumuza dâir çok sayıda telif edilen Arapça eser yanında, bâzı Türkçe eserlerin de kaleme alınmasıdır. Aynı örnekleri her bir eser veyâ müellif başlığı altında tekrar tekrar zikretmekten, örnek / tür eksenli hareket edip, konumuza farklı bir bakış açısıyla yaklaşan bir müellif olduğunda, özel olarak onun görüşlerini değerlendirmeyi uygun bulmaktayız. Ancak, modern dönem eserlerde yer alan örneklerin klasik eserlerde yer alan örneklerle birebir aynı olmaları durumunda, tarihsel süreci takibi yitirmemek için bu örnekleri tekrar serdetmekten vazgeçmeyeceğiz.

Modern dönem hurûfu’l-meânî ve edat eserlerinde, tahsis lâmının alt türü olan başlıklar için şu örnekler verilmektedir:

İhtisâs lâmı (لام الاختصاص) için verilen örnekler: (الجنة للمؤمنين) ‘Cennet, mü’minlerindir.’ cümlesi, (النار للكافرين) ‘Cehennem kâfirlerindir.’ cümlesi, (هذا الحصير للمسجد) ‘Bu hasır mescitindir.’ cümlesi, (المنبر للخطيب) ‘Minber hatipe âittir.’ cümlesi, (هذا الشعر لأبي تمام) ‘Bu şiir Ebû Temmâm’a âittir / Ebû Temmâm’ındır.’ cümlesi, (السرج للفرس) ‘Semer, atındır.’ cümlesi, (القلم لعلي) ‘Kalem Ali’ye âittir.’ cümlesi ve (هذا القلم لك) ‘Bu kalem senindir.’ cümlesidir.⁴⁴

İstihkâk lâmı (لام الاستحقاق) için verilen örnekler: (النار للكافرين) cümlesi, (السرج للداية) ‘Eyer, hayvanındır.’ cümlesi, (الجازة للفائز) ‘Ödül, kazananadır.’ cümlesi ve (الشرف للعلماء) ‘Şeref / onur âlimlerindir.’ cümlesidir.⁴⁵

Milk lâmı (لام الملك) için verilen örnekler: (الكتاب لزيد) ‘Kitap Zeyd’e âittir.’ cümlesi, (المال لزيد) ‘Para Zeyd’indir.’ cümlesi, (القصر لي) ‘Saray bana âittir.’ cümlesi ve (لي سيارة) ‘Benim bir arabam var.’ cümlesidir.⁴⁶

⁴³ Birgivî, *İzhâr*, s.42-43.

⁴⁴ el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.257; Emîl Bedî’ Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.361; Kaṭrîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.421; Aşkar, *Mu’cemu Ulûmi’l-Lugati’l-Arabîyye*, s.347; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.41; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.40; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.129; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.355; Yalar, *Arap Dilinde Harfler*, s.18.

⁴⁵ Yâkûb, a.g.e., s.361; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.52; Çelen, a.g.e., s.39-40.

Şibhu'l-milk lâmanı (لام شبه الملك) için verilen örnekler: (السرّج للحصان) 'Eyer ata âittir.' cümlesi, (الباب للدار) 'Kapı eve âittir.' cümlesi ve (اللّجام للفرس) 'Gem, atındır.' cümlesidir.⁴⁷

Temlîk lâmanı (لام التملك) için verilen örnekler: (قدّمتُ لولدي منزلاً) 'Oğluma bir ev verdim.' cümlesi, (وهبتُ لزيد ديناراً) 'Zeyd'e bir dinar bağışladım.' cümlesi, (وهبتُ لعلّي) 'Hâlit'e, bir kırat altın bağış ettim.' cümlesi ve (ملّكتُ لزيد ديناراً) 'Zeyd'e bir dinar verdim.' cümlesidir.⁴⁸

Şibhu't-temlîk lâmanı (لام شبه التملك) için verilen tek örnek: (جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ) 'أزواجاً' âyet-i kerîmesidir.⁴⁹

Neseb lâmanı (لام النسب) için verilen örnekler: (لزيد عمّ) 'Zeyd'in bir amcası var.' cümlesi, (الابن لمروان) 'Çocuk Mervan'ındır.' cümlesi ve (لخالد عائلة محترمة) 'Hâlit'in saygın bir âilesi var.' cümlesidir.⁵⁰

Teb'îz lâmanı (لام التبعض) için verilen örnekler: (الكمّ للجبّة) 'Yen, cüppenindir.' cümlesi ve (الرأس للحمار) 'Kafa, eşeğindir.' cümlesidir.⁵¹

1.1.1.2.Lâm-ı Ta'lîl (لام التعليل)

'Kendisinden sonraki kısmı, bir sebepten dolayı önceki kısma bağlayan lâm türüne ta'lîl lâmanı denir.'⁵² İllet lâmanı, sebep lâmanı şeklinde de isimlendirilmiştir.⁵³ Diğer bir tanımla, lâmu't-ta'lîl, yerine (من أجل) takdir edilebilen lâm türüdür.⁵⁴ Bu anlama

⁴⁶ Yâkûb, a.y.; Şâmî, a.g.e., s.52; el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.257; Aşkar, a.g.e., s.347; Çağmar, a.y.; Karabela, a.g.e., s.39; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s.170. Kurt, ez-Zerkeşî'den naklen mülk lâmanının verdiği sahiplik anlamının hakiki mülkiyeti ifade ettiğini belirtmektedir.

⁴⁷ Yâkûb, a.g.e. s.361; Şâmî, a.g.e., s.53; el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.257; Kurt, a.g.e., s.171: Müellif, şibhu'l-milke bazı müelliflerin mecazi mülkiyet adını verdiklerini belirtmektedir.

⁴⁸ Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.361; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.53; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.257; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.347; Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-Î'râb*, s.366; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî alâ Tertibi Hurûfi'l-Meânî*, s.66; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.41; Çelen, *Arapça'da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.40; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s.171; Çağmar, "Arap Dilinde Harfler", s.129.

⁴⁹ el-Hamed – ez-Za'bî, a.y.; Yâkûb, a.y.; Şâmî, a.y.; Aşkar, a.y.; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.42; Çelen, a.y.; Kurt, a.y.

⁵⁰ Yâkûb, a.g.e., s.362. (Müellifin dediğine göre, Lâm edatının bu anlamına bu isimlendirmeyi İbn Malik ve bazı bilginler yapmışlar, diğer bazı diltçiler ise bu anlamı ihtisas türüne dahil etmişlerdir.); Şâmî, a.g.e., s.52; Hañîb, a.g.e., s.366.

⁵¹ Şâmî, a.g.e., s.52; Yâkûb, a.g.e., s.364, (Bu iki örneği el-Mâleki'den alıntı yaparak veren Yâkûb, lâm için bu türü el-Mâleki'nin zikrettiğini belirterek, diğer bilginlerin bu lâm için (min) anlamındaki lâm dediklerini ifade etmektedir.)

⁵² Çelen, a.g.e., s.365; Hañîb, a.g.e., s.421. Ayrıca bkz: Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.356; el-Fârâbî, *Kitâbu'l-Elfâz el-Müsta'mele fi'l-Mantık*, s.56.

⁵³ Sebep ve ille(t) isimlendirmeleri için bkz Şâmî, a.g.e., s.55.

⁵⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s.1131.

gelen lâm türünü el-Muzenî, lâmu't-tebcîl adıyla ele almış ve (فهي التي بمعنى "من) (أجلك"؛ تقول: إنما قمتُ لك؛ أي: من أجلك) ifâdelerini kullanmıştır.⁵⁵

İlgili eserlerde, (زُرْتُكَ لِمُكَافَأَتِكَ) 'Seni ödüllendirmek için geldim.' cümlesi, (العملُ ضروريٌّ للكسبِ) cümlesi, (اجتهد الولد للخوف من أبيه) 'Çocuk, babasından korktuğu için çalıştı.' cümlesi, (ضربتُ زيداً للتأديبِ) cümlesi, (فَرَرْتُ للخوفِ) 'Korktuğum için kaçtım.' cümlesi, (نَصَحْتُ للتأديبِ) cümlesi, (ذهبتُ إلى المدينة لزيارة عليٍّ) cümlesi, (العملِ) cümlesi, (خرجتُ من المدينة) cümlesi ve (خرجنا من المدينة لتنزّه) cümlesi (واجبٌ لِضمان العيش للعمل) 'Şehirden çalışmak için çıktım.' cümlesi ta'lîl lâmını göstermek için verilen örneklerden bâzılarıdır. Bâzı eserlerde geçen (دخلتُ الجامعة لِأتعلّم) vb. örnekler ta'lîl lâmının aynı zamanda fiillerin başına da gelebildiğini göstermektedir ki buna tezimizin ilerleyen sayfalarında 'key' lâmı başlığı altında temas edilecektir.⁵⁶

Harflere veyâ edatlara dâir kimi eserlerde ise, 'mef'ûlun li-eclih'i göstermek için kullanılan' bir lâm türünden bahsedilmektedir. İlgili başlık altında verilen örneklere ve onlar için yapılan tahlillere bakıldığında görülmektedir ki bu lâm türü de ta'lîl lâmının başka bir şekilde isimlendirilmiş hâlidir.⁵⁷

1.1.1.3.Lâm-ı Tebyîn (لام التبيين)

Tebyîn lâm'ı, "isim-fiillerden ve gizli bir fiille mansûb olan masdarlardan sonra bulunup, duâ veyâ beddua edileni açıklığa kavuşturmak için gelen lâmdır."⁵⁸ Diğer bir tanımda tebyîn lâmı; "sevgi veyâ nefret ifâde eden fiillerden türetilmiş ism-i tafdîl ve taaccüp kalıplarından sonra gelip, mef'ûl ile fâili birbirinden ayıran" lâmdır.⁵⁹

Lâmu't-tebyîn'e, 'lâmu'l-beyân'⁶⁰ ve 'lâmu'l-mübeyyine'⁶¹ de denir. ez-Zeccâcî, tebyîn lâmı'na yakın anlama sâhip olan 'key' lâm'ının, fiillerin başına gelmesiyle tebyîn lâm'ından ayırt edildiğini ifâde etmektedir.⁶²

⁵⁵ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.137.

⁵⁶ Yâkûb, *Mevsûa 'tu'l-Hurûf*, s.362; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.55; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.257; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.347; Haţîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-Î'râb*, s.366; Kaţrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.421; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.355; Çelen, *Arapça'da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.365; Kurt, *Cerr Harfleri*, s.171; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.129; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.18.

⁵⁷ Bkz: ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.35.

⁵⁸ ez-Zeccâcî, a.g.e., s.32; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.97; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.349; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.62. Ayrıca bkz: Kurt, a.g.e., s.174.

⁵⁹ el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.259; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.349; Çağmar, a.g.e., s.131.

⁶⁰ Karabela, a.g.e., s.63.

⁶¹ Kurt, a.g.e., s.174.

⁶² ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.33. Ayrıca bkz: ez-Zerkeşî; *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, s.1134; es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 1/533.

Örneğin, (سَقِيَا لَكَ) cümlesinde yer alan (سَقِيَا) masdarı aslında gizli bir fiille mansubtur ve ibârenin aslı (سَقَاكَ اللَّهُ سَقِيَا) (Allah senin suzuzluğunu gidersin) şeklindedir; bu masdardan sonra gelen ‘lâm’ edatı ise, mahzup fiilin içerdiği duâ veyâ bedduâ anlamının hangi varlığa yöneltildiğini açığa çıkarmaktadır. Yine (رَعِيَا لَكَ) cümlesinde yer alan (رَعِيَا) masdarı da gizli bir fiille mansubtur ve ibârenin aslı (اللَّهُ رَعِيَا) (Allah seni hıfz u himâyesine alsın) şeklinde bir duâ talebidir.⁶³

Dilciler, çeşitli eserlerde, yukarıdaki örneklerin yanında, tebyin lâmı için, (له) ‘Aç ve susuz kalasıca!’ cümlelerini, (فَسُخِّقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ), ‘Allah’ın rahmetinden uzak olsun, cehennem sâkinleri!’ âyet-i kerîmesini, (بِجَارِيَةٍ بَهْرًا لَهُمْ بَعْدَهَا), ‘Kahrolası, yok olası kavmim! Bir câriye için beni satıyorlar. **Onlara yazıklar olsun!**’ beytini, (مَا أَحَبَّنِي لِفَلَانٍ)⁶⁴, ‘Zeyd, Amr’ı ne de çok seviyor.’,⁶⁴ (مَا أَحَبَّ زَيْدًا لِعَمْرُو), ‘Ben falan kişiyi çok severim.’, ve (مَا أَحَبَّ الْوَالِدَةَ لِمَوْلُودِهَا), ‘Anne, çocuğunu çok sever.’ cümlelerini örnek olarak vermektedirler.⁶⁵

1.1.1.4.Lâm-ı Teblîğ (لام التبليغ)

Bir sözü işiten veyâ ona muhâtap olanı açıklamak için kullanılan lâm türüdür.⁶⁶ (قال) ve ona yakın anlamlı (فَسَّرَ), (أَذِنَ) vb. fiillerden sonra gelir.⁶⁷ el-Muzenî’nin eserinin şerhinde, ez-Zeccâcî’nin bu lâm türü için ‘lâmu’l-muzmar’ (لام المضممر) terimini kullandığı söylenmekte ise de,⁶⁸ ez-Zeccâcî’nin, el-Lâmât adlı eserinde (باب لام) başlığı altında başka bir lâm türünden bahsedildiği görülmektedir.⁶⁹ el-Muzenî şârihinin ez-Zeccâcî’den alıntı yaptığı yerde, ona âit bir eser adı zikretmemesi, konuyu başka bir açıdan tahkik etme imkânımızı ortadan kaldırmaktadır.

⁶³ ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.33.

⁶⁴ el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.259. Bu örnekte lâm, öncesini ve sonrasını anlam açısından şu şekilde ayırmaktadır: Lâm’dan önce olan, kendisinden sevgi sâdır olan kişiyi, lâm’dan sonra olan ise kendisi sevilen kişiyi ifâde etmektedir. Bu cümle, seven ve sevilen açısından tam tersi anlama çevrilmek istendiğinde, yeni ibâre (مَا أَحَبَّنِي إِلَى فَلَانٍ) şekline döner ki ‘إِلَى’ dan öncesi mahbûb, sonrası ise muhib olur. Ayrıca bkz: İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.223; İbn Nüriddin, *Mesâbîhu’l-Meğânî*, s.380.

⁶⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, s.43/8; ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.33; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.97; İbn Nüriddin, *Mesâbîhu’l-Meğânî*, s.380; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.362; el-Lebedî, *Mu’cemu’l-Mustalahât*, s.31; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî*, s.69; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.131; Kurt, *Cerr Harfleri*, s.174-175.

⁶⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.217; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.259; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s.172; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.43.

⁶⁷ Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî*, s.67; el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.259.

⁶⁸ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.136.

⁶⁹ ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.24.

Hurûfu'l-meânî müellifleri, (قُلْتُ لَهُ) ibâresinde görüldüğü üzere, hitap edilen kişiyi gösteren kelimedenden önce tebliğ lâminin kullanıldığını ifâde etmekte; (قَالَ) fiiline yakın mânâyâ sâhip bâzı fiilleri de bu kategoriye dâhil ederek (أَذْنْتُ لَهُ) ‘Ona bildirdim.’, (فَسَّرْتُ لَهُ), (ذَكَرْتُ لَهُ), (بَيَّنْتُ لَهُ) ve (شَرَحْتُ لَهُ) ‘Ona açıkladım.’ fiillerini vermektedirler. Kaynaklarda bu konuya dâir geçen örnekler ise, (فَقُلْتُ لَهُ لَمَّا تَمَطَّى بِصُلْبِهِ) ‘Gece uzayıp ilerleyince, uykusuzluk ve sıkıntı artınca ona (geceye) dedim ki: Ey uzun gece! Artık geç, sabah olsun; gerçi, sabah da benim için senden farklı değil ya!’⁷⁰ beyti, ⁷¹ (وقال الذي اشتراه من مصرٍ لِأَمْرَاتِهِ) ‘Onu Mısır’da satın alan kişi, karısına dedi ki...’ âyet-i kerîmesi ve (فُلٌ لِخَالِدٍ أَنِّي أَنْتَظِرُهُ) ‘Hâlit’e, onu beklediğimi söyle.’ cümlesidir.⁷²

1.1.1.5.Lâm-ı Te’kîd (لام التأكيد)

Edatlara dâir bâzı eserlerde ‘tekit lâmı’ ana başlık, ‘zâid lâm’ ise alt başlık iken; bâzı eserlerdeyse, ‘zâid lâm’ terimi ana başlık olup ‘tekit lâmı’ alt başlık olarak incelenmektedir. Bizim çalışmamızda ise, ‘tekit lâmı’ terimi, ana başlık olarak zikredilmektedir.

Bu tercihe binâen, tekit lâm’ı şu alt başlıklara ayrılmaktadır:

1.1.1.5.1. Lâm-ı Zâide (اللام الزائدة)

Belli bir kıyâsa tâbi olmadan (gayr-ı kıyâsî/gayr-ı muttaride),⁷³ müteaddî fiil ile mef’ûlu arasına girip anlamı pekiştirme görevi üstlenen lâm türüdür.⁷⁴

Bu lâm türü için verilen bâzı örnekler şunlardır:

İbn Hişâm bu tür lâm edatına ⁷⁵ (مُلْكًا أَجَارَ لِمُسْلِمٍ) ‘Irak ve Yesrib arasını elde ettin / ele geçirdin. Müslümana ve zımmîye, (herkese) eman / güvenlik verdin.’ beytini şâhit getirmiş, İbn Nûriddin’in takdim ettiği ⁷⁶ (فُلٌ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ) âyet-i kerîmesindeki lâm edatının ise bu türe örnek olmadığını söylemiştir. el-Murâdî ise bâzı âlimlerin bu âyetteki lâm

⁷⁰ Beyit, metinde olmayan acuz kısmı da dikkate alınarak tercüme edilmiştir.

⁷¹ Yusuf, 12/21.

⁷² el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.99; İbn Nûriddin, *Mesâbîhu'l-Meğânî*, s.375; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.217; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.363; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.259; Aşkar, *Mu‘cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.348; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.43; Bakırcı - Çöğenli, *Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü*, s.164.

⁷³ Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.70; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.107.

⁷⁴ İbn Nûriddin, *Mesâbîhu'l-Meğânî*, s.379; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.219; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.131; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.44.

⁷⁵ (أَجَارَ) fiili, mef’ûlünü harf-i cersiz, doğrudan almaktadır. Dolayısıyla, (لِمُسْلِمٍ) kelimesinin başındaki lâm, müteallakı olmayan, zâid bir lâmdır ve anlamı pekiştirmek için bulunmaktadır.

⁷⁶ Neml, 27/72. Âyet-i kerîme, lâm edatı çerçevesinde, ikinci bölümde etraflıca ele alınmaktadır.

edatının tekit anlamlı olduğunu ifâde ettiklerini söylemekle yetinmiş, bir yorumda bulunmamış, el-Mâlekî ise lâm-ı zâide için, (تَمَتَّلُ لِي لَيْلَى بِكُلِّ) 'Bütün yollarda bana Leylâ gibi görünen, anılarını unutmak istiyorum.' beytini örnek vermiştir.⁷⁷

1.1.1.5.2. Lâm-ı Takvîye (لام التقوية)

Bulunduğu cümledeki zayıf âmile destek olduğundan dolayı⁷⁸ bu şekilde isimlendirilen takviye lâm'ı, bâzı eserlerde el-lâmu'l-mukavviye,⁷⁹ muttaride/kıyâsî zâid lâm⁸⁰ veyâ mukhame lâminin bir türü⁸¹ olarak da geçmektedir.⁸² Ancak bu âmilin, bir mef'ul alan müteaddî fiillerden veyâ böyle bir fiilin türevlerinden olması, yâni ism-i müştak⁸³ olması şarttır.⁸⁴ Lâmu't-takviye, cümlede, fiilden önce gelen mef'ûlun bih'in başına gelmektedir.⁸⁵

Bir âmilin zayıflaması/zayıf olması demek, aslî âmilin (yâni fiilin), mâmulunden sonra gelmesi veyâ aslî âmil yerine ism-i fâil, mübâlağalı ism-i fâil ya da masdar gibi bir fer'î âmilin gelmesi demektir. Bâzen ise âmil, hem fer'î âmil olup hem de mâmulunden sonra gelebilir.⁸⁶

Kaynaklarda, (وفي نُسَخَتِهَا هَدَىٰ وَرَحْمَةً لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ), (إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّوْبَا) (وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ) ve (فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ), (تَعْبُرُونَ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ) (أَنَا ضَارِبٌ لِعَمْرُو) 'Ben, Amr'ı dövenim.', (ضَرْبِي لِزَيْدٍ حَسَنٌ) (أَعْجَبْتَنِي إِطْرَاءُ الْوَالِدِ لَوْلَاهُ) 'Babanın çocuğunu methetmesi, beni şaşırttı.' ve (الوالد) (مُحِبُّوبٌ لَوْلَاهُ) 'Baba, çocuğu tarafından sevilir.' cümleleri, takviye lâmı için verilmiş

⁷⁷ el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.319; el-Murâdî, a.g.e., s.107; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.219; İbn Nûriddin, a.g.e., s.380.

⁷⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.219.

⁷⁹ Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s.184.

⁸⁰ el-Murâdî, a.g.e., s.105; Karabela, a.g.e., s.69.

⁸¹ Râşid, *Devru'l-Harf*, s.84.

⁸² İbn Hişâm'ın tanımı şu şekildedir: (لام التقوية هي المزيده لتقوية عاملٍ ضَعْفَ إِمَّا بِتَأَخَّرِهِ أَوْ بِكَوْنِهِ فِرْعَاءَ فِي) (العمل) İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.220.

⁸³ "Müştak: İster fiil, ister isim olsun, başkasından elde edilen (türetilen) kelime. Basrahlılar masdarı, câmid sayarlar. Böylece masdar, müştakların aslı (kökü) olur. Kûfeliler fiili, müştakların aslı, masdarı ise müştak sayarlar." Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.47.

⁸⁴ el-Murâdî, a.g.e., s.105; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.365; Kaţrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.421; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.69. Ayrıca bkz: Râşid, *Devru'l-Harf*, s.84.

⁸⁵ Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.347; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.131; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.56.

⁸⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.220-221; Kaţrîb, a.g.e., s.421; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.259; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.357; Karabela, a.g.e., s.69; Özdemir, *Kur'an-ı Kerim'de Edatlarla Kullanılan Fiiller*, s.32. Ayrıca bkz: Râşid a.g.e., s.84-85. Abdulmesîh –Tâberî, *el-Halil*, s.268-270.

⁸⁷ Bu âyet-i kerîmelerin hepsine ikinci bölümde temas edilmektedir.

örneklerdendir. Bütün bu cümlelerde geçen lâm edatları, mezkûr âmilleri güçlendirici bir fonksiyona sâhiptirler.⁸⁸

1.1.1.5.3. Lâm-ı Mukhame (اللام المقحمة)

İzâfet terkîbinde, muzâf ile muzâfun ileyh arasına giren lâm türüdür.⁸⁹ Fakat ez-Zeccâcî'ye göre, el-lâmu'l-mukhame sâdece nefy ve nidâ üsluplarında bulunur.⁹⁰ Dilciler bunun sebebini, Arapların bu iki üslûbu sıkça kullanmalarıyla açıklamaktadırlar; zîrâ kendisine sıkça başvurulmuş dil kalıpları üzerinde insanlar, te'kit veyâ bir başka amaçla itnâb veyâ tahfîfe yönelmektedirler. Bâzı dilciler ise, bu kullanıma sebep olarak, muzâfın, muzâfun ileyhe tahsîsini daha çok pekiştirme amacını dile getirmektedirler. Sîbeveyh ise, bu iki görüşten farklı olarak, bu kullanım tarzının şiir zarûretinden kaynaklandığını ifâde etmektedir.⁹¹

Nefy ya da nidâ üslûbu olmaksızın herhangi bir izâfet terkîbinde lâm edatı muzâf ile muzâfun ileyh arasına girdiğinde, izâfet yapısı ortadan kalkar. Ancak, bu edat, başında, bir olumsuzluk edatı olan (لا) harfinin bulunduğu olumsuz bir yapı veyâ başında, bir nidâ edatı olan (يا) harfinin bulunduğu bir ünlem yapısı içerisindeki muzâf ile muzâfun ileyh arasına girdiğinde, izâfet terkîbi şeklen ortadan kalkmakla berâber anlam açısından hükmünü yitirmez.⁹²

Örneğin, (هذا غلامٌ زيدٍ) ve (هذا غلامٌ رجلٍ) cümlelerinde 'lâm' edatı, muzâf ve muzâfun ileyhlerin arasına girdiğinde, cümlelerin yeni hâli (هذا غلامٌ لزيدٍ) ve (هذا الغلامُ (لرجلٍ) şeklinde olur ki artık bu yeni cümlelerde izâfet ne şeklen ne de hükmen vardır.⁹³ Fakat lâm edatı, (لا غلامي لزيدٍ) 'Zeyd'in iki kölesi yok.' cümlesinde ve (سَمِئْتُ تَكَالِيفَ) 'Hayatın zorluklarından bıktım, usandım. Seksen yıl yaşayan, -babam ve yardımcım bulunmasın- elbette bıkar' beytinde, muzâf ile muzâfun ileyh arasına girmesine rağmen, buralardaki izâfet hükmü, nefy üslûbu sebebiyle, değişmemektedir.⁹⁴ Yine bu lâm edatı, (يا وَيْحَ لزيدٍ) 'Vay Zeyd'e! Nedir bu başına gelenler!' cümlesinde ve (يا بؤسَ لِلْحَرْبِ الَّتِي وَضَعْتَ أَرَاهِطَ فَاسْتَرَأْحُوا) cümlesinde

⁸⁸ el-Murâdî, a.g.e., s.106; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî fi Hurûfi'l-Meânî*, s.379; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.220; Yâkûb, a.g.e., s.365; Aşkar, a.g.e., s.347; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.259 ve s.364; Kaţrîb, a.g.e., s.421; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.372; Kurt, *Cer Harfleri*, s.184; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.357; Karabela, a.g.e., s.70.

⁸⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.219-220.

⁹⁰ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.25-28; Râşid, a.g.e., s.83.

⁹¹ Râşid, a.g.e., s.83-84.

⁹² Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.56-62.

⁹³ Karabela, a.g.e., s.56.

⁹⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.220; Karabela, a.g.e., s.57.

‘İnsanları savaşa hazırlayıp sonra da onları dinlenmeye sevkeden savaş ne kötüdür.’ beytinde görüldüğü üzere, muzâf ile muzâfun ileyhın arasına girdiği hâlde, cümlelerin nidâ üslûbu ile kurulması sebebiyle izâfet anlamı ortadan kalkmamaktadır.⁹⁵

el-Lâmu’l-mukhame konusu çerçevesindeki bir diğer mesele ise, yukarıda örnek olarak verdiğimiz ibârelerdeki veyâ (يا بؤس للحرب) ‘Savaş ne kötüdür!’ (يا تُعَسَّ) (يا تُعَسَّ) ‘Fakir ne de bahtsız!’ ile (يا بؤس للجهل) ‘Cehâlet ne fenâ!’ vb. ifâdelerdeki mecrûr kelimeleri cer eden âmilin, izâfet unsuru mu yoksa lâm edatı mı olduğudur. Hem izâfetin hem de lâm edatının âmil olduğunu söyleyen dilciler bulunmakla berâber İbn Hişâm ve bâzı bilginler doğru olanın, lâm edatını âmil kabul etmek olduğunu söylerler.⁹⁶

1.1.1.6.Lâm-ı Ta`diye (لام التعديّة)

Mef’ullerini doğrudan doğruya alabilecek bâzı fiilleri, bâzı durumlarda mef’ullerine bağlayan lâm’a lâmu’t-ta`diye denir.⁹⁷ Bu lâm türünü, el-Muzenî gibi, aynı anlamda olacak şekilde lâmu’t-teaddî diye isimlendiren müellifler de vardır.⁹⁸ Yine el-Muzenî’nin eserinin şerhinde, el-Halil b. Ahmed’e atfen, onun lâm’lara dâir eserinde ‘lâmu’l-fesâha’ adlı bir lâm türünden bahsedildiği⁹⁹ ve el-Halil b. Ahmed’in bu türe örnek olarak sunduğu ibâreleri daha sonraki dönemlerde diğer müelliflerin teaddî lâm’ı başlığı altında inceledikleri söylenmektedir.

Ta`diye lâmı kullanılmadığı takdirde de ilgili fiillerin müteaddî olduklarından hareketle, lâmu’t-ta`diye’nin zâid bir harf olduğunu ileri süren âlimler olmuşsa da,¹⁰⁰ ilgili fiillerin mef’ullerini, bu şekilde, lâm ile almalarının hem Kur’ân-ı Kerîm’de sâbit oluşu, hem de el-Halil b. Ahmed gibi bâzı otoritelerin bu lâm’a –yukarıda değindiğimiz üzere- fesâhat lâmı adını verip, onun için serdettikleri örneklerde yer alan lâm edatlarına zâid dememeleri, teaddî lâm’ının zâid sayılamayacağı görüşünü desteklemektedir.¹⁰¹

el-Murâdî, İbn Nûriddin ve İbn Hişâm, Emîl Bedî’ Yâkûb ve Mehmet Çelen gibi müellifler, bu lâm türünü incelerken, lâmu’t-ta`diye’yi İbn Mâlik’in dile getirdiğini söylerler.¹⁰²

⁹⁵ el-Mâleki, *Raşfu’l-Mebânî*, s.318; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.107; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, s.219; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.366; Râşid, *Devru’l-Harf* a.g.e., s.83.

⁹⁶ el-Murâdî, a.g.e., s.108; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, s.220; Kaṭrîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.423; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.372; Özdemir, *Kur’ân-ı Kerîm’de Edatlarla Kullanılan Fiiller*, s.32.

⁹⁷ Bkz: Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s.175; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.66.

⁹⁸ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.135. Ayrıca bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, s.1134.

⁹⁹ el-Muzenî, a.g.e., s.136.

¹⁰⁰ Karabela, a.g.e., s.67.

¹⁰¹ el-Muzenî, a.g.e., s.136; Karabela, a.g.e., s.68.

¹⁰² el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.98; İbn Hişâm, a.g.e., s.218; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğânî*, s.379.

1.1.1.7.Lâm-ı İstiğâse (لام الاستغاثه)

İstiğâse, terim olarak ‘bir belâ ve sıkıntının giderilmesine yardım etmesi ümidiyle bir kişiye seslenmek’ demektir ve bir nidâ üslûbudur.¹⁰⁸ ‘İstiğâsede nidâ harflerinden sâdece (يا) kullanılır¹⁰⁹ ve bu edat hiç hafzedilmez.’¹¹⁰ İstiğâse üslûbunda iki ana öge ve üç edat bulunmaktadır. Bu edatlardan biri, biraz önce belirtilen (يا) edatıdır. İstiğâsenin iki ana ögesi ise, müstağâs/müsteğâs bih (مستغاث/مستغاث به) ve müstağâs leh/müsteğâs min-eclihtir (مستغاث له/مستغاث من أجله). Bu üslûbun tez konumuzu ilgilendiren yanı ise, hem müsteğâs bih’in hem de müstağâs leh’in başlarında, onları cer eden bir lâm edatı bulunmasıdır.

(يا للطبيب للمريض) ‘Doktoor! Yetiş hastaya.’ örneğinde (الطبيب), ‘müsteğâs bih’ (yardım etmesi istenen); (المريض) ise ‘müsteğâs leh’ tir (yardımına çağırılan).¹¹¹ ‘Müsteğâs bih’in başında bulunan lâm ‘fethalı’ (ل), ‘müsteğâs leh’in başında bulunan lâm ise ‘kesralı’dır (ل).¹¹² Bu iki lâm harfi de aslında kesralı iken, birbirleriyle karıştırılmaması için bu şekilde harekelenmişlerdir.¹¹³ Müsteğâs bih’in başındaki lâm edatı, **lâmu’n-nidâ** olarak da isimlendirilmektedir.¹¹⁴ ‘Müsteğâs leh’ nidâ edatı sebebiyle mahallen mansûb olmakla berâber, başındaki lâm edatı nedeniyle lâfzen mecrurdur.

Müstağâs leh’in başındaki lâm edatını zâid kabul eden el-Müberrid, İbn Harûf, Şevki Dayf ve Hasan Akdağ gibi dilciler de vardır.¹¹⁵ Buna gerekçe olarak bâzı bilginler, bu lâm edatının müteallakı bulunmadığını, başkaları ise, bu lâm’ın aslında (أل) kelimesinin bir parçası olduğunu, (elif) harfinin tahfif amaçlı olarak hafzedildiğini, daha önce var olan izâfetten dolayı mecrur olduğunu ileri sürmüşlerdir: (يا آل زيد \ يا)

¹⁰⁸ el-Lebedî, *Mu‘cemu’l-Mustalahât*, s.167.

¹⁰⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/218.

¹¹⁰ Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.47. Tanım için ayrıca bkz: el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.295; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.101.

¹¹¹ el-Lebedî, *Mu‘cemu’l-Mustalahât*, s.167-168; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.47.

¹¹² ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.21; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.54; Hañîb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal*, s.369, (Hañîb, istiğâse lâmlarını gayri âmile lâmlar başlığı altında incelemiştir.); Uzun, a.y.; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.49.

¹¹³ ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.21; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.259; el-Lebedî, a.g.e., s.168; Karabela, a.g.e., s.51.

¹¹⁴ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.101.

¹¹⁵ Bkz: el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.102; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, s.219; Hañîb, a.g.e., s.369; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.357.

(لَزِيدٍ) ¹¹⁶ Bâzı bilginler ise onun zâid oluşunu, bâzen hafzedilebilmesi ile gerekçelendirirler. ¹¹⁷

İstiğâse üslûbunda, iki ana öğeden birinin hazfî mümkündür. Örneğin, (يَا لَزِيدٍ) ibâresindeki lâm harfi (fetha) ile harekelendiğinde (زَيْدٍ) kelimesi ‘müsteğâs bih’ kabul edilip, ‘müsteğâs min-eclih’in hafzedildiği düşünülür; lâm harfi (kesra) ile harekelendiğinde ise (زَيْدٍ) kelimesinin ‘müsteğâs min-eclih’ olduğu düşünülür ve mahzuf bir ‘müsteğâs bih’ takdir edilir. ¹¹⁸

İbn Nûriddin gibi bâzı müellifler ise, müsteğâs min-eclih lâm’ını, ta‘lîl lâm’ı başlığı altında ele almışlardır. ¹¹⁹

‘Müsteğâs bih’e atıf yapılarak, ikinci bir ‘müsteğâs bih’, başında nidâ edatı bulunmadan kullanılırsa, atıftan sonraki lâm edatı ¹²⁰(يَا لَزِيدٍ وَ لَبِكَرٍ لِفَلَانٍ) ‘Zeyd! Amr! **Falanın imdâdına koşun!**’ ve ¹²¹(يَا لِّلرِّجَالِ وَلِلنِّسَاءِ لِلْمَحْتَاكِجِ) ‘Ey erkekler ve kadınlar; fakire yardıma koşun!’ cümleleri ile ¹²²(يَا لِّلْكُهُولِ وَلِلشَّبَابِ) ‘Ey ihtiyarlar, hey gençler! Şu acâyip işe **yetişin!**’ beytinde görüldüğü gibi kesralı olur. Ancak, (يَا لَزِيدٍ وَ يَا لَبِكَرٍ لِفَلَانٍ) cümlesinde ve ¹²³(يَا لِقَوْمِي وَيَا لَأَمْتَالِ قَوْمِي) ‘Ey kavmim ve kavmime benzeyenler! Azgınlıklarını artıran **insanlara karşı** benim yardımımıza **yetişin.**’ beytinde görüldüğü üzere, atıf harfi kullanılsın veyâ kullanılsın, ikinci ‘müsteğâs bih’ten önce nidâ edatı tekrarlanırsa, bu durumda, ikinci ‘müsteğâs bih’in başında bulunan lâm edatı da fethalı olur.’ ¹²⁴

Çeşitli eserlerde istiğâse lâmlar’ı için verilen diğer bâzı örnekler ise, ve (يَا لَبِكَرٍ) ‘Ey Bekroğulları! Küleyb’i bana geri getirin, (onu tekrar hayâta döndürün). Ey Bekirli, kaçış nereye, nereye!’ beyti; (يَا لِحَالِدٍ لِّعَبْدٍ) ‘Ey Hâlit, yetiş Abdullah’a!’, (يَا لِّلغَنِيِّ لِّلْفَقِيرِ) ‘Ey zengin kişi! Muhtâcın derdine yetişsene!’, (يَا لِلَّهِ لِلضَّعْفَاءِ) ‘Allâh’ım! Çâresizlerin yardımına yetiş!’ cümleleri ile

¹¹⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.222; el-Muzenî, a.g.e., s.102; Karabela, a.g.e., s.51.

¹¹⁷ Karabela, a.g.e., s.50.

¹¹⁸ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.222.

¹¹⁹ İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğânî*, s.372.

¹²⁰ Karabela, a.g.e., s.51.

¹²¹ el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.259.

¹²² Yâkûb, *Mevsua’tu’l-Hurûf*, s.365.

¹²³ Yâkûb, a.g.e., s.364; Karabela, a.g.e., s.52.

¹²⁴ ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.21-22; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.y.; Yâkûb, a.y.

Hazreti Ömer'in, vefâtına sebep olan hançerlenişi esnâsında söylediği¹²⁵ (يا لله للمسلمين) 'Ey Allah'im, müslümanların yardımına yetiş!' ifâdesidir.¹²⁶

1.1.1.8.Lâm-ı Kasem (لام القسم)

Arap dilinde (الواو), (الباء), (التاء), ve (اللام) olmak üzere dört yemin harfi vardır. Bu harfler, mahzûf bir (أقسم) fiilinin yerini tutarlar.¹²⁷

Yemin harflerinden¹²⁸ (الواو) ve¹²⁹ (الباء) harfleri, üzerine yemin edilebilen her kelimenin önüne gelebilirler.¹³⁰ (التاء) harfi ise, sâdece lafza-i celâlden önce gelir.¹³¹

Yemin harflerinin sonuncusu olup konumuzu ilgilendiren (اللام) harfi ise (التاء) harfi gibi yalnız lafzatullah ile kullanılmakta,¹³² ancak diğer yemin harflerinden farklı olarak sâdece taaccüb edilecek durumlarda istimal edilmekte,¹³³ sıradan bir konuya yemin etmek için kullanılmamaktadır.¹³⁴ Örnek olarak, bazı müelliflere göre, (لله لقد قام) gibi bir cümlede yemin anlamı veren lâm edatının kullanılması pek uygun değildir. Ancak, (لله لتبعن) 'Yemin olsun, ölümden sonra tekrar diriltileceksiniz.' ve (لله لا يؤخر) 'Allah için geciktirilmeyeceksiniz.'

¹²⁵ İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebû's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cevzî, (ö.606), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, Tahkik: Tâhir Ahmet ez-Zâvî, Mahmut Muhammed et-Tanâhî, Mektebetu'l-İlmiye, Beyrut, 1979, 3/233.

¹²⁶ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, s.2/215; ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.21; el-Mâleki, *Rasfu'l-Mebânî*, s.294-295; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.103.

¹²⁷ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.20. Ayrıca bkz: Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, s.4/217.

¹²⁸ "Harf-i cerr olan- Bu harf, yemin ifâde etmekte ve sadece zâhir ismin başında yer almaktadır. Örnek: 'والله' 'Allah'a yemin ederim.' Bu harfin, mecrûru ile birlikte taalluk ettiği fiil, devamlı gizli bir 'أقسم' 'yemin ederim' şeklinde olur. Bu itibarla 'والله' sözünün aslı 'أقسم والله' şeklindedir. Ayrıca bu harf, yemin edilebilen her kelimenin başında yer alabilir. Örneğin; 'والقرآن' 'Kur'an'a yemin ederim' gibi." Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.20.

¹²⁹ "Yemin anlamına gelen 'bâ', yeminin esas edatı olup kendisiyle yemin edilmek istenen her lafzın başında yer alabilir. Bu sebeple, yemin fiili, diğer yemin edatlarıyla birlikte zikredilmediği halde 'bâ' ile edilen yemine zikredilmiş olarak kullanılabilir. Bu harf; hem zâhir isimlerin başında yer alır (Örnek: بالله), hem de zamirlerin başında yer alır. (Örnek: به gibi.) Öte yandan sadece bu edatla dilek ifâde edilir. (Örnek: بالله عليك أخبرني, Allah aşkına bana anlat!) Bu örnekteki 'bâ' yerine 'vav' veyâ 'tâ' harfleri kullanılmaz." Yalar, a.g.e., s.17. Ayrıca bkz: İnci Koçak, *Arapça Dilbilgisi (Sözdizimi)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Târih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992, s.292.

¹³⁰ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/496.

¹³¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, a.y.; ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.20; Muhammed Bekr İsmâil, *Dirâsât fî Ulûmu'l-Kur'an*, 2. Baskı, Dârû'l-Menâr, Kâhire, 1999, s.323. "Bu harf, yalnızca 'Allah' lafzıyla birlikte kullanılır ve taalluk ettiği fiil, gizli 'أقسم' şeklinde olur. Örnek: 'تالله' 'Allah'a yemin ederim.' Bu ifâdenin aslı 'أقسم تالله' şeklindedir." Yalar, a.g.e., s.21.

¹³² ez-Zeccâcî, a.g.e., s.19; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.218; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.378; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.257; Kaṭrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.422; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî alâ Tertîbi Hurûfi'l-Meânî*, s.67; Çelen, *Arapça'da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.43.

¹³³ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.20; el-Murâdî, a.g.e., s.97; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.362.

¹³⁴ Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.53.

(الأجل) ‘Vallâhi, ecel ertelenmez.’ cümlelerinde olduğu üzere, lâmu’l-kasemin, taaccüb anlamı verecek şekilde getirilmesi doğrudur.¹³⁵

İlgili kaynaklarda; (لَا يَسْلَمُ الْأَحْمَقُ) ‘Allah’a yemin olsun, ahmağın başı dertten kurtulmaz’, (لَا يَسْلَمُ مِنَ الْمَوْتِ حَيًّا), (لَا يَسْلَمُ سَافِرٌ فِي الْأَمْتِحَانِ), ‘Vallâhi ölümden hiçbir canlı kaçamaz.’, (لَا يَسْلَمُ سَافِرٌ فِي الْأَمْتِحَانِ), ‘Allah şâhit; çalışkanı ödüllendireceğim!’, ve (لَا يَسْلَمُ سَافِرٌ فِي الْأَمْتِحَانِ) (هذا لأفعلن) cümlelerinde geçen lâm harfleri, kase m lâmının kullanımına örnek olarak takdim edilmiştir.¹³⁶

Yemin anlamı veren (اللام) edatı, (ل) şeklinde fethalı olarak (لَعْمُرُك) kalıp ifâdesiyle de kullanılmakta ise de¹³⁷ bu durumda cer etme işlevi olmadığı için bu başlık altında incelenmeyecektir.¹³⁸ Yine, ‘nunu müşeddede’ ile tekit edilmiş fiil-i muzârinin başına gelen tekit lâmına da bâzı müellifler lâm-ı kase m adını vermişler,¹³⁹ diğer bâzı müellifler ise lâmu’l-kase m konusunu doğrudan doğruya fiillerle alâkalı olarak değerlendirmişler, onun cer etme yönüne hiç değinmemişlerdir.¹⁴⁰ Ancak biz, tezimizin bu kısmında cer etme işlevi gören lâm edatı türlerini incelediğimizden dolayı, bu konuya burada temas etmeyeceğiz.

Meâni’l-hurûf türü bâzı eserlerde, (لام القسم) konusu, bu lâm edatı taaccüb anlamını da içerdiğinden, taaccüb kısmında ele alınmıştır.¹⁴¹ Ancak genel temâyülün, bu iki lâm türünü ayrı ayrı inceleme şeklinde olması ve bizim açımızdan da konuyu bu taksim ile değerlendirmenin daha faydalı görülmesi, bizi lâmu’l-yemîn (لام القسم) ile lâmu’t-taaccüb’ü (لام التعجب) farklı başlıklar altında ele almaya sevk etmiştir.

1.1.1.9.Lâm-ı Taaccub (لام التعجب)

Bir nahiv terimi olarak ‘fâilin, ender görülen bir eylemini veyâ benzeri olmayan bir hareketini hayretle karşılamak ve bunun önemini belirtmek’ anlamına gelen ‘taaccübün (مَا أَفْعَلُ) ve (يَا لَكَ مِنْ ...) olmak üzere iki kâideli sîgası ve

¹³⁵ el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.257; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.54.

¹³⁶ Bkz: Kaṭrîb, *Mu‘cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.422; Haṭîb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’l-İ‘râb*, s.365; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s.178; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.356; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.130; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Deyimler ve Atasözleri*, Tekin Kitabevi, Konya, 1999, s.361; Bakırcı - Çöğenli, *Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü*, s.166.

¹³⁷ ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.20.

¹³⁸ Bkz el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.105-107.

¹³⁹ ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi’l-Meani*, s.42.

¹⁴⁰ el-Mâleki, *Raşfu’l-Mebâni*, s.296.

¹⁴¹ Bkz: el-Mâleki, a.g.e., s.295-296.

(... اللهُ دَرُّهُ) vb. çeşitli semâî şekilleri vardır.¹⁴² Ancak taaccüp konusunun bizim tezimizi ilgilendiren tarafı, lâm edatı ile kurulan taaccüp kalıbıdır. Zîra lâm harf-i cerrinin mânâlarından biri de taaccüptür.¹⁴³

Taaccüp lâm'ı genellikle¹⁴⁴ nidâ edatlarından (يا) ile berâber kullanılır¹⁴⁵ ve dâimâ fethalıdır.¹⁴⁶ (يا) edatının yerine başka bir nidâ edatı kullanılmaz.¹⁴⁷ Bu taaccüp edatının müteallakı, öncesine takdir edilen bir (اعجبوا) fiilidir.¹⁴⁸ Bir varlığın çokluğundan ve bolluğundan duyulan şaşkınlığı ifâde etmek¹⁴⁹ ve diğer insanları da bu şaşkınlığa ve hayrete ortak olmaya çağırarak,¹⁵⁰ taaccüp üslubunun amaçlarındandır. Meselâ, bir yerdeki **otların yeşilliğinden ve bolluğundan** duyulan şaşkınlık (يا للعشب) ifâdesiyle; bir kaynaktaki **suyun çokluğunun** veyâ benzeri bir özelliğinin sebep olduğu hayret (يا للماء) ifâdesiyle dile getirilir. Yine bir meseleden dolayı **aşırı şaşkınlığı** ifâde etmek için (يا للعجب) denir.¹⁵¹ Bu cümlelerdeki lâm harfleri, lâmu't-taaccüp edatlarıdır ve nidâ edatıyla berâber anlamı kuvvetlendirirler.

Çeşitli eserlerde, nidâ edatı ile birlikte kullanılan lâmu't-taaccüp için (فَيَا لَكَ مِنْ) 'Sen yıldızları sanki keten halatlarla sert kayalara bağlanmış gibi, **ne acayip bir** gecenin!' beyti; (يا للفاعجة), (يا للربيع), 'Ne bahar ya! Ne güzelsin!', (يا لجمال الطبيعة), (يا للسعادة والسرور), 'Ne saâdet **be!** Ne **büyük** mutluluk!', (يا للدواهي), (يا للفرح), ve (يا لها من بنت جميلة) cümleleri; berâberinde nidâ edatı olmaksızın kullanılan lâmu't-taaccüp için de (الله درّه فارساً) 'Sen ne binicisin ya!.' cümlesi ve (شباب وشيب وافتقار وثروة) 'Gençlik, yaşlılık,

¹⁴² el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, s.143; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.89.

¹⁴³ Uzun, a.y.

¹⁴⁴ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.19'da 'genellikle' ifâdesinin yerine (رُبما) ifâdesi vardır.

¹⁴⁵ ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.44; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.218; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.258; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.54.

¹⁴⁶ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.96.

¹⁴⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 2/218.

¹⁴⁸ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.19; el-Muzenî, a.g.e., s.95.

¹⁴⁹ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.98; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.218.

¹⁵⁰ İbn Nüriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.379; el-Muzenî, a.g.e., s.95.

¹⁵¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 2/217; ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.44; el-Mâlekî, *Raşfu'l-Mebânî*, s.295; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.98; İbn Nüriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî fî Hurufi'l-Meânî*, s.379; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.362; Şâmî, *Mu'cemu Hurufi'l-Meânî*, s.54; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.349; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s.177; Çağmar, "Arap Dilinde Harfler", s.130; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.54; Bakırcı - Çöğenli, *Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü*, s.166.

fakirlik, zenginlik... **Allah aşkına!** Bu zaman nasıl da değişti!’ beyti örnek olarak verilmiştir.¹⁵²

Emîl Bedî’ Yâkûb gibi bâzı müellifler, (يا لك رجلاً صالحاً) ‘Sen ne iyi adamsın!’, (يا لك رجلاً عالمًا) ‘Sen ne bilgili adamsın!’ ve (يا لك رجلاً جاهلاً) ‘Sen ne câhil adamsın!’, (يا لك رجلاً خبيثاً) ‘Sen ne kötü adamsın!’ cümlelerinde geçtiği üzere, medih (övme) veyâ zem (yerme) anlamı veren lâm edatlarını müstakil başlıklar altında incelerken,¹⁵³ el-Murâdî, el-Mâlekî ve İbn Hişâm gibi bâzı dilciler ise bu lâm edatlarının anlamlarının, taaccüp lâmı kapsamına girdiklerini beyân etmişlerdir.¹⁵⁴

1.1.1.10. Bâzı edatlarla aynı anlamda kullanılan lâm türleri¹⁵⁵

Dil ekollerinden¹⁵⁶ bâzılarına göre lâm edatı, bâzen, özgün anlamları dışında, diğer edatların yerine de kullanılmaktadır.¹⁵⁷ Ancak bunların hepsi nâdir kullanılan anlamlardır.¹⁵⁸

1.1.1.10.1. Lâm edatının (إلى) anlamında kullanılması

el-Mâlekî, lâm edatının, hem lafzen hem de mâneden en çok (إلى) edatına yakın olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁹ el-Murâdî de lâm edatının (إلى) yerine kullanımının yaygın

¹⁵² el-Murâdî, a.g.e., s.98; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.218; İbn Nüriddin, a.g.e., s.379; Aşkar, a.g.e., s.349; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu'l-Vâfi*, s.258; Yâkûb, a.g.e., s.362; Kaṭrîb, *Mu‘cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.422; Feyyâz, *İstiḥdâmâtü'l-Hurûf*, s.104; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî*, s.67; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.55; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.89; Özdemir, *Kur‘ân-ı Kerîm’de Edatlarla Kullanılan Fiiller*, s.33.

¹⁵³ Yâkûb, a.g.e., s.365.

¹⁵⁴ el-Mâlekî, a.g.e., s.296; el-Murâdî, a.g.e., s.104; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.218.

¹⁵⁵ Bizim bu şekilde attığımız başlık el-Muzeni’de (*el-Hurûf*, s.110) (لام الخُف عن حروف الصفات) şeklinde. Ayrıca bizim burada ele alacağımız anlamları dışında ‘lâm’ edatı, ‘الباء’ (Yâkûb, a.g.e., s.365.), ‘الفاء’ (Şâmî, a.g.e., s.54.), ‘قبل’ (el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.258, Kaṭrîb, a.g.e., s.422, Karabela, a.g.e., s.48.), ve ‘كَيْ’ (Kurt, a.g.e., s.181.) anlamlarına da gelmektedir.

¹⁵⁶ Arap diline dâir doğru kullanımları tespit etmek ve Arap dili gramerini, ilmi usullere dayalı kâideler şeklinde vaz’ etmek için çalışmalar yapan muhitlerin, meselere bakış tarzları, takip ettikleri bilimsel prensipler vb. hususlardaki ihtilafları neticesinde ortaya çıkan dil mektepleri. Bkz: Hulûsi Kılıç, “*Basriyyûn*” md., DİA, 5/117; Hulûsi Kılıç, “*Küfîyyûn*” md., DİA, 26/345. Ayrıca bkz: Wahba, *A Dictionary of Literary Terms*, “syntax” md., s.559.

¹⁵⁷ ‘Harf-i cerrlerin birbiri yerine kullanılması görüşü Kûfe ekolünü temsil eden dilcilerle, bunları benimseyenler tarafından ileri sürülür. Basra ekolünü temsil eden dilciler ise her harfin gerçekte bir anlamı olduğunu söyleyerek harflerin kurallı olarak (kıyâsî) birbiri yerine kullanılmasını reddederler. Dolayısıyla bunlara göre harflerin kurallı olarak birbiri yerine kullanılabilirliği mümkün değildir.’ Ahmet Yüksel, “*Arap Dilinde Tazmin*”, Nüsha, Yıl: 2, Sayı: 4, Kış 2002, (133-138), s.134. Harf-i cerrlerin ve diğer edatların bâzı durumlarda birbirlerinin anlamlarında kullanılabilirliği hakkında ve tazmin konusuna dâir geniş bilgi için ayrıca bkz: el-Lebedî, *Mu‘cemu'l-Mustalahâti'n-Nahviyyeti ve's-Sarfîyyeti*, ‘tazmin’ md., s.136; Râşid, *Devru'l-Harf*, s.249-255; Çelik, *İbn Kayyım el-Cevziyye ve Eseri Meânî'l-Edevât ve'l-Hurûf*, s.79-80; Özdemir, *Kur‘ân-ı Kerîm’de Edatlarla Kullanılan Fiiller*, s.36-41.

¹⁵⁸ Karabela, a.g.e., s.43.

¹⁵⁹ el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.297. Ayrıca bkz: ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.37.

olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁰ Lâm edatı, (قرأتُ الكتابَ لِآخِرِهِ) ‘Kitabı sonuna kadar okudum.’ ve (وصلتُ للمدرسة) ‘Okula ulaştım.’ cümlelerinde (إلى) anlamına gelmektedir.¹⁶¹

1.1.1.10.2. Lâm edatının (في) anlamında kullanılması

Lâm edatı (في) harfi yerine kullanıldığında ‘zarfiyyet’ anlamını içerir.¹⁶² Lâm edatı, (كتبْتُ لِأَوَّلِ شَهْرٍ) ‘Birinci ayda yazdım.’ ve (مضى لسبيله) ‘Yolunda devam etti.’ cümlelerinde (في) anlamına gelmektedir.¹⁶³

1.1.1.10.3. Lâm edatının (عن) anlamında kullanılması

Müellifler, (lâm) harf-i cerinin genellikle (قال) fiilinin bâzı mef’ullerinin başında (عن) anlamında kullanıldığını ifade etmektedirler.¹⁶⁴ Lâm edatı, Ebu’l-Esved ed-Duelî’ye âit (كَصْرَائِرِ الْحَسَنَاءِ قُلْنَ لِوَجْهِهَا حَسَدًا وَبَغْيًا إِنَّهُ لَدَمِيمٌ) ‘Güzel bir kadının kumaları gibi ki; o kumalar kıskançlık ve nefretlerinden ötürü o kadının yüzü hakkında: o yüz çirkindir, makyajla güzelleşmiştir, derler.’ beytinde ve (لَقَيْتُهُ كَفَّةً لِكَفَّةٍ) cümlesinde (عن) anlamına gelmektedir.¹⁶⁵

1.1.1.10.4. Lâm edatının (على) anlamında kullanılması¹⁶⁶

İbn Nûriddin, İbn Nehhâs’ın, ‘lâm’ edatının Arapça’da, (على) anlamına gelmediği görüşünde olduğunu nakletmektedir.¹⁶⁷ Ancak dilcilerin büyük çoğunluğu bu görüşe katılmamaktadır. Lâm edatı; (سَقَطَ الرَّجُلُ لِوَجْهِهِ) ‘Adam yüzü üzerine düştü.’ cümlesinde, (تَنَاوَلْتُ بِالرُّمْحِ الطَّوِيلِ ثِيَابَهُ فَخَرَّ صَرِيحًا لِلْيَدَيْنِ وَاللِّفْمِ) ‘Uzun mızrakla onun elbisesine uzandım.Ardından iki eli ve yüzü üstüne yere kapaklandı.’ beytinde ve bir

¹⁶⁰ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.99.

¹⁶¹ el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.258; Kurt, a.g.e., s.178, (Kurt, bu konuyu ‘gaye ifade etmek için’ kullanılan lam başlığı altında anlatmaktadır.)

¹⁶² el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.99; Yâkûb, *Mevsûa‘tu’l-Hurûf*, s.363. Ayrıca bkz: Feyyâz, *İstiḥdâmâtü’l-Hurûfi’l-Arabîyye*, s.104.

¹⁶³ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.216; Çelen, *Arapça’da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.42; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.18.

¹⁶⁴ el-Murâdî, a.g.e., s.99; ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur‘ân*, s.1133.

¹⁶⁵ el-Murâdî, a.g.e., s.100; İbn Nûriddin, *Mesâbiḥu’l-Meğânî*, s.376; Yâkûb, a.g.e., s.363. Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.53’de ve Aşkar, *Mu‘cemu Ulûmi’l-Lugati’l-Arabîyye*, s.348’de beytin son kelimesi (لَدَمِيمٍ) şeklinde bulunmaktadır.

¹⁶⁶ Lâm edatı, (على) ile karşılıklı kullanıldığı zaman, lâm lehte, (على) aleyhte anlamlarını ifade eder: (حكم) ‘Hâkim, mâsumun lehine, beraatine; sanığın aleyhine, hapsine karar verdi.’ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.355; (لي عليك ألف دينار), ‘Benim, senden bin dinar alacağım var.’ Karabela, a.g.e., s.68.

¹⁶⁷ İbn Nûriddin, *Mesâbiḥu’l-Meğânî*, s.374.

hadîs-i şerîfte geçen ¹⁶⁸ (وَاشْتَرِطِي لَهُمُ الْوَلَاءَ) ¹⁶⁹ ‘Velâ hakkını onlara şart koş.’¹⁶⁹ ibâresinde, (على) anlamına gelmektedir.¹⁷⁰

1.1.1.10.5. Lâm edatının (عند) anlamında kullanılması

(عند) anlamına gelen lâm edatına, târih bildirdiği için,¹⁷¹ lâmu’l-vakt¹⁷² (لام الوقت) veyâ lâmu’t-târih¹⁷³ (لام التاريخ) adları da verilmektedir.¹⁷⁴ Lâm edatı; en-Nâbiğa’ya âit (تَوَهَّمْتُ آيَاتٍ لَهَا فَعَرَفْتُهَا لِسِتَّةِ أَعْوَامٍ وَذَا الْعَامِ سَابِعٍ) ‘Altı yılda onun alâmetlerini sezdim ve onu tanıdım. Bu –içinde bulunduğumuz- yıl ise, yedinci yıldır.’ beytinde ve (كَتَبْتُ لِخَمْسِ خَلْوَنٍ مِنْ هَذَا الشَّهْرِ) ‘Bu ayın bitmesine beş gün kala yazdım.’ cümlesinde (عند) anlamına gelmektedir.¹⁷⁵

1.1.1.10.6. Lâm edatının (بعد) anlamında kullanılması

Bu kullanım, Arap dilinde nâdir rastlanan bir kullanımdır.¹⁷⁶ el-Mâlekî, az kullanımından dolayı, (بعد) edatının, lâm edatı yerine kullanılmasının semâa dayalı olduğunu ifâde etmiştir.¹⁷⁷ Kimi müelliflere göre bu lâm türü de, lâmu’l-vakt ve lâmu’t-

¹⁶⁸ el-Buḥârî, *es-Sahîh*, Tahkîk: Muhammed Züheyr b. Nâsır, 2000, Kitâbu’l-Buyû’ Bab: 73, Hadis no: 2168.

¹⁶⁹ “Hz. Âişe vâlidemiz anlatıyor: ‘Berîre bana geldi ve şöyle dedi’: ‘Âilem ile yılda bir ukiyye olmak üzere dokuz ukiyyeye mukâtebe yaptım. Borcumu ödeme husûsunda bana yardım et.’ Ben de ona ‘ehline git, velâ hakkın bana geçmek üzere, borcunu onlara ödeyeyim’ dedim. Berîre gitti, dediğimi onlara anlattı, onlar ise kabul etmediler. Onların yanından ayrılıp benim yanıma geldiğinde ‘Teklifini onlara sundum, ancak reddettiler. Velâ hakkının onlarda kalması koşulu ile kabul edecekler.’ Rasûlullah’a (sav) aramızda geçenleri anlattım. O (sav) şöyle buyurdu: ‘Velâ hakkının sana geçmesi şartıyla onu (Berîre’yi) (satın) al (ve azat et).Hiç şüphesiz, velâ hakkı azat edenindir.’ ...” “Velâ: Âzâd edilen köle ile âzâd eden efendi arasında teessüs eden akrabalık bağıdır. Buna velâ-i ataka denir...” Hadîs-i şerîfin tercüme ve şerhi için bkz: İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, (I-XVIII), Akçağ Yayınları, Ankara, 1988, 3/75.

¹⁷⁰ el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.287-288; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.216; İbn Nüriddin, *Mesâbilu’l-Meğânî*, s.373 (‘تَنَلَوْتُ’ yerine ‘فَشَقَّقْتُ’ var.); el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.101; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.363 ve Aşkar, *Mu’cemu Ulûmi’l-Lugati’l-Arabiyye*, s.348’de (Beytin acuz kısmı: (ضَمَمْتُ إِلَيْهِ بِالسَّنَانِ فَمِيصَهُ) şeklinde gelmektedir.); Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.53; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.44.

¹⁷¹ Katrîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.422. ez-Zeccâcî, ‘el-Cumel’ adlı eserinde, tarih anlamı vermek için kullanılan lâmı zaid olarak değerlendirir. Bkz: Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddîn b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah İbn Hişâm el-Enşârî el-Mısrî, *Şerhu Cumeli’z-Zeccâcî*, Tahkik: Ali Muhammed İsâ, I. Baskı, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut, 1985, s.227.

¹⁷² Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.356.

¹⁷³ İbn Nüriddin, a.g.e., s.375; Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s.56.

¹⁷⁴ Ayrıca bkz: es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/532

¹⁷⁵ el-Murâdî, a.g.e., s.101; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.216; İbn Nüriddin, a.g.e., s.374; Yâkûb, a.g.e., s.363; Şâmî, a.g.e., s.53; Çelen, *Arapça’da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.42; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s.183; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.48.

¹⁷⁶ Şâmî, a.g.e., s.56.

¹⁷⁷ el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.299.

târih şeklinde isimlendirilmektedir.¹⁷⁸ Lâm edatı; ¹⁷⁹ (صُومُوا لِرُؤْيَيْتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَيْتِهِ) ‘Hilâlin görünüşü ile oruca başlayın, (yeni) bir hilâlin görünüşü ile de orucu bırakın.’ hadîs-i şerîfi ile (اعْتَدْتُ النَّهْوضَ لِشُرُوقِ الشَّمْسِ) ‘Güneş doğduktan sonra kalkmayı âdet edindim.’ cümlesinde, (بعد) anlamına gelmektedir.¹⁸⁰

1.1.1.10.7. Lâm edatının (مع) anlamında kullanılması:

el-Mâlekî, anlam ve lâfız açısından birbirlerinden uzak olmalarından ötürü, (مع) edatının da (بعد) edatı gibi ancak semâî olarak lâm edatı yerine kullanılabileceğini, bu alanda kıyasın uygun olmadığını belirtmiştir.¹⁸¹ Lâm edatı; (فَلَمَّا تَفَرَّقْنَا كَانِي وَ مَالِكًا لَطُولِ) (اجْتِمَاعِ لَمْ نَبِتْ لَيْلَةً مَعًا) ‘Ben ve Mâlik uzun bir beraberliğe rağmen, ayrıldığımızda sanki birlikte gece geçirmemiş gibiydik’ beytinde (مع) anlamına gelmektedir.¹⁸²

1.1.1.10.8. Lâm edatının (مِنْ) anlamında kullanılması:

Lâm edatı; (سَمِعْتُ لِزَيْدٍ صُرَاخًا) ‘Zeyd’den bir feryat işittim.’, (سَمِعْتُ لِزَيْدٍ صُرَاخًا) ‘Zeyd’den bir çığlık sesi duydum.’ cümlelerinde, (وَنَحْنُ) (لَنَا الْفَضْلُ فِي الدُّنْيَا وَأَنْفَكَ رَاغِمٌ) (لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَفْضَلُ) ‘Sen zelil bir haldeyken, dünyada üstünlük bizdedir. Kıyamet gününde de biz sizden daha üstün olacağız.’ beytinde ve (نَحْنُ لَكُمْ يَوْمَ الْبَأْسِ أَقْوَى) ‘Savaş günü, biz sizden daha güçlüyüz.’ sözünde, (مِنْ) anlamına gelmektedir.¹⁸³

1.1.2. NASB EDEN LÂM EDATI (اللام الناصبة)

Harfler ve edatlara ilişkin eserlerin büyük çoğunluğunda, -üzerinde neredeyse ittifak edilmiş- nasb eden lâm türleri olarak şu edatlar sayılmaktadır: a) ‘Ta‘lîl / Key’ lâmı (لام كَيْ/لام التعليل), b) Cuhûd lâmı (لام الجحود), c) Akıbet lâmı (لام العاقبة). Eserlerde, bu üç tür lâm edatı dışında yer alan, nasb edici lâm türlerine ise, konu sonunda çok kısa bir şekilde değinilecektir.

¹⁷⁸ el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.258; Özdemir, *Kur‘ân-ı Kerîm’de Edatlarla Kullanılan Fiiller*, s.33. Ayrıca bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur‘ân*, s.1133.

¹⁷⁹ el-Buĥârî, *es-Sahîh*, Savm 11, Hadis no: 1909.

¹⁸⁰ Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.101; İbn Hişâm, *Muġnî’l-Lebîb*, s.216; Yâkûb, *Mevsûa‘tu’l-Hurûf*, s.364; Aşkar, *Mu‘cemu Ulûmi’l-Lugati’l-Arabiyye*, s.348; Haţîb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fî’l-İ‘râb*, s.367; Kaţrîb, *Mu‘cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.422; Çelen, *Arapça’da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.42; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.47.

¹⁸¹ el-Mâlekî, a.g.e., s.298.

¹⁸² el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.289; el-Mâlekî, a.y.; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.116; Yâkûb, a.g.e., s.364.

¹⁸³ el-Heravî, a.g.e., s.288; Murâdî, a.g.e., s.102; İbn Hişâm, *Muġnî’l-Lebîb*, s.216; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meġânî*, s.375; Yâkûb, a.g.e., s.364; Kaţrîb, *Mu‘cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.422; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.53; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî*, s.67; Bakırcı - Çöğenli, *Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü*, s.165; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.46; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.130.

almışlardır.¹⁹⁷ Dolayısıyla bu durumda, (أَنْ) ve muzâri fiil, müevvel masdar olarak lam edatının mecruru olmaktadır.¹⁹⁸

Kûfe dil ekolü mensuplarına göre ise, lâm edatı da yukarıda zikri geçen dört edat gibi, ‘key’ makâmında ve anlamında olduğu için, bizzat kendisi muzari fiili nasbedebilir.¹⁹⁹ Bu kabulden ötürü Kûfeliler, ‘key’ anlamına gelen bu lâm edatını, nasb eden lâmlar başlığı altında incelemişlerdir.

Sa‘leb, bu her iki ekolden de farklı olarak, lâmin bizzat kendisinin (أَنْ) makamında bulunmasından ötürü nasb edici bir rolde olduğunu söylemekte,²⁰⁰ İbn Keysan ise, muzari fiili nasbeden amilin, (أَنْ) veya (كَيْ)‘den birinin olmasının caiz olduğunu ifade etmektedir.²⁰¹

ez-Zeccâcî gibi bâzı müellifler ise, nahiv kuralları açısından dile getirilen bu farklılıkları dikkate almaksızın, lâmin harekesine göre yaptıkları tasnife göre, key lâmin ‘harekesinin fetha olması câiz olmayan lâmlar’ başlığı altında incelemişlerdir.²⁰² el-Muzenî de ‘key’ lâminı incelerken, bu lâmi bazı kabileler fethalı olarak telaffuz etseler de, onun kesinlikle kesralı olduğunu ifade etmiştir.²⁰³

(أَحْسَنْتُ إِلَيْكَ) ‘Bana ikramda bulunasın diye sana geldi.’, (جِئْتُكَ لِتُكْرِمَنِي) (سَافَرْتُ لِأُكْمِلَ دِرَاسَتِي) ‘Bana teşekkür etmen için sana iyilik yaptım.’, (نِمْتُ لِأُرْتَاخَ) ‘Eğitimimi tamamlamak için yola çıktım.’, (خَرَجْنَا مِنَ الْمَدِينَةِ لِتَنْزَرَهُ) ‘Şehirden, gezinti yapmak amacıyla çıktım.’, (دَهَبْنَا إِلَى الْمُسْتَشْفَى لِتُعَوِّدَ صَاحِبَنَا) ‘Zeyd, öğrenmek için geldi.’, (جَاءَ زَيْدٌ لِيَتَعَلَّمَ) ‘Hastâneye, arkadaşlarımızı

¹⁹⁷ Bkz: İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.212-213; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğânî*, s.371-372. (İbn Hişâm, İbn Nûriddîn ve Aşkar ‘key lâminı’ cerrreden lâmlar ana başlığı altında ‘lâmu’t-Ta‘lîl’ kısmında incelemişlerdir. Hatîb gibi bâzı müellifler ise, doğrudan ‘nasb eden lâm türleri’ ana başlığı altında ‘lâmu’t-ta‘lîl’ kısmında incelemişlerdir.)

¹⁹⁸ el-Muberrid, a.g.e., 2/7; ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.14; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.392; el-Mâleki, *Rasfu’l-Mebânî*, s.300; el-Murâdî, a.g.e., s.105 ve s.114; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.57; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.260; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.328.

¹⁹⁹ ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.14; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.114; el-Enbârî, *el-İnşâf fi Mesâili’l-Hilâf*; s.46: (أَمَّا الْكُوفِيُّونَ فَاحْتَجُّوا بِأَنْ قَالُوا: إِنَّمَا قُلْنَا إِنَّهَا هِيَ النَّاصِبَةُ لِأَنَّهَا قَامَتْ مَقَامَ " كَيْ ", وَلِهَذَا تَسْتَمِلُ عَلَى " كَيْ " تَنْصِبُ الْفِعْلَ، فَكَذَلِكَ مَا قَامَ مَقَامَهُ) Ayrıca bkz: Yâkûb, a.g.e., s.370; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî*, s.66; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.55.

²⁰⁰ Yâkûb, a.g.e., s.370. Ayrıca bkz: İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.213; el-Murâdî, a.g.e., s.115.

²⁰¹ el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.115; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.371.

²⁰² ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi’l-Meani*, s.45.

²⁰³ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.98.

ziyâret etmek için gittik.’, (أَسْلَمْتُ لِأَدْخُلَ الْجَنَّةَ) ‘Cennete girmek için müslüman oldum.’ cümlelerinde geçen lâm edatları, ta‘lîl işlevi gören ‘key’ lâmlarıdır.²⁰⁴

Bu lâm edatından sonraki (أَنْ) harfinin gizlenmesi (izmârî) câiz olduğu gibi, izhârı (açığa çıkarılması) da câizdir.²⁰⁵ Fakat bu lâm türü çok sık kullanıldığından, daha ziyâde hazfî/izmârî²⁰⁶ tercih edilmiştir. Örnek olarak, (جِئْتُ لِتُكْرِمَنِي) ve (انزِلْ إِلَى الْمَلْعَبِ) (لِتُشَاهِدَ الْمُصَارَعَةَ) ‘Güreşi izlemek için sahaya in.’ cümlelerindeki gizli/muzmar (أَنْ) harfleri, (جِئْتُ لِأَنْ تُكْرِمَنِي) ve (انزِلْ إِلَى الْمَلْعَبِ لِأَنْ تُشَاهِدَ الْمُصَارَعَةَ) şeklinde izhâr edilebilmektedir.²⁰⁷

Ancak (لِئَلَّا تَرَسَّبُوا الْإِمْتِحَانَ اجْتَهَدُوا مَسَاءً صَبَاحًا) ‘Sınavda başarısız olmamak için, sabah akşam çalışın, didinin.’ örneğinde olduğu gibi, lâm edatı ile muzâri fiilin arasına nefy edatı olan (لَا) girdiğinde, iki lâmın peşpeşe gelmesinden ötürü telaffuz zorluğu oluşacağından,²⁰⁸ (أَنْ)’in izhârı vâciptir.²⁰⁹

1.1.2.2.Lâm-ı Cuhûd (لام الجُحُود)

(لَمْ يَكُنْ) ve (مَا كَانَ) kalıplarından veyâ bunların türevlerinden bir fiilin olumsuz halinden sonra gelen haber konumundaki fiil-i muzârî’nin başına bitişen lâm edatına lâmu’l-cuhûd denmektedir.²¹⁰ Sâdece menfî/olumsuz cümle kalıplarına tahsis edildiği için cuhûd/inkâr lâmı ismi verilen²¹¹ bu edatın kullanılma amacı için dilciler, cümledeki olumsuzluk anlamını pekiştirme²¹² / tevkîdu’n-nefy demektedirler.²¹³ İbn Hişâm doğru olan isimlendirmeyi²¹⁴ (وَالصَّوَابُ تُسَمِّيهَا لَامَ النَّفْيِ، لِأَنَّ الْجَدَّ فِي اللُّغَةِ إِنْكَارُ مَا تَعْرِفُهُ، لَا)

²⁰⁴ ez-Zeccâcî, *Kitâbu l-Lâmât*, s.14; er-Rummânî, *Kitâbu Meâni l-Hurûf*, s.56; el-Mâlekî, *Rasfu l-Mebânî*, s.299; el-Murâdî, a.g.e., s.116; Hañîb, *el-Mu‘cemu l-Mufaşşal fi l-Î‘râb*, s.365; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi l-Meânî*, s.56; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.72; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.356; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.41.

²⁰⁵ el-Murâdî, a.g.e., s.116; Akdağ, a.g.e., s.93; Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.448.

²⁰⁶ ‘Hazîf’, ‘izmâr’ ve ‘takdîr’ terimleri ve bunlar arasındaki farklar için bkz: Râşid, *Devru l-Harf*, s.98-99.

²⁰⁷ Yâkûb, a.g.e., s.371; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu l-Vâfi*, s.260; Akdağ, a.g.e., s.93; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.72.

²⁰⁸ İbn Hişâm, *Muğni l-Lebîb*, s.214.

²⁰⁹ el-Murâdî, *el-Cenâ‘d-Dânî*, s.116; Yâkûb, *Mevsua‘tu l-Hurûf*, s.371; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu l-Vâfi*, s.260; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.72.

²¹⁰ el-Murâdî, a.g.e., s.116-118; İbn Hişâm, *Muğni l-Lebîb*, s.214; İbn Nûriddin, *Mesâbilu l-Meğânî*, s.387; Abdulhamîd, *et-Tuhfe*, s.112; Yâkûb, a.g.e., s.371; Katrîb, *Mu‘cemu n-Nahvi l-Arabî*, s.421; Hañîb, *el-Mu‘cemu l-Mufaşşal fi l-Î‘râb*, s.365; Karabela, a.g.e., s.75; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.41; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.54. Kurt ise, bu lâm türünü, (أَنْ) manasına gelen lâm başlığı altında incelemiştir. Bkz: Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s.183.

²¹¹ İbn Hişâm, *Muğni l-Lebîb*, s.214; el-Murâdî, a.g.e., s.116; Yâkûb, a.g.e., s.372.

²¹² Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.356; Çelen, a.g.e., s.41; Çağmar, “*Arap Dilinde Harfler*”, s.129.

²¹³ İbn Hişâm, *Muğni l-Lebîb*, s.214; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu l-Meânî*, s.66.

²¹⁴ İbn Hişâm, a.g.e., s.214. Ayrıca bkz: Karabela, a.g.e., s.75.

(مطلق الإنكار) sözleri ile ifâde ederken; İbn Nûriddin bu ifâdeyi en-Nehhâs'tan aktarmaktadır.²¹⁵

el-Mâlekî, diğer müelliflerden farklı olarak, lâmu'l-cuhûd'u illet lâmu (key lamı) olarak görmekte, ondan farkının, cuhud lâminin olduğu cümlede, olumsuzluk edatı bulunma şartı olduğunu söylemektedir.²¹⁶

Kimi dilcilere göre, lâmu'l-cuhud'dan önce cümlenin başında olması gereken olumsuzluk/nefy harfi, (لا) veyâ (ما) olabileceği gibi (إِنَّ النَّافِيَةَ) de olabilirken; kimi dilcilere göre de (كان) ve türevlerinin yerine (كان)'nin kardeşlerinden birinin bulunması da câizdir.²¹⁷ Cuhûd lâmu, bazı Araplar tarafından fetha ile harekelense de,²¹⁸ cumhûra göre 'ta'lîl'/'key' lâmu gibi kesralıdır.²¹⁹

Tanımda da geçtiği üzere, (كان) ve çekimlerinden birinin menfî halinin bulunmadığı cümlede, lâmu'l-cuhûd kullanılmaz.²²⁰ Örneğin, (ما كان زيدٌ ليقوم) ve (أَمْ) (يَكُنْ زيدٌ ليذهب) 'Zeyd asla gidecek değil.' cümleleri, olumsuzluk edatları olmaksızın (كان زيدٌ ليقوم) ve (يكونُ زيدٌ ليذهب) şekillerinde kurulamaz.²²¹ Ancak (كان) fiilinin mahzûf olması,²²² cuhûd lâminin kullanımına engel değildir.²²³ Nitekim (فَمَا جَمَعَ لِيغْلِبَ) 'Hiçbir topluluk kavmimin topluluğuna, hiçbir fert de kavmimin ferdine üstün gelemez.' beytinde²²⁴ ve Hazreti Ebu'd-Derdâ'nın, ikinci namazının farzından önce kıldığı iki rekât namaz hakkında zikrettiği²²⁵ (ما أنا لأدعهما) 'O iki rekâtı kesinlikle terk ediyor değilim.' ifâdesinde²²⁶ lâmu'l-cuhûd olmakla berâber, bu edatın istimâl şartı olan (كان) fiili ise hazfedilmiştir.²²⁷ Birinci örneğin takdîri (أَيُّ فَمَا) şeklinde, ikinci örneğin takdîri ise (أَيُّ مَا كُنْتُ لِأَدَعُهُمَا) şeklinde yapılmaktadır. Lâmu'l-cuhûd'un kendisinin hazfî de bâzı âlimlere göre câizdir.²²⁸

²¹⁵ İbn Nûriddin, a.g.e., s.387. Ayrıca bkz: el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.98.

²¹⁶ el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebâni*, s.300. Lâmu'l-cuhûd hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân*, s.1818.

²¹⁷ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.116; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.100; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.372; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.80.

²¹⁸ İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.388; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.101.

²¹⁹ ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.45, (Bu eserde, 'lâmu'l-cahd' olarak geçmektedir.) Ayrıca bkz: İbn Nûriddin, a.g.e., s.388; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.54.

²²⁰ Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.347. (Olumlu (كان) ile de kullanılabileceğine dair bkz: Şâmî, *Mu'cemu Hurufi'l-Meanî*, s.57.)

²²¹ Karabela, a.g.e., s.76.

²²² İbn Nûriddin, a.g.e., s.387; Yâkûb, a.g.e., s.372; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.260.

²²³ el-Muzenî, a.g.e., s.100.

²²⁴ Karabela, a.g.e., s.76.

²²⁵ Kâsım b. Sellam, (ö.224), *Garîbu'l-Hadis*, (I-IV), Tahkik: Muhammed Abdulmuîd Hân, Matbaatu Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad, 1964, s.4/147.

²²⁶ Yâkûb, a.g.e., s.372.

²²⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.215; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.117.

²²⁸ el-Muzenî, a.g.e., s.100. (el-Hurûf'un şârihi, er-Radî'den nakletmektedir.)

1.1.2.3.Lâm-ı Âkîbet (لام العاقبة)

Bir işin sonucunu gösteren²³⁷ ve Basra ekolüne mensup dilcilerin âkîbet lamı (لام العاقبة) olarak adlandırdıkları²³⁸ bu lââm türü, Kûfe mezhebi tarafından lâmu's-sayrûra (لام الصَّيْرُورَة),²³⁹ bir grup dilci tarafından da lâmu'l-meâl²⁴⁰ (لام المآل) veyâ lamu'n-netîce²⁴¹ (لام النتيحة) olarak isimlendirilmektedir.²⁴² el-Muzenî'nin harflere dâir eserinin şerhinde, el-Halîl b. Ahmed'in lâmu'l-âkîbe'yi lâmu'l-ğâyê (لام الغاية) şeklinde isimlendirdiği yazmaktadır.²⁴³ ez-Zeccâcî ise, bu lââmı, el-Lâmât adlı eserinde (لام العاقبة) olarak isimlendirirken, Hurûfu'l-Meânî adlı eserinde (لام العَرْض المَحْض فِي الفعل) şeklinde isimlendirmiştir.²⁴⁴ Görüldüğü üzere, isimlendirmelerde lafız farklılıkları olsa da kullanılan terimlerin anlamı aynıdır²⁴⁵ ve bu lââm türü 'sebe-sonuç' ilişkisi ifâde etmektedir.²⁴⁶ Akîbet lââmı da 'key' lââmı ve cuhûd lââmı gibi muzâri fiilin başına gelmektedir.²⁴⁷

Lâmu'l-akîbe, er-Rummânî'nin tasnifinde de görüldüğü üzere,²⁴⁸ pek çok Basralı dilciye göre aslında ta'lîl lââmının bir türüdür²⁴⁹ ve cerr harfidir.²⁵⁰ ez-Zemahşerî'ye göre âkîbe lââmının adı (لام العلة) veyâ (لام التعليل المجازي) dir²⁵¹ ve âkîbe lââmında, mecaz yoluyla illet (ta'lîl) anlamı mevcuttur.²⁵² Kûfelilere göre ise lââmın bizzat kendisi nasb edatıdır²⁵³ ve âkîbe lââmı, el-Heravî'nin de ifâde ettiği üzere, 'key'

²³⁷ Karabela, a.g.e., s.80.

²³⁸ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.79; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.371.

²³⁹ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.31; Yâkûb, a.g.e., s.371.

²⁴⁰ Yâkûb, a.y..

²⁴¹ Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s.174.

²⁴² er-Rummânî, *Meânî'l-Hurûf*, s.56; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.98 ve s.121; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.217; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1135; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.376; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/533; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.258; Haşîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.366; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.57; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.43; Kurt, a.g.e., s.173.

²⁴³ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.79.

²⁴⁴ ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.46, (Harekesinin fetha olması câiz olmayan lamlar başlığı).

²⁴⁵ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.32.

²⁴⁶ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.355; Çağmar, "*Arap Dilinde Harfler*", s.130.

²⁴⁷ el-Mâleki, *Rasfu'l-Mebânî*, s.301.

²⁴⁸ er-Rummânî, a.g.e., s.56.

²⁴⁹ el-Murâdî, a.g.e., s.121; Yâkûb, a.g.e., s.371.

²⁵⁰ el-Mâleki, *Rasfu'l-Mebânî*, s.301; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.80; Yâkûb, a.y..

²⁵¹ el-Muzenî, a.g.e., s.79.

²⁵² İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.217-218; İbn Nûriddin, a.g.e., s.378; el-Muzenî, a.y.; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.348. Mezkûr eserlerde ez-Zemahşerî'ye atfedilen görüş, (والتَّحْقِيقُ أَنَّهَا لَامٌ) والعلة وأنَّ التعليل فيها واردٌ على طريقِ المَجَازِ دُونَ الحَقِيقَةِ ... فاللامُ مُسْتَعَارَةٌ لِمَا يُشَبِّهُ التعليلُ كَمَا اسْتَعْبِرَ الأَسَدُ (لَمَنْ يَشَبِّهُ الأَسَدَ) şeklindedir.

²⁵³ el-Muzenî, a.g.e., s.80; Yâkûb, a.g.e., s.371.

lâmına benzese de onun bir cüzü değildir,²⁵⁴ lâm edatının farklı bir türüdür. Ta‘lîl lâmi ile âkıbe lâmi arasındaki fark, ta‘lîlde lâmdan sonraki kısım, öncesi için sebep ifade ederken, âkıbet lâmi içeren cümlede, lâmdan sonraki kısım, öncesi için hedeflenmeyen bir sonuç ifade etmektedir.²⁵⁵

ez-Zeccâcî, âkıbet lâmi konusunda bir diğer husûsa işâret etmekte, bu lâmin, mefûlun li-eclih lâmi ile karıştırılmaması gerektiğini hatırlatmaktadır.²⁵⁶

Lâmu’l-âkıbe’den sonra gizli halde bulunan (أَنَّ)in izhârı hakkında da lâm-u key ve lâmu’l-cuhûdda geçen ihtilaflar mevcuttur.²⁵⁷ Yukarıda bu konu îzâh edildiği için, ilgili meseleler burada tekrarlanmayacaktır.²⁵⁸

Âkıbet lâmi için neredeyse bütün eserlerde ortak olarak geçen örnekler; ²⁵⁹(فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدواً وحزناً) “Derken Firavun’un adamları bir gün, **neticede** kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı **olmak üzere**, bulup aldılar onu.” ve ²⁶⁰(وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالاً فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ) “... Mûsa şöyle dedi: ‘Ey Rabbimiz! (Onlara bu nimetleri), insanları senin yolundan saptırsınlar ve elem verici cezayı görünceye kadar iman etmesinler, **diye** mi (verdin)?’ ...” âyet-i kerîmeleri ile (أَمْوَالَنَا لِذَوِي الْمِيرَاثِ نَجْمَعُهَا وَدُورُنَا لِخَرَابِ الدَّهْرِ نَبْنِيهَا) ‘Mallarımızı mîrasçılar için biriktiriyoruz. Evlerimizi de yıkılması için yapıyoruz.’, ²⁶¹(لِدُوا لِلْمَوْتِ وَابْنُوا لِلْخَرَابِ فَكُلُّكُمْ يَصِيرُ إِلَى ذَهَابٍ) ‘Ölmek için doğurunuz, yıkmak için yapınız. Hepiniz sonunda yok olup gideceksiniz.’ beyitleri ve ²⁶²(أَعَدَدْتُ هَذِهِ الْخَشَبَةَ لِيَمِيلَ) ‘Bu kalası, -yan yatmak / devrilmek üzere olan şu- duvar için hazırladım; duvar buna dayansın / buna doğru yatsın ki, bu da ona yıkılmaması için destek olsun.’, (أَكْرَمْتُهُ لِيَشْتُمَنِي) ‘Bana sayıp-sövsün diye ona iyilik yaptım!’, (لِيَحْرَمَنِي) ‘Bana kötülük yapması için ona iyilik yaptım!’ cümleleridir.²⁶³

²⁵⁴ el-Muzenî, a.y..

²⁵⁵ Bkz: Yakup *Mevsûa ‘tu’l-Hurûf*, s.371: (وهي الدالة على أن ما بعدها نتيجة غير مقصودة لما قبلها) el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.258: (وهي التي ما بعدها يخالف غرض ما قبلها)

²⁵⁶ ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.31; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.80.

²⁵⁷ Bkz: Yâkûb, a.g.e., s.371.

²⁵⁸ Lâmu’l-âkıbet hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca Ayrıca bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati’l-Kur‘ân*, s.1821-1822.

²⁵⁹ Kasas, 28/8. Bu âyet-i kerîme, âkıbet lâmi açısından ikinci bölümde detaylı bir şekilde tahlil edilmektedir.

²⁶⁰ Yunus, 10/88.

²⁶¹ Bu beyit, âkıbet lâminin, aynı anlam ile isimlerin de başına gelebileceğini göstermektedir.

²⁶² Burada amaç, duvarın yatmasını sağlamak için değil, duvarın sonunda devrileceğini görüp, onu engellemektir: (وَأَنْتَ لَمْ تُرِدْ مِيلَ الْحَائِطِ وَلَا أَعَدَدْتَهَا لِلْمِيلِ لِأَنَّهُ لَيْسَ مِنْ بُغْيَتِكَ وَإِرَادَتِكَ وَلَكِنْ أَعَدَدْتُهَا خَوْفًا مِنْ فَتْدَعْمِهِ بِهَا وَاللَّامُ دَالَّةٌ عَلَى الْعَاقِبَةِ) أَنْ يَمِيلَ

²⁶³ ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.31; ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi’l-Meani*, s.46; er-Rummânî, *Meâni’l-Hurûf*, s.56; el-Mâleki, *Raşfu’l-Mebâni*, s.301; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.98 ve s.121; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, s.217; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğâni fi Hurufi’l-Meani*, s.377; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.258; Yâkûb, *Mevsûa ‘tu’l-Hurûf*, s.371; Aşkar, *Mu‘cemu Ulûmi’l-Lugati’l-Arabiyye*,

1.1.2.4.Nasbeden diğer lâm türleri

Kaynaklarda bu üç lâm türü dışında muzâri fiilin başına gelebilen başka lâm türleri de zikredilmektedir.

1.1.2.4.1. (أَنْ) Anlamına Gelen Lâm

Bunlardan biri, emir veyâ istek ifâde eden fiillerden sonra gelen, (أَنْ) anlamı içeren ve bâzı dilciler tarafından ‘zâid lâm’, bâzı dilciler tarafından ise ‘lâmu’t-tefsîr’ şeklinde isimlendirilen lâm türüdür. Bu lâm türünde, lâm edatından sonra (أَنْ)’in izhârı da izmârı da câizdir.²⁶⁴ (أَمْرُكَ لِنْتَهِبْ) ‘Sana, gitmeni emrettim.’ cümlesi tefsir lâmı için verilen örneklerden biridir.²⁶⁵

1.1.2.4.2. (الفاء) Anlamına Gelen Lâm

Diğer tür ise, bâzı müelliflerin (الفاء) anlamına geldiğini söyleyip ‘lâm-i fâ’ (لام الفاء) şeklinde adlandırdıkları, kimilerinin ise ‘lâm-i hattâ’²⁶⁶ (لام حتى) adını verdikleri türdür. Dilcilerin büyük çoğunluğu böyle bir lâmın varlığını veyâ işlevini kabul etmemekte ve aleyhte deliller getirmektedirler.²⁶⁷ Çeşitli eserlerde, bu başlık için verilen örnek –genellikle- Tarafe b. el-Abd’a âit²⁶⁸ (وَيَأْوِي إِلَيْهَا) ‘Bizim, üzerine zilletin inmediği yüce bir dağımız (büyük bir şerefimiz) var. Sığınmak isteyen bizim şerefimize sığınır ve korunur!’ beytidir.

1.1.3. CEZM EDEN LÂM EDATI (اللام الجازمة)

1.1.3.1.Lâm-ı Emr (لام الأمر)

Fiilin, ileride yerine getirilmesi talebine delâlet eden sözcük veyâ söze emir denmektedir.²⁶⁹ Bu talep çeşitli şekil ve kalıplarla gerçekleşmektedir. Bu yollardan biri de, içinde ‘emir lâm’ının bulunduğu sîgadır.

Muzâri fiilin önüne bitişip onu i’râb açısından cezmeden,²⁷⁰ mânâ yönüyle de ona emir anlamı kazandıran²⁷¹ lâm edatına lâm-i emir (لام الأمر) denmektedir.²⁷² Arap

s.348; Hañîb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’l-İ‘râb*, s.366; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.57; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.355; Çağmar, “*Arap Dilinde Harfler*”, s.130; Çelen, *Arapça’da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.43; Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, s.174; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.81.

²⁶⁴ el-Murâdî, a.g.e., s.122-123; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.125-126; Şâmî, a.g.e., s.54; Karabela, a.g.e., s.82.

²⁶⁵ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.126. Ayrıca bkz: Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.449.

²⁶⁶ el-Muzenî, a.g.e., s.123.

²⁶⁷ Bkz: el-Murâdî, a.g.e., s.123.

²⁶⁸ el-Muzenî, a.g.e., s.123; Şâmî, a.g.e., s.54.

²⁶⁹ Zekiyyüddîn Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Uşûlü’l-Fıkh)*, Tercüme: İbrahim Kâfi Dönmez, 7. Baskı, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s.326

dilinde cezm etme işlevine sâhip olan tek lâm türü emir lâmidir.²⁷³ Bu lâm türüne lâmu't-talep (لام الطلب) ismini veren dilciler de bulunmaktadır.²⁷⁴ Bu dilcilere göre, talep isimlendirmesi daha doğrudur.²⁷⁵ Çünkü, talebin içerdiği anlam, emir kelimesinin içerdiği anlamdan daha kapsamlıdır:²⁷⁶ Talep, üst konumdaki birinden alt konumdaki birine²⁷⁷ yapılmışsa bunun adı 'emir'dir. (الأمر). Şu iki cümle buna dâir örnek olmaktadır: ²⁷⁸(لِيَلْزَمَ كُلُّ حَدَّةٍ) 'Herkes haddini bilsin!', ²⁷⁹(لِيَكْتُبَ الطَّالِبُ دَرْسَهُ) 'Öğrenci dersini yazsın.' Talep; alt konumdaki birinden üst konumdaki birine²⁸⁰ yapılmışsa bunun adı 'duâ'dır²⁸¹ (الدَّعَاء). Şu cümle buna dâir bir örnek olmaktadır: ²⁸²(لِتَغْفِرَ لِزَيْدٍ) 'Bağışla Zeyd'i, acı ona.' Talep; eşit konumdaki iki varlık arasında²⁸³ vukû bulmuşsa bunun adı 'iltimas'tır (الإِلْتِمَاس). Şu cümle de buna dâir bir örnek olmaktadır: ²⁸⁴(لِيَقْرَأْ أُنَا الصَّحِيفَةَ) 'Bize gazete okusa ya!'. Talebin bütün bu türlerinde emir fiil kalıbı kullanılmaktadır. Bu sınıflandırmadan başka, belâğat ve usûl-u fıkıh kitaplarında emir fiil için talep anlamının dışında, çeşitli karînelerle tespit edilen tehdit/va'id(التهديد/الوعيد),

²⁷⁰ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 3/8; el-Muberrid, *el-Muktedab*, 2/43 ve 2/129; ez-Zeccâci, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.22; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.91; Birgivî, *İzhâr*, s.68; Katrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.422; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.346; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.55; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.367.

²⁷¹ Abdulğani, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.47; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.359; Çelen, a.g.e., s.246. Ayrıca bkz: Feyyâz, *İstihdâmâtü'l-Hurûf*, s.104; Cihaner Akçay, *Arapçada Yaygın Kelime ve Kalıplar*, 2. Baskı, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2009, s.303.

²⁷² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1137; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/533.

²⁷³ Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edati ve İşlevleri*, s.84.

²⁷⁴ el-Muzenî, a.g.e., s.89; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.57. Ayrıca bkz: Birgivî, a.g.e., s.68.

²⁷⁵ Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.366.

²⁷⁶ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.110.

²⁷⁷ Yâkûb, a.g.e., s.366: (من الأعلى إلى الأدنى); el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.261: (من أعلى إلى أسفل)

²⁷⁸ Çelen, a.g.e., s.246.

²⁷⁹ Akçay, a.g.e., s.303.

²⁸⁰ Yâkûb, a.g.e., s.366: (من الأدنى إلى الأعلى); el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.261: (من أسفل إلى أعلى) Ayrıca bkz: el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.303; el-Murâdî, a.g.e., s.110; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.226.

²⁸¹ Duâ anlamının emir anlamına dâhil olduğu konusunda bkz: Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, s.3/8: واعلم أن هذه "اللام" و"لا" في الدعاء بمنزلة في الأمر والنهي، وذلك قولك: لا يقطع الله بيمينك، و ليجزرك الله (وقيل: دعاء وطلب للمعنى؛ لأنك تأمر من هو دونك، وتطلب إلى من أنت) el-Muberrid, a.g.e., s.2/43; (خيراً) (دونه) Ayrıca bkz: el-Mâlekî, a.g.e., s.303; Çelen, a.g.e., s.248.

²⁸² Şâmî, a.g.e., s.58.

²⁸³ Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.366: (من شخص إلى من يساويه); el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.261: (من متساويين) Ayrıca bkz: el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.110; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.226; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.90.

²⁸⁴ Yâkûb, a.g.e., s.366.

ibâha (الإباحة), ta'cîz (التعجيز), tekvîn (التكوين), nasihat ve irşat (النصح والإرشاد) vb. çeşitli anlamlar zikredilmiştir.²⁸⁵

Gâib şahıslar için -ister mâlum fiil sîgasında ister meçhûl fiil²⁸⁶ sîgasında- emir kalıbı kurulduğunda lâm edatının kullanımı zorunludur.²⁸⁷ Muhataba emirde ise, emir lâmının kullanılıp-kullanılmayacağı husûsu ihtilâflıdır, ancak –çoğunlukla- kullanılmaz; çünkü bunun için, müstakil olarak emr-i hâzır sîgaları kullanılmaktadır.²⁸⁸ Mütakellim vahde (birinci tekil şahıs) ve mütakellim müşârik (birinci çoğul şahıs) sîgaları için emir lâmı ile emir formatı oluşturma nâdir de olsa mevcuttur.²⁸⁹

Emir lâmının harekesi -Dabbe (ضبة), Süleym (سليم), ve Ukl (عكل) gibi bâzı kabîlelerin lehçelerinde fethalı olsa da- cumhurun görüşüne göre kesralıdır.²⁹⁰ Ancak, emir lâmindan hemen önce, atif harflerinden (الواو) ve (الفاء) olduğu takdirde, telaffuz kolaylığı sağlamak amacıyla lâmin kesrasını sükûna çevirmek câizdir ve bu durum sık rastlanan bir kullanımdır.²⁹¹ Sîbeveyh, bu durumu, dilde çok kullanılan (هُوَ) ve (هِيَ)

²⁸⁵ Bkz: el-Mâleki, *Rasfu'l-Mebâni*, s.305; ez-Zerkeşi; *el-Burhân*, s.1137-1138; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/533-534; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.90; Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s.328-330. Emir üslûbunun bu gibi anlamlarına, çalışmamızın ikinci bölümünde örnekler üzerinden temas edilecektir.

²⁸⁶ el-Muberrid, *el-Muktedab*, 2/129. Ayrıca bkz: el-Mâleki, a.g.e., s.302; el-Murâdî, a.g.e., s.110; Yâkûb, a.g.e., s.367; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.346.

²⁸⁷ Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.85; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.247.

²⁸⁸ el-Muberrid, a.g.e., 2/43-44; ez-Zeccâci, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.22; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.57; el-Mâleki, a.g.e., s.302; el-Murâdî, a.g.e., s.111; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.227; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğâni*, s.381; Yâkûb, a.g.e., s.367; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.346; Râşid, *Devru'l-Harf*, s.119; Karabela, a.g.e., s.85; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.132.

Şu hadîs-i şerîfte, lâmu'l-emr, muhâtab kişiye emir için gelmiş bulunmaktadır: (رُوي أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ فِي مَغَازِيهِ لِبَعْضِ أَصْحَابِهِ: لِيَتَأَخَذُوا مَصَافِقَكُمْ. ، فَأَدخَلَ اللَّامَ فِي فِعْلِ الْمُخَاطَبِ " لِنَتَأَخَذُوا ") "Allah Rasûlü'nün, bir askerî harekâta, bâzı arkadaşlarına, sabah namazını kıldırarak, selâm verir vermez 'saflarınızdan ayrılmayın' emrini buyururken, muhâtab şahıslara, emir fiil olarak, emr-i hâzır kalıbı ile değil, emr-i gâib kalıbı ile seslendiği rivâyet edilmektedir." Bu rivâyette geçen (لِنَتَأَخَذُوا) fiili, nâdir de olsa, muhâtab şahıslara emir lâmı ile yönelinebileceğine dâir delil olarak sunulmaktadır. Bu rivâyet için bkz: Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf ez-Zeylei, (ö.762), *Tahrîcu'l-Ehâdisi ve'l-Âsâri'l-Vâkıati fî Tefsîri'l-Keşşâf*, (I-IV), 1.Baskı, Tahkik: Abdullah b. Abdurrahman es-Sa'd, Dâru İbn Huzeyme, Riyad, 1414, 2/128.

²⁸⁹ el-Muberrid, a.g.e., 2/44; el-Mâleki, a.g.e., s.303; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.227; İbn Nûriddin, a.g.e., s.385; Yâkûb, a.g.e., s.367; Aşkar, a.g.e., s.347; el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.261; Râşid, a.g.e., s.119; Çağmar, a.g.e., s.132.

Şu hadîs-i şerîfte, lâmu'l-emr, mütakellim şahısa yönelik olarak gelmektedir: (قَوْمُوا فَلَأَصَلَّ لَكُمْ) "Haydi kalkın, size namaz kıldırayım." Hadîs-i şerîfin kaynağı için bkz: el-Buhârî, *es-Sahîh*, Salât 20, Hadis no: 380.

²⁹⁰ el-Muberrid, a.g.e., 2/131; ez-Zeccâci, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.46; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.58; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.390; el-Murâdî, a.g.e., s.111; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.225; İbn Nûriddin, a.g.e., s.381; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.91-94; Yâkûb, a.g.e., s.367; Aşkar, a.g.e., s.346; el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.261; Hañîb, a.g.e., s.364; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî*, s.70; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.367; Karabela, a.g.e., s.86; Çağmar, a.g.e.s.132.

²⁹¹ el-Muberrid, a.g.e., 2/131; ez-Zeccâci, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.22; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.57; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.390; el-Mâleki, a.g.e., s.303; el-Murâdî, a.g.e., s.111; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.225; ez-Zerkeşi; *el-Burhân*, s.1137; İbn Nûriddin, a.g.e., s.381; el-Muzenî, a.g.e., s.93; Yâkûb,

kelimelerinin başına, (الواو), (الفاء) ve (اللام) harfleri geldiğinde, bu kelimelerin ilk harflerinin hareketlerinin, (وهو ذاهبٌ), (لَهُوَ خَيْرٌ مِنْكَ) ve (فَهُوَ قَائِمٌ) örneklerinde görüldüğü üzere, tahfif amacıyla, sükûna dönmelerine kıyaslayarak açıklamaktadır.²⁹² Emir lâmindan önce bir başka atıf harfi olan (ثم) bulunduğu takdirde, lâmin hareketinin kesra üzere sâbit mi kalacağı, yoksa (الواو) ve (الفاء) da olduğu üzere teskîn mi edileceği husûsu tartışmalı olmakla beraber²⁹³ özellikle Kur'ân-ı Kerîm'de lâmin teskîn edilmiş hâliyle kullanımının mevcut olması, dilcileri, lâmu'l-emrin, (ثم) edatından sonra da sükun üzere istimaline ruhsat vermeye yöneltmiştir.²⁹⁴

Dilciler, lâmu'l-emrin hazfi meselesinde de farklı görüşlere sâhiptirler. Onların lâmin hazfi konusundaki yorumlarını dört ana başlıkta şu şekilde özetleyebiliriz.²⁹⁵

a) Şiir zarûreti olduğunda, lâm hazfedilebilir ve ameli devâm edebilir. Bu cumhûrun görüşüdür. (مُحَمَّدٌ تَقَدَّ نَفْسَكَ كُلَّ نَفْسٍ إِذَا مَا خِفْتَ مِنْ شَيْءٍ تَبَالًا) 'Ey Muhammed! (sav). Sen, helâk edecek bir kötülükten endişe ettiğinde, bütün canlar senin canına fedâ olsun.' beyti²⁹⁶ ve (فَلَا تَسْتَطِّلْ مِنِّي بَقَائِي وَمُدَّتِي وَلَكِنْ يَكُنْ لِلْخَيْرِ مِنْكَ نَصِيبٌ) 'Benim bu yaşa kadar kaldığımı, uzun yaşadığımı çok bulma! Fakat; senin hayır yapmakta bir payın olsun. (Benim bakımımı yapmakla sen de yaptığın hayrı artır.)' beyti²⁹⁷ bu görüşün delilleri olmaktadır. Birinci örnekte geçen (يَكُنْ) aslında (لِيَكُنْ) şeklinde, ikinci örnekte geçen (تَقَدَّ) ise aslında (لَتَقَدَّ) şeklindedir. Her iki örnekte de emir lâmları hazfedilmiştir.²⁹⁸

a.g.e., s.367; Aşkar, a.g.e., s.346; el-Hamed – ez-Za'bi, a.g.e., s.261; Hañib, a.g.e., s.364; Râşid, *Devru'l-Harf*, s.119; Güzelyazıcı, a.g.e., s.70; Çağmar, a.g.e., s.132; Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.448.

²⁹² Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 4/151-151.

²⁹³ el-Muberrid ve ez-Zeccâcî, lâmin bu durumda kesreli olması gerektiğini belirtmektedirler. el-Muberrid, a.g.e., 2/131; ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.22.

²⁹⁴ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.22; el-Murâdî, a.g.e., s.111; İbn Nûriddin, a.g.e., s.381; Yâkûb, a.g.e., s.367; Aşkar, a.g.e., s.346; Çağmar, a.g.e., s.132. Ayrıca bkz: Karabela, a.g.e., s.87.

²⁹⁵ Bu tasnif, Yâkûb'a âittir. el-Murâdî ise, bu konuda İbn Mâlik'ten şu tasnifi nakletmektedir:

(وَذَكَرَ [ابن مالك] في "شرح الكافية" أَنَّ حَذْفَهَا وَإِبْقَاءَ عَمَلِهَا عَلَى ثَلَاثَةِ أَضْرَبٍ: كَثِيرٌ مُطَّرِدٌ، وَقَلِيلٌ جَائِزٌ فِي الإِخْتِيَارِ، el-Murâdî, a.g.e., s.113-114.

²⁹⁶ Beytin sâhibi kesin bir şekilde bilinmemekte, çeşitli eserlerde Hz. Ali'ye (ra), Hasan b. Sâbit'e (ra) ve el-A'şâ'ya nisbet edilmektedir. İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğâni*, s.382.

²⁹⁷ Babasının ölümünü arzulayan bir çocuğa, babanın sözü olarak söylenmektedir. Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.367.

²⁹⁸ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/8; el-Muberrid, *el-Muktedab*, 2/130; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.391, (İkinci beytin şerhinde, beytin sâhibinin bilinmediği, ancak hitâbın Peygamber Efendimiz'e (sav) yönelik olduğu bildirilmektedir.); el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebâni*, s.303; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dâni*, s.112-113; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.227; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğâni*, s.382; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.367.

b) (قَالَ) fiilinin emr-i hâzır sîgasından (قُلْ) sonra gelen emir lâmu hazfedilebilir ve ameli bâki kalabilir. Bu görüşün sâhibi el-Kisâî'dir. (قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ (أَمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ) âyet-i kerîmesi²⁹⁹ bu görüşün delilidir. Çünkü âyette geçen (يُقِيمُوا) fiili aslında emr-i gâiptir ve (لِيُقِيمُوا) şeklindedir.³⁰⁰

c) İster emir kalıbında gelsin ister haber kalıbında gelsin, herhangi bir şarta bağlı olmaksızın (قَالَ) fiilinden sonra bulunan emr-i gâip sîgasındaki lâm harfi hazfedilebilir ve ameli devâm edebilir. Bu yorum İbn Mâlik'e âittir. İbn Mâlik, bu görüşüne (قُلْتُ لِيَوَّابٍ لَدَيْهِ دَارُهَا تَنْذَنُ فَإِنِّي حَمُوهَا وَجَارُهَا) .. dedim ki: İzin ver bana. Çünkü ben onun komşusu ve kayınpederiyim.' beytini şâhit getirmiştir. Beyitte yer alan fiili (تَنْذَنُ) aslında (لِتَنْذَنُ) şeklindedir. Ebu Hayyân ise İbn Mâlik'i bu konuda eleştirmiştir.³⁰¹

d) Ne şiirde ne de nesirde emir lâminin hazfi câiz değildir. Bu son görüşün sâhibi ise Sibeveyh ve el-Müberrid'dir.³⁰²

Emir fiilin i'râbı konusunda, Basra ekolüne mensup dilciler, onun mebnî olduğunu, Kûfe mektebine mensup dilciler ise onun meczum olduğunu savunmuşlardır.³⁰³

1.2.ÂTIL 'LÂM' TÜRLERİ

Kendisinden sonraki kelime üzerinde i'râb açısından bir etkide bulunmayan harflere 'âtil', 'mühmel' veyâ 'gayr-i âmil' harfler denmektedir. Lâm edatının türleri olarak, bu kısımda ele alınacak olan alt başlıklar şunlardır: 1) İbtidâ lâmı, 2) Muzahleka lâmı, 3) Fârika lâmı, 4) Cevap lâmı a) Kasemin cevâbında bulunan lâm, b) 'Lev' edatının cevâbında bulunan lâm, c) 'Levlâ' edatının cevâbında bulunan lâm, 5) Muvattie lâmı, 6) Taaccüp lâmı, 7) Bu'd lâmı.

²⁹⁹ Bu âyet-i kerîme, ikinci bölümde lâmu'l-emr başlığı altında tahlil edilmektedir.

³⁰⁰ el-Murâdî, a.g.e., s.113; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.228; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.347; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.261; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.132.

³⁰¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.228; İbn Nûriddin, a.g.e., s.383-384.

³⁰² el-Murâdî, a.g.e., s.113; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.227; Yâkûb, a.g.e., s.368; ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.22. Emir lâminin hazfi hakkındaki bir başka değerlendirme için bkz: Râşid, *Devru'l-Harf*, s.120-122. Sibeveyh şöyle demektedir: (وَالْجَزْمُ فِي الْأَفْعَالِ نَظِيرُ الْجَرِّ فِي الْأَسْمَاءِ، فَلَيْسَ لِلْأَسْمِ فِي الْجَزْمِ نَصِيبٌ، (وليس للفعل في الجر نصيب، فمن ثم لم يضمروا الجازم كما لم يضمروا الجار. (فلا أرى ذلك على ما قالوا؛ لأن عوامل الأفعال لا تُضمَر). el-Muberrid şöyle demektedir: el-Muberrid, a.g.e., 2/131.

³⁰³ el-Muberrid, *el-Muktedab*, 2/43; Yâkûb, *Mevsûatu'l-Hurûf*, s.368-370; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.88-92.

1.2.1. Lâmu-ı İbtidâ (لام الابتداء)

İsim cümlesinde, mübtedânın başına gelen³⁰⁴ lâmu edatına ibtidâ (başlangıç) lâmu denir. İ'râb açısından bir etkisi olmayan³⁰⁵ lâmu'l-ibtidânın anlam açısından görevi, cümlenin içerdiği hükmü pekiştirmek³⁰⁶ ve anlamın zihne iyice yerleşmesini sağlamaktır.³⁰⁷ İbtidâ lâmına, İbn Fâris gibi, görevi îtibârıyla 'tevkîd lâmu'³⁰⁸ (لام التوكيد); İbn Hişâm gibi, ibtidâ ile aynı anlama gelmek üzere 'lâmu's-sadriyye'³⁰⁹ (اللام الصدرية) ve Ebû Câfer en-Nehhâs gibi 'lâmu't-tafdîl'³¹⁰ (لام التفضيل) ismini veren dilciler de olmuştur. İbtidâ lâmu ve diğer tüm âtıl³¹¹ (hâmile-hevâmil³¹²/ âmil olmayan) lâmu türleri,³¹³ fetha ile harekelidir.³¹⁴

Asıl işlevi mübtedânın –ve mübtedânın mahallini alan muzâri fiilin- başına gelmek olan lâmu'l-ibtidâ, bâzen habere ve mukaddem habere de bitişebilir.³¹⁵

İbtidâ lâmının, mübtedânın başına gelmesine dâir ilgili kaynaklarda,³¹⁶ (لَئِنَّ أَسَدَّ) 'Hiç şüphe yok ki Allah, kulunun tevbesinden pek memnun olmaktadır.', (فَرَحًا بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ), (أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ لُبْسِ), (أَمَكَّةُ خَيْرُ الْبِلَادِ), (لَزِيدٌ نَاجِحٌ), (Kesinlikle, kaba bir elbiseye sâhip olup huzurlu yaşamak, bana, şeffaf ve hoş (الشَّفُوفِ)

³⁰⁴ Yâkûb, a.g.e., s.374; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.58; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.346; Ateş vd., *Arapça Dilbilgisi*, s.300; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.358. ez-Zeccâci'nin (*Kitâbu'l-Lâmât*, s.18: بعدها) ve Çelen'in (*Arapça'da Edatlar*, s.367.) tanımlarına göre ibtidâ lâmu haberin başına da birinci işlevi çerçevesinde gelebilmektedir.

³⁰⁵ Kaţrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.422; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.261.

³⁰⁶ ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.391; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.124; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.230; İbn Nûriddin, *Mesâbilu'l-Meğânî*, s.385; es-Suyûtî, *el-İkân*, 1/5334; Yâkûb, a.g.e., s.373; Aşkar, a.g.e., s.345; Haţîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.364; Kaţrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.422; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî*, s.70; Akdağ, a.g.e., s.358; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.55; Çelen, *Arapça'da* a.g.e., s.367; Çağmar, "Arap Dilinde Harfler", s.133.

³⁰⁷ el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.306; Şâmî, a.g.e., s.58.

³⁰⁸ Bkz: Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s.55.

³⁰⁹ Şâmî, a.g.e., s.58.

³¹⁰ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.119. Lâmu'l-ibtidâ hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca Ayrıca bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân*, s.1816-1817.

³¹¹ 'Âmil olmayan' anlamında (عاطلة), (هاملة), (غير عاملة) terimleri kullanılmaktadır.

³¹² er-Rummânî, *Meânî'l-Hurûf*, s.51.

³¹³ el-Muzenî, âmil olmayan lâmu türleri için 'tekid lâmu' başlığını kullanmıştır. Bkz: el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.109.

³¹⁴ ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.391; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.124; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.345; Haţîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.367; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.261; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.367; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.132.

³¹⁵ Haţîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-İ'râb*, s.367; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.58; Karabela, *Arap Dilinde Lâmu Edatı ve İşlevleri*, s.112. İbtidâ lâmının, haberin başına gelmesi şaz bir kullanımdır (Bkz: el-Hamed – ez-Za'bi, a.g.e., s.262.), (Karabela, a.g.e., s.115.) ve nadirdir (Bkz: el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.128.). Lâmu'l-ibtidâ, mübtedâ konumundaki nekira ismin önüne de bitişebilmektedir. el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.261 (أَلَدِينَارٌ خَيْرٌ مِنْ دَرْهِمٍ). Çağmar ise, (*Arap Dilinde Harfler*, s.133.), ibtida lâmının 'haber başına gelebilmesi için haberin mübtedadan önce gelmiş olması şarttır' demektedir.

³¹⁶ Müslim, *es-Sahih*, (I-V), Tahkik: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut, Tevbe 1, Hadis no: 2744.

elbiseler giymekten daha sevimlidir.’, (لَعْمَرُو خَيْرٌ مِنْكَ) ‘**Hiç şüphesiz yok**, Amr senden daha iyidir.’, (لَأَنْتُمْ طُلَّابٌ مُجْتَهِدُونَ) ‘Kesinlikle sizler, çalışkan öğrencilersiniz.’, (لِدِرْهَمٍ حَرَامٍ) ‘**Muhakkak ki**, bir dirhem helâl para, bin dirhem haram paradan hayırlıdır.’ örnekleri bulunmaktadır.³¹⁷

İbtidâ lâminin, haberin başına gelmesine³¹⁸ dâir ilgili kaynaklarda, (أَمَّ الْحُلَيْسِ) ‘Ümmü’l-Huleys etten boyun kemiğine razı olunan oldukça yaşlı bir kadındır.’, (مُحَمَّدٌ لِرَسُولٍ) ‘Muhammed (sav), **kesinlikle** bir elçidir.’, (سَعِيدٌ لِكَاتِبٍ) ‘Sait, kesinlikle yazardır.’ örnekleri bulunmaktadır.³¹⁹

İbtidâ lâminin, mukaddem haberin başına gelmesine dâir ilgili kaynaklarda, (أَصَالِحٌ عَمَلِكُ) ‘Davranışın **kesinlikle** doğru!’ örnekleri yer almaktadır.³²⁰

Bunun yanında ibtidâ lâmı, cümle başında bulunan müsbet muzâri fiilin önüne bitiştirmekte ve onun anlamını, hâle (şimdiki zamana) tahsis etmektedir.³²¹

(لِيُحِبَّ اللَّهُ الْمُحْسِنِينَ) ‘Allah teâlâ **kesinlikle** sever iyilikseverleri.’, (لِيُحِبَّ الطِّفْلُ) ‘Çocuk **tabii ki** sütü ister.’, (لَيَقُومُ زَيْدٌ) ‘Zeyd **muhakkak** kalkacak.’ ve (لَتَقْرَأَ) ‘Sen kitabı **kesinlikle** okursun.’ cümlelerinde lâmu’l-ibtidânın, mezkûr şartları taşıyan fiil-i muzârînin önüne geldiği görülmektedir.³²²

³¹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/218; İbn Nûriddin, *Mesâbîhu’l-Meğânî*, s.386; Aşkar, a.g.e., s.345; Şâmî, *Mu’cemu* a.g.e., s.58; el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.262; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.358; Çelen, a.g.e., s.367.

³¹⁸ el-Mâleki, bunun kıyâsâ değil semâi olduğunu söylemektedir: (*Rasfu’l-Mebânî*, s.310.). Hatîp ise, bu lâmu’l-ibtidânı zaid olarak değerlendirir: (a.g.e., s.369).

³¹⁹ el-Mâleki, *Rasfu’l-Mebânî*, s.311; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.128; İbn Nûriddin, *Mesâbîhu’l-Meğânî*, s.388, (Müellife göre, beyitteki lâm edatı zâiddir.); el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.262’de ve er-Rummânî, *Meânî’l-Hurûf*, s.51’de ‘beyitte, şiir zarûretinden ötürü haberin başına lâm edatının geldiğini söylemektedirler. Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.358 (Müellif, bu konumdaki lâm edatlarını, cerrr etmeyen zaid lâm olarak değerlendirmektedir.) Çelen, *Arapça’da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.373 (Müellif, bu konumdaki lâm edatlarını, cerrr etmeyen zaid lâm olarak değerlendirmektedir.)

³²⁰ Hatîb, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal fi’l-Îrâb*, s.367; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.133. Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.375: (Yâkûb’un aktardığına göre, ibtidâ lâminin mukaddem haberin başına gelmesi, dilciler nezdinde ihtilâflı bir konudur.)

³²¹ el-Mâleki, a.g.e., s.306; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, s.230; İbn Nûriddin, a.g.e., s.385; el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.261; Çağmar, a.g.e., s.132-134; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.55. ez-Zemaşşerî’ye göre ibtidâ lâmı sâdece mübtedânın ve muzâri fiilin başına gelmektedir. (*el-Mufaşşal*, s.391.).

³²² Katrîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.422; Hatîb, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal fi’l-Îrâb*, s.367; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.58; Çağmar, a.g.e., s.134.

İbtidâ lâmu bâzı müelliflere göre, cümle başında bulunup kendisinden önce (أَنْ) olan muzâri fiilde, (أَنْ) edatına bitişebilmektedir.³²³ Çünkü bu durumdaki fiil-i muzârî, masdar hükmündedir ve mübtedâdır gibi değerlendirilmektedir.

(لَأَنْ تَقُومَ خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ تَقْعَدَ) ‘**Kesinlikle**, kalkman, senin için oturmandan daha hayırlıdır.’ ve (لَأَنْ تَذْهَبَ أَنْفَعُ لَكَ مِنْ أَنْ تَبْقَى) ‘**Kesinlikle**, gitmen, senin için kalmadan daha yararlıdır.’ cümleleri ve (لَأَنْ تَكُونَ وَاثِقًا خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُصْبِحَ نَادِمًا) ‘Hiç şüphe yok ki; ‘Korkulu rüyâ görmektense, uyanık kalmak yeğdir.’³²⁴ meseli, lâmu’l-ibtidânın, nasb eden (أَنْ) harfinden önce geldiğini gösteren örneklerdir.³²⁵

Lâmu’l-ibtidâ,³²⁶ (لَقَدْ فَهَمْتَ الدَّرْسَ) ‘Sen, dersi gerçekten anladın.’ cümlesinde olduğu üzere, kendisinden önce (قَدْ) edatı bulunan mâzi fiilde³²⁷ (قَدْ) edatına³²⁸ ve (لَيْسَ الْغُلَامُ) ‘Tasarladığınız şey gerçekten ne güzel!’,³³⁰ (لَنْعَمَ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ مُصَمَّمُونَ)³²⁹ ‘Amr gerçekten de ne kötü çocuk!’ cümlelerinde ve³³¹ (نَعَمَ الْأَمِيرُ أَمِيرُهَا وَلَنْعَمَ) ‘O ordunun komutanı ne güzel bir komutandır. **Gerçekten** o askerler de ne güzel askerlerdir.’ hadîs-i şerîfnde görüldüğü üzere, (لَيْسَ-) dışında- câmid (gayr-i mutasarrıf) fiillere gelebilmektedir.³³²

Lâmu’l-ibtidâ, ef’âl-i kulûb’un mef’ulleri konumundaki iki kelimenin önüne gelip onları isim cümlesi formatına sokar ve fiilin onları nasbetmesini engeller.³³³ İbtidâ lâminin, ef’âl-i kulûb’un başına gelmesine dâir ilgili kaynaklarda, (ظَنَنْتُ لَسَعِيدٌ قَائِمٌ) ‘Anladım ki Sait **gerçekten** kalkmış.’, (عَلِمْتُ لَزَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) ‘Zeyd’in hakîkaten gittiğini öğrendim.’, (ظَنَنْتُ لَزَيْدٌ قَائِمٌ) ‘Bildim ki gerçekten Zeyd başarılıdır.’, (عَلِمْتُ لَزَيْدٌ نَاجِحٌ) ‘Gerçekten Zeyd’in kalktığını zannettim.’, (أَعْلَمَ زَيْدٌ لَعَبْدُ اللَّهِ مُنْطَلِقٌ) ‘Zeyd, **kesinlikle** Abdullah’ın hareket ettiğini bildirdi.’, (عَلِمْتُ لَلْحَقِّ وَاضِحٌ) ‘Kesinlikle hakkın ayan-

³²³ el-Mâlekî, a.g.e., s.307; Şâmî, a.g.e., s.59.

³²⁴ Numan Yazıcı, *Arapça-Türkçe / Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s.296.

³²⁵ el-Mâlekî, *Raşfu’l-Mebânî*, s.307, (el-Mâlekî birinci örnek için, مَوْضِعٌ فِي مَوْضِعٍ: لَقِيَامُكَ فِي مَوْضِعٍ) (لَأَنَّ الْمَعْنَى: لَقِيَامُكَ فِي مَوْضِعٍ فِي مَوْضِعٍ); Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.59.

³²⁶ Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.134.

³²⁷ Bu konumdaki lâm edatının, lâmu’l-kasem olduğunu söyleyen dilciler de vardır. Bkz: Aşkar, *Mu‘cemu Ulûmi’l-Luga*, s.346; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.374.

³²⁸ Aşkar, a.g.e., s.346.

³²⁹ Hañb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’l-Îrâb*, s.367.

³³⁰ el-Mâlekî, a.g.e., s.307.

³³¹ Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, I-IV, Beyrut, 1990, s.4/468.

³³² el-Mâlekî, a.g.e., s.306; Hañb, a.g.e., s.367; Aşkar, a.g.e., s.346. Yâkûb, câmid fiile lâmu’l-ibtidâ’nın bitişebilmesi husûsunda nahivcilerin ihtilâf ettiklerini ifade etmektedir. Bkz: Yâkûb, a.g.e., s.374.

³³³ el-Mâlekî, a.g.e., s.306; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.128; Aşkar, a.g.e., s.346.

beyan açık olduğunu anladım.’, (رَأَى لَمْ يُقَدِّمِي) ‘Seni, gerçekten benim kurtarıcım olduğunu düşündüm.’ ve (أَرَأَى لَشَاتِمِي) ‘Seni, gerçekten bana söven biri olarak görüyorum.’ örnekleri yer almaktadır.³³⁴

İbtidâ lâmı, aynı şekilde, iştiğal formundaki bir cümlede fiilin başına geldiğinde, fiilin, kendisinden önce gelen mef’ulünü nasbetmesini engeller. Bu işlevdeki lâmu’l-ibtidâya pek çok müellif değinmemektedir. (زَيْدٌ لَّتَضْرِبَهُ) ve (زَيْدٌ لَأَنَا أَكْرَمُهُ) cümleleri, bu çerçeveye giren örneklerden bâzılarıdır.³³⁵

İbtidâ lâmını, ister mâzî veyâ muzâri fiilin başında, ister isim cümlesinin başında olsun, bütünüyle kase m lâmı olarak değerlendiren dilciler de vardır. Örneğin (لَزَيْدٌ قَائِمٌ) veyâ (وَاللَّهِ لَزَيْدٌ) cümlelerini, başlarında yemin ifâdesi varmış gibi (لَزَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو) ‘Vallâhi, kesinlikle Zeyd kalkıyor.’ ve (وَاللَّهِ لَزَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو) ‘Vallâhi, kesinlikle Zeyd, Amr’dan iyidir.’ şeklinde ele alan ve bu yemin ifâdesinin hazfedilmiş olduğunu söyleyen bu dilcilere³³⁶ karşı ez-Zeccâcî el-Lâmât adlı eserinde şu açıklamayı yapmaktadır: Anlamsal açıdan tekit ve tahkik ifâde etmeleri, şekil yönüyle her ikisi de fethalı olmaları îtibârıyla ibtidâ ve kase m lâmları birbirine benzemektedir. Ancak, cümlenin akışı bu lâmın hangi lâm türü olduğunu belirler. Meselâ; (لَزَيْدٌ قَائِمٌ) sözüyle kesin bir haber veren kişiye ‘sen yemininde yalancı çıktın’ denmez, ancak (لَتَرَوُنَّ) ‘Kesinlikle ve kesinlikle o ateşi görecekler.’ örneğinde görüldüğü üzere, lâmın bitiştiği kelime muzâri fiil ise ve bu fiilin sonunda tekit nunu varsa, bu durumda baştaki lâmın tekit anlamı veren kase m lâmı olduğu anlaşılır.³³⁸

1.2.2. Lâm-ı Muzahleka (اللام المُرْحَلَّة)

Muzahleka lâmı; aslında isim cümlesinin ilk unsuru durumundaki mübtedânın önüne gelen ibtidâ lâmı iken, cümlenin başına başka bir tekit edatı (لَ)nin gelmesiyle, habere bitişmek üzere kaydırılan lâm edatıdır, dâima fethalıdır ve amel etmez.³³⁹

³³⁴ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.119; el-Mâleki, *Rasfu’l-Mebânî*, s.306; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.232; Aşkar, *Mu’cemu Ulûmi’l-Lugati’l-Arabiyye*, s.346; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.58; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.375; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.264, (Müellifler, bu örneği zaid lâmlar başlığı altında vermektedir.); Çelen, *Arapça’da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.373.

³³⁵ el-Mâleki, a.g.e., s.306; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.232; Şâmî, a.g.e., s.58; Yâkûb, a.g.e., s.375.

³³⁶ Bu dilciler Kûfe mezhebine mensup dilcilerdir. Mezkur lâm edatının kase m lâmı değil, ibtidâ lâmı olduğunu savunan dilciler ise Basra mezhebine mensup âlimlerdir. İlgili tartışma için bkz: el-Enbârî, *el-İnşâf*, s.340-342; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.112-115.

³³⁷ Tekâsür, 106/6.

³³⁸ ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.18-19.

³³⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/144; er-Rummânî, *Meânî’l-Hurûf*, s.51; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.104; Kaţrîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.423; Haţîb, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal fi’l-İ’râb*, s.367; Feyyâz,

Lâmu'l-ibtidâ gibi cümle başında bulunma (sadriyyet) hakkına sâhip iken, (إِنَّ)'nin haberinin başına kaydırıldığı için 'el-lâmu'l-muzehleka'³⁴⁰ (اللام المزحلقة), ibtidâ lâmu gibi pekiştirme görevi³⁴¹ olmasından dolayı da, ez-Zerkeşî tarafından, 'el-lâmu'l-müekkide'³⁴² (اللام المؤكدة), el-Murâdî tarafından ise 'lâmu't-te'kîd'³⁴³ (لام التأكيد) olarak isimlendirilmiştir. el-Muzenî ise bu lâm türüne (لام جواب إن) demektedir.³⁴⁴ Bu kaydırma işleminin sebebi, iki tekit edatının yanyana gelmesini³⁴⁵ engellemek ve bir âmil olan (إِنَّ) edatının amelini iptal etmemektir.³⁴⁶ Ancak, (إِنَّ) cümlesinde bu lâmın kullanılması zorunlu değil, câizdir; lâmu'l-muzahleka, tekitte mübâlağa yapmak istendiğinde kullanılır.³⁴⁷

el-Kisâî'ye atfedilen bir görüşe göre, lâmu'l-muzahleka cümlelerin haberini; (إِنَّ) ise cümlelerin ismini tekit etmektedir.³⁴⁸ er-Rummânî³⁴⁹ ve ez-Zeccâcî³⁵⁰ de bu görüştedir.

el-Ferrâ, tekit lâmının, nefiyden sonra gelen bir cevapta kesinlik ifade etmek için kullanıldığı görüşündedir. Mesela: (ما زيد قائم) (Zeyd ayakta değildir.) cümlesine (إِنَّ زيدا قائم) (Kesinlikle Zeyd ayakta.) şeklinde karşılık verilerek, cümledeki olumsuzluk edatı (ما) karşılığında, -tekit edatı- (إِنَّ) getirilerek anlam güçlendirilmiştir. (ما زيد بقائم) (Zeyd kesinlikle ayakta değildir.) cümlesine ise, (إِنَّ زيدا لقائم) (Şüphe yok ki Zeyd muhakkak ayakta.) cümlesi ile karşılık verilerek, -tekit anlamı veren zaid- (bâ) edatı

İstihdâmâtü'l-Hurûf, s.104; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.367; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.358; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.55.

³⁴⁰ Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.375; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.346.

³⁴¹ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.130; el-Muzenî, a.g.e., s.103; Çelen, a.g.e., s.367.

³⁴² el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.109.

³⁴³ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.128.

³⁴⁴ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.102.

³⁴⁵ "Arapçada aynı anlamdaki iki edat/harf yanyana gelmez. Çünkü bu harflerin kullanımında amaç tahfif ve ihtisardır. Mesela hel edatı estefhimu, ma edatı enfî yerine kullanılmıştır. Amaç ihtisar ve azla yetinmek olduğuna göre aynı anlamdaki iki harfin yanyana gelmesi caiz olmaz. Ancak bu iki harf birbirinden uzak olursa aynı cümlede bulunmaları uygun olur. Bu nedenle tekit lamı cümlede inne ile yanyan gelmez. Inne imin önüne, lam ise haberin başına gelir." Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.122.

³⁴⁶ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.17; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.51; el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.308; el-Murâdî, a.g.e., s.130; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.233; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.386; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.1/54; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.346; Hañîb, a.g.e., s.367; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.261; Çelen, a.g.e., s.367.

³⁴⁷ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.17; el-Mâlekî, a.g.e., s.308; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.59; Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.448.

³⁴⁸ el-Murâdî, a.g.e., s.130.

³⁴⁹ er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.51: (إنما دخلت لتوكيد الخبر كما دخلت "إن" لتوكيد الجملة)

³⁵⁰ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.16: (دخلت اللام في الخبر مؤكدة له كما دخلت "إن" مؤكدة للجملة)

karşısında, -pekiştirme işlevi gören- muzahleka (lâm)ı kullanılmıştır.”³⁵¹ Benzer bir yaklaşım, Sa’leb ve Kûfe ekolüne mensup bir grup dilciden de nakledilmiştir. Onlara göre, (إِنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ) ifâdesi, (مَا زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) cümlesine cevap olarak getirilmiş; (إِنَّ زَيْدًا) ifâdesi de (مَا زَيْدٌ بِمَنْطَلِقٍ) cümlesine cevap olarak kullanılmıştır.³⁵²

Tanımda da geçtiği üzere,³⁵³ lâm-ı muzahlekanın asıl işlevi (إِنَّ)’nin müsbet/olumlu haberinin başında³⁵⁴ gelmektir: Tezimizin kaynaklarında, lâm-ı muzahlekanın bu fonksiyonunu gösteren, (إِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ) ‘Şüphesiz ki Zeyd gerçekten kalkıyor.’, (إِنَّ زَيْدًا لَنَاجِحٌ) ‘Muhakkak Abdullah kesinlikle çıkacak.’, (إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ أَخْرَجٌ) ‘Kesinlikle Zeyd **gerçekten** başarılıdır.’, (إِنَّ صَدِيقِي لَعَزِيزٌ عِنْدِي) ‘Şurası gerçek ki, dostum benim nezdimde **çok** değerli.’, (إِنَّ الْمَوْتَ لَحَقٌّ) ‘Hiç kuşku yok ki ölüm

³⁵¹ Bazı tasarruflarla beraber Karabelâ’dan alıntılanmıştır. Ayrıca bkz: ez-Zeccâci, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.16.

³⁵² el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dâni*, s.130.

Bu yaklaşıma gerekçe olmak üzere, “Sözü söyleyen kişinin (mütakellim), muhâtabına haberi ulaştırma yolları tedkik edilecek olursa, bunun üç türlü olduğu görülür ki bunlar aynı zamanda haberin çeşitleridirler:

1- İbtidâi haber (الْخَبْرُ الْإِبْتِدَائِيّ): Muhâtap, haberin ihtivâ ettiği hüküm hakkında herhangi bir fikre sâhip olmayıp onu inkâr etmeden ve şüpheye düşmeden kabul edebilecekse, bu haber, ibtidâi haber adını alır. Bu durumda, ifâdede te’kide yer verilmez. (جَاءَ أَبُوكَ) cümlesinde olduğu gibi.

2- Talebî Haber (الْخَبْرُ الطَّلْبِيّ): Muhâtap, bildirilen haberin doğruluğundan şüphe ediyorsa, bu durumda haber, te’kid edatlarından biriyle veyâ tekrar yapmak sûretiyle kuvvetlendirilerek ifâde edilir. İşte bu ifâdeye, talebî haber adı verilir. Meselâ, babasının gelip gelmediği husûsunda tereddüt eden ve kesin bilgiye ulaşmak isteyen bir kişiye (قَدْ جَاءَ أَبُوكَ) (Gerçekten baban geldi) denmesi, talebî haberdir. Cümle te’kid edatlarından biri olan (قَدْ) (tahkik edatı) ile pekiştirilmiştir.

3- İnkârî Haber (الْخَبْرُ الْإِنْكَارِيّ): Muhâtap, bildirilen haberdeki hükmün aksine inanıp onu inkâr ediyorsa, bu takdirden haber, muhâtabın inkar derecesine göre bir, iki veyâ daha fazla te’kid vâsıtalarıyla kuvvetlendirilir ki buna inkârî haber adı verilir. Örneğin, bir kişi babasının geldiğine inanmıyorsa, ona şu haber cümleleri sarfedilir. (إِنَّ أَبَاكَ لَقَائِمٌ) (Gerçekten baban geldi.), (وَاللَّهِ إِنَّ أَبَاكَ لَقَائِمٌ) (Vallâhi, Gerçekten baban geldi.). Birinci cümle, (إِنَّ) ve ibtidâ lâmıyla, ikinci cümle bunlara ilâveten, kâsem ile te’kid edilmiştir.” Hikmet Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir, 1999, s.73-75. Haber türleri ve bu kapsamda ibtidâ lâmının işlevi hakkında ayrıca bkz: el-Murâdî, a.g.e., s.130-131; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâğatu Funûnuhâ ve Efnânuhâ İlmu’l-Meânî*, (I-II), 12. Baskı, Dâru’n-Nefâis, Amman, 2009, 1/115-116; Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu’l-Arabiyye Üsûsühâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, (I-II), 3. Baskı, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, 2010, 1/178-179; Mennâ’ el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 14. Baskı, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 2007, s.285; Abdullah Şehhâte, *Ulûmu’t-Tefsîr*, 1. Baskı, Dâru’s-Şurûk, Kâhire, 2001, s.132; Muhammed Bekr İsmâil, *Dirâsât fî Ulûmu’l-Kur’ân*, 2. Baskı, Dâru’l-Menâr, Kâhire, 1999, s.317; Saraç, *Belâğat*, s.59.

³⁵³ Yukarıda, lâm edatının (إِنَّ)’nin başına gelmeyeceği belirtildi. Ancak –bâzi dilciler tarafından şiir zarûreti olarak değerlendirilmekle berâber- lâmın (إِنَّ)’ye bitiştiğini gösteren beyitler bulunmaktadır. Bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/150; er-Rummânî, *Meânî’l-Hurûf*, s.51; el-Mâleki, *Raşfu’l-Mebânî*, s.309; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.233; ez-Zeccâci, *Kitâbu Hurufi’l-Meani*, s.41.

³⁵⁴ (إِنَّ)’nin haberinin başında sadece (غَيْرٌ) nefy edatının olması muzahleka lâmının habere bitişmesini engellemez. Bkz: el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.263.

kesinlikle gerçek!’, (إِنَّ عَمراً لَشَجَاعٌ) ‘Kesinlikle Amr **çok** cesur.’ cümleleri bulunmaktadır.³⁵⁵

Lâm-ı muzahleka şu durumlarda da kullanılabilir:

(إِنَّ)’nin zarf ya da şibh-i cümle türündeki haberi mukaddem olduğunda, lâm-ı muzahleka (إِنَّ خَلْفَكَ لَزَيْدًا) ‘Kesinlikle Zeyd arkadadır.’ ve (إِنَّ فِي الذِّكْرِ لَعِبْرَةٌ) (إِنَّ فِي) ‘Sadaka verme amelinde **gerçekten** çok hayırlar var.’ cümlelerinde görüldüğü gibi, (إِنَّ)’nin isminin başına gelebilir.³⁵⁶

(إِنَّ)’nin haberi, isim cümlesi ise; lâm-ı muzahleka (إِنَّ زَيْدًا لِأَخُوهِ نَاجِحٌ) ‘Gerçekten Zeyd’in kardeşi başarılıdır.’, (إِنَّ رَبَّكَ لَرْحِمْتُهُ وَاسِعَةٌ) ‘Senin Rabbin, **gerçekten** onun rahmeti engin.’ ve (إِنَّ رَبَّكَ رَحْمَتُهُ لَوَاسِعَةٌ) ‘Senin Rabbin, onun rahmeti **gerçekten** engin.’ cümlelerinde olduğu gibi, haber cümlesinin mübtedâsına veyâ haberine gelebilir.³⁵⁷

(إِنَّ)’nin haberi, fiil cümlesi olup; bu cümlelerin fiili, muzâri fiil³⁵⁸ ise, lâm-ı muzahleka, bu muzârinin başına gelebilir.³⁵⁹ (إِنَّ زَيْدًا لَيَذْهَبُ) ‘Zeyd kesinlikle gidiyor.’, (إِنَّ زَيْدًا لَيَذْرُ الشَّرَّ) ‘Zeyd, **gerçekten** bırakacak kötü işleri.’ Bu cümlelerin fiili, câmid fiil ise, lâm-ı muzahleka, bu câmid fiilin başına gelebilir.³⁶⁰ (إِنَّ عَمراً لَنِعْمَ الْفَتَى) ‘Amr hakîkaten ne iyi genç.’, (إِنَّ زَيْدًا لَعَسَى أَنْ يَقُومَ) ‘Zeyd’in kalkması gerçekten umulur.’, (إِنَّ الطَّائِرَةَ لَنِعْمَ) ‘Uçak, **gerçekten** çok güzel bir seyahat aracıdır.’ Bu cümlelerin fiili, başında

³⁵⁵ Bkz: ez-Zeccâci, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.41; el-Mâleki, a.g.e., s.308-309; Şâmî, *Mu'cemu Hurufi'l-Meanî*, s.59; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.261; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.346; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.368.

³⁵⁶ (إِنَّ) ile isminin arası açıldığında, iki tekit edatının yanyana gelme ihtimali ortadan kalktığı için, lâm edatı (إِنَّ)’nin isminin başına gelebilmektedir. ez-Zeccâci, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.18; el-Mâleki, a.g.e., s.309; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.358; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.119. Örnekler için bkz: el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, s.2/342; ez-Zeccâci, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.41; el-Murâdi, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.132; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.263; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.133.

³⁵⁷ Lâm’ın haber konumundaki isim cümlesinin mübtedâsına veyâ haberine bitişmesi noktasında bir fark yoktur. Bkz: el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.262. Örnekler için bkz: el-Mâleki, *Rasfu'l-Mebânî*, s.309; Şâmî, *Mu'cemu Hurufi'l-Meanî*, s.59; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.262.

³⁵⁸ ez-Zemaşeri, (إِنَّ)’nin cevabındaki, başında (سَوْفَ) edatı bulunan muzâri fiilin lâm almasının, - Kûfiler cevaz vermeseler de- kendileri nezdinde caiz olduğunu ifade etmektedir. Bkz: *el-Mufaşşal*, s.391.

³⁵⁹ Şâmî, a.g.e., s.59; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.262.

³⁶⁰ el-Mâleki, *Rasfu'l-Mebânî*, s.309; Şâmî, *Mu'cemu Hurufi'l-Meanî*, s.59; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.262; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.133.

(إِنَّ زَيْدًا لَفَدٌ) bulunan mâzi fiil ise, lââm-ı muzahleka, (قَدْ) edatının önüne gelebilir.³⁶¹ (إِنَّ) ‘Zeyd, kesinlikle döndü.’, (إِنَّ الْإِمْتِحَانَ لَقَدْ انْتَهَى) ‘İmtihan **muhakkak** bitti.’, (إِنَّ) ‘Zeyd gerçekten hoşnut oldu.’

(إِنَّ)’nin haberi, şibh-i cümle olup; bu cümle, zarf ile mecrûrundan ya da harf-i cerr ile mecrûrundan oluşmakta ise, lââm-ı muzahleka, (إِنَّ قَيْسًا لَعِنْدَكَ) ‘Kese muhakkak sendedir.’, (إِنَّكُمْ لِأَمَامٍ مَشْهُدٍ رَائِعٍ) ‘Sizler, muhteşem bir manzaranın **gerçekten** önündesiniz’ cümlelerindeki gibi zarfın veyâ (إِنَّ زَيْدًا لَمِنْ بَنِي تَمِيمٍ) ‘Zeyd kesinlikle Temîmoğulları’ndandır.’, (إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ) ‘İnsanoğlu, **kesinlikle** bir kayıp içerisinde.’ cümlelerindeki gibi harf-i cerrin başına gelebilir.³⁶²

(إِنَّ)’nin haberinin mâmulü cümlede mevcut olup; bu mâmul, isim ile haberin arasında ise, muzahleka lââmı, mâmulun başına gelebilir.³⁶³ (إِنَّكَ لَمُعَلِّمٌ تَحْتَرْمُ) ‘Sen, hiç **kuşkusuz** öğretmenine karşı saygılısın.’, (إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرِزْقِهِ أَكَلٌ) ‘İnsan, **kesinlikle** kendi rızkını yer.’.

(إِنَّ)’nin ismi ile haberi arasına fasıl zamiri girmişse, muzahleka lââmı, fasıl zamirinin başına gelebilir.³⁶⁴ (إِنَّ زَيْدًا لَهْوُ الذَّاهِبِ) ‘Zeyd; muhakkak ki o gidendir.’, (إِنَّ) (إِنَّ هَذَا الْعَمَلُ لَهْوُ الْمُفِيدِ) ‘Allah; hiç şüphe yok ki O, herşeyi bilendir.’, (إِنَّ) ‘Gerçekten bu tutum, **kesinlikle** odur faydalı olan.’.

“(إِنَّ) maddesi, cümle başında geldiğinde (إِنَّ) şeklinde hemzesi kesralı, kendinden önceki bir âmîlin mâmulü konumunda gelirse (أَنَّ) şeklinde hemzesi fethalı okunması gerekir. Meselâ, (إِنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ) cümlesinde, (إِنَّ) cümle başında olduğu için hemzesi kesralı; (أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ) cümlesinde ise, mefûl olarak geldiği için

³⁶¹ el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.262; Şâmî, a.g.e., s.59; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.117. el-Kisâî gibi bâzı dilciler, (قَدْ) olmadan, lââm edatının doğrudan (إِنَّ)’nin cevâbı olan mâzi fiile bitişebileceğini söylemektedirler. Bkz: el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.262. Bâzı dilcilere göre ise, (إِنَّ زَيْدًا لَقَامٌ) veya (إِنَّ زَيْدًا لَيَقُومَنَّ) şeklindeki cümlelerde yer alan lââm edatları muzahleka anlamında değil, yeminin cevabı görevindedirler. Bkz: İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, s.233.

³⁶² el-Mâleki, *Raşfu’l-Mebânî*, s.309; Hañîb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’l-İ‘râb*, s.367; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.59.

³⁶³ Şâmî, a.g.e., s.59; Hañîb, a.g.e., s.367; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.133. Mâmulün, hal, temyiz, mefûl-ü mutlak, mefûl-ü li-eclih ve müstesna olmaması gerekir. Bkz: el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.263. Mâmul, haberden önce gelmelidir. Sonra geldiği takdirde, lââm, haberin başına konulur: (إِنَّ زَيْدًا لِأَكْلٍ طَعَامِكَ) Bkz: Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.119-120.

³⁶⁴ el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.132; Şâmî, a.g.e., s.59; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.263; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.133. Fasıl zamiri hakkında bilgi için bkz: el-Enbârî, *el-İnşâf*, s.507-508.

hemzesi fethalıdır.”³⁶⁵ Ancak, (إِنَّ) cümlesinin haberinin başında lâmu’l-muzahleka mevcut ise, (إِنَّ), ister cümle başında olsun, ister cümlenin ortasında bulunsun, hemzesi (إِنَّ) şeklinde kesralı olur. Örneğin, (اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ) ibâresinde (إِنَّ)’nin haberinin başında bulunan lâm harfi, (إِنَّ) edatını kesralı şekilde (إِنَّ) olarak okumayı gerektirmektedir.³⁶⁶

Genel kanaate göre, el-lâmu’l-muzahleka, (إِنَّ)’nin kardeşlerinin³⁶⁷ haberine bitişmez.³⁶⁸ Kûfeli âlimler (لَكِنَّ)’nin³⁶⁹ ve (أَمْسَى)’nin³⁷⁰ haberine el-lâmu’l-muzahlekanın gelmesine şiidir denir istişhatta bulunup buna cevaz verseler de, bunlar şaz³⁷¹ kullanımlardır.³⁷² Bununla berâber, (أَنَّ)’nin haberine lâmin geldiğine³⁷³ dâir –bir kıraat vechine göre- Kur’ân-ı Kerîm’de örnek vardır: (وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا أَنْهُمْ) (لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ).³⁷⁴ Ancak kimi müellifler bu âyetteki ve (لَكِنَّ) ve benzerlerinin haberlerindeki bu lâmları zâid olarak veyâ kendileri üzerinden kıyas yapmanın uygun olmadığı örnekler olarak değerlendirirler.³⁷⁵

1.2.3. Lâmu-ı Fârika (اللام الفارقة)

Lâmu-ı fârika, (إِنَّ)’nin tahfif edilmiş formu olan (إِنِّ)’in haberinin başında gelen lâm edatıdır. Muzahleka lâmu nasıl aslında ibtidâ lâmu ise, fârikâ lâmu da aslında, (إِنَّ)’in haberinin önünde bulunması sebebiyle, muzahleka lâmidir.³⁷⁶ Fakat dilciler, bu lâm türüne, cümlenin başında gelen ve bir olumsuzluk edatı olan (إِنَّ) ile, bir tekit edatı olan (إِنَّ)’nin muhaffef şekli (إِنِّ)’i birbirinden ayırma fonksiyonundan dolayı, özel olarak

³⁶⁵ Karabela, a.g.e., s.121.

³⁶⁶ Bkz: ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.18; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.51; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.233.

³⁶⁷ İne ve kardeşlerinin anlamlarına dair bkz: el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, s.4/107.

³⁶⁸ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.17; Karabela, a.g.e., s.125.

³⁶⁹ (يَلْمُونَني فِي حُبِّ لَيْلى عَوادِلي وَلَكِنِّي مِنْ حَبِّها لَعَمِيدي) er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.53; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.378; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.60; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.134.

³⁷⁰ (مَرُّوا عَجَالاً وَقَالُوا كَيْفَ صَاحِبُكُمْ قَالَ الَّذِي سَأَلُوا أَمْسَى لَمْجُهِوداً) er-Rummânî, *Kitâbu Meâni'l-Hurûf*, s.52; el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.312.

³⁷¹ “Sözlükte ‘genel kabule ve kurala aykırı olmak’ anlamındaki şezz (şüzûz) kükünden türeyen şâzz, ‘Arap filolojisinde az veyâ çok kullanılmasına bakılmaksızın dil kurallarına, yaygın kullanıma ve kıyasa aykırı olan kelime ve yapılar’ı ifâde etmektedir.” Soner Gündüzöz, “Şâz” md., *DİA*, 38/384.

³⁷² er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.51; Şâmî, a.g.e., s.60.

³⁷³ (أَنَّ)’nin haberine lâm edatının gelmesine şiidir denir de örnek örnek olmasına dâir bkz: el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.310.

³⁷⁴ Bu âyet-i kerîme, ikinci bölümde, kıraat farklılıkları ekseninde bir dil tahlili ile ele alınmaktadır.

³⁷⁵ Bkz: el-Enbârî, *el-İnşâf*, s.171-178; İbn Nûriddin, *Mesâbilu'l-Meğânî*, s.388; Haṭîb, *el-Mu'cemu'l-Muḫşşal fi'l-Îrâb*, s.370; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.61; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.264; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.55; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.358; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.373; Karabela, a.g.e., s.126.

³⁷⁶ Çelen, a.g.e., s.368.

'fârika/ayırdedici' (اللام الفارقة)³⁷⁷ Lâm-ı fârika, bâzı müelliflerin eserlerinde 'lâmu'l-imâd' (لام العماد)³⁷⁸ ismiyle geçmektedir. ez-Zeccâcî ise, el-Lâmât adlı eserinde, lâm-ı fârika için herhangi bir terimsel ifâde kullanmaksızın, bu lâm türünü açıkladığı yerde 'باب اللّام التي تلزم إن المكسورة الخفيفة من التّقيّة'³⁷⁹ başlığını atarken, Hurûfu'l-meânî adlı eserinde 'lâmu'l-icâb' (لام الإيجاب)³⁸⁰ başlığını atmaktadır. Bu isimlendirmelere ilâveten, el-Muzenî'nin eserinin şârihi, bâzı nahivcilerin bu lâm türüne 'lâmu'l-fasl' (لام الفصل)³⁸¹ ismini verdiklerini ifâde etmektedir.

Anlam ve amel yönleri itibârıyla birbirlerine benzeseler de, lâm-ı fârika'nın muzahlekâ lâm-ı muzahlekâdan en önemli farkı; muzahleka lâmının (إِنَّ)'nin haberinde bulunup-bulunmaması câiz iken³⁸² fârika lâmının, (إِنْ)'in haberinde bulunması vâciptir.³⁸³ Örneğin; 'Ali'nin medresede bir öğrenci' olduğunu ifâde eden bir cümleyi, anlamı pekiştiren bir ibâreyle, hem (إِنَّ عَلِيًّا طَالِبٌ فِي الْمَدْرَسَةِ) şeklinde, hem de (إِنَّ عَلِيًّا) şeklinde kurabiliriz.³⁸⁴ Görüldüğü gibi birinci cümlede, (إِنَّ)'nin haberinin başında tekit lâmı (muzahleka lâmı) yok iken, ikinci cümlede, haberin başında muzahleka lâmı vardır ve bu lâmın zikri de hazfî de câizdir. Ancak, bu cümleyi aynı anlama gelmek üzere (إِنْ) ile kuracak olursak (إِنْ عَلِيٌّ لَطَالِبٌ فِي الْمَدْرَسَةِ) dememiz gerekir ki haber konumundaki kelimenin başında muzahleka lâmının daha doğrusu, fârika lâmının gelmesi şarttır. Çünkü, bu lâm edatı kullanılmadığı takdirde baştaki (إِنْ) edatının (إِنَّ)'nin muhaffef formu değil, olumsuzluk edatı olan (إِنْ) olduğu düşünülür,³⁸⁵ lâm kullanıldığında ise (إِنْ)'in muhaffef (إِنْ) olduğunu ifâde eder.³⁸⁶

³⁷⁷ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dâni*, s.134; Hañib, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.370; Katrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.423; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.358; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.368; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.127; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.55.

³⁷⁸ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.132; Karabela, a.g.e., s.127.

³⁷⁹ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.29.

³⁸⁰ ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.43.

³⁸¹ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.131. Lâmu'l-fârika hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca Ayrıca bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân*, s.1819-1821.

³⁸² ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.29: (فَإِذَا تَقَلَّتْ " إِنْ " كُنْتَ مَخَيَّرًا فِي الْإِتْيَانِ بِاللَّامِ فِي الْخَبَرِ وَحَدَفَهَا).

³⁸³ el-Murâdî, a.g.e., s.134. Karabela, a.g.e., s.131. ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.391: (وهي لازمة لخبر ("إِنَّ" إذا خفت والفرق بينها وبين لامي الابتداء والتأكيد ثلاثة أشياء، أحدها: ("وإن وجدنا أنها تدخل على الماضي، نحو قولك: إن زيداً لقام، والثاني: أنها تدخل على المفعول به، نحو قوله تعالى: "وإن وجدنا أكثرهم لفاسقين"، والثالث: أنها ملزمة، وتأنك لا تكونان على هذه الصورة

³⁸⁴ Akdağ, a.g.e., s.90.

³⁸⁵ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.131.

³⁸⁶ Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.135.

(إِنْ خَالِدٌ لِمُسَافِرٍ) ‘Hâlit mutlaka yolcudur.’ veyâ (إِنْ)’in amel ederek kullanılmasıyla tekrar kurulan (إِنْ خَالِدٌ لِمُسَافِرٍ) cümleleri ile (إِنْ عَلِيٌّ لِمَجْتَهِدٍ) ‘Ali gerçekten çalışkandır.’ cümlesi lâm-ı fârika için takdim edilmiş örneklerdendir.³⁸⁷

(إِنْ الْحَقُّ لَا يَخْفَى عَلَى ذِي بَصِيرَةٍ وَإِنْ) Haberın olumsuz olması durumunda ise, (إِنْ زَيْدٌ لَنْ يَقُومَ / إِنْ زَيْدٌ لَمْ يَقَمْ / إِنْ زَيْدٌ لَمْ يَقَمْ) ‘Her ne kadar hakka dâimâ inatla karşı çıkan olsa da; kesinlikle hak basîret ehline gizli kalmaz.’ beytinde ve (إِنْ زَيْدٌ لَمْ يَقَمْ / إِنْ زَيْدٌ لَمْ يَقَمْ) örneklerinde görüldüğü gibi, lâm edatının kullanılmaması gerekmektedir.³⁸⁸

Bu çerçevede bilinmesi gereken bir başka husus, muhaffef (إِنْ) edatının, ismi üzerinde âmil olup olmayacağı husûsudur.³⁸⁹ Muhaffef (إِنْ), verdiğimiz misaldeki gibi ismini nasb etmeyerek, âtil olabilmekte³⁹⁰ veyâ (إِنْ عَلِيًّا لَطَالِبٍ فِي الْمَدْرَسَةِ) şeklinde amel de edebilmektedir. Âmil olamayacağı görüşünde olanlar, fiile benzeme özelliğini³⁹¹ yitirmesini gerekçe olarak gösterirken, âmil olma işlevine devam edeceğini savunanlar, (يَدْعُو زَيْدٌ رَبَّهُ / لَمْ يَدْعُ زَيْدٌ أَحَدًا) ve (لَمْ يَكُنْ زَيْدٌ قَائِمًا / لَمْ يَكُنْ زَيْدٌ قَائِمًا) örneklerinde olduğu gibi, bâzı harfleri hazfedilen fiillerin amel etme fonksiyonunu kaybetmemelerine kıyasta bulunmuşlardır.³⁹²

(إِنْ) edatı, fiillerden önce gelemezken, (إِنْ) edatı fiilerden önce gelebilmektedir.³⁹³ Fakat bu durumda amel etme işlevi kesinlikle kalkar, sadece tekit fonksiyonu devam eder.³⁹⁴ (إِنْ)-i muhaffefenin³⁹⁵ önüne geldiği fiiller –genellikle³⁹⁶ - (وَإِنْ كَانَ زَيْدٌ لَيَقُومُ), (وَإِنْ كَانَ زَيْدٌ لَيَقُومُ), ve kardeşleri ile (ظَنَّ) ve kardeşleridir.³⁹⁷ Kaynaklarda geçen,

³⁸⁷ Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.368; Akdağ, a.g.e., s.358; Çağmar, a.g.e., s.135.

³⁸⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.234; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.131.

³⁸⁹ Bkz: Yâkûb, *Mevsûa 'tu'l-Hurûf*, s.377; Karabela, a.g.e., s.130.

³⁹⁰ el-Muzenî'nin eserinin şârihi, âmil olmamayı daha meşhur görüş olarak belirtmektedir. Bkz: el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.132. ez-Zeccâcî ise, konuya dâir görüşünü şu cümle ile ifâde etmektedir: (يُبْطِلُ عَمَلَهَا) (ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.29).

³⁹¹ Fiile benzemesi, mâzi fiil gibi üç harfli olması ve fetha üzere mebnî olmasıdır. Karabela, a.g.e., s.131.

³⁹² Muhaffef (إِنْ)'in amel husûsunda bkz: ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.30; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.133.

³⁹³ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.29 (وَإِنْ كَانَ زَيْدٌ لَيَقُومُ) (وَإِنْ كَانَ زَيْدٌ لَيَقُومُ) Karabela, a.g.e., s.130 ve s.134.

³⁹⁴ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.90.

³⁹⁵ (إِنْ) edatının diğer anlamları için bkz.: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/152-153; el-Enbârî, *el-İnşâf*, s.505; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 4/326-328; Karabela, a.g.e., s.128-130; Koçak, *Arapça Dilbilgisi*, s.288-289.

³⁹⁶ Karabela, a.g.e., s.130.

³⁹⁷ Akdağ, a.g.e., s.90: (Bu (إِنْ) edatını diğer türlerinden ayırt edebilmek için, kendisinden sonra bu tür fiillerin gelmesine ve haberinde lâm harfinin bulunmasına dikkat etmek yeterlidir. Bu lâm, (إِنْ) edatından

(إِنْ أَعْلَمْتُ عَمْرًا عَبْدَ اللَّهِ لَمُنْطَلِقًا) ‘Zeyd’in kalktığını zannettim.’, (إِنْ ظَنَنْتُ زَيْدًا لِقَائِمًا) ‘Amr’a, Abdullah’ın **mutlaka** gideceğini bildirdim.’ cümleleri muhaffef (إِنْ)’in, fiilerden önce gelebildiğini gösteren örneklerdendir.³⁹⁸

Kûfe mektebi ise, lâm-ı fârikayı, ayrı bir lâm türü olarak ele almaz ve (إِنْ) maddesinden sonra gelen bu lâmı, (إِلَّا) anlamında³⁹⁹ değerlendirir;⁴⁰⁰ cümle başındaki (إِنْ)’i ise dâima nefy edatı olarak kabul ederler.⁴⁰¹ Misal olarak;⁴⁰² (إِنْ هَذَا لَسَاحِرَانِ) âyet-i kerîmesini, (مَا هَذَا إِلَّا سَاحِرَانِ) şeklinde yorumlarlar.⁴⁰³

Bu lâm türüne dâir vereceğimiz son bilgi ise, lâm-ı fârikanın, (إِنْ)’in ismi ile haberi arasına giren fasıl zamirinin başına da gelebildiğidir.⁴⁰⁴ Bu bilgi, faydalandığımız kaynaklardan sâdece, Rasfu’l-Mebânî’de geçmekte, eserin müellifi bu kurala yönelik olarak⁴⁰⁵ (إِنْ زَيْدًا لَّهُوَ الْقَائِمُ) ‘Zeyd; muhakkak ki o kalkıyor.’ cümlesini sunmaktadır.

1.2.4. Lâm-ı Cevâbiyye⁴⁰⁶ (اللام الجوابية)

Kasemin cevâbında ve (لَوْ) ile (لَوْلَا) edatlarının cevaplarında bulunan,⁴⁰⁷ cevap cümlesinin anlamını pekiştirme görevi olan, fethalı, âtil lâm türleridir.⁴⁰⁸ İbn Nuriddin ve ez-Zemahşerî ise, bu lâmların işlevini, (şart edatlarının iki kısmı olan) şart ve cevap/cezâ cümlelerinin birbiriyle irtibatlarını teyit etmek olarak ifâde etmektedir.⁴⁰⁹ Bazı dilciler, (لَوْ) ve (لَوْلَا) edatlarının cevaplarında bulunan lâm türüne özel olarak

sonra ister fiil olsun ister isim cümlesi olsun- (إِنْ)’in haberinde bulunur.). Konu için ayrıca bkz: el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.310.

³⁹⁸ el-Mâlekî, a.g.e., s.310; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.60.

³⁹⁹ ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.29: ("أَهْلُ الْكُوفَةِ يُسَمُّونَ هَذِهِ اللَّامَ "لَامَ إِنْ" وَيَجْعَلُونَ "إِنْ" هَاهُنَا بِمَنْزِلَةِ "مَا") (فِي الْجَدِّ)

⁴⁰⁰ el-Muzenî, eseri *el-Hurûf*, s.131’de bu lam türü için ("إِلَّا") başlığını kullanmaktadır.

⁴⁰¹ el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.134. İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, s.234 ("اللام" فِي ذَلِكَ) (كَلِمَةٌ بِمَعْنَى "إِلَّا"، وَأَنَّ "إِنْ" قَبْلَهَا نَافِيَةٌ); el-Enbârî, *el-İnşâf*, s.508; Aşkar, *Mu’cemu Ulûmi’l-Lugati’l-Arabiyye*, s.346; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.132.

⁴⁰² Tâhâ Sûresi, 20/63. Bu âyet-i kerîmede yer alan lâmu’l-fârîka ikinci bölümde ele alınmaktadır.

⁴⁰³ Mezkur tartışma için bkz: el-Enbârî, a.g.e., s.508-510.

⁴⁰⁴ el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.310.

⁴⁰⁵ el-Mâlekî, a.g.e., s.310; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.60.

⁴⁰⁶ el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.136.

⁴⁰⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1130-1131; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/534; Kaṭrîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.423; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî*, s.70; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.54. Ayrıca bkz: Feyyâz, *İstiḥdâmâtü’l-Hurûf*, s.104; Ateş vd., *Arapça Dilbilgisi*, s.300; Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.447-448; Bakırcı - Çöğenli, *Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü*, s.162.

⁴⁰⁸ Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.369.

⁴⁰⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, s.390.

lâmu't-tesvîf⁴¹⁰ (لام التسويف), diğer bâzıları ise lâmu'ş-şart⁴¹¹ (لام الشرط) adını vermişlerdir.

1.2.4.1.Yeminin cevâbında bulunan lâm edatı

Yemin ifâdesinden sonra bir cevap cümlesinin gelmesi gerekir,⁴¹² çünkü anlam, ancak bu cevap ile tamamlanmaktadır.⁴¹³ Kasemin cevabında⁴¹⁴ lâm edatının bulunmasının amacı ise, yeminle gelen tekitin gücünü daha da artırmaktır.⁴¹⁵ Lâmin, kendisinin başına geldiği cevap cümlesi,⁴¹⁶ (وَاللَّهِ لَأَنْتَ مُخْلِصٌ) 'Vallâhi gerçekten sen samîmi bir insansın.' şeklinde isim cümlesi olabileceği gibi; 'Allah şâhit, Sâmi gerçekten başardı.'⁴¹⁷ (وَاللَّهِ لَقَدْ نَجَّحَ سَامِي) ve⁴¹⁸ (وَاللَّهِ لَقَدْ خَرَجَ) 'Allah'a yemin olsun, o gerçekten çıktı.' şeklinde, başında (قَدْ) edatı⁴¹⁹ bulunan ya da⁴²⁰ (وَاللَّهِ لَكَذِبٌ) 'Yemin olsun, kesin yalan söyledi.' şeklinde, başında (قَدْ) edatı bulunmayan mâzi fiille veyâ⁴²¹ (وَرَبِّكَ مَنْ أَهْمَلُ لَيْفَشَلْنَن) 'Rabbine yemin olsun, ihmalkâr davranan mutlaka başarısız olur.' cümlesinde ve⁴²² (فَمَا انْقَادَتِ اللَّامَالُ إِلَّا لِصَابِرٍ) 'Zoru, kesinlikle kolay göreceğim veyâ arzulara erişeceğim. Emeller ancak sabırlı kişiye boyun eğer.' beytinde görüldüğü şekilde, sonunda tekit nunu olan⁴²³ muzâri fiille⁴²⁴ kurulmuş fiil cümleleri de olabilir.⁴²⁵

⁴¹⁰ Aşkar, a.g.e., s.349.

⁴¹¹ el-Hamyânî, *Hurûfu'l-Meânî*, s.265.

⁴¹² Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.147.

⁴¹³ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.20.

⁴¹⁴ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s. 20: و "ما" و "إن" في الإجاب، و "ما" و "لا" في التثنية: "لا" في التثنية ... وأما الجواب بـ"ما" و "لا" فقوله: "والله لا يقوم زيد" و "والله ما يقوم زيد" (الغاية من وقوعها في جواب القسم المبالغة في التأكيد). Ayrıca bkz: Mikâtî vd., *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân*, s.1814-1815; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.370.

⁴¹⁵ Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.61

⁴¹⁶ Şâmî, a.g.e., s.61.

⁴¹⁷ Şâmî, a.y.; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.107-108.

⁴¹⁸ ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.390.

⁴¹⁹ Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.377 (وقال ابن) (من "قد" ظاهرة أو مقدره. وقال ابن) (عصفور: إن كان الفعل قريبا من زمن الحال، أدخلت عليه "اللام" و "قد"، لأن "قد" تقربه من الحال. و إن كان بعيداً منه أتيت بـ"اللام" وحدها. Ayrıca bkz: ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.42; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.390.

⁴²⁰ ez-Zemaşşerî, a.g.e., s.389.

⁴²¹ Haţîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-Î'râb*, s.368.

⁴²² el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.263.

⁴²³ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.28. Ayrıca bkz: ez-Zeccâcî, *Hurufi'l-Meani*, s.42; er-Rummânî, *Meânî'l-Hurûf*, s.54. (اعلم أن الفعل المستقبل إذا وقع في القسم موجبا لزمته اللام في أوله والنون في آخره ثقيلة. أو خفيفة)

⁴²⁴ Yeminin cevabındaki muzâri fiile, hem tekit anlamı veren lâm edatının hem de tekit nununun berâber bitişmesi konusunda ez-Zeccâcî şunları söylemektedir : (فإن قال قائل فلم لزمتم اللام والنون معا وما الفائدة في الجمع بينهما وهلا جاز الأقتصار على إحداهما إذ كانتا جميعا للتوكيد فالجواب في ذلك أن الخليل وسببويه والفراء والكسائي أجمعوا على أنه إنما جمع بين اللام والنون

Ancak, lâm edatının bu cümlelerin önüne gelebilmesi için, bu cümlelerin olumlu olması gerektiğini söyleyen el-Mâlekî, (وَاللّٰهُ لَقَدْ قَامَ زَيْدٌ) ‘Allah’a yemin olsun, Zeyd muhakkak kalktı.’, (وَاللّٰهُ لَنِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ وَبِئْسَ الرَّجُلُ عَمْرُو) ‘Vallâhi, Zeyd **gerçekten** ne iyi adam; Amr ise ne kötü adam.’ ve (وَاللّٰهُ لَيَقُومَنَّ زَيْدٌ) ‘Vallâhi, Zeyd kesinlikle kalkacak.’ cümlelerini örnek olarak sunmaktadır.⁴²⁶

Mâzi fiilin başındaki (قَدْ) edatı hazfedilip, sâdece lâm edatının kalması mümkündür.⁴²⁷ Yine hem (قَدْ) edatının hem de yemin ibâresinin berâberce hazfî de câizdir. Çünkü cevâp cümlesindeki lâm edatı –muzmar da olsa- onların, yâni (قَدْ) edatının ve yemin lafzının varlığına işâret etmektedir.⁴²⁸ Bâzı durumlarda ise (قَدْ) edatı ve mâzi fiil, yeminin cevâbında zikredildiği halde, lâmu'l-cevap edatının kendisi hazfedilmektedir.⁴²⁹ Muzâri fiilin sonundaki tekit nununun kalıp, başındaki lâm edatının hazfî, bir şiir zarûreti olarak, mümkündür:⁴³⁰ (فَهُمُ الرَّجَالُ وَكُلُّ ذَلِكَ مِنْهُمْ تَجِدَنَّ فِي رَحْبٍ) (و فِي مُتَضَيِّقٍ) ‘Onlar adam gibi adam. Şunların hepsi de onlardan. **Kesinlikle** bulursun onları, hem huzurlu olduğun, hem de dara düştüğün an’. Bu kuralın tam tersi olacak şekilde, muzârî fiilin başındaki lâm edatının bırakılıp, sonundaki tekit nununun hazfî câizdir.⁴³¹

1.2.4.2.(لَوْ) edatının cevâbında bulunan lâm edatı

(لَوْ) edatı cezmetmeyen şart edatlarından ve kendisinden sonra dâima fiil⁴³² gelir. Bir durumun yokluğunun, başka bir durumun yokluğundan kaynaklandığını ifâde eder.⁴³³ Şâyet kendisinden sonra fiil yerine isim geldiği görülürse, isimle kendisi arasında gizli bir fiil var demektir.⁴³⁴ Örneğin; (لَوْ أَنَّكَ نَاجِحٌ لَكَافَأْتُكَ) ‘Şâyet başarılı

هاهنا لأن اللام تدخل لتحقيق المَحْلُوف عليه كما دخلت "لا" في النَّفْيِ وكذلك قولك "والله لا يقوم زيد" ولزمت النون في آخر الفعل ليفصل بها بين فعل الحال والاستقبال فهي دليل الاستقبال فإذا قلت "والله ليخرجن زيد" دلت اللام على الإيجاب والنون على الاستقبال) ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.28.

⁴²⁵ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.135.

⁴²⁶ el-Mâlekî, *Raşfu'l-Mebânî*, s.312.

⁴²⁷ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.135.

⁴²⁸ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.20; el-Mâlekî, a.g.e., s.312. Ayrıca bkz: el-Kattân, *Mebâhis*, s.287-288.

⁴²⁹ el-Mâlekî, a.g.e., s.313.

⁴³⁰ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.28

⁴³¹ er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.55.

⁴³² Bu fiil muzârî de olsa mâzi anlamı verilir. Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.380; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.151.

⁴³³ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.33: (اعلم أن "لو" تليها الأفعال ومغناها أن الشيء ممتنع لامتناع غيره).

⁴³⁴ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.33; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.380.

olsaydın, kesinlikle seni ödüllendirecektim.’ cümlesinin takdîri (لو ثبت أنك ناجح لكافأئك) şeklinindedir.⁴³⁵

(لو جاء زيد لأكرمته) ‘Eğer Zeyt gelseydi, **mutlaka** ona ikramda bulunurdum.’ ve (لو اجتهدت لأكرمك) ‘Şâyet çalışsaydın, sana iyilikte bulunurdum.’ cümleleri (لو) edatının cevâp cümlesinde, lâmu’l-cevap edatının bulunmasına dâir bâzı örneklerdir.⁴³⁶

(لو)’in cevâp cümlesinde genellikle bulunan lâm edatı, bâzen hafzedilebilir.⁴³⁷ Örneğin, (لو أننا زرنا علياً فماذا نستفيد) ‘Eğer biz Ali’yi ziyâret etseydik, ne elde ederdik.’ cümlesi (لو)’in cevap cümlesinden lâm edatının hafzedildiğini göstermektedir. Ancak (لو اجتهدت لم تندم) ‘Şâyet çalışsaydın, pişman olmazdın.’ örneğinde görüldüğü üzere, (لو)’in cevap cümlesinin, (لم) ile olumsuz olmuş muzâri fiil olması hâlinde, bu lâm zâten gelmez; cevap cümlesinde (ما) ile olumsuz olmuş bir fiil varsa, bu fiilin başında lâmu’l-cevâbın bulunması da bulunmaması da câizdir.⁴³⁹

(لو) edatı, kasemin cevâbı konumunda olduğunda da, (لو)’in cevap cümlesinde lâm harfinin bulunması zorunludur. Bu kâideye, (والله لو عاد أخي لأكرمك) ‘Allah’a yemin olsun, eğer kardeşim dönse, **kesinlikle** sana ikramda bulunurdum.’ cümlesi, örnek olarak verilebilir. Bu lâm edatı, yemin ifâdesi cümleden hafzedildiğinde, ona delâlet etmek için cümlede kalmaya devam eder; (فلو أن قومي لم يكونوا أعزّة لبعد لقد) ‘Eğer kavmim şerefli kişiler olmasaydılar, şimdiye dek **kesinlikle** öleceğim yere kavuşurdum.’ beyti bu kâidenin örneği olmaktadır.⁴⁴⁰

1.2.4.3.(لولا) edatının cevâbında bulunan lâm edatı

(لولا) edatı, bir durumun varlığının, başka bir durumun yokluğuna bağlı olduğunu ifâde eden ve şart anlamı içeren bir edattır.⁴⁴¹ Diğer bir deyişle, (لولا) edatı,

⁴³⁵ Akdağ, a.y.

⁴³⁶ er-Rummânî, *Kitâbu Meâni'l-Hurûf*, s.55; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.369.

⁴³⁷ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.33; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.390; İbn Nûriddin, *Mesâbîhu'l-Meğânî*, s.389; el-Hamyânî, *Hurûfu'l-Meânî*, s.265; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.151.

⁴³⁸ Akdağ, a.g.e., s.381.

⁴³⁹ Akdağ, a.g.e., s.380; Karabela, a.g.e., s.140.

⁴⁴⁰ Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.61; Karabela, a.g.e., s.145. el-Mâlekî, *Raşfu'l-Mebânî*, s.315'de beytin şerhinde şöyle demektedir:

(فجواب القسم 'لقد' واللام في 'لبعد' زائدة، تقديره: 'لقد لاقيت بعد لا بد مصرعاً'.)

⁴⁴¹ Hañib, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-İ'râb*, s.368: (لولا: حرف امتناع لوجود يتضمن معنى الشرط)

anlam açısından, (لَوْ) edatının zıttıdır; aynı zamanda kullanım yönüyle de birbirlerinden ayrılırlar, kendisinden sonra fiil değil isim gelir.⁴⁴²

(لَوْ) dan sonra isim, cevâbının başında da 'lâm' edatının geldiğini, (لَوْ لَا عَبْدَ اللَّهِ) 'Eğer Abdullah olmasaydı, seni ziyâret ederdim.', (لَوْ لَا أَحْوَكُ لِأَحْسَنَتُ إِلَيْكَ) 'Şayet kardeşin olmasaydı, sana iyilik ederdim.', (لَوْ لَا الدِّينُ لَهْلَكَ النَّاسُ) 'Eğer (şu) din olmayaydı, **hiç şüphesiz** insanlık helâk olup gitmişti.' cümleleri ve hadis olarak aktarılan⁴⁴³ (لَوْ لَآكَ لَوْ لَآكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاقَ) 'Eğer sen olmasaydın Habîbim, eğer seni yaratmasaydım, **kesinlikle** şu felekleri de yaratmaz, yoktan vâr etmezdim.' hadis-i kudsîsi göstermektedir.⁴⁴⁴

Bu edatın cevap cümlesinin başında, lâm edatının zikri zorunludur.

(لَوْ لَا) edatının haberleri, mahzûf (مَوْجُود) veyâ benzeri bir kelimedir: Örneğin, (لَوْ لَا عَلِيٌّ) 'Ahlâk olmasaydı, hayat **gerçekten** kötüleşirdi.' ve (لَوْ لَا الْأَخْلَاقُ لَفَسَدَتِ الْحَيَاةُ) 'Eğer Ali olmasaydı, Hâlit **kesinlikle** başaramazdı.' cümlelerinin takdîri (لَوْ لَا عَلِيٌّ مَوْجُودٌ لَمَا نَجَحَ خَالِدٌ) ve (لَوْ لَا الْأَخْلَاقُ مَوْجُودَةٌ لَفَسَدَتِ الْحَيَاةُ) şeklindedir. (لَوْ لَا) 'nın cevap cümlesinin başında, lâm edatının zikri zorunlu olmakla birlikte; (لَوْ) edatının cevâbında olduğu gibi, (لَوْ لَا حُبُّ الْعِلْمِ لَمْ أَغْتَرِبْ) 'İlim aşkı olmasaydı, gurbete gitmezdim.' cümlesinde de görüldüğü üzere, (لَوْ لَا) 'nın cevâbı da (لَمْ) ile başlayan olumsuz muzâri fiil cümlesi ise, bu durumda cevâp lâmı gelmemektedir.⁴⁴⁵

(لَوْ لَا) edatı, kasemin cevâbı konumunda olduğunda, (لَوْ لَا) 'nın cevap cümlesinde lâm harfinin bulunması zorunludur. Bu kâideye, (وَاللَّهِ لَوْ لَا سَعِيدٌ لَسَاعَدْتِكَ) cümlesi, örnek olarak verilebilmektedir.⁴⁴⁶

1.2.5. Lâm-ı Muvattie (اللام الموطئة)

Şart edatı olan (إِنْ) edatının, -nâdiren de (مَتَّى) gibi diğer şart edatlarının- başına bitişen lâm türüne lâmu'l-muvattie li'l-kasem denir.⁴⁴⁷ Bu isimlendirmenin gerekçesi,

⁴⁴² ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.33; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.599; Karabela, a.g.e. s.142.

⁴⁴³ el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, (ö.1162), *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs*, (I-II), Tahkik: Abdulhamid b. Ahmed, 2000, 2/192. (Müellif, her ne kadar hadis olmasa da, bu sözün anlam açısından doğru olduğunu söylemektedir.)

⁴⁴⁴ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.33; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.55; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.104; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.370; Akdağ, a.g.e., s.383.

⁴⁴⁵ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.33; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.600; Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-İ'râb*, s.368; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.383.

⁴⁴⁶ Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni*, s.61; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.145.

⁴⁴⁷ el-Mâleki, *Raşfu'l-Mebânî*, s.316; el-Murâdî, a.g.e., s.136-137, (Müellif, bu lâm türüne, lâmu'l-muvattie li-cevâbi'l-kasem adını vermektedir.); İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.237; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-*

lâm-ı muvattienin, cümledeki cevâbı, kaseme hazırlamış olmasıdır.⁴⁴⁸ lâm-ı muvattieye, şart ile berâberliğinden dolayı,⁴⁴⁹ lâmu'ş-şart⁴⁵⁰ (لام الشرط); yine (إن) edatının başında bulunması, açık veyâ gizli bir yemin ifâdesinin bulunması gerektiğini bildirdiğinden⁴⁵¹ de lâmu'l-îzân⁴⁵² (لام الإيدان) veyâ el-lâmu'l-mü'zine⁴⁵³ (اللام المؤذنة) denmektedir.

Muvattie lâminin istîmâlinde amaç; şart ifâdesi de kasem ifâdesi de cevap istediğinden,⁴⁵⁴ gelen cevap cümlesinin, şartın değil yeminin cevabı olduğunu bildirmektir.⁴⁵⁵ Cümlede yalnız bir cevap bulunduğundan, bu cevap –önce gelen- yemine verilir.⁴⁵⁶ Dolayısıyla lâm-ı muvattie, cevâbın anlaşılmasında dinleyene kolaylık sağlanması amacıyla getirilmiş olmaktadır.⁴⁵⁷

Muvattie lâminin hazfi de zikri de câizdir.⁴⁵⁸ Yemin ifâdesi cümlede açık ise, muvattie lâminin şart edatıyla berâber bulunması zorunlu değildir.⁴⁵⁹ Ancak, yemin ifâdesi cümlede yoksa, bu lâm edatı genellikle şart edatı ile birlikte kullanılmaktadır.⁴⁶⁰

Çalışmamıza kaynaklık eden eserlerde, muvattie lâminin göstermek için; (لئن فُتئتَ) و اللّٰه (بواجباتك لأكرمئك) 'Yemin olsun, ödevlerini yaparsan sana ikramda bulunurum.', (لئن أكرمتني لأكرمئك) 'Vallâhi, bana cömertlik yaparsan, ben de sana cömert davranırım.', (لئن نجحت لأكافئك) 'Allah şahit olsun, eğer başarılı olursan, **mutlaka** sana mükâfat vereceğim.', (لئن أتيتني لأتيتك) 'Vallâhi, bana gelersen ben de muhakkak sana gelirim.', (لئن خرجت لأخرجنّ معك) 'Yemin olsun, eğer çıkarsan ben de gerçekten

Hurûf, s.376; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.350; Şâmî, a.g.e., s.62; el-Kattân, *Mebâhis*, s.290; Feyyâz, *İstihdâmâtü'l-Hurûf*, s.104; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî*, s.70; Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.448; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.359; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.370.

⁴⁴⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.237; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/534; el-Murâdî, a.g.e., s.137; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.350; el-Kattân, *Mebâhis*, s.290; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.134.

⁴⁴⁹ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.38: (لَمْ يَسْمِيهَا بَعْضُهُمْ "لَامَ الشَّرْطِ" لِزُومِهَا حَرْفَ الشَّرْطِ وَهِيَ فِي (الْحَقِيقَةِ "لَامَ الْقَسَمِ" كَأَنَّ قَبْلَهَا قَسَمًا مَقْدَرًا

⁴⁵⁰ ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.44.

⁴⁵¹ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.359.

⁴⁵² Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.134.

⁴⁵³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.237; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1130; el-Kattân, *Mebâhis*, s.290; el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, s.10; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî*, s.70.

⁴⁵⁴ Akdağ, a.g.e., s.359.

⁴⁵⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.237; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğâni*, s.389; Yâkûb, *Mevsûatu'l-Hurûf*, s.376; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.350; Kaşîrî, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.423; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.263; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.370; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.134 (Muvattie lâminin cevap cümlesinin başına geldiği bilgisi yanlıştır. Cevap cümlesinde gelen lâm, ikinci lâmdır ve başka bir lâm türüdür.)

⁴⁵⁶ el-Kattân, *Mebâhis*, s.290; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.359; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.370.

⁴⁵⁷ Çelen, a.y.

⁴⁵⁸ el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebâni*, s.316; İbn Nûriddin, a.g.e., s.389; Şâmî, *Mu'cemu Hurufi'l-Meânî*, s.62.

⁴⁵⁹ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.136; Kaşîrî, a.g.e., s.423.

⁴⁶⁰ el-Murâdî, a.g.e., s.136; Yâkûb, a.g.e., s.376.

seninle çıkarım.’ cümleleri ve (لئن عاد لي عبد العزيز بمثلها وأمكنني منها إذن لا أفيها) ‘Elbette Abdulazîz bana onun benzerini verir ve onun imkânını bana tanır, o zaman, ondan vazgeçer, muaf tutarım.’ beyti örnek olarak verilmektedir.⁴⁶¹

el-Mâlekî, (عَلِمْتُ) ifâdesinin yemin anlamı taşıdığını, dolayısıyla, bu ifâdeden sonraki kelimenin başına lâm bitiştğini söylemekte, bu duruma örnek olarak ⁴⁶²(وَلَقَدْ عَلِمْتُ لَمَنْ قَامَ لِأَضْرِبَنَّهُ) âyet-i kerîmesini ve (عَلِمُوا لَمَنْ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ) cümlesini göstermektedir.⁴⁶³ el-Mâlekî’nin bu yorumuna göre âyet-i kerîmeye ‘Alim Allah (yâni yemin olsun), ona (büyüye) alıcı/müşteri olanın, âhirette kazancı olmadığını **elbette** biliyorlardı.’ anlamı verilebilmektedir.

1.2.6. Lâm-ı Taaccub (لام التعجب)

Cerreden lâm türleri kısmında ele alınan taaccüp lâmı, nidâ edatı (يا) ile kullanılmaktaydı. Bu başlık altında işlenen taaccüp lâmı ise, anlam açısından aynı olmakla beraber, cerreden taaccüp lâmından farklı olarak, fiillerin başına gelen ve amel etkisi olmayan lâm türüdür.⁴⁶⁴ Lâm türlerini, âmil veyâ âtil olmalarına göre tasnif etmeyen müelliflerin eserlerinde, her iki tür taaccüp lâmının, aynı başlık altında ele alındığını ve örneklendirildiğini görmek mümkündür. el-Muzenî’nin, eserinde, lâmu’l-medh (لام المدح) adıyla açtığı başlıkta zikrettiği örneklere bakılacak olursa, bu lâm, -şârihinin de belirttiği gibi⁴⁶⁵ - diğer müelliflerin lâmu’t-taaccüp dediği ve şu an bizim de işlemekte olduğumuz lâm türüdür.

(أظرف زيد)، (زيدٌ أظرف) ‘Zeyd kesinlikle zariftir.’ ve (أكرم عمرو) ‘Amr gerçekten cömerttir.’ cümlelerindeki lâm edatları, âmil olmayan taaccüp lâmlarıdır. İbn Hâleveyh, bu örneklerin, kurallı taaccüp sîgalarıyla kurulan (ما أكرم عمرو) ve (ما أظرف زيداً) cümleleri ile aynı anlamda olduğunu ifâde etmiştir. İbn Hişâm ise, bu lâmların, kasemin cevâbında bulunan lâm türü veyâ mâzi fiilin başına gelebilen ibtidâ lâmı olabileceğini dile getirmiştir.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ er-Rummânî, *Meâni’l-Hurûf*, s.54; ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi’l-Meani*, s.44; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.390; el-Mâlekî, a.g.e., s.316; Şâmî, a.g.e., s.62; Çağmar, a.g.e., s.134; Çelen, a.g.e., s.371.

⁴⁶² Bakara, 2/102.

⁴⁶³ el-Mâlekî, a.g.e., s.317. Ayrıca bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/146-148.

⁴⁶⁴ el-Lebedî, *Mu’cemu’l-Mustalahât*, s.143; Katrîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.422; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî*, s.71; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.134. Cerreden taaccüp lâmı kesralı iken cerr etmeyen taaccüp lâmı fethalidir. Bkz: Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.379.

⁴⁶⁵ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.120.

⁴⁶⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, s.238; Yâkûb, a.g.e., s.379; el-Lebedî, a.g.e., s.144; Güzelyazıcı, a.g.e., s.71.

Edatlara dâir eserlerde konu kapsamında geçen diğer örnekler ise, (لَكُرْمٌ حَاتِمٌ) ‘Hâtim hakîkaten cömerttir.’, (أَجْمَلُ الرَّبِيعِ مَنْظَرًا) ‘İlkbahar manzara açısından gerçekten güzeldir.’, (لَوْ هُبَّتِ) ve (لَوْ دُعُ الرَّجُلُ، إِذَا كَانَ وَادِعًا) ‘Adam **gerçekten** halim-selimdir.’ ve (الْمَرَأَةُ، إِذَا كَانَتْ وَهَابَةً) ‘Kadın **hakîkaten** en iyiliksever.’ cümleleridir.⁴⁶⁷

1.2.7. Lâm-ı Bu'd (لام البعد)

İsm-i işâretlerin bünyesine dâhil olup, onlara uzaklık anlamı katan veyâ uzaklığı pekiştirme işlevi gören lâm türüne lâmu'l-bu'd denmektedir.⁴⁶⁸ Çeşitli eserlerde, bu'd lâmu için, lâmu't-teb'îd⁴⁶⁹ (لَامُ التَّبَعِيدِ) ve lâmu't-teksîr⁴⁷⁰ (لَامُ التَّكْثِيرِ) isimleri de kullanılmaktadır.⁴⁷¹

(ذَلِكَ) ism-i işâretinin ve (هُنَالِكَ) zarfının bünyesinde bulunan lâm lâmu'l-bu'd türündendir.⁴⁷²

Bu lâm aslında sâkin iken, iki sâkin yanyana geldiği için, lâm kesra ile harekelenmiştir.⁴⁷³ Lâmu'l-bu'd, hitâb kâf'ı içermeyen ism-i işâretlerin bünyesine girmemektedir.⁴⁷⁴

ذَلِكَ الْبَيْتُ أَبْعَدُ مِنْ تِلْكَ (476) ve (ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ) (475) 'İşte bu lutuf, Allah'tandır.' ve 'Bu ev, şu ağaçtan uzaktır.' cümlelerinde yer alan ism-i işâretlerin yapısındaki lâmlar, lâmu'l-bu'd olmaktadır.⁴⁷⁷

⁴⁶⁷ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.120; Kaṭrîb, a.g.e., s.423.

⁴⁶⁸ ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.34: (قال سيبويه: اللّام في "ذلك" لتأكيد الإشارة); el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.132; Yâkûb, a.g.e., s.379; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.350; Kaṭrîb, a.g.e., s.422; Haṭîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.369; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.65; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.264; Feyyâz, *İstihdâmâtü'l-Hurûf*, s.104; Güzelyazıcı, a.g.e., s.71; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.371; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.54; Çağmar, *Arap Dilinde Harfler*, s.134.

⁴⁶⁹ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.132.

⁴⁷⁰ Yâkûb, a.g.e., s.380. (Müellif, bu lâm türüne, kelimeyi lâfız açısından çoğalttığı için lâmu't-teksîr adının verildiğini ifade etmektedir.)

⁴⁷¹ Bu'd lâminin bâzı dilcilerce zâid sayılması ve bu görüşe yönelik eleştiri hakkında bkz: Râşid, *Devru'l-Harf*, s.87.

⁴⁷² Râşid, a.y.

⁴⁷³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.238; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.359.

⁴⁷⁴ Kaṭrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.422; el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.264.

⁴⁷⁵ Uzun, a.g.e., s.54.

⁴⁷⁶ Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabîyye*, s.350.

⁴⁷⁷ Gayr-i âmil lâm türleri başlığı altında sıralanan lâm türleri, zâid değildir. Bu lâm türlerinin dışında bir de hem gayr-i âmil hem de zâid olan bâzı lâm edatları bulunmaktadır. Bunlara dâir örneklerin sınırlı olması ve bu örneklerin tamâmının semâa dayalı gelmesi sebebiyle gayr-i âmile-zâide lâmlar adıyla müstakil bir başlık açmayı gerekli görmedik. Buna binâen, sâdece bu dipnotta bilgi vermekle yetineceğiz.

Gayr-i âmile-zâide türü kısmında yer alan lâm edatları şunlardır: 1. (بَعْدُ) zarfından önce gelip ona bitişen 'lâm' edatı; 2. (اللام) harf-i cerrinden sonra gelen 'lâm' edatı; 3. (لَوْلَا) şart edatından önce gelip ona bitişen 'lâm' edatı; 4. (عَبْدَلٌ) ve (حَسْبُلٌ) gibi bâzı kelimelerin bünyelerinde bulunan 'lâm' edatı; 5. (عَلٌ) harfinin önüne bitişen 'lâm' edatı. Bu son tür, Basrîler nezdinde geçerlidir. Kûfîler ise, (لَعَلٌ) edatındaki (ل) 'yi zâid saymayıp, kelimenin aslından sayarlar. Kur'ân-ı Kerîm'de de hep (لَعَلٌ) şeklinde

2. ARAP DİLİ'NDE 'LÂ' EDATI ve TÜRLERİ

Dil bilginleri, ister nahiv ilmi alanında telif ettikleri eserlerinde, ister hurûfu'l-meânî sahasında kaleme aldıkları kitaplarında, 'lâ' edatını genellikle beş tür olarak incelemişlerdir. Bu türler, nefiy 'lâ'sı (لا النافية), atıf 'lâ'sı (لا العاطفة), cevap 'lâ'sı (لا الجوابية), nehiy 'lâ'sı (لا الناهية) ve zâid 'lâ' (لا الزائدة) türleridir.

Konumuza dâir tezimizde faydalandığımız eserlerin hemen hemen tamamı 'lâ' edatı için bu tasnîfi yaparken, el-Heravî, İbn Nûriddin ve el-Muzenî, 'lâ' türlerinin ana başlıklarını belirleme husûsunda farklı bir yol tâkip etmişlerdir. Bu bilginlerin metotlarını, diğer eserlerde izlenen metotla kıyaslamak adına, burada sunmak istiyoruz:

el-Heravî, *el-Uzhiyye* adlı eserinde, (باب مواضع 'لا') başlığı altında (إِغْلَمَ أَنْ 'لا') 1) Nehiy (نَهْيًا), 2) Haber⁴⁷⁹ (خَبْرًا), 3) Atıf (عَطْفًا), 4) Tebrîe⁴⁸⁰ (تَبْرِئَةً), 5) Duâ⁴⁸¹ (دُعَاءً), 6) Cevap li'l-kasem⁴⁸² (جَوَابًا لِلْقَسَمِ), 7) Redd fi'l-cevap (رَدًّا فِي الْجَوَابِ), 8) Tevkîd li'l-cahd⁴⁸³ (تَوْكِيدًا), 9) Sıla (zâide) (صَلَةً وَيُقَالُ زَائِدَةٌ), 10) Bi-mânâ 'lem' (بِمَعْنَى 'لَمْ'),⁴⁸⁴ 11) Bi-mânâ 'ğayru'⁴⁸⁵ (بِمَعْنَى 'غَيْرُ'), 12) Bi-mânâ 'leyse' (بِمَعْنَى 'لَيْسَ'), 13) Li-tağyîri'ş-şey'i an hâlihî⁴⁸⁶ (لِتَغْيِيرِ الشَّيْءِ عَنْ حَالِهِ).

el-Muzenî, *el-Hurûf* adlı eserinde, (فصل في 'لام ألفت') başlığı altında ('لا': إئتنتا) 1) Cahd⁴⁸⁷ (جَحْدًا), 2) Nehiy (نَهْيًا), 3) Nesak (نَسَقًا), 4) Cevap li'l-kasem⁴⁸⁹ (جَوَابًا لِلْقَسَمِ), 5) Bi-menzileti 'ğayru'

bulunması, bu edatta bir ziyâdeliğin olmamasına delil getirilmiştir. (Burada sayılan gayr-i âmile-zâide lâm türleri ve bu türlere dâir örnekler için bkz: Râşid, *Devru 'l-Harf*, s.85-88)

⁴⁷⁸ Bkz: el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.149.

⁴⁷⁹ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, nefiy 'lâ'sı ana başlığı altında, 'muzârî fiilin başına gelen âtil lâ' alt başlığıyla incelenmektedir.

⁴⁸⁰ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, nefiy 'lâ'sı ana başlığı altında, 'âmil olan lâ' alt başlığıyla incelenmektedir.

⁴⁸¹ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, nefiy 'lâ'sı ana başlığı altında, 'mâzi fiilin başına gelen âtil lâ' alt başlığıyla incelenmektedir.

⁴⁸² Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, zâid 'lâ' ana başlığıyla incelenmektedir.

⁴⁸³ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, zâid 'lâ' veyâ atıf 'lâ'sı ana başlığıyla incelenmektedir.

⁴⁸⁴ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, nefiy 'lâ'sı ana başlığı altında, 'mâzi fiilin başına gelen âtil lâ' alt başlığı kısmında incelenmektedir.

⁴⁸⁵ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, zâid 'lâ' ana başlığı kısmında incelenmektedir.

⁴⁸⁶ Bu 'lâ' türü, bazı eserlerde mevcut olup, zâid 'lâ' ana başlığı kısmında incelenmektedir.

⁴⁸⁷ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.376-377.

⁴⁸⁸ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, nefiy 'lâ'sı ana başlığı altında, 'muzârî fiilin başına gelen âtil lâ' alt başlığıyla incelenmektedir.

⁴⁸⁹ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, zâid 'lâ' ana başlığıyla incelenmektedir.

490) (بمنزلة 'غير'), 6) Tevkîd⁴⁹¹ (توكيداً), 7) Redd li'l-cevap (ردًا للجواب), 8) Sila li-'lev' (تبرئة), 9) Bi-menzileti 'leyse' (بمنزلة 'ليس'), 10) Tebrîe (تبرئة), 11) Tahkîk⁴⁹³ (تحقيقاً), 12) Duâ⁴⁹⁴ (دعاء).

İbn Nûriddin ise, *Mesâbîhu'l-Meğânî* adlı eserinde, (فَصْلٌ 'لا') başlığı altında (اعْلَمْ أَنَّ مِنْهُمْ مَنْ يُبْلِغُ بِأَقْسَامِ 'لا' إِلَى عَشْرَةِ أَوْجُهٍ وَهِيَ تَرْجِعُ إِلَى خَمْسَةِ أَوْجُهٍ:) dedikten sonra şu tasnifi yapmaktadır:⁴⁹⁵ 1) Âtife⁴⁹⁶ (العاطفة), 2) Nâfiye⁴⁹⁷ (النافية), 3) el-Munassisa ale'n-nefy⁴⁹⁸ (المنصصة على النفي), 4) Nâhiye (الناهيّة), 5) Zâide li't-tevkîd (الزائدة للتوكيد).

Bununla berâber, 'lâ' edatının tüm bu türleri için ortak bir anlamdan bahsedildiğinde, bu anlam 'nefiy' anlamı olmaktadır.⁴⁹⁹ Bâzı müellifler ise hem 'nefiy' hem de 'nehiy' anlamını, 'lâ' edatının aslî iki işlevi kabul etmektedirler.⁵⁰⁰

Lâ edatı hakkındaki bu genel bilgilendirmeden sonra, şimdi, cumhurun tasnifi çerçevesinde, bahsi edilen bu türlerin ayrıntısına geçilecektir.

2.1.Lâ-ı Nâfiye (لا النافية)

Nefy'in tanımı

Nefy; (لَمْ), (لَنْ), (لَا), (لَنْ), (لَا), (لَا) gibi harflerle, (لَيْسَ) gibi bir fiille veyâ (غَيْرِ) gibi bir isimle, bir ifâdedeki hükmün olumsuz hâle getirilmesi demektir.⁵⁰¹ Nefiy edatlarının sadâret hakkı bulunmaktadır.⁵⁰² Edat işlevli bu kelimelerden sâdece (لَا) harfî, tezimizin konusu çerçevesine girmesi münâsebetiyle işlenecektir.

Nefy anlamı içeren (لَا) edatı ele alınırken, amel yönü îtibârıyla şu ana başlıklara ayrılacaktır:

⁴⁹⁰ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, zâid 'lâ' ana başlığı kısmında incelenmektedir.

⁴⁹¹ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, zâid 'lâ' veyâ atif 'lâ'sı ana başlığıyla incelenmektedir.

⁴⁹² Bu 'lâ' türü, bâzı eserlerde mevcut olup, zâid 'lâ' ana başlığı kısmında incelenmektedir.

⁴⁹³ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, zâid 'lâ' ana başlığıyla incelenmektedir.

⁴⁹⁴ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, nefiy 'lâ'sı ana başlığı altında, 'mâzi fiilin başına gelen âtil lâ' alt başlığı kısmında incelenmektedir.

⁴⁹⁵ İbn Nûriddin, *Mesâbîhu'l-Meğânî*, s.433.

⁴⁹⁶ İbn Nûriddin, atif 'lâ'sını, hem müstakil bir başlık altında, hem de nefiy 'lâ'sı ana başlığı altında bir alt başlık olarak ele almaktadır.

⁴⁹⁷ İbn Nûriddin, cevap 'lâ'sı ve atif 'lâ'sına, nefiy 'lâ'sı ana başlığı altında değinmektedir.

⁴⁹⁸ Bu 'lâ' türü, diğer eserlerde, zâid 'lâ' veyâ atif 'lâ'sı ana başlığıyla incelenmektedir.

⁴⁹⁹ el-Hamyânî, *Hurûfu'l-Meânî*, s.187; Ayrıca bkz: el-Fârâbî, *Kitâbu'l-Elfâz*, s.45.

⁵⁰⁰ Râşid, *Devru'l-Harf*, s.62.

⁵⁰¹ Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.79. Ayrıca bkz: el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, s.227.

⁵⁰² Râşid, *Devru'l-Harf*, s.41.

Âmil olan nefy 'lâ'sı: Bu 'lâ' türü iki kısımdır; 'lâ' en-nâfiye li'l-cins, 'lâ' en-nâfiye li'l-vahde

Âtıl olan nefy 'lâ'sı: Bu 'lâ' türü de iki kısımdır; isim cümlesinin önüne gelen 'lâ', fiil cümlesinin önüne gelen 'lâ'

2.1.1. Âmil Nefiy 'Lâ'sı

2.1.1.1.Cinsi Nefyeden 'Lâ'

İsim cümlesinin başına gelen bu (لا) edatı için en meşhur isimlendirme,⁵⁰³ cümleye kattığı anlamdan ötürü, 'Lâ en-Nâfiye li'l-Cins'⁵⁰⁴ (لا النافية للجنس) isimlendirmesidir. Bununla berâber, klâsik nahiv eserlerinde, yine anlamından hareketle, 'haberini taşıdığı anlamın isimde asla olmadığını ifâde etmek için'⁵⁰⁵ 'Lâ-i Tebrîe'⁵⁰⁶ (لا التبرئة), ve Lâ-i İstiğrâkiyye⁵⁰⁸ (لا الإستغراقية) şeklinde veyâ amelinden hareketle '("لا" العاملة عمل "إن")'⁵⁰⁹ gibi amel eden Lâ edatı' terimleriyle de geçmektedir. Ayrıca, herhangi bir terimsel ifâde kullanılmaksızın, sâdece (باب النفي) başlığı ile konuyu anlatan müellifler de vardır.⁵¹⁰ Bununla berâber, (لا النافية للجنس) terimini Basra ekolüne mensup dilciler, (لا التبرئة) terimini ise Kûfeli dilciler kullanmışlardır.⁵¹¹

'Cinsi nefyeden (لا)', isim cümlesinin başına gelip,⁵¹² onun unsurları üzerinde - fiile benzeyen harflerden olan- (إن) gibi etki eden (amel eden),⁵¹³ ancak anlam yönüyle

⁵⁰³ Candemir Doğan, *Kur'ân-ı Kerîm Meallerinden Örneklerle Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.366.

⁵⁰⁴ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.290; Doğan, *Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.366.

⁵⁰⁵ Candemir Doğan, *Arapça İsim Cümlesini Yeniden Yapılandırılan Âmiller*, 1. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012, s.91.

⁵⁰⁶ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.388: (وَشُمِّيَ "لا التبرئة" لأنها تدل على نفي الجنس على وتيرة الإحاطة والأستيعاب؛) (فكأنها تدل على البراءة منه)

Ayrıca bkz: es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/535

⁵⁰⁷ el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.150; Alâuddîn b. Ali el-İrbillî, (ö.415), *Cevâhirul'l-Edeb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arap*, Tashih: Ali Nâil, Matbaatu Vâdî'n-Nîl el-Mısriyye, 1294, s.113; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, s.316; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.239; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.386; Fahreddin İbnü's-Seyyid Molla Abdullah el-A'rnaşî el-Batmânî, *Durretu's-Sade fî Beyâni Esnâfi'l-Harf*, Dîmeşk, s.43; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî*, s.71.

⁵⁰⁸ Doğan, *Arapça İsim Cümlesini Yeniden Yapılandırılan Âmiller*, s.90-91.

⁵⁰⁹ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.290; İbn Nûriddin, *Mesâbîhu'l-Meğânî*, s.436.

⁵¹⁰ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/274; el-Muberrid, *el-Muktedâb*, 4/357; İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, s.1/379.

⁵¹¹ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.386. el-Muzenî'nin eserinin şârihi, (لا التبرئة) terimini ilk kullanan kişinin el-Ferrâ olduğunu söylemektedir. İsimlendirme için aycıca bkz: el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.386-387; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.265; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.366-367, (Doğan'ın "إن"ye benzeyen lâ edatı için '(lâ-i hicâziyye) olarak da isimlendirildiği olur' demesi hatadır. Çünkü bu isimlendirme, 'leyse'ye benzeyen lâ için kullanılmaktadır.

⁵¹² Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî'l-Î'râb*, s.372.

onun zıttı olan⁵¹⁴ bir olumsuzluk edatıdır: İsim cümlesinin mübtedâsını nasb, haberini ref eder; mübtedâ, (لا) 'nın ismi, haber, (لا) 'nın haberi olur.⁵¹⁵

Bu edatın cümleye kattığı olumsuzluk anlamı, salt bir olumsuzluk anlamı değildir.⁵¹⁶ Başına gelip, olmadığını ifâde ettiği unsurla berâber, o unsurun âit olduğu cinsin hiçbir cüzünün/tüm fertlerinin de net bir şekilde, ihtimal bırakmayacak tarzda, yokluğunu ifâde etmektedir.⁵¹⁷ Örneğin, ‘**Sınıfta erkek öğrenci var mı?** sorusunun cevâbı ‘**evet, var**’ ya da ‘**hayır, yok**’ şeklinde olacak ve bu cevapların ikisi de sınıftaki erkek öğrenci sayısı hakkında bilgi vermeyecektir. Fakat, ‘**Acabâ, sınıfta bir erkek öğrenci var mı/dır?**’ şeklindeki bir soruya, sâdece, ‘**evet, var**’ şeklindeki cevap, ‘**sınıfta bir veyâ birden fazla erkek öğrencinin varlığını**’ ifâde edebilir. Ancak aynı soruya, ‘**hiç erkek öğrenci yok**’ şeklindeki cevap ise, erkek öğrenci sayısı hakkında kesin bilgi verip, ‘**sınıfta erkek öğrenci ‘cinsinden hiçbir ferdin’ olmadığını**’ net bir şekilde ifâde eder. ‘Cinsi nefyeden lâ’ edatı için yapılan bu Türkçe girişin ardından, konuyu, Arapça örnekler üzerinden şu şekilde görebiliriz: -‘Tâlib (erkek öğrenci)’ kelimesindeki ‘bâ’ harfinin dammeyle merfû oluşuyla/okunuşuyla- (لا طالب في الصف) cümlesi, ‘sınıfta **bir** erkek öğrenci yok’ anlamına gelmekte olup, Arap dili mantığı çerçevesinde, ‘sınıfta bir erkek öğrenci değil, iki, -hatta daha çok- erkek öğrenci var’ şeklinde de yorumlanabilmektedir. Ancak, -tek bir hareke değişikliği ile- ‘tâlib’

⁵¹³ Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhidî (ö.175), *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, Tahkik: Hâdî Hasan Hammûdî, Matbaatu'ş-Şarkıyye, Maskat, 2007, s.316; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/205; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.350. el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.292: (Lâ'nın 'inne'ye benzerliği tekit yönüyledir. 'Inne' olumluluğu/ısbât pekiştirirken, lâ olumsuzluğu/nefî pekiştirmektedir. Bu benzerlik/zıtlık sebebiyle 'inne' gibi amel etmektedir.) el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.388: (Lâ'nın 'inne'ye benzerliği; tekit, cümle başında gelme/luzûmu's-sadr ve isim cümlesine has olma özellikleridir.)

⁵¹⁴ er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.81; el-İrbillî, *Cevâhirul'l-Edeb*, s.113; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.43; el-Enbârî, *el-İnşâf*, s.311; el-Mâleki, *Rasfu'l-Mebânî*, s.333; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1138.

⁵¹⁵ el-Mâleki, *Rasfu'l-Mebânî*, s.333; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.388; Molla Abdullah el-A'rnâşî, *Durretu's-Sadeh*, s.43. Lâ-i nâfiye li'l-cins hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân*, s.1825-1827.

⁵¹⁶ Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.367: “Cinsin yok olduğunu ifâde eden lâ bağlacının olumsuzluk anlamı, ilgi kurduğu ismin tüm sınıf ve türlerini kapsar. Zâten görevi, tüm türleri kapsayan geniş bir olumsuzluk ifâdesiyle isim cümleleri arasında bağlantı kurmaktır.”

⁵¹⁷ Bkz: Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.384: (هي تفيد نفي الخبر عن الجنس الواقع بعدها نصًّا، أي نفيًا عامًا أو (على سبيل الاستغراق ... يراد بها نفي الجنس على سبيل التنصيص); Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.350: (يفيد نفي الخبر عن جميع أفراد جنس المبتدأ); el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.372: (وهي تنفي مضمون الخبر عن جميع أفراد جنسها الذين يندرجون تحت مدلوله); İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.239: (... أن تكون عملة عمل "إن" وذلك إن أريد بها نفي الجنس على سبيل التنصيص); el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, s.4/359: (... ولا يجوز أن يكون هذا النفي إلا عامًا); el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.291: (“Hem isimlerin hem de fiillerin başına gelen edatlar âmil olmaz’ kuralına binâen ‘Lâ’ da bu tür edatlardan olmakla birlikte neden amel ediyor? şeklindeki bir soruya el-Murâdî şu cevâbı vermektedir): “أنّ” هذه لما قصد بها التنصيص على العموم اختصت بالاسم، لأنّ قصد الاستغراق، على سبيل التنصيص، يستلزم وجود “من” لفظًا، أو معنًى، ولا يليق ذلك إلا بالأسماء النكرات. فوجب لـ“لا” عند ذلك القصد عملٌ فيما يليها. (Ayrıca bkz: İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/205; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.67.

kelimesindeki ‘bâ’ harfinin feth üzere mebnî oluşuyla/okunuşuyla-⁵¹⁸ (لا طالب في) cümlesi ise, ‘sınıfta **hiç** erkek öğrenci yok’ anlamına gelmekte olup,⁵¹⁹ ‘erkek öğrenci yokluğu’ hakkında yoruma yer bırakmamaktadır.⁵²⁰

2.1.1.1.1. Cinsi Nefyeden (لا) Edatının Amel Etme Şartları

Cinsi nefyeden (لا) edatının, (إن) gibi amel edebilmesi için gerekli bâzı şartlar vardır. Bu şartlardan birinin olmaması durumunda (لا) amel etmez/mühmel olur.⁵²¹

(لا) edatının amel etme şartları şunlardır:

1- (لا)’nın hem ismi hem de haberi, nekira bir isim olmalıdır.⁵²²

(لا طالب علم تائه), (لا مال لزيد) ‘**Hiçbir** ilim tahsil eden, yolunu şaşırmaz.’ ve (لا كوكب ساطع في السماء) ‘Gökte **hiçbir** yıldız parlamıyor.’ cümleleri, bu kurala uygun cümleler olduğundan (لا) amel etmiştir.⁵²³

Fakat, (لا اللاعب حاضر) ‘Ne Zeyd evde ne de Halil.’ ve (لا زيد في الدار ولا خليل) ‘Oyuncu da hazır değil, hakem de.’ cümlelerinde, (لا) edatının ismi olan kelimeler nekira değil ma‘rife isim olduğundan, (لا) nefiy anlamı taşımaya devam etmekle berâber, amel etmemiştir; ayrıca bu durumda, (لا) edatının tekrarı gerekmektedir.⁵²⁴

⁵¹⁸ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.363.

⁵¹⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.241; İbn Nûriddin, *Mesâbîhu'l-Meğânî*, s.437; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu'l-Vâfi*, s.265.

⁵²⁰ Bkz: Çelen, *Arapça'da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.274; Doğan, *Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.367; Doğan, *Arapça İsim Cümlesini Yeniden Yapılandıran Âmiller*, s.92-93.

(هل من رجل في الدار) sorusuna verilmiş bir cevap niteliğindedir. Soruda (رجل) kelimesi nekira olduğundan, cevapta da nekira olmuştur. Bkz: el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, s.317; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 2/275; el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, 4/357; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.81; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/205; el-Mâleki, *Rasfu'l-Mebânî*, s.336; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.159.

⁵²¹ Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.384; Doğan, *Arapça İsim Cümlesini Yeniden Yapılandıran Âmiller*, s.93-96; Koçak, *Arapça Dilbilgisi*, s.98-99.

⁵²² Yâkûb, a.g.e., s.384; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu'l-Vâfi*, s.265. Ayrıca bkz: el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, s.316-317 ve s.332; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 2/274 ve 2/297; el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, 4/363; İbnu's-Serrâc, el-Uşûl, 1/380; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.97; el-Enbârî, *el-İnşâfî*, s.249-250; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, s.316; Birgivî, *İzhâr*, s.66; Abdulhamîd, *et-Tuhfe*, s.234; Abdulgânî, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.231; Abdullah el-A‘rnâşî, *Durretu's-Sadeḍ*, s.43.

⁵²³ Bkz: Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.274.

⁵²⁴ İbnu's-Serrâc, a.g.e., 1/393; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.83; el-Heravî, *el-Uzhiyye fi İlmi'l-Hurûf*, s.150; ez-Zemaşşerî, a.g.e., s.101; el-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, s.250; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.388; Yâkûb, a.g.e., s.384; Haḍîb, *el-Mu‘cemu'l-Mufaşşal fi'l-Î‘râb*, s.372; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.159; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.68. Ayrıca bkz: el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, s.4/359; (لا زيد في الدار ولا) (أ رجل في الدار أم عمرو) cümlesi, (أ رجل في الدار ولا امرأة) cümlesi, (أ رجل في الدار أم عمرو) cümlesi, (هل رجل في الدار) sorusuna cevap mâhiyetindedir.

2- (لا) edatı ile ismi arasına –şibh-i cümle türündeki haberi dâhil- herhangi bir kelime girmemeli, haber ismin önüne geçmemelidir.⁵²⁵

(لا طائرَ في العُشِّ) ‘Yuvada hiç kuş yok.’, (لا رجلَ في الدارِ) ‘Evde **hiç** kimse yok.’ ve (لا رجلَ أفضلُ منك) ‘Senden daha değerli **hiç** kimse yok.’ cümleleri, bu kurala uygun cümleler olduğundan (لا) amel etmiştir.⁵²⁶

Fakat, (لا في الدارِ رجلٌ ولا امرأةٌ) ‘Evde bir adam da yok, bir kadın da.’ ve (لا في الصفِّ المهملون) ‘Sınıfta tenbeller yok.’ cümlelerinde, (لا) edatı ile ismi arasına, haber konumundaki ibâre girmiş olduğundan, (لا) edatının, nefy anlamı bâki kalmakla berâber, ameli iptal olmuştur; ayrıca bu durumda, (لا) edatının tekrarı gerekmektedir.⁵²⁷

3- (لا) edatının kendisinin başına bir harf-i cer gelmemelidir. (لا)’nın önüne herhangi bir harf-i cer geldiğinde (لا)’nın amel hakkı kalmaz.⁵²⁸

(لا حَدِيقَةَ فِي قَرْيَتِنَا) ‘Köyümüzde **hiç** bahçe yok.’ cümlesi bu kurala uygun bir cümle olduğundan (لا) amel etmiştir. Fakat, (سَافَرْتُ بِلا رَفِيقٍ) ‘Arkadaşsız yola çıktım.’, (أَخَذْتُهُ بِلا دَنْبٍ) ‘Sebepsiz yere münâkaşa, hoş değil.’, (الْخُصُومَةُ بِلا سَبَبٍ كَرَاهِيَةٌ) ve (غَضِبْتَ بِلا شَيْءٍ) cümlelerinde, başında harf-i cer bulunmasından dolayı (لا) edatının amel edebilme hükmü ortadan kalkmıştır.⁵²⁹

Cinsi nefy eden (لا) edatının amel etmesi için gerekli olan şartlar mevcut olsa bile, (لا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا) ‘Evde **ne bir** erkek ne de bir kadın var.’ ve (لا رَجُلٌ وَلَا امْرَأَةٌ فِيهَا) cümlelerindeki gibi, (لا) edatı yine de tekrarlanabilir.⁵³⁰ (لا) edatı tekrarlandığında, ‘ne... ne... ne de’ bağlaç grubuyla Türkçeye tercümesi uygun olmaktadır.⁵³¹

⁵²⁵ el-İrbillî, *Cevâhirul'l-Edeb*, s.113; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.240; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.388; Birgivî, *Izhâr*, s.66; Abdülğanî, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.231; Hañîb, a.g.e., s.372; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.350; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.160; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.265; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.274; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.362; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.68.

⁵²⁶ Bkz: el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, s.317; ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.31.

⁵²⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/298; el-Muberrid, *el-Muktedâb*, 4/361; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/475, (Müellif, konu hakkında şu ilâve açıklamada bulunmaktadır: ‘Lâ’, zayıflığı sebebiyle, ancak kendisinden hemen sonra gelen ismi üzerinde âmil olabilmektedir. ... لَأَنَّ "لا" لَا تَعْمَلُ لِضَعْفِهَا إِلَّا (فيما يليها) el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.335; el-Muzenî, a.g.e., s.388; Yâkûb, a.g.e., s.384; Hañîb, a.g.e., s.372; Yalar, a.g.e., s.68.

⁵²⁸ Abdülğanî, a.g.e., s.231; Hañîb, a.g.e., s.372; el-Hamed – ez-Za'bi, a.g.e., s.265; Yalar, a.g.e., s.68; Çelen, a.g.e., s.274.

⁵²⁹ Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.384; Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.372; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.363; Doğan, *Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.367.

⁵³⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, s.323; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.102; Molla Abdullah el-A'mâşî, *Durretu's-Sadef*, s.43.

⁵³¹ Ateş vd., *Arapça Dilbilgisi*, s.301; Doğan, a.g.e., s.369.

2.1.1.1.2. Cinsi Nefyeden (لا) Edatının İsminin İ'râbı

Cinsi nefyeden (لا) edatının isminin i'râbı, üç farklı türde gelmektedir:

1- (لا)'nın ismi 'müfred'⁵³² ise, bu isim, tenvinsiz olarak, feth üzere mebnîdir, mahallen mansubtur.⁵³³

(لا مُجْتَهَدَاتٍ مَظْلُومَاتٍ) 'Sen'den başka **hiç** ilâh yok!', (لا إِلَهَ غَيْرُكَ) 'Vatanımızda, **asla** mazlumlar yok.', (لا خَيْرَ فِي) (لا رَجُلَيْنِ عِنْدَنَا) 'Yolda adamlar yok.', (لا مَالٍ) 'Hasette **hiçbir** hayır yoktur.', (لا رَجَالَ فِي الطَّرِيقِ) 'Hiçbir yardımcın bulunmasın.', (لا مَعِيَ) 'Çalışkan kızların **hiçbiri** zarar etmez.', (لا غَلَامِينَ لَكَ)⁵³⁵, (لا مُجْتَهَدَاتٍ خَاسِرَاتٍ) 'Hiçbir münâfik sevilmmez.' cümleleri 'lâ' edatının, 'müfred' isimlerini barındıran örneklerdir.⁵³⁷

2- (لا)'nın ismi 'muzâf' ise, bu isim mansûb olarak murabtır; çünkü izâfet, mebnîliği iptâl etmektedir.⁵³⁸

⁵³² 'Müfred' terimi burada 'muzâf' veyâ 'şebîh bi'l-muzâf' terimlerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. el-Hamed – ez-Za'âbî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.265; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.69.

⁵³³ İbnu's-Serrâc, el-Uşûl, 1/379-380; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.94; el-Enbârî, *el-İnşâf*, s.310, (Müellifin aktardığına göre, lâ'nın müfret ismi, Küflere göre mansub olmak üzere murabtır; Basrîlere göre ise, fetha üzere mebnîdir.); el-Enbârî, *Esrâr*, s.236 ve s.246; el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.336; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.290; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.239; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.389; Yâkûb, a.g.e., s.385; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.159; el-Hamed – ez-Za'âbî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.265; Abdulgânî, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.234; Molla Abdullah el-A'rnâşî, a.g.e., s.43; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.276; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.69, (Müfret isim, müfret veyâ cemî mükesser olması hâlinde fetha üzere mebnî, tesniye veyâ cemî müzekker sâlim olması hâlinde, (yâ) üzere mebnîdir.).

⁵³⁴ (لا)'nın ismi konumundaki cemî müennes sâlim kelimelerin hem 'tenvinli veyâ tenvinsiz kesra' üzere, hem de 'tenvinsiz olarak fetha' üzere mebnî olmaları câizdir. Bkz: Yalar, a.g.e., s.69: (لا خِيَاطَاتٍ فِي) (الْمَدِينَةِ); el-Hamed – ez-Za'âbî, a.g.e., s.266.

⁵³⁵ Arap dilinde hem övme hem de sövme amacıyla kullanılan bir tâbirdir. Babası olan kişiye de olmayan kişiye de söylenebilmektedir. Bkz: Antuvan Beşşâre Kîkânû, *Mu'cemu't-Teâbir*, 1. Baskı, Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2002, s.162.

⁵³⁶ Lâ edatının, tesniye ve cemî müzekker sâlim kalıbındaki müfret isimlerinden sonra cerr lamı varsa, bu isimlerdeki 'nun' harfinin hazfî (لا غَلَامِي لَكَ) cümlesinde görüldüğü gibi, caiz olmaktadır. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, s.318; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 2/276; el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.336. Ancak tesniye ismin sıfatı varsa, (لا غَلَامَيْنِ ظَرِيفَيْنِ لَكَ) cümlesinde görüldüğü gibi, hem sıfattan hem mevzûfta 'nun' harflerinin sübûtu gerekli görülmektedir. ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.98. Geniş bilgi için bkz: İbnu's-Serrâc, el-Uşûl, 1/383 ve 1/390.

⁵³⁷ Bkz: el-Halîl b. Ahmed, a.g.e., s.318; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Abdüsselâm Muhammed Hârun, 2/206 ve 2/276; ez-Zemaşşerî, a.g.e., s.94; el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.336; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.389; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.384-385; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.159; el-Hamed – ez-Za'âbî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.265-266; Haţîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.372; Kaţrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.426; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.350.

⁵³⁸ el-Muberrid, *el-Muktedab*, 4/364-366; ez-Zemaşşerî, a.g.e., s.94; el-Enbârî, *Esrâr*, s.251; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.291; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.239; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.389; Abdulgânî, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.232.

‘Hiçbir cömert kınanmaz.’ (لا تاجر فماشٍ موجودٌ), ‘Hiç kumaş tüccarı yok.’, (لا طالب علم محرومٌ), ‘Hiçbir ilim öğrencisi mahrum olmaz.’, (لا خادم مائدة حاضرٌ), ‘Hiçbir garson mevcut değil.’ ve (لا واثق بالله مخدولٌ), ‘Allahâ güvenen **hiçbir** kimse, rezil olmaz.’ cümleleri, ‘lâ’ edatının, ‘muzâf’ isimlerini barındıran örneklerdir.⁵³⁹

3- (لا)’nın ismi ‘şebîh bi’l-muzâf’ ise bu isim tenvinli olarak murabtır, mansubtur.⁵⁴⁰

(لا كريماً) ‘Hiçbir kötülük peşinde koşan, sevilmez.’, (لا راغباً في الشر محمودٌ) ‘Hiçbir güzel davranan, yerilmez.’, (لا خائناً وطنه بيننا) ‘Hiçbir güzellik davranan, yerilmez.’, (لا حسناً فعله مذمومٌ), ‘Aramızda **hiç** vatan hâini yok.’, (لا طالعا جبلاً حاضرٌ), (لا خيراً من زيدٍ خيرٌ منك), ‘Aramızda **hiç** vatan hâini yok.’, (لا ساعياً في الخير مهنأً), ‘İyilik isteyen **hiçbir** kimse reddedilmez.’, (سائلاً خيراً مردودٌ) ‘Hiçbir iyiliğe çalışan küçümsenmez.’, (لا خيراً من زيدٍ عندنا) ‘Nezdimizde, Zeyd’den daha hayırlı **hiç** kimse yok.’, (لا قارئاً كتاباً نادماً), ‘Hiçbir kitap okuyucusu, pişman olmaz.’ ve (لا مهملاً درساً عندنا) ‘Aramızda **hiç** dersi ihmal eden yok.’ cümleleri, ‘lâ’ edatının, ‘şebîh bi’l-muzâf’ isimlerini barındıran örneklerdir.⁵⁴¹

2.1.1.1.3. Cinsi Nefyeden (لا) Edatının, İsmi Sıfatının İ’râbı

1- (لا) edatının **ismi müfret** olup,

a) bu ismin **sıfatı, müfret** ve (لا)’nın **haberinden önce** gelmiş ise;

- Sıfat, feth üzere mebnî olabilir: Konuya ilişkin kaynaklarda yer alan, (لا طالب مجدٌ خاسرٌ) ‘Orada **hiç** çalışkan öğrenci zarar etmez.’, (لا رجلٌ ظريفٌ فيها), ‘Yanında **hiç** akıllı adam yok.’, (لا طبيبٌ ماهرٌ), ‘Orada **hiç** zarif bir insan yok.’, (لا رجلٌ عاقلٌ عندك), ‘Yanında **hiç** akıllı adam yok.’, (لا طبيبٌ ماهرٌ), ‘Orada **hiç** zarif bir insan yok.’, (لا رجلٌ عاقلٌ عندك), ‘Yanında **hiç** akıllı adam yok.’, (لا طبيبٌ ماهرٌ), ‘Orada **hiç** zarif bir insan yok.’

⁵³⁹ Bkz: el-Mâlekî, a.g.e., s.333; el-Murâdî, a.g.e., s.291; İbn Hişâm, Muğni’l-Lebîb, s.239; İbn Nûriddin, Mesâbilu’l-Meğânî, s.436; Aşkar, Mu’cemu Ulûmi’l-Luga, s.350; el-Hamed – ez-Za’bî, el-Mu’cemu’l-Vâfi, s.266 (لا صاحبٌ خيرٌ ممقوتٌ); Yâkûb, Mevsûa’tu’l-Hurûf, s.385; Şâmî, Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî, s.160; Haţîb, el-Mu’cemu’l-Mufaşşal, s.373; Molla Abdullah el-A’rnâşî, Durretu’s-Sadef, s.43; Bakırcı - Çöğenli, Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü, s.169; Doğan, Arapça-Türkçe Bağlaçlar, s.368; Çelen, Arapça’da Edatlar, s.277.

⁵⁴⁰ İbnu’s-Serrâc, el-Uşûl, 1/390; ez-Zemaşşerî, el-Mufaşşal, s.94, (Müellif, شبيهه) kelimesi yerine el-muzâri’ li’l-muzâf (مضارع) kelimesini kullanmaktadır.; el-Murâdî, el-Cenâ’d-Dânî, s.291; İbn Hişâm, Muğni’l-Lebîb, s.239; Abdulğani, en-Nahvu’l-Kâfi, s.232; Yâkûb, Mevsûa’tu’l-Hurûf, s.385; el-Hamed – ez-Za’bî, el-Mu’cemu’l-Vâfi, s.266; Yalar, Arap Dilinde Harf, s.70.

⁵⁴¹ Bkz: el-Mâlekî, Rasfu’l-Mebânî, s.333; İbn Hişâm, Muğni’l-Lebîb, s.239; Yâkûb, a.g.e., s.385; Aşkar, Mu’cemu Ulûmi’l-Luga, s.350; Şâmî, Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî, s.160; el-Hamed – ez-Za’bî, el-Mu’cemu’l-Vâfi, s.266; Haţîb, el-Mu’cemu’l-Mufaşşal, s.373; Çelen, Arapça’da Edatlar, s.276-277; Yalar, Arap Dilinde Harf, s.70; Doğan, Arapça-Türkçe Bağlaçlar, s.368.

‘**Hiçbir** tecrübeli hekim zarar etmez.’ ve ‘(لا مؤمن صالح مذموم) **Hiçbir** sâlih mü’min yerilmez.’ cümleleri, sıfatın fetha üzere mebnî olmasına dâir örneklerdir.⁵⁴²

- Sıfat, fetha ile mansub olabilir: Konuya ilişkin kaynaklarda yer alan, (لا (لا تلميذ مجتهداً فاشلاً), (لا رجل عاقلاً عندك), (لا رجل ظريفاً فيها), (طالب مجداً فاشلاً) ve (لا مؤمن صالحاً مذموم) cümleleri, sıfatın fetha ile mansub olmasına dâir örneklerdir.⁵⁴³

- Sıfat, damme ile merfû olabilir: Konuya ilişkin kaynaklarda yer alan, (لا مؤمن) ve (لا بناءً بارع نادماً), (لا رجل عاقل عندك), (لا رجل ظريف فيها), (طالب مجداً فاشلاً) cümleleri, sıfatın damme ile merfu olmasına dâir örneklerdir.⁵⁴⁴

b) Bu ismin **sıfatı, müfret** ve (لا) ’nın **haberinden sonra** gelmiş ise;

- Sıfat, fetha ile mansub olabilir: Konuya ilişkin kaynaklarda yer alan, (لا Bizde (لا جندي عندنا جباناً) ‘Sınıfta **hiç** tembel öğrenci yok.’ ve (طالب في الصف كسولاً) hiçbir asker korkak değildir.’ cümleleri, sıfatın fetha ile mansub olmasına dâir örneklerdir.⁵⁴⁵

- Sıfat, damme ile merfû olabilir: Konuya ilişkin kaynaklarda yer alan, (لا (لا جندي عندنا جبان) ve (طالب في الصف كسول) cümleleri, sıfatın damme ile merfu olmasına dâir örneklerdir.⁵⁴⁶

c) Bu ismin **sıfatı, müfret değil** ise;

- Sıfat, fetha ile mansub olabilir: Konuya ilişkin kaynaklarda yer alan, (لا (رجل صاحب فضل شقي) ‘**Hiçbir** fazîlet sâhibi kişi kötü değildir.’ cümlesi, sıfatın fetha ile mansub olmasına dâir bir örnektir.

- Sıfat, damme ile merfû olabilir: Konuya ilişkin kaynaklarda yer alan, (لا (رجل صاحب فضل شقي) cümlesi, sıfatın damme ile merfu olmasına dâir bir örnektir.

⁵⁴² Bkz: el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, s.326; İbnu's-Serrâc, a.g.e., 1/384; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.81; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.98; el-Enbârî, *Esrâr*, s.238; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, s.317; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.385; el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.266; Haţîb, a.g.e., s.373; Molla Abdullah el-A'rnâşî, *Durretu's-Sadeî*, s.43; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.275.

⁵⁴³ er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.81; ez-Zemaşşerî, a.g.e., s.98; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, s.317; Yâkûb, a.g.e., s.385; el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.266; Haţîb, a.g.e., s.373; Molla Abdullah el-A'rnâşî, a.g.e., s.43; Çelen, a.g.e., s.275.

Eğer ismin, (لا رجل ظريفاً عاقلاً فيها) cümlesindeki gibi, iki sıfatı olursa, birinci sıfatın i'râbında vecih serbest, ikinci sıfatın i'râbında ise (عاقلاً) şeklinde tenvin şart olmaktadır. Bkz: el-Halîl b. Ahmed, a.g.e., s.326; Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, s.2/288; el-Muberrid, *el-Mukteđab*, s.4/367.

⁵⁴⁴ Bkz: Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/288; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.81; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, s.317; Yâkûb, a.g.e., s.386; el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.266; Haţîb, a.g.e., s.373; Molla Abdullah el-A'rnâşî, a.g.e., s.43.

⁵⁴⁵ Yâkûb, a.g.e., s.386; el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.266; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.277.

⁵⁴⁶ Yâkûb, a.y.; el-Hamed – ez-Za'bî, a.y.; Çelen, a.y..

2- (لا) edatının **ismi müfret olmayıp**,

a) Bu ismin **sıfatı müfret** ise;

- Sıfat, fetha ile mansub olabilir: Konuya ilişkin kaynaklarda yer alan, (لا تلميذٌ مدرسةٍ مجتهدًا) ‘Hiçbir ciddî ilim öğrencisi zarar etmez.’ ve (طالبٌ علمٌ مجدًا خاسرٌ نادمٌ) ‘Hiçbir çalışkan okul öğrencisi pişman olmaz.’ cümleleri, sıfatın fetha ile mansub olmasına dâir örneklerdir.⁵⁴⁷

- Sıfat, damme ile merfû olabilir: Konuya ilişkin kaynaklarda yer alan, (لا تلميذٌ مدرسةٍ مجتهدٌ نادمٌ) ve (طالبٌ علمٌ مجدٌ خاسرٌ) cümleleri, sıfatın damme ile merfu olmasına dâir örneklerdir.⁵⁴⁸

b) Bu ismin **sıfatı da, müfret değil** ise;

- Sıfat, fetha ile mansub olabilir: Konuya ilişkin kaynaklarda yer alan, (لا صاحبٌ فضلٍ فاعلاً خيراً تعيسٌ) ‘Hiçbir hayır işleyen iyilik sâhibi, perişan olmaz.’ cümlesi, sıfatın fetha ile mansub olmasına dâir bir örnektir.

- Sıfat, damme ile merfû olabilir: (لا صاحبٌ فضلٍ فاعلاً خيراً تعيسٌ) cümlesi, sıfatın damme ile merfu olmasına dâir bir örnektir.⁵⁴⁹

2.1.1.1.4. Cinsi Nefyeden (لا)’nın İsmine Atıf Yapılması

2.1.1.1.4.1.Mâtufun Nekira İsim Olması Durumunda Atıf

- (لا حَوْلٌ وَلَا قُوَّةٌ إِلَّا) (لا) tekrar edilmek sûretiyle (لا حَوْلٌ وَلَا قُوَّةٌ إِلَّا بِاللَّهِ) cümlesinde olduğu gibi; yine müfred türü nekira bir isim atfedilen bir yapıda beş farklı i’râb vechi câiz olmaktadır.⁵⁵⁰

a) Birinci (لا) edatının (إِنَّ) gibi amel etmesi takdir edilip, bu edatın ismi (mâtûfun aleyh), fetha üzere mebnî olarak i’râb edildiğinde; ikinci (لا) edatı da (إِنَّ) gibi âmil kabul edilip, ismi (mâtuf), fetha üzere mebnî olarak (لا حَوْلٌ وَلَا قُوَّةٌ إِلَّا بِاللَّهِ) şeklinde i’râb edilebilir.⁵⁵¹ Bu veche göre gelen diğer bir örnek⁵⁵² (لا مَرَقٌ وَلَا لَبَنٌ) ‘Ne çorba var ne de süt.’ atasözüdür.

⁵⁴⁷ Yâkûb, a.g.e., s.386; Hañîb, a.g.e., s.373; Çelen, a.g.e., s.277.

⁵⁴⁸ Yâkûb, a.y.; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.y.; Çelen, a.y..

⁵⁴⁹ el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.267.

⁵⁵⁰ el-İrbillî, *Cevâhirul’l-Edeb*, s.119; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.267; Doğan, *Arapça İsim Cümlesini Yeniden Yapılandırılan Âmiller*, s.99.

⁵⁵¹ el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.267. Ayrıca bkz: Doğan, a.y..

⁵⁵² ‘Tam takır, kuru bakır.’ Yazıcı, *Arapça-Türkçe / Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, s.62.

b) Birinci (لا) edatının (إِنَّ) gibi amel etmesi takdir edilip, bu edatın ismi (mâtûfun aleyh), fetha üzere mebnî olarak i‘râb edildiğinde; ikinci (لا) edatı, mühmel, zâid veyâ (لَيْسَ) gibi âmil kabul edilip, ismi (mâtuf), merfû olarak (لا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ) şeklinde i‘râb edilebilir.⁵⁵³

c) Birinci (لا) edatının (إِنَّ) gibi amel etmesi takdir edilip, bu edatın ismi (mâtûfun aleyh), fetha üzere mebnî olarak i‘râb edildiğinde; ikinci (لا) edatı mühmel kabul edilip, ismi (mâtuf), birinci (لا) edatının isminin mahalline atfedilerek, mansûb olarak şeklinde (لا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ) i‘râb edilebilir.

d) Birinci (لا) edatının (إِنَّ) gibi amel etmesi takdir edilmeyip, bu edatın ismi (mâtûfun aleyh), merfû olarak i‘râb edildiğinde; ikinci (لا) edatı, (لا) gibi âmil kabul edilip, ismi (mâtuf), fetha üzere mebnî olarak (لا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ) şeklinde i‘râb edilebilir.⁵⁵⁴

e) Birinci (لا) edatının (إِنَّ) gibi amel etmesi takdir edilmeyip, bu edatın ismi (mâtûfun aleyh), merfû olarak i‘râb edildiğinde; ikinci (لا) edatı mühmel veyâ (لَيْسَ) gibi âmil kabul edilip, ismi (mâtuf), merfû olarak şeklinde (لا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ) i‘râb edilebilir.⁵⁵⁵

• (لا) ve (mansûb konumda i‘râb edilmesi şart olan) gayr-i müfred ismine, (لا) tekrar edilmek sûretiyle, müfred türü nekira bir isim atfedilen bir yapıda üç farklı i‘râb vechi câiz olmaktadır.⁵⁵⁶

a) İkinci (لا) edatının –mâtûf konumundaki- ismi, (لا صاحبَ خَيْرٍ وَلَا كَرِيمٍ) ‘Hiçbir hayır sâhibi ve hiçbir cömert küçümsenmez.’ cümlesindeki gibi, fetha üzere mebnî olabilir.

b) İkinci (لا) edatının –mâtûf konumundaki- ismi, (لا صاحبَ خَيْرٍ وَلَا كَرِيمٍ) cümlesindeki gibi, merfû olabilir.

c) İkinci (لا) edatının –mâtûf konumundaki- ismi, (لا صاحبَ خَيْرٍ وَلَا كَرِيمًا) cümlesindeki gibi, mansûb olabilir.

⁵⁵³ el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.268. Ayrıca bkz: Doğan, a.g.e., s.100.

⁵⁵⁴ el-Hamed – ez-Za‘bî, a.y.. Ayrıca bkz: Doğan, a.y..

⁵⁵⁵ el-Hamed – ez-Za‘bî, a.y.. Ayrıca bkz: Doğan, a.y..

⁵⁵⁶ el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.268.

• (لا) edatının tekrarlanmadığı durumda veyâ mâtufun gayr-i müfred olduğu durumda; iki farklı i'râb vechi câiz olmaktadır.⁵⁵⁷

a) Mâtuf, (لا كتاب عندي وكُرَّاسَةٌ) ‘Yanımda ne hiçbir kitap var ne de defter.’ ve (لا قلم عندي وكتاب جبر) ‘Yanımda ne hiç kalem var ne de matematik kitabı.’ cümlelerindeki gibi, merfû olabilir.⁵⁵⁸

b) Mâtuf, (لا قلم عندي وكتاب جبر) ve (لا كتاب عندي وكُرَّاسَةٌ) cümlelerindeki gibi, mansûb olabilir.⁵⁵⁹

2.1.1.1.4.2. Mâtufun Ma‘rife İsim Olması Durumunda Atıf

(لا) edatı ister tekrar edilsin, ister edilmesin; mâtufun, ma‘rife isim olması durumunda, sâdece merfû olarak i'râb edilmesi câiz olmaktadır.⁵⁶⁰

(لا)’nın tekrârı durumunda, (لا معلّم ولا زيدٌ عندي) ‘Benim yanımda hiçbir öğretmen de yok, Zeyd de yok.’ ve (لا قلم ولا الكتابُ معي) ‘Yanımda ne bir kalem var ne de kitap.’ cümlelerindeki gibi, mâtuf merfudur.⁵⁶¹

(لا)’nın tekrarlanmaması durumunda, (لا معلّم و زيدٌ عندي) ve (لا قلم و الكتابُ معي) cümlelerindeki gibi, mâtuf yine merfûdur.⁵⁶²

2.1.1.1.5. Cinsi Nefy Eden (لا) Edatının İsmi ve Haberinin Hazfi

Cinsini nefy eden (لا)’nın ismi, nâdir de olsa hazfedilmektedir. Ancak, bu durumda ona işâret eden bir delilin bulunması gerekir.⁵⁶³

Cinsini nefy eden (لا)’nın haberinin hazfine ise daha sık rastlanılmaktadır.⁵⁶⁴ (لا) edatınının haberi, -özel bir durum olmadıkça-, (موجودٌ – كائنٌ - حاصلٌ) şeklinde gizli bulunmaktadır.⁵⁶⁵ Örneğin, (لا فتى إلا عليّ ولا سيف إلا ذو الفقار) ‘Ali’den başka yiğit, Zülfikar’dan başka kılıç yoktur.’ ve (لا إله إلا الله) ‘Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur.’ cümlelerinde (لا)’nın haberi mahzuftur; haber, özel olduğu zaman ise, (ولا أحدٌ أُغَيِّرُ من)

⁵⁵⁷ el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.268. Ayrıca bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/284; el-Muberrid, *el-Muktedâb*, 4/367; İbnu’s-Serrâc, el-Uşûl, 1/384; er-Rummânî, *Meâni’l-Hurûf*, s.81; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.99-100; el-Enbârî, *Esrâr*, s.238; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, s.240; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.160; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.277.

⁵⁵⁸ el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.268.

⁵⁵⁹ el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.268.

⁵⁶⁰ el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.269. Ayrıca bkz: el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Hurûf*, s.333; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/300; İbnu’s-Serrâc, el-Uşûl, 1/392; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.100.

⁵⁶¹ el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.269.

⁵⁶² el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.269.

⁵⁶³ ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.102; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.389; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.386.

⁵⁶⁴ ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.43; Yâkûb, a.g.e., s.386; Aşşar, *Mu‘cemu Ulûmi’l-Luga*, s.350; Molla Abdullah el-A‘mâşî, *Durretu’s-Sadeq*, s.43; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.71.

⁵⁶⁵ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.363.

(الله ‘Hiç kimse Allah’tan daha gayûr değildir.’ hadîs-i şerîfinde⁵⁶⁶ olduğu üzere, açıkça görülür.⁵⁶⁷

Arapça’da çok sık kullanılan (لا شكَّ), (لا ريبَ), (لا عجبَ), (لا غرُوبَ), (لا محالةَ), (لا بأسَ), (لا بدَّ), (لا ضيرَ), (لا مناصَ), (لا جرمَ), (لا شيءَ) gibi kalıplaşmış ifâdelerde (لا)’nın haberi devamlı sûrette mahzuf olmaktadır.⁵⁶⁸

2.1.1.1.6. Cinsi Nefy Eden (لا) Edatının Başına Hemze Gelmesi

Cinsi nefy eden (لا)’nın başına istifhâm anlamı taşıyan hemze (أ) edatının gelmesi, (لا) edatını, cinsi nefy etme amelinden alıkoymamaktadır.⁵⁶⁹

Örneğin, (ألا رجلٌ في الدارِ) ‘Evde hiç adam yok mu?’ cümlesinde, cinsi nefy eden (لا) edatının öncesinde istifham hemzesinin bulunması, bu edatın amelini iptal etmemiştir.⁵⁷⁰

2.1.1.1.7. Cinsi Nefy Eden (لا) Edatının (إِنَّ)’den Farkları

Cinsi nefy eden (لا) edatı, (إِنَّ)’ye benzemekle berâber bâzı noktalarda ondan ayrışmaktadır.⁵⁷¹

1- (إِنَّ), hem ma‘rife isimler hem de nekira isimler üzerinde amel edebilirken, (لا) yalnızca nekira isim üzerinde amel eder.

2- (إِنَّ), kuvvetli âmil oluşundan dolayı, ismi ile terkip oluşturmazken (ismi ile kendisi ayrı ayrı kelimeler iken); (لا) zayıf âmil olmasından ötürü, ismi ile terkip oluşturur, yâni ismi ile berâber tek bir kelime hükmündedir.

3- (إِنَّ) ile isminin arası açılrsa da, (إِنَّ), ismi üzerinde yine âmilken; (لا) ile ismi arasına başka bir öge girdiği takdirde, (لا) amel edemez.

⁵⁶⁶ el-Munâvî Muhammed Abdurrauf, (ö.1031), *Feyzu’l-Kadîr Şerhu’l-Cami’i’s-Sağîr*, (I-VI), 1.Baskı, el-Mektebetu’t-Ticâriyyetu’l-Kübrâ, Mısır, 1356, 6/427.

⁵⁶⁷ ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.43, (Müellif, ikinci örnekteki haberin takdîrini (لا إله في الوجود إلا الله) cümlesi ile göstermektedir.); İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 1/208, (Müellif, birinci örnekteki haberin takdîrini (لا فتى في الوجود إلا علي ولا سيف في الوجود إلا ذو الفقار) cümlesi ile göstermektedir.); Haîfîb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’l-Î‘râb*, s.374.

⁵⁶⁸ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.363-364; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.276. Bu kalıpsal ifâdelerin ve burada zikredilmeyen benzerlerinin anlamları için bkz: Beşşâre Kikânû, *Mu‘cemu’t-Teâbir*, s.163-166; Doğan, *Arapça İsim Cümlesini Yeniden Yapılandırılan Âmiller*, s.104-107.

⁵⁶⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Hurûf ve’l-Edevât*, s.337; el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, 4/382; İbnu’s-Serrâc, el-Uşûl, 1/396; İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 1/459; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.386; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.267; Molla Abdullah el-A‘rnâşî, *Durretu’s-Sadeḍ*, s.43; Doğan, *Arapça İsim Cümlesini Yeniden Yapılandırılan Âmiller*, s.101.

⁵⁷⁰ Yâkûb, *a.g.e.*, s.387; Çelen, *Arapça’da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.277.

⁵⁷¹ el-İrbillî, *Cevâhirul’l-Edeb*, s.113; el-Enbârî, Esrâr, s.247; el-Enbârî, *el-İnşâf*; s.313-314; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî*, s.71-72; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.275.

4- (إِنَّ), hem ismi hem de haberi üzerinde kendisi âmilen, (إِنَّ)'nin fer'i konumundaki (لَا), dilcilerin çoğuna göre sâdece ismi üzerinde âmildir, fer', aslının derecesine ulaşamaz.

2.1.1.2. (لَا)'ye Benzeyen (ليس) Edatı

Anlam ve amel açısından, nâkıs fiillerden (ليس) ile kısmen aynı özellikler sâhip olduğundan,⁵⁷² ilgili kaynaklarda, 'Leyse'ye benzeyen 'Lâ' edatı'⁵⁷³ ("لا" المشبهة) 'Leyse gibi amel eden 'Lâ' edatı'⁵⁷⁴ ("لا" العاملة عمل "ليس"), 'Leyse anlamındaki 'Lâ' edatı'⁵⁷⁵ ("لا" بمعنى "ليس") ve 'Leyse konumundaki 'Lâ' edatı'⁵⁷⁶ ("لا" بمنزلة "ليس") isimleriyle ele alınan bu edat, bâzı klasik ve modern dönem eserlerinde ise 'Lâ en-Nâfiye li'l-Vahde'⁵⁷⁷ ("لا" النافية للوحدة) ve 'Lâ el-Hicâziyye'⁵⁷⁸ (لا الحجازية) isimleriyle geçmektedir.

'Olumsuzluk anlamı veren yardımcı fiil işlevli (لا) bağlacını' sâdece Hicazlılar, -ilgili şartlar gözetilmek üzere- (ليس) işlevinde kullanırlar ve amel ettirirler; diğer Araplar, özellikle de Temimliler (لا) bağlacını (ليس) işlevinde kullanmamaktadırlar.⁵⁷⁹

Bu (لا) edatı, tanımda da geçtiği üzere, (ليس) gibi amel ettiğiinden, başına geldiği isim cümlesinin mübtedâsını, tenvinli şekilde merfû olmak üzere kendine isim, haberini ise, mansub olmak üzere kendine haber yapar.⁵⁸⁰ (لا حسودٌ محمودًا) 'Kıskanç kişi sevilmaz.' cümlesi ile (تَعَزَّ، فَلَا شَيْءٌ، عَلَى الْأَرْضِ بَاقِيًا وَلَا وَزَرَ مِمَّا قَضَى اللَّهُ وَاقِيًا) 'Sabırlı ol . Çünkü yeryüzünde **hiçbir** şey bâki (sürekli) **değildir**. Allah'ın takdir ettiği şeyden de insanı koruyacak **hiçbir** sığınak **yoktur**.' ve (مَنْ صَدَّ عَنْ نِيرَانِهَا فَأَنَا ابْنُ) 'Kim onun ateşinden alıkoyarsa (bilsin ki) ben Kays oğluyum, benim için

⁵⁷² el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, 4/382: (وقد تجعل "لا" بمنزلة "ليس" لاجتماعهما في المعنى) ez-Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal*, s.44 ve Doğan, *Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.371: Benzerliği, onun gibi olumsuzluk anlamı / nefy anlamı içermesi ve mübtedâ-haberden oluşan isim cümlesinin başına gelmesidir.

⁵⁷³ Birgivi, *İzhâr*, s.66; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.160.

⁵⁷⁴ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.292; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.240; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1138; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.436; Yâkûb, *Mevsû'at'u'l-Hurûf*, s.382.

⁵⁷⁵ el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.159; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, s.317.

⁵⁷⁶ el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.385.

⁵⁷⁷ İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.436; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.269; Doğan, *Arapça İsim Cümlesini Yeniden Yapılandırılan Âmiller*, s.92.

⁵⁷⁸ Haḫîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-Î'râb*, s.373.

⁵⁷⁹ Abdülğani, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.213; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.67; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.371.

⁵⁸⁰ el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, 4/382; er-Rummânî, *Meânî'l-Hurûf*, s.83; el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.159; el-Mâleki, *Raşfu'l-Mebânî*, s.333; Haḫîb, *el-Mu'cemu'l-*, s.373; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.268: ("لا" النافية للوحدة: وهي العملة عمل "ليس"، أما بنو تميم فلا تعمل عندهم ويجب تكرارها وما بعدها مبتدأ.) Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.160; Molla Abdullah el-A'rnâşî, *Durretu's-Sadef*, s.42.

ondan ayrılmak **yoktur.**' beyitleri, (لا)'nın (ليس) gibi amel etmesine örnek olmaktadır.⁵⁸¹

(ليس)'nin haberine, olumsuzluğu tekit etmek için eklenen (الباء) harf-i cerinin, (لا رجلٌ بقائم) 'Adam kesinlikle ayakta değil.' cümlesindeki gibi, (ليس)'ye benzeyen (لا) edatının haberine de bitişmesi ve onun anlamını pekiştirmesi câizdir.⁵⁸² Ancak; Arapça için vurgu ifâde eden (الباء) edatının anlamının Türkçe tercümeyle yansıtılması şart değildir.

Anlam yönüyle, (ليس)'ye benzeyen (لا) edatının cümleye kattığı olumsuzluk, (إن)'ye benzeyen Lâ en-Nâfiye li'l-cins edatının taşıdığı olumsuzluktan farklıdır. (ليس)'ye benzeyen (لا) ile, hem 'tekilin' hem 'cinsin' olumsuzluğunu kasdetmek mümkündür. Meselâ (لا رجلٌ حاضرًا) cümlesinde iki anlam mevcuttur: 'Erkek cinsinden biri mevcut değildir' veyâ 'bir erkek mevcut değildir'. Bu cümlede iki veyâ daha fazla erkeğin mevcut bulunması ihtimâli vardır. Bundan dolayı (لا رجلٌ حاضرًا بل رجلان أو) (لا رجلٌ) denilmesi doğrudur. Ancak bu anlam, (إن) gibi amel eden (لا) için söz konusu değildir. O, sâdece cinsi olumsuzlaştırır. Bu yüzden de, (لا رجلٌ حاضرٌ بل رجلان أو) (لا رجلٌ) denmesi uygun değildir.⁵⁸³

2.1.1.2.1. (ليس)'ye Benzeyen (لا) Edatının Amel Etme Şartları

(ليس)'ye benzeyen (لا) edatının amel edebilmesi için gerekli olan şartlar şunlardır:

1- (لا)'nın hem ismi hem de haberi nekira bir isim olmalıdır.⁵⁸⁴

'Şu (لا تلميذٌ مقصراً من هؤلاء التلاميذ), 'Adam ayakta **değildir.**', (لا رجلٌ قادماً) öğrenciler arasında tembel bir öğrenci **yok.**', ve (لا رجلٌ أفضل منك) 'Senden daha

⁵⁸¹ Bkz: el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, s.331; er-Rummânî, a.g.e., s.83; ez-Zemaşserî, *el-Mufaşşal*, s.44; el-Enbârî, *el-İnşâf fî Mesâili'l-Hilâf*; s.312; el-Mâleki, *Raşfu'l-Mebânî*, s.337; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.292; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci*, s.316, (Beytin sonunda, lâ'nın haberi mahzuftur, takdîri (لا براخ لي) şeklindedir.); Beşşâre Kikânû, *Mu'cemu't-Teâbir*, s.163; Molla Abdullah el-A'rnâşî, a.g.e., s.42; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.284.

⁵⁸² ez-Zemaşserî, *el-Mufaşşal*, s.103; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, s.1/212 ve s.1/481.

⁵⁸³ el-Mâleki, *Raşfu'l-Mebânî*, s.335; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Megâni*, s.437; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.269 (لا رجلٌ في الدار بل رجلان); Abdulgani, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.213; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.284.

⁵⁸⁴ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/296: (... وأنها لا تعمل في معرفة); el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, 4/382: (... ولا تعمل إلا في نكرة); er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.83; el-İrbillî, *Cevâhirul'l-Edeb*, s.120, ('Leyse'ye benzeyen 'lâ' edatının, ma'rife ismin başına da gelebileceğini ifâde etmektedir.); ez-Zemaşserî, *el-Mufaşşal*, s.44; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.67, (Müellif, şiir zarûreti gibi durumlar hariç, ismin genellikle nekira olduğu bilgisini vermektedir.).

faziletli kimse yok.’ cümlelerinde, hem isim hem de haber konumundaki kelime, nekira isim olduğundan (لا) amel etmiştir.⁵⁸⁵

2- (لا) edatı ile ismi arasına –haberinin şibh-i cümle türündeki mâmulü hâriç- herhangi bir kelime girmemelidir, haberi de ismin önüne geçmemelidir. Bu şart gerçekleşmediğinde (لا) amel etmez.⁵⁸⁶

(لا ينجح كسولٌ في صفه) cümlesinde, haber önce geldiği için (لا)’nın ameli iptal olmuştur; ancak (لا عَلَيْكَ رَجُلٌ شَاهِدًا) ‘Hiç kimse senin aleyhinde şahit **değildir.**’ ve (لا عِنْدَكَ رَجُلٌ قَائِمًا) ‘Yanında, ayakta duran kimse yok.’ cümlelerinde, (لا)’nın ismi ile haberi arasına giren öge, haberin mâmulü olduğu için (لا)’nın ameli bozulmamıştır.⁵⁸⁷

3- (لا) edatının getirdiği olumsuzluğun, (إِلَّا) edatı ile bozulmaması gerekir. Bu şart gerçekleşmediğinde (لا) amel etmez; çünkü (ليس)’ye anlam yönünden benzerliği, olumsuz olma özelliğidir.⁵⁸⁸

(لا تَلْمِذٌ إِلَّا) ‘Vatanı sâdece vatandaş savunur.’, (لا مُوَاطِنٌ إِلَّا يَدَافِعُ عَن وَطَنِهِ) (لا رَجُلٌ إِلَّا جَاهِلٌ) ‘Züheyr’den daha iyi sâdece bir öğrenci var.’ ve (أَفْضَلُ مِن زَهِيرٍ) ‘Sâdece bir câhil var.’ cümlelerinde, (لا) edatının cümleye kattığı olumsuzluk anlamı, (إِلَّا) edatının bulunması sebebiyle ortadan kalktığından dolayı, (لا) amel etmemiştir.⁵⁸⁹

4- (لا) edatı, cümlede peşpeşe tekrar etmemelidir. Bu şart gerçekleşmediğinde (لا) amel etmez; çünkü ardarda gelen iki (لا) edatı, birbirlerinin olumsuzluğunu ortadan kaldırmaktadır.

(لا لا مَجْتَهَدٌ رَاسِبٌ) ve (لا لا تَلْمِذٌ كَسُولٌ) cümlelerinde, (لا) edatlarının artarda zikredilmeleri, amel kâbiliyetlerini iptal etmiştir.⁵⁹⁰

5- (لا) edatından sonra (لَنْ) edatının gelmemesi gerekir. Bu şart gerçekleşmediğinde de (لا) amel etmez.

⁵⁸⁵ el-Muberrid, a.g.e., 4/382; Hañib, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’l-İ‘râb*, s.373; Kañrib, *Mu‘cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.346.

⁵⁸⁶ el-Muberrid, a.y.; ez-Zemañşerî, a.g.e., s.103; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.269.

⁵⁸⁷ Bkz: Yâkûb, *Mevsûa‘tu’l-Hurûf*, s.383; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.161; Hañib, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’l-İ‘râb*, s.373.

⁵⁸⁸ ez-Zemañşerî, *el-Mufaşşal*, s.102; el-Mâleki, *Raşfu’l-Mebânî*, s.334; Birgivi, *İzhâr*, s.66; Yâkûb, *Mevsûa‘tu’l-Hurûf*, s.383; Hañib, a.g.e., s.373; Şâmî, a.g.e., s.160; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.269; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.362; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.371.

⁵⁸⁹ Yâkûb, a.g.e., s.383; Şâmî, a.g.e., s.160; Hañib, a.g.e., s.373.

⁵⁹⁰ Yâkûb, a.y., s.383; Hañib, a.y., s.373; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.284.

(لا إِنَّ مَجْتَهُدٌ رَاسِبٌ) ve (لا إِنَّ تَلْمِيذٌ مُتَقَاعَسٌ) cümlelerinde, (لا) edatlarını, aynı anlama sâhip (إِنَّ) edatlarının tâkip etmesi, (لا) edatlarının amel etmesini engellemiştir.⁵⁹¹

2.1.1.2.2. (لا) Edatının Haberine Atf Yapılması

(لا) edatının haberine, (بَلْ) ve (لَكِنَّ) harflerinden biri ile atf yapıldığında, mâtufun, merfu olması gerekir. Örneğin, (لا رَجُلٌ مُقِيمًا وَلَكِنْ رَاحِلٌ) ‘Adam kalıcı değil, aksine yolcudur.’ cümlesinde, mâtuf olan (رَاحِلٌ) kelimesi, mahzuf mübtedânın haberidir ve takdîri (وَلَكِنْ هُوَ رَاحِلٌ) şeklinde olur. Ancak, (لا) edatının haberine, bu iki atf harfi dışında başka bir harfle yapılacak atıflarda ise, mâtufun mansub olması uygundur: (لا رَجُلٌ قَنوعًا وَزَاهِدًا) ‘Adam kanaatkâr ve müstağni değil.’ cümlesi de bu kurala uygun bir örnektir.⁵⁹²

2.1.1.2.3. (لا) Edatının (ليس)’den Farkları

(لا) edatı (ليس) fiiline benzemekle berâber şu hususlarda ondan ayrılmaktadır:⁵⁹³

1- (ليس)’nin kullanımı çok yaygın iken, ona benzeyen (لا) edatının ameli yok denecek kadar azdır.

2-(لا) edatının haberi nâdiren zikredilir, çoğunlukla da hazfedilir.

3-(ليس) edatı, ma‘rife isim üzerinde âmil iken, ona benzeyen (لا) edatı ise nekira isim üzerinde âmildir.

2.1.2. Âtıl Nefiy ‘Lâ’sı

Âtıl lâ edatı, olumsuzluk anlamlı (لا العاطفة) ile yine olumsuz cevap ifade eden (لا الجوابية) bağlaçlarından başka, aynı anlamı ifâde eden bir nefiy lâsı türüdür. Bu tür (لا) bağlacının, âtife ve cevâbiyye türlerine benzeyen yönü, sadece anlam açısından olumsuz olmasıdır. İlgili eserlerde âmel etmeyen, ‘yalın olumsuzluk ifâde eden’ bu tür için, (لا النافية من غير العاطفة والجوابية), (لا النافية لمجرد نفي غير عاملة) veyâ sâdece (لا)

⁵⁹¹ Birgivi, *İzhâr*, s.66; Yâkûb, *Mevsûa ‘tu’l-Hurûf*, s.383; Hañib, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’l-Î‘râb*, s.373; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.362; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.283.

⁵⁹² Çelen, a.g.e., s.285.

⁵⁹³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/296; ez-Zemañşerî, *el-Mufaşşal*, s.44; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, s.240-241; Kañrib, *Mu‘cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.346; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî*, s.71.

(النافية) başlıkları ve tanımları kullanılmakta ve bu tür 'lâ' edatı, hem isim cümlesinin hem de fiil cümlesinin başına gelebilmektedir.⁵⁹⁴

2.1.2.1.İsim Cümlesinin Başına Gelen Âtıl Nefiy 'Lâ'sı

Bu tür 'lâ' edatı, hem ma'rife ismin, hem de nekira ismin başında bulunabilir.⁵⁹⁵ Her iki durumda da (لا)'nın tekrârı gerekli görülmektedir.

a) İsim cümlesinin başına gelen âtıl nefiy 'lâ'sı'nın ma'rife ismin başında gelmesi: (لا) edatı, ma'rife isimle başlayan bir cümlede başına geldiğinde, ma'rife isim üzerinde amel etmez, bu ismin merfu olarak kalması vâciptir; Bu (لا) edatı, cümleye, sâdece olumsuzluk anlamı katmakta ve (لا) edatının tekrarı vâcip kabul edilmektedir.⁵⁹⁶

(لا عبدالله ذاهبٌ ولا) 'Evde ne Zeyd var, ne de Amr.' ve (لا زيدٌ في الدار ولا عمرو) 'Ne Abdullah gidiyor, ne de onun kardeşi çıkıyor.' cümleleri, amel etmeyen, nefiy anlamlı 'lâ' edatının, ma'rife ismin öncesinde gelişine dâir örnekler olmaktadır.⁵⁹⁷

b) İsim cümlesinin başına gelen âtıl nefiy 'lâ'sı'nın nekira ismin başında gelmesi: (لا) edatı, nekira isimle başlayan bir cümlede başına geldiğinde ise, bu cümlede (إنّ)'ye benzeyen (لا) türünün veyâ (ليس)'ye benzeyen (لا) türünün amel etmesi için gerekli olan gramatik şartlar mevcut değil⁵⁹⁸ ve mevcut cümle ile salt olumsuzluk⁵⁹⁹ kastediliyorsa, (لا رجلٌ في الشارع ولا امرأة) 'Caddede erkek de yok kadın da.' cümlesindeki gibi, (لا) amel etmemekte ve (لا)'nın tekrârı gerekmektedir.⁶⁰⁰ İlgili cümle ile umûmî olumsuzluk kastediliyorsa, (لا) yine amel etmemekte ve (لا)'nın tekrârı gerekmektedir.⁶⁰¹ Bu umûmî olumsuzluk iki kısma ayrılır:

⁵⁹⁴ el-Mâleki, *Rasfu'l-Mebâni*, s.330; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dâni*, s.296; Hañib, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-İ'râb*, s.371; Kañrib, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.424-425; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.271; Doğan, *Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.383.

⁵⁹⁵ el-Mâleki, a.g.e., s.332.

⁵⁹⁶ el-Mâleki, a.y., s.332; el-Murâdî, a.g.e., s.299; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.243; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğâni*, s.439; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni*, s.158; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.351-352; el-Hamed – ez-Za'bi, a.g.e., s.271; Molla Abdullah el-A'rnâşi, *Durretu's-Sade*, s.42.

⁵⁹⁷ İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/393; ez-Zemañşerî, *el-Mufaşşal*, s.365; el-Murâdî, a.g.e., s.299.

⁵⁹⁸ el-Hamed – ez-Za'bi, a.g.e., s.271.

⁵⁹⁹ Şâmî, a.g.e., s.158: (ولا) "النافية على النكرات، فهي تدخل على نكرة غير مضافة، ولا (مشتبهة بالمضاف. وقد يراد بها النفي، ويرتفع ما بعدها على الابتداء والخبر.

⁶⁰⁰ Şâmî, a.g.e., s.158; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.351.

⁶⁰¹ Şâmî, a.y., s.158: (ولا) "النافية على النكرات، فهي تدخل على نكرة غير مضافة، ولا (مشتبهة بالمضاف. وقد يراد بها النفي، ويرتفع ما بعدها على الابتداء والخبر. أما إذا أريد بها النفي العام، فلا يخلو – في نظر النحويين – أن يفصل بينها وبين ما تدخل (عليه، أو لا يفصل. وإن فصل ارتفع بالابتداء والخبر ... و إن لم يفصل، فلا يخلو أن يكون بعد "النافية" عاملٌ مقدر. Ayrıca bkz: el-Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, s.332.

- (لا) ile, olumsuz anlam yüklediği kelimenin arası açılıp, araya başka bir öge girmişse ‘lâ’ amel etmez. Bu öge, (لا في الشارع أحدٌ ولا لك مالٌ) ‘Caddede hiç kimse yok, senin de hiç paran yok.’ cümlesindeki gibi, mukaddem haber, (لا)’nın olumsuzlaştırdığı kelime ise muahhar mübteda olur.⁶⁰²

- (لا) ile, başında bulunduğu kelime arasında, mukadder bir âmil vardır ve bu kelime (لا) edatının değil, bu âmilin mâmûlü olmaktadır. Örnek olarak, (لا كرامةٌ ولا) ‘Sana ne ikramda bulunacağım, ne de seni memnun edeceğim!’ cümlesi; (لا أهلاً ولا رحباً) ibâresinin takdîri de (لا (أَصَادِفَ أَهْلاً ولا رَحْباً) cümlesi kabul edilmektedir.⁶⁰³

Ancak, şiir zarûretinden ötürü, nekira ismin başında gelen ‘lâ’nın tekrarlanmaması câiz sayılmaktadır.⁶⁰⁴

2.1.2.2.Fiil Cümlesinin Başına Gelen Âtıl Nefiy ‘Lâ’sı

(لا) edatı genellikle muzâri fiili olumsuz yapmak için kullanılır ve muzâri ile berâber kullanımı için lafzî ve mânevî (şekil ve anlam) açıdan herhangi bir şarta ihtiyaç bulunmamaktadır. Mâzinin başına ise nâdiren, çeşitli sebeplerle gelir ve bu şekilde kullanımı için bâzı şartlar aranmaktadır.⁶⁰⁵

a) Fiil cümlesinin başına gelen âtıl nefiy ‘lâ’sı’nın mâzi fiilin başında gelmesi:

Çok yaygın olmamakla birlikte, mâzi fiil ile başlayan fiil cümlesinin başına gelen (لا) edatı, bu cümledeki herhangi bir kelimenin i‘râbına etki etmez. Yalnızca fiilin anlamını olumsuz hâle döndürür.⁶⁰⁶

(لا) edatı, mâzi fiilin başına geldiğinde, eğer cümlenin inşâsından maksat geçmiş zamandaki bir eylem hakkında bilgi vermek ise, bu edatın, başka bir fiilin başında

⁶⁰² İbnu’s-Serrâc, el-Uşûl, 1/394; İbn Nûriddin, *Mesâbîhu’l-Meğânî*, s.438; Şâmî, a.g.e., s.158.

⁶⁰³ el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, 4/380; İbnu’s-Serrâc a.g.e., s.1/394; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli’z-Zeccâci*, s.317; Şâmî, a.g.e., s.158.

⁶⁰⁴ İbn Nûriddin, a.g.e., s.439.

⁶⁰⁵ Fiillerin başına gelen bâzı olumsuzluk edatlarının, fiilin anlamına etkisi hakkında şu açıklama yapılmaktadır: (فإن (إعلم أن "فعل" نفيه "لم يفعل"؛ وإذا قال: "قد فعل" فإن نفيه "لما يفعل"؛ وإذا قال: "لقد فعل"، فإن نفيه "ما فعل"، لأنه كأنه قال: والله لقد فعل، فقال: والله ما فعل؛ وإذا قال: "هو يفعل"، أي هو في حال فعله، فإن نفيه "ما يفعل"؛ وإذا قال: "هو يفعل"، ولم يكن الفعل واقعاً، فنفيه "لا يفعل"؛ وإذا قال: "أيفعلن"، فنفيه "لا يفعل"، كأنه (قال: والله ليفعلن، فقلت: والله لا يفعل؛ وإذا قال: "سوف يفعل"، فإن نفيه "لن يفعل".

el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Hurûf ve’l-Edevât*, s.313. Nefiy işlevli (لا) ve (ما) edatları arasındaki fark için ayrıca bkz: İbn

Yaiş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, s.4/12; İbn Nûriddin, *Mesâbîhu’l-Meğânî*, s.434.

⁶⁰⁶ ez-Zemaşerî, *el-Mufaşşal*, s.364; el-Mâleki, *Raşfu’l-Mebânî*, s.331; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.297; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.387; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.158; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.384.

yaşatmasın!’, (لا زلت بك القدم) ‘Ayağın kaymasın! (Allah seni korusun.)’, (لا فضّ الله) ‘Allah izin vermesin!’ (لا سمح الله), (لا شئت يدك)⁶¹⁴, (لا تفتك فوك)⁶¹³, (لا قدر الله)⁶¹⁵ ‘Allah etmesin!’ cümleleri (لا) edatının mâzî fiile duâ ya da bedduâ anlamı kazandırmasına dâir bâzı örnekler olmaktadır.⁶¹⁶

b) Fiil cümlesinin başına gelen âtil nefiy ‘lâ’sı’nın muzârî fiilin başında gelmesi:

(لا النافية), mâzî fiilden daha sık, muzârî fiilin başına gelip, onun anlamını – genellikle- geleceğe tahsis etmekte yâni ona gelecek zamânın olumsuz bir anlam kazandırmakta, ancak fiil üzerinde amel etmemektedir. Ancak, başında lâ-i nâfiye bulunan muzârî fiil, geniş zamanda olumsuzluk anlamı da içerebilmektedir.⁶¹⁷ Örneğin, (لا يهمل العامل بعمله) ‘İşçi, görevini **ihmal etmez.**’, (لا يفعل غداً) ‘Yarın yapmaz/yapmayacak.’, (لا يقوم زيد ولا يذهب) ‘Zeyd **kalkmayacak** da **gitmeyecek** de.’ cümlelerinde ve (لا يلدغ المؤمن من جحر مرتين)⁶¹⁸ ‘Müslüman kişi, aynı hataya iki kez **düşmez.**’ hadîs-i şerîfinde, (لا) edatı muzârî fiilin önünde bulunmakta ve ona i’râb açısından bir etkide bulunmamaktadır.⁶¹⁹ (خالد لا يدرس ولا يكتب) cümlesinde de

el-Mevârid, s.145.) ve (حيّك الله وبيّك) fiili ile (حيّك) terkipli, ikileme olarak kullanılmaktadır (bkz: *el-Munazzametu’l-Arabiyye li’t-Terbiye ve’s-Sekâfe ve’l-Ulûm*, *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsî*, s.372; *Mecmeu’l-Luğati’l-Arabiyye*, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, s.80.).

⁶¹³ كانت العرب تعتبر أنّ من تمام آلة الفصاحة الأسنان، لذا كانوا يدعون على من يوتونه، أن لا ينزع الله من فمه (Beşşâre Kikânû, *Mu’cemu’t-Teâbir*, s.165. Konuşan kişinin konuşması beğenildiğinde söylenmekte olup ve ‘ne güzel söyledin, ağzına sağlık, yaşa, bravo’ demektir. M. Sâdi Çöğenli – Mustafa Kılıçlı – Yakup Şafak, *Arapça Edatlar ve Deyimler Sözlüğü*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisi, Erzurum, 1988, s.108; Şimşek – Uzun, *Arapça-Türkçe Deyimler Sözlüğü*, s.312.

⁶¹⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.244; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğânî fî Hurûfi’l-Meânî*, s.434; Aşkar, *Mu’cemu Ulûmi’l-Luğati’l-Arabiyye*, s.351. ‘Ellerin dert görmesin, mükemmel, hârika’ anlamlarına gelmektedir. Çöğenli vd., *Arapça Edatlar ve Deyimler Sözlüğü*, s.107. Benzeri ifâdeler için bkz: Şimşek – Uzun, *Arapça-Türkçe Deyimler Sözlüğü*, s.231.

⁶¹⁵ ‘Allah esirgesin, Allah etmesin, Allah göstermesin’ anlamlarına gelmektedir. Çöğenli vd., *Arapça Edatlar ve Deyimler Sözlüğü*, s.108; Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.450.

⁶¹⁶ İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/400; el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.150; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.365; el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.341; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.391; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.271; Molla Abdullah el-A’rnâşî, *Durretu’s-Sadef*, s.43.

⁶¹⁷ ez-Zemaşşerî, a.g.e., s.364; el-Mâlekî, a.g.e., s.330; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.296; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.244; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğânî*, s.434; el-A’rnâşî, a.g.e., s.42; (ونكون "لا" لنفي) (المستقبل); Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.360; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.384; Çörtü, a.g.e., s.450.

⁶¹⁸ el-Buḥârî, *es-Sahîh*, Kitâbu’l-Edeb 83, Hadis no: 6133.

⁶¹⁹ el-Heravî, a.g.e., s.149; el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.271; el-A’rnâşî, *Durretu’s-Sadef*, s.42.

görüldüğü gibi, başında nefyedici (لا) edatı bulunan muzâri fiile atıf yapılacaksa, mâtuf konumundaki muzâri fiilin başında (لا) edatının tekrarlanması câiz görülmektedir.⁶²⁰

Bâzı nahiv âlimleri, kasemin olumsuz cevâbında (لا) edatının kullanılmasını mecbur kılmaktadırlar. (تالله لا يقوم عليّ) ‘Yemin olsun ki Ali **kalkmayacak.**’, (والله لا والله لا أفعل ذلك) ‘Allah’a yemin olsun, şöyle şöyle yapmayacağım.’ ve (أفعل كذا وكذا) ‘Vallâhi, bunu edediyyen yapmayacağım.’ cümlelerinde bulunan (لا) edatları, bu konumdaki (لا) türüne örnek olmaktadır.⁶²¹ (لا) edatının, (لا والله لا يقوم زيد من مكانه) ‘**Yo, yoo!** Vallâhi Zeyd yerinden **kımıldamayacak.**’ cümlesinde görüldüğü üzere, kasemden önce, cevaba hazırlık amacıyla kullanılması ise câiz sayılmaktadır.⁶²²

2.2.Lâ-ı Âtife (لا العاطفة)

Tükçede, ‘eş görevli kelimeleri, kelime öbeklerini ve cümleleri, birbirine, çeşitli anlam ve görev ilişkileri kurarak bağlama işlemi’⁶²³ yapan sözcüklere bağlaç denmektedir. Arapçada bağlaç görevli kelimeler, genellikle, hurûfu’l-atf veyâ edevâtu’r-rabt olarak adlandırılır.⁶²⁴

Bir kelime veyâ cümleyi, öncesinde bulunan bir kelimeye veyâ cümleye bâzı edatlarla/harflerle bağlama işlemine atıf veyâ nesak denmektedir.⁶²⁵ Bağlama edatından (atıf harfinden) sonra gelen unsura ‘mâtuf’, önce gelen unsura ise ‘mâtufun aleyh’ denilir. Mâtuf, i’râb açısından, mâtufun aleyh’in hükmüne tâbidir.⁶²⁶ Atıf, ilgili âmilin, mâtuftan önce tekrar kullanılma ihtiyâcını ortadan kaldırdığı için, dilde kısaltma işlevi

⁶²⁰ Hañib, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’l-İ‘râb*, s.372; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.384.

⁶²¹ Bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/105 ; el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.151; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.381; el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.330; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Mebânî*, s.156.

⁶²² el-Mâlekî, a.g.e., s.331; Şâmî, a.g.e., s.157; el-A‘rnâşî, *Durretu’s-Sadeğ*, s.54, (Müellif, bu konumdaki lâ edatını zaid olarak değerlendirmektedir. Bu konuya çalışmamızın ikinci bölümünde detaylı bir şekilde temas edilecektir.). Muzâri fiilden önce gelen lâ-i nâfiye hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati’l-Kur‘ân*, s.1823-1824.

⁶²³ Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, s.49.

⁶²⁴ Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.73.

⁶²⁵ ‘Atıf’ veyâ ‘nesak’ terimleri yerine ‘şirke(t)’ terimi de kullanılabilir. Bkz: Mahmud Ukkâşe, *er-Rabî fi’l-Lâfzi ve’l-Mânâ Te’sil ve Tatbîk fi Dav’i İlmi’l-Luğati’n-Nassî*, 1. Baskı, en-Nâşir: el-Ekâdîmiyye el-Hadise li’l-Kitâbi’l-Câmiyyi, Kâhire, 2010, s.246.

⁶²⁶ Bkz: el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.294; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.270; Abdulhamîd, *et-Tuhfe*, s.179; Ömer, *Devru Hurûfi’l-Atf*, s.13-14; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.361; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.73; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.6; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.60.

görmektedir.⁶²⁷ Arap dilinde, (و), (ف), (تَمْ), (أُو), (حَتَّى), (أَمْ), (إِمَّا), (لَا), (بَلْ), (لَكُنْ) ve (لَيْسَ) kelimeleri, atıf edatı olarak işlev görmektedirler.⁶²⁸

2.2.1. (لَا) Edatının Atıf Konusu Çerçevesindeki Görevi

Atıf edatlarından, (لَا) edatının görevi, mâtufun aleyhteki olumlu hükmü, mâtuftan kaldırmaktır. Diğer bir deyişle, mâtufun, mâtufun aleyhte bulunan eyleme veyâ özelliğe iştirak etmediğini ifâde etmektedir.⁶²⁹

2.2.2. (لَا) edatının Atıf Görevini Yapabilmesi İçin Gerekli Şartlar

(لَا) edatının, bağlama işlevi görebilmesi için, bulunduğu cümlede aranan bâzı şartlar vardır:

1- Kendisinden önceki cümle/yapı olumlu olmalı, veyâ emir ya da nidâ üslubu içermelidir.⁶³⁰ “Çünkü (لَا) bağlacı ile birlikte olumsuzluk anlamının oluşması, ancak olumlu bir yapıdan sonra mümkün olmaktadır.”⁶³¹

Konuya dâir kaynaklarda yer alan; (هذا زيدٌ لا عمرو) ‘Bu Amr değil, Zeyd.’, (خليلٌ كاتبٌ لا شاعرٌ) ‘Halil şâir **değil**, yazar.’ ve (هذا بلدٌ خصيبٌ لا جددٌ) ‘Bu kurak değil, verimli bir beldedir.’ isim cümleleri ile (قام زيدٌ لا عمرو) ‘Amr değil, Zeyd kalktı.’, (جاءني عليٌّ لا خالدٌ) ‘Bana Hâlit değil, Ali geldi.’, (خرج أبوك لا أخوك) ‘Kardeşin **değil**, baban çıktı.’, (سافر زهيرٌ لا خالدٌ) ‘Hâlit değil, Züheyr yola çıktı.’, (نجح زيدٌ لا عمرو) ‘Amr değil, Zeyd başardı.’, (اشتريتُ كتابا لا قلمًا) ‘Bir kalem **değil**, kitap satın aldım.’, (غفرَ اللهُ لِزيدٍ لا لبكرٍ)⁶³² ‘Allah (ضربتُ زيدا لا عمرا) ‘Amr’a değil, Zeyd’e vurdum.’,

⁶²⁷ Ömer, *Devru Hurûfi'l-Atf*, s.14; Ukkâşe, *er-Rabt*, s.247.

⁶²⁸ Geniş bilgi için bkz: el-Muberrid, *el-Muktedab*, 1/148-150; Abdulhamîd, *et-Tuhfe*, s.179-182; Abdulğânî, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.323-326; Ukkâşe, a.g.e., s.265-304; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.73-74; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.50-63. Atıf üçe ayrılmaktadır: Lâfza atıf, mahalle atıf, mânâya atıf. Her kısma dâir örnek âyet-i kerîmeler için bkz: el-Kattân, *Mebâhis*, s.197.

⁶²⁹ Bkz: el-Muberrid, a.g.e., 1/149; el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.330; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.378; Abdulğânî, a.g.e., s.326; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.388; Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.370; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.270; Ukkâşe, a.g.e., s.248 ve 300; el-Hamyânî, *Hurûfu'l-Meânî*, s.187; el-A'mâşî, *Durretu's-Sadev*, s.39; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.89; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.375.

⁶³⁰ el-Mâlekî, a.g.e., s.330; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.242; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.294, (Müellifin aktardığına göre, İbn Sa'dân, nidâdan sonra münâdâya atıf yapılmasının Arap kelâmında bulunmadığını iddiâ etmektedir.); Yâkûb, a.g.e., s.388; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.155; el-Hamed – ez-Za'bi, a.g.e., s.270; Hañîb, a.g.e. *fi'l-İ'râb*, s.370; Kañrib, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.426; Ukkâşe, a.g.e., s.300, (Müellif, 'nidâ' üslûbunu atıf konusuna dâhil eden kişinin, Sibeveyh olduğunu nakletmektedir.); Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî alâ Tertîbi Hurûfi'l-Meânî*, s.71; Çelen, a.g.e., s.89; el-A'mâşî, a.g.e., s.39; Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.150; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.360; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.60; Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.449.

⁶³¹ Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.376.

⁶³² Ukkâşe, *er-Rabt fi'l-Lâfzi ve'l-Mânâ*, s.300; (Bu cümle, (لَا) edatının, duâ üslûbunda atıf harfî olarak kullanıldığını göstermektedir.);

Zeyd'i bağışlasın, Bekir'i' **değil.**,⁶³³ (هَلَّا تَضْرِبُ زَيْدًا لَا عَمْرًا) 'Amr'ı **değil**, Zeyd'i dövsen.',⁶³⁴ (لَعَلَّ زَيْدًا لَا عَمْرًا مُنْطَلِقًا) 'Umarım Amr **değil**, Zeyd gidiyor.' ve (مررت) (برجلٍ لا امرأة) 'Bir kadına değil, bir adama rastladım.' fiil cümleleri, olumlu yapıda cümleler olduklarından, bu cümlelerdeki (لا) edatları, atıf işlevi görmektedirler.⁶³⁵ Ancak, olumlu yapıdaki bir cümlede, birden fazla mâtuftun olması durumunda, birinci mâtuftan sonra (و) bağlacının da getirilmesi gerekmektedir.⁶³⁶

Yine; (البس القميص الأبيض لا) 'Amr'a değil, Zeyd'e vur.', (اضرب زيدا لا عمرا) ' (كافئ زيدا لا خالدا) ve ' (خذ الكتاب لا القلم) 'Mâvi **değil**, beyaz gömlek giy.', (الأزرق) ' (يا ابن أخي لا ابن عمي) 'Amcamın oğlu değil, ey kardeşimin oğlu.', (يا زيد لا سعد) ve (يا خالد لا عمرو) 'Ey Zeyd, Sa'd **değil.**' cümleleri de nidâ üslûbuyla kurulan cümleler olduklarından, bu cümlelerde geçen (لا) edatları, atıf fonksiyonu icrâ etmektedirler.⁶³⁷

2- Kendisinden önce veyâ sonra başka bir atıf edatı olmamalıdır.⁶³⁸ "Çünkü Arapçanın genel karakteri gereği, bağlaç, başka bir bağlaçla birlikte kullanılmaz; iki atıf edatının berâber bulunması durumunda, (لا) edatı bağlama görevi yüklenmez, sâdece, cümleye olumsuzluk ya da olumsuzluğu pekiştirme anlamı katar."⁶³⁹

Konuya dâir kaynaklarda yer alan; olumsuz yapıdaki, (لا يدخل الجنة الكافر ولا) 'Bana Ali de (ما جاءني علي ولا خالد) 'Cennete kâfir de giremez, müşrik de.', (المشرك

⁶³³ Ukkâşe, a.y.. Bu cümle, (لا) edatının, 'tahdîd/teşvik' üslûbunda atıf harfi olarak kullanıldığını göstermektedir.

⁶³⁴ Ukkâşe, a.y.. Bu cümle, (لا) edatının, teraccî üslûbunda atıf harfi olarak kullanıldığını göstermektedir.

⁶³⁵ el-Muberrid, *el-Muktedab*, s.1/149; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.84; el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.150; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.378 (Müellif, 'âtife' yerine 'nesak' terimini kullanmaktadır.); Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.388; Kaṭrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.426; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.376; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.360; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.89-90.

⁶³⁶ Bu kural ve örneği el-A'mnâşî, *Durretu's-Sadeḫ*, s.40'da şu şekilde geçmektedir: (ولا يجوز نكريرها) (بدون دخول الواو عليها، فلا تقول 'قام زيد لا عمر لا بكر' بل تقول 'لا عمر ولا بكر' Durretu's-Sadeḫ müellifi, ikinci mâtuftun başında (و) ve (لا) bağlaçlarını berâber şart koşmaktadır. *el-Mu'cemu'l-Vâfi* müellifleri ise mezkûr konuyu şu ifâdelerle aktarmaktadır: (إذا كان المعطوف متعددا فلا) (نكرر "لا" اكتفاء بوحدة لإفادة النفي، نحو: زارني خالد لا سعيد وزيد ومحمد). Bu ifâdelerden de anlaşılmalıdır ki, *el-Mu'cemu'l-Vâfi* müellifleri ikinci ve üçüncü mâtufların başlarında sâdece (و) bağlacını yeterli görmektedirler. el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.270.

⁶³⁷ Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.388; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.90; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.376.

⁶³⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Leḫib*, s.242; Yâkûb, a.g.e., s.388; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.156; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.155; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.270; Kaṭrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.426; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî*, s.73; Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.151; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.361; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.60.

⁶³⁹ Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.378.

gelmedi, Hâlit de gelmedi.’, (ما سافر زهيرٌ ولا خالدٌ) ‘Ne Züheyr ne de Hâlit yola çıktı.’, ve ⁶⁴⁰(لا تكن حلوًا فتزدرَدَ ولا مُرًا فتُلَفِّظَ) ‘Tatlı olma, yutulursun; acı da olma, atılırsın!’ fiil cümleleri ile yine olumsuz yapıdaki (ليس زيدٌ ولا أخوه ذاهبين) ‘Ne Zeyd, ne de kardeşi gidiyor.’, (ما عمروٌ ولا خالدٌ منطلقين) ‘Amr da Hâlit de gitmiyor.’, (ليس زيدٌ قائمًا) ‘Bu ne baban, ne de kardeşin.’ isim cümleleri, hem atıf görevli (و) edatını, hem de atıf görevli (لا) edatını içerdiğinden dolayı, bu cümlelerdeki (لا) edatlarının atıf görevleri ortadan kalkmaktadır.⁶⁴¹ Diğer bir deyişle, (لا) edatından önceki yapının olumsuz formda olması durumunda (لا) edatına (و) edatının eşlik etmesi zorunlu olmakta, bu durumda cümledeki atıf işlevini (و) harfi sağlamaktadır.⁶⁴² Ancak bu (لا) edatları, nefy anlamlarını korumakta ve cümledeki olumsuzluk anlamının pekiştirilmesine yardımcı olmaktadır.⁶⁴³

Yine, olumlu formdaki (جاءني زيدٌ، لا، بل عمرو) ‘Bana Zeyd uğradı, yok, bilâkis Amr uğradı.’ ve (صام زيدٌ لا بل خالدٌ) fiil cümleleri ile aynı formdaki (أسابيعُ الشهرِ ثلاثةٌ،) ‘Araba geçti; yok, aksine tren geçti.’ isim cümlelerinin, hem atıf görevli (بل) edatını, hem de atıf görevli (لا) edatını içermelerinden ötürü, bu cümlelerde yer alan (لا) edatlarının atıf işlevleri ortadan kalkmaktadır.⁶⁴⁴ Bunun yanında, bu (لا) edatları, içinde buldukları bu cümlelere olumsuzluk anlamı katmaya devam etmektedirler.

3- Kendisinin öncesi ile sonrası birbirine zıt olmalı, bağlananlar, anlam olarak biri diğerinin kapsamına girebilecek türden olmamalıdır.⁶⁴⁵ Bu kuralın ihlâli durumunda, ilgili cümle anlatım bozukluğu içeren bir cümle olmaktadır. Örneğin, (جاءني رجلٌ لا امرأةً) ‘Bana bir kadın değil, bir adam geldi.’ cümlesinde, (لا) edatından sonraki ögenin, (yâni mâtufun), (لا) edatından önceki ögenin (yâni mâtufun aleyhin)

⁶⁴⁰ ‘Ne yavuz ol, asıl; ne yavaş ol, basıl.’ Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, s.302.

⁶⁴¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 1/60; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.243; Yâkûb, a.g.e., s.388; el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.270; Çelen, a.g.e., s.89; Doğan, a.g.e., s.378-379; Akdağ, a.g.e., s.361.

⁶⁴² el-Hamyânî, *Hurûfu’l-Meânî*, s.187; Ukkâşe, *er-Rabt fi’l-Lâfzi ve’l-Mânâ*, s.301.

⁶⁴³ Ukkâşe, a.y., s.301; Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.153.

⁶⁴⁴ Yâkûb, *Mevsua’ tu’l-Hurûf*, s.388; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.270; Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.151; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.378.

⁶⁴⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.243; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.156; Yâkûb, a.g.e., s.388; el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.270; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî*, s.73; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.361; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.89; Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.151; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.378; Yalar, *Arap Dilinde Harf*, s.60.

cinsi kapsamına giremeyen bir varlık olması hasebiyle, bu cümle hem kural açısından hem de anlam açısından doğru bir cümledir.⁶⁴⁶

Fakat; çeşitli eserlerde geçen, (مدحتُ رجلاً لا قائداً) ‘Komutanı değil, bir adamı övdüm.’, (أكلتُ تفاحاً لا فاكهةً) ‘Zeyd’e değil, bir erkeğe rastladım.’, (مررتُ برجلٍ لا زيدٍ) ‘Meyve değil, elma yedim!’ ve (قابلتُ زيداً لا إنساناً) ‘Zeyd’le karşılaştım, insanla değil!’ cümlelerinde görüldüğü üzere, mâtuf ve mâtufun aleyh konumundaki kelimelerin, birbirlerinin cinsleri kapsamına girebilecek varlıklar olmalarından ötürü, bu tür atıflar makbul sayılmamaktadır.⁶⁴⁷

2.2.3. (لا) Edatı ile Cümlelerin Cümleye Atfı

Lâ edatından sonra, (زيدٌ قائمٌ لا عمرو قائمٌ ولا بشرٌ) ‘Zeyd ayaktadır; Amr da Bîşr de ayakta değildir.’ örneğinde görüldüğü üzere, isti’nâfiyye cümlesi gibi, i’râbtan mahalli olmayan bir cümle bulunduğu, lâ edatının tekrarı olmaksızın atıf câiz değildir.⁶⁴⁸

İşlemekte olduğumuz konuya dâir, kaynaklarda sunulan (زيدٌ يعملٌ لا يتكاسلٌ) ‘Zeyd çalışıyor, yok tembellik yapıyor.’, (أقومٌ لا أقعدُ) ‘Kalkıyorum, yok oturuyorum.’, (أعجبني أن تقوم لا تقعد) ‘Kalkışın dikkatimi çekti, yok yok oturuşun.’ ve (ليقم زيدٌ لا يقعدُ) ‘Zeyd kalksın, yok yok otursun.’ cümleleri ise, muzâri fiilin, muzâri fiile ve emir fiilin de emir fiile, dolayısıyla, (her fiilin aynı zamanda bir cümle olması gerçeğinden hareketle), cümlelerin cümleye atfedilebilmesinin câiz oluşunu gösteren örneklerdir.⁶⁴⁹

Bâzı nahiv bilginleri, ‘haberî ifâdenin, talebî ifâde ile karışma ihtimâli olduğundan’ mâzi fiilin mâzi fiile atfını uygun görmemişlerdir. Örneğin, (قام زيدٌ لا قعد) cümlesinde, mâtufun başındaki (لا) edatının, mâzi fiile olumsuzluk anlamı mı yoksa bedduâ anlamı mı kattığı net olarak belli olmadığından, bu atfı doğru

⁶⁴⁶ Ukkâşe, a.g.e., s.300; Akdağ, a.g.e., s.360.

⁶⁴⁷ Bkz: Yâkûb, *Mevsûa ‘tu’l-Hurûf*, s.388; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.270; Ukkâşe, *er-Rabt fi’l-Lâfzi ve’l-Mânâ*, s.300; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.361; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.378.

⁶⁴⁸ el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.295; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.377.

⁶⁴⁹ el-Mâlekî, *Raşfu’l-Mebânî*, s.330; Yâkûb, a.g.e., s.388. *Durretu’s-Sade*, s.40’da muzâri fiilin, muzâri fiile atfının câiz oluşuna gerekçe olarak, onun isme benzerliği zikredilmektedir. Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.361’de (أقرأ الكتاب لا تقرأ المجلة) cümlesini örnek göstererek, (لا) edatının, muzâri fiili muzâri fiile atfedebileceğini söylemektedir. Ancak bu cümlede yer alan (لا) edatı, atıf lâ’sı değil, nehiy lâ’sıdır.

bulmamaktadırlar.⁶⁵⁰ Bâzı nahivciler ise, duâ üslûbu olmadığına, haberî üslup olduğuna dâir bir karîne bulunduğunda mâzi fiilin mâzi fiile atfını câiz görmüşlerdir.⁶⁵¹

Hurûfu'l-meânî alanında eser yazmış müelliflerin dikkat çektikleri bir başka önemli husus ise şudur: Haber, hal ve sıfat konumundaki öğelerin başında (لا) edatını bulduracak şekilde bir cümle inşâ edilmek istendiğinde, bu 'haber'e, 'hâl'e ve 'sıfat'a, başında (لا) edatının tekrarlandığı bir kelimenin atfı şart koşulmakta ve bu konumdaki (لا) edatı, atıf harfi olmaktan çıkarak sâdece olumsuzluk anlamı vermektedir.⁶⁵²

Konumuza dâir muhtelif kaynaklarda serdedilen; (زيد لا شاعرٌ ولا كاتبٌ) 'Zeyd ne şâirdir ne de yazar.' ve (النهر لا متسخٌ ولا نظيفٌ) 'Nehir ne kirli, ne de temiz.', cümleleri, yukarıdaki kâidenin 'haber' maddesine ilişkin; (جاء زيدٌ لا ضاحكًا ولا باكياً) 'Zeyd ne gülerken, ne de ağlayarak geldi.' ve (حضر زهيرٌ لا مبكرًا ولا متأخرًا) 'Züheyr, ne erken, ne de geç geldi.' cümleleri, mezkûr kâidenin 'hal' maddesine ilişkin; (رأيتُ هذا بيتٌ لا قديمٌ ولا) 'Ne uzun, ne de kısa bir adam gördüm.' ve (رجلاً لا طويلاً ولا قصيراً) 'Bu ne eski ne de yeni bir evdir.' cümleleri ise, mezkûr kâidenin 'sıfat' maddesine ilişkin örnekler olmaktadır.⁶⁵³ Bütün bu cümlelerdeki (لا) edatları artık atıf özelliklerini yitirmiş bulunmakta, sâdece olumsuzluk anlamı taşımaktadırlar.

2.3.Lâ-ı Cevâbiyye (لا الجوابية)

Cevâp lâ'sı (لا الجوابية), olumlu bir soru cümlesine, olumsuz cevap vermek için kullanılan 'lâ' türüdür. Olumsuz soruya olumsuz cevap vermek için ise 'lâ' kullanılmaz. 'Hayır' anlamına gelen cevap lâ'sı, 'evet' anlamına gelen, iki cümle arasında bağlantı kuran, kabul ve onaylama görevli tasdik edatı (نعم)'ın zıttıdır.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ Bkz el-Mâleki, a.g.e., s.330; el-Murâdi, a.g.e., s.294; Yâkûb, a.g.e., s.388; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.155; Ukkâşe, a.g.e., s.300; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.377.

⁶⁵¹ el-Murâdi, a.g.e., s.295.

⁶⁵² el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.161; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.270: (عندما يكون معطوفها) مفردا يصلح لأن يكون خبراً أو حالاً أو صفة لموصوف سابق، فهي غير عاطفة ويجب تكرارها) Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.152.

⁶⁵³ Konu için bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/429 ve s.3/76; el-Murâdi, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.299; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.244; İbn Nûriddin, *Mesâbilu'l-Meğânî*, s.438; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.351; Kaṭrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.426; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.270-271; Bakırcı - Çöğenli, *Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü*, s.169; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.375-379.

⁶⁵⁴ Bkz: Kaṭrîb, a.g.e., s.427; el-Hamed – ez-Za'bi, a.g.e., s.270; Doğan, a.g.e., s.381.

(لا الجوابية) bâzı hurûfu'l-meânî eserlerinde müstakil başlık altında incelenirken,⁶⁵⁵ bâzı eserlerde ise nâfiye lâ'sı ana başlığı altında bir alt başlık olarak ele alınmıştır.⁶⁵⁶

La el-cevâbiyye'den sonra, cevabın devâmı olan kısım genellikle hazfedilmektedir. Örneğin, (هل جاء علي؟) 'Ali geldi mi?' sorusuna, olumsuz cevap verilmek istendiğinde sâdece (لا) denmesi yeterlidir, fakat cevap cümlesi, (لا، ما جاء، علي) 'Hayır, Ali gelmedi.' takdîrindedir, (لا) tek başına bu anlamı sağladığından dolayı, bu kısım zikredilmemiştir. Yine, (أجاءك زيد؟) 'Zeyd sana geldi mi?' ve (هل قرأت ذلك الكتاب؟) 'Bu kitabı okudun mu?' soru cümlelerine, olumsuz anlam ifâde eden bir cevap vermek istendiğinde, yalnızca (لا) edatının kullanılması, merâmın anlaşılmasına yetmektedir, fakat cevap cümleleri sırası ile (لا، لم يجئ علي) 'Hayır, Ali gelmedi.' ve (لا، ما قرأت ذلك الكتاب) 'Hayır, bu kitabı okumadım.' takdîrindedir ve bu kısımlar, soru cümlelerinin tekrârı mâhiyetinde olmaları sebebiyle hazfedilmiştir.⁶⁵⁷

Bu ve benzeri örneklerde, (لا) edatının aynı zamanda, hazfedilen cümlelerin de yerini tuttuğu kabul edilir. Ancak, (لا)'nın, mahzuf cümlelerin yerini tutması sebebiyle kelâm sayılıp-sayılmayacağı husûsu, dilciler nezdinde tartışılmaktadır.⁶⁵⁸

2.4.Lâ-ı Nâhiye (لا الناهية)

(لا) edatının işlevlerinden biri de nehiy anlamı sağlamasıdır.⁶⁵⁹

2.4.1. Nehy'in Tanımı

Emrin zıttı olan nehiy, bir şeyin yapılmamasını istemek demektir. Tâbir-i diğerle nehiy, otorite ve üstünlükle, bir fiilin kesin olarak yapılmamasını emretmek için konulmuş sözdür.⁶⁶⁰ Genellikle (لا الناهية) terimiyle ifâde edilen nehiy lâ'sı, bâzı eserlerde (لا الطلبيّة) adıyla da kullanılmaktadır.⁶⁶¹

⁶⁵⁵ Bkz: Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.373; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.361; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.381.

⁶⁵⁶ Bkz: el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.331; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.438; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.351; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.157.

⁶⁵⁷ Bkz: el-Mâlekî, a.g.e., s.331; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.243; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.383; Hañîb, a.g.e., s.373; Aşkar, a.g.e., s.351; Şâmî, a.g.e., s.157; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.270; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.390; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî*, s.73; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.361; Çelen, *Arapça'da*, s.116; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.381.

⁶⁵⁸ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.296; el-Muzenî, a.g.e., s.383; Yâkûb, a.g.e., s.390; Şâmî, a.g.e., s.157.

⁶⁵⁹ el-A'mâşî, *Durretu's-Sadeğ*, s.43.

⁶⁶⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.246; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/535; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.351; Abdulhamîd, *et-Tuhfe*, s.119; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu'l-Meânî*, s.74; Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1971),

2.4.2. Nehiy Edatının Amel ve Anlam Açısından İşlevi

Nehiy edatı, hem nehy-i hâzırda hem nehy-i gâibde (لا) edatıdır⁶⁶² ve muzâri fiil ile kullanılır. ⁶⁶³ (لا الناهية) önüne geldiği muzâri fiilin anlamını olumsuz emre çevirirken, i'râb açısından da onu cezmeder. ⁶⁶⁴ İsimlerin başına da gelebilen (لا) edatının, muzâri fiil üzerinde amel edip onu cezmedebilmesinin sebebi, nehy anlamının sağlanmasının sâdece muzâri fiile tahsis edilmesidir. ⁶⁶⁵ (لا) edatı, cezm etme işlevinden ötürü çeşitli eserlerde cezm edatları başlığı altında ele alınmaktadır. ⁶⁶⁶

(لا الناهية), Arap dilinde, ⁶⁶⁷ (لا تَحْرِقُ بَيْتَكَ لِخَافَةِ الْفِرَّانِ) ‘Pireye kızıp, yorgan yakma!’ ve (لا يَتَقَاعَسُ أَحَدُكُمْ عَنْ نُصْرَةِ وَطَنِهِ) ‘Sizden hiçbiriniz memleketinizin zaferi husûsunda gevşeklik göstermesin.’ cümlelerinde görüldüğü üzere, hem muhatap hem de gâip sîgalarda, kullanılmaktadır. ⁶⁶⁸ Nehiy lâ’sının, (لا أَهْنُ مَا دَمْتُ عَلَى قَيْدِ الْحَيَاةِ) cümlesinde olduğu gibi, meçhul-mütekellim sîgaya gelebilmesi mümkün iken; çeşitli eserlerde neredeyse tek örnek olarak kaydedilen (لا أُرَيْتَكَ هَهُنَا) ‘Seni burada görmeyeyim.’ cümlesindeki gibi mâlum-mütekellim sîgaya bitişmesi pek nâdirdir. ⁶⁶⁹ Muzârî fiilin sonuna bitişip, ondaki anlamı pekiştiren tekit nûn’u ise, ⁶⁷⁰ (لا تَحْقِرَنَّ مِنْ) ‘Sakin, arkadaşını gülyüzle karşılamak gibi

Hukûk-u İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu, (I-VIII), Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1/62; Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s.338; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.79.

⁶⁶¹ Bkz: el-İrbillî, *Cevâhirul’l-Edeb*, s.122; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.300; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1141; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.379; Birgivi, *İzhâr*, s.68; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.388; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.161.

⁶⁶² Sa’deddin et-Teftâzânî, *Muhtasarı Şerhi Miftâhi’l-Ulûm*, Tahkik: Abdulhamîd Hindâvî, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 2010, s.213.

⁶⁶³ es-Suyûtî, a.y.; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî*, s.74.

⁶⁶⁴ el-Murâdî, a.g.e., s.300; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.246; Şâmî, a.g.e., s.161; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.272; Haşîb, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal fi’l-İ’râb*, s.371; Kaşîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.426; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.386; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.362; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.248. Ayc bkz: er-Rummânî, *Kitâbu Meânî’l-Hurûf*, s.83; el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.339; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğânî*, s.440; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.379.

⁶⁶⁵ el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.339.

⁶⁶⁶ Bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/8; Abdulgânî, *en-Nahvu’l-Kâfi*, s.48; Çelen, a.g.e., s.248.

⁶⁶⁷ Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, s.305.

⁶⁶⁸ Bkz: ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurûfi’l-Meani*, s.32; el-İrbillî, a.g.e., s.122; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.246; ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1141; Yâkûb, a.g.e., s.389; el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.272; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.386; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.362; Çelen, a.g.e., s.248.

⁶⁶⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.246-247, (Müellif, (لا أُرَيْتَكَ هَهُنَا) cümlesinin (لا تَكُنْ هَاهُنَا فَارَاك) takdîrinde olduğunu ifade etmektedir.); Aşkar, *Mu’cemu Ulûmi’l-Lugati’l-Arabiyye*, s.352; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.389; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.272-273; Çelen, *Arapça’da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, s.248-249.

⁶⁷⁰ Müslim, *es-Sahîh*, Kitâbul-Birru ve’s-Sıla, Hadis no: 2626.

kolay bir fiil bile olsa, hiçbir iyiliği küçümseme.’ hadîs-i şerîfinde de görüldüğü üzere, nehiy kiplerinin sonuna da gelmektedir.⁶⁷¹

2.4.3. Nehy’in, Hakîkî Anlamı Yanında, İfâde Ettiği Diğer Anlamlar

(لا الناهية), hakîkî olumsuz emir anlamı⁶⁷² ifâde etmesinin yanı sıra, -emir fiilde olduğu gibi- çeşitli karînelerle, duâ, temennî, tehdid vb. anlamlarını da içerir.⁶⁷³ Fiilin yapılmamasını isteme, alt makamdan üst makâma talep şeklinde oluyorsa bu nehiy, ‘duâ’ adını almakta (لا يقطع الله يمينك); talep, eşit seviyeler arasında cereyân ediyorsa, bu durumda da ‘ricâ’ veyâ ‘iltimas’ (يا أخي لا تلعب فألإمتحان قريب) ‘Kardeş! Bırak oyunu; bak sınav yakın.’ adını almaktadır.⁶⁷⁴ Nehiy kalıbının, bu ana anlamları yanında, irşad anlamı için (إذا نطق السفية فلا تجبه فخير من إجابته السكوت) ‘Sefih bir kişinin sana hitâbına sözle mukâbelede bulunma. Zîrâ, ona verilecek en güzel cevap, süküttur’ ve (ولا تجلس إلى أهل الدنيا فإن خلائق السفهاء تُعديبي) ‘Alçak kimselerle berâber oturma! Zîrâ beyinsizlerin huyları (başkalarına da) sirâyet eder.’ beyitleri, temennî anlamı için (يا ليل طل يا نوم زل يا صبح قف لا تطلع) ‘Ey gece, uzun ol! Ey uyku, kaybol! Ey sabah, dur, doğma!’ beyti, tehdit anlamı için (لا تدرس دُروسك، لا تدرس) ‘Babanın, derslerini ihmâl eden çocuğuna, ‘çalışma bakalım derslerine, çalışma. (Sonra görüşürüz!) demesi.” ve (قولك لمن هو دونك: لا تمتلئ أمرى) “Rütbece senden alt konumda olan birine, ‘tutma (bir) sözümü de! (gör işin sonunu)’ deyişi.” ifâdeleri, tahkir ve tevbih anlamı için (لا تنه عن خلقٍ وتأتي مثله عارٌ عليك إذا فعلت) ‘Aynısını yapmakla birlikte, (kötü) bir huyu (başkasına) yasaklama! Böyle yaparsan, bu sana büyük bir ayıptır.’ beyti örnek olarak verilebilmektedir.⁶⁷⁵ Nehiy ile

⁶⁷¹ Çelen, a.g.e., s.251. Lâ-i nâhiye hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca bkz: Mîkâfî vd., *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân*, s.1822-1823.

⁶⁷² Nehyin hakîkî anlamı tahrîm’dir (haram kılma/yasaklamadır). Geniş bilgi için bkz: Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn Fahreddin er-Râzî (ö.606), *el-Mahşûl fî İlmi'l-Uşûl*, (I-II), Tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, s.1/282; Alâeddin Abdulaziz b. Ahmed el-Buḥârî (ö.730), *Keşfu'l-Esrâr an Uşûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî* (ö.482), (I-IV), Tahkik: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, 1/376.

⁶⁷³ İbn Nüriddin, *Mesâbilu'l-Meḡânî*, s.440; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/535; Habenneke, *el-Belâḡatu'l-Arabiyye*, s.1/231-239. Ayrıca bkz: Seyfuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Ali b. Muhammed el-Âmidî (ö.631), *el-İhkâm fî Uşûli'l-Ahkâm*, (I-II), Tahkik: İbrâhim el-Acûz, 6. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, 1/406; Abdulaziz el-Buḥârî, a.g.e., s.1/376; Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s.339-340.

⁶⁷⁴ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 3/8; el-Mâlekî, *Raḡfu'l-Mebânî*, s.340; Yâkûb, *Mevsua'tu'l-Hurûf*, s.389; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu'l-Vâfi*, s.272; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.249. Ayrıca bkz: el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.391; Bilmen, *Hukûk-u İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, 1/62.

⁶⁷⁵ et-Teftâzânî, *Muhtasarı Şerhi Miftâhi'l-Ulûm*, s.213; Abbâs, *el-Belâḡa*, 1/158-159; el-Cârim – Emin, *el-Belâḡa*, s.222; Akdemir, *Belâḡat Terimleri Ansiklopedisi*, s.154-155.

kastedilen bu anlamlara, çalışmamızın ikinci bölümünde de âyet-i kerîmeler ekseninde değinilecektir.

2.4.4. Nehiy ‘Lâ’sının, Amel Etme Fonksiyonunu Yitirmesi

Nehiy lâ’sının muzâri fiili cezmedebilmesi için, kendisi ile fiilin arasına, şibh-i cümle dışında bir unsurun girmemesi ve kendisinden önce bir şart edatının bulunmaması gerekir. Kendisinden önce şart edatı geldiği takdirde, nefy anlamı devam etmekle berâber cezm etme işlevini yitirir.⁶⁷⁶

2.4.5. Nehiy ‘Lâ’sı ile Cezmolmuş Fiilin Hazfî

(لا الناهية) ile cezmolmuş muzâri fiilin hazfî, ona işâret eden bir karîne bulunması şartıyla câizdir: Örnek olarak, (احترمُ صديقك ما دام مستقيماً وإلا فلا) cümlesinin (احترمُ صديقك ما دام مستقيماً وإلا فلا تحترمه) ‘Müstakim olduğu sürece dostuna saygılı ol; yoksa saygı gösterme!’ şeklindedir. Nehiy lâ’sının meczum yaptığı muzâri fiillerin bâzı durumlarda ise hazfî vâciptir: Örneğin, (سكوتاً ولا كلاماً) cümlesinin taktîri, (اسكتْ سكوتاً ولا تتكلمْ كلاماً) ‘Çıt çıkarma! Tek kelime bile etme!’ şeklindedir.⁶⁷⁷

2.4.6. Nehiy Lâ’sının İştikâkı

Bâzı dilciler, nehiy lâ’sının aslının emir lââmı olduğunu, ona bir elif harfinin eklendiğini, bâzıları ise, onun aslında nefiy lâ’sı olduğunu, cezmetme işlevini kendisinden sonra muzmar halde bulunan emir lââmı’nın yaptığını iddiâ etmişlerse de bunlar zayıf görüşler olarak kabul edilmektedir.⁶⁷⁸

2.5.Lâ-ı Zâide (لا الزائدة)

Lâ edatının, nâfiye, âtife, cevâbiyye ve nâhiye türlerinden sonra, son maddesi, kimi müelliflerin ‘zâid’ lâ, kimi müelliflerin ise ‘sıla’ lâ’sı dedikleri türüdür. Bu tür ‘lâ’ edatı, sözdeki anlamı pekiştirmek için getirilmektedir.⁶⁷⁹

Hurûfu’l-meânî müellifleri, zâid lâ’nın alt türlerini belirleme noktasında çok farklı sınıflandırmalara gitmişlerdir. Biz ise bu çalışmamızda, kıyâsı olan⁶⁸⁰ zâid lâ türlerini üç ana başlık altında inceleyeceğiz:

⁶⁷⁶ Yâkûb, *Mevsûa ‘tu’l-Hurûf*, s.389. Lâ edatı ile fiilin arası açıldığında amel etmemesi hakkında ayrıca bkz: el-İrbillî, *Cevâhirul’l-Edeb*, s.122.

⁶⁷⁷ Yâkûb, *Mevsûa ‘tu’l-Hurûf*, s.389.

⁶⁷⁸ Bkz: el-İrbillî, *Cevâhirul’l-Edeb*, s.122; el-Murâdî, *el-Cenâ ‘d-Dânî*, s.300; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.248; el-Muzenî, *el-Hurûf*, s.379; İbn Nûriddin, *Mesâbîhu’l-Meğânî*, s.440; Yâkûb, a.g.e., s.389.

⁶⁷⁹ Râşid, *Devru’l-Harf*, s.62; Güzelyazıcı, *Mubeyyinu’l-Meânî*, s.74.

⁶⁸⁰ Şiirde ‘lâ’nın ziyâdeliği ya şazdır ya da –genellikle- semâa dayalı olmaktadır. Bu konu ve buna dâir örnekler için bkz: Râşid, a.g.e., s.62; Güzelyazıcı, a.g.e., s.65-66.

2.5.1. Câr ve Mecrûrû Arasında Bulunan (لا) Edatı

Câr ve mecrûrun arasına giren ‘lâ’ edatı, cer eden âmilin amelini engellemektedir. Dolayısıyla lâfız açısından zâid kabul edilmektedirler. Ancak bu tür lâ edatlarının cümleden çıkarılmaları durumunda, cümlenin taşıdığı hüküm değişeceği, yâni anlam nefyden isbâta döneceği için, bunların hazifleri câiz değildir. Diğer bir deyişle, câr ve mecrûru arasında bulunan ‘lâ’ edatı, lâfız yönüyle zâid olmakta iken, mânâ yönüyle zâid olmamaktadır.⁶⁸¹ Örneğin; (سافرتُ بلا زادٍ) ‘Azıksız, yiyeceksiz seyahat ettim.’, (سافرتُ بلا رفيقٍ) ‘Arkadaşsız yolculuk ettim.’, (أخذتهُ بلا ذنبٍ) ‘Onu, suçsuz yere cezâlandırıdın.’, (غضبتُ بلا شيءٍ) ‘Yok yere kızdın.’ ve (الخصومةُ بلا سببٍ) (كراهيةُ) ‘Sebepsiz münâkaşa hoş değil!’ cümlelerinde bulunan lâ edatları, zâid lâ türü edatlardır.

Bazı âlimler ise, bu ibârelerdeki (لا) edatlarını, başlarına cer harfî bitişmesinden ötürü, (غير) anlamında, isim türünde bir kelime olarak ele almışlar, (عن) ve (على) harf-i cerlerinin öncesinde başka harf-i cerlerin gelmesi durumunda bu harflerin isim sayılmasını, buna şahit getirmişlerdir. Buna karşın bâzı dilciler, (عن) ve (على) harf-i cerlerinin hiçbir durumda zâidliklerinin tespit edilememesinden hareketle onların bâzen isim sayılabildiklerini, fakat (لا) edatı için çeşitli durumlarda ziyâdeliğin mevcut olması sebebiyle, onun isim olamayacağını söylemişlerdir. Bâzı dilciler ise onu isim saymadan, (غير) anlamında olduğunu ifâde etmişlerdir.⁶⁸²

2.5.2. Kendisiyle Birlikte Başka Bir Atıf Harfî Bulunan (لا) Edatı

Cümlede (لا) edatından başka bir atıf edatı bulunması durumunda, (لا) edatı atıf fonksiyonunu yitirmekte, ancak ifâdedeki olumsuzluk anlamını tekit etme görevini üstlenmektedir. Bu pozisyondaki (لا) edatı genellikle zâid olmaktadır.⁶⁸³

- (لا) edatı, (بل) edatı ile berâber kullanıldığında kesin olarak zâid kabul edilmektedir.⁶⁸⁴

⁶⁸¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/302; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.84; el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.342; el-Murâdî, a.g.e., s.300; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.245, (Müellif, bu konumdaki lâ edatını zâid olarak değerlendirmemektedir.); İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci*, s.318; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.390; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.162; Râşid, a.g.e., s.62-63.

⁶⁸² el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.160; el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.342; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.301; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1144; İbn Nüriddin, *Mesâbîhu'l-Meğânî*, s.438; el-Muzeni, *el-Hurûf*, s.381; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.390; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.162; Râşid, *Devru'l-Harf*, s.63.

⁶⁸³ Bu konu, yukarıda, tezimizin ‘âtife lâ’sı başlığı altında kısmen işlenmiş bulunmaktadır. Ayrıca bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1141; Yâkûb, a.g.e., s.390; Râşid, *Devru'l-Harf*, s.63.

Örneğin, (أسابيع الشهر ثلاثة، لا، بل أربعة) ‘Aydın haftaları üçtür, yok, hayır, dörttür.’ ve (جاءني زيد، لا، بل عمرو) ‘Bana Zeyd geldi; hayır, bilâkis Amr geldi.’ cümlelerinde bulunan (لا) edatlarının ziyâdeliğinde, dilciler nezdinde ihtilaf yoktur.

- (لا) edatının, (و) edatı ile berâber kullanıldığı, olumsuz yapıdaki cümlelerde zâid olup-olmadığı çeşitli durumlara bağlı bulunmaktadır:⁶⁸⁵

Örneğin, (ليس زيد قائماً ولا قاعداً) ‘Zeyd ne ayaktadır, ne de oturmaktadır.’ ve (لا عمرو يستوي زيد ولا عمرو) ‘Zeyd ve Amr eşit değildir.’ cümlelerinden (لا) edatının çıkarılması durumunda anlam aksi yönde değişmemekte,⁶⁸⁶ bundan dolayı da (لا) zâid sayılabilmektedir. Yine, (استوى) fiili gibi, müşâreket (işteşlik) gerektiren, yâni iki fâili olması gereken (تخاصم) fiilinin yüklem olduğu (ما تخاصم زيد ولا عمرو) ‘Zeyd de Amr da tartışmadı.’ cümlesinde bulunan (لا) edatının ziyâdeliğine hükmedilebilmektedir. Zîra bu edatın cümleden çıkarılması durumunda, anlatım bozukluğu oluşmamaktadır.

Ancak; (ما سافر زهير ولا خالد) ve (ما جاءني زيد ولا عمرو) cümlelerinden (لا) edatının çıkarılması durumunda yeni cümlenin, ‘Her iki fâilin de mutlak olarak gelmediği’, diğer deyişle ‘sâdece gelmeme noktasında eşit oldukları’ veyâ, ‘Her iki fâilin sâdece gelme esnâsında berâber olmadıkları’ şeklinde iki mânâyı kapsıyor olması sebebiyle, bu cümlelerdeki (لا) edatları zâid sayılamamaktadır.⁶⁸⁷ Aksine (لا) edatlarının mezkûr cümlelerde bulunması, cümledeki hükmün hem mâtufun aleyh için hem de mâtuf için geçerli olduğunun net bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadırlar.

⁶⁸⁴ el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu‘l-Vâfi*, s.273.

⁶⁸⁵ ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi‘l-Meanî*, s.31; er-Rummânî, *Meâni‘l-Hurûf*, s.84; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.373; el-Mâlekî, *Raşfu‘l-Mebânî*, s.344; el-Murâdî, *el-Cenâ‘d-Dânî*, s.301; İbn Hişâm, *Muğni‘l-Lebib*, s.245.

⁶⁸⁶ İbnu‘s-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/401; İbn Hişâm, a.g.e., s.246; İbn Nûriddin, *Mesâbihu‘l-Meğâni*, s.442.

⁶⁸⁷ Bkz: Râşid, *Devru‘l-Harf* a.g.e., s.66-67.

3. ARAP DİLİ'NDE 'MÂ' EDATI VE TÜRLERİ

Arap dilinde en fazla türü olan edatlardan biri de (ما) edatıdır. (اللام) ve (لا) edatlarının bütün çeşitleri 'harf' iken, (ما) edatının bâzı türleri 'isim' kategorisinde, bâzı türleri ise 'harf' kategorisindedir.⁶⁸⁸ Bu ayrıma binâen, mânâ harfleri üzerine müstakil eserler ortaya koyan kimi müellifler veyâ terim sözlükleri yazarları, isim kategorisine giren (ما) türlerini kitaplarına almamışlar ya da aldıkları takdirde ayrıntılı bir anlatıma girişmemişlerdir.⁶⁸⁹

Nâfiye 'mâ'sı, masdariyye 'mâ'sı, muğayyira 'mâ'sı ve zâid 'mâ', harf sınıfındaki 'mâ' türleri iken; mevsûle 'mâ'sı, istifhâmiyye 'mâ'sı, şartiyye 'mâ'sı ve mâ-i nekira ise, isim sınıfındaki 'mâ' türleri olmaktadır. Harf sınıfındaki 'mâ' türlerinin sınırları daha net iken; isim sınıfındaki bâzı 'mâ' türlerini birbirinden ayırma noktasında, müellifler nezdinde, çeşitli görüş ayrılıkları meydana gelmiştir.⁶⁹⁰

Ancak biz, tezimizin (ما) edatına ayırdığımız bu kısmında, isim olsun, harf olsun, tüm (ما) türlerini, edat kapsamında değerlendirip, ele alacak, üzerinde ittifak olan meseleleri ana metin üzerinde işlerken, ihtilâflı konulara daha çok dipnotlarda işaret edeceğiz.⁶⁹¹

3.1.Mâ-ı Nâfiye (ما النافية)

Arap dilinde, olumlu bir ifâdeyi olumsuz anlama çeviren bâzı edatlar bulunmaktadır.⁶⁹² Bu edatlardan (ما), (لا), (لم), (لما), (لن) ve (إن) olmak üzere altı adedi harf kategorisindedir.⁶⁹³ Görüldüğü üzere bu edatlardan biri de (ما) harfidir.⁶⁹⁴

Nefiy görevli 'mâ' edatı, (ف) gibi tek harfli edatlar dışında, kendisinden önce gelen herhangi bir kelimeye birleşmez (terimsel ifâdeyle, vasledilmez, fasledilir).⁶⁹⁵

⁶⁸⁸ er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.86; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.292; ez-Zerkeşî; *el-Burhân*, s.1167; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.1/548; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.472; Râşid, *Devru'l-Harf*, s.48; el-Hamyânî, *Hurûfu'l-Meânî*, s.261; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, 363-364; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.174.

⁶⁸⁹ Bkz: Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.427;

⁶⁹⁰ es-Sağîr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye*, s.260.

⁶⁹¹ 'Mâ' türleri için ayrıca bkz: Uralgiray, *Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi*, s.1/423-425.

⁶⁹² Nefiy konusu için ayrıca bkz: Çalışmamızın Lâ-i Nâfiye başlığı.

⁶⁹³ İbn Yâiş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4/10.

⁶⁹⁴ Uralgiray, *Arabça*, 1/424. Bu ve benzeri bilgiler çalışmamızın lâ-i nâfiye başlığının girişinde de bulunmaktadır.

⁶⁹⁵ Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.437: (زُرْتُكَ فَمَا وَجَدْتُكَ).

Cümle başında bulunma zorunluluğu olan⁶⁹⁶ ve başında bulunduğu ifâdeye olumsuzluk anlamı katan (ما) edatı, iki ana türe ayrılmaktadır.

3.1.1. İsimlerin Başına Gelen Nâfiye Mâ'sı

Bu tür 'mâ' edatı kendi içerisinde amel eden ve amel etmeyen olmak üzere iki kısma taksim edilmektedir. Âmil olanına 'Hicâziyye Mâ'sı', âmil olmayanına ise 'Temîmiyye Mâ'sı' denilmektedir.⁶⁹⁷

3.1.1.1.Mâ-ı Hicâziyye (ما الحجازية)

Hicâziyye 'Mâ'sı: İsim cümlesinin başına gelip amel eden nefiy 'mâ'sı:⁶⁹⁸

İsim cümlesinin başına gelen,⁶⁹⁹ mübtedâyı ref' makâmında bırakıp, kendine isim yapan, haberi ise nasb edip, kendine haber yapan (ما) türüdür.⁷⁰⁰ İsimlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere, bu (ما) türünü, mezkûr şekilde âmil kabul edenler Hicaz Araplarıdır.⁷⁰¹ Bâzı rivâyetlerde geçtiğine göre, Tihâme ve Necid Arapları da bu 'mâ' türünü âmil saymaktadırlar.⁷⁰²

(ما) edatını amel ettirmeyen Araplar, onun hem fiillerin hem de isimlerin önüne gelebilen, yâni müşterek harflerden biri olmasını gerekçe göstermektedirler. Çünkü, genel kural olarak, müşterek harfler amel etmemektedirler.⁷⁰³ (ما) edatını âmil kabul

⁶⁹⁶ İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, 2/234; Hasan, *en-Nahvu'l- Vâfi*, 1/293; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, 361; Mursî İbrâhim el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr fî Edevâti't-Tefsîr (Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, 1. Baskı, Matbaatu'l-Vefâ, 1987, s.110.

⁶⁹⁷ İsimlerin başına gelen mâ-i nâfiye hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân*, s.1843-1846.

⁶⁹⁸ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.322; Abdulgânî, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.212; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.428; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.174; Kaţrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.445; Haţîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.403; Abdulmesîh –Tâberî, *el-Halîl*, s.354. ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-Meânî* adlı eserinde, (ما) türlerini sayarken nâfiye mâ'sını zikretmekte, ancak sâdece fiillerin başında bulunmasına örnek verirken, Hicâziyye mâ'sını ve Temîmiyye mâ'sına temas etmemektedir. Bkz: ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-Meânî*, s.54.

⁶⁹⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.299; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.367.

⁷⁰⁰ er-Rummânî, *Meânî'l-Hurûf*, s.88; el-Murâdî, a.g.e., s.322; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, s.187; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.478; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, 362; Şâmî, a.g.e., s.174; Kaţrîb, a.g.e., s.445; Haţîb, a.g.e., s.403; el-Beyyûmî, a.g.e., s.110.

⁷⁰¹ İbnu's-Serrâc, a.g.e., 2/210; er-Rummânî, *Meânî'l-Hurûf*, s.88; el-İşfehânî, *Mufredât*, s.514; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.44; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/210 ve 4/10; el-Mâlekî, *Raşfu'l-Mebânî*, s.377; el-Murâdî, a.g.e., s.322; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.299; İbn Akîl, *Şerhu İbni Akîl alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, s.1/279; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.478; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.367; el-Beyyûmî, a.g.e., s.110; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.301; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.354; es-Sagîr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye* s.424; Muhammed eş-Şehhât el-Mütevellî Ammâra, *Hurûfu'l-Meânî fî Tûrâsi İbni Mâlik*, (Doktora Tezi, 2005), Ezher Üniversitesi, Mansûra Arap Dili Fakültesi, s.231; Koçak, *Arapça Dilbilgisi*, s.107.

⁷⁰² İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.299; el-Mâlekî, a.g.e., s.379; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.322; İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.479.

⁷⁰³ İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/55; el-Enbârî, *el-İnşâf*; s.144; el-Enbârî, *Esrâr*, s.144-145; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/210; el-Mâlekî, a.g.e., s.380; el-Murâdî, a.g.e., s.323; İbn Akîl, *Şerh*, s.1/279; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmi*, s.39; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.428; Ammâra, a.g.e., s.232.

eden Araplar ise, onun, nefiy göreviyle isim cümlesinin başına gelen ve haberinin önüne tekit işlevli zâid⁷⁰⁴ bir (بِ) edatı alabilen, âmil edatlardan (ليس)'ye benzerliğini, ameline gerekçe olarak sunmaktadırlar.⁷⁰⁵

İlgili kaynaklarda, bu tür (ما) edatı, anlam ve amel yönlerinden (ليس)'ye yakınlığı sebebiyle, ('ما' المشبهة بـ'ليس') ve ('ما' العاملة عمل'ليس') unvanlarıyla da işlenmektedir.⁷⁰⁶ İbn Cinnî ise bu (ما) türünü, (ما النافية للحال) şeklinde isimlendirmektedir.⁷⁰⁷ Bu konu, erken dönem nahiv eserlerinde çeşitli başlıklar altına dağıtılmış olarak da işlenmektedir.⁷⁰⁸

3.1.1.1.1. Mâ-ı Hicâziyye'nin Amel Etme Şartları

(ليس)'ye benzeyen (لا) edatında olduğu gibi,⁷⁰⁹ (ما) edatının da amel edebilmesi için gerekli bâzı şartlar bulunmaktadır.⁷¹⁰

- (ما) edatının isminin önce, haberinin sonra gelmesi, diğer deyişle, haberinin mukaddem olmaması zorunludur. Bu şart sağlanmadığı takdirde,⁷¹¹ (ما) edatı (ليس) gibi amel edememektedir.⁷¹² Örneğin, ('ما عمرو قائماً') 'Amr ayakta değil.', ('ما الكسول ناجحاً') 'Tembel, başarılı olmaz.' ve ('ما محمود كريمة') 'Mahmut cömert değildir.' cümleleri bu kurala uygun olduğu için, cümle başındaki (ما), amel etmiş; ('ما قائم زيد') 'Zeyd ayakta değil.', ('ما منطلق سعيد') 'Sait gitmiyor.' cümleleri ise bu kurala aykırı inşâ

⁷⁰⁴ Muhammed Hayr el-Hulvânî – Bedreddin el-Hâdirî, *el-Muncid fi'l-İ'râb ve'l-Belâğa ve'l-İmlâ*, 4. Baskı, Mektebetu Dâru's-Şark, Beyrut, s.60; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.388.

⁷⁰⁵ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 1/57 ve 4/122; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.44; el-Enbârî, *el-İnşâf*; s.144-145; el-Enbârî, *Esrâr*, s.143; el-Mâlekî, a.g.e., s.377; el-Murâdî, a.g.e., s.323; Yâkûb, a.g.e., s.428; es-Sağîr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye*, s.424.

⁷⁰⁶ Muhammed Altuncî, *Mu'cemu'l-Edevâti'n-Nahviyye*, 6. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1979, s.108; Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.403; el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.287; el-Hulvânî – el-Hâdirî, a.g.e., s.250.

⁷⁰⁷ Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.354.

⁷⁰⁸ Bkz: el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, s.315-317.

⁷⁰⁹ (ما) edatı (ليس)'ye benzeyen (لا) edatı sâdece nekira isimler üzerinde âmil iken, (ليس)'ye benzeyen (ما) edatı hem nekira (ما أجد أفضل منك) hem de ma'rife (ما زيد منطلقاً) isimler üzerinde âmil olmakla berâber, nekira isimlere olan ameli nâdir. ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.44; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/213; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.330; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.299; el-Hamed – ez-Za'îbî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.301-302. Ayrıca bkz: Koçak, *Arapça Dilbilgisi*, s.103.

⁷¹⁰ Bkz: el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.290; Koçak, a.g.e., s.107-108.

⁷¹¹ Bâzı dilciler, Ferzadî'ye âit (فأصبحوا قد أعاد الله نعمتهم إذ هم قريش، وإذ ما مثلهم بشر) beytiyle istişhad ederek, (ما) edatının mukaddem haber üzerinde de âmil olduğunu savunmaktadırlar. Bu görüş hakkında ve beyte dâir şerh için bkz: Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, s.1/60; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.88; el-Enbârî, *Esrâr*, s.146; el-Mâlekî, *Raşfu'l-Mebânî*, s.379; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.323-324; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.428-429; el-Hamed – ez-Za'îbî, a.g.e., s.303.

⁷¹² ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.44-45; el-Enbârî, *el-İnşâf* a.g.e.; s.145; el-Enbârî, *Esrâr*, s.146; el-Mâlekî, a.g.e., s.378; el-Murâdî, a.g.e., s.323; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci*, s.187; İbn Akîl, *Şerhu*, s.1/281; Yâkûb, a.g.e., s.428; Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.403; Altuncî, *Mu'cemu'l-Edevât*, s.108; el-Hamed – ez-Za'îbî, a.g.e., s.302; el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.287; el-Hulvânî – el-Hâdirî, *el-Muncid*, s.250; Ammâra, *Hurûfu'l-Meânî*, s.231; es-Sağîr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye*, s.424.

edildiğinden, buradaki (ما) edatı amel etmemiştir. Haberin şibh-i cümle olması durumunda, isimden önce gelmesi câizdir.⁷¹³

- (ما) edatının olumsuzluk anlamının, haberinin başına gelen bir edatla ortadan kalkmaması gereklidir. Bu anlam, (إلا) vb. bir harfle ilgâ olursa,⁷¹⁴ (ما) edatı (ليس) gibi amel edememektedir.⁷¹⁵ Örneğin, ⁷¹⁶(ما زيدٌ إلا ماهرًا) ‘Zeyd mâhirdir.’ ve ⁷¹⁷(ما زيدٌ إلا قائمٌ) ‘Zeyd ayaktadır.’ cümleleri bu kurala aykırı hususlar taşıdığından, buralardaki (ما) edatları amel etmemiştir.

- (ما) edatından sonra, başka bir olumsuzluk edatı olan (إن) edatının gelmemesi⁷¹⁸ gerekir.⁷¹⁹ Çünkü, iki nefiy edatı birbirlerinin olumsuzluk anlamının ortadan kalkmasına ve başında buldukları cümlenin anlamının olumlu bir yapıya dönmesine sebep olurlar.⁷²⁰ Örneğin, (ما إن زيدٌ ناجحٌ) ‘Zeyd başarılıdır.’, (ما إن عليٌّ) ‘Ali gidiyor.’ ve (ما إن أنت كريمٌ) ‘Sen cömertsin.’ cümlelerinde bulunan (إن) edatı, hem (ما) edatının amelini engellemiş, hem de ifâdedeki olumsuzluk anlamını yok etmiştir.⁷²¹

⁷¹³ el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.78; el-Enbârî, *el-İnşâf*; s.145; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi‘l-Meânî*, s.174; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.302; el-Hulvânî – el-Hâdirî, a.g.e., s.250; Ammâra, a.g.e., s.233.

⁷¹⁴ Bâzı dilciler, (وما حقُّ الذي يعثو نهاراً ويسرق ليله إلا نكالا) ve (وما الدهرُ إلا مُنْجِنُوناً بأهله وما صاحبٌ) beyitleriyle istişhad ederek, (ما) edatının taşıdığı olumsuzluğun (إلا) edatı ile bozulduğu takdirde de (ما)’nın haber üzerinde âmil olduğunu savunmaktadırlar. Bu görüş hakkında ve beyitlere dâir şerhler için bkz: el-Mâlekî, *Raşfu‘l-Mebânî*, s.378; el-Murâdî, *el-Cenâ‘d-Dânî*, s.325; Yâkûb, *Mevsûa‘tu‘l-Hurûf*, s.429; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu‘l-Vâfi*, s.303; Ammâra, *Hurûfu‘l-Meânî*, s.235.

⁷¹⁵ ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.44-45; el-Enbârî, *el-İnşâf*, s.145; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli‘z-Zeccâci*, s.187; İbn Akîl, *Şerh*, s.1/280; Yâkûb, *Mevsûa‘tu‘l-Hurûf*, s.429; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi‘l-Meânî*, s.174; Hañîb, *el-Mu‘cemu‘l-Mufaşşal*, s.403; Altuncî, *Mu‘cemu‘l-Edevâti‘n-Nahviyye*, s.108; el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.287; el-Hulvânî – el-Hâdirî, *el-Müncid*, s.250; es-Sağîr, *el-Edevâtu‘n-Nahviyye*, s.425; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.388.

⁷¹⁶ Şâmî, a.g.e., s.174.

⁷¹⁷ el-Enbârî, *el-İnşâf*, s.145.

⁷¹⁸ Kimi dilciler, (ما) edatının kendisinin tekrârının da onun amelini iptal ettiğini söylemektedirler. Bkz: el-Murâdî, a.g.e., s.328; İbn Akîl, *Şerh*, s.1/282; Yâkûb, a.g.e., s.431; Şâmî, a.g.e., s.174; Bâzı dilciler ise ikinci (ما) edatının nâfiye mi yoksa zâide mi olduğuna bakılarak amel durumu hakkında karar verilebileceğini ifâde etmektedirler. Bkz: el-Murâdî, a.g.e., s.328; İbn Akîl, *Şerh*, s.1/282-283; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu‘l-Vâfi*, s.302;

⁷¹⁹ el-Enbârî, *Esrâr*, s.145; el-Mâlekî, a.g.e., s.378; el-Murâdî, a.g.e., s.327; İbn Akîl, *Şerh*, s.1/280; Hañîb, a.g.e., s.403; Altuncî, a.g.e., s.108; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.302; el-Hulvânî – el-Hâdirî, a.g.e., s.250; Ammâra, a.g.e., s.231; es-Sağîr, a.g.e., s.424.

⁷²⁰ el-Mâlekî, a.g.e., s.378; Yâkûb, a.g.e., s.430

⁷²¹ Yâkûb, a.g.e., s.430; Şâmî, a.g.e., s.174; el-Hulvânî – el-Hâdirî, a.g.e., s.250. Bâzı dilciler (ما)’nın (إن) ile berâber de amel edebildiğini söylemektedir. Bkz: el-Murâdî, a.g.e., s.327-328; İbn Akîl, a.g.e., s.1/280; Yâkûb, a.g.e., s.430.

• (ما) edatının haberinin mâmulünün,⁷²² (ما) edatının isminden önce gelmemesi gereklidir.⁷²³ Bu şart gerçekleşmediği takdirde, (ما) amel etmemekte, sâdece ifâdeyi olumsuz kılma işlevi görmektedir.⁷²⁴ Örneğin, Muzâhim b. el-Hâris el-Ukaylî'ye âit (تَعَرَّفَهَا الْمَنَازِلَ مِنْ مِئِي وَمَا كُلُّ مَنْ وَافَى مِئِي أَنَا عَارِفٌ) ‘-Bana- dediler ki: Ona, Mina’daki konaklama yerlerini tanıt. Halbuki ben, Mina’ya gelen herkesi tanıyor değilim.’ beytinde yer alan, (ما) edatının haberinin mâmulü konumundaki (كُلُّ) kelimesi, (ما) edatının ismi olan (أنا) kelimesinden önce zikredildiği için, (ما) edatının amel etme fonksiyonu ortadan kalkmış, haber (عارِفٌ) şeklinde merfû gelmiştir.⁷²⁵ Yine, (ما طعامك زيدٌ أكلٌ) ‘Zeyd senin yemeğini yemiyor.’ cümlesinde (ما) edatının haberinin mâmulü konumundaki (طعامك) kelimesi, (ما) edatının ismi olan (زيدٌ) kelimesinden önce zikredildiği için, (ما) edatının amel etme fonksiyonu ortadan kalkmış, haber (أكلٌ) şeklinde merfû gelmiştir.⁷²⁶

3.1.1.1.2. Mâ-ı Hicâziyye'nin İsmine Atıf Yapılması

(ما) edatının ismine atıf yapılabilmektedir. Örnek olarak; (ما) (ليس) 'ye benzeyen (ما) edatının ismine atıf yapılabilmektedir. Örnek olarak; (ما) (خالِدٌ) kelimesi (عمر و لا خالِدٌ منطلقين) ‘Amr da Hâlit de gitmiyor.’ cümlesindeki (خالِدٌ) kelimesi (ما) 'nın ismi olan (عمر و) kelimesine atfedilmiş ve onun i'râbını almıştır.

Başında (ما الحجازية) bulunan bir cümleye, başka bir isim cümlesinin atfı durumunda ise, mâtuf cümlelerin haberinin i'râbı husûsunda iki vecih bulunmaktadır: Örneğin, (ما عبد الله خارجًا) ‘Abdullah, çıkmıyor.’ cümlesine (عليٌّ ذاهبٌ) ‘Ali, gidendir.’ cümlesi (لا) edatı ile atfedilmek istendiğinde, yeni cümlede, mâtuf cümlelerin haberi ya ‘mâ’ edatı âmil olmaksızın, merfû olarak (ما عبد الله خارجًا ولا عليٌّ ذاهبٌ) ‘Abdullah

⁷²² Bâzı dilciler, haberin mâmulü konumundaki kelimenin zarf veyâ câr-mecrur olması durumunda, (ما) edatının haber üzerinde âmil olabileceği yaklaşımını sergilemişlerdir: (ما عندك زيدٌ مقيمًا). Bkz: el-Murâdî, a.g.e., s.328; İbn Akîl, a.g.e., s.1/282; Yâkûb, a.g.e., s.431; Şâmî, a.g.e., s.174; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.302; Ammâra, a.g.e., s.231.

⁷²³ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.328; İbn Akîl, *Şerh*, s.1/282; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.174; Hatîb, *el-Mu‘cemu'l-Mufaşşal*, s.403; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu'l-Vâfi*, s.302; Ammâra, *Hurûfu'l-Meânî*, s.231.

⁷²⁴ Bu şart, -görüldüğü üzere- (ما) edatının haberinin mâmulünün, (ما) edatının isminden önce gelip-gelmemesi durumundaki amel durumundan bahsetmektedir. Bu durumun yanında bir de, (طعامك ما زيدٌ) örneğinde olduğu gibi, (ما) 'nın haberinin mâmulünün, (ما) edatının kendisinden önce geldiği takdirde, (ما) 'nın amel edip-etmemesi hakkında bkz: el-Enbârî, *el-İnşâf*, s.149-150.

⁷²⁵ Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.430. Beytin farklı bir bağlamda değerlendirilmesine dâir bkz: el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, s.315; Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, s.1/146.

⁷²⁶ İbn Akîl, a.g.e., s.1/282; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.302.

çıkıyor, Ali de gitmiyor.’ şeklinde, ya da ‘mâ’ edatının ameliyle, mansûb olarak (ما) şeklinde gelmektedir.⁷²⁷

(ما) edatının mansûb haberinin akabinde (بل) veyâ (لكن) harflerinden biriyle atıf yapılması istendiğinde ise, bu harfler atıf harfi değil ibtidâ harfi olarak yorumlanmakta ve kendilerinden sonra gelen isimler de mahzûf bir mübtedânın haberi olarak i’râb edilmektedir.⁷²⁸

3.1.1.2.Mâ-ı Temîmiyye (ما التميمية)

Temîmiyye ‘Mâ’sı: İsim cümlesinin başına gelip amel etmeyen nefiy ‘mâ’sı⁷²⁹

Temîm kabîlesine mensup ve Necid ile Hicaz bölgesi dışındaki Arapların lehcesinde, isim cümlesinin başına gelen (ما) edatı, -ilgili şartları taşıya bile-, amel etmemektedir.⁷³⁰ Çünkü (ليس) edatı, fiile benzemesi yönüyle kuvvetli iken, (ما) harfi (ليس) gibi kuvvetli değildir ve bu iki edat bu yönleriyle birbirlerinden ayrılmaktadır.⁷³¹ Dolayısıyla (ما) edatından sonraki öğeler, mübtedâ ve haber olarak kalmaya devam etmektedirler.⁷³² Ancak Hicâziyye mâ’sında olduğu gibi cümleye, şimdiki zamanda olumsuzluk anlamı katma özelliğini taşımaya devam etmektedir.⁷³³

Bu tatbiki tercih eden kabîlenin isminden hareketle, Temîmiyye ‘mâ’sı adıyla bilinmekte ve isimlendirilmektedir.⁷³⁴ Hicâziyye ‘mâ’sında olduğu gibi, Temîmiyye ‘mâ’sının da sadâret (cümle başında bulunma) hakkı bulunmaktadır.⁷³⁵

(ليس)’ye benzeyen ‘mâ’ edatının amel etmemesini benimseyen dilciler, bunun ana kurala (kıyasa) uygun olan uygulama olduğunu, çünkü -atıf harfleri ve istifham

⁷²⁷ Bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 1/60.

⁷²⁸ el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.302; Ammâra, *Hurûfu’l-Meânî*, s.235.

⁷²⁹ Yâkûb, *Mevsûa’ tu’l-Hurûf*, s.431; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.175. ez-Zeccâcî, *Hurûfu’l-Meânî* adlı eserinde, (ما) türlerini sayarken nâfiye mâ’sını zikretmekte, ancak sâdece fiillerin başında bulunmasına örnek verirken, Hicâziyye mâ’sını ve Temîmiyye mâ’sına temas etmemektedir. Bkz: ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurûfi’l-Meânî*, s.54. el-Heravî ise nâfiye ana başlığı altında Hicâziyye mâ’sını örneklendirirken, Temîmiyye mâ’sından bahsetmemektedir. Bkz: el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.78.

⁷³⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 1/57; İbnü’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/56; er-Rummânî, *Meânî’l-Hurûf*, s.88; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.102; el-Enbârî, *Esrâr*, s.144; el-Mâleki, *Raşfu’l-Mebânî*, s.379; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.329; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.299; İbn Akîl, *Şerh*, s.1/279; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve’l-Muktedab*, Muktedab, 362; Yâkûb, a.g.e., s.431; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğânî*, s.478; Şâmî, a.g.e., s.175; Kaţrîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.445; el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.301; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.110; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.351; Ammâra, a.g.e., s.231.

⁷³¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 2/131.

⁷³² İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 1/483; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli’z-Zeccâcî*, s.187; İbn Akîl, *Şerh*, s.1/279. Ayrıca bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, s.1/122-123.

⁷³³ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.388. Ayrıca bkz: ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.364; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.111, (Müellif, İbn Hâcip’ten naklen bu bilgiyi vermektedir.).

⁷³⁴ Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.175

⁷³⁵ el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.303.

harfleri örneğinde olduğu üzere- sâdece ismin veyâ sâdece fiilin başına gelme şeklinde iki türden birine has olmayan (ما) edatının amel edemeyeceğini savunmaktadırlar.⁷³⁶ Bu lehceye göre, örneğin (زَيْدٌ كَسُولٌ) ‘Zeyd tembeldir.’ ve (خَالِدٌ مَسَافِرٌ) ‘Hâlit yolcudur.’ şeklindeki isim cümlelerinin başına, nefiy edatı (ما) geldiğinde, cümleye bir olumsuzluk anlamı vermekle berâber, mübtedâ ve haber üzerinde i‘râb açısından bir etkide bulunmamaktadır: (مَا زَيْدٌ كَسُولٌ) ‘Zeyd tembel değildir.’ ve (مَا خَالِدٌ مَسَافِرٌ) ‘Hâlit yolcu değildir.’; yine (مَا الْخَيْرُ صَوْمٌ يُدُوبُ الصَّائِمُونَ لَهُ وَلَا صَلَاةٌ وَلَا صُوفٌ عَلَى الْجَسَدِ) ‘Hayır (sâdece) insanların kendisi için eridiği oruç, (kıldığı) namaz ve beden üzerindeki yün (elbise) değildir.’ beytinde bulunan (ما) edatı da Temîmiyye ‘mâ’sına örnek olmaktadır.⁷³⁷

3.1.2. Fiillerin Başına Gelen Nâfiye Mâ’sı

Nâfiye mâ’sının fiil cümlelerinin başına gelmesi iki kısımda incelenecektir: Mâzi fiil ile kurulmuş cümlenin başında bulunması, muzâri fiil ile kurulmuş cümlenin başında bulunması. ‘Mâ’ edatı, bu her iki durumda da âmil olmamaktadır.⁷³⁸

3.1.2.1. Mâzi Fiilin Başına Gelen Nefiy ‘Mâ’sı (ما الداخلة على الفعل الماضي)

(ما) edatı, fiil-i mâzînin başında bulunduğunda, onun anlamını olumludan olumsuzla çevirmekte, ancak i‘râb yönüyle bir etkide bulunmamakta, yâni amel etmemektedir.⁷³⁹ (ما) edatının, mâzi fiile getirdiği olumsuzluk, müsbet durumda olduğu gibi, geçmiş zamanda olumsuzluktur. Diğer bir deyişle, başında nefiy (ما)’sı bulunan mâzi fiilin ‘geçmiş zaman’ anlamı kalmaya devâm etmektedir.⁷⁴⁰ Bâzı müellifler bu olumsuzluğu tanımlamak için, ‘başında nefiy mâ’sı bulunan mâzi fiili, başında nefiy anlamlı (لم يفعل) edatı bulunan muzâri fiile’ benzetmekte iken, bâzı müellifler ise

⁷³⁶ el-Enbârî, *el-İnşâf*; s.144; el-Enbârî, *Esrâr*, s.144-145; el-Mâlekî, *Raşfu’l-Mebânî*, s.380; İbn Akîl, *Şerh*, s.1/279; Ammâra, *Hurûfu’l-Meânî*, s.231. “(ليس)’ye benzeyen (ما) edatının haberi mukaddem olduğunda veyâ (لَا) ile olumlu kılındığında, Hicâz lehçesi ile Temim lehçesi aynı konuma gelmektedir.” er-Rummânî, *Meânî’l-Hurûf*, s.88.

⁷³⁷ Bkz: Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.351; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.431; Kaṭrîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.445.

⁷³⁸ el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.287.

⁷³⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.299; Kaṭrîb, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.445; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.110; el-Hulvânî – el-Hâdîrî, *el-Müncid*, s.250; Altuncî, *Mu’cemu’l-Edevât*, s.109; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfî*, s.303; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.355; es-Sagîr, *el-Edevâtu’n-Nahviyye*, s.257; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.388.

⁷⁴⁰ ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.364; İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 4/10; el-Mâlekî, *Raşfu’l-Mebânî*, s.380; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.329; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.432; Ateş vd., *Arapça Dilbilgisi*, s.299.

filinin (فعل) filinin olumsuz hâli olduğunu, (ما فَعَلَ) fiilinin ise (لقد فعل) fiilinin olumsuzu olduğunu söylemektedirler.⁷⁴¹

Mâzî fiil cümlesinin başına gelip amel etmeyen nefiy ‘mâ’sının da sadâret (cümle başında bulunma) hakkı vardır.⁷⁴²

(رَسَبَ زَيْدٌ) cümlesinin anlamı, ‘Zeyd, (sınavda vb.) başarılı olamadı.’ ve (سافر خالدٌ) cümlesinin anlamı, ‘Hâlit, yola çıktı.’ iken, bu cümlelerin yüklemi konumundaki (رَسَبَ) ve (سافر) mâzî fiillerinin başına nefiy görevli (ما) edatı getirildiğinde, (ما رَسَبَ زَيْدٌ) şeklindeki yeni cümlelerin anlamı, yine geçmiş zamânı ifade ederek ‘Zeyd, (sınavı) geçti/başardı.’ ve (ما سافر خالدٌ) şeklindeki yeni cümlelerin anlamı ‘Hâlit yola çıkmadı.’ olmaktadır. Yine, (ما كُنْتُ أَحْسِبُنِي أَحْيَا إِلَى زَمَانٍ يُسَيِّئُ بِي فِيهِ عَبْدٌ) ‘Kendisinde –yaptığı işten ötürü övülen- bir köle tarafından kötülüğe uğradığım bir zamâna kadar hayatta kalacak değilim.’ beytinde yer alan (ما) edatı da mâzî fiilin başında bulunup, amel fonksiyonu olmayan nefiy mâ’sına dâir bir örnek olmaktadır.⁷⁴³

3.1.2.2. Muzâri Fiilin Başına Gelen Nefiy ‘Mâ’sı (ما الداخلة على الفعل المضارع)

Mâzî fiilde olduğu gibi, muzâri fiilin başında bulunan nefiy mâ’sı da amel etmemektedir.⁷⁴⁴ Nâfiye mâ’sı, muzâri fiil ile birlikte kullanıldığında, ona olumsuzluk anlamı vermekte ve –cumhûra göre- bu olumsuzluğu şimdiki zamâna tahsis etmektedir.⁷⁴⁵

Örneğin, başında nefiy mâ’sı bulunan bir muzâri fiil içeren (ما يعمل زيدٌ) cümlesinin anlamı, ‘Zeyd çalışmıyor.’ olup, şimdiki zamanı ifade etmektedir.

Ancak, başında olumsuzluk mâ’sı bulunan bir muzâri fiili içeren cümlede, aynı zamanda gelecek zamâna delâlet eden bir edat/karîne varsa, bu durumda muzâri fiile

⁷⁴¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, s.313; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.110.

⁷⁴² el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.303.

⁷⁴³ el-Hulvânî – el-Hâdirî, a.g.e., s.244.

⁷⁴⁴ er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.88; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.299; Hañîb, *el-Mu‘cemu'l-Mufaşşal*, s.403; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.110; el-Hulvânî – el-Hâdirî, *el-Müncid*, s.250; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîlî*, s.355; es-Sağîr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye*, s.257.

⁷⁴⁵ ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.364; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, s.4/10; el-Mâlekî, *Raşfu'l-Mebânî*, s.380; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.329; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.299; İbn Nüriddin, *Mesâbihu'l-Meğânî*, s.479; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, 362; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.432; el-Beyyûmî, a.g.e., s.111; Ammâra, *Hurûfu'l-Meânî*, s.236, (İbn Mâlik, bu konumdaki muzâri fiilin zamanı hakkında, farklı düşünmektedir.)

(غير الظرفية) veyâ ‘gayri tevkîtiyye (المصدرية غير التوقيفية)’ terimlerini de kullanmaktadırlar.⁷⁵³

Masdar edatından sonra gelen cümleye sıla cümlesi denir ve bu cümle veyâ masdar takdîrindeki şekli, ana cümledeki yerine göre i‘râb alırlar. Sıla cümlesinin, ‘mâ’ edatına takdim edilmesi veyâ sıla cümlesi ile ‘mâ’ edatı arasına başka bir ögenin girmesi câiz değildir; çünkü masdar harfi ve sılası tek bir kelime hükmündedir.⁷⁵⁴

Masdariyye ‘mâ’sından sonra gelen sıla cümlesi, mâzî veyâ muzâri fiile kurulmuş bir fiil cümlesi olabileceği gibi isim cümlesi de olabilmektedir; ancak isim cümlesi olarak gelişine pek az rastlanmaktadır.⁷⁵⁵ Sıla cümlesinin fiilinin câmid fiil olarak gelişini şazdır,⁷⁵⁶ emir fiili olması ise söz konusu olmamaktadır.⁷⁵⁷

Masdariyye mâ’sının sıla cümlesinden, kendisine bir zamir dönmekte; bu, onu mevsûliyye mâ’sından ayıran özelliği olarak belirtilmektedir.⁷⁵⁸

Konumuza dâir çeşitli kaynaklarda geçen, zaman anlamı taşımayan masdariyye ‘mâ’sı ve takdirlerini gösteren bâzı örnekler şunlardır:

(يُعجبني ما قُنت) ‘Kalkışın beni şaşırttı.’ cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının masdar şeklindeki takdîri (يُعجبني قيامك) şeklinde; (بلغني ما صنع زيد) ‘Bana Zeyd’in yaptığı ulaştı.’ cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının masdar şeklindeki takdîri (بلغني صنع زيد) şeklinde; (أتاني بعد ما قال ذلك) ‘Bunu söyleyişinden sonra bana geldi.’ cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının masdar şeklindeki takdîri (أتاني بعد قوله ذلك) şeklinde; (أعجبني ما) ‘Yaptığın, hoşuma gitti.’ cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının masdar şeklindeki takdîri (فعلت) ‘Halkın basite almasına şaşırdım.’ cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının masdar şeklindeki takdîri (عجبت مما يتهاون القوم) şeklinde; (عجبت من تهاون القوم) cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının masdar şeklindeki takdîri (عجبت مما تقول غير الحق) şeklinde; (عجبت من قولك غير الحق) ‘Adamın

⁷⁵³ eş-Şidyâk, *Ġunyetu’t-Tâlib* s.245; Hasan, *en-Nahvu’l- Vâfi*, 1/294; Aşkar, *Mu‘cemu Ulûmi’l-Luga*, s.366; Haţîb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal*, s.404; Altuncî, *Mu‘cemu’l-Edevât*, s.109; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.110; Çelen, a.g.e., s.182.

⁷⁵⁴ el-Mâlekî, *Raşfu’l-Mebânî*, s.381; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.176, el-Galâyînî, a.g.e., s. 588; Yâkûb, a.g.e., s.432; Kaţrîb, *Mu‘cemu’n-Nahv*, s.446; el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.291; Çelen, a.g.e., s.175.

⁷⁵⁵ el-Mâlekî, *Raşfu’l-Mebânî*, s.380; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.304; Ammâra, *Hurûfu’l-Meânî*, s.239; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.432. Bâzı müellifler, sıla cümlesinin isim cümlesi olmasına cevaz vermemektedirler. Bkz: es-Sağîr, *el-Edevâtu’n-Nahviyye*, s.259.

⁷⁵⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.301, (أليس أميري في الأمور بأنتما بما لستم أهله الخيانة والغدر), es-Sağîr, a.g.e., s.258. Bu durumda, ‘mâ’ edatının masdar şeklinde takdîri olmamaktadır. Bkz: Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.332.

⁷⁵⁷ Ammâra, a.g.e., s.237.

⁷⁵⁸ el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.87-88; el-İşfehânî, *Mufredât*, s.514; el-Mâlekî, a.g.e., s.381.

ihmâlinden endişe ettim.’ cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının masdar şeklindeki takdîri (يَسْرُ الْمَرْءَ مَا ذَهَبَ اللَّيَالِي وَكَانَ ذَهَابُهُنَّ لَهُ، ذَهَابًا) şeklinde; (فَزَعْتُ مِنْ إِهْمَالِ الرَّجُلِ ‘Gecelerin (günlerin) akıp-gitmesi, insanı sevindiriyor. Ne şaşılacak iş! Halbuki, gecelerin geçişi, onun ömrünün geçmesi anlamına geliyor.’ beytindeki ‘mâ’ ve sılasının takdîri (ذَهَابُ اللَّيَالِي) şeklinde; (يَسْرُنِي مَا قَوْمِي مُتَعَاوِنُونَ) ‘Halkımın birbiriyle yardımlaşması, beni memnun ediyor.’ cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının masdar şeklindeki takdîri (يَسْرُنِي تَعَاوُنٌ قَوْمِي) şeklinde olmaktadır.⁷⁵⁹

3.2.2. Mâ-ı Masdariyye-Vaktiyye (ما المصدرية الوقتية)

Kendisinden sonrasına masdar hükümü ve anlamı verip aynı zamanda bulunduğu cümleye zaman zarfı anlamı katan ‘mâ’ türüne ‘masdariyye-vaktiyye mâ’sı’⁷⁶⁰ (ما المصدرية الوقتية) veyâ aynı anlamda olmak üzere mâ-i deymûme,^{761 762} (المصدرية) (الزمانية) ve⁷⁶³ (المصدرية التوقيتية) de denmektedir. Bu ‘mâ’ edatı, mezkûr özelliği hasebiyle ‘masdariyye-zarfiyye (المصدرية الظرفية)’ şeklinde de isimlendirilmekte⁷⁶⁴ ve bâzı dilciler tarafından ‘zarf’ şeklinde i’râb edilmektedir bu îtibârla da doğal olarak cümlede ‘mef’ûlu fih’ ögesi olmaktadır.⁷⁶⁵

İsminden de anlaşılabilirliği üzere, masdariyye-vaktiyye mâ’sı, mahzûf muzâf konumundaki (مُدَّة), (زَمَان) vb. zarfların yerini tutmuş olmaktadır.⁷⁶⁶ Vaktiyye mâ’sı sonrasındaki sıra cümlesinin fiili genellikle (دَام) fiili ve türevleri ya da başında (لَمْ) edatı bulunan olumsuz muzâri fiildir; bu fiilin olumlu muzâri fiil olarak kullanımına çok az rastlanmaktadır.⁷⁶⁷

⁷⁵⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/11 ve 3/156; er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.89; el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.83; İbn Nûriddin, *Mesâbîhu'l-Meğânî*, s.474; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 1/341; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.432; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.175; el-Hamed – ez-Za'âbî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.304; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.389.

⁷⁶⁰ Yâkûb, a.g.e., s.432;

⁷⁶¹ Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.453.

⁷⁶² eş-Şidyâk, *Ġunyetu't-Tâlib*, s.245; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.366; Kaţrîb, *Mu'cemu'n-Nahv*, s.446; Altuncî, *Mu'cemu'l-Edevât*, s.109; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.110.

⁷⁶³ Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.354.

⁷⁶⁴ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 1/294; Yâkûb, a.g.e., s.432; Haţîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.404; Abdulmesîh – Tâberî, a.g.e., s.354; el-Hamed – ez-Za'âbî, a.g.e., s.303; Uralgiray, *Arabça*, s.1/424.

⁷⁶⁵ Yâkûb, a.g.e., s.432; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.175; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 183.

⁷⁶⁶ el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.381; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.300; eş-Şidyâk, *Ġunyetu't-Tâlib*, s.245; Zihni Efendi, *el-Muntehâb ve'l-Muktedâb*, Muktedâb, 362; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.175; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.366; Kaţrîb, *Mu'cemu'n-Nahv*, s.446; Abdulmesîh – Tâberî, a.g.e., s.354; el-Hamed – ez-Za'âbî, a.g.e., s.303; Altuncî, *Mu'cemu'l-Edevât*, s.109; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.389; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.183.

⁷⁶⁷ el-Hamed – ez-Za'âbî, a.g.e., s.304.

Ebü Hayyân, (ما صَحْبَتِي أَكْرَمَكَ) cümlesini ve (مَدَّةُ صُحْبَتِكَ لِي أَكْرَمَكَ) ‘Bana arkadaş olduğun sürece, sana ikram ederim.’ şeklindeki takdîrini örnek vermekte ve zaman anlamlı masdariyye ‘mâ’sının şart anlamı taşıyarak umûmiyet (ta’ mîm) ifade ettiğini belirtmektedir.⁷⁶⁸

Konumuza dâir çeşitli kaynaklarda geçen, zaman anlamlı masdariyye ‘mâ’sı ve takdirlerini gösteren bâzı örnekler şunlardır:

(أَدُومُ لَكَ دَوَامِكَ لِي) cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının takdîri (أَدُومُ لَكَ مَا تَدُومُ لِي) şeklinde; (ما أَصَالِحُكَ مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ) ‘Dünya döndüğü sürece seninle barışmayacağım.’ cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının takdîri (ما أَصَالِحُكَ زَمَانَ طُلُوعِ الشَّمْسِ) şeklinde; (لا أَنْسَاكَ مَدَّةَ بَقَايَا الدُّنْيَا) cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının takdîri (لا أَنْسَاكَ مَا بَقِيَتْ الدُّنْيَا) şeklinde; (سَأَكْفِيكَ مَا دُمْتُ حَيًّا) ‘Yaşadığım müddetçe seninle mücadele edeceğim.’ cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının takdîri (سَأَكْفِيكَ مَا دُمْتُ بِقَايَا حَيًّا) şeklinde; (سَأَصْحَبُكَ مَا دُمْتُ مَخْلِصًا) ‘Samîmi olduğun süre zarfında seninle arkadaşlık edeceğim.’ cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının takdîri (سَأَصْحَبُكَ مَدَّةَ دَوَامِكَ مَخْلِصًا) şeklinde; (لا يَزَالُ الرَّجُلُ عَالِمًا مَا طَلَبَ الْعِلْمَ) cümlesindeki ‘mâ’ ve sılasının takdîri (لا يَزَالُ الرَّجُلُ عَالِمًا مَدَّةَ طَلْبِهِ الْعِلْمَ) ‘Kişi, ilim tahsil ettiği sürece âlim olmaya devam eder.’ şeklinde; (أَطَوَّفُ مَا أُطَوَّفُ، ثُمَّ أَوِي إِلَى بَيْتٍ فَفَعِيدَتُهُ لِكَاعِ) ‘Dolaştığım sürece dolaşıyorum. Sonunda, direği âdi bir kadın olan bir eve (çadıra) sığıyorum.’ beytindeki ‘mâ’ ve sılasının takdîri (مَدَّةَ طَوَافِي) şeklinde; (وَاصِلِ خَلِيلِكَ مَا) (التَّوَاصُلُ مُمْكِنٌ فَلَأَنْتَ أَوْ هُوَ عَنْ قَرِيبٍ ذَاهِبٌ) ‘İlgiyi kesmeme imkânın olduğu müddetçe, dostunla ilgiyi kesme. Çünkü sen veya o, yakında göçecektir.’ beytindeki ‘mâ’ ve sılasının takdîri (مَدَّةَ تَوَاصِلِكَ) şeklinde olmaktadır.⁷⁶⁹

İbn Hişâm ‘vaktiyye mâ’sına ‘zarfiyye’ adını verilmesini uygun görmemektedir. Çünkü bu ‘mâ’ edatı (كَلٌّ) edatına bitiştiğinde terkip (كَلَّمَا) şeklini almakta ve ‘mâ’ edatı (كَلٌّ)’nin muzâfun ileyhi konumunda olmaktadır. Muzâfun ileyhin i-râbı dâimâ mecrûr (mahfûd) olduğundan, zarflar ise mecrûr olamayacağından, (كَلٌّ)’nin muzâfun ileyhi

⁷⁶⁸ es-Sağîr, *el-Edevâtü'n-Nahviyye*, s.260.

⁷⁶⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/102; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.175; Altuncî, *Mu'cemu'l-Edevât*, s.109; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.304; Ammâra, *Hurûfu'l-Meânî*, s.237; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.184; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.389; Bakırcı - Çöğenli, *Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü*, s.193.

olan ‘mâ’ edatına, ‘masdariyye-zarfiyye’ yerine ‘masdariyye-zemâniyye’ denilmesini daha doğru görmektedir.⁷⁷⁰

3.3.Mâ-ı Mugayyıra (ما المغيّرة)

Bitiştigi edatın anlamını ve amelini değiştiren ‘mâ’ türüne, (ما المغيّرة) denmektedir.⁷⁷¹ Bu ‘mâ’ edatı, bir şart edatı olan ve cezmeden (لو) edatına bitiştiginde (لوما) hâline gelmekte ve bu yeni harf (هَلَّا) anlamında, teşvik (التحضيض) anlamı içeren bir edat olmaktadır.⁷⁷² Örneğin; ‘Randevuna dikkat etmeliydin’ anlamındaki (لوما تحافظ) cümlesinde bulunan ‘mâ’ edatı, bu türe dâir bir edat olmaktadır.⁷⁷³

3.4.Mâ-ı Zâide (ما الزائدة)

3.4.1. Mâ-ı Zâide-Müekkide (ما الزائدة المؤكدة)

Bâzı edatların sonuna bitişip, içerisinde bulunduğu ifâdenin anlamını pekiştirme görevi ifâ eden zâid mâ türüne ‘zâide müekkide’ denmektedir.⁷⁷⁴ Bu tür ‘mâ’ edatı, kimi eserlerde ‘gayri kâffe’ veyâ ‘lağv’ terimiyle de isimlendirilmektedir ki buradan bu tür ‘mâ’nın herhengi bir kelimenin amel işlevini iptal etmediği anlaşılmaktadır.⁷⁷⁵ Bu tür ‘mâ’ edatı cümleden çıkarıldığında, kelâmın anlamı ihlâlâ uğramamaktadır.⁷⁷⁶

Bitiştigi kelimeyi amel etmekten alıkoymayan bu zâid ‘mâ’ türü şu kısımlara ayrılmaktadır:

⁷⁷⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.300. Konu için ayrıca bkz: eş-Şidyâk, *Ğunyetu't-Tâlib*, s.245; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, 345.

⁷⁷¹ el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.99; Hasan, *en-Nahvu'l- Vâfi*, 1/294; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.179; Abdulmesîh – Tâberî, *el-*, s.354; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.112; Soyupek, *Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri*, s. 179.

⁷⁷² el-Heravî, a.g.e., s.99; Şâmî, a.g.e., s.179; el-Beyyûmî, a.g.e., s.112; Hasan, a.g.e., 1/294; Abdulmesîh – Tâberî, a.g.e., s.354; el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, s.168; Uralgiray, *Arabça*, s.1/425. Ayrıca bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, s.3/331; İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, s.2/211; el-Hamyânî, *Hurûfu'l-Meânî*, s.262. (لو) edatına (ما) bitiştiginde başka anlamlara da gelebilmektedir. Bu anlamlar için bkz: İbn Akîl, *Şerh*, s.2/360-362.

⁷⁷³ Hasan, a.g.e., 1/294; Soyupek, a.g.e., s. 180.

⁷⁷⁴ Bkz: İbn Nûriddin, *Mesâbîhu'l-Meğâni*, s.485; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.353.

⁷⁷⁵ er-Rummânî, *Meânî'l-Hurûf*, s.90; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.365; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, 363.

⁷⁷⁶ el-Muberrid, *el-Muktedab*, 1/186. Ayrıca bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân*, s.1847-1848.

• Cezmeden-cezmetmeyen bâzı şart edatlarından sonra bulunan zâid ‘mâ’ (إِذَا), (أَيْنَ), (مَتَى), (إِنِّ) ve (أَيِّ) gibi bâzı şart edatlarından sonra gelen ‘mâ’ edatı, zâid olmakta ve sözü pekiştirme (tekit/müekkide) işlevi görmektedir.⁷⁷⁷ (أَيْنَمَا ذَهَبْتَ) ‘Her nereye gidersen, biz de gideriz.’, (أَيَّ مَا تَدْعُو أَدْعُو) ‘Her neyi çağırırsan, ben de çağırırım.’, (مَتَى مَا تَأْتِي أَتِي) ‘Eğer kalkarsan, ben de kalkarım.’, (إِذَا مَا تَأْتِي أَتِي) ‘Ne zaman bana gelirsen, ben de sana gelirim.’, (إِذَا مَا تَأْتِي أَتِي) ‘Şeref bize seslendiğinde, ona cevap veririz. / Şeref bizi kendine dâvet ettiğinde, onun dâvetine icâbet ederiz.’ cümlelerinde bulunan ‘mâ’ edatları, zâide-müekkide kısmına dâir örnekler olmaktadır.⁷⁷⁸

• Cer eden bâzı harflerden ve cer eden bâzı isimlerden sonra bulunan zâid ‘mâ’ (ك), (بِ), (مِنْ) ve (عَنْ) gibi bâzı cer harflerinden veyâ (غَيْرِ) ve (أَيِّ) gibi bâzı zarflardan sonra gelen ‘mâ’ edatı, zâid olup –genellikle- bu kelimelerin amelini engellememekte ve sözü pekiştirme (tekit/müekkide) işlevi görmektedir.⁷⁷⁹ (صَنَعْتُ كَمَا) ‘Yaptığın gibi yaptım.’, (مِمَّا آتَاهُم هَلَكُوا) ‘Günahlarından dolayı helâk oldular.’, (أَيَّامًا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي) ‘Çok yakında yola çıkacağım.’ cümlelerinde, (أَدْرَكَتُهُ الصَّلَاةُ يَصَلِّي) ‘Ümmetinden kim olursa olsun, namaz vakti girdiği yerde namazını kılar.’ hadîs-i şerîfinde ve (وَنَنْصُرُ مَوْلَانَا وَنَعْلَمُ أَنَّهُ كَمَا النَّاسِ مَجْرُومٌ عَلَيْهِ) ‘Efendimize yardım ederiz ve biliriz ki, o, diğer insanlar gibi, hem zalim hem de mazlum.’ beytinde bulunan ‘mâ’ edatları, zâide-müekkide kısmına dâir örnekler olmaktadır.⁷⁸⁰

⁷⁷⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.307; el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.289; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.433-434; Altuncî, *Mu'cemu'l-Edevât*, s.109; Ammâra, *Hurûfu'l-Meânî*, s.240; el-A'rnâşî, *Durretu's-Sadeî*, s.53; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.391; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.217. Ayrıca bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/56-59, ve 4/221 (Sîbeveyh burada, bu ‘mâ’ türü için tevkîd-lağv terimlerini kullanmaktadır.); el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.78; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.176; Aşkar, a.g.e., s.365.

⁷⁷⁸ Bkz: İbn Nûriddin, a.g.e., s.485; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 1/294; Şâmî, a.g.e., s.176; el-Hulvânî – el-Hâdirî, *el-Müncid*, s.247; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.217.

⁷⁷⁹ ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.54; el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.383; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.307; el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.289; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.434; Altuncî, *Mu'cemu'l-Edevât*, s.109; Ammâra, *Hurûfu'l-Meânî*, s.241; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, s.286; el-A'rnâşî, *Durretu's-Sadeî*, s.53; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.391; Çelen, *Arapça'da Edatlar*, s.218; Koçak, *Arapça Dilbilgisi*, s.305-306.

⁷⁸⁰ el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.78; ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.372; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.307; Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.434; Haţîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.404; Râşid, *Devru'l-Harf*, s.54 ve s.60; Çelen, a.g.e., s.218. Kendisinden sonra (مَا) edatının geldiği (قَلِيلٌ), (كَثِيرٌ), (قَبْلُ) ve (بَعْدُ) (لَا سِيَّ) kelimeleri hakkında bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/139 ve 2/286; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*,

3.4.2. Mâ-i Zâide-Kâffe (ما الزائدة الكافة)

Bâzı kelimelere bitişip onların amel fonksiyonunu engelleyen zâid ‘mâ’ türüne ‘kâffe (engelleyci) mâ’ sı denmektedir.⁷⁸¹ el-Mâlekî ise, bu terimi kullanmakla berâber, öncelikle kullandığı terim ‘mâ-i muğayyira’dır.⁷⁸²

Bitiştiği kelimenin amel işlevini ortadan kaldıran bu zâid mâ türü şu kısımlara ayrılmaktadır:

3.4.2.1. Nasb Etme İşlevini Engelleyen ‘Mâ’ Edatı

İsim cümlesinin başına gelip, mübtedâyı nasbederek kendine isim, haberi ref makâmında bırakarak kendine haber yapan⁷⁸³ (إِنَّ) ile kardeşleri (أَنَّ), (كَأَنَّ), (لِكَأَنَّ), (لِئِنَّمَا) ve (لَعَلَّ) harflerinin sonuna bitişen ‘kâffe mâ’ sı, bu edatların nasb etme işlevini iptal etmektedir. Bâzı bilginlere göre ise, (لِئِنَّمَا)’ye hâriç, bu edatların, kendilerine ‘kâffe mâ’ sı bitişmesi durumunda amel edebilmeleri câizdir.⁷⁸⁴

Bu edatlardan sonra bir ‘mâ’ edatı bulunup da bu edatlara bitişik yazılmamışsa, bu, onun ‘zâide-kâffe’ ‘mâ’ sı değil, ‘mevsûliyye mâ’ sı olduğu anlamına gelmektedir.⁷⁸⁵

(لَعَلَّمَا أَخُوكَ خَارِجٌ) ‘Belki de kardeşin çıkmıştır.’, (إِنَّمَا زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) ‘Muhakkak Zeyd gitmiştir.’ ve (لَكِنَّمَا الْمَطْرُ مِنْهُمْ) ‘Fakat yağmur sağanak hâlinde.’ cümlelerinde, (قَالَتْ: أَلَا لِيُنَّمَا هَذَا الْحَمَامُ لَنَا إِلَى حَمَامَتِنَا وَنِصْفُهُ فَقَدْ) ‘Keşke bizim dişi güvercinimizle birlikte, şu güvercinler ve (bir de) bunların yarısı (kadarı) bizim olsaydı! Bize yeterdi.’

s.306 ve 308; eş-Şidyâk, *Ğunyetu’t-Tâlib*, s.246; Doğan, *Arapça İsim Cümlesini Yeniden Yapılandırılan Âmiller*, s.103; Bakırcı - Çöğenli, *Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü*, s.194.

⁷⁸¹ Hasan, *en-Nahvu’l- Vâfi*, 1/293; el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.289; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve’l-Muktedab*, Muktedab, 363; Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.453.

⁷⁸² el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.384.

⁷⁸³ Kendisine ‘kâffe mâ’ sı bitişmiş olan (إِنَّمَا) edatının, ‘tekit’ mi yoksa ‘hasr’ mı ifâde ettiğine dâir bkz: İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.303-304; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğânî*, s.480-482; el-Hamyânî, *Hurûfu’l-Meânî*, s.263. (إِنَّمَا) edatından sonraki cümlelerin öğelerinin birbirine takdim ve tehirinde, cümlelerin anlamının nasıl değiştiği hakkında bkz: Ebû Yâkûb Yusuf b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, Tahkik: Abdulhamîd Hindâvî, 3. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2014, s.411-412. Kendisine (مَا) edatı bitişmiş haldeki (إِنَّ)’nin yine amel edebileceğini iddiâ eden bâzı dilciler olmuşsa da bunlara, Kur’ân-ı Kerîm’de bulunan (إِنَّمَا) edatlarının hiçbirisinin amel etmemesi husûsu cevap olarak gösterilmiştir. Bkz: Râşid, *Devru’l-Harf*, s.52.

⁷⁸⁴ Bkz: el-Muberrid, *el-Muktedab*, 2/53; ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi’l-Meanî*, s.54; el-İşfehânî, *Mufredât*, s.514; el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.384; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğânî*, s.479; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, 1/294; el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.290; Altuncî, *Mu’cemu’l-Edevât*, s.110; Şâmî, *Mu’cemu Hurufi’l-Meânî*, s.178; Katrîb, *Mu’cemu’n-Nahv*, s.446; Hañîb, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal*, s.404; Aşkar, *Mu’cemu Ulûmi’l-Luga*, s.365; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.305; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.391; Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s.23. (لِئِنَّمَا) edatına, (مَا) bitişse de amelinin iptal olmadığına dâir görüş bulunmaktadır. Bu konudaki farklı görüşler için bkz: Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/137; er-Rummânî, *Meânî’l-Hurûf*, s.89; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.303; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.435; Râşid, *Devru’l-Harf*, s.50-51; Ammâra, *Hurûfu’l-Meânî*, s.242; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.219.

⁷⁸⁵ el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.305

beytinde ve (إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ) ‘Ameller ancak niyetlere göre değerlendirilir.’ hadîs-i şerîfnde⁷⁸⁶ bulunan ‘mâ’ edatları, zâide-kâffe kısmına dâir örnekler olmaktadır.⁷⁸⁷

3.4.2.2.Ref Etme İşlevini Engelleyen ‘Mâ’ Edatı

(كُنَّ), (قَالَ), (طَالَ) ve (شَدَّ) gibi bâzı fiillerin sonuna bitişen ‘kâffe mâ’sı, bu fiillerin ref etme işlevini iptal ederek onların fâil almasını engellemekte ve fâilin yerini tutmaktadır.⁷⁸⁸ Bu tür ‘kâffe mâ’sı, ‘mevsûliyye mâ’sı ile karıştırılmaması için, mezkûr fiillere bitişik yazılmaktadır ve bu fiiller sâdece fiil cümlelerinin başına gelebilmektedir.⁷⁸⁹

(طَالَمَا زُرْتُكَ فِي مَكْتَبِكَ، فَلَمَّا جِئْتَنِي) ‘Ben seni ofisinde ne kadar çok ziyâret ettim, sen bana na az geldin.’ (شَدَّمَا يُعْجِبُنِي سَعِيكَ) ‘Gayretin beni ne çok şaşırttı.’ cümlelerinde ve (وَصَالَ) ‘Yüz çevirdin, (küştün), küskünlüğü de uzattın. Küskünlüğün uzaması kavuşmayı neredeyse imkansız kılar.’ beytinde bulunan ‘mâ’ edatları, zâide-kâffe kısmına dâir örnekler olmaktadır.⁷⁹⁰

3.4.2.3.Cer Etme İşlevini Engelleyen ‘Mâ’ Edatı

(رُبَّ), (كَ) ve (مِنْ) gibi bâzı cer harflerinin sonuna bitişen ‘kâffe mâ’sı, bu harflerin cer etme işlevine engel olmaktadır.⁷⁹¹

(رُبَّ), yalın hâliyle sâdece nekira isimlerin başında bulunabilen bir edat iken, ‘kâffe mâ’sının (رُبَّ)’ye bitişmesi, onu fiillerden ve ma‘rife isimlerden önce

⁷⁸⁶ el-Buḥârî, *es-Sahîh*, Bâbu Bed’i’l-Vahy, Hadis no: 1.

⁷⁸⁷ er-Rummânî, *Meâni’l-Hurûf*, s.89; ez-Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal*, s.372; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.434-435; Haṭîb, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal*, s.404. (لَيْتَ) âmil kabul edildiğinde (مَا) sâdece zâide-müekkide olmakta, (لَيْتَ) gayr-i âmil kabul edildiğinde ise (مَا) edatı zâide-kâffe olmaktadır. Bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 2/137; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.435; Ammâra, *Hurûfu’l-Meânî*, s.242; Râşid, *Devru’l-Harf*, s.51.

⁷⁸⁸ el-İşfehânî, *Mufredât*, s.514; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.302; el-Antâkî, *el-Minhâc fi’l-Kavâid ve’l-İ’râb*, s.289; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.435; Şâmî, a.g.e., s.178; Kaṭrîb, a.g.e., s.446; Haṭîb, a.g.e., s.404; Aşkar, a.g.e., s.365; el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.305; Râşid, a.g.e., s.49; el-A’rnâşî, *Durretu’s-Sadeḫ*, s.53; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.391; Çelen, a.g.e., s.219; Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.453. Bu fiillere bitişen ‘mâ’ edatlarının, ‘kâffe’ işlevli değil, ‘masdariyye’ işlevli olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bkz: İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğânî*, s.484.

⁷⁸⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.302; Râşid, *Devru’l-Harf*, s.49.

⁷⁹⁰ İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 2/234, (Müellif, bu beyti, (فَلَمَّا) ile fiilin arasının açılmasına dâir bir örnek olarak zikretmektedir.); İbn Nûriddin, a.g.e., s.483; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.435; Haṭîb, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal*, s.404; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.305; Molla Abdullah el-A’rnâşî, *Durretu’s-Sadeḫ*, s.53.

⁷⁹¹ el-İşfehânî, *Mufredât*, s.514; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, 1/294; el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.290; Yâkûb, a.g.e., s.435; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.178; Kaṭrîb, *Mu’cemu’n-Nahv*, s.446; Aşkar, *Mu’cemu Ulûmi’l-Luga*, s.366; el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.305; Râşid, a.g.e., s.53-55; el-A’rnâşî, *Durretu’s-Sadeḫ*, s.53; Koçak, *Arapça Dilbilgisi*, s.305-306; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.219.

kullanmaya imkân tanımakta; bu tür ‘kâffe mâ’sı, ‘mevsûfe mâ’sı ile karıştırılmaması için, (رُبَّ) edatına bitişik yazılmaktadır.⁷⁹²

(رُبَّمَا زَيْدٌ نَائِمٌ) ‘Zeyd belki uyuyor.’ cümlesi ve Mutî‘ b. İyâs’a âit olduğu söylenen (أَخٌ مَّاجِدٌ لَمْ يُخْزِنِي يَوْمَ مَشْهَدٍ كَمَا سَيْفٌ عَمِرٍ لَمْ تَخُنْهُ مَضَارِبُهُ) ‘-O- Amr’ın kılıcının ona ihânet etmemesi gibi; karşılaşma/savaş günü beni rezil etmeyip, yalnız bırakmayan şerefli bir kardeştir.’ beytinde bulunan ‘mâ’ edatları, zâide-kâffe kısmına dâir örnekler olmaktadır.⁷⁹³

3.4.3. Mâ-ı Zâide-i Müheyyie (ما الزائدة المهيئة و ما الزائدة المسلطة)

Bâzi eserlerde, ‘mâ-i kâffe’ terimi ve bunun yanında (ما الزائدة المهيئة و ما الزائدة المسلطة) ‘Zâid Müheyyie ‘Mâ’sı’ ve ‘Zâid Musallıta ‘Mâ’sı’ terimleri kullanılmaktadır. Kâffe mâ’sı, yukarıda da görüldüğü üzere, isim cümlelerinin önüne gelmeye tahsis edilmiş (إِنَّ) ve kardeşleri ile yine isimlerin önüne gelmeye tahsis edilmiş harf-i cerlerin, fiillerin önüne gelmelerini sağlar. Diğer bir deyişle, ‘fiile benzeyen harflere’ ve ‘cer harflerine’ bitişen ‘kâffe mâ’sı, bu kelimelerin amel kabiliyetlerini ortadan kaldırdığı gibi, aynı zamanda bu kelimeleri, fiillerden önce gelmeye hazır ve yetkili hâle getirir.⁷⁹⁴

Bu durumda bulunan ‘kâffe mâ’sına özel olarak ‘müheyyie (hazırlayıcı) mâ’sı adı verilmektedir.⁷⁹⁵ el-Mâlekî ve bâzi müellifler aynı anlama gelmek üzere ‘muvattie’ terimini kullanmaktadır.⁷⁹⁶ Diğer bâzi müellifler ise bu konumdaki ‘mâ’ edatına ‘müheyyie’ yerine ‘musallıta’⁷⁹⁷ veyâ ‘kâffe-mekfûfe’⁷⁹⁸ terimini kullanmaktadırlar. Doğal olarak, her ‘müheyyie mâ’sı aynı zamanda ‘kâffe mâ’sı olmaktadır.⁷⁹⁹

رُبَّمَا أُوقِيْتُ فِي عِلْمٍ تَرَفَعَنْ تَوْبِي (رُبَّمَا أُزُورُكَ) ‘Belki seni ziyâret ederim.’, علمتُ أَنَّمَا يَقُومُ (شمالات) ‘Her dağa çıkışımda, elbisemi hep kuzey rüzgarı kaldırır.’, أَعِدْ نَظْرًا يَا عَبْدَ قَيْسٍ لَعَلَّمَا أَضَاءَتْ لَكَ النَّارُ الْجِمَارَ (زيد) ‘Zeyd’in kalkacağına öğrendim.’ ve (المقيدا) ‘Ey Abdu Kays! Yeniden düşün. Umarım ateş, senin için bağlı eşeği ortaya

⁷⁹² Hasan, *en-Nahvu’l- Vâfi*, 1/294; Râşid, a.g.e., s.53; Uralgiray, *Arabça*, s.1/424.

⁷⁹³ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.305; Râşid, *Devru’l-Harf*, s.54; el-A‘rnâşî, *Durretu’s-Sadef*, s.53; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.219.

⁷⁹⁴ el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dâni*, s.335; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.353.

⁷⁹⁵ el-Murâdî, a.y.; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğâni*, s.479; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.435; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.353; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meâni*, s.179.

⁷⁹⁶ el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebâni*, s.384; Şâmî, a.y.

⁷⁹⁷ er-Rummânî, *Meâni’l-Hurûf*, s.91.

⁷⁹⁸ el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.305

⁷⁹⁹ el-Murâdî, a.g.e., s.335; Yâkûb, a.g.e., s.435.

çıkartır.’ cümlelerinde bulunan ‘mâ’ edatları, müheyyie mâ’sı olup, doğal olarak zâide-kâffe kısmına dâir örnekler olmaktadır.⁸⁰⁰

Ancak; ‘musallita’ veyâ ‘müheyyie’ terimlerine, yukarıda verilen anlamın dışında, kimi müellifler, aslında âmil olmayan (كَيْفَ), (إِذْ) ve (حَيْثُ) gibi bâzı edatları, şart üslûbunda şart ve cevap (cezâ) cümlelerinde bulunan muzâri fiilleri cezmetmeye hazır ve yetkili kılan anlamını da vermektedirler.⁸⁰¹ Bu durumda, örneğin, (حَيْثَمَا تَصَدَّقْ) ‘Her nerede dürüst olursan, kendine pek çok yardımcı bulursun.’, (إِذَا تَجَدَّكَ أَنْصَارًا) ‘Sen çıktığında ben de çıkarım.’ ve (كَيْفَمَا تَصْنَعُ أَصْنَعُ) ‘Nasıl yaparsan, öyle yaparım.’ cümlelerinde bulunan (مَا) edatları, ‘musallata/müheyyie’ türüne dâir ‘mâ’ olmaktadır.⁸⁰²

3.4.4. Mâ-ı Zâide-i Mua’vada (مَا الزَّائِدَةُ الْمُعَوِّضَةُ)

‘Zâid mâ’ edatı, masdariyye harfi (أَنَّ) ile birleştiğinde (أَمَّا) terkîbi oluşmakta ve bu terkipteki ‘mâ’ türü için, özel bir isimlendirmeye, ‘ivaz veyâ ta’vîz mâ’sı terimi kullanılmaktadır.⁸⁰³ Çok az kullanılan bu ‘mâ’ türünün içinde bulunduğu kalıp ifâdeler sayılıdır. Müellifler ‘ivaz mâ’sını’ genellikle iki kısma ayırarak incelemektedirler.⁸⁰⁴

3.4.4.1. Fiilden İ’vaz Olan ‘Mâ’ Edatı

Bu edatın oluşması, cümlede nâkıs fiillerden (كَانَ)’nin (لَأَنَّ) terkîbinden sonra gelmesine ve aynı zamanda (كَانَ) fiilinin isminin müfred-muhâtab zamir (تَ، تِ) olmasına bağlıdır. Örneğin, (أَمَّا أَنْتَ مَجْتَهِدًا اجْتَهَدْتُ) cümlesinde bulunan (أَمَّا) terkîbindeki ‘mâ’ edatı ‘ivaz mâ’sıdır ve cümlelerin açılımı şu şekildedir: (لَأَنَّ كُنْتَ مَجْتَهِدًا) اجْتَهَدْتُ). Bu cümleden, öncelikle (كَانَ) fiili hafzedilmiş, ardından cümle başındaki lâmu’t-Ta’lîl edatı da düşürülmüştür. Daha sonra, (كَانَ) fiilinin yerine, ona ivaz olarak, (مَا) edatı getirilmiştir. Bu ‘mâ’ edatı, cümle başında yalnız kalan (أَنَّ) edatına

⁸⁰⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/518; el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s.385; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.304; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğânî*, s.479 ve s.484; eş-Şidyâk, *Ğunyetu’t-Tâlib*, s.246; Aşkar, *Mu’cemu Ulûmi’l-Luga*, s.366; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.305; Râşid, *Devru’l-Harf*, s.53; Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s.219.

⁸⁰¹ Bkz: el-İşfehânî, *Mufredât*, s.514; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, 1/294 ve 4/322; eş-Şertûnî, *Mebâdiu’l-Arabiyye*, s.4/25, (Nahiv kısmı); Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, 4/322; Şâmî, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.179; Hañîb, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal*, s.404; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.112; el-Lebedî, *Mu’cemu’l-Mustalahât*, s.237; el-Hamyânî, *Hurûfu’l-Meânî*, s.261-262.

⁸⁰² İbn Nûriddin, a.g.e., s.488; Hasan, a.g.e., 1/294; Uralgiray, *Arabça*, s.1/425.

⁸⁰³ Yâkûb, *Mevsûatu’l-Hurûf*, s.436; Şâmî, a.g.e., s.177; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu’cemu’l-Vâfi*, s.306.

⁸⁰⁴ Bkz: el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.333; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, s.306.

vasledilerek (أَمَّا) halini almıştır. Hazfedilen (كان) fiilinin ismi de (أَنْتَ) açık yazılarak cümle son durumda (أَمَّا أَنْتَ مَجْتَهِدًا اجْتَهَدْتُ) hâlini almıştır.

3.4.4.2. Kelâmdan İ'vaz Olan 'Mâ' Edatı

Bâzı durumlarda 'mâ' edatı, bir cümlenin yerini tutmaktadır. Örneğin, (أَفْعَلْ هَذَا) cümlesinin aslı (إِنْ كُنْتَ لَا تَفْعَلْ غَيْرَهُ) şeklindedir.⁸⁰⁵

3.5. Mâ-i Mevsûliyye (مَا الْمُوصُولِيَّةُ)

Mevsûliye 'mâ'sı isim soylu 'mâ' türlerinden biri olup nahiv kitaplarında 'el-esmâu'l-mevsûle (الأَسْمَاءُ الْمُوصُولَةُ)' başlığı altında işlenmektedir. Terim olarak ism-i mevsûl; anlamı, kendisinden sonra gelen ve 'sıla cümlesi' olarak adlandırılan bir isim cümlesi, bir fiil cümlesi ya da bir şibh-i cümle ile ortaya çıkan kelime demektir.⁸⁰⁶ Sîbeveyh, 'sıla' terimi yerine 'haşv' terimini kullanmaktadır.⁸⁰⁷

İsm-i mevsûllerden birisi de, tezimizin konusu olan 'mâ' türlerindedir. İsm-i mevsûl 'mâ'sı için, hem 'mâ-i mevsûle' (مَا الْمُوصُولَةُ) hem de 'mâ-i mevsûliyye' (مَا الْمُوصُولِيَّةُ) terimleri kullanılmaktadır.⁸⁰⁸ ez-Zeccâcî ve el-Heravî ise, ism-i mevsûl olan 'mâ' edatını, (الذِي) konumunda 'haber' olarak kullanılan 'mâ' şeklinde işlemektedir.⁸⁰⁹ er-Rummânî de aynı şekilde, 'haberiyye' terimini kullanmaktadır.⁸¹⁰ Buradaki 'haber' ve 'haberiyye' terimlerinden maksat, 'sıla cümlesi'nin, 'inşâî cümle' olarak gelemeyeceğini, ancak 'haberî cümle' olarak gelebileceğini ifâde etmektir.

Genellikle akılsız varlıklar için kullanılan mevsûl 'mâ'sı, nâdiren akıllı varlıklar için de kullanılmakta ve bir diğer müşterek ism-i mevsûl olan (مَنْ) anlamını taşımaktadır.⁸¹¹ Ancak, (مَا الْمُوصُولِيَّةُ), bâzı durumlarda, akıllı varlıklar ile akılsız varlıkların berâber bulunduğu varlık grubunun yerini tutabilmekte, bu durumlarda da

⁸⁰⁵ eş-Şidyâk, *Ğunyetu't-Tâlib*, s.247; Şâmî, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.177.

⁸⁰⁶ Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, s.18. Ayrıca bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, s.3/69; er-Rummânî, *Meânî'l-Hurûf*, s.87; İbn Akîl, *Şerh*, s.1/145; eş-Şertûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, s.1/60, (2. kısım); el-Galâyîni, *Câmiu'd-Durûs*, s.97.

⁸⁰⁷ ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, s.173.

⁸⁰⁸ Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.354.

⁸⁰⁹ ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.54, (... خَبْرًا بِمَنْزِلَةِ 'الذِي': كَقَوْلِكَ، مَا أَكَلْتُ الْخَبْزُ، مَعْنَاهُ: الَّذِي أَكَلْتُ، el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.76.)

⁸¹⁰ er-Rummânî, *Meânî'l-Hurûf*, s.87.

⁸¹¹ İbn Nûriddin, *Mesâbihu'l-Meğâni*, s.472; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.354; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.107; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, s.20.

(مَنْ) anlamına gelmektedir.⁸¹² (ما الموصوليّة) mübtedâ, haber, fâil ve mef'ûl gibi cümlelerin ana ögesi olabilmekte iken; bu öğelerin sıfatı konumunda bulunamamaktadırlar.⁸¹³ Her ne durumda olursa olsun, mâ-i mevsûle, cümledeki konumuna göre i'râb edilmektedir.⁸¹⁴

Bir ifâdede, (ليس), (لا) ve (لم) olumsuzluk edatlarından önce veyâ istisnâ edatı (إلا)'dan sonra bir (ما) edatı bulunmaktaysa, bu (ما) edatı, (ما الموصوليّة) olmaktadır. (بـ) harf-i cerinden sonra gelen (ما) edatının ise, 'masdariyye mâ'sı veyâ 'mevsûliyye mâ'sı olması muhtemeldir. (ما) edatı, iki fiilin arasında bulunmakta olup, bu fiillerden birincisinin (علم) veyâ türevlerinden, (درى) veyâ türevlerinden ya da (نظر) veyâ türevlerinden biri olması durumunda, bu (ما) edatını hem 'istifhâmiyye mâ'sı hem de 'mevsûliyye mâ'sı şeklinde yorumlamak mümkün olmaktadır.⁸¹⁵ Bu hususların her biri, çalışmamızın ikinci bölümünde detaylı bir şekilde ele alınacak ve âyet-i kerîmelerle örneklendirilecektir.

Konu çerçevesinde incelenen bâzı kaynaklardaki (سيظهر ما تخفونه يوماً ما) 'Gizlediğin şeyler günün birinde ortaya çıkacak.' cümlesinde bulunan (ما الموصوليّة) fâil konumunda, (أكلت ما أحببت) 'İstedğim şeyi yedim.' cümlesinde bulunan (ما) (ما تقوله الآن صحيح) 'İçtiğim, sudur.', (ما شربت الماء) 'Şu an söylemekte olduğun şey doğru.' ve (ما تقول أقول) 'Dediğini söylüyorum.' cümlelerinde bulunan (ما الموصوليّة) mübtedâ konumunda, (هذا ما تعرفونه جميعاً) 'Bu, hepimizin bildiği şeydir.' ve (هذا ما شاء الله) 'Bu, Allâh'ın istediği şeydir.' cümlelerinde bulunan (ما الموصوليّة) haber konumunda, (لقد عملت بكل ما اقترحتّه عليّ) 'Bana önerdiğiniz şeylerin hepsini yaptım.' ve (قرأ نصف ما كتبه الطالب) 'Öğrencinin yazdığının yarısını okudu.' ve (وهب أبو بكر للإسلام كل ما يملك من مال) 'Ebû Bekir, sâhip olduğu paranın hepsini İslâma bağışladı.' cümlelerinde bulunan (ما الموصوليّة) muzâfun ileyh konumunda, (إذا عملت بجدّ ونشاطٍ وصلت إلى ما تصبو إليه) ve (نظرت إلى ما يعجبني من)

⁸¹² Kaṭrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.444; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.300. Mâ-i mevsûliyye hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca Ayrıca bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân*, s.1717-1718.

⁸¹³ Hüseyin Günday - Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2009, s.202.

⁸¹⁴ el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.290; Haṭîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.402.

⁸¹⁵ es-Suyûfî, *el-İtkân*, s.1/550; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.113.

(ما الموصولية) ‘Hoşuma giden tablolara baktım.’ cümlelerinde bulunan (اللوحات) ise harf-i cerin mecrûru konumunda bulunmaktadır.⁸¹⁶

3.6.Mâ-ı İstifhâmiyye (ما الاستفهامية)

İstifham, kişinin, daha önce bilmediği bir konu hakkında bilgi sâhibi olmayı istemesi demektir.⁸¹⁷ Bâzı kaynaklarda, istifham terimi yerine istihbar teriminin de kullanıldığı belirtilmekle⁸¹⁸ birlikte, bu iki terim arasında bir nüansın bulunduğu da ifâde edilmektedir.⁸¹⁹ Muhâtabtan bilgi istemek, diğer bir deyişle soru sormak için kullanılan edatlar şunlardır: (أ), (هل), (أم), (ما), (من), (أي), (كم), (كيف), (أين), (أنى), (أنى), (متى), (إيان), (إيان).⁸²⁰ Bu edatlardan (أ) ve (هل) nahivdeki üçlü kelime taksimine göre harf, diğerleri ise isimdir.⁸²¹ Mezkûr taksime binâen, konumuz çerçevesinde ele alacağımız (ما) edatının da isim sınıfından bir istifham edatı olduğu görülmektedir.⁸²² Bütün istifham edatlarının sadâret / başta bulunma hakkı vardır.⁸²³

Türkçede ‘ne?’ anlamına gelen,⁸²⁴ Arapça’da (أي شيء؟) şeklinde takdir edilen (ما الاستفهامية), isimlerin başına gelebildiği gibi fiillerin önüne de gelebilmektedir.⁸²⁵

⁸¹⁶ Bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârûn, 3/69; el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.76; el-Hulvânî – el-Hâdirî, *el-Müncid*, s.250; Altuncî, *Mu‘cemu’l-Edevât*, s.107; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve’l-Muktedab*, Muktedab, s.20; Günday - Şahin, *Arapça Dilbilgisi*, s.203; Bakırcı - Çöğenli, *Arapça Edatlar Sözlüğü*, s.190.

⁸¹⁷ Abbâs, *el-Belâğa*, 1/173; Habenneke, *el-Belâğa*, s.1/258; el-Cârim – Emin, *el-Belâgat*, s.231; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, s.136; Cüneyt Eren, Vecih Uzunoğlu, *Hülâsatu’l-Belâğa Arapça Belâgat*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.32; M. Sadi Çöğenli, *Âyet ve Hadis Örnekli Arapça Belâgat Meânî Beyân Bedî*, Eser Ofset Matbaası, Erzurum, 2012, s.30. Ayrıca bkz: et-Teftâzânî, *Muhtasar*, s. 196; el-Cürcânî, *et-Târîfât*, s. 22.

⁸¹⁸ Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.351.

⁸¹⁹ İstihbar ile istifham arasındaki fark şu şekilde açıklanmaktadır: “Kişinin, muhâtabına yönelttiği ilk soruya istihbar denmektedir. Ancak ilk soruşta, alınan cevaptan bir anlam çıkarmak da çıkaramamak da mümkün olmaktadır. Bu sebeple ikinci sorunun sorulmasına ise istifham adı verilmektedir. Zîra kişi bu kez, sorduğu soruya alacağı cevaptan net bir anlam çıkarmak için sormaktadır. ... Diğer bir fark, istihbârın gerçekleşmesi için belirli edatlara ihtiyaç duyulmazken, istifhâmın kendine has edatlarının bulunmasıdır.” Abdulaziz Fethullah Abdalbârî, “*Belâğatu’l-İstifham fi’l-Hadisi’n-Nebeviyyi’ş-Şerîf (Tatbîkan alâ Müsnedi’l-İmâm Leys b. Sa’d)*”, s.1, <http://www.alukah.net/Sharia/1046/31826/#ixzz2KahUS5tt>. Ayrıca bkz: es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.2/199.

⁸²⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s.418; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, s.196; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/199; el-Cârim – Emin, *el-Belâğa*, s.231 ve 234; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, s.137. Ayrıca bkz: el-Muberrid, *el-Muktedab*, 3/63.

⁸²¹ Abbâs, *el-Belâğa*, 1/173. Ayrıca bkz: Râşid, *Devru’l-Harf*, s.177.

⁸²² Habenneke, *el-Belâğatu’l-Arabiyye*, s.1/263.

⁸²³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1170; Râşid, a.g.e., s.41; Eren - Uzunoğlu, *Arapça Belâgat*, s.33.

⁸²⁴ Zihni Efendi, *el-Muntehab ve’l-Muktedab*, Muktedab, s.361; Çöğenli, *Arapça Belâgat*, s.30.

⁸²⁵ Bkz: el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.75; el-İşfehânî, *Mufredât*, s.513; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, s.294; İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meğâni*, s.475; eş-Şidyâk, *Ğunyetu’t-Tâlib*, s.244; Habenneke, *el-Belâğa*, s.1/263; Aşkar, *Mu‘cemu Ulûmi’l-Luga*, s.364; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.300; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.351; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.108; Eren - Uzunoğlu, *Belâgat*, s.35.

İstifham ‘mâ’sı aslında akıllı olmayan cinslerin fertlerini sormak için vazedilmiştir.⁸²⁶ Bâzı nahiv bilginlerine göre akıllı varlıklara dâir özellikleri sormak için de kullanılmaktadır.⁸²⁷ el-Müberraîd, bu iki görüşü, ‘mâ’ ile, insan dışındaki varlıkların zâtı, insanın ise sıfatı sorulur, şeklindeki görüşüyle birleştirmektedir.⁸²⁸ Soru edatı olan (ما), nahiv ve belâğat sahalarının yanı sıra mantık ilminin de müstakil bir konusudur.⁸²⁹

Bu edatın kullanım amaçları şu şekilde özetlenmektedir:

1. Bir ismin açıklanmasını isteme (شرح الاسم): Bir isim hakkında, bilgi isteme amacıyla kullanılmaktadır.⁸³⁰ (ما العنقاء؟ إنه طائرٌ متوهمٌ لا وجود له.) ‘Anka nedir? Somut varlığı olmayan, farazî bir kuştur.’, (ما العسجد؟ إنه ذهب.) ‘Asced nedir? O, altın (demektir.)’, (ما اللجين؟ إنه فضة.) ‘Kerâ nedir? O, uykudur.’, (ما الكرى؟ إنه نوم.) ‘Luceyn nedir? O, gümüştür.’ örneklerinde, mâ edatı bu kapsamda bir soru sorma işlevi görmektedir.

2. Müsemmânın mâhiyetini/hakîkatini öğrenmeyi isteme (حقيقة المسمى): Kendisine isim verilenin hakîkatini bilmeyi istemek amacıyla kullanılmaktadır.⁸³¹ (ما الحركة؟) ‘Hareket nedir?’, (ما البلاغة؟) ‘Belâğat nedir?’, (ما الحسد؟) ‘Haset nedir?’, (ما الكبر؟) ‘Kibir nedir?’ örneklerinde, mâ edatı bu kapsamda bir soru sorma işlevi görmektedir.

3. Bir varlığa dâir bir sıfatı öğrenmeyi isteme (وصف): Akıllı varlıkların sâhip oldukları vasıflar hakkında bilgi sâhibi olmak amacıyla kullanılmaktadır.⁸³² (ما زيد؟ هو) ‘Zeyd nedir? O çok şerefli bir kişidir.’, (ما عمرو؟ هو شجاع) ‘Amr nedir? O bir

⁸²⁶ Abbâs, *el-Belâğa*, 1/193; Habenneke, a.g.e., 1/263; el-Cârim – Emin, a.g.e., s.233; Haîfîb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal*, s.401; Kaîrîb, *Mu‘cemu’n-Nahv*, s.444; Akdemir, a.g.e., s.142.

⁸²⁷ el-İşfehânî, a.g.e., s.513; Haîfîb, a.g.e., s.401; Kaîrîb, a.g.e., s.444.

⁸²⁸ el-Muberrid, a.g.e., 1/186 ve 2/51. Ayrıca bkz: er-Rummânî, *Meâni’l-Hurûf*, s.86; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/548; Muhammed İbrâhim Muhammed Şerîf el-Belhî, *Esâlîbu’l-İstifhâm fî’l-Bahsi’l-Belâğî ve Esrâruhâ fî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Doktora Tezi, 2005-2006 Eğitim-Öğretim Yılı), Câmîatu’l-İslâmiyyeti’l-Âlemiyye, Külliyyetu’l-Lugati’l-Arabiyye, ed-Dirâsât el-Ulyâ, Kısmu’l-Edebiyyât, İslâmâbâd, Pâkistan, s.28.

⁸²⁹ el-Fârâbî, el-Hurûf adlı eserinin en geniş kısımlarından birini istifham mâ’sına ayırmakta ve onun istihdam amaçlarını etraflıca anlatmaktadır. Bkz: Fârâbî, *Kitâbu’l-Hurûf/Harfîler Kitabı*, Editör: Muhittin Mâcîc, Çeviri: Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.99-113; el-Fârâbî, *Kitâbu’l-Elfâz el-Müsta‘mele fî’l-Mantık*, s.48.

⁸³⁰ et-Teftâzânî, *Muhtasar*, s.202; Habenneke, *el-Belâğa*, 1/263; Abbâs, *el-Belâğa*, 1/193; el-Cârim – Emin, *el-Belâğa*, s.234; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.300; Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s.142; Eren - Uzunoğlu, *Belâğat*, s.35.

⁸³¹ et-Teftâzânî, a.g.e., s.202; Habenneke, a.g.e., 1/264; Haîfîb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal*, s.401; Abbâs, *el-Belâğa*, 1/193; el-Cârim – Emin, a.g.e., s.234; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.300; Akdemir, a.g.e., s.142; Eren - Uzunoğlu, a.g.e., s.35. ‘Hakikat’ terimi için bkz: el-Cürçânî, *et-Târîfât*, s. 94-95; ‘Mâhiyet’ terimi için bkz: el-Cürçânî, a.g.e., s. 195-196.

⁸³² es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s.420; Haîfîb, a.g.e., s.401; Kaîrîb, *Mu‘cemu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.444; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.108; Habenneke, a.g.e., 1/264; Akdemir, a.g.e., s.142; Eren - Uzunoğlu, a.g.e., s.35. ‘Vasf’ terimi için bkz: el-Cürçânî, a.g.e., s. 237.

cesurdur.’, (ما خديجة؟ هي كريمة) ‘Hatice nedir? O, çok cömert bir kişidir.’ örneklerinde, mâ edatı bu kapsamda bir soru sorma işlevi görmektedir.

4. Bir varlığın cinsini bilmeyi isteme (جِنْس): Hakkında bilgi edinilmek istenilen varlığın hangi cins varlık olduğunu öğrenmek amacıyla kullanılmaktadır.⁸³³ (ما عندك؟) ‘Sende ne var? Buğday var.’, (ما عندك؟ إنه بُر.) ‘Yanındaki ne? O, bir at.’, (إنه فرس.) ‘Yanındaki nedir? Paradır.’ örneklerinde, mâ edatı bu kapsamda bir soru sorma işlevi görmektedir.⁸³⁴

(ما الاستفهامية) den önce cer harflerinden birinin bulunması durumunda, (فيم), (لم), (أم), (مم), (عم), (لام) örneklerinde görüldüğü gibi, ‘mâ’nın bünyesindeki ‘elif’ harfinin silinmesi/hazfı, ‘mim’ harfi üzerindeki ‘fetha’nın sâbit kalması vâcib olmaktadır.⁸³⁵ (ما) soru edatı, (ذا) ile birleşip (ماذا) terkîbini oluşturmakta, bu takdirde, bünyesindeki ‘elif’ harfi, başında (لماذا) örneğindeki gibi, cer harfi bulursa dahî düşmemektedir.⁸³⁶ Başına harf-i cer gelmesi durumunda, sonundaki ‘elif’ harfinin hazfı, istifham ‘mâ’sını, mevsûliyye ‘mâ’sından ayıran özelliğidir.⁸³⁷

(ما الاستفهامية), mevsûliyye ‘mâ’sı gibi, cümledeki yerine göre i’râb edilmektedir:⁸³⁸

- Kendisinden sonra, (ما خرج من العش؟) ‘Yuvadan ne çıktı?’, (ما حدث؟) ‘Ne oldu?’ cümlelerindeki gibi, lâzım bir fiil geliyorsa, ‘mâ’ mübtedâdır.

⁸³³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s.420; İbn Nüriddin, *Mesâbilu'l-Meğâni*, s.475; Katrîb, *Mu'cemu'n-Nahv*, s.444; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.108; Abbâs, *el-Belâğa*, 1/193; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, s.142. ‘Cins’ terimi için bkz: el-Cürcânî, *et-Târîfât*, s. 83. ‘Cins’ terimi ile, yakın anlamlı ‘nev’ ve ‘sınıf’ terimleri arasındaki farklar için bkz: Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, Tahkik: Muhammed Bâsil Uyûnu’s-sûd, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, s.184.

⁸³⁴ İstifham, hakîkî anlamı yanında, şu anlamlar için de kullanılmaktadır: İkrâr, inkâr, taaccub, vaîd ve tahvîf, emir, nehiy, tehekküm, istib’âd, tehvîl, tahkîr, tenbîh, temennî, istibtâ, ta’zîm, nefiy, teksîr, tesviye. Bkz: Abbâs, *el-Belâğa*, 1/206-209. Bu anlamların bir kısmına, çalışmamızın ikinci bölümünde, âyet-i kerîmelerdeki anlama katkıları çerçevesinde temas edilecektir.

⁸³⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/548; Abdulğani, *en-Nahvu'l-Kâfî*, s.458; Katrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.444; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.351; el-Beyyûmî, a.g.e., s.108; Altuncî, *Mu'cemu'l-Edevât*, s.107; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, s.361. Bâzı durumlarda, şiir zarûreti sebebiyle ‘fetha’ da düşmekte, yerine ‘sükûn’ gelmektedir. Bkz: İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.295; eş-Şidyâk, *Ğunyetu't-Tâlib*, s.244; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.364; el-Hamed – ez-Za’bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.301.

⁸³⁶ eş-Şidyâk, a.g.e., s.244; Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muktedab, s.286. el-Hamed – ez-Za’bî, a.y. (ماذا) edatı hakkında geniş bilgi için bkz: İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.296-298.

⁸³⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.295; Katrîb, a.g.e., s.444; el-Hamed – ez-Za’bî, a.g.e., s.301; el-Beyyûmî, a.g.e., s.108; Altuncî, a.g.e., s.107.

⁸³⁸ Bu başlık altında verilen örnekler için bkz: ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.53; Molla Câmî, *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye*, s.2/95; Altuncî, a.g.e., s.107; Hañîb, a.g.e., s.402; el-Hulvânî – el-Hâdirî, *el-Müncid*, s.34; Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.453.

- Kendisinden sonra, (ما أكرهك على هذا الذنب؟), (Ne okudun?), (ما قرأت؟) ‘Seni bu suça **ne** zorladı?’ cümlelerindeki gibi, müteaddî bir fiil gelip, bu fiil mef’ûlünü almamışsa, ‘mâ’ mef’ûlu bih’tir.

- Kendisinden sonra, (ما أبكاك؟) ‘Seni **ne** ağlattı?’ cümlesindeki gibi, müteaddî bir fiil gelip, bu fiil mef’ûlünü almışsa, ‘mâ’ mübtedâdır.

- Kendisinden sonra, (ما على الجدار؟) ‘Sepette **ne** var?’, (ما في السلّة؟) ‘Duvarın üzerindeki nedir?’, (ما في يدك؟) ‘Elindeki ne?’ cümlelerindeki gibi, câr-mecrurdan müteşekkil şibh-i cümle varsa, ‘mâ’ mübtedâdır.

- Kendisinden sonra, (ما تحت الطاولة؟), (ما عندك؟) ‘Masanın altındaki nedir?’, (ما فوق العُصن؟) cümlelerindeki gibi, zarf ve mecrûrundan müteşekkil şibh-i cümle varsa, ‘mâ’ mübtedâdır.

- Kendisinden sonra, (ما أثر الوراثة والبيئة في الفرد؟), (ما الخبر؟) ‘Kalıtımın ve çevrenin insana etkisi nedir?’, (ما الذي بيدك؟) ‘Elindeki şey nedir?’, (ما دينك؟) ‘Senin dînin ne?’, (ما هذه؟) ‘Bu ne?’ cümlelerindeki gibi, ma‘rife bir isim geliyorsa, ‘mâ’ haberdir.

- Kendisinden önce, (لَمْ رجعتم مبكرًا؟) ‘Ne ile uğraşıyorsun?’, (بِمَ تعمل؟) ‘Neden erken döndünüz?’ cümlelerindeki gibi, bir harf-i cer bulunuyorsa, ‘mâ’ mecrur isimdir.

İstifham ‘mâ’sı, sıfat veyâ izâfet terkîbinin bir unsuru olarak görev almamaktadır.⁸³⁹ (ما الأمر؟) cümlesinde olduğu üzere (الأمر) şeklinde (ال) ile ma‘rife bir isim geldiğinde, (ما) edatının sonunda yer alan med, yâni uzun okunan ses, kaybolmaktadır. Bu ismin, (ما هذا؟) cümlesindeki gibi, (ال) taşımayan, başka tür bir ma‘rife isim olması durumunda ise, (ما) edatının sonundaki uzatma elifi okunmaktadır.⁸⁴⁰

⁸³⁹ Aşkar, *Mu‘cemu Ulûmi’l-Luga*, s.365

⁸⁴⁰ Günday - Şahin, *Arapça Dilbilgisi*, s.177.

3.7.Mâ-ı Şartıyye (ما الشرطيّة)

‘Mâ’ edatının işlevlerinden biri de bulunduğu ifâdeye ‘şart’ anlamı kazandırmasıdır.⁸⁴¹ Şart, bir ifâdenin içerdiği mânânın husûle gelmesinin, bir başka fiilin husûlune bağlı oluşu demektir.⁸⁴² Şart üslûbu ile kurulan bir cümlede üç unsur bulunmaktadır; şart fiili, cevap fiili ve şart edatı.⁸⁴³ Bu iki fiili anlam ve amel yönüyle birbirine bağlayan, şart edatıdır.⁸⁴⁴ Tanım ve unsurlar bir arada düşünüldüğünde, birinci fiilin, yâni şart fiilinin, ikinci fiilin, yâni cevap fiilinin doğuşuna sebep olduğu görülmektedir.⁸⁴⁵

‘Mücâzât edatları’ terimiyle de ifâde edilen şart edatları, amel yönleri îtibârıyla, cezmeden şart edatları ve cezmetmeyen şart edatları şeklinde ikiye ayrılmaktadır.⁸⁴⁶

Cezmeden şart edatları; (إِنْ), (إِذَا), (مَنْ), (مَا), (مَهْمَا), (مَتَى), (أَيَّانَ), (أَيْنَ), (أَيَّ), (كَيْفَمَا), (كَيْفَ), (أَيَّ) edatları olup, bu edatlardan ilk ikisi harf, diğerleri isimdir.⁸⁴⁷

Cezmetmeyen şart edatları; (كَيْفَ), (إِذَا), (لَوْ), (لَوْلا), (لَوْ مَا), (لَوْ مَا) edatları olup, bu edatlardan ilk ikisi isim, diğerleri harftir.⁸⁴⁸

Diğer şart edatları arasındaki yeri yukarıda gösterilen⁸⁴⁹ (ما الشرطيّة)’nin cümlede sadâret hakkı bulunmaktadır.⁸⁵⁰ (ما الشرطيّة), Türkçe’de ‘her ne ki’ anlamına gelmekte olup,⁸⁵¹ Arapça’da amel işlevi açısından iki muzârî fiili cezmetmektedir.⁸⁵² Ancak, şart veyâ cezâ cümlelerinin muzârî fiille kurulmuş cümleler olmaması durumunda, doğal olarak cezm etme işleminden bahsedilememektedir.

⁸⁴¹ er-Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s.86; ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meani*, s.53; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.336; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.108.

⁸⁴² Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 4/322; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.245.

⁸⁴³ Abdulmesîh – Tâberî, a.y..

⁸⁴⁴ Râşid, *Devru'l-Harf*, s.175; Uralgiray, *Arabça*, 2/959.

⁸⁴⁵ Uralgiray, a.y.. Şart üslûbunda birinci fiile şart fiili, ikinci fiile cevap veyâ cezâ fiili denmektedir. İbn Akîl, *Şerh*, 2/340; eş-Şertûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, s.4/25, (Nahiv kısmı); Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 4/317; Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.402; el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, s.45; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.87.

⁸⁴⁶ Abdulmesîh – Tâberî, a.g.e., s.74 ve s.245.

⁸⁴⁷ İbn Akîl, a.g.e., 2/335; Birgivi, *İzhâr*, s.68-70; Hasan, a.g.e., 4/317; Abdulmesîh – Tâberî, a.g.e., s.41 ve 74; Ateş vd., *Arapça Dilbilgisi*, s.303; Uralgiray, a.g.e., 2/977.

⁸⁴⁸ Abdulmesîh – Tâberî, a.g.e., s.41-42; Ateş vd., a.g.e., s.303. Bu edatlardan (كَيْفَ)’nin şart edatı olduğunda amel edip etmeyeceği ihtilâflıdır. Konu için bakınız: Hasan, a.g.e., 4/334.

⁸⁴⁹ el-Heravî, şart yerine ‘cezâ’ terimini kullanmaktadır. Bkz: el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.75.

⁸⁵⁰ eş-Şertûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, 4/26, (Nahiv kısmı).

⁸⁵¹ Zihni Efendi, *el-Muntehab ve'l-Muktedab*, Muntehab, s.569.

⁸⁵² Konu için bkz: İbn Akîl, *Şerh*, 2/335; Molla Câmî, *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye*, 2/95; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 4/317; Abdulgânî, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.50; Katrîb, *Mu'cemu'n-Nahv*, s.444; Aşkar, *Mu'cemu Ulûmi'l-Luga*, s.365; Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.402; el-Hamed – ez-Za'bî, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.301; Çörtü, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, s.453.

Mâ-i şartiyye, Ebu'l-Bekâ, el-Fârisî, İbn Berrî ve İbn Mâlik gibi bâzı müellif ve dilciler nezdinde iki kısımda incelenmektedir:⁸⁵³

Şartiyye zemâniyye: (ما الشرطيّة), zaman anlamı taşıdığıında, zaman zarfı olarak, nasb mahallinde i'râb edilmektedir. Şartiyye-gayru zemâniyye: (ما الشرطيّة), zaman anlamı içermediğinde, cümledeki konumuna göre i'râb edilmektedir.⁸⁵⁴

Zaman anlamı taşımayan şart 'mâ'sının i'râbı şu üç şekilde gelmektedir;

- Mübtedâ olarak, raf' mahallinde mebnîdir: 'Mâ' edatından sonra, nâkis fiil veyâ lâzım fiil veyâ mef'ûlunu almış müteaddî bir fiil bulunmaktaysa, 'mâ' edatı, (ما نُسَاعِدُ الْفَقِيرَ بِحَمْدِكَ النَّاسُ) 'Fakire **her ne** yardımda bulunursan, insanlar seni över.', (ما تَكْسَلُ تَفْشَلُ) '**Her ne** hususta tenbellik yaparsan, başarısız olursun.' cümlelerindeki gibi, mübtedâ, şart fiili veyâ cevap fiili⁸⁵⁵ veyâ her ikisi birden, onun haberi olmaktadır.⁸⁵⁶

- Mef'ûlu bih olarak, nasb mahallinde mebnîdir: 'Mâ' edatından sonra, mef'ûlunu almamış müteaddî bir fiil bulunmaktaysa, 'mâ' edatı, (ما تتعلّمُ يُفْذَكَ) '**Her ne** öğrenirsen, sana faaydası olur.', (ما تعملُ تُجْزَ به) '-İyi veyâ kötü- **her ne** yaparsan, onun karşığını görürsün.' cümlelerindeki gibi, mef'ûlu bih olmaktadır.⁸⁵⁷

- Meccur isim olarak, cer mahallinde mebnîdir: 'Mâ' edatından önce, cer harflerinden biri bulunmaktaysa, 'mâ' edatı, (على ما تتمُّ أَنْمُ) cümlesindeki gibi, bu harf-i cerin meccûru olmaktadır.⁸⁵⁸

3.8.Mâ-ı Nekira (ما النكرة)

3.8.1. Mâ-ı Taaccubiyye (ما التَّعَجُّبِيَّة)

Taaccüp, terim olarak, bir fâilden sâdır olan, eşine az rastlanır bir eylemin, muhâtaplar nezdinde hayretle karşılanması demektir.⁸⁵⁹ Arap dilinde, taaccüp üslûbu

⁸⁵³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.298; eş-Şidyâk, *Ğunyetu't-Tâlib*, s.244; Ayrıca bkz: İbn Nûriddin, *Mesâbîhu'l-Meğâni*, s.476; Aşkar, a.g.e., s.365; el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.301.

⁸⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.298; Altuncî, *Mu'cemu'l-Edevâti'n-Nahviyye*, s.108. Hasan'a göre (ما الشرطيّة) bizâtihî zaman anlamı taşımamaktadır: (والغالب أنه لا يدلُّ بذاته على زمنٍ), Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 4/324.

⁸⁵⁵ Bâzı dilcilere göre, sâdece cevap fiili haber olamamaktadır. Bkz: el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.319.

⁸⁵⁶ Bkz: Hañîb, a.g.e., s.402; Günday - Şahin, *Arapça Dilbilgisi*, s.456. Bâzı dilcilere göre, sâdece cevap fiili haber olamamaktadır. Bkz: el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.319.

⁸⁵⁷ Bkz: Hañîb, a.g.e., s.402; el-Hamed – ez-Za'bî, a.g.e., s.319; Günday - Şahin, a.g.e., s.456.

⁸⁵⁸ Bkz: eş-Şertûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, 4/26, (Nahiv kısmı); Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.402.

⁸⁵⁹ Bkz: İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3/429; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 552, (el-aceb md.); el-Galâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, s. 50; Abdülganî, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.429; Abdülmehî – Tâberî, *el-Halîl*, s.315; el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, s.143; Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s.133; Uzun, *Sarf – Nahiv Terimleri*, s.89; M. Edip Çağmar, "Mâ Ef'alehu' Taaccüp Kalıbının İ'râbıyla İlgili Farklı

çerçevesinde işlenen, (أَفْعَلْ بِهِ) ve (مَا أَفْعَلُهُ) şeklinde iki kurallı sîga/kalıp bulunmasının yanında,⁸⁶⁰ pek çok da kuralsız/semâî kullanımlar bulunmaktadır.⁸⁶¹ Bu taaccüp kalıplarından bizim çalışmamızı ilgilendiren kısmı, (مَا أَفْعَلُهُ) kurallı kalıbında bulunan (مَا) edatıdır.⁸⁶²

Hurûfu'l-Meânî müellifleri, (مَا التَّعْجِيبِيَّة) 'yi hangi başlık altında inceleme husûsunda, nahiv bilginleri ise (مَا أَفْعَلُهُ) taaccüp kalıbını i'râb etme husûsunda pek farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Modern müelliflerin pek çoğu, onu doğrudan doğruya müstakil bir başlık altında inceleyip, anlam ve îrap yönüyle meselenin taferruatıyla ilgilenmezlerken,⁸⁶³ klasik dönem müelliflerinden bir kısmı, (مَا التَّعْجِيبِيَّة) edatını, ana başlıklardan biri olarak ele alırken, bâzıları ise 'mâ-i nekira' ana başlığı altında çeşitli alt başlıklar ile işlemiştir. Biz ise, (مَا التَّعْجِيبِيَّة) 'yi işlerken, sınıflandırma açısından klasik dönem hurûfu'l-meânî yazarlarının çoğunluğunun tercihine uymakta, konuyu işleme tarzı açısından ise modern dönem müelliflerin eğilimini tercih etmekteyiz.

(مَا التَّعْجِيبِيَّة), Türkçe'ye 'ne kadar ...!', 'ne kadar da ...!' 'amma da!' şeklinde tercüme edilebilmektedir.⁸⁶⁴ Örneğin; ⁸⁶⁵(مَا أَجْمَلُ الطَّبِيعَةِ) cümlesi, 'tabiat ne kadar

Bir Değerlendirme", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:XXIV, İzmir, 2006, (187-205), s.188-189.

⁸⁶⁰ Abdulgânî, *en-Nahvu'l-Kâfi*, s.453; el-Lebedî, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, s.143.

⁸⁶¹ Semâî taaccüp sîgaları için bkz: İbn Akîl, *Şerh*, s.2/139; İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, s.579-580; el-Galâyîni, *Câmiu'd-Durûs*, s. 50; Abdulgânî, a.g.e., s.429-430; Abdulmesîh – Tâberî, a.g.e., s.316; el-Lebedî, a.g.e., s.143; Uzun, a.g.e., s.89; Çağmar, "'Mâ Ef'alehu' Taaccüp Kalıbının İ'râbıyla İlgili Farklı Bir Değerlendirme", s.190.

⁸⁶² Abdulgânî, a.g.e., s.430; Abdulmesîh – Tâberî, a.g.e., s.351. Ayrıca bkz: el-İşfehânî, *Mufredât*, s.513.

⁸⁶³ er-Rummânî, öncelikle 'isim' ve 'harf' şeklinde taksit ettiği 'mâ' türlerini ayrı ayrı ele alırken, 'istifham, şart ve taaccüp' türü 'mâ' edatlarının her üçünün de sıra cümlesine ihtiyaçları olmayan 'tam isim'ler olduğunu zikretmektedir. el-Murâdî, 'mâ-i taaccübiyyeyi', 'ismiyye' kısmında, 'nekira-i gayri mevsûfe' ana başlığı altında bir alt başlık olarak ele almakta ve el-Ahfeş'ten, el-Ferrâ'dan, İbn Dürüsteveyh'ten çeşitli nakillerde bulunmaktadır. İbn Hişâm, onu, 'nekira-i tâtme' nin üç alt başlığından biri olarak incelemektedir. İbn Nûriddin, 'nekira-i tâtme' şeklinde açtığı bir ana başlığı iki alt başlığa taksim etmekte ve bunlardan birini 'taaccüp mâ'sına tahsis etmektedir. eş-Şidyâk, taaccüp 'mâ'sı hakkında, onun, 'ma'rife-mevsûle' ve 'nekira-mevsûfe' olduğuna dâir iki görüş aktarmaktadır. Haîb, onu, isim olan 'mâ' kısmında bir ana başlık olarak ele almış ve onun nekira-i tâtme olduğunu belirtmiştir. Kaîb, 'ma'rife mâ – nekira mâ' ana başlığı altında, 'nekira-i tâtme' alt başlığı ile, taaccüp 'mâ'sını işlemiştir. *el-Mu'cemu'l-Vâfi* müellifleri, müstakil bir başlık olarak değerlendirdikleri mâ-i taaccübiyye'nin nekira-i tâtme olduğunu ifade etmişler, yine bu edatın mevsûliyye, istifhâmiyye ya da nekira-i mevsûfe şeklinde ele alındığını belirten bir rivâyeti de aktarmışlardır. Son olarak, el-Galâyîni de, fiil-i taaccüp konusunu işlerken 'taaccüp mâ'sının 'nekira-i tâtme' olduğunu ifade etmektedir.

⁸⁶⁴ Çağmar, "'Mâ Ef'alehu' Taaccüp Kalıbının İ'râbıyla İlgili Farklı Bir Değerlendirme", s.189-190.

⁸⁶⁵ Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halil*, s.316.

güzel!';⁸⁶⁶ (ما أكرم الأرض) cümlesi, 'toprak ne kadar da cömert!';⁸⁶⁷ (ما أجمل الربيع) cümlesi, 'bahar amma da hoş!' şeklinde tercüme edilmektedir.

İster klâsik dönem, ister modern dönem müelliflerin hemen hemen hepsi taaccüp 'mâ'sına (شيء) anlamını vermekte ve örneğin,⁸⁶⁸ (ما أحسن زيداً) şeklindeki bir cümleyi (شيءٌ حسنٌ زيداً) olarak takdir etmektedirler.⁸⁶⁹

Dil bilginlerinin, (ما التعجيبية) ve sonrasındaki ifâdenin i'râbı hakkındaki yorumlarına bakılacak olursa;

- (ما), raf mahallindedir, mübtedâdır; (أفعله) cümlesi, cümle olarak haberdur.⁸⁷⁰ Bu en yaygın görüştür.

- (ما), istifham edatı olarak mübtedâdır; (أفعله) cümlesi, cümle olarak haberdur.⁸⁷¹ Bu yorum, istifhâma verilecek cevapla, taaccüpteki ibham/kapalılık ortadan kalkabileceği için reddedilmiştir.⁸⁷²

- (ما), (الذي) anlamında, mevsûle olarak mübtedâdır; (أفعله) cümlesi, onun sılasıdır. Mübtedânın haberi, mahzuftur.⁸⁷³ 'Dilde asıl olanın, hazif içermemesidir' kâidesine binâen bu görüş eleştirilmiştir.⁸⁷⁴

Bütün bu görüşlerde (ما التعجيبية) edatının hep isim olduğu görülmektedir. Ancak, onun, isim değil 'harf' türü bir kelime olduğunu söyleyen müellifler de bulunmaktadır.⁸⁷⁵

⁸⁶⁶ Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, s.402.

⁸⁶⁷ Kañrîb, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-Arabî*, s.445.

⁸⁶⁸ ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurufi'l-Meanî*, s.53; er-Rummânî, *Meâni'l-Huruf*, s.87; el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.78; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.337.

⁸⁶⁹ Bkz: ez-Zemañşerî, *el-Mufaşşal*, s.330; İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, s.580; İbn Akîl, *Şerh*, s.2/140; eñ-Şidyâk, *Ğunyetu't-Tâlib*, s.243; es-Sağîr, *el-Edevâtu'n-*, s.263; el-Hamed – ez-Za'bi, *el-Mu'cemu'l-Vâfi*, s.300; el-Galâyînî, *Câmiu'd-Durûs*, s. 51.

⁸⁷⁰ el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.78; ez-Zemañşerî, *el-Mufaşşal*, s.331; el-Enbârî, *Esrâr*, s.76; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.337; İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, s.580; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1172; el-Galâyînî, a.g.e., s. 52; Koçak, *Arapça Dilbilgisi*, s.218; Çağmar, "Mâ Ef'alehu' Taaccüp Kalıbının İ'râbıyla İlgili Farklı Bir Değerlendirme", s.190.

⁸⁷¹ ez-Zemañşerî, *el-Mufaşşal*, s.331; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.337; Çağmar, "Mâ Ef'alehu' Taaccüp Kalıbının İ'râbıyla İlgili Farklı Bir Değerlendirme", s.190.

⁸⁷² Çağmar, "Mâ Ef'alehu' Taaccüp Kalıbının İ'râbıyla İlgili Farklı Bir Değerlendirme", s.202.

⁸⁷³ ez-Zemañşerî, *el-Mufaşşal*, s.331; el-Enbârî, *Esrâr*, s.76; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.337; İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, s.580.

⁸⁷⁴ el-Enbârî, *Esrârul-Arabiyye*, s.77; Çağmar, "Mâ Ef'alehu' Taaccüp Kalıbının İ'râbıyla İlgili Farklı Bir Değerlendirme", s.201.

⁸⁷⁵ Çağmar, "Mâ Ef'alehu' Taaccüp Kalıbının İ'râbıyla İlgili Farklı Bir Değerlendirme", s.204-205.

3.8.2. Mâ-ı Mevsûfe (ما الموصوفة)

Kendisinin yerine (شيء) kelimesi takdir edilip, anlamı da ancak bir sıfat ile tamamlanan (ما) türüdür.⁸⁷⁶ Sıfata muhtaç olması sebebiyle, çeşitli eserlerde, nekira-i nâkisa alt başlığı ile ele alınmaktadır.

Örnek olarak;⁸⁷⁷ (عندي ما مفرح لك) cümlesindeki (ما) edatı ‘mevsûfe mâ’sı olup, cümlenin takdîri (مررتُ بما معجبٍ لك)⁸⁷⁸ ‘Senin dikkatini çekecek bir şeye rastladım.’ cümlesindeki (ما) edatı ‘mevsûfe mâ’sı olup, cümlenin takdîri (لما نافع يسعَى اللَّبِيبُ فَلَا تَكُنْ لِشَيْءٍ بَعِيدٍ نَفْعَهُ)⁸⁷⁹ (مررتُ بشيءٍ معجبٍ لك) ‘Akıllı kişi faydalı şeyler için gayret eder. Öyleyse, zaman içinde faydası uzak olan bir şey için çaba harcayan olma!’ beytindeki (ما) edatı ‘mevsûfe mâ’sı olup, ibârenin takdîri (لشيءٍ نافعٍ) şeklinde;⁸⁸⁰ (قرأتُ ما محبوباً إليك) ‘Sana hoş gelecek bir şey okudum.’ cümlesindeki (ما) edatı ‘mevsûfe mâ’sı olup, cümlenin takdîri (رُبَّ ما تَكَرَّهُ النَّفُوسُ مِنَ الْأَمْرِ لِه فَرَجَةٍ كَحَلِّ الْعُقَالِ)⁸⁸¹ (محبوباً إليك) ‘Nefislerin hoşuna gitmeyen nice iş, devenin ayağındaki bağı çözülmesi gibi, rahatlamadır.’ beytindeki (ما) edatı ‘mevsûfe mâ’sı olup, ibârenin takdîri (رَبِّ شَيْءٍ تَكَرَّهُ) şeklinde (النفوس) şeklinde olmaktadır.

Bâzı müellifler, aşağıda geldiği üzere, ‘medih ve zem üslûplarında’ (في أسلوب) bulunan ‘mâ’ edatını da bu kapsamda değerlendirmektedirler.⁸⁸²

Örneğin; (غسلته غسلاً نِعْمًا) ‘Onu ne güzel yıkadım.’, (غسلت المرأة الثوبَ غسلاً) (ناقشتُ صديقي مناقشةً نِعْمًا) ‘Kadın elbiseyi yıkadı, ne de güzel yıkadı.’, (دققته دقًّا نِعْمًا) ‘Müzik enstrumanını ne iyi çaldı.’ cümlelerinde (مَدَح) fiili (نِعْم)‘ye (ما) edatı bitişmiştir.⁸⁸³ Bu cümlelerin takdîrleri sırasıyla (غسلت المرأة الثوبَ غسلاً نعم الغسل), (غسلته غسلاً نعم الغسل), (ناقشتُ صديقي)

⁸⁷⁶ Kaṭrîb, *Mu‘cemu’n-Nahv*, s.445; el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.300.

⁸⁷⁷ Kaṭrîb, a.y..

⁸⁷⁸ er-Rummânî, *Meâni’l-Hurûf*, s.87; eş-Şidyâk, *Ġunyetu’t-Tâlib*, s.243.

⁸⁷⁹ İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meġânî*, s.476; eş-Şidyâk, a.g.e., s.243; el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.285.

⁸⁸⁰ el-Hamed – ez-Za‘bî, *el-Mu‘cemu’l-Vâfi*, s.300.

⁸⁸¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Meâni’l-Kur‘ân*, s.37; er-Rummânî, *Meâni’l-Hurûf*, s.88, (‘تَكَرَّهُ’ kelimesi yerine ‘تَجَزَّع’ kelimesi bulunmaktadır.); el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.72-73, (‘تَكَرَّهُ’ kelimesi yerine ‘تَجَزَّع’ kelimesi bulunmaktadır.); İbn Nûriddin, *Mesâbihu’l-Meġânî*, s.476; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.300.

⁸⁸² İbn Nûriddin, a.g.e., s.476. Bâzı müellifler ise aynı örnekleri ‘mâ-i ma’rife-i tâmmе’ başlığı altında vermektedirler. Bkz: el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.299-300.

⁸⁸³ eş-Şidyâk, *Ġunyetu’t-Tâlib*, s.243; el-Hamed – ez-Za‘bî, a.g.e., s.300.

(بئسما تزويجٌ ولا) (دققته دقا نعم الدق) ve (مناقشة نعم المناقشة) şeklinde olmaktadır. Yine (ما) (بئس) fiili (الذم) cümlesinde, ‘Mehirsiz evlilik ne kötüdür.’ cümlesinde, (مهر) bitiştiği görülmektedir. Bu cümlenin takdîri ise (بئس الشيء تزويجٌ) şeklinde olmaktadır.⁸⁸⁴

3.8.3. Mâ-i Mübheme (ما المبهمة)

Nekira isimleri daha da belirsiz yapma amacıyla kullanılan zâid ‘mâ’ türüne ‘mâ-i mübheme’ veyâ ‘mâ-i ibhâmiyye’ denmektedir.⁸⁸⁵ Çeşitli kaynaklarda, nekira isimlerden sonra gelişinden ötürü ‘nekira-i tâmmе’ ve nekira-i nâkisa şeklinde de işlenmektedir.⁸⁸⁶ Bu ‘mâ’ türünün isim mi harf mi olduğu husûsunda ihtilâf bulunmaktadır.⁸⁸⁷

Mâ-i mübheme, ifâdeye çeşitl, anlamlar kazandırmaktadır. Bu anlamlardan bâzıları şunlardır:⁸⁸⁸

1. Ta‘zîm anlamı;

Mâ-i mübheme, kendisinden önceki kelime ile birlikte, ibâreye ‘önemlilik’ anlamı katmaktadır. Örneğin;

Enes b. Mudrike’ye âit (عَزَمْتُ عَلَى إِقَامَةِ ذِي صَبَاحٍ لِأَمْرِ مَا يُسَوِّدُ مَنْ يَسُودُ) ‘Sabaha kadar kalmaya, sabahleyin baskın yapmaya karar verdim. Şu önemli iş için ki: Efendi/lîder olacak kişi lîder olsun.’ beytindeki, (سمعت كلامًا ما) ‘Ne söz işittim be!’, (جِئْتُ لِأَمْرِ مَا) ve (لَأَمْرِ مَا، هرب الحارس) ‘Bekçi çok önemli bir sebepten dolayı kaçmış.’ cümlelerindeki (ما) edatları, mâ-i mübheme olup, kendilerinden önce gelen nekira isimleri tâzîm yönüyle daha da kapalı hâle getirmek sûretiyle pekiştirmektedirler.⁸⁸⁹

2. Tahkîr anlamı;

Mâ-i mübheme, kendisinden önceki kelime ile birlikte, ibâreye ‘küçümseme/sıradanlık’ anlamı katmaktadır. Örneğin;

⁸⁸⁴ el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.337.

⁸⁸⁵ Hasan, *en-Nahvu'l- Vâfi*, 1/294; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.351; Hañîb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-İ'râb*, s.403; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.391.

⁸⁸⁶ Yâkûb, *Mevsûa'tu'l-Hurûf*, s.435; Kañrîb, *Mu'cemu'n-Nahv*, s.445.

⁸⁸⁷ Bkz: el-Mâlekî, *Raşfu'l-Mebânî*, s.383; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.335; Yâkûb, a.g.e., s.436; Abdulmesîh – Tâberî, a.g.e., s.351.

⁸⁸⁸ el-Murâdî, a.g.e., s.334; Hasan, *en-Nahvu'l- Vâfi*, 1/294.

⁸⁸⁹ el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.78; ez-Zemañşerî, *el-Mufaşşal*, s.372; el-Murâdî, a.g.e., s.334, (Eserin şârihi ilgili beyitte geçen ‘عَزَمْتُ عَلَى إِقَامَةِ ذِي صَبَاحٍ’ sözünü ‘عَزَمْتُ عَلَى الْغَارَةِ صَبَاحًا’ şeklinde açıklamaktadır.); Yâkûb, a.g.e., s.435; Hasan, *en-Nahvu'l- Vâfi*, 1/294.

(أعطِ فلاناً شيئاً ما) ve (كقولك لمن سمعته يفخر بما أعطاه: أعطيت إلا عطية ما؟) ‘Ver falan kişiye basit/sıradan bir şey.’ örneklerinde bulunan (ما) edatları, mübheme mâ’sı olup, cümleye tahkîr anlamı katmaktadırlar.⁸⁹⁰

3. Tenvî‘ anlamı;

Mâ-i mübheme, kendisinden önceki kelime ile birlikte, ibâreye ‘çeşitlilik’ anlamı katmaktadır. Örneğin;

(أعطني كتاباً ما) ‘Ver bir kitap.’, (ضربته ضرباً ما) ‘Onu bir vurma ile vurdum.’, (عاون عليّ معونةً ما) ‘Yardım et bir şekilde Ali’ye.’, (المُنْصَرِمِينَ قَدْ خَدَرَ الدُّنْيَا نَوْعًا ما) ‘Geçen iki asırdaki teknolojik ilerleme, dünyayı bir şekilde uyuşturmuştu.’, (جلس شخصٌ ما بجاني وأنا جالسٌ بالباص) ‘Otobüste otururken, değişik bir tip adam geldi, yanıma oturdu.’ ve (اشتريتُ كتاباً ما) ‘Herhangi bir kitap aldım.’ cümlelerinde ve ⁸⁹¹(لأمرٍ ما) terkîbinde yer alan (ما) edatları da aynı şekilde mâ-i mübheme olmakta;⁸⁹² ancak yukarıda zikredilen diğer iki şıktakilerden farklı olarak, buldukları ibâreye bir tâzîm ve tahkîr anlamı vermeksizin, sâdece nev’iyyet ifâde etmektedirler.⁸⁹³

⁸⁹⁰ el-Murâdî, a.g.e..334; Hasan, a.g.e., 1/294; Yâkûb, a.g.e., s.435; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.177.

⁸⁹¹ ‘Bâzı sebeplerden dolayı, bâzı nedenlerden ötürü’ anlamlarına gelmektedir. Çöğenli vd., *Arapça Edatlar ve Deyimler Sözlüğü*, s.110.

⁸⁹² el-Mâlekî, *Raşfu’l-Mebânî*, s.383; el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî*, s.334; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, 1/294; Yâkûb, *Mevsûa’tu’l-Hurûf*, s.436, (أي: ضربته نوعاً من الضرب); Haţîb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal*, s.403; Şâmî, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.177; Abdulmesîh – Tâberî, *el-Halîl*, s.351; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.391; Bakırcı - Çöğenli, *Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü*, s.193; Akçay, *Arapçada Yaygın Kelime ve Kalıplar*, s.318.

⁸⁹³ Bâzı eserlerde, ‘nekira mâ’ başlığı altında, bir de, (ما المفيدة للمبالغة) Mübâlağa İfâde Eden ‘Mâ’ alt başlığı bulunmaktadır. Bu türü işleyen müelliflerin, örnek olarak verdikleri cümle aynıdır: (إنّ زيّداً ممّا أن) (يكتب). Bu müelliflere göre, mezkûr cümlede bulunan (ما) edatı, cümleye mübâlağa anlamı katmakta, ‘Zeyd’in sanki yazma işi için yaratıldığını’ (أي: إنّه مخلوق من أمر، ذلك الأمر هو الكتابة) ifâde etmektedir. Bkz: İbn Nûriddin, *Mesâbîhu’l-Meğânî*, s.477; Soyupek, *Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri*, s. 215-216.

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölüm, sırasıyla, “Kur’ân-ı Kerîm’de ‘Lâm’ Edatının Kullanımları”, “Kur’ân-ı Kerîm’de ‘Lâ’ Edatının Kullanımları” ve “Kur’ân-ı Kerîm’de ‘Mâ’ Edatının Kullanımları” olmak üzere üç ana başlığı kapsamaktadır. Her ana başlığın, bu bölümde hangi alt türlerden oluşacağı hakkında, konuların girişlerinde bilgi verilecektir.

Bu bölüm, Kur’ân-ı Kerîm’e tahsis edilmiş olduğundan, her ana konunun başlığı altında öncelikle, işlenecek edat türünü Kur’ân-ı Kerîm ekseninde ele alan el-Heravî’nin *Kitâbu’l-Lâmât* adlı eseri ve el-Bâkûlî’nin *el-İbâne fî Tafşîli Mââti’l-Kur’ân* adlı eseri gibi bâzı kitaplar kısaca tanıtılacak, ardından, -yukarıda bahsedilen- alt başlıkların bilgisi verilecek, daha sonra konunun yazımına geçilecektir.

Faydalanılan kaynaklar, öncelikle, bu edatlara hasredilmiş hurûfu’l-meânî türü eserler olacak, daha sonra, klâsik ve modern, meânî’l-Kur’ân, i’râbu’l-Kur’ân, garîbu’l-Kur’ân, ulûmu’l-Kur’ân, filolojik tefsirler ve Türkçe meallerden sürekli bir şekilde istifâde edilecektir. Bu eserlerden bâzıları, el-Ferrâ’nın *Meânî’l-Kur’ân*’ı, ez-Zeccâc’ın *Meânî’l-Kur’ân*’ı, en-Nehhâs’ın *Meânî’l-Kur’ân*’ı, el-Kaysî’nin *Müşkil-i İ’râbi’l-Kur’ân*’ı, İbnu’l-Enbârî’nin *el-Beyân*’ı, el-Hemedânî’nin *İ’râbu’l-Kur’ân*’ı, el-Ukberî’nin *et-Tibyân*’ı, ez-Zemahşerî’nin *el-Keşşâf*’ı, Ebû Hayyân’ın *el-Bahru’l-Muhîr*’i, ez-Zerkeşî’nin *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*’ı, ed-Dervîş’in *İ’râbu’l-Kur’ân*’ı ve Elmalılı Merhûm’un *Hak Dîni Kur’ân Dili* adlı tefsiridir. Çalışmamızın bu bölümünde, ilgili edat türünün anlamını âyet-i kerîmelerde tespit etmek için çok sayıda meale ihtiyaç duyuldu. Bunlardan en sık başvurulan meal Ali Özek başkanlığındaki heyet tarafından hazırlanan meal olmaktadır. Ancak, ele alınan edatların anlam yelpâzesi çok geniş olduğundan, ilgili edatın mânâsını doğru vermek için yaklaşık yirmi mealden istifâde edildi. Bu eserlerden başka, en çok ihtiyaç hissedilen telifler, kıraat eserleridir. Ebû Tâlib el-Kaysî’nin *el-Kesf an Vucûhi’l-Kırâati’s-Seb’* adlı eseri sürekli başvuru kaynağımız olmakta, buna ilâveten el-Cezerî’nin *en-Neşr fî’l-Kırâati’l-Aşr* adlı eserinden de istifâde edilmektedir.

Âyet-i kerîmeleri meallendirmede ise, her başlık ya da madde için en az bir âyet-i kerîmenin meali verilmekte, ancak bir âyet-i kerîmenin, ihtiyaç olması durumunda, ikinci bir eserden de meali takdim edilmektedir. İstişhat edilen her bir âyet-i kerîmenin mealinin verilmesi, tezin hacmini yadırganacak oranda artıracığından, bu yol tâkip edilecektir.

1. KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'LÂM' EDATININ KULLANIMLARI

Lâm edatı, kendine has özellikleri ile müstakil eserlere konu olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerîm'le ilgisi ekseninde de müstakil çalışmalara mevzû olmuştur. Klâsik dönem âlimleri, hicrî ikinci asırdan itibaren, 'Lâm' edatının Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlarına dâir eserler kaleme almışlardır. Bu müelliflerden bâzıları şunlardır:

- Ebû Câfer en-Nehhâs (ö.338): Çalışmamızda faydalandığımız *Î'râbu'l-Kur'ân* ve *Meânî'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserlerin müellifi olan en-Nehhâs'ın orijinal metni üç sayfa olan, lâm türlerine dâir *Risâle fi'l-Lâmât* isimli risâlesi, Kur'ân-ı Kerîm'deki lâm türlerine tahsis edilmiştir. Hacminin azlığına rağmen, çok sayıda şâhit âyet-i kerîme içermektedir. İki beyit dışında, bütün şâhitler Kur'ân-ı Kerîm'den seçilmiş ve âyet-i kerîmelerin sâdece ilgili kelimelerinin takdîmi ile yetinilmiştir. en-Nehhâs'ın bu risâlesi, çalışmamızın 'Giriş' bölümünde tanıttığımız, ez-Zeccâcî'ye (ö.337) âit *Kitâbu'l-Lâmât* ile birlikte, lâm türlerine dâir zamânımıza ulaşan en eski iki eserden biridir.¹

- İbn Fâris (ö.395): *es-Sâhibî fi Fikhi'l-Lüga*, *Mekâyîsi'l-Luga* ve *el-Mücmel fi'l-Luga* adlı eserlerin müellifi İbn Fâris'in kaleme aldığı diğer bir eser de, konumuza dâir *Kitâbu'l-Lâmât* adlı çalışmasıdır. Bu eserinde İbn Fâris, sâdece Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan lâm türlerini incelemekte,² 'lâmu'l-âkıbe gibi bâzı başlıklarda, işlediği lâm türüne ilişkin herhangi bir açıklama yapmaksızın, doğrudan şâhit âyet-i kerîmeleri verip, diğer başlığa geçmektedir.³ İbn Fâris'in bu risâlesinin tezimizde faydalandığımız nüshası, muhakkikinin on beş sayfalık mukaddimesi ve on sayfalık tekmilesi arasında yayınlanmıştır.⁴

- el-Heravî: Müellif pek çok edatı ele aldığı *el-Uzhiyye* adlı eserinin⁵ yanında, sâdece lâm edatı ve türlerine hasrettiği bir eser daha kaleme almıştır. el-Heravî'nin 'الَّلَامَاتُ' و 'مَعْرِفَةُ أَفْسَامِهَا وَ مَوَاقِعُهَا وَ تَصَرُّفِ مَعَانِيهَا فِي كَلَامِ الْعَرَبِ' (هَذَا كِتَابُ

¹ Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, Tahkik: Tâhâ Muhsin, Mecelletü'l-Mevrid, Cilt:1, Sayı:1-2, Bağdat, 1971, (140-150), s.144; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s. 27-28.

² Ebû'l-Hasen Ahmed b. Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, Tahkik: Şâkir el-Fehhâm, Mecelletu Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyyeti bi-Dimeşk, Cilt:48, Cüz:4, 1973, (727-998), s.761.

³ İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.779.

⁴ Mezkûr eserin değerlendirilmesi hakkında ayrıca bkz: Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s. 26-27.

⁵ Bu eser, tezimizde istifade ettiğimiz temel kaynaklardan olup, çalışmamızın 'Giriş' bölümünde tanıtılmıştır.

(وَكِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ) şeklindeki kendi ifâdeleri,⁶ bu eserin de lâm edatını, özellikle Kur'ân-ı Kerîm özelinde ele alan eserler arasında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Eserin, çalışmamızda kullandığımız tahkiki önemli kılan husus, el-Heravî'nin tespit ettiği lâm türleri ile diğer bâzı müelliflerin lâm edatına yazdıkları eserleri veyâ lâm edatı üzerinde yaptıkları tasnifleri karşılaştıran uzun bir bölümü içermesidir.⁷

Bu üç müellif dışında, Dâvûd b. Ebî Tayyibe, Muhammed b. Saîd, el-Ahfeş Saîd b. Mes'ade (ö.215), Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî (ö.338), Ebû Zeyd el-Ensârî ve Ebû'l-Hasen Muhammed b. İbrâhim İbn Keysân gibi bâzı dilcilerin de Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan lâm türlerine dâir eser telif ettikleri ancak bunların günümüze ulaşamadıkları⁸ ifâde edilmektedir.⁹

Lâm edatı, fethalı ya da kesralı olsun, bütün türleri ile Kur'ân-ı Kerîm'de üç bin altı yüz elli altı defa tekrarlanmaktadır.¹⁰ Tezimizin bu aşamasında, Kur'ân-ı Kerîm'deki lâm türleri, fethalı ya da kesralı olmalarına göre değil, çalışmamızın birinci bölümünde olduğu gibi, yine, önce âmil ve mühmel (gayr-i âmil) şeklinde iki ana kısma ayrılarak, ardından da âmil lâm türleri, cer eden, nasb eden ve cezm eden lâm türleri şeklinde ara başlıklara taksim edilerek incelenecektir. Fakat burada şunu da kaydetmek isteriz ki; çalışmamızın bu bölümünde, Kur'ân-ı Kerîm'de herhangi bir örneği bulunmayan, amel etmeyen taaccüp lâmı' gibi bâzı türlere, hiç temas edilmeyecektir.

⁶ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Heravî en-Nahvî (ö.415), *Kitâbu'l-Lâmât*, Tahkik: Yahyâ Alvân el-Beldâvî, 1. Baskı, Mektebetu'l-Felâh, Kuveyt, 1980, s.29.

⁷ Bkz: el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.145-175.

⁸ el-Mâlekî'nin *Rasfu'l-Mebânî* adlı eserinde (بَابُ اللَّامِ الْمُفْرَدَةِ) başlığının hemen ardında şu cümleler bulunmaktadır: (عَلِمَ أَنَّ اللَّامَ الْمُفْرَدَةَ جَاءَتْ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ لِمَعَانٍ تَنْشَعِبُ وَتَكْتُرُ، فَعَدَّدَهَا بَعْضُهُمْ ثَلَاثِينَ لَامًا، وَعَدَّدَهَا بَعْضُهُمْ ثَمَانِيَةً، وَعَدَّدَهَا بَعْضُهُمْ أَرْبَعَةً. وَأَلْفَ بَعْضُ الْبَعْدَادِيِّينَ فِيهَا كِتَابًا سَمَّاهَا " كِتَابُ الْأَلَامَاتِ " وَعَدَّدَ لَهَا وَأَلْفَ بَعْضُ (فِيهِ نَحْوُ الْأَرْبَعِينَ مَعْنَى بِحَسَبِ اخْتِلَافِهَا أَدْنَى اخْتِلَافٍ هُوَ أَبُو الْقَاسِمِ) الْبَعْدَادِيِّينَ فِيهَا كِتَابًا سَمَّاهَا " كِتَابُ الْأَلَامَاتِ " وَعَدَّدَ لَهَا فِيهِ نَحْوَ الْأَرْبَعِينَ مَعْنَى (الزَّجَاجِي، وَالَّذِي ذَكَرَهُ إِحْدَى وَثَلَاثُونَ لَامًا وَقَدْ طُبِعَ فِي دِمَشْقِ) şerhi ile açıklarken, (el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.293.); aynı ifâde için Atiyye el-Hilâlî, önce (وَنَظَرْتُ أَنَّهُ يَقْصِدُ مَا ذُكِرَ مَنْسُوبًا إِلَى الْخَلِيلِ) yorumunu yapmakta, ardından dipnot düşerek, eser hakkında (عُنْوَانُهُ 70 مَجْمُوعَةٌ بِرَقْمِ 70 عُنْوَانُهُ) مَخْطُوطٌ بِدَارِ الْكُتُبِ ضِمْنَ مَجْمُوعَةٍ بِرَقْمِ 70 عُنْوَانُهُ) bilgilerini vermektedir, ("لَامَاتُ الْخَلِيلِ" عَدَّدَهَا قَائِلًا: "عَدَّدَهُنَّ أَحَدٌ وَأَرْبَعُونَ لَامًا" ثُمَّ شَرَحَهَا لَامًا لَامًا... (Hâdî Atiyye el-Hilâlî, *el-Hurûfu'l-Âmile fi'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'n-Nahviyyîn ve'l-Belâğiyîn*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1986, s.427.). (el-Halîl b. Ahmed'e âit bu kitaba, çalışmamızın birinci bölümünde 'ta'diye lâmı' başlığında, el-Muzenî'den naklen, değinilmektedir.) el-Hilâlî daha fazla bilgi vermediğinden, sâdece ilgili esere başlık olarak (لَامَاتُ الْخَلِيلِ) ibâresinin verilmesinden hareketle, 'lâm' edatı üzerine bilinen ilk eseri kaleme alan kişinin el-Halîl (b. Ahmed) olduğu sonucuna varılabilir. DÎA'da ise, el-Halîl b. Ahmed'in eserleri sayılırken, bu konuya dâir bir bilgi bulunmamaktadır, (Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed" md., DÎA, 15/310-311).

⁹ Bkz: en-Nejhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.143; İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.760; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s. 26.

¹⁰ A'mâyire – es-Seyyid, *Mu'cemu'l-Edevât ve'd-Damâir*, s.377.

1.1.Kur'ân-ı Kerîm'de Âmil Lâm Türleri

1.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Cerreden Lâm Edatı

Cerreden lâm edatı, bağlam çerçevesinde ya da daha farklı unsurlar sebebiyle, bulunduğu ibâreye çeşitli anlamlar vermektedir.¹¹ Bu anlamlardan bâzıları, şâhit âyet-i kerîmeler üzerinden gösterilecektir.

1.1.1.1 Lâm Edatının 'Milk' Anlamı

Başına geldiği unsur, yâni memlûk olunan (nesne) ile mâlik olan arasındaki âidiyet ilişkisinin gerçek/hakîkî âitlik olması durumunda, lâm edatına lâmu'l-milk denmektedir. Milk lâmı, bir varlığın, diğer bir varlığın hükmü ve tasarrufu altında olmasını ifâde etmek için de kullanılmaktadır.¹² en-Nehhâs gibi bâzı müellifler, cerr lâmını (lâmu'l-hafd) doğrudan doğruya lâmu'l-milk olarak adlandırmaktadırlar.¹³ Örneğin; {لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يَحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ اللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ} âyet-i kerîmesinde,¹⁴ {لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ} âyet-i kerîmesindeki {لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ} cümlesinde¹⁵ ve {هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودٌ} ve {وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا} âyet-i kerîmesindeki {وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} cümlesinde,¹⁶ lâfzattullahtan önce gelen lâm edatları, {أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ} âyet-i kerîmesindeki {أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ} cümlesinde (مَسَاكِينَ) kelimesinden önceki lâm

¹¹ Bâzı müellifler ise, harf-i cerr olan lâmin asıl anlamının ihtisâs olduğunu, diğer bütün anlamların bu ihtisâs anlamına bir şekilde bağlı olduklarını belirtmektedirler. Bkz: Fâdîl Sâlih es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, (I-IV), 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Amman, 2002, 3/55. Bâzı müellifler ise cerr lâmını (مِنَ اللَّامَاتِ) başlığı ile işlemekte ve herhangi bir alt başlık vermeksizin örnek âyet-i kerîmeleri sunmaktadırlar. Bkz: İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.777.

¹² Mahmud Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni fi'l-Kur'âni'l-Kerîm (Mefhûmun Şâmilun mea Tahdîdi Delâleti'l-Edevât)*, 1. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1996, s.814.

¹³ Bkz: en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.146; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.31.

¹⁴ İnfîtâr, 82/19.

¹⁵ Muhammed Ahmed Huđayr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye ve Delâlatuhâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu Ancelû el-Misriyye, Kâhire, 2001, s.19.

¹⁶ Bakara, 1/284.

¹⁷ Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, (ö.745), *el-Bahru'l-Muht*, (I-IX), Tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvad, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, 2/375; es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/55.

¹⁸ Fetih, 48/4.

¹⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1131

²⁰ Kehf, 18/79.

edatı²¹ ve âyetü'l-kürsîdeki ²²{لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ} cümlesinde, (هـ) zamirine bitişen lâm edatı, milk anlamı vermektedirler.²³ Bu şahit âyetlerden (أَمَّا السَّوِيَّةُ) cümlesine, lâm edatının milk/âitlik anlamı çerçevesinde şu meal verilebilmektedir: “Evvela, o gemi, denizde çalışan birtakım fakirlere **ait** idi.”²⁴

1.1.1.2. Lâm Edatının ‘Temlik’ ve ‘Şibhu’t-Temlik’ Anlamları

‘Temlik’, mülk edindirme, birini bir ‘şey’e sâhip kılma anlamına gelmektedir. Şibhu’t-temlik ise ‘temlik benzeri’ demektir. {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ} âyet-i kerîmesinin ilk cümlesi ²⁵{اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} olan {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا} cümlesindeki (لَكُمْ) terkibinde yer alan lâm edatı için muhtemel vecihlerden biri temlik anlamı iken,²⁶ {وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِّن رَّحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا} cümlesindeki lâm edatı, ²⁷{وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِّن رَّحْمَتِنَا} âyet-i kerîmesinin {وَوَهَبْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا} lâmu’t-temlik olarak değerlendirilmektedir.²⁸ {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} âyet-i ²⁹{لَمْ يَأْمُرْ أَنْ يُتَمِّمَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ...} kerîmesinin {وَأَنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ} ³⁰{(هـ)} zamirine,³⁰ {فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ} âyet-i kerîmesinin (وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا) ³¹{(وَلِيًّا)} cümlesindeki (yâ-i mütekellim) zamirine³² ve {وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ} ³³{لَكُمْ مِّنْ أَزْوَاجِكُمْ بَيْنَ وَحَفَّةٍ وَرَزَقَكُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ} âyet-i kerîmesindeki (كُمْ) zamirlerine bitişen³⁴ lâm edatları ise, bu ibârelere şibhu’t-temlik anlamı vermektedirler.³⁵ Zikredilen bu örneklerdeki lâm edatlarının anlamı için

²¹ Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.39. Bu lâm edatı ‘ihtisâs’ anlamına da gelebilir: Bkz: Ebû Hayyân, a.g.e., 6/145.

²² Bakara, 2/255.

²³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/532; Muhammed Abdülhâlîk İdîme, *Dirâsât fî Üslûbi'l-Kur’ân*, (I-XI), Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1972, 2/432.

²⁴ Suat Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Define Yayınları, İstanbul, 2008, s.301.

²⁵ Bakara, 2/29.

²⁶ İdîme, a.g.e., 2/436.

²⁷ Meryem, 19/50.

²⁸ Abdülhâdî el-Fađîlî, *el-Lâmât Dirâse Nahviyye Şâmile fî Dav’i'l-Kurâti'l-Kur’âniyye*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1980, s.76.

²⁹ Bakara, 1/233.

³⁰ İdîme, *Dirâsât fî Üslûbi'l-Kur’ân*, 2/433.

³¹ Meryem, 19/5.

³² es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/55.

³³ Nahl, 16/72.

³⁴ el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.76; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s.42.

³⁵ Şibhu’t-temlik ve ihtisâs anlamına gelen lâm edatlarını aynı anlamda değerlendiren eş-Şerîf, bu âyet-i kerîmelerdeki lâm edatları için ihtisâs tanımlamasını yapmaktadır. Bkz: eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfi'l-Meâni*, s.824, (Bakara, 1/233.), s.849, (Nahl, 16/72.), s.854, (Meryem, 19/5.).

şibhu't-temlik denmesinin sebebi, ilgili ibârelerdeki sâhiplik/âidiyet anlamlarının mutlak anlamda bir mülkiyeti ifâde etmemeleri sebebiyle olabilir.³⁶ Diğer bir deyişle, şibhu't-temlik, mecâzî bir sâhipliği ifâde etmektedir.³⁷ Bu âyet-i kerîmelerin tahlilinden çıkan bir sonuç da, görüldüğü üzere, birbirine çok yakın ifâdelerin kimi müelliflerce temlik anlamı dâhilinde ele alınırken, bâzı müellifler nezdinde ise, şibhu't-temlik mânâsı kapsamında değerlendiriliyor olmasıdır. Yukarıda verilen birinci örnek olan (وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِّن رَّحْمَتِنَا) cümlesine “**Onlara** rahmetimizden bağışta bulunduk;”³⁸ meali verilebilmektedir.

1.1.1.3. Lâm Edatının ‘İhtisâs’ Anlamı

İki unsur arasındaki, belirli bir ilişkiyi (nisbet) ifâde eden lâm edatı, ihtisas anlamına gelmektedir.³⁹ Lâm-ı ihtisâs için yapılan diğer bir tanım ise, ‘iki somut varlık arasında ilişki kuran’ lâm türü, şeklindedir.⁴⁰ Örnek olarak; {إِنَّ كَانَ لَهُ وَوَلَدٌ فَإِن لَّمْ يَكُن لَّهُ} (هـ) âyet-i kerîmesinde bulunan {قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ} (هـ) zamirlerinden önceki lâm edatları ve {إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا} âyet-i kerîmesinin {قَالَوَا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ} (هـ) zamirinden önce bulunan lâm edatı, ihtisas anlamı içermektedir.⁴³ Yine Bakara Sûresi’nin ikinci âyet-i kerîmesi olan {ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ} âyetinin {وَلَمَّا جَاء مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ} (هـ) âyet-i kerîmesinde bulunan lâm edatı⁴⁵ ve {وَلَمَّا جَاء مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ} (هـ) âyet-i kerîmesinde bulunan lâm edatı⁴⁷ da ihtisas lâmı olarak değerlendirilmektedir. Sunulan

³⁶ Nejdet Gürkan, “Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri Adlı Kitap Üzerine Bâzı Tenkit ve Değerlendirmeler”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:2007/2, Sayı:19, Isparta, (173-185), s.179.

³⁷ eş-Şerîf, a.g.e., s.814.

³⁸ Ali Özek vd.; *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, 10. Baskı, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s.307.

³⁹ (الِاخْتِصَاصُ، مَعْنَاهُ أَنَّهَا تُدَلُّ عَلَى أَنَّ بَيْنَ الْأَوَّلِ وَالثَّانِي نِسْبَةً بِاعْتِبَارِ مَا دَلَّ عَلَيْهِ مُتَعَلِّقٌ). Idîme, *Dirâsât fi Üslûbi'l-Kur’ân*, s.2/433.

⁴⁰ Bkz: Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddîn b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Enşârî el-Mısri, *Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-Eâ'rib*, (I-II), Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2012, 1/233, Dipnot:1: (هِيَ الدَّاحِلَةُ بَيْنَ اسْمَيْنِ يَدُلُّ كُلُّ مِنْهُمَا : (عَلَى الدَّاتِ، وَالدَّاحِلَةُ عَلَيْهِ لَا يَمْلِكُ عَلَى الْآخِرِ، وَسِوَاءِ أَكَانَ يَمْلِكُ غَيْرَهُ أَمْ كَانَ مِمَّنْ لَا يَمْلِكُ أَصْلًا).

⁴¹ Nisâ, 4/11.

⁴² Yusuf, 12/78.

⁴³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/532; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.829, (Nisâ Sûresi, 4/11.), s.845, (Yusuf Sûresi, 12/78.).

⁴⁴ Bakara, 2/2.

⁴⁵ eş-Şerîf, a.g.e., s.821; Halil İbrahim Tanç, *Kur’ân-ı Kerîm’de Edatlar*, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara, 2009, s.23.

⁴⁶ Âraf, 7/143.

⁴⁷ el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.74.

bu âyet-i kerîmelerden ikinci örnek âyet-i kerîmeye⁴⁸ şu anlamı vermek mümkündür: “Dediler ki: Ey aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine bizim birimizi alıyoy. Zira biz seni, iyilik edenlerden görüyoruz.”⁴⁹

1.1.1.4. Lâm Edatının ‘İstihkâk’ Anlamı

Milk lâmindan farklı olarak, gerçek mülkiyeti/sâhipliği değil, hak ediş ve lâyıık oluş anlamlarını ifâde eden⁵⁰ lâm-ı istihkâk için söylenen diğer bir husus, milk lâmı ile anlaşılın âdiyet anlamının hâli hazırda karşılığı bulunurken, istihkâk lâmı ile kastedilen sâhiplik anlamının henüz gerçekleşmediği, ileride gerçekleşeceği, ancak ilgili hak etme yönü sebebiyle, gerçekleşmiş hükmünde kabul edildiğidir.⁵¹ Bâzı müellifler ise istihkâk anlamını veren lâm edatını, somut varlık ile soyut varlık arasındaki âdiyet mânâsını ifâde eden tür olarak tanımlamaktadırlar.⁵² Müelliflerin, bu tanım kapsamında değerlendirdikleri lâm edatlarını içeren örneklerden bâzıları⁵³ {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} âyet-i kerîmesinde,⁵⁴ {وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ} (لَهُمُ اللَّعْنَةُ) âyet-i kerîmesinin⁵⁵ {لَهُمُ اللَّعْنَةُ} cümlesinde,⁵⁶ {وَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّنْ نَّارٍ يُصَبُّ مِنْ} cümlesinde,⁵⁷ {وَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّنْ نَّارٍ يُصَبُّ مِنْ} cümlesinde,⁵⁸ ve {وَيَلِّ لِّلْمُطَفِّفِينَ} cümlesinde⁵⁹ ve {وَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّنْ نَّارٍ يُصَبُّ مِنْ} cümlesinde⁶⁰ bulunmaktadır. Bu bağlamda, {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} âyet-i kerîmesine “Bütün hamdler (ve övgüler) tüm âlemlerin Rabbi (, yaratıcısı ve yöneticisi) olan Allâh’a mahsustur”⁶² meali verilebilmektedir. Ancak; “Kur’ân-ı Kerîm’de lâm

⁴⁸ Yusuf, 12/78.

⁴⁹ Özek vd.; *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.243.

⁵⁰ el-Heravî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.38: {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} ... فَهَذِهِ لَامٌ الْاِسْتِحْقَاقِ، وَالْفَرْقُ بَيْنُهَا وَبَيْنَ لَامِ الْمَلِكِ أَنْ (هَذِهِ الْأَشْيَاءُ لَيْسَتْ مِمَّا تُمْلِكُ وَإِنَّمَا هِيَ تُسْتَحَقُّ، فَتَنْصِيفُ بِهِذِهِ اللَّامِ مَا اسْتَحَقَّ مِنَ الْأَشْيَاءِ إِلَى مُسْتَحَقِّهِ).

⁵¹ {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} ... فَهَذِهِ لَامٌ الْاِسْتِحْقَاقِ وَبَيْنَ الْمَلِكِ، أَنَّ الْمَلِكَ لِمَا حَصَلَ وَتَبَّتْ وَهَذَا لَمْ يَحْصَلْ بَعْدُ، لَكِنْ هُوَ فِي حُكْمِ الْحَاصِلِ مِنْ (حَيْثُ مَا قَدِ اسْتَحَقَّ (الْاِسْتِحْقَاقُ، وَهِيَ الْوَاقِعَةُ بَيْنَ مَعْنَى وَذَاتِ): Bkz: Râgıb el-İşfehânî, *Mufredât*, s.498; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1131.

⁵² İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, Tahkik: Abdulhamîd, 1/233: (الْاِسْتِحْقَاقُ، وَهِيَ الْوَاقِعَةُ بَيْنَ مَعْنَى وَذَاتِ).

⁵³ Fâtîha, 1/2.

⁵⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/532; eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfî’l-Meânî*, s.821; Tanç, *Kur’ân-ı Kerîm’de Edatlar*, s.23.

⁵⁵ Ra’d, 13/25.

⁵⁶ el-İşfehânî, a.g.e., s.497.

⁵⁷ Hac, 22/19-21.

⁵⁸ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, 6/335.

⁵⁹ Mutaffîfîn, 83/1.

⁶⁰ el-Heravî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.59; el-İşfehânî, a.g.e., s.497; ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1131.

⁶¹ Fâtîha, 1/2.

⁶² Mahmud Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, Yâsin Yaynevi, İstanbul, 2007, s.1.

edatının sebep, mülk ve istihkâk anlamlarına göre ibâre ‘Allah içindir’, ‘Allâh’ındır’ veyâ ‘Allâh’ın hakkıdır’ mânâlarına da gelir,⁶³ “... dolayısıyla bu mânâda hamdin tamâmı Allâh’a mahsustur, O’na âittir.”⁶⁴

Bâzı eserlerde, ihtisâs lâmi ile ilişkili olarak ayrıca tahsîs ve velâye(t) anlamlarından da bahsedilmektedir: Lâm edatının tahsîs anlamı için (مَعْنَى التَّخْصِيسِ) { يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ ... وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ (إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ) âyet-i kerîmesindeki { ... }⁶⁵ ibâresi verilmekte;⁶⁶ velâye(t) anlamı için ise (مَعْنَى الْوِلَايَةِ كَمَعْنَى الْاِخْتِصَاصِ مَعَ زِيَادَةِ) { غَلِبَتِ الرُّومُ }^{2} فِي أَدْنَى الْأَرْضِ (دَلَالَتِهَا عَلَى السَّيْطَرَةِ وَهُمْ مِّنْ بَعْدِ غَلِبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ }^{3} فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدِ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ (لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدِ) âyet-i kerîmelerinin sonuncusunda yer alan {^{4} }⁶⁷ cümlesi⁶⁸ şâhit olarak sunulmaktadır.⁶⁹

1.1.1.5. Lâm Edatının ‘Ta’lîl’ Anlamı

Kimi müellifler, sebep bildirme (sebebiyye), iki unsur arasında (iki isim arasında) sebep-sonuç ilişkisi kurma işlevi gören bu lâm edatını, muzâri fiilin başına gelip yine sebep ifâde etme fonksiyonuna sâhip olan lâm edatından ayırmak, bu iki türün birbirine karışmasını önlemek amacıyla; birincisine ‘lâmu’l-ille(t)’, ikincisine de ‘lâmu’l-t-Ta’lîl’ adını vermeyi tercih etmektedirler.⁷⁰ Yerine (مِنْ أَجْلِ) edatının takdîr edilebildiği bu lâm türüne, ⁷¹ { وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ }⁷² âyet-i kerîmesindeki lâm edatı örneklik teşkil etmekte ve mezkûr tanım çerçevesinde ibâre (لَأَنَّ مِنْ أَجْلِ حُبِّ الْمَالِ لَبْخِيلِ) (الإنسان) şeklinde takdîr edilebilmektedir.⁷³ Lâm edatının illet/sebebiyye anlamı ile, bu

⁶³ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitâbı Kur’ân (Gerekçeli Meal-Tefsir)*, 3. Baskı, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.3.

⁶⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (I-V), 3. Baskı, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s.1/60.

⁶⁵ Ahzâb, 33/50.

⁶⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1131.

⁶⁷ Rum, 30/2-4.

⁶⁸ ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1131.

⁶⁹ el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.75.

⁷⁰ eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.814-815.

⁷¹ Âdiyât, 100/8.

⁷² el-Heravî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.48; ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1131; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/532; Huđayr, *el-Edevâtu’n-Nahviyye*, s.20.

⁷³ Bkz: Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed İsmâil en-Nehhâs, (ö.328), *İ’râbu’l-Kur’ân*, (I-III), Tahkik: Muhammed Muhammed Tâmir vd., *Dâru’l-Hadîs*, Kâhire, 2007, s.3/526; Ebû Abdillâh el-Hüseyn b.

âyet-i kerîmeye “Gerçek o –insan-, mal sevgisinden dolayı pek katıdır, -cimridir-.”⁷⁴ veyâ “Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır.”⁷⁵ mealleri verilebilmektedir. Ancak bâzı dilciler, bu âyet-i kerîmede takdîm-tehir olduğunu, ibârenin (وَإِنَّهُ لَلْخَيْرِ لَشَدِيدٌ) (الحُبِّ) şeklinde anlaşılabilirdiğini ifade etmektedirler.⁷⁶ Bu takdîre göre, incelediğimiz lâm edatı, lâmu’l-ille kapsamından çıkmaktadır. {إِنَّمَا نَطَعُمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً} ⁷⁷ وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا { (لَوَجْهِ اللَّهِ) terkîbindeki;⁷⁸ {وَلَا شُكُورًا} ⁷⁷ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ { (لِقَوْمِهِ) kelimesindeki⁸⁰ ve {إِنَّا} ⁷⁹ {وَلَا تَعْتَوُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} ⁷⁹ {وَلَا تَكُن لِّلْخَائِنِينَ خَصِيمًا} ⁸¹ {لِّلْخَائِنِينَ} kelimesindeki lâm edatları da illet lâmıdır.

Bâzı âyet-i kerîmelerdeki kimi lâm edatları ise kıraat farklılıkları ekseninde illet ya da başka anlamlar kazanmaktadırlar: Örneğin; {وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ { (لَمَا) ibâresi, ⁸² {وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا} ⁸⁴ {لَمَّا} edatının, (لَمَا) şeklinde, -lâmın kesresi ile ⁸⁵ ve mîm harfinin şeddesiz- okunması ile, ⁸⁶ lâm edatı, illet lâmı kategorisinde değerlendirilmektedir.⁸⁷

Ahmed İbn Hâleveyh, (ö.370), *İ'râbu Selâsine Sûre mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Tahkik: Abdurrahîm Mahmud, Dâru'l-Kütüb el-Mısriyye, Kâhire, 1941, s.157.

⁷⁴ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, (I-III), 9. Baskı, Elif Ofset Tesisleri, İstanbul, 1976, 3/1213. Tire işareti arasında verilen kelimeler, adı geçen mealin dipnotlarından aktarılmaktadır.

⁷⁵ Halîl Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2010, s.599.

⁷⁶ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/175.

⁷⁷ İnsan, 76/9.

⁷⁸ es-Sâmerrâi, *Meâni'n-Nahv*, 3/56.

⁷⁹ Bakara, 2/60.

⁸⁰ el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.76.

⁸¹ Nisâ, 4/105.

⁸² Âl-i İmrân, 3/81.

⁸³ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî, (ö.437), *el-Keşf an Vucûhi'l-Kirâati's-Seb' ve İlelihâ ve Hıccihâ*, (I-II), Tahkik: Muhyiddin Ramazan, Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye Yayınları, Dımeşk, 1974, 1/351; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/532.

⁸⁴ el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.49; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.76.

⁸⁵ Secde, 32/24.

⁸⁶ Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 2/192.

⁸⁷ el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.50; İdîme, *Dirâsât*, 2/435; el-Fađîlî, a.g.e., s.77.

1.1.1.6. Lâm Edatının ‘Ta’ diye’ ve ‘Takviye’ Anlamları ve ‘Ziyâdeliği’⁸⁸

⁸⁸ Harflerin (Edatların) Hazfî ve Ziyâdeliği Meselesi

Tezimizde ele aldığımız her üç edat için de ziyâdelik söz konusudur. Lâ edatı için ise aynı zamanda hazif konusu bulunmaktadır. Bu konulara, tezimizin birinci bölümünde ilgili kısımlardaki başlıklar altında yer verildi. Ancak, bu bölüm, ilgili edatların doğrudan Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımlarını ele aldığından, özellikle ziyâdelik konusu, burada toplu bir değerlendirme ile açıklanacaktır:

Harflerin Hazfî:

İbn Cinnî atif harfî, istifham harfî vb. edatların fiileri (ve fâillerini) kullanma ihtiyâcını ortadan kaldıran unsurlar olmaları yönüyle, kelâmda ihtisârî ve icâzî sağladıkları için hafzedilmemelerinin esas olduğunu söylemektedir. Çünkü, kısaltılmış olanı daha da kısaltmak sözün anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin; bir nefy/olumsuzluk harfî olan (ما) edatı, (أَنْفَى) fiil ve fâilinin, bir istisnâ harfî olan (إِلَّا) edatı (اسْتَنْبَى) fiil ve fâilinin, istifham/soru edatlarından biri olan (هَلْ) edatı da (أَسْتَفْهَمُ) fiil ve fâiline vekâlet etmekte, kelâmde bir çeşit tasarruf ve kısaltma sağlamaktadırlar. Yine, (مَا زَيْدٌ بِقَائِمٍ) cümlesinde (ما) edatının haberinin başında bulunan (الباء) edatı da (الْبَيْتَةُ) veyâ (حَقًّا) kelimelerinin yerini tutmaktadır. Bununla birlikte, Arap Dili’nde harflerin hazfî olgusu da bir gerçektir ve yine İbn Cinnî’nin ifâdesi ile, harflerin hazfî kıyâsî de değildir. Yâni, hazif konusunda, tüm harfleri kapsayacak şekilde genel kurallar konulamamaktadır.

Harflerin Ziyâdeliği:

Harfler için aynı anlamda kullanılan ‘zâid (زَائِدٌ)’ ve ‘lağv (لُغْوٌ)’ terimleri Basrîlerin isimlendirmeleri olup, ‘haşv (حَشْوٌ)’ ve ‘sıla (صَلَاةٌ)’ terimleri ise Kûfe ekolüne mensup dilcilerin koydukları istilahlardır. Ziyâdelik (zâidlik) konusunun, Kur’ân-ı Kerîm ile alâkası çerçevesinde ilk konu, Kur’ân-ı Kerîm’de zâid harf olup-olmadığı meselesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de zâid edat bulunmadığını kabul edenler, ‘Kur’ân-ı Kerîm’in, muhkem ve mukaddes bir kitap olması, dolayısı ile onda bir noksanlığın veyâ ziyâdeliğin düşünülmesinin ona yakışmayacağı’, ‘çeşitli dil kitaplarında zâid harfler için ‘cümlede/kelâmda bulunmaları ile cümleden çıkarılmaları arasında bir fark olmayan unsurlar’ vb. tanımı yapılması (دُخُولُهَا كَحُرُوجِهَا عَلَى سَوَاءٍ), bunun ise en fasih Arapça metin hakkında mümkün olmadığı’ ve ‘Kur’ân-ı Kerîm’de zâid bir unsurun kabulünün, ona karşı bir iftirâ hareketine kapı açmak anlamına geldiği’ gerekçelerini ileri sürmüşlerdir. Ancak görülmektedir ki, bütün bu gerekçeler, ‘zâid’ teriminden ne anlaşıldığı ile, daha doğrusu onun yanlış anlaşılması ile ilgilidir. Çünkü, biraz önce geçen ‘cümleden çıkarılması ile cümlede bulunması arasında fark olmaması’ tanımı, zâid edatların anlam yönünü değil gramer yönünü göstermektedir. Diğer bir deyişle, ‘zâid harfler, cümleye yeni bir anlam getiren, olmadıkları takdirde ilgili anlamın kısmen değiştiği; i’râb açısından ise, zâid kabul edildiklerinde kendilerine bir müteallak ya da âmil aranması ihtiyâcını ortadan kaldırdığından, ‘i’râbı yapılmayan’ unsurlardır.’ Bu tanım ekseninde, açıkça görülmektedir ki, Kur’ân-ı Kerîm’de ziyâdelik hususunun varlığında bir sakınca bulunmamaktadır. Bununla birlikte, dilciler ve müfessirler, yukarıda sayılan gerekçeleri de bir yönüyle önemsemekte ve konuyu bilmeyenler nezdinde bir kafa karışıklığına sebebiyet vermemesi, -dîni hassâsiyet adına- daha sık bir ifâde olması, en önemlisi de zâid olarak değerlendirilen edatların temel işlevi olan ‘cümledeki anlamı pekiştirme’ görevi nedeniyle, bu edatları hurûf-ı l-meânî içinde kategorize ederken, ‘tekit edatları’ ya da ‘zâid tekit edatları’ isimlendirmelerini/terimsel ifâdesini kullanmakta ya da bu kapsamdaki bir edatı –örneğin i’râb ederlerken-, ‘müekkide’ istilâhını tercih etmektedirler.

Açıklandığı üzere, zâid harflerin sözdeki hedefi cümledeki hükmü tekittir. Bâzı müellifler ise bu hedefi ‘tevkîdu’l-umûm (تَوَكِيدُ الْعُمُومِ)’, ‘tevkîdu’l-isbât (تَوَكِيدُ الْإِثْبَاتِ)’ ve ‘tevkîdu’n-nefy (تَوَكِيدُ النَّفْيِ)’ şeklinde kısımlara ayırmak sûretiyle de ele alabilmektedir. Bu noktada temas edilmesi gereken bir diğer önemli husus da, zâid denilen tekit görevli edatların, ‘asıl işlevi tekit etme olan (إِنَّ) gibi edatlarla karıştırılmaması gerektiğidir. Zîra (إِنَّ)’nin vaz’ amacı, anlam yönüyle tekit iken; zâid edatlar ise kendi aslî anlamlarından sıyrılıp, bağlam çerçevesinde ya da belli ölçüler (kıyas) dâhilinde pekiştirme rolü kazanmaktadırlar. İbn Cinnî ifâdesiyle, ‘hem hazif konusunda hem de ziyâdelik konusunda harfler için asıl olanın, ne hafzedilmeleri ne de ziyâde edilmeleridir. Ancak, şu da bir gerçektir ki, harfler bâzen hafzedilmekte, bâzen de ziyâde unsur olarak kullanılmaktadır. Özellikle ziyâdelik, yaygın bir kullanımdır.’ Örneğin, (الباء) edatının asıl anlamları ‘ilsâk (الْأَصَاقُ)’, ‘musâhabe (مُصَاحَبَةٌ)’ vb. anlamlardır. Ancak bu edat, (الْبَيْتُ) veyâ (مَا) edatının haberinin başında bulunduğu, bu aslî anlamlarından çıkmakta ve cümledeki hükmünü pekiştiren bir unsur olarak ‘tekit edatı’ şeklinde değerlendirilmektedir. Yine, (مِنْ) edatının asıl işlevi, kelâma, ‘teb’îz (تَبْيِيزٌ)’ ve ‘tebyîn (تَبْيِينٌ)’ vb. anlamlarını katmaktır. Fakat, aynı edat, olumsuz cümlede nekira isimden önce bulunması durumunda ‘tekit edatı’ işlevi görmektedir.

muahhar oluşu, sebebiyle amel kâbiliyeti zayıflayan fiili kuvvetlendiren (mukavviye) yönü ekseninde değerlendirilmektedir.⁹² {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ فُلَمْ تَقْتُلُوا أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ} ⁹³ {نَزَّاعَةً لِّلشَّوْىِ} ibâresindeki, ⁹⁴ {نَزَّاعَةً} âyet-i kerîmelerinin ikincisi olan ⁹⁵ {فَعَالٌ} ibâresindeki, ⁹⁶ {لِّمَا يُرِيدُ} âyet-i kerîmesinin (فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ) ibâresindeki lâm edatları ise, genellikle, fer'î âmil olarak değerlendirilen ism-i fâilin ve mübâlağa-i ism-i fâilin, âmil oluşları esnâsında mef'ûllerinin başına gelen lâmu't-takviye olarak kabul edilmektedir.⁹⁶

Bâzı müellifler ise, bu başlık altında ta'diye ya da takviye türüne örnek olarak sunduğumuz bütün şahit âyetlerdeki lâm edatlarını lâmu't-takviye olarak kabul etmekte, ancak bu edat ile güçlendirilen unsurun zayıf âmil olmadığını, asıl kuvvetlendirilen unsurun ibâredeki ihtisas anlamı olduğunu dile getirmektedirler. Bu görüşün savunucusu, bu âyet-i kerîmelerdeki lâmların sâhip oldukları anlam ve işlevi şu ifâdeleri ile açıklamaktadır: “(أَكْرَمْتُ زَيْدًا)” dediğinde –bu cümlede vurgulanan unsur ikram etme ‘fiilinin’ bizzat kendisidir. Ancak –tahsîs amaçladığında, bu cümledeki mef'ûlünü başa alarak (زَيْدًا أَكْرَمْتُ) dersin. -Bu durumda, vurgulanan asıl unsur ‘ikram etme fiili’ değil, ‘kendisine ikramda bulunulan kişidir.- Tahsîsin artırıldığını -ifâde etmeyi amaçladığında ise ‘kendisine ikram edilen unsur, fiilden önce zikretmene ilâveten’ bir de ‘bu unsurun başına’ ihtisas anlamını içeren lâm edatı getirir ve (لَزَيْدٍ أَكْرَمْتُ) dersin. – Yukarıda zikredilen örneklerden biri olan- (لِّلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ) âyet-i kerîmesindeki durum da bundan ibârettir. Lâm edatının ihtisas anlamı ile ibârenin takdîri (يَخْصَوْنَ) şeklindedir. Bâzı müelliflerin bu lâm edatı için, lâmu't-Ta'îl yorumu

⁹² el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/444-445, (el-Ukberî, ‘لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ’ ibâresindeki lâm edatı için üç vecih bulunduğunu söylemektedir: a) Lâm edatı illet işlevine sâhiptir. Bu anlama göre ‘يَرْهَبُونَ’ fiilinin mef'ûlu mahzûf kabul edilmekte ve takdîr, ‘يَرْهَبُونَ عِقَابَهُ’ şeklinde olmaktadır. b) Lâm edatının müteallakı, mahzûf bir fiildir. Bu açıdan ibârenin takdîri ‘لِلَّذِينَ هُمْ يَخْشَعُونَ لِرَبِّهِمْ’ şeklindedir. c) ‘يَرْهَبُونَ’ fiilinin taahhur edişi yorumu ile lâm edatı zâide –mukavviye-dir.); es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/532; es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/63; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.81.

⁹³ Bakara, 2/91.

⁹⁴ Meâric, 70/15-18.

⁹⁵ Hûd, 11/107.

⁹⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, Tahkik: Abdulhamîd, 1/242; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.82; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.815-816. Takviye lâmı içeren âyet-i kerîmeler için bkz: Idîme, *Dirâsât*, 2/448-449.

yapmaları, onun lâmu't-takviye olarak değerlendirilmesine nispeten, -buradaki gerçeğe-daha yakın bir görüş olmaktadır.”⁹⁷

İbnu'l-Enbârî gibi bâzı müelliflerin, 'âletu'l-fi'l' isimlendirmesini kullandıkları⁹⁸ lâmu't-ta'diye'nin, fiilin anlamını mef'ûle ulaştırıran ancak hazfî câiz olan lâm şeklindeki tanımı⁹⁹ çerçevesinde, kendisiyle istişhatta bulunulan bir âyet-i kerîme ise şudur: {قُلْ (رَدِفَ لَكُمْ) عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ} ¹⁰⁰ Bu âyet-i kerîmedeki (رَدِفَ لَكُمْ) ibâresinde yer alan lâm edatı, ilgili tanım gereği lâmu't-ta'diye olarak ele alınmaktadır.¹⁰¹ Ancak, -belki de hazfinin câiziyeti sebebiyle-, bu lâm edatı, pek çok eserde ise doğrudan zâide-müekkide olarak değerlendirilmektedir.¹⁰² Bu âyet-i kerîmeye; Ebû Hayyân'ın yaptığı çeşitli yorumlardan biri olan, 'mef'ûlün başında bulunan lâm edatının, fiilin içerdiği anlamın pekiştirilmiş bir şekilde mef'ûle ulaşmasını sağlayan, tekit işlevli zâid lâm'¹⁰³ olması yorumu çerçevesinde,¹⁰⁴ kendisinden bir önceki âyet-i kerîmesi ile birlikte şu meali vermek mümkündür: “Onlar derler ki: '(ey mü'minler) Eğer doğru söylüyorsanız, ne zamandır vaat edilen bu azap?! De ki onlara: 'Belki de acele edip durduğunuz azabın bir kısmı (Bedir ve benzeri felâketlerle)

⁹⁷ es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/63.

⁹⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1134.

⁹⁹ el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.51.

¹⁰⁰ Neml Sûresi, 27/72.

¹⁰¹ el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.51.

¹⁰² el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/192-193, (el-Ferrâ, mezkûr ibâredeki lâm edatının olmadan da aynı anlamın mevcut olduğunu söylemektedir. Buna göre, lâm edatı için ziyâdeliğine dâir yorumda bulunmak mümkündür.); Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemaşşerî, (ö.538), *el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, (I-IV), Tahkik: Muhammed Abdusselâm Şâhîn, 5. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, 3/368, (Lâm edatı ya tekit için ya da ta'diye içindir.); Ebû'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, (ö.577), *el-Beyân fi Ğaribi'l-Kur'ân*, (I-II), Tahkik: Tâhâ Abdulhamid Tâhâ, el-Hey'etu'l-Mısıriyyetu'l-Âmme, Kâhire, 1980, 2/227, (Lâm edatı, zâidedir.); Şihâbuddin Ebû'l-Abbâs b. Yusuf b. Muhammed b. İbrâhim es-Semîn el-Halebî, (ö.756), *ed-Durru'l-Maşûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, (I-VII), Tahkik: Ali Muhammed Muavvad – Âdil Ahmed Abdulmevcûd, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, 5/326, (Lâm edatı için mümkün olan vecihlerden bâzıları şunlardır: a) Ta'diye, b) İllet, c) Zâide-müekkide.); Muhyiddin ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, (I-IX), 11. Baskı, Dâru'l-Yemâme - Dâru İbn Keşîr, Dimeşk – Beyrut, 2011, 5/548, (Müellifin açıklamalarından, lâm edatını ta'diye işlevli değerlendirdiği anlaşılmaktadır.); eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni*, s.863, (Müellif, bu lâm edatını doğrudan tekit lâmı olarak sunmaktadır); el-Fađilî, *el-Lâmât*, s.87-88, (Müellif, zâide başlığı altında, 'müteaddî fiil ile mef'ûlü arasında bulunan lâm' ifâdesini kaydetmekte, ancak herhangi bir örnek âyet-i kerîme vermeden, sâdece Kur'ân-ı Kerîm'de bu durumda dokuz şâhitin bulunduğunu söyleyip meseleyi Idîme'nin eserine havâle etmektedir.); el-Hilâlî, *el-Hurûfu'l-Âmile*, s.420: (Bu lâm edatının, milk ve tahkik anlamlı zâid bir lâm olduğunu, el-Muberrid'den nakletmektedir.), s.438: (Aynı lâm edatının, ta'diye işlevli bir lâm olduğunu, ez-Zeccâcî'den nakletmektedir).

¹⁰³ Ebû Hayyân, *el-Baħru'l-Muħîṭ*, 7/90.

¹⁰⁴ İbn Keşîr ise incelemekte olduğumuz lâm edatı hakkında, ilgili âyet-i kerîmeyi tefsir ederken şunları söylemektedir: (وَإِنَّمَا دَخَلَتِ اللَّامُ فِي قَوْلِهِ "رَدِفَ لَكُمْ"، لِأَنَّهَ ضَمَّنَ مَعْنَى "عَجَّلَ لَكُمْ"، كَمَا قَالَ مُجَاهِدٌ فِي رِوَايَةٍ: "أَيَّ عَجَّلَ لَكُمْ" عَنْهُ؛ "عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ": "أَيَّ عَجَّلَ لَكُمْ"). İbn Keşîr, (ö.774), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (I-VIII), Tahkik: Muhammed İbrâhim el-Bennâ, Muhammed Ahmed Âşûr, Abdulazîz Guneym, Dâru Kahramân (Kahraman Yayınları), İstanbul, 1992, 6/218.

peşinize takıldı **bile!** (darısı âhirette). ”¹⁰⁵ Bu mealde, ‘bile’ bağlacı ile incelemekte olduğumuz tekit anlamı karşılanmış gözükmektedir.

Kaynaklarda, lâmu’t-ta’ diye için {سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} ¹⁰⁶ âyet-i kerîmesi ¹⁰⁷ ve daha başka âyet-i kerîmeler de örnek gösterilmekte ¹⁰⁸ ve hazfi hakkında da çeşitli açıklamalar yapılmaktadır. ¹⁰⁹ Ancak biz bu kadarı ile yetinmekte ve lâm edatının ziyâdeliğine ¹¹⁰ dâir vereceğimiz son örnek ile bu başlığı kapatmaktayız: ¹¹¹ {وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهَّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ}

¹⁰⁵ Yusuf Işıcık, *Kur’an Meâli*, Konya İlâhiyat Derneği Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2008, s.275.

Sâdece konumuz olan âyet-i kerîme için yapılan diğer bâzı mealler ise şunlardır: “De ki: ‘Bizce umulmaktadır! (Alay ederek) acele istemekte olduğunuz o (azap dolu) şeylerin bir kısmının size **tamâmen** ulaşmış olması / **iyice** yanaşmış olması! (Nitekim bunu çok yakında Bedir’de göreceksiniz).” Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.382, Bu mealde, lâm edatının bağlacı ile incelemekte olduğumuz tekit anlamı ‘**tamâmen**’ ya da ‘**iyice**’ kelimeleri ile karşılanmış gözükmektedir.; “De ki: ‘Belki de, acele gelmesini istediğiniz o azâbın bir kısmı **çoktan** peşinize takılmıştır **bile!**” İslâmoğlu, *Hayat Kitâbı Kur’ân*, s.747, mealinde ise ilgili anlam ‘çoktan’ ve ‘bile’ kelimeleri ile karşılanmaktadır.

¹⁰⁶ Hadîd, 57/1.

¹⁰⁷ Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî, *Leîâif Kur’âniyye*, 1. Baskı, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, 1992, s.43. Müellif bu âyet-i kerîmedeki lâm edatını şu şekilde açıklamaktadır: (سَبَّحَ) fiili müteddî bir fiildir ve mef’ûlünü çoğu zaman doğrudan doğruya almaktadır. Âraf Süresi’nin 7/206. {إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ} âyet-i kerîmesi de (سَبَّحَ) fiilinin, mef’ûlüne aracısız ulaştığını gösteren bir şahit olmaktadır. Ancak aynı (سَبَّحَ) fiili, mef’ûl ögesi lâfza-i celâl olduğunda, yukarıda metin kısmında da görüldüğü üzere, mef’ûlüne lâm harf-i cerri ile ulaşmaktadır. Dolayısı ile bu lâm edatı, nahiv-belâğat açısından **lâm-ı takviyedir**. Müellif sözlerine şöyle devâm etmektedir: “Fakat, ‘kendisine tesbih edilen zât Allah Teâlâ olduğundan’, mezkûr lâm edatının bize ifâde ettiği bir anlam daha bulunmaktadır: Tesbih ve zikrinizi, ibâdet ve tâatinizi sâdece ve sâdece O’nun için yapmalısınız, amellerinizi yalnız O’na tahsis etmelisiniz. Lâm edatının verdiği bu anlamlar sebebiyle, aslında tahsis lâmı olan bu lâm türüne, bu konuma has olarak **lâm-ı ihlâs** adını vermekteyiz.”

¹⁰⁸ Lâm-ı ta’ diye içeren âyet-i kerîmeler için bkz: Idîme, *Dirâsât fi Üslûbi’l-Kur’ân*, 2/450-452.

¹⁰⁹ Bkz: Râgıb el-İşfehânî, *Mufredât*, s.497.

¹¹⁰ Lâm edatının Kur’ân-ı Kerîm’de zâid olarak geldiği konular şu şekilde özetlenmektedir:

“Lâm âyet-i kerîmelerde, üç şekilde zâid olarak bulunmaktadır.

a) Âmilleri zayıf olan mef’ullerden önce: Bu durumda zayıf âmili takviye amacıyla gelir. Âmilin zayıflığından kasıt ise, ya mef’ûlünden sonra gelmesi ya da ism-i fâil, ism-i mef’ûl gibi amelde fer’ olmasıdır. Bâzen bu iki durum berâber de gerçekleşmektedir. (Bu madde, yukarıda, metin kısmında pek çok örnek ile delillendirilmiştir.)

b) Eşit konumlu öğeler arasında atif harfinden sonra: Bu kullanımda da anlamı takviye için zâid olarak gelmektedir. Tâhâ Süresi’nin yüz on yedi numaralı {فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا تَخْرُجْ مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى} (إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ) âyet-i kerîmesinin cümlesindeki ikinci lâm edatı, bu maddeye dâir bir şahit olmaktadır.

c) Mef’ûlünü doğrudan alan bâzı fiillerin mef’ullerinden önce: Umûmiyetle mef’ullerine doğrudan ulaşan bâzı fiillerin, mef’ullerin zâid bir lâm harfi ile de aldığı görülür. Örneğin (رَدِفَ) fiili, mef’ûlünü doğrudan alan bir fiildir. Ancak bu fiilin, mef’ûlünü bir âyet-i kerîmede zâid bir lâm harfi ile aldığı görülmektedir. (Yazarın bu bağlamda ele aldığı Neml Süresi, 27/72 âyet-i kerîmesi yukarıda değerlendirilmiştir.) ... Ancak lâm harfinin bu kullanımı kıyâsî bir kullanım olmadığı için bütün mef’ullere uygulanamamaktadır. ...” Bkz: Yüksel, “*Dilbilim Açısından Kur’ân’da Zâid Harfler*”, s.177.

¹¹¹ Kur’ân-ı Kerîm’de, zâid olma ihtimâli bulunan lâm edatını içeren âyet-i kerîmeler ve bunlar hakkında değerlendirmeler için bkz: İbn Cinnî, *el- Haşâiş*, 2/283; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.675-677; Idîme, *Dirâsât*, 2/446-447.

{بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ} âyet-i kerîmesindeki (بَوَّأْنَا) cümlesindeki lâm edatı, (بَوَّأْنَا) fiilinin, herhangi bir harf-i cere ihtiyaç duymaksızın doğrudan iki mef'ul alan bir fiil olması sebebiyle, zâide-müekkide olarak değerlendirilebilmektedir.¹¹³

1.1.1.7. Lâm Edatının 'Tebliğ' Anlamı

el-Heravî'nin el-Lâmât adlı eserinde bir tür olarak zikredilmeyen;¹¹⁴ (قال) fiili ve ona yakın anlamlı (بَيَّنَّ), (أَذَنَ) gibi fiillerden sonra gelip, sözün kendisine söylendiği şahsı gösteren lâmu't-teblîğ,¹¹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla geçmektedir. el-Heravî'nin lâm'ın teblîğ anlamından bahsetmemesi, es-Sâmerrâî'nin nezdinde olduğu gibi, lâm türüne âit pek çok anlam gibi, teblîğ anlamının da aslında ihtisas anlamı ve işlevi çerçevesinde kabul edilmesi sebebiyle olabilir.¹¹⁶

Örnek olarak; {وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ ...} {وَقَالَتْ} (امْرَأَتِهِ) kelimesinden önceki lâm edatı,¹¹⁸ {وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ ...} âyet-i kerîmesinde, {قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ} (أَخْرَاهُمْ) kelimesinden önceki ve {قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ} (الكاف) zahirine bitişik durumdaki lâm edatları¹²¹ ile {... وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} âyet-i kerîmesinde (الناس) kelimesinin önündeki lâm edatı,¹²³ lâmu't-teblîğ olarak değerlendirilmektedir.

Bâzı müelliflerin, 'قال' fiilinden sonra gelen cer işlevli bütün lâm edatları, lâm-ı teblîğdir' şeklindeki görüşlerinin¹²⁴ doğru olmadığı, ilerleyen sayfalarda, lâm edatının (عَنْ) harf-i ceri yerine kullanılması konusu işlenirken görülecektir.

¹¹² Hac, 22/26.

¹¹³ Bkz: İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/173.

¹¹⁴ Bkz: el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.189-191.

¹¹⁵ el-Hâlidî, *Le'tâif Kur'âniyye*, s.45. eş-Şerîf'in tanımı ise şu şekildedir: (إِصْطَالِ الْمَعْنَى إِلَى مَجْرُورِ الْأَلَامِ) (مَعَ الْاِقْتِرَانِ بِقَوْلٍ أَوْ مَا فِي مَعْنَاهُ), eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.815.

¹¹⁶ Bkz: es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, 3/56.

¹¹⁷ Yusuf, 12/21.

¹¹⁸ el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.77.

¹¹⁹ Âraf, 7/39.

¹²⁰ Kehf, 18/75.

¹²¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1133.

¹²² Bakara, 2/221.

¹²³ Ebû Hayyân, *el-Bahrû'l-Muħît*, 2/169.

¹²⁴ el-Hâlidî, *Le'tâif Kur'âniyye*, s.46.

1.1.1.8. Lâm Edatının 'Tebyîn' Anlamı

Gizli bir fiil ile mansub durumdaki masdar ile isimlerin arasında bulunan ve cümledeki duâ-bedduâ hükmünün kime yöneltildiğini gösterme¹²⁵ işlevine sâhip olmasından dolayı 'tebyîn' adı verilen lâm türü Kur'ân-ı Kerîm'de de bulunmaktadır.

{فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ} 126 âyet-i kerîmesinde (سُحْقًا) kelimesinden sonra gelen lâm, 127 {وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ وَأَصْلَ أَعْمَالِهِمْ} 128 âyet-i kerîmesinde (تَعَسَا) kelimesinden sonra gelen lâm, 129 {أَيَعِدْكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ مُخْرَجُونَ} 130 âyet-i kerîmesinde (هَيْهَاتَ) kelimesinden sonra gelen lâm, 131 {وَرَاوَدْتُهُ النَّبِيِّ هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنِ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ} 132 âyet-i kerîmesinde (هَيْتَ) kelimesinden sonra gelen lâm 133 {وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَّمَاءِ أَفْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى} ve {بُعْدًا} 134 âyet-i kerîmesinde (بُعْدًا) kelimesinden sonra gelen lâm¹³⁵ edatları, lâmu't-tebyîn konumunda bulunmaktadır.¹³⁶

1.1.1.9. Lâm Edatının 'Taaccub' Anlamı

Lâm edatı, bâzı müellifler tarafından, birinci bölümde işlendiğinden daha farklı bir taaccüb anlamı ile işlenmektedir. el-Heravî, lafzatullah'a bitişip, hem kase hem de taaccüb anlamı veren lâm türü ve nidâ'dan sonra yine isimlerin başına gelip taaccüb anlamı veren lâm türü dışında, yaptığı şu tanımla, lâm edatına farklı bir yaklaşım sergilemektedir: (لَا مَ التَّعَجُّبِ: هِيَ تَدْخُلُ عَلَى الْمُتَعَجِّبِ مِنْهُ صِلَةً لِفِعْلِ مُقَدَّرٍ قَبْلَهُ كَقَوْلِكَ: لَزِيدٍ مَا (أَعْقَلَهُ، تَقْدِيرُهُ: اعْجَبُوا لَزِيدٍ مَا أَعْقَلَهُ) Bu tanıma göre, lâm türleri arasında, mukadder bir

¹²⁵ el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.57.

¹²⁶ Mülk, 67/11.

¹²⁷ el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.58; ed-Dervîş, *İ'râb*, 8/9-10, (و"سُحْقًا" مَنْصُوبٌ عَلَى الْمَصْدَرِ، تَقْدِيرُهُ: (سَحَقَهُمُ اللَّهُ سَحْقًا، فَنَابَ الْمَصْدَرُ عَنْ غَايَةِ الدَّعَاءِ، ... وَاللَّامُ فِي "لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ" لِلْبَيَانِ.

¹²⁸ Muhammed, 47/8.

¹²⁹ es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 6/148, (... لِأَنَّ "لَهُمْ" لَا يَتَعَلَّقُ بِ"تَعَسَا" إِنَّمَا هُوَ مُتَعَلِّقٌ بِمَحْدُوفٍ، (es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/533; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.80;

¹³⁰ Mü'minûn, 23/36.

¹³¹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/533; Behcet Abdulvâhid Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal li-Kitâbillâhi'l-Mürettel*, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Amman, 1993, 7/387, (... (اللام: بَيَانِيَّةٌ زَائِدَةٌ لِبَيَانِ الْمُسْتَبْعَدِ ...); eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.816.

¹³² Yusuf, 12/23.

¹³³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1134; Muhammed et-Tayyib el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4. Baskı, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2009, s.238, (اللام، للجر والتبيين).

¹³⁴ Hûd, 11/44.

¹³⁵ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/32, (و"لَلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ" تَبْيِينٌ وَتَخْصِيبٌ؛ وَلَيْسَتْ اللَّامُ مُتَعَلِّقَةً بِالْمَصْدَرِ). (وَاللَّامُ فِي "لَلْقَوْمِ" مِنْ صِلَةِ الْمَصْدَرِ). Ebû Hayyân, *el-Baħru'l-Muħîṭ*, 5/229, (وَاللَّامُ فِي "لَلْقَوْمِ" مِنْ صِلَةِ الْمَصْدَرِ).

¹³⁶ Lâm edatını tebyîn anlamı ile içeren başka âyet-i kerîmeler için bkz: Idîme, *Dirâsât*, 2/449-450.

fiilin yerini tutmak üzere, ‘kendisinden dolayı şaşılan’ husûsun başına gelen, cer işlevine sâhip bir taacüp lâmı türü bulunmaktadır.

Hem bu tanımı yapan el-Heravî, hem de ‘taacüp anlamı ile bitişen lâm edatı’ başlığı atıp herhangi bir tanım yapmayan İbn Fâris, bu lâm türüne Kur’ân-ı Kerîm’den bir örnek olarak ¹³⁷ {لَا يَلْفُ قُرَيْشٍ} âyet-i kerîmesini şâhit getirmektedirler. Bu âyet-i kerîmedeki (لَا يَلْفُ) kelimesinin başında bulunan lâm edatının lâm-ı taaccüp olduğu kabûlü ile ibârenin takdîri (اعجبوا لإيلاف) şeklinde yapılmaktadır.¹³⁸

Bâzı müfessirler, {لَا يَلْفُ قُرَيْشٍ} cümlesindeki lâm edatı için muhtemel vecihlerden birinin taaccüp anlamı olduğunu zikrederken,¹³⁹ bâzı müellifler ise ilgili lâm hakkındaki yorumun, sâdece lâmu’l-ille olduğu yönünde görüş sâhibi oldukları anlaşılmaktadır.¹⁴⁰ Ancak bu durumda da (من أجل) anlamına gelen bu lâm için müteallak belirleme husûsunda ihtilâf edilmektedir.¹⁴¹

Elmalılı Hamdi Yazır, lâm edatının taacüp anlamı ekseninde şu tefsîri yapmaktadır: Lâm edatı taaccüp için olduğunda “Kureyş’in kış-yaz rihlet ve sefere ülfetleşip bu beytin Rabbine kulluk etmemelerine taaccüp edin, o şâyan-ı taaccüptür, demek olur. Bu mânâ, sûrenin istiklâline münâsip bir mânâ olmakla berâber, seferin mutlaka zemmini iş’âr eder gibi olması sebebiyle pek muvâfik değildir.”¹⁴²

1.1.1.10. Lâm Edatının, Çeşitli Edatların Yerini Almak Üzere Bulunması

Çalışmamızın birinci bölümünde etraflıca ele alındığı üzere, bir edatın bir diğer edat yerine/anlamında kullanılabileceğini savunan dilcilere göre, lâm edatı Kur’ân-ı Kerîm’de de birden çok edata eş anlamlı olarak, onların yerine konulmaktadır.¹⁴³ Bu başlık altında, lâm edatının Kur’ân-ı Kerîm’de, kendi anlamı dışında, (إلى), (على), (في), (عن), (الباء), (بَعْدَ) ve (عِنْدَ) edatlarının yerine kullanıldığı konumlara dâir âyet-i kerîmelere yer verilecektir.

¹³⁷ Kureyş, 106/1.

¹³⁸ İbn Fâris, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.781; el-Heravî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.54.

¹³⁹ Bkz: ez-Zemaşserî, *el-Keşşâf*, 4/795; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/513; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, (I-IX), Eser Kitapevi, İstanbul, 9/6153-6155.

¹⁴⁰ Bkz: el-Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, 3/181-182; Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî, (ö.211), *Mecâzu’l-Kur’ân*, Tahkik: Ahmed Ferîd el-Mizyedî, 1. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2006, s.296; el-Ahfeş el-Evsat, *Meânî’l-Kur’ân*, s.312; en-Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 3/539.

¹⁴¹ Bkz: ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 8/418-420. “Lâm harfi için, Fil sûresi ve bu sûrenin üçüncü âyeti olmak üzere iki tarafı da gören şu zımnî anlama ulaşırız: Allah’ın Kureyş üzerindeki nimeti saymakla tükenmez. Fil ordusunun hezîmeti bunlardan sâdece biridir, ama onlar bu nimetlerin hiçbirinin hakkını teslim etmiyorlar. Bâri varlık sebepleri olan ticârî güvenliğin kaynağı Kâbe’nin Rabbinin hakkını teslim etsinler de...” İslâmoğlu, *Hayat Kitâbı Kur’ân*, s.1307.

¹⁴² Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 9/6153

¹⁴³ Bkz: Huđayr, *el-Edevâtü’n-Nahviyye*, s.80-83.

1.1.1.10.1. Lâm Edatının ‘İntihâ Harfi (إلى) Anlamı’ ile Kullanılması

Lâm edatı, bâzı âyet-i kerîmelerde (إلى) harf-i ceri yerinde kullanılmaktadır.¹⁴⁴

Örnek olarak; وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ

{إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا} ^{1} وَأَخْرَجَتِ (لِيَوْمٍ) âyet-i kerîmesinde (الْأَبْصَارُ) ^{145}
 الْأَرْضُ أَنْقَالَهَا} ^{2} وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا} ^{3} يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا} ^{4} يَا أَيُّهَا رَّبِّكَ أَوْحَىٰ لَهَا} ^{5} ^{146}
 {وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِّنْ غَلٍّ} (أَوْحَىٰ لَهَا) cümlesinin bünyesindeki,,
 تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ
 (لِهَذَا) âyet-i kerîmesinde {رُسُلٌ رَّبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تَتْلُوا الْجَنَّةَ أَوْ رِثْمَهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ} ^{147}
 {إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ} ^{148}
 {وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا} (لِلَّتِي) âyet-i kerîmesinde {لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا} ^{148}
 {بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ
 (لِبَلَدٍ) âyet-i kerîmesinde {الشَّجَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ} ^{149}
 edatları, (إلى) harf-i cerinin yerinde bulunmaktadır.¹⁵⁰

1.1.1.10.2. Lâm Edatının ‘İsti‘lâ Harfi (على) Anlamı’ ile Kullanılması

Lâm edatı, bâzı âyet-i kerîmelerde, bağlamdan anlaşılacak şekilde, (على) harf-i cerri yerinde kullanılmaktadır.¹⁵¹

Örnek olarak; قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ

{وَأِذَا مَسَّ} (لِلْأَذْقَانِ) âyet-i kerîmesinde (لِلْأَذْقَانِ) lâm edatı, ^{152}
 {الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ} ^{153}
 {لِجَنبِهِ) âyet-i kerîmesinde (لِجَنبِهِ) lâm edatı ve

¹⁴⁴ İbn Kuteybe, *Te'vilu Muşkili'l-Kur'an*, s.300.

¹⁴⁵ İbrâhim, 14/42.

¹⁴⁶ Zilzâl, 99/5.

¹⁴⁷ Âraf, 7/43.

¹⁴⁸ İsrâ, 17/9.

¹⁴⁹ Âraf, 7/43.

¹⁵⁰ Bkz: el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1/175; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.39-41; es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, s.3/56-57, (Müellif, bu örnekleri bu başlık altında zikretmekle birlikte, âyetler arası karşılaştırmalar da yaparak, mezkûr lâm edatlarının hepsinin (إلى) anlamında olmadığını söylemektedir.); el-Hilâlî, *el-Hurûfu'l-Âmile*, s.269-270; el-Faîlî, *el-Lâmât*, s.82-84. Bünyesindeki lâm edatının (إلى) anlamına geldiği söylenen bu ve başka bâzı âyet-i kerîmelerin geniş bir değerlendirmesi için ayrıca bkz: Muhammed el-Emîn Hudarî, *Min Esrâri Hurûfi'l-Cerr fi'z-Zikri'l-Hakîm*, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 1989, s.218-237.

¹⁵¹ İbn Kuteybe, *Te'vilu Muşkili'l-Kur'an*, s.299.

¹⁵² İsrâ, 17/107.

¹⁵³ Yunus, 10/12.

(على) {فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهَ لِلْجَبِينِ} 154 âyet-i kerîmesinde (لِلْجَبِينِ) terkîbindeki lâm edatı, anlamını taşımaktadır. 155 Yine {وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ} 156 âyet-i kerîmesinde (لِعِبَادِنَا) terkîbinde yer alan lâm edatı da (على) anlamına gelmekte, 157 bunu, aynı âyet-i kerîmenin farklı kıraatlerde (على عِبَادِنَا) şeklinde gelmesi, bir açıdan pekiştirmektedir. 158

1.1.1.10.3. Lâm edatının ‘Zarfiyyet harfi (في) anlamı’ ile kullanılması

Lâm edatı, bâzı âyet-i kerîmelerde (في) anlamıyla bulunmaktadır. 159

Örnek olarak; {وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ} 160 âyet-i kerîmesinde (لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ) terkîbindeki lâm edatı, {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تَخْرُجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ} 161 âyet-i kerîmesinde (لِعَدَّتِهِنَّ) terkîbindeki lâm edatı ve {وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى {23} يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي} 162 {24} âyet-i kerîmesinde (لِحَيَاتِي) terkîbindeki lâm edatı, yerine (في) harf-i cerinin konulmasının mümkün olduğu durumlarda bulunmaktadır. 163

1.1.1.10.4. Lâm Edatının ‘Mücâveze Harfi (عن) Anlamı’ ile Kullanılması

Lâm edatı, bâzı âyet-i kerîmelerde (عن) anlamıyla bulunmaktadır. 164

Müfessir ve dil bilginlerinin, (عن) anlamında kullanılan lâm edatı için istişhat ettikleri âyet-i kerîmeler farklılık arz etmektedir. Örneğin; {وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ

154 Sâffât, 37/103.

155 Bkz: el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.43; es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/57-58, (Müellif, bu örnekleri bu başlık altında zikretmekle birlikte, âyetler arası karşılaştırmalar yaparak, mezkûr lâm edatlarının hepsinin (على) anlamında olmadığını söylemektedir.); el-Hilâlî, *el-Hurûfu'l-Âmile*, s.271-272. Bünyesindeki lâm edatının (على) anlamına geldiği söylenen bu ve başka bâzı âyet-i kerîmelerin geniş bir değerlendirmesi için ayrıca bkz: Hudarî, *Min Esrâri Hurûfi'l-Cerr*, s.237-247.

156 Sâffât, 37/171.

157 el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.43.

158 el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 2/277.

159 el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.38.

160 Enbiyâ, 21/47.

161 Talâk, 65/1.

162 Fecr, 89/23-24.

163 Bkz: el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1/145; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.47; es-Suyûfî, *el-Îtkân*, 1/532; es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/58; el-Hilâlî, a.g.e., s.269. Bünyesindeki lâm edatının (في) anlamına geldiği söylenen bu ve başka bâzı âyet-i kerîmelerin geniş bir değerlendirmesi için ayrıca bkz: Hudarî, *Min Esrâri Hurûfi'l-Cerr*, s.247-251.

164 el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.38.

وَقَالَ (وَآيَةُ-ي كَرِيمَتِهِ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْكَارٌ قَدِيمٌ }¹⁶⁵ (الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا) cümlesindeki lâm edatı hakkında, lâm-ı Ta‘lîl ve lâm-ı teblîğ yorumlarında yapılmakla birlikte,¹⁶⁶ bâzı müfessirlere göre ise bu lâm edatı (عن) edatının yerinde bulunmaktadır.¹⁶⁷ es-Suyûtî, buradaki lâm edatının (عن) anlamında oluşunu şöyle îzah etmektedir: “Kâfirler, bu sözü söylerken, mü’minler ile yüz yüze değillerdir, yâni onların gıyâbında bu sözü etmektedirler. (Bu durum, lâm edatının lâm-ı teblîğ olarak değerlendirilmesini engellemektedir.) Mü’minlerin gıyâbında konuşulması, ki bu lâm edatının (عن) anlamında olduğunu gösterir, âyette geçen (سَبَقُونَا) kelimesinin fâilinden anlaşılmaktadır. Çünkü bu fiilin fâili bu durumda ‘onlar’ anlamındaki (هم) zamiridir. Eğer bu sözü söyleme esnâsında mü’minler karşılarında olsaydı, bu fiil, fâili ‘siz’ anlamında (أنتم) zamiri olarak (سَبَقْتُمُونَا) şeklinde gelmeliydi.”¹⁶⁸

Bu âyet-i kerîmeye, lâm edatının (عن) harf-i cerînin anlamına sâhip olması yorumu ile şu meali verilebilmektedir: “Bir de küfredenler, îman edenler **hakkında** dediler ki: ‘Eğer o (Kur’ân, Dîn-i İslâm) bir hayır olsa idi, ona (o Kur’ân’a) bizden evvel koşmazlardı.’ Bununla muvaffak olamayınca da şöyle diyecekler: ‘Bu eski bir yalan.’”¹⁶⁹ Görüldüğü üzere, tercümede, lâm edatını (عن) edatının anlamı ile karşılamak üzere ‘hakkında’ kelimesi bulunmaktadır.¹⁷⁰

Müellifler, lâm edatının (عن) harf-i cerî anlamında kullanıldığını göstermek için, incelediğimiz bu âyete ek olarak, {قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأَوْلَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٌ وَلَكِن لَّا تَعْلَمُونَ }³⁸ وَقَالَتْ أُوْلَاهُمْ لِأَخْرَاهُمْ فَمَا آيَةُ-ي كَرِيمَتِهِ كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ }³⁹ }¹⁷¹

¹⁶⁵ Ahkâf, 46/11.

¹⁶⁶ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/293; Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, 8/59; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Maşûn*, 6/137.

¹⁶⁷ Bkz: İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6/262: (قَالَوا عَنِ الْمُؤْمِنِينَ بِالْقُرْآنِ لَوْ كَانَ الْقُرْآنُ خَيْرًا مَّا سَبَقْنَا) (هُؤُلَاءِ إِلَيْهِ).

¹⁶⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/532-533. Ayrıca bkz: Hudarî, *Min Esrâri Hurûfi’l-Cerr*, s.251-253.

¹⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 6/4340.

¹⁷⁰ Lâm edatı ekseninde incelediğimiz âyet-i kerîmeye şöyle meal vermek de mümkündür: “İnkâr edenler, inananlar için, ‘Eğer o Kur’ân iyi bir şey olsaydı, onlar onu kabulde bizi geçemezlerdi.’ dediler. Onunla doğru yolu bulamadıkları için; ‘Bu eski bir uydurmadır’ diyecekler.” Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, s.502. Bu mealde dikkat çekmek istediğimiz husus; tercümede yer alan ‘için’ kelimesinin, ‘lâm-ı ta‘lîl’ anlamını değil, (عن) harf-i cerînin anlamını karşılayacak şekilde ‘hakkında’ kelimesine eş anlamlı olarak kullanıldığıdır.

¹⁷¹ Âraf, 7/38-39.

{وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ} cümlelerde bulunan lââm edatlarını ve إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذَا لَمَنْ ¹⁷²{الظَّالِمِينَ} âyet-i kerîmesindeki altı çizili cümlede bulunan ism-i mevsûlden önce gelen lââm edatını örnek olarak vermektedirler.¹⁷³

1.1.1.10.5. Lââm Edatının ‘İlsâk Harfi (الباء) Anlamı’ ile Kullanılması

ez-Zerkeşî, es-Suyûtî, el-Heravî ve İbn Hişâm gibi, bâzı klâsik dönem ulûmu’l-Kur’ân ve meânî’l-hurûf müellifleri, eserlerinde, lââm edatının Kur’ân-ı Kerîm’de (الباء) edatının yerine kullanıldığına dâir fasıllar açmamışlar ve örnekler sunmamışlardır. Bununla berâber, yakın dönemde Kur’ân-ı Kerîm çalışmaları yapan kimi araştırmacılar, çoğu zaman Ebû Hayyân’ın tefsîrine ve ez-Zeccâcî’nin el-Cumel’ine dayanarak, eserlerinde, bu konuya dâir pek çok şâhit âyet-i kerîmeye yer vermektedirler.

Lââm edatının, (الباء) edatının anlamında geldiği söylenen örneklerden bâzıları şunlardır: {أَفْتَطَمْعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا} ¹⁷⁴{عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} âyet-i kerîmesindeki (أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ) ibâresinde bulunan lââm edatı ¹⁷⁵{أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرَفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقَيْكِ حَتَّى نُنزِّلَ عَلَيْكَ كِتَابًا نَقْرُوهُ} ile {وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقَيْكِ} âyet-i kerîmesindeki {فَلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا} ¹⁷⁶{وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ} ^{8} {لِسَعِيهَا رَاضِيَةٌ} ^{9} فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ} ibâresinde bulunan lââm edatı ve {لِسَعِيهَا رَاضِيَةٌ} ^{10} ibâresindeki lââm edatı, (الباء) ¹⁷⁷{_{10}} anlamındadır.¹⁷⁸

1.1.1.10.6. Lââm Edatının (بَعْدُ) Edatı Yerine Kullanılması

Lââm edatının (بَعْدُ) edatına mürâdif olarak geldiğini göstermek için Kur’ân-ı Kerîm’den gösterilen delil, {أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ} ¹⁷⁹{مَشْهُودًا} âyet-i kerîmesindeki (دُلُوكِ) kelimesinden önce bulunan lââm edatıdır.¹⁸⁰ Ancak bâzı müellifler, (بَعْدُ) edatının, hem uzun bir zaman aralığına (مَدَّة)

¹⁷² Hûd, 11/31.

¹⁷³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1133; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.38-39; el-Hilâlî, *el-Hurûfu’l-Âmile*, s.270-271; eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.815.

¹⁷⁴ Bakara, 2/75.

¹⁷⁵ eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.815.

¹⁷⁶ İsrâ, 17/93.

¹⁷⁷ Gâşiye, 88/8-10.

¹⁷⁸ İdîme, *Dirâsât*, 2/445; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.86.

¹⁷⁹ İsrâ, 17/78.

¹⁸⁰ el-Heravî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.45; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1133; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.87.

(طويلة), hem de kısa bir zaman aralığına (مدّة قصيرة) delâlet etme ihtimâli bulunurken; lâm edatında böyle bir husûsiyet bulunmadığını, lâm edatının getirdiği zaman anlamının, kısa bir zamanı ifâde ettiğini söyleyerek, (بَعْدَ) edatı ile lâm edatının tam olarak birbirini karşılamadığını belirtmektedirler. Örneğin, Efendimiz'in (sav), Hz. İlsâ'dan (as) sonra peygamberlikle geldiğini söylemek istediğimizde, (... محمد بعد عيسى) (... ..) ibâresini kullanabilmekteyiz. Burada görülmektedir ki; (بَعْدَ) edatı bağlam çerçevesinde, asırları içine alabilecek bir zaman dilimi anlamını karşılamaktadır.¹⁸¹

1.1.1.10.7. Lâm Edatının (عِنْدَ) Edatı Yerine Kullanılması

Lâm edatı, bâzı âyet-i kerîmelerde (عِنْدَ) edatına eş anlamlı olarak bulunmaktadır.¹⁸² Kimi müellifler, Kur'ân-ı Kerîm'de sâdece iki yerde lâm edatının (عِنْدَ) anlamında bulunduğunu belirtmektedirler.¹⁸³

Birinci şâhit âyet-i kerîme: {هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْعِلْمِ {عِنْدَ أَوَّلِ الْحَشْرِ} (لأَوَّلِ الْحَشْرِ) ibâresinin takdîri (عِنْدَ أَوَّلِ الْحَشْرِ) Bu âyet-i kerîmedeki (لأَبْصَارِ) ¹⁸⁴ {عِنْدَ أَوَّلِ الْحَشْرِ} şeklindedir.¹⁸⁵

İkinci şâhit âyet-i kerîme: {بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيحٍ} âyet-i kerîmesindeki (لَمَّا جَاءَهُمْ) ibâresi bâzı kıraatlerde (لَمَّا جَاءَهُمْ) şeklinde okunmaktadır.¹⁸⁷ Bu okuyuşa göre, lâm edatı ortaya çıkmakta ve bu lâm edatı da (عِنْدَ) anlamında yorumlanmaktadır.¹⁸⁸

¹⁸¹ es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, 3/59.

¹⁸² el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.38.

¹⁸³ el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.86.

¹⁸⁴ Haşr, 59/2.

¹⁸⁵ Idîme, *Dirâsât*, 2/445; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfî'l-Meânî*, s.815.

¹⁸⁶ Kâf, 50/5.

¹⁸⁷ es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 6/175.

¹⁸⁸ es-Suyûfî, *el-İtkân*, 1/532.

1.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Nasb Eden Lâm Edatı

Nasb etme işlevine sâhip lâm türleri olan 'Lâm-ı Ta'lîl', 'Lâm-ı Cuhûd' ve 'Lâm-ı Âkıbet' edatlarının her üçü de Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmaktadır.

1.1.2.1. Lâm-ı Ta'lîl

Kutrub'un vaz'ı olarak 'Lâm-u Key (لَام كَيْ)'¹⁸⁹ şeklinde de isimlendirilen,¹⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de çokça bulunan,¹⁹¹ aslı lâmu'l-cer olan¹⁹² Ta'lîl lâmu şu şekilde tanımlanmaktadır: (وَهِيَ الدَّالَّةُ عَلَى أَنَّ مَا قَبْلَهَا سَبَبٌ لِمَا بَعْدَهَا)¹⁹³ Hem (كَيْ), hem de lâm edatı, birer Ta'lîl edatı olmakla birlikte, lâm edatının, (كَيْ) edatına kıyasla, Ta'lîl işlevli olarak kullanımı daha yaygındır. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de de kendini göstermektedir.¹⁹⁴ Bu iki edatın, Kur'ân-ı Kerîm'e bakan yönleriyle, aralarındaki bir diğer fark da; (كَيْ) ile sâdece Ta'lîl-i hakîki gerçekleştirilirken, lâmu't-Ta'lîl ile hem hakîki hem de mecâzî Ta'lîl gerçekleştirilmektedir.¹⁹⁵

en-Nehhâs, Kur'ân-ı Kerîm'deki lâm türlerini ve bunların kullanımını ele almak üzere telif ettiği risâlesinde, muzâri fiilin başında gelen Ta'lîl lâmının, sâdece haberî cümleden¹⁹⁶ sonra gelen muzâri fiil ile birlikte bulunabileceğini söylemektedir.¹⁹⁷ Modern dönem Kur'ân edatları sözlüğü müelliflerinden eş-Şerîf ise, en-Nehhâs'ın

¹⁸⁹ en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.148.

¹⁹⁰ Bkz: İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.778; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.126.

¹⁹¹ eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.816.

¹⁹² Bkz: Huđayr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye*, s.37.

¹⁹³ el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.95.

¹⁹⁴ es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, 3/307-308. Müellifin verdiği bilgiye göre, (كَيْ) edatı, bütün versiyonları ile ama yalın hâli (كَيْ) şeklinde, ama terkip hâlinde, (كَيْ لَا) ve (لَا كَيْ) şekillerinde Kur'ân-ı Kerîm'de sâdece on yerde geçmektedir. Lâmu't-Ta'lîl ise, (كَيْ) edatına nisbeten çok daha fazla yerde bulunmaktadır. (كَيْ) ve terkiplerini içeren, bir kısma da konumuzla ilgisi çerçevesinde, ilerleyen paragraflarda değinilecek olan- âyet-i kerîmeler şunlardır: Âl-i İmrân, 3/153, (لَا كَيْ); Nahl, 16/70, (كَيْ لَا); Tâhâ, 20/34, (كَيْ); Tâhâ, 29/40, (كَيْ); Hac, 22/5, (لَا كَيْ); Kasas, 28/13, (كَيْ); Ahzâb, 33/37, (كَيْ لَا); Ahzâb, 33/50, (لَا كَيْ); Hadîd, 57/23, (لَا كَيْ); Haşr, 59/7, (كَيْ لَا).

¹⁹⁵ es-Sâmerrâî, a.g.e., s.3/308. Müellifin, lâm edatının, ta'lîl-i mecâzî ifâde etmesine dâir takdîm ettiği örnek âyet-i kerîmelerden bâzılarına (Kasas Sûresi, 28/8.) dikkat edilirse, bu edatın diğer müelliflerin çoğunun nezdinde ayrı bir tür kabul edilen lâmu'l-âkıbet olduğu görülmektedir. Bu lâm türüne dâir bu ve diğer âyet-i kerîmelere, lâmu'l-âkıbet başlığı altında değinilecektir.

¹⁹⁶ "Kelâmın birinci kısmını teşkil eden haber, doğru ve yalana ihtimâli olan söz iken; inşâ, bunun aksine yalana veyâ doğruya ihtimâli olmayan sözdür.

İnşâ iki ana kısma, bu iki kısım da alt başlıklara ayrılmaktadır:

A) Talebî İnşâ (الإنشاء الطلبي):

a) Temennî (التمني), b) İstifham (الاستفهام), c) Emir (الأمر), d) Nehiy (النهي), e) Nidâ (النداء).

B) Gayr-i Talebî İnşâ (الإنشاء غير الطلبي):

a) Övme ve yerme üslupları (أساليب المدح والذم), b) Kasem üslupları (أساليب القسم), d)

Taaccüp sîgaları (صينغ التعجب), d) Racâ üslupları (أساليب الرجاء)." Bkz: es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s.414-437; el-Cârim – Emin, *el-Belâğatu'l-Vâđiha*, s.169 ve s.203; Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s.130-159.

¹⁹⁷ en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.148.

مَا وَوَرِي عَنْهُمَا مِنْ سَوْءَاتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَينِ أَوْ تَكُونَا
²⁰⁷{ الْخَالِدِينَ } 208 bulunan lâm edatları, Ta‘lîl işlevli olup, yalın halleri ile cümlede bulunmaktadırlar.

Ta‘lîl lâminin anlamını yansıtmak açısından, bu iki âyet-i kerîmenin meali vereceğiz. İlerleyen sayfalarda yer alan örnek âyet-i kerîmelerin meallerine, zarûret olmadıkça- değinmeyeceğiz.

Birinci âyet-i kerîmenin meali: “İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl’ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık.”²⁰⁹ Görüldüğü üzere, ‘kendisinden sonrasının, öncesi için sebep olmasını ifade etme’ işlevli Ta‘lîl lâmu çerçevesinde; ‘mutedil bir ümmet kılınma’ ifâdesi, ‘insanlığa şahitler olma ...’ sonucunun sebebi olmaktadır.

İkinci âyet-i kerîmenin meali: “Fakat şeytan onlara, gözlerinden gizlenmiş olan edep yerlerini açığa çıkarmak için vesvese verdi.”²¹⁰ Bu mealde de görülmektedir ki; Ta‘lîl lâminin tercümedeki karşılığı olan ‘için’ kelimesi, iki cümle arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurmaktadır. Buna göre, ‘vesvese verme’ sebep, ‘edep yerlerini açığa çıkarma’ hedefi ise sonuç olmaktadır.

1.1.2.1.1.2. Kendisinden hemen önce atıf edatı ‘vav’ın bulunması

Lâm-ı talîl ile mansûb konumdaki fiilin öncesinde atıf vâv’ının olması durumunda; bu fiilin kendisine atfedileceği aynı konumdaki bir fiil varsa, ihtilâfsız olarak, ona atıf yapılmaktadır. Ancak, kendisinden önce, atıf yapılacak bir fiilin olmaması veyâ ona sebep teşkil edecek bir cümle olmaması durumunda, -görüş ayrılıkları olmakla birlikte, genellikle- illetin mahzûf olduğu yorumu yapılmakta ve bağlama göre uygun bir takdirde bulunulmaktadır. Örnek olarak; { وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ }
²¹¹{ لِيَكُونَ } 212 âyet-i kerîmesindeki (لِيَكُونَ) ibâresinde bulunan lâm edatı Ta‘lîl işlevi görmekte,²¹² ancak kendisi ile atıf harfi ‘vav’ arasında, kendisinden sonrasına sebep/illet olabilecek bir cümle bulunmamaktadır. Bu durumda, bu cümle mahzûf olduğu yorumu yapılmakta ve ibâre ya atıf harfi ile (لِيَكُونَ) fiili

²⁰⁶ İbn Fâris, *Kitâbu ‘l-Lâmât*, s.778; el-Heravî, *Kitâbu ‘l-Lâmât*, s.126.

²⁰⁷ Âraf, 7/20.

²⁰⁸ el-Fađilî, *el-Lâmât*, s.95.

²⁰⁹ Özek vd.; *Kur ‘ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.21.

²¹⁰ Yıldırım, *Kur ‘ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.151.

²¹¹ En‘âm, 6/75.

²¹² ed-Dervîş, *Î‘râbu ‘l-Kur ‘ân*, 2/398.

arasında olarak (... وَ أَرِيْنَاهُ ذَالِكُ لِيَكُونُ ...) şeklinde, ya da atıf harfinden önce olarak (...)
 (... وَالْأَرْضِ لِيُقِيمَ الْحُجَّةَ عَلَى قَوْمِهِ وَلِيَكُونَ ...) şeklinde takdir edilmektedir.²¹³

{شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ
 مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ
 بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمُ وَعَلَّكُمُ تَشْكُرُونَ} ²¹⁴ âyet-i kerîmesinde ise
 (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ) ibâresi iki
 cümleden oluşmaktadır: Birinci cümle olan (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ)
 cümlesinin, öncesi ile anlam ve nahiv yönüyle bağlantısı açıktır. Fakat, sonraki (وَلِتُكْمِلُوا)
 (وَلِتُكَبِّرُوا) cümlesinde, Ta'lîl lâmi ile mansûb durumdaki (وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهُ عَلَى مَا هَدَاكُمُ)
 fiili, aynı durumdaki (لِتُكْمِلُوا) fiiline mâtuf iken, (وَلِتُكْمِلُوا) fiili ise,²¹⁵ başında atıf harfi
 bulunmakla birlikte, matufun aleyhi, ibârede mevcut değildir. Dil âlimleri, âyet-i
 kerîmenin bu kısmına; Ta'lîlden önce olacak şekilde (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ)
 (فَعَلَّ اللَّهُ ذَلِكَ لِيَسْهَلَ عَلَيْكُمْ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمُ
 يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ رَخَصَ لَكُمْ هَذِهِ) ibâresini, veyâ Ta'lîlden
 sonra olacak şekilde (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ رَخَصَ لَكُمْ هَذِهِ)
 ...الرخصة...) ibâresini takdir etmektedirler.²¹⁶

Bâzi âyet-i kerîmelerde ise, Ta'lîl lâminin müteallakı doğrudan doğruya mahzûf
 durumdadır.²¹⁷ Örneğin; {وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أُولِمُ تَأْمِينًا قَالِ بَلَىٰ
 وَلَكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ
 (وَلَكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي) âyet-i kerîmesinde, (وَلَكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي)
 cümlesi yeni bir cümledir. Ancak, görüldüğü üzere (لِّيَطْمَئِنَّ) fiilinin başında bulunan
 lâm edatının kendisine bağlanacağı ve (لِّيَطْمَئِنَّ) cümlesi ile sebep-sonuç bağlantısı olan

²¹³ Bkz: Ebû İshak İbrâhim b. es-Seriyy ez-Zeccâc, (ö.311), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, (I-V), Tahkik: Abdulcelîl Abduh Şelebî, 1. Baskı, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1988, 2/265; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/38; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/380; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 4/171; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Mašûn*, 3/103.

²¹⁴ Bakara, 2/185.

²¹⁵ Bâzi müellifler bu fiilin başındaki lâm edatını, lâmu'l-emr olarak ele almışlar ve bu edatın öncesini-sonrasını bu görüşe göre i'râb etmişlerdir. Bkz: Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 1/238.

²¹⁶ Bkz: el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/83; en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/115; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/226; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 2/49-51; el-Halebî, *ed-Durru'l-Mašûn*, 1/469; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/237; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.823; el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s.28.

²¹⁷ Mütellakı mahzûf olan ta'lîl lâmi içeren âyet-i kerîmeler için bkz: İdîme, *Dirâsât*, 2/502-505.

²¹⁸ Bakara, 2/260.

bir unsur, ibârede bulunmamaktadır. Müellifler, burada, (ولكن سَأَلْتُ مُشَاهِدَةَ الْكَيْفِيَّةِ لِيَطْمَئِنَّ) şeklinde, veyâ benzeri bir ibârenin mahzuf olduğunu belirtmektedirler.²¹⁹

1.1.2.1.1.3. Olumlu cümlede, kendisinden sonra (أَنَّ) edatı olduğu halde, muzâri fiilin başında bulunması

Örneğin; ²²⁰ {فَلْ إِنْ إِيَّيْ أَمَرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ {11} وَأَمَرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ {1}} âyet-i kerîmesinde görüldüğü üzere, (لِأَنْ أَكُونَ) ibâresinde bulunan lâm edatı Ta'lîl işlevli olup,²²¹ kendisi ile muzâri fiil arasına (أَنَّ) edatı girmiş bulunmaktadır.²²²

1.1.2.1.1.4. Olumlu cümlede, kendisinden önce (أَنَّ) edatı olduğu halde, muzâri fiilin başında bulunması

²¹⁹ Bkz: el-Halebî, *ed-Durru 'l-Maşûn*, 1/631; ed-Dervîş, *I'rabu 'l-Kur'an*, 1/347. Sâlih ise, lâm edatı ve mahallen mecrûru konumundaki (لِيَطْمَئِنَّ) fiilinin, (ولكن) ibâresinden önce (بَلَى) yerine takdir edilebilen (نَعَمْ أَمَنْتُ) fiili ile bağlantılı olduğunu söylemektedir. Bkz: Sâlih, *el-I'rabu 'l-Mufaşşal*, 1/364-365.

²²⁰ Zümer, 39/11-12.

²²¹ el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.96.

(لِأَنْ أَكُونَ) ibâresindeki lâm ve (أَنَّ) edatları hakkındaki farklı görüşler için bkz: ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/114-115; el-Halebî, *ed-Durru 'l-Maşûn*, 6/11; ed-Dervîş, *I'rabu 'l-Kur'an*, 6/498-499.

²²² Kur'an-ı Kerîm'de, {يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذَيِّبَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنْنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ} (Nisâ, 4/26) {فَلْ أُنذِرُ مَنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا فَلْ إِنْ هُدَىٰ اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ وَأَمْرًا يُنْسَلَمُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ} (En'âm, 6/71.) ve {يُرِيدُونَ لِيُطْفَؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُنِمْ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ} (Saff Sûresi, 61/8.) âyet-i kerîmelerinde görüldüğü üzere; (أَرَادَ) ve (أَمَرَ) fiilleri ile bunların türevlerinden sonra gelen lâm edatı, ilgili eserlerde müstakil bir konu olup, bu konu hakkında nahivciler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu görüşleri, Abdulhâlık İdîme şu şekilde özetlemektedir:

a) قال الفراء: إنها بمعنى 'أن' مستدلاً. Lâm edatı, doğrudan (أَنَّ) anlamına gelmektedir. بالاستعمالين في القرآن

b) Lâm edatı zâiddir, kendisinden sonra, -ilgili fiili nasb etmek üzere-, gizli bir (أَنَّ) edatı bulunmaktadır. (قال الرضي: اللام زائدة، مضمرة بعدها 'أن' جوازاً.)

c) Lâm, Ta'lîl işlevli olup, (كَيْ) anlamındadır. Bu durumda ... إِمَّا ... (هي 'لامٌ كَيْ' للتعليل؛ إِمَّا ... لِنَفْسِ الْفِعْلِ وَإِمَّا لِنَفْسِ الْمَصْدَرِ الْمَسْبُوكِ مِنَ الْفِعْلِ بِلَا سَابِقٍ، وَالْجَارِ وَالْمَجْرُورِ خَبْرٌ لِهَذَا الْمَصْدَرِ عِنْدَ سَبِيئِيهِ وَالْخَلِيلِ، وَقَالَ غَيْرُهُمَا: الْمَفْعُولُ مَحْذُوفٌ)

d) Lâm edatı, (الباء) harf-i cerrinin anlamında olup, onun yerinde bulunmaktadır. (اللام) بمعنى 'الباء' وهو رأي غريب) Bkz: İdîme, *Dirâsât*, 2/464.

Konu hakkında ayrıca bkz: ez-Zeccâc, *Meâni 'l-Kur'an*, 2/262, (En'âm Sûresi, 6/71. âyet-i kerîmesinin tefsîri.); en-Neħhâs, *Risâle fi 'l-Lâmât*, s.149, (Bu konumdaki lâm edatını 'Lâm-u En (أَنَّ) şeklinde isimlendirmektedir.); İbn Fâris, *Kitâbu 'l-Lâmât*, s.779, (Bu konumdaki lâm edatına dâir örnek âyet-i kerîmeleri (باب اللام التي بمعنى 'أن', وهي مكسورة) başlığı altında vermektedir.); el-Heravî, *Kitâbu 'l-Lâmât*, s.131, (Bu konumdaki lâm edatına dâir örnek âyet-i kerîmeleri (باب اللام بمعنى 'أن') başlığı altında vermektedir.); ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/114-115, (Zümer, 39/11-12 âyet-i kerîmelerinin tefsîri.); el-Halebî, *ed-Durru 'l-Maşûn*, 6/311-312, (Saff, 61/8. âyet-i kerîmesinin tefsîri.); ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1137, (Müellif, 'Lâm, bâzen (أَنَّ) edatı yerinde bulunur.' demektedir.); es-Sâmerrâî, *Meâni 'n-Nahv*, s.3/60-63; Huđayr, *el-Edevâtu 'n-Nahviyye*, s.39-40, (Müellif bu konuyu 'lâmu 'l-masdariyye' başlığı altında işlemekte ve el-Ferrâ, el-Aħfeş, ez-Zeccâc ile İbn Atiyye'den yaptığı nakillerle, ilgili âyet-i kerîmelerde bulunan lâm edatlarını değerlendirmektedir.). Bu kapsama giren bütün âyet-i kerîmeler için bkz: İdîme, *Dirâsât*, 2/484-489.

{وَلِيْحُكُمْ أَهْلُ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا} Sık rastlanmamakla birlikte, {وَلِيْحُكُمْ} ibâresinde bulunan lâm edatı 223 {وَلِيْحُكُمْ} âyet-i kerîmesinin (وَلِيْحُكُمْ) ibâresine bir (أَنْ) lâmu'l-emr iken; bâzı şâz kıraatlerde, aynı âyet-i kerîmenin, (وَلِيْحُكُمْ) ibâresine bir (أَنْ) edatının ziyâdesi ile, (وَأَنْ لِيْحُكُمْ) şeklinde okunduğu görülmekte,²²⁴ tabii ki bu durumda lâm edatı, lâm-ı Ta'lîl olmaktadır.²²⁵

1.1.2.1.1.5. Olumsuz cümlede, kendisinden sonra (أَنْ) edatı olduğu halde, muzâri fiilin başında bulunması

Örneğin; {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا} Örneğin; {وَجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمَّ} 226 {لِئَلَّا يَكُونَ} âyet-i kerîmesindeki (لِئَلَّا يَكُونَ) ibâresinde görüldüğü üzere, lâm-ı tâlîl bâzen olumsuz muzâri fiilden önce de gelebilmekte, ancak bu durumda, olumsuzluk edatı ile kendisinin arasında (أَنْ) edatının izhârı vâcip olmaktadır.²²⁷ Bu konumdaki lâm edatı ile (لَا) edatı arasında (أَنْ)'in izhârının vucûbiyeti, 'okuma zorluğunun giderilmesi amacı' ile gerekçelendirilmektedir: (وَذَلِكَ) 228 {لِكِرَاهَتِهِمْ اجْتِمَاعَ لَامِ الْجَرِّ مَعَ 'لَا' لِنَقْلِ اجْتِمَاعِ الْأَمْثَالِ}

1.1.2.1.1.6. Eş anlamlısı olduğu (كَيْ) edatı ile birlikte bulunması:

Ta'lîl lâmı için kullanılan bir diğer isimlendirmeye de adını veren (كَيْ) edatı, bâzı âyet-i kerîmelerde lâm edatı ile birlikte gelmektedir.²²⁹ Örnek olarak; {وَإِذْ تَقُولُ} 229 {لِلَّذِي أَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لَكِي لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ} 230 {لَكِي لَا} âyet-i kerîmesindeki (لَكِي لَا) 231 {وَاللهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لَكِي لَا يَعْلَمُ بَعْدَ} (يَكُونَ) ibâresinde

²²³ Mâide, 5/47.

²²⁴ Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/410.

²²⁵ el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 2/535.

²²⁶ Bakara, 2/150.

²²⁷ el-Faîlî, *el-Lâmât*, s.96.

²²⁸ Idîme, *Dirâsât*, s.2/464. Benzeri bir açıklama için ayrıca bkz: Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muħît*, 8/227-228.

²²⁹ Bu durumda hangi edatın âmil olacağına dâir bkz: el-Ahfeş el-Evsat, *Meânî'l-Kur'ân*, s.93.

²³⁰ Ahzâb, 33/37.

²³¹ İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.778; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.126.

(لَكِي لَا يَكُونَ) ibâresi için bâzı müelliflerin i'râbları şu şekildedir:

²³²{عَلِيمٌ قَدِيرٌ} âyet-i kerîmesindeki (لَكِي لَا يَعْلَمُ) ibâresinde, lâm edatının (كِي) edatı ile birlikte bulunduğu görülmektedir.²³³

1.1.2.1.2. Başında Ta'lîl Lâmi Bulunan Muzârî Fiilin Ancak Haberî Cümleden Sonra Gelmesi

İşlemekte olduğumuz, ‘Kur’ân-ı Kerîm’de Ta'lîl Lâmi’ konusunun girişinde verilen “Başında Ta'lîl lâmi bulunan fiil, ancak haberî cümleden sonra gelebilir.”²³⁴ hükmünden anlaşılan; inşâî cümleden sonra, bu cümle ile sebep-sonuç ilişkisi içinde olacak şekilde, Ta'lîl lâmi ile başlayan bir cümlenin gelemeyeceğidir. Fakat bununla birlikte, bâzı eserlerde ele alınan bâzı âyet-i kerîmelerde, Ta'lîl lâmi taşıyan bir muzârî fiilin ‘emir cümlesi’nden sonra veyâ ‘yemin cümlesi’nden sonra gelebilmesine cevaz verildiği anlaşılmaktadır.

el-Ahfeş, Tevbe Sûresi’ni tefsir ettiği sayfalarda, {يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضَوْكُمْ وَاللَّهُ} ²³⁵{كَانُوا مُؤْمِنِينَ} âyet-i kerîmesini ele alırken, burada bulunan (لِيُرْضَوْكُمْ) ibâresini, yeminin cevâbı olarak değerlendirdiği ve bu ibârenin başında bulunan lâm edatını da ‘kasemin cevap cümlesinin başında bulunan lâm’ olarak kabul

Sâlih: Lâm, harf-i cerrdir. (كِي), masdar ve nasb harfidir. ... (يَكُونُ), (كِي) ile mansûb, muzârî fiildir. (كِي) ve sîla cümlesinden oluşan masdar-ı müevvel, lâm harfî ile mahallen mecrûr konumda olup; lâm ve mecrûrunun müteallakı (رَوَّجْنَاكُمَا) cümlesindeki fiildir. Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 9/262.

ed-Dervîş: Lâm, ta'lîl işlevli harf-i cerrdir. (كِي), masdar harfidir. (يَكُونُ), (كِي) ile mansûb muzârî fiildir. (كِي) ve sîla cümlesinden oluşan masdar-ı müevvel, lâm harfî ile mahallen mecrûr konumdadır. ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 6/176.

²³² Nahl, 16/70.

²³³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1135; el-Hilâlî, *el-Hurûfu'l-Âmile*, s.420-421.

(لَكِي لَا يَعْلَمُ) ibâresi için bâzı müelliflerin i'râbları şî şekildedir:

en-Nehhâs: (يَعْلَمُ) fiili, (كِي) edatı ile mansûb durumda bulunmaktadır. en-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 2/85.

el-Müntecib el-Hemedânî: Lâm edatı ve mecrûrunun müteallakı, (يُرْدُ) fiilidir. (يَعْلَمُ) fiili; gizli bir (أَنْ) edatı ile değil, kendisinden önce lâm harfinin bulunması sebebiyle, bizzat (كِي) edatı ile mansûb durumdadır. el-Müntecib Hüseyin b. Ebî'l-İzz el-Hemedânî, (ö.643), *el-Ferîd fi Î'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (Î'r'ab, Tefsîr, Kıraât), (I-IV), Tahkik: Fehmi Hasan en-Nimr – Fuad Ali Muhaymer, Dâru's-Sekâfe, Doha/Katar, 1991, 3/239.

Sâlih: Lâm harf-i cerr olup, tekit işlevlidir. (كِي), masdar ve nasb harfidir. ... (يَعْلَمُ) fiili, (كِي) ile mansûb durumdadır. (كِي) ve sîla cümlesinden oluşan masdar-ı müevvel, lâm edatının mecrûru mahallindedir. Lâm edatının müteallakı ise (يُرْدُ) fiilidir. Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 6/176.

ed-Dervîş: Lâm edatı, lâm-ı ta'lildir. (كِي) nasb ve masdar harfidir. Lâm edatı ve mecrûrunun müteallakı (يُرْدُ) fiilidir. Lâm edatının, lâm-ı sayrûret (lâm-ı âkîbet: Tezimizin ilerleyen sayfalarında, Kur'ân-ı Kerîm’de lâm-ı âkîbet başlığı ile konu ele alınacaktır.) olarak değerlendirilmesi de câizdir. Bu durumda ilgili ibârenin takdîri (فَكَانَتْ عَاقِبَتَهُ أَنَّهُ رَجَعَ إِلَى حَالِ الطُّفُولَةِ فِي النَّسْيَانِ وَعَدَمِ الإِدْرَاكِ) şeklinde yapılabilmektedir. ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 4/274.

²³⁴ en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.148.

²³⁵ Tevbe, 9/62.

1.1.2.1.3. Bir Lâm Edatının, Aynı Anda Hem Ta‘lîl Lâm’ı Hem de Emir Lâm’ı Olma İhtimâli

Bâzı âyet-i kerîmelerde, muzâri fiillerin başında bulunan meksûr lâm edatları, siyak-sibak yörüngesinde, hem lâmu’t-Ta‘lîl hem de lâmu’l-emr olarak yorumlanabilmektedir. Örneğin; {فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِكِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ} 243 {لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ} 244 {لِيَكْفُرُوا} ibâresinin başında bulunan lâm edatı, bu durumu göstermektedir.²⁴⁴ Zirâ, bir sonraki fiil olan (وَلِيَتَمَتَّعُوا) fiilinin başında bulunan lâm edatının, kıraat farklılıklarına binâen hem meksûr olarak (وَلِيَتَمَتَّعُوا) şeklinde, hem de meskûn olarak (وَلِيَتَمَتَّعُوا) şeklinde okunması da,²⁴⁵ bu durumu desteklemektedir. Lâm edatının türüne yönelik farklı değerlendirme, doğal olarak anlama da yansımaktadır. Mezkûr lâm’ın Ta‘lîl işlevli olması îtibâriyle âyet-i kerîmelere “İşte o (Allâh’a ortak koşa)nlar (o derece tutarsız bir tavır içerisindedirler ki,) gemiye bindiklerinde (fırtınaya tutularak hayattan ümit kestikleri zaman), dîni (, inancı ve duâyı) sâdece Kendisine tahsis edenler olarak Allâh’a duâ ederler. O onları karaya (çıkarıp) kurtardığında ise, birdenbire onlar (eski hallerine dönerek yine O’na) şirk koşarlar. Nihâyet onlar, (musîbetlerden kurtuluş nîmeti olarak) kendilerine vermiş olduğumuz şeye nankörlükte bulunsunlar ve (putlara ibâdetle bir araya gelerek birbirlerinden) iyice yararlınsınlar **diye** (böyle yapmaktadırlar)! Ama pek yakında (yaptıkları suçun âkıbetini) bileceklerdir!”²⁴⁶ meali verilebilirken,²⁴⁷ lâm edatının emir lâmı olması îtibâriyle ise aynı âyet-i kerîmelere “Gemiye bindikleri zaman, bütün samimiyetleri ile Allah’a yalvarırlar; Allah onları kurtarıp karaya çıkarınca, hemen Allah’a ortak koştuklarını görürsün. Nankörlük etsinler kendilerine verdiğimiz

²⁴³ Ankebût, 29/65-66.

²⁴⁴ el-Heravî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.124, (Müellif, ilgili lâm edatının ‘emir lâmı’ olarak kabûlü durumunda, içinde bulunduğu bağlamdan da hareketle, bu lâm edatına, özel olarak ‘lâmu’l-vaîd’ isimlendirmesini kullanmaktadır.); ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/448-449; Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, 7/155.

²⁴⁵ Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf an Vucûhi’l-Kirâati’s-Seb’*, 2/181; İbnu’l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/247.

²⁴⁶ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsîrli Meâl-i Âlîsi*, s.403. İlgili lâm edatının lâm-ı Ta‘lîl olarak kabûlü ile yapılan diğer bir meal şu şekildedir: “Onlar gemiye bindikleri zaman, dîni yalnız O’na ‘hâlis kılan gönülden bağlılar’ olarak, Allâh’a yalvarıp yakarırlar. Ama onları karaya çıkarıp kurtarınca, hemen şirk koşarlar. Kendilerine verdiğimiz (nîmetler)e nankörlük etsinler ve yararlınsınlar **diye**. Ancak onlar yakında bileceklerdir.” Ali Bulaç, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, Bakış Yayınları, İstanbul, s.404.

²⁴⁷ Tercümedeki ‘diye’ kelimesi, lâm edatının ta‘lîl anlamını göstermektedir.

nimetlere, inanmasınlar ve sürsünler bu dünyanın safâsını; yakında bilip öğrenecekler gerçeği!”²⁴⁸ şeklinde meal vermek mümkün olmaktadır.²⁴⁹

Bâzı âyet-i kerîmelerde bulunan lâm edatları ise, bağlamdan istifâde edilerek değil; doğrudan doğruya kıraat farklılıkları sebebiyle, bâzı kıraatlerde kesra ile lâmu't-Ta'lîl olarak gelirken, diğer kıraatlerde ise, sükûn ile lâmul-emr olarak rivâyet edilmektedir. Örnek olarak; {أَسْكِنُوهُمْ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُمْ لِأُضْيَاؤِهِمْ} عَلَيْهِمْ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأُتْمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسْتَزْعِبْ لَهُ أُخْرَىٰ {6} لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا {17} }²⁵⁰ âyet-i kerîmelerinin ikincisinin ilk kelimesi olan (لِيُنْفِقْ) ibâresi; kıraatler ekseninde, cumhûr tarafından, (لِيُنْفِقْ) şeklinde, lâm harfinin kesrası ve (يُنْفِقْ) fiilinin meczûm oluşu ile emir lâmı okunuşuyla, bâzı kıraatlerde ise, (لِيُنْفِقْ) şeklinde, yine lâm harfinin kesrası, fakat (يُنْفِقْ) fiilinin mansûb oluşu ile ta'lîl lâmı okunuşuyla aktarılmaktadır.²⁵¹ Lâm edatının ta'lîl işlevli oluşunun kabûlü durumunda ise, ona sebep teşkil edecek ibâre (شَرَعْنَا ذَلِكَ) ... (لِيُنْفِقْ) şeklinde takdir edilebilmektedir.²⁵²

Kur'ân-ı Kerîm'de ta'lîl lâmının kullanımlarını gösterme adına bu başlıklar ve örnek âyet-i kerîmeler ile yetinmekte ve nasb işlevli bir başka lâm türü olan lâm-ı cuhûd edatını ele almaya başlamaktayız.

1.1.2.2. Lâm-ı Cuhûd

(مَا) veyâ (لَمْ) ile olumsuz durumdaki (كَانَ - يَكُونُ) ve türevlerinden sonra gelen muzârî fiilin başında bulunarak, sözdeki nefy anlamını pekiştirme fonksiyonuna sâhip, nasb etme işlevli bir edat olan lâmu'l-cuhûd²⁵³ (لَامُ الْجُودِ),²⁵⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi

²⁴⁸ Bekir Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, 3. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2009, s.403. İlgili lâm edatının lâm-ı emr olarak kabûlü ile yapılan diğer bir meal şu şekildedir: “Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak O'na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise, bir de bakarsın ki, Allah'a ortak koşuyorlar. Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etsinler ve bir süra daha faydalansınlar bakalım! İleride bilecekler.” Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, s.403. Emir lâmı ile yapılan meallerin üslûbundan da anlaşılacağı üzere, bu âyet-i kerîmedeki emir sîgası, 'tehdit' amacı içermektedir (en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s.2/353.) ve emir lâmının çeşitli anlamlarına, ilerleyen sayfalarda 'Kur'ân-ı Kerîm'de Cezm Eden Lâm Edatı: Emir Lâm'ı' başlığı altında değinilecektir.

²⁴⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de hem lâmu't-Ta'lîl hem de lâmu'l-emr olarak değerlendirilmesi mümkün olan lâm edatı içeren diğer bâzı âyet-i kerîmeler için bkz: İdîme, *Dirâsât*, s.2/480-482.

²⁵⁰ Talâk, 65/6-7.

²⁵¹ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 8/281.

²⁵² ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 4/547.

²⁵³ el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.128; el-Faḍîlî, *el-Lâmât*, s.98.

²⁵⁴ en-Nehhâs'ın tanımı verilen lâm edatı için, lâm türlerine dâir eserinde kullandığı ilk terim (لَامُ الْجُودِ) olup, konuya dâir âyet-i kerîmeleri, bu isimle açtığı başlık altında sunmaktadır. Ancak ilerleyen

defa bulunmaktadır.²⁵⁵ Ancak, lâmu'l-cuhûd'un mâ-i nâfiye konumundaki () edatı ile de kullanılmasına cevaz vere dilciler de vardır²⁵⁶ ve Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyet-i kerîmede sözü edilen bu durum ekseninde görüş ayrılıkları yaşanmaktadır.²⁵⁷

(مَا كَانَ) kalıbından sonra gelen lâmu'l-cuhûd'a dâir örnek âyet-i kerîmeler:

{وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ} ²⁵⁸ âyet-i kerîmesindeki (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ) cümlesinin (لِيُعَذِّبَهُمْ) ibâresinde²⁵⁹ yer alan lâm edatı, ilgili şartlar gereği lâmu'l-cuhûd olarak değerlendirilmektedir.²⁶⁰ Lâmu'l-cuhûd'un anlam açısından tekit görevi ²⁶¹ yönüyle, bu âyet-i kerîmeye şu meal verilebilmektedir:²⁶² “Oysa sen içlerinde iken Allah onlara **aslâ** azap etmez; istiğfar ettikleri sürece de Allah onlara azap edecek değildir.”²⁶³

Aynı kapsamdaki diğer bâzı örnekler لِيَذَرَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِن رُّسُلِهِ مَن يَشَاءُ (لِيَذَرَ) ve فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِن تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ²⁶⁴ {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ (لِيُطْلِعَكُمْ) ibâreleri ile عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّن يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَّحِيمٌ ²⁶⁵

başlıklardan bir diğerine de (لام النفي), adımı vermekte ve burada ise şunu söylemektedir: (مثل 'لام الجحد' التي ذكرنا، و هي تكون مع 'ما' و'لم' وهي أيضًا تنصب ما وقعت عليه من الأفعال، و 'إن' الخفيفة بمعنى 'ما' النافية؛ كقولك: والله إن شئمت زيدًا، أي: ما شئمته. en-Nehhâs, Risâle fi'l-Lâmât, s.149. İbn Fâris ise, bu konuyu işlediği bâba (باب اللام تعقب الجحد، وهي مكسورة) başlığını atmaktadır. İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.780.

²⁵⁵ Ce'mât, *en-Nefy fi'n-Nahvi'l-Arabî*, s.95.

²⁵⁶ eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.818.

²⁵⁷ Bu âyet-i kerîme İbrâhim Sûresi 14/46 âyet-i kerîmesi olup, ilerleyen paragraflarda ele alınacaktır.

²⁵⁸ Enfâl, 8/33.

²⁵⁹ (لِيُعَذِّبَهُمْ) ibâresindeki lâm edatının, bâzı kıraatlerde fetha ile gelmesi hakkında bkz: Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, s.4/483.

²⁶⁰ Bkz: en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.145; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.128; el-Müntecab el-Hemedânî, *el-Ferîd*, s.3/176; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1134; Ce'mât, *en-Nefy*, s.95.

²⁶¹ Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal li-Kitâbillâhi'l-Mürettel*, 4/194.

²⁶² Lâmu'l-cuhûd'un bu âyet-i kerîmenin anlamına yaptığı katkı için ayrıca bkz: ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1134.

²⁶³ Mehmet Yaşar Kandemir, Halit Zavalı, Ümit Şimşek, *Âyet ve Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, (I-II), 1. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2010, 1/614. Ayet-i kerîmede yer alan mezkûr lâm edatının tekit anlamı tezimizde kaynak olarak istifâde ettiğimiz yaklaşık yirmi farklı mealin hemen hemen hepsinde ıskalanmıştır. Bu nedenle, lâm edatı için gereken anlamı tercüme yansıtan diğer meali de buraya kaydetmek istemekteyiz: “(Onlar azâbı çoktan hak etmişlerse de,) sen onların içindeyken Allah onlara **aslâ** azap edecek değildir. (Senin aralarından ayrılmadan sonra da,) onlar(in içerisinde kalan zayıf müminler) mağfiret isterlerken / o (kâfir ola) nlar (îman edip) istiğfar da bulunurlarken de / Allah onlara azap edici olmamıştır.” Ustaosmanoğlu vd., *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.179. Görüldüğü üzere, her iki mealde de lâmu'l-cuhûd'un olumsuzluğu pekiştirme anlamı, tercümelerde bulunan ‘aslâ’ kelimeleri ile karşılanmaktadır.

²⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/179.

²⁶⁵ Bakara, 2/143.

{وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِّنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ آتَيْنَا الْبُرْجَانَ وَنُودُوا أَنَّ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ} ²⁶⁶ âyet-i kerîmesindeki (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ) cümlesinde ve {وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِّنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ آتَيْنَا الْبُرْجَانَ وَنُودُوا أَنَّ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ} ²⁶⁶ âyet-i kerîmesindeki (وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ) cümlesinde bulunmaktadır. Buralarda yer alan lâm edatları da, cümledeki menfî hükmü pekiştirme amacı (tevkîdu'n-nefy) taşıyan lâmu'l-cuhûd nev'indeki lâm edatlarıdır. ²⁶⁷

(لَمْ يَكُنْ) kalıbından sonra gelen lâmu'l-cuhûd'a dâir örnek âyet-i kerîmeler:

{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا} ^{168} إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ

(لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ) âyet-i kerîmesindeki (لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ) cümlesinde (لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ) muzâri fiilinin başında bulunan lâm edatı, (لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ) kalıbından sonra geldiği için cuhûd lâmı olmakta ²⁶⁹ ve sözdeki olumsuzluk anlamını kuvvetlendirme fonksiyonu icrâ etmektedir. ²⁷⁰ (لِيَهْدِيَهُمْ) ibâresi de (لِيَغْفِرَ لَهُمْ) ibâresine mâtuf pozisyonda bulunduğu için, aynı durum, bu fiilin başında bulunan lâm edatı için de geçerli olmaktadır. ²⁷¹ Âyet-i kerîmeye, lâm edatının bahsedilen tevkîdu'n-nefy anlamı ile birlikte şu meal verilebilmektedir: “Hakikat, o inkâr edip kâfir olanlar ve zulmedenler (yok mu), Allah onları asla yarlıgıyacak değildir. Onları cehennemden başka bir yola da ileticek değildir. Bu ise Allah'a göre pek kolaydır.” ²⁷² Meale dikkatle bakıldığında, (لِيَغْفِرَ لَهُمْ) fiilindeki lâm edatının anlamı ‘asla’ kelimesi ile karşılanırken, bu fiile atfedilen (لِيَهْدِيَهُمْ) fiilindeki lâm edatının tevkîdu'n-nefy anlamı ise tercümeyle yansıtılmamıştır. Tercümedeki, ‘.başka bir yola da ileticek değildir.’ cümlesinde yer alan ‘da’ bağlacı ise, lâm edatının değil, yine Arap dilinde tevkîdu'n-nefy işlevine sâhip bir başka edat olan ‘zâid lâ’ edatının ²⁷³ anlamının karşılığı gibi gözükmektedir.

²⁶⁶ Âraf, 7/43.

²⁶⁷ en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.145; Ebû'l-Hasen Ali b. İsâ b. Ali b. Abdillâh er-Rummânî, (ö.384), *Risâletân fi'l-Luga (Risâle fi Menâzili'l-Hurûf – Risâle fi'l-Hudûd)*, <http://www.shamela.ws>, Erişim Tarihi ve Saati: 03.03.2015, 18:45, (1-34), s.2; İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.781; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.128; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1134; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.98.

²⁶⁸ Nisâ, 168-169.

²⁶⁹ İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.780; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.129.

²⁷⁰ el-Halebî, (لِيَغْفِرَ لَهُمْ) ibâresindeki lâm edatının ifâdeye kattığı anlamı şöyle açıklamaktadır: (وَأَنَّ الْفِعْلَ مَعَهُ) (هَذِهِ اللَّامُ أَبْلَغُ مِنْهُ دُونَهَا). el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 2/467.

²⁷¹ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 2/437-438; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/159. Ebû Hayyân, bu âyet-i kerîmelerin tefsîrinde lâmu'l-cuhûd için şu açıklamayı yapmaktadır: (وَأَنَّ الْإِتْيَانَ بِهَا أَبْلَغُ مِنْ) .. لَامُ الْجُودِ.. وَأَنَّ الْإِتْيَانَ بِهَا أَبْلَغُ مِنْ) (الإتيان بالفعل المجرّد عنها، ...

²⁷² Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/152.

²⁷³ ‘Zâid lâ’ edatı konusu, çalışmamızın ilerleyen sayfalarında, ‘Kur'ân-ı Kerîm’de Lâ Edatı ve Kullanımları’ ana başlığı altında, bir alt başlık olarak işlenecektir.

Müellifin mealinde tespit edilen bu durum, kaynaklarımız olan diğer meallerin de neredeyse hepsinde mevcut bulunmakta, mütercimler birinci lâm edatının anlamını tercümeyle genellikle yansıtırırken,²⁷⁴ ikinci lâm edatına mukâbil gelecek Türkçe bir kelimeyi çeviride vermemektedirler. Bu durum dikkate alınarak, ilgili cümleye anlam verilecek olsa ‘Onları cehennemden yolundan başka bir yola da **asla / kesinlikle** iletecek değildir.’ gibi bir çevirinin yapılması gerekmektedir.

Aynı kapsama giren diğer bir örnek, {قَالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِّنْ لَّمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ} 275 {مَسْنُونٍ} 275 ayet-i kerîmesinde yer almaktadır. Buradaki (لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ) fiilinin başındaki lâm edatı da, (لَمْ أَكُنْ) kanlıbından sonra gelmesi nedeniyle, lâmu’l-cuhûd’dur.²⁷⁶ ez-Zemahşerî, lâm edatının bu anlamı yörüngesinde, (لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ) ibâresini şu şekilde yorumlamaktadır: “اللام في (لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ) لتأكيد: ومعناه: لا يصحّ منّي ويُنَافِي حالي ويستحيلُ أن أسجدَ لبشرٍ”²⁷⁷

Konu başlığının hemen ardından ifâde edilen “lâmu’l-cuhûd’un mâ-i nâfiye konumundaki (لَمْ) edatı ile de kullanılmasına cevaz veren dilciler de vardır²⁷⁸ ve Kur’ân-ı Kerîm’de bir âyet-i kerîmede de sözü edilen bu durum ekseninde görüş ayrılıkları yaşanmaktadır.” bilgisinden hareketle, temas etmek istediğimiz âyet-i kerîme şudur:

{وَقَدْ مَكَرُوا مَكَرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكَرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ} 279

Sözü edilen ihtilâf, bu âyet-i kerîmenin ikinci cümlesi olan (وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ) cümlesinde, kıraat farklılıkları sebebiyle kendini göstermektedir.²⁸⁰ Dil bilginlerinin, bu cümlenin başındaki (لَمْ) edatı ve (لِتَزُولَ) fiilinin başındaki (اللام) edatı hakkında ve bunlara bağlı olarak cümle genelinde yaptıkları yorumlar şunlardır:

²⁷⁴ Bâzı meallerde, tevkîdu’n-nefy işlevli birinci lâm edatının anlamı da bulunmamaktadır: “Gerçek şu ki, inkâr edenler ve zulmedenler, Allah onları bağışlayacak değildir, onları bir yola da iletecek değildir. Ancak, onda ebedi kalmaları için cehennem yoluna (iletecektir.) Bu da Allah'a pek kolaydır.” Bulaç, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s.104. Görüldüğü üzere ‘Allah onları bağışlayacak değildir’ cümlesinde, olumsuzluğu pekiştiren bir kelime tercümeyle eklenmemiştir.

²⁷⁵ Hicr, 15/33.

²⁷⁶ el-Heravî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.128; eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.848; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.98.

²⁷⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/555.

²⁷⁸ eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.818.

²⁷⁹ İbrâhim, 14/46.

²⁸⁰ Kıraat imamlarından el-Kisâî, (لِتَزُولَ) ibâresinin başındaki lâm edatını fetha ile okurken, diğer kıraat imamları bu lâm edatını kesra ile okumaktadır. Bkz: Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 2/27.

• (تَزُول) fiilinin başındaki lâm edatının, fetha ile şeklinde (لـ), bu sebepten dolayı da (تَزُول) fiilinin merfû olmasıyla, ibâre (لَتَزُول) şeklinde kıraat edilmektedir. Bu durumda;

a) (إِنَّ) ibâresi, (لَوْ) anlamında, şart edatı (إِنَّ) şeklinde veyâ değerlendirilebilmekte; bununla bağlantısı çerçevesinde de, (لَتَزُول) ibâresinde, fiilin başında bulunan lâm edatı ise, tekit lâmlarının bir türü olan, lâmu'l-ibtidâ olarak yorumlanmaktadır.

b) (إِنَّ) ibâresi, (إِنَّ) edatının muhaffef hâli olarak (إِنَّ) şeklinde değerlendirilebilmekte; bu durumda, (لَتَزُول) ibâresinde, fiilin başında gelen lâm edatı ise, şart edatı olan (إِنَّ)'i, tekit edatı olan (إِنَّ)'nin muhaffef formu olan (إِنَّ)'den ayırmak için, cümledeki haber unsurunun önüne bitişen ve yine tekit lâmlarından bir tür olan, lâmu'l-fârika olarak yorumlanmaktadır.

• (لَتَزُول) fiilinin başındaki lâm edatının, kesra ile (لـ) şeklinde, bu meksûr lâm edatının da kendisini nasb edişi sebebiyle (تَزُول) fiilinin (تَزُول) şeklinde mansûb olmasıyla, ibâre (لَتَزُول) şeklinde kıraat edilmektedir. Bu durumda;

a) Cümle başındaki (إِنَّ) ibâresi, (إِنَّ الشَّرْطِيَّة) olarak ele alınmakta, (لَتَزُول) ibâresinde bulunan lâm edatı da, (تَزُول) fiilini nasb edişi sebebiyle, lâmu't-Ta'lîl türü çerçevesinde yorumlanmaktadır. Bu görüşe göre, (إِنَّ الشَّرْطِيَّة)'nin cevap cümlesi mahzûf konumdadır.

b) Cümle başındaki (إِنَّ) ibâresi, (إِنَّ الشَّرْطِيَّة) veyâ (إِنَّ الْمُخَفَّفَةَ) değil, mâ-i nâfiye anlamında (إِنَّ النَّافِيَّة) olarak ele alınmaktadır. (إِنَّ) **ibâresinin** nefy edatı şeklindeki **bu yorumu çerçevesinde** ise, âyet-i kerîmedeki (وَإِنْ كَانَ) ibâresi (وَمَا كَانَ) takdîrinde olacağından, (لَتَزُول) ibâresinin başındaki **lâm edatı da lâmu'l-cuhûd olmaktadır.**

Kur'ân-ı Kerîm'deki lâm türlerini ele alan kimi müellifler, eserlerinde lâmu'l-cuhûd türüne yer vermezken;²⁸¹ lâmu'l-cuhûd konusuna müstakil başlık açan bazı müelliflerden bazıları bu âyet-i kerîmeye mezkûr başlık altında yer verirken,²⁸² bazıları ise bu âyet-i kerîmeye değinmeden konuyu tamamlamaktadırlar.²⁸³ Yine bu âyet-i kerîmeyi i'râb eden, modern dönem müelliflerin kimisi, sadedinde olduğumuz lâm

²⁸¹ Bkz: es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/533.

²⁸² Bkz: en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.145-146; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.129-130.

²⁸³ Bkz: İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.780-781.

edatının, doğrudan lâmu'l-cuhûd olduğunu ifâde ederken,²⁸⁴ bâzı meânî'l-huruf yazarları ise, konuyu bahsedilen ihtilâflarla birlikte sunmaktadır.²⁸⁵ I'râbu'l-Kur'ân ve meânî'l-Kur'ân sahasında telif edilmiş bâzı eserlerde ve filoloji alanında kabul edilecek kimi tefsirlerde ise, değerlendirmekte olduğumuz âyet-i kerîmeye dâir yukarıdaki görüşler sergilenmektedir.²⁸⁶

(إِنَّ) ve (اللَّامِ) edatları etrâfında ortaya çıkan bütün bu yorumlar, mezkûr âyet-i kerîmenin mealine de yansımaktadır. Bâzı meallerde, (إِنَّ) edatının şartiyye kabûlü çerçevesinde tercüme yapılırken,²⁸⁷ bâzı meallerde (إِنَّ) edatının nâfiye tercîhi ile tercüme gerçekleştirilmektedir. Diğer yandan, bâzı meallerde ise, her iki yorum ekseninde çeviri yapıldığına rastlanılmaktadır.²⁸⁸

Bu âyet-i kerîmeye (إِنَّ) edatının, olumsuzluk harflerinden biri olan (مَا) edatına eş anlamlı olarak, nâfiye işlevi çerçevesinde şu meal verilebilmektedir: “Onlar gerçekten tuzaklarını kurdular, ama Allah katında malumdu tuzakları; ama kurdukları tuzaklar dağları yerinden oynatacak da değildi!”²⁸⁹ Tercümede asıl konumuz olan lâmu'l-cuhûd'un tekit anlamını yansıtan net bir ifâde olmamakla birlikte, ‘dağları

²⁸⁴ Bkz: Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 6/57; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 4/166; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.848.

²⁸⁵ Bkz: el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.99.

²⁸⁶ Bkz: el-Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, 2/13; Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, s.133; ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, 3/166-168; en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/57-58; Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî, *Muškulu İ'râbi'l-Kur'ân*, www.al-mostafa.com, Erişim Târihi ve Saati: 18.01.2015, 00:30, s.346-347; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/544; Mahmud b. Ebû'l-Hasan en-Neysâbüri, (ö.554), *İcâzu'l-Beyân an Meânî'l-Kur'ân*, Tahkik: Hanîf b. Hasan el-Kâsimî, 1. Baskı, Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, Beyrut, 1995, s.464; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/61-62; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/90; el-Müntecab el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 3/175-176; Ebû Hayyân, *el-Baħru'l-Muħîṭ*, 5/425-426; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 4/279-280; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/435-436; el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s.261.

²⁸⁷ Meallerin büyük çoğunluğu bu âyet-i kerîmeye (إِنَّ) edatının şartiyye anlamı çerçevesinde mânâ vermektedirler. Örnek olması açısından bir meale yer verilecek, diğer bâzılarına ise sâdece atıfta bulunulacaktır: “Onlar plânlarını/tuzaklarını kurdular; fakat tuzakları dağları devirecek kadar olsa bile, Allah tuzaklarını boşa çıkardı.” İşıcık, *Kur'an Meâli*, s.184. Bu kapsama girecek şekilde meal veren diğer eserlerden bâzıları şunlardır: Elmalılı, *Hak Dîni*, 5/3029; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/386; Bulaç, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s.261; Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, s.260.

²⁸⁸ “Gerçekten de onlar (hakkı iptal ve bâtili ispat uğrunda son derece gayret göstererek) kendilerine âit tuzaklarıyla hile yapmışlardı. Oysa onların tuzağı(nın karşığı) Allah katında (hazır bulunmakta)ydı, her ne kadar da onların tuzağı, kendisinden sebep dağlar (yerinden oynayıp) ayrılacak (derecede güçlü) olsaydı! / Gerçi onların hilesi, kendisinden dolayı dağlar yok olacak kadar (güçlü bir tuzak) değildi!” Ustaosmanoğlu vd., *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlisi*, s.260. Kaynaklarımız arasında, bu mealden başka, (إِنَّ) edatı için muhtemel iki vechi de (şartiyye ya da nâfiye olabileceğini) dikkate alarak bu âyet-i kerîmeye anlam veren bir meal bulunmamaktadır.

²⁸⁹ Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, s.260. Kaynaklarımız arasında, (إِنَّ) edatına nâfiye anlamı ekseninde meal veren diğer tek eserde tercüme şu şekildedir: “Hilelerinin cezası Allah katında (malum) iken, onlar, tuzaklarını kurmuşlardı. Halbuki onların hileleriyle dağlar yerinden gidecek değildi!” Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâl-i*, s.260. Bu mealde ise, ne doğrudan, ne de dolaylı olarak, lâmu'l-cuhûd'un olumsuzluğu pekiştirme anlamını gösteren bir ifâde bulunmamaktadır.

yerinden oynatacak da değildi' cümlesinde yer alan 'da' bağlacını lâm'ın pekiştirme işlevinin karşılığı olarak yorumlamak mümkün gözükmemektedir.

1.1.2.3.Lâm-ı Âkıbet

'Lâmu't-tâ' ile benzeyen, ancak aralarında fark bulunan²⁹⁰ ve bir eylemin gerçekleştirilme amacı dışında, işin sonunda farklı ve istenmeyen bir noktaya varıp dayanmasını ifâde etme işlevine sâhip olan âkıbet lâmı,' kimi dilciler nezdinde 'lâmu't-tâ' lîlden farklı bir tür değildir²⁹¹ ve lâmu'l-âkıbe(t), lâmu's-sayrûra ya da lâmu'l-meâl gibi isimlendirmeler otorite nahivcilerce bilinmeyen terimlerdir.'²⁹² Bununla birlikte, kendisi için (... وهي الدَّالَّةُ عَلَى أَنَّ مَا بَعْدَهَا نَتِيجَةٌ غَيْرَ مَقْصُودَةٍ لِمَا قَبْلَهَا.) tanımı yapılan²⁹³ lâmu'l-âkıbe, ilgili kaynaklarda, genellikle lâmu't-tâ' lîlden ayrı olarak işlenmektedir.

Hurûfu'l-meânî ve ulûmu'l-Kur'ân müelliflerinin hemen hemen hepsinin, âkıbet lâmına örnek olması adına verdikleri ilk şahit âyet-i kerîme, Hz. Mûsâ'nın, firavun askerlerince öldürülmekten kurtulması için annesi tarafından suya atılması ve sonrasını anlatan kıssada geçmektedir. Konumuzu net bir şekilde anlatma amacıyla, ilgili âyet-i kerîme siyak-sibâkı ile verilip, incelenecektir: {وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ }⁷ فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ }⁸ وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتْ عَيْنِي لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ }⁹

Bu âyet grubunda konumuz alanına giren kısım, {فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا }²⁹⁵ {فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ }²⁹⁵ âyet-i kerîmesidir ve incelenecek olan lâm edatı da, (يَكُونُ) fiilinin önünde bulunan lâm edatıdır.²⁹⁶

Burada, fiilden önce gelen bu lâm edatı için, kendisinden önce olumsuzluk harflerinden birinin olmaması nedeniyle lâmu'l-cuhûd türü çerçevesinde değerlendirilme ihtimâli bulunmamaktadır. Geriye, muzâri fiilden önce gelip, onu, ama

²⁹⁰ Bkz: el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.135.

²⁹¹ Huđayr, *el-Edevât*, s.38; Idîme, *Dirâsât*, 2/464; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.816.

²⁹² en-Nehhâs, *I'râbu'l-Kur'ân*, 2/330.

²⁹³ el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.96.

²⁹⁴ Kasas, 28/7-9.

²⁹⁵ Kasas, 28/8.

²⁹⁶ er-Rummânî, *Risâletân fi'l-Luga*, s.2; İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.779; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.135; es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, 3/59; el-Hilâlî, *el-Hurûfu'l-Âmile*, s.439; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.79, (Müellif, lâmu'l-âkıbe için ilk örnek olarak bu âyet-i kerîmeyi vermektedir. Ancak müellifi farklı kılan husus, lâmu'l-âkıbenin, isimlerin başında da bulunabileceğini söyleyerek Âraf Sûresi 7/179. (وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أْذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ هُمُ الْعَافُونَ) âyet-i kerîmesinin birinci cümlesindek, (جَهَنَّمَ) kelimesinin öncesindeki lâm edatını, verdiği bu bilgiye misal olarak sunmaktadır.).

bizzat kendisi, ama kendisinden sonra takdir edilen (أَنْ) harfi ile olsun nasbeden lâm türü olarak ta‘lîl lâmı kalmaktadır. Müelliflerin bir kısmı bunu dayanak noktası kabul ederek, incelenmekte olan lâm edatı için, onun lâmu’l-ta‘lîl olduğu hükmüne varmışlar, ancak buradaki sebep-sonuç ilişkisinin hakîkî bir ta‘lîliyet ekseninde değil, ta‘lîl-i mecâzî sûretiyle meydana geldiğini ifâde etmişlerdir. Diğer yandan, ta‘lîl lâmı dışında, lâmu’l-âkıbe (ya da öteki isimlendirmeleri ile, lâmu’s-sayrûra ve lâmu’l-meâl) türü bir lâmın varlığını ve işlevini kabul eden dilciler ise, âyet-i kerîmedeki bu lâm edatının, lâmu’t-ta‘lîl değil, lâmu’l-âkıbe olduğunu belirtmişlerdir.

Ancak, bu iki farklı görüş sâhibi müfessir ve dilcilerin hemen hemen hepsinin, ilgili âyet-i kerîmeyi tefsîrlere bakıldığında, aynı açıklamaları yaptıkları görülmekte, sâdece teoride yâni lâm edatının türlerini tasnif ve tanımlamada birbirlerinden ayırdıkları ortaya çıkmaktadır. Bu tespitimizin net bir şekilde anlaşılması için, bâzı müfessir ve dilcilerin, incelediğimiz lâm edatı ve ona yükledikleri anlam çerçevesinde mezkûr âyet-i kerîmeyi nasıl yorumladıklarını, önce orijinal dilleri ile ardından tercümeleriyle vermek istiyoruz:

ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhû* adlı eserinde, bu âyet-i kerîmeyi –lâm edatının anlamı ekseninde-, (لا ،) ومغنى "ليكون لهم عدواً وحرناً" أى ليصير الأمر إلى ذلك، لا ،) أنهم طلبوه وأخذوه لهذا، كما تقول للذي كسب مالا فأدى ذلك إلى الهلاك: إنما كسب فلانٌ لِحْتَفِهِ، (ليكون لهم عدواً وحرناً): "وهو لم يطلب المال للحتفِ ... dönüştün diye.’ anlamındadır. Onlar, Mûsâ’yı (a.s.) bunun için isteyip, almadılar. Bu ibârenin bu anlama geldiği benzeri şu sözden de anlaşılmalıdır: Para kazanıp da kazancını sonu helâke varacak şekilde harcayan kişiye ‘Bunca parayı kendi ölümü için kazandı.’ denir. Halbuki o kişi, parayı ölmek için istememiştir.” ifâdeleri ile açıklamaktadır.²⁹⁷

en-Nehhâs, bu âyet-i kerîmeyi *İ’râbu’l-Kur’ân* adlı eserinde –lâm edatının anlamı ekseninde-, نصب "ليكون" بـ‘لام كَيٍّ. وربّما أشكل هذا على من يجهل اللغة ويكون () ضعيفاً في العربية فقال: ليست بـ‘لام كَيٍّ’ ولقبها بما لا يعرف الحدائق من النحويين أصله، وهذا كثيرٌ من كلام العرب، يُقال: جمع فلانٌ المالَ ليُهْلِكَهُ، وجمعه لِحْتَفِهِ، وجمعه ليُعاقَبَ عليه، لما كان (كَيٍّ) fiili başında bulunan (ليكون) “(جَمَعُهُ إِيَّاهُ قَدْ أَدَاهُ إِلَى ذَلِكَ كَانَ بِمَنْزِلَةِ مَنْ جَمَعَهُ لَهُ، ... lâmu ile mansubtur. Arap dilini iyi bilmeyen bâzı kişiler, bu lâm edatının (كَيٍّ) lâmu olmadığını söylemişler, onu usta dilcilerin bilmediği şekilde tanımlamışlardır. Bu lâm

²⁹⁷ ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 4/113.

edatının bulunduğu ibâredesine benzer kullanımlar Arapça'da çoktur. Örneğin, 'Falan kişi, kendi sonu, ölümü için mal-mülk edindi.' denilir. O kişi bunu amaçlamadıysa da, netîce bu olduğu için, elde ettikleri onun ölüm sebebi konumunda olmuştur." ifâdeleri ile i'râb ederken,²⁹⁸ tefsîri *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*'in metin kısmında, konuya dâir (لَمَّا كَانَ التَّقَاتُهُمْ إِيَّاهُ يَوْمًا إِلَى هَذَا، قِيلَ: التَّقَاتُوهُ لَهُ، كَمَا يُقَالُ لِمَنْ كَسِبَ مَالَهُ فَأُوْبَقَهُ: إِنَّمَا كَسِبَ ... (لِيُهْلِكَه، وَهَذَا مَذْهَبُ الْخَلِيلِ وَ... (اللَّامُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى " لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا " هِيَ لَامُ الْعَاقِبَةِ kerîme için verilen dipnotta (وَاللَّامُ الصَّيْرُورَةَ، وَلَيْسَتْ لَامُ التَّلْعِيلِ. لِأَنَّهُمْ إِنَّمَا أَخَذُوهُ لِيَكُونَ لَهُمْ قُرَّةَ عَيْنٍ، وَلَمْ يَأْخُذُوهُ لِيَكُونَ لَهُمْ (لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا): " عَدُوًّا، وَلَكِنْ كَانَ عَاقِبَةُ ذَلِكَ أَنْ صَارَ لَهُمْ عَدُوًّا... (لِيَكُونَ) fiilinin başında bulunan lâm edatı, lâm-ı âkîbettir, lâm-ı ta'lîl değildir. Çünkü Firavun âilesi, Mâsâ'yı (a.s.) kendilerine bir düşman olması amacıyla değil, kendileri için bir göz aydınlığı olsun diye almışlardır. Fakat işin sonunda, onlara düşman olmuştur." açıklamaları bulunmaktadır.²⁹⁹

el-Heravî, meânî'l-hurûfâ dâir eseri *el-Lâmât*'ta, önce lâmu'l-âkîbenin tanımını vermekte, ardından da mezkûr âyet-i kerîmeyi, lâm edatı ile bağlantısı çerçevesinde ... فَهَذِهِ لَامُ الْعَاقِبَةِ لِأَنَّهُمْ لَمْ يَلْتَقِطُوهُ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا، إِنَّمَا التَّقَاتُوهُ لِيَكُونَ لَهُمْ فَرَحًا وَسُرُورًا، وَلَكِنْ لَمَّا كَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهِ إِلَى أَنْ صَارَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا جَازَ أَنْ يُقَالَ ذَلِكَ، وَالْعَرَبُ قَدْ نُسِمَى الشَّيْءَ بِاسْمِ آخِرِهِ كَمَا قَالَ تَعَالَى: " وَدَخَلَ مَعَهُ السَّجْنُ فَنَيَّانَ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبْنُّنًا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنْ (المُحْسِنِينَ"³⁰⁰ وَإِنَّمَا عَصَرَ عِنْبًا، وَلَكِنْ لَمَّا كَانَ عَاقِبَتُهُ تَوَلَّى إِلَى أَنْ يَكُونَ خَمْرًا سَمَاءَ بِذَلِكَ. Bu lâm edatı, âkîbet lâmidir. Çünkü onlar, O'nu (a.s.), kendilerine düşman ve üzüntü sebebi olsun diye almadılar. O'nu (a.s.) ancak ve ancak kendileri için bir sevinç ve mutluluk kaynağı olması için aldılar. Fakat durum, sonuçta, Mûsâ'nın (a.s.) onlara üzüntü getirmesine varmıştır. Bu anlamın bu ibâre ile dile getirilmesi dil açısından mümkündür: Şöyle ki; Araplar, bir durumu, sonunda varacağı şekil ile de anlatmaktadırlar. (وَدَخَلَ مَعَهُ السَّجْنُ فَنَيَّانَ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي) (أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبْنُّنًا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ) âyet-i kerimesi buna örnektir. Âyet-i kerimede bulunan (إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا) 'Ben şarap sıkıyorum.'

²⁹⁸ en-Nehhâs, *I'râbu'l-Kur'ân*, 2/330.

²⁹⁹ Ebû Ca'fer en-Nehhâs, (ö.338), *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (I-VI), Tahkik: Muhammed Ali es-Sâbûnî, 1. Baskı, Merkezi İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî/Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke-i Mükerrreme, 1988-1989, 5/158.

³⁰⁰ Yusuf, 12/36.

ibâresi aslında ‘Ben üzüm sıkıyorum.’ anlamındadır. Yâni âyette üzüm, sıkıldıktan sonraki, şarap olmuş hâli ile isimlendirilmektedir.” ifâdeleri ile açıklamaktadır.³⁰¹

ez-Zemahşerî, tefsîri *el-Keşşâf*’ta, bu âyet-i kerîmeyi –lâm edatının anlamı ekseninde-, اللّٰمُ فِي " لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا " هِيَ 'لَامٌ كَيْ' الَّتِي مَعْنَاهَا التَّعْلِيلُ، كَقَوْلِكَ: جُنْتُكَ، (ليكون) : (لِتُكْرِمَنِي سِوَاءَ سِوَاءٍ، وَلَكِنْ مَعْنَى التَّعْلِيلِ فِيهَا وَارِدٌ عَلَى طَرِيقِ الْمَجَازِ دُونَ الْحَقِيقَةِ جُنْتُكَ لِتُكْرِمَنِي)، (ليكون) fiilinin başında bulunan lâm edatı, (لهم عدوًّا وحزنًا) ibâresindeki (لهم عدوًّا وحزنًا) (سِوَاءَ سِوَاءٍ) ‘Bana aynı şekilde ikramda bulunman için sana geldim.’ cümlesindeki gibi, ta‘lîl anlamlı (كَيْ) lâmidir. Ancak âyet-i kerimedeki ibârede ta‘lîl anlamı hakîkî surette değil, mecâzî yollabulunmaktadır.” demekte, ardından âyet-i kerimenin ilgili cümlesini لَأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ دَاعِيَهُمْ إِلَى الْإِلْتِقَاطِ أَنْ يَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا، وَلَكِنَّ: الْمَحَبَّةَ وَالتَّبَيُّ، غَيْرَ أَنْ ذَلِكَ لَمَا كَانَ نَتِيجَةَ التَّقَاطُطِ لَهُ وَثَمَرَتَهُ، شَبَّهَ بِالِدَاعِيِ الَّذِي يَفْعَلُ الْفَاعِلُ الْفِعْلَ لِإِجْلِهِ... وَتَحْرِيرُهُ: أَنْ هَذِهِ (اللَّامُ حَكْمُهَا كَحَكْمِ الْأَسَدِ، حَيْثُ اسْتَعِيرْتُ لِمَا يُشْبِهُهُ التَّعْلِيلُ، كَمَا يُسْتَعَارُ الْأَسَدُ لِمَنْ يُشْبِهُهُ الْأَسَدَ. “Çünkü Firavun ve askerlerini Mûsâ’yı (a.s.) almaya iten sebep, kendilerine düşman olmasını amaçlamak değil, aksine, sevgidir. Ne var ki işin neticesi farklı olmuş, istenmeyen sonuç, fiili yapma sebebi olarak dile getirilmiştir. Bu ibâredeki lâm edatına dâir hüküm şudur: Nasıl ki aslana benzeyen kişi için ‘aslan gibi’ dendiğinde istiâre mevcut ise, lâm edatının buradaki ta‘lîl anlamı da aynı şekildedir.” sözleri ile tefsir etmektedir.³⁰²

İbnu’l-Enbârî, bu âyet-i kerîmeyi i‘râbında, " لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا "، (اللَّامُ فِي) يُسَمِّيهَا الْبَصْرِيُّونَ 'لَامَ الْعَاقِبَةِ' أَي: كَانَ عَاقِبَةُ الطِّقَاتِهِمُ الْعَدَاوَةَ وَالْحَزْنَ، وَإِنْ لَمْ يَكُنِ الطِّقَاتِهِمْ لَهُ لَهَا. وَيُسَمِّيهَا الْكُوفِيُّونَ 'لَامَ الصَّيْرُورَةِ' أَي: صَارَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا، وَإِنْ نَقَطُوهُ لِغَيْرِهِمَا. (ليكون لهم عدوًّا وحزنًا) ibâresindeki lâm edatını Basrîler, ‘Firavun askerlerinin Mûsâ’yı (a.s.) almalarının sonu, düşmanlık ve üzüntü oldu.’ tefsiriyle lâmu’l-âkıbe; Kûfler ise ‘Onlar başka amaçlarla aldılarsa da, Mûsâ (a.s.) onlar için bir düşmana ve üzüntüye dönüştü.’ tefsiriyle lâmu’s-sayrûra olarak isimlendirmektedirler.” ifâdelerini serdetmektedir.³⁰³

el-Müntecab el-Hemedânî, bu âyet-i kerîmeyi –lâm edatının anlamı ekseninde-, الْإِلْتِقَاطُ الْوَجْدَانُ مِنْ غَيْرِ طَلَبٍ، وَاللَّامُ فِي " لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا " لَامُ الْعَاقِبَةِ وَالصَّيْرُورَةِ، (أَي) (الْإِلْتِقَاطُ) " (لِيَصِيرَ الْأَمْرُ إِلَى ذَلِكَ؛ لَا 'لَامُ الْغَرَضِ' وَ'لَامُ التَّعْلِيلِ' كَقَوْلِكَ: جُنْتُكَ لِتُكْرِمَنِي، ...

³⁰¹ el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.135.

³⁰² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/380-381.

³⁰³ İbnu’l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/229.

‘istemeden bulmak’ demektir. (ليكون لهم عدوًا وحرزنًا) ibâresindeki lâm, lâm-ı âkibe ya da lâm-ı sayrûra olarak adlandırılan lâm edatıdır. (جنتك لئكرمني) ‘Sana, bana ikrâm etmen için geldim.’ cümlesindeki gibi, garaz veyâ ta‘lîl lâmı değildir.” sözleriyle i‘râb etmektedir.³⁰⁴

Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît* isimli tefsîrinde, incelediğimiz lâm edatı ve onun ibâreye katkısı bağlamında, ilgili âyet-i kerîmeyi (" ليكون لهم عدوًا وحرزنًا ") للتعليل المجازي، لما كان مأل التقاطه وثر بيته إلى كونه عدوًا لهم وحرزنًا، وإن كانوا لم يلتقطوه إلا ليكون) : (للتبني وكونه يكون حبيبًا لهم. ويُعبر عن هذه اللام بـ‘لام العاقبة’ وبـ‘لام الصيرورة’ . (ليكون لهم عدوًا وحرزنًا) ibâresindeki lâm edatı, Firavun âilesi O’nu (a.s.) ancak kendilerine bir sevinç olması için alsalar da, Mûsâ’yı (a.s.) almalarının ve büyütmelerinin sonu onlara düşmanlık ve üzüntü olmaya evrilmesi sebebiyle, mecâzî ta‘lîl içindir. Bu lâm edatı, lâm-ı âkibe ve lâm-ı sayrûra olarak ifâde edilmektedir.” sözleri ile tefsir etmektedir.³⁰⁵

İbn Keşîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm* adlı eserinde, -lâm edatının anlamı ekseninde- bu âyet-i kerîme hakkında, (" اللّام هنا ‘لام العاقبة’ لا) قال محمد بن إسحاق وغيره: " اللّام هنا ‘لام العاقبة’ لا) : (‘لام التعليل’ لأتهم لم يريدوا بالتقاطه ذلك edatının, ta‘lîl lâmı değil âkîbet lâmı olduğunu söylemektedirler. Çünkü onlar, O’nu almakla bu sonucu arzulamamışlardır.” görüşünü aktarmakta, ardından (ولا شك أن ظاهر اللفظ يقتضي ما قالوه، ولكن إذا نظر إلى معنى السياق فإنه تبقى اللّام للتعليل، لأن معناه أن الله تعالى قيضهم لالتقاطه ليَجعله لهم عدوًا وحرزنًا فيكون أبلغ في إبطال حذرهم منه، ولهذا قال: "إنّ (ليكون) Şüphe yok ki, ibârenin zâhiri onların görüşünü gerektirmektedir. Fakat âyet-i kerimeye bir bütün olarak bakıldığında, (ليكون) fiilinin başındaki lâm edatının ta‘lîl anlamında bulunduğu görülmektedir. Allah teâlâ, Mûsâ’yı (a.s.) onlara bir düşman ve bir üzüntü kılmak, sonrasında Firavun ve hânedânının Mûsâ’dan (a.s.) sakınmalarının boşluğunu, mümkün olmayışını daha belîğ (bir şekilde göstermek) için onların Mûsâ’yı (a.s.) almalarını takdir etmiştir... ” ifâdeleriyle kendi görüşünü belirtmektedir.³⁰⁶

Seyyid Kutub, tefsîri *Fî Zilâli 'l-Kur'ân*’da bu âyet-i kerîmenin açıklamasında, gramer tahlillerine girmeden (...) إته الطفل الذي على يديه هلاكهم أجمعين ... ليكون لهم عدوًا (...) يتحداهم وحرزنًا يدخل على قلوبهم. (...) Ellerindeki O (a.s.) çocuk, onların tamâmının helâki

³⁰⁴ el-Munteceb el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 3/705.

³⁰⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, 7/101.

³⁰⁶ İbn Keşîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, 6/232.

olan kişidir. Sonuçta, onlara meydan okuyacak bir düşman ve onların kalplerine girecek bir üzüntü olacaktır. ” ifâdelerini kaydetmektedir.³⁰⁷

Türü ve anlamını tespit etmek için incelediğimiz bu lâm edatına dâir yapılan bütün bu açıklamalar netîcesinde, bu âyet-i kerîmeye öncesi-sonrası ile şu meali vermek mümkündür: “İlhamda bulunduk Mûsâ’nın anasına: ‘Emzir onu, hayâtına zarar geleceğinden korktuğunda onu Nil nehrine bırakıver ve artık korkup üzülme; kesin olarak bil ki, Biz onu sana geri vereceğiz ve peygamberlerimizden bir peygamber yapacağız.’ Derken Firavun’un adamları bir gün bulup aldılar onu, netîcede kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olmak üzere; Firavun, Hâmân ve askerleri gerçekten günahkâr kimselerdi. Firavun’un eşi kocasına: ‘Bu, benim göz bebeğim, senin de; öldürmeyin onu, belki bize yararlı olur, ya da onu evlât ediniriz.’ dedi. Onlar da bilmiyorlardı kaderin ne gizlediğini.”³⁰⁸

Kaynakların, âkıbet lâmı için verdikleri diğer bâzı örnekler {وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوهُ عَنِ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِهِمْ رَبَّنَا لِيُضِلُّوهُ عَنِ} âyet-i kerîmesinin (رَبَّنَا لِيُضِلُّوهُ عَنِ)³⁰⁹ ve {وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ} ³¹⁰ ibâresinde bulunan lâm edatı ve {وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ} ³¹¹ ibâresinde bulunan lâm edatıdır.

Lâmu’l-âkıbe başlığını bitirirken, şu önemli ayrıntıyı da belirtmek istemekteyiz: ez-Zerkeşî, el-Burhân adlı eserinde, âkıbet lâmını işlerken, lâmu’t-ta’lîl ile lâmu’l-âkıbeyi birbirinden ayırma noktasında, İbn Kuteybe’nin bâzı âlimlerden ‘yerine (الفاء) edatının takdir edilmesinin câiz olduğu lâm edatının, lâmu’l-âkıbe türü olduğunu’ aktardığını söylemektedir.³¹² en-Nehhâs’ın Kitâbu’l-Lâmât isimli eserinde, bu bilgiyi

³⁰⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, (I-VI), 34. Baskı, Dâru’ş-Şurûk, Kâhire, 2004, 5/2679.

³⁰⁸ Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, s.385. Sâdece konumuz olan âyet-i kerîme için yapılan bir diğer meal şu şekildedir: “Firavun hânedânı da, **sonradan** kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı **olacak olan** Mûsâ’yı bulup aldılar. Doğrusu Firavun da, Hâmân da, askerleri de yanlış yolda idiler.” Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 2/1338. Bu âyet-i kerîme için yapılan “Derken Firavun ailesi onu yitik olarak aldı. Ki sonuçta kendileri için bir düşman, bir hüznün sebebi olsun! Hakikaten Firavun ile Hâmân ve bu ikisinin orduları suçlular.” (Sıtkı Gülle, *Kelime Anamlı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, (I-III), Huzur Yayınevi, İstanbul, 1999, 2/558.) meali ise, tercümede lâmu’l-âkıbe anlamını gösteren ‘ki sonuçta’ ibâresini içermekle birlikte, ilgili cümlenin ‘olsun!’ kelimesi ile bitmesi, ‘olması için’ anlamını çağrıştırdığından, bu da lâm edatının ta’lîl mânâsına yorumlanabileceğinden siyak-sibâka pek uygun görünmemektedir.

³⁰⁹ Yunus, 10/88.

³¹⁰ Zâriyât, 51/56.

³¹¹ Bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1136-1137; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.41; el-Hilâlî, *el-Hurûfu’l-Âmile*, s.439; Hudarî, *Min Esrâri Hurûfi’l-Cerr*, s.259; Hudayr, *el-Edevâtu’n-Nahviyye*, s.38-39.

³¹² ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1135: (وَحَكَّى ابْنُ قُتَيْبَةَ عَنْ بَعْضِهِمْ أَنَّ عَلَامَتَهَا (بِعَنَى لَامُ الْعَاقِبَةِ) جَوَازُ تَقْدِيرِ الْفَاءِ) (مَوْضِعَهَا).

destekler mâhiyette donelere rastlanmaktadır: en-Nehhâs'ın, 'lâmu'l-fâ (لام الفاء)' adıyla açtığı başlıkta verdiği örnek âyet-i kerîmelere bakıldığında,³¹³ bu örneklerin, bizim yukarıda verdiğimiz ve müelliflerin eserlerinde lâmu'l-âkibe konusu çerçevesinde serdettikleri örnekler ile aynı oldukları görülmektedir. Bu durum da, bizi, en-Nehhâs'ın lâmu'l-fâ terimi ile takdim ettiği lâm edatı türünün, daha sonraki dilciler tarafından lâmu'l-âkibe ya da lâmu's-sayrûra şeklinde isimlendirildiği sonucuna götürmektedir.

Konuya dâir daha başka örnekler bulunmakla birlikte,³¹⁴ çalışma akışını kaybetmemek için, bu kadarı ile yetinmekteyiz.

1.1.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Cezm Eden Lâm Edatı

1.1.3.1 Lâm-ı Emr

1.1.3.1.1. Lâm-ı Emr'in Nahiv Boyutu

Gâib şahıslara yönelik emir için kullanılan lâmu'l-emr, –bir âyet-i kerîmede bulunan emir lâmı hâriç-, Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün örneklerinde de bu husûsiyeti ile yer almaktadır. İstisnâ edilen tek âyet-i kerîmede ise, lâmu'l-emr ile nefis-i mütekellime yönelik bir emir gerçekleşmektedir. Lâmu'l-emr içeren bir âyet-i kerîmede ise, başında lâmu'l-emr bulunan fiil ile bir kıraate göre muhâtaba yönelik emir bulunmaktadır.³¹⁵

Lâmu'l-emr ile gâib şahsa yönelik emrin gerçekleşmesi

{لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُفْسِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا

³¹⁶{لِيُنْفِقَ} fiilinin başında âyet-i kerîmesinde yer alan (لِيُنْفِقَ) fiilinin başında

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا

³¹⁸{لِيَسْتَأْذِنَكُمْ} fiilinin başında âyet-i kerîmesinde yer alan (لِيَسْتَأْذِنَكُمْ) fiilinin başında

bulunan lâmu'l-emr ³¹⁹ ile gâib şahıslara yönelik bir emretme durumu gerçekleşmektedir.

³¹³ 'لام الفاء' وهي 'لام حتى' وتشبهه 'لام كي' قوله تعالى: " رَبَّنَا لِيُضِلُّوا " (سورة يونس: 88/10)، قال بعض أهل اللغة والنحو: " رَبَّنَا حَتَّى ضَلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ "؛ ... ومثله " فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا " (سورة قصص: 8/28)، أي: " فَكَانَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا "، وإن شئت قلت: " حَتَّى كَانَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ".

³¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de âkibet lâmı içeren âyet-i kerîmeler için bkz: Idîme, *Dirâsât*, 2/469-479.

³¹⁵ Idîme, *Dirâsât*, 2/512.

³¹⁶ Talâk, 65/7.

³¹⁷ er-Rummânî, *Risâletân fî'l-Luga*, s.2; es-Suyûfî, *el-İtkân*, s.1/533.

³¹⁸ Nur, 24/58.

³¹⁹ İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.780; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1137.

Lâmu'l-emr ile muhâtap şahsa yönelik emrin gerçekleşmesi

{قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ} ³²⁰ âyet-i kerîmesinde bulunan (فَلْيَفْرَحُوا) ibâresi, kıraat farklılıkları çerçevesinde (فَلْيَفْرَحُوا) şeklinde de rivâyet edilmekte, ³²¹ bu durumda, bu emir ibâresinde, lâmu'l-emr ile gerçekleşen emir olgusu, muhâtap şahıslara yönelik gerçekleşmiş olmaktadır. ³²²

Lâmu'l-emr ile mütakellim şahsa (kişinin kendisine)yönelik emrin gerçekleşmesi

Hemen yukarıda da ifâde edildiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'de sâdece bir âyet-i kerîmede lâmu'l-emr ile oluşan emir, mütakellim şahsa yönelik meydana gelmektedir. Diğer bir deyişle, bu âyet-i kerîmedeki emir lâmı, kişinin kendisine yönelik bir emir vermesi durumunu ifâde etmektedir. Bu âyet-i kerîme şudur:

{وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِّنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ} ³²³

Emir lâmindan önce atıf harflerinden (وَ), (فَ) ve (ثُمَّ) edatlarının bulunması

(وَ) ve (فَ) edatlarına bitişen emir lâmı, iskân edilmekte, yâni cezim ile okunmaktadır. (ثُمَّ)'den sonra gelen emir lâmının, kesre ile mi yoksa sükûn ile mi okunacağı ihtilâflı olmakla birlikte, Kur'ân-ı Kerîm'de sâdece iki âyet-i kerîmede (ثُمَّ) edatından sonra gelen lâmu'l-emr, kıraat imamlarından Hafs kıraatine göre sükûn üzere okunmaktadır. ³²⁴

Örnek olarak; {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى} ³²⁵ âyet-i kerîmesinde (فَلْيَصُومُوا) fiilinde bulunan emir lâmı, kendisinden önce atıf fâsı geldiği için sükûn ile okunmakta; {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} ³²⁶ âyet-i kerîmesinde (فَلْيَسْتَجِيبُوا) fiilinde bulunan emir lâmı, kendisinden önce atıf fâsı geldiği için, (وَلْيُؤْمِنُوا) fiilinde bulunan emir lâmı, kendisinden önce atıf vâv'ı geldiği

³²⁰ Yunus, 10/58.

³²¹ Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dîmeşkî İbnu'l-Cevzî, (ö.833), *en-Neşr fi'l-Kırââtî'l-Aşr*, (I-II), Tahkik: Zekeriyâ Umeyrât, 4. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, 2/214; İbn Hâleveyh, *İ'râbu Selâsine Süre*, s.43.

³²² el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.121; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/14; ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1137; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr fi Edevâtî't-Tefsîr*, s.50.

³²³ Ankebût, 29/12.

³²⁴ Bkz: İbn Hâleveyh, *İ'râbu Selâsine Süre*, s.42; İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.780; Idîme, *Dirâsât*, 2/512; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.49-50.

³²⁵ Bakara, 2/185.

³²⁶ Bakara, 2/186.

{وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا
 أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى
 327 {فَلْيَنْظُرْ} ve {طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا} fiillerinde bulunan emir lâmları, kendilerinden önce atıf fâsı geldiği için,
 {فَلْيَأْتِكُمْ} fiilinde bulunan emir lâmı, kendisinden önce atıf vâv'ı geldiği için sükûn ile
 okunmakta; {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ
 328 {مَرَّاتٍ ... {58} وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ... {59}}
 kerîmelerindeki birinci {لِيَسْتَأْذِنَكُمْ} fiilindeki lâmu'l-emr, başında, sayılan atıf
 edatlarından biri bulunmadığı için kesra ile okunurken, ikinci {فَلْيَسْتَأْذِنُوا} fiilinde
 bulunan emir lâmı ise, kendisinden önce atıf fâsı geldiği için sükûn ile okunmaktadır.³²⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de, kendisinden önce atıf edatı {ثُمَّ}'nin geldiği lâmu'l-emr
 içeren iki âyet-i kerîme ise, her ikisi de Hac Sûresi'nde bulunan {مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَّنْ
 يَتَّصِرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدَهُ مَا يَغِيظُ}
 330 ve {ثُمَّ لِيَقْضُوا تَقْتَهُمْ وَلِيُؤْفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ} 331 âyet-i kerîmeleridir.³³²

1.1.3.1.1. Bir Lâm Edatının, İ'râb Yönünden veyâ Kıraat Farklılıkları Açısından, Aynı Anda Hem Lâm-ı Ta'îl Hem de Lâm-ı Emr Olma İhtimâli

Bâzı âyet-i kerîmelerde, fiillerin başında bulunan lâm edatlarının lâmu'l-emr mi
 yoksa lâmu't-ta'îl mi olduğu yönünde ihtilâflar bulunmaktadır.³³³ Örnek olarak; {فَإِذَا
 رَكَبُوا فِي الْفُلِكِ دَعَا اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ} 334 {لِيَكْفُرُوا بِمَا
 334 {وَلِيَيَّمَّتْغُوا} ve {لِيَكْفُرُوا} âyet-i kerîmelerinde yer alan {وَلِيَيَّمَّتْغُوا} 335 {لِيَكْفُرُوا} ve {وَلِيَيَّمَّتْغُوا} fiillerinde bu durum söz konusudur.³³⁵ Yine, {وَلِيَحْكُمَ أَهْلَ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ
 336 {وَلِيَحْكُمَ} âyet-i kerîmesindeki {وَلِيَحْكُمَ} fiilinin başında

³²⁷ Kehf, 18/19.

³²⁸ Nur, 24/58-59.

³²⁹ Bkz: en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.147; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.121; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1137; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/533.

³³⁰ Hac, 22/15.

³³¹ Hac, 22/29.

³³² Bu iki âyet-i kerîmede {ثُمَّ} edatından sonra gelen emir lâmlarının hareketleri hakkında, kıraatler ekseninde cerreyan eden görüş ayrılıkları için bkz: İbnu'l-Cevzî, *en-Neşr*, 2/244.

³³³ Idîme, *Dirâsât*, 2/513.

³³⁴ Ankebût, 29/65-66.

³³⁵ Bu âyet-i kerîmeler ve bünyelerindeki {لِيَكْفُرُوا} ve {وَلِيَيَّمَّتْغُوا} fiilleri, Lâmu't-ta'îl başlığı, 'Bir lâm edatının, aynı anda hem lâmu't-Ta'îl hem de lâmu'l-emr olma ihtimâli' altbaşlığı altında tahlil edilmektedir.

³³⁶ Mâide, 5/47.

belâğat kitaplarında yirmi beş türe kadar varmaktadır.³⁴⁴ Çalışmamızın bu aşamasında, lâmu'l-emr içeren bâzı âyet-i kerîmelere, emrin hakîkî ve bâzı diğere anlamlarını göstermek için yer verilecektir.

1.1.3.1.2.1. Emrin Hakîkî Anlamı

Emir ile asıl kastedilen, bir fiili yapmayı zorunlu kılmaktır.³⁴⁵ Örneğin; **لِيُنْفِقَ** {ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قَدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ لَكُمْ} ³⁴⁶ **لِيُنْفِقَ** âyet-i kerîmesinde başlarında lâmu'l-emr bulunan emir fiilleri ve ³⁴⁷ **لِيَقْضُوا تَقْتَهُمْ وَلِيُؤْفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ** {³⁴⁸ Emrin hakîkî anlamı ekseninde; birinci âyet-i kerîmeye “İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.” meali verilebilirken,³⁴⁹ ikinci âyet-i kerîmeye de “Sonra da saçlarını, tırnakları kesip üst-başlarını **temizlesinler**; adaklarını **yerine getirsinler** ve eski Mâbed'i, yâni Kâbe'yi **tavaf etsinler**.” meali verilebilmektedir.³⁵⁰

1.1.3.1.2.2. Emrin Diğere Anlamları

Duâ anlamı:

Herhangi bir açıdan alt seviyede olan varlığın, üst seviyedeki varlıktan talebi, emir değil duâ olmaktadır.³⁵¹

{إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابٍ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ} ⁽⁷⁴⁾ لَا يُفْتَرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ⁽⁷⁵⁾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ ⁽⁷⁶⁾ وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَّا كُنْتُمْ ⁽⁷⁷⁾ ³⁵²

âyet-i kerîmelerinden sonuncusunda yer alan, başında lâmu'l-emr bulunan (لِيَقْضِ) fiili, gerçek anlamı ile emir ifâde etmemekte, bir yalvarışı içermektedir.³⁵³ Lâmu'l-emr

³⁴⁴ et-Teftâzânî, *Muhtasarı*, s.209-212; el-Âmidî, *el-İhkâm*, 1/356-368; Habenneke, *el-Belâğa*, 1/228-230; Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s.327-328; Atar, *Fıkıh Uşûlü*, s.228-229; Yusuf Abdullah el-Enşârî, *Esâlîbu'l-Emr ve'n-Nehy fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Esrâruhâ'l-Belâğiyye*, (Yüksek Lisans Tezi, 1990), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Belâğat ve Nakd Bölümü, Suûdi Arabistan, s.10-12.

³⁴⁵ ‘Emir’in hakîkî delâleti’ hakkında bkz: Habenneke, a.g.e., 1/230.

³⁴⁶ Talâk, 65/7.

³⁴⁷ Hac, 22/29.

³⁴⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1137; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.48.

³⁴⁹ Özek vd.; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.558.

³⁵⁰ Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, s.334.

³⁵¹ ‘Emir’in duâya delâleti’ hakkında bkz: el-Enşârî, a.g.e., s.112-113.

³⁵² Zuhurf, 43/74-77.

içeren âyet-i kerîmeye, emir fiilin bahsedilen özelliği ile birlikte şöyle bir meal verilebilmektedir: “Suçlular ise cehennem azabında ebedi kalacaklar. Azapları hiç gevşetilmeyecek, orada bütün ümitlerini yitirmiş olarak kalacaklardır. Böyle yapmakla Biz onlara haksızlık etmedik, ama asıl kendileri öz canlarına zulmettiler. Cehennem bekçisine şöyle feryad ederler: ‘Malik! Ne olur, tükendik artık! Rabbin canımızı alsın, bitirsin işimizi!’ O da: ‘Ölüp kurtulmak yok, ebedi kalacaksınız burada.’ der.”³⁵⁴ Emir üslûbunun, duâ/yakarış anlamı ‘ne olur, tükendik artık!’ ifâdesi ile tercümeğe yansıtılmaktadır.³⁵⁵

Tehdit anlamı:

Emir kalıbı ile gelen bir fiil, bâzen tehdit ve tevbîh (kınama) içeriğine sâhip olmakta ve aslında muhâtabına kötü bir sonu hatırlatmaktadır.³⁵⁶ Örneğin; {وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِن يَسْتَعِثُوا 357} âyet-i kerîmesindeki lâmu’l-emr ile gelmiş (فَلْيُؤْمِن) ve (فَلْيُكْفُرْ) fiilleri tehdit ve vaîd anlamlarını taşımaktadırlar. Müelliflerin pek çoğu, bu âyet-i kerîmede olduğu gibi, emir lâmu ile gerçekleşen tehdit anlamını lâmu’l-emr başlığı altında bir anlam olarak ele alırken; el-Heravî, lâmu’l-vaîd adıyla açtığı müstakil başlık altında incelemekte ve lâmu’l-vaîd için ‘lâmu’l-emr’e benzeyen, fakat ondan farklı bir tür olan’ ifâdesini kullanmaktadır.³⁵⁸ Âyet-i kerîmede, lâmu’l-emr ile gelen emir fiillerini içeren (فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيُكْفُرْ) cümlesi, (وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيُكْفُرْ) şeklinde sâdece öncesi birlikte ele alındığında, ‘din ve vicdan özgürlüğüne vurgu’ yapıldığı hükmü elde edilmektedir.³⁵⁹ Bu doğrudur. Ancak, ilgili âyet-i kerîme (وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيُكْفُرْ) şeklinde, hem öncesi, hem de sonrası ile değerlendirildiğinde; aynı zamanda, bu fiillerdeki emir anlamında, bir tehdîdin varlığı

³⁵³ es-Suyûfî, *el-İtkân*, 1/533; Habenneke, *el-Belâğa*, 1/233, (Müellif, bu âyet-i kerîmeyi, emrin ‘temnnî’ anlamı başlığına örnek olarak vermektedir.).

³⁵⁴ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.494.

³⁵⁵ Bahsedilen anlam, şu mealde ise şöyle ifâde edilmektedir: “(Cehennem’in muhafızına): ‘Ey Mâlik, Rabbin **bizim işimizi bitirsin, (bizi yok etsin, böyle yaşamaktansa ölmek daha iyidir)!’** diye seslendiler. (Mâlik) ‘Siz kalacaksınız (hiçbir sûretle buradan kurtuluş yok).’ dedi.”. Süleyman Ateş, *Kur’ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, 2. Baskı, Kılıç Kitabevi, Ankara, s.494. Görüldüğü üzere, ‘işimizi bitirsin’ emir fiilindeki ‘yalvarma’ anlamı, ‘bizi yok etsin, böyle yaşamaktansa ölmek daha iyidir’ ilâve cümlesi ile tercümeğe yansımaktadır.

³⁵⁶ ‘Emir’in tehdit ve vaîd’e delâleti’ hakkında bkz: el-Enşârî, *Esâlib*, s.355.

³⁵⁷ Kehf, 18/29.

³⁵⁸ el-Heravî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.123. Ayrıca bkz: Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, 1/167; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1138.

³⁵⁹ Bkz: Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/551-552.

da gözükmektedir.³⁶⁰ İbn Keşîr, bu husûsu dikkate alarak, âyet-i kerîmeyi şöyle tefsîr etmektedir:³⁶¹ “Allah Teâlâ, Rasûlü Muhammed’e (as) hitâben buyuruyor ki: ‘Ey Muhammed, insanlara; size Rabbinizden getirmiş olduğum şu kitap, kuşku ve şüphe olmayan hakkın ta kendisidir’ de. İsteyen inansın, isteyen inkâr etsin. **Bu da, tehdit ve şiddetli azap vaadidir.** ... Allah’ı, Rasûlünü ve kitâbını inkâr edenler için.”³⁶²

İhbâr (Bildirme) anlamı:

İnşâî cümle türlerinden biri olan emir formatında gelen bir fiilin, haberî cümle anlamı ifâde etmesi mümkündür.³⁶³ Örnek olarak; قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّعَاةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ ³⁶⁴ {âyet-i kerîmesinde, -bir görüşe göre-, bu husûsa rastlanmaktadır.³⁶⁵ Burada yer alan ve kendisine lâmu’l-emrin bitişmiş olduğu (فَلْيَمْدُدْ) fiilin, emir kalıbında gelip, duâ/istek anlamı taşıdığı şeklinde yorumlanabildiği gibi, emir anlamından sıyrılıp, haberî bir mânâ içerdiği de söylenmektedir.³⁶⁶ Âyet-i kerîmeye, ilgili fiilin haberî anlam ile cümlede bulunduğu kabûlü ile şu şekilde meal verilebilmektedir:³⁶⁷ “De ki: Rahmân, sapıklıkta olanın günlerinin uzunluğunu **uzattıkça uzatır.** Nihâyet tehdit edildikleri azâbı veyâ kıyâmet gününü gördükleri zaman; kimin yerinin daha kötü ve taraftarlarının daha güçsüz olduğunu bileceklerdir.”³⁶⁸ Görüldüğü üzere, emir cümlesi, ‘uzattıkça uzatır’ ifâdesiyle, haberî cümle olarak tercümeyle aktarılmaktadır.³⁶⁹ Ancak, (فَلْيَمْدُدْ) fiili,

³⁶⁰ Ebû Hayyân, bu husûsa şu fâdeleri ile işâret etmektedir: (وهذا الذي : " فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفِرْ ") (لفظه لفظ الأمر، معناه التهديد والوعيد وذلك عقب بقوله: " إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ " . Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 6/115.

(... " فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفِرْ " هذا من باب التهديد والوعيد الشديد، ولهذا قال: " إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ ") (.. İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/150.

³⁶² Bekir Karlığa, - Bedrettin Çetiner, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri (İbn Kesîr)*, (1-16), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988-1991, 9/4982-4983.

³⁶³ ‘Haberî cümle’ ve ‘İnşâî cümle’ hakkında, çalışmamızın bu bölümünün ‘Kur'ân-ı Kerîm’de Nasb Eden Lâmu Edatı’ başlığı, ‘Lâmu’t-talîl’ alt başlığında bilgi verilmektedir.

³⁶⁴ Meryem Sûresi, 19/75.

³⁶⁵ es-Suyûfî, *el-İtkân*, 1/533; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.49.

³⁶⁶ Bu âyet-i kerîmenin öncesinde {وَإِذَا تُنذِرُ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ} (Meryem, 18/73-74.) âyet-i kerîmeleri bulunmaktadır.

³⁶⁷ Bu âyet-i kerîme, İbn Keşîr tarafından şöyle tefsîr edilmektedir: (يا محمد، لهؤلاء) يقول الله تعالى: " قُلْ " " يَا مُحَمَّد، لَهُؤْلَاءِ) (المشركين برّبهم المدّعين أنّهم على الحق وأنكم على الباطل: " مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ " أَيِّ مَنَا وَمَنْكُمْ، " فليمدد له ... (الرحمن مدّا " أَيِّ فَاْمُهْلَهُ الرحمن فيما هو فيه، ...

³⁶⁸ Karlığa - Çetiner, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 10/5175.

³⁶⁹ Bu durumun tam tersi de mümkündür. Yâni, cümle haberî cümle iken, cümlelerin bünyesindeki muzâri fiiller, emir fiil anlamına gelebilmektedir. Örnek olarak; {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنَجِّبُكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ} {10} تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ} {11}

mevcut kalıbında emir anlamı ile değerlendirildiğinde ise, âyet-i kerîmeye şu maeli vermek mümkün görülmektedir: “De ki: ‘Kim sapkınlık içinde ise dilerim Rahmân ona **süre versin!**’ Sonunda kendilerine vaad olunanı; azâbı veyâ kıyâmeti gördükleri zaman, konuma daha kötü ve orduları daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir.”³⁷⁰ Bu mealde, emir fiil, kendi anlamında, ‘süre versin’ ifâdesiyle tercümeyle yansıtılmaktadır.

1.2.Kur’ân-ı Kerîm’de Âtıl Lâm Türleri

Kur’ân-ı Kerîm’de, mühmel lâm türlerinden lâmu’l-ibtidâ, lâmu’l-muzahleka, lâmu’l-fârîka, lâmu’l-cevâbiyye, lâmu’l-muvattie ve lâmu’l-bu’d edatlarına dâir örnekler bulunurken, bir diğer mühmel lâm türü olan lâmu’t-taaccüpe örnek olacak bir lâfız yer almamaktadır.

1.2.1. Lâm-ı İbtidâ

Asıl işlevi mübtedânın başına gelip, onun anlamını tekit etmek olan lâmu’l-ibtidâ, bâzı müelliflere göre, mukaddem haberin, muzârî fiilin, başında (قَدْ) edatı bulunan mâzî fiilde (قَدْ) edatının ve câmid mâzî fiilin de başında gelerek tekit işlevi görmektedir.³⁷¹ en-Nehhâs’ın verdiği bilgiye göre, lâmu’l-ibtidâ terimi, ilk dönem dilcilerinden Kutrub’un vaz’ıdır.³⁷²

Lâmu’l-ibtidâ,³⁷³ {لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِّنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ} âyet-i kerîmesinde,³⁷⁴ {قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْذُومًا مَّدْحُورًا لِّمَن نَّبَعَكَ مِنْهُمْ لِأَمَلَانَ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ} âyet-i kerîmesinde, {وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ} ³⁷⁵{وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِي إِلَيْهِمْ مِّنْ أَنفُسِهِمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} أَهْلِ الْفُرَى أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ

(Saff, 61/10-11.) âyet-i kerîmelerindeki (تُؤْمِنُونَ) ve (تُجَاهِدُونَ) fiilleri, muzârî kalıbında iken, anlam îtibarıyla, (لِيُؤْمِنُوا) ve (لِيُجَاهِدُوا) takdîriyle emir fiil olmaktadır. Bir sonraki âyet-i kerîme olan {يَغْفِرْ لَكُمْ} {دُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِينُ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ} âyetinin başında yer alan (يَغْفِرْ) fiilinin meczûm oluşu da buna işâret etmektedir. (Bkz: ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/514; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 6/312.) Bu değerlendirmeye göre âyet-i kerîmelerine şu meal verilebilmektedir: “Ey îman etmiş olan kimseler! Sizi çok acı verici büyük bir azaptan kurtaracak olan pek değerli bir ticareti size göstereyim mi? Allah’a ve Rasûlü’ne (hakîkî mânâda) **îman edeceksiniz**, mallarınızla ve canlarınızla da Allah yolunda **cihatta bulunacaksınız!** İşte size! ...” Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsîrli Meâl-i Âlîsi*, s.551.

³⁷⁰ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/614.

³⁷¹ Bkz: eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.817.

³⁷² en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.147.

³⁷³ Haşr, 59/13.

³⁷⁴ Âraf, 7/18.

³⁷⁵ Bakara, 2/102.

{إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِمَّا وَتَحْنُ} âyet-i kerîmesinde, ³⁷⁶ {وَلَا تَتَكَبَّرُوا فِي الْمَشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ} ³⁷⁷ {وَلَا أُمَّةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبْتَكُمْ وَلَا تُنْكِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِآيَاتِهِ لِلنَّاسِ} ³⁷⁸ {لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} ³⁷⁹ bulunmaktadır.

{وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ} ³⁸⁰ âyet-i kerîmesinde yer alan lâmu'l-ibtidâ, başında (قَدْ) edatı bulunan mâzi fiilde, (قَدْ) edatının başında,³⁸¹ {وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ} ³⁸² {سَوْفَ} edatı kendisinden önce (سَوْفَ) edatı bulunan muzâri fiilde, (سَوْفَ) edatının başında;³⁸³ {وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا} ³⁸⁴ {أَحْسِنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلِآلِ الْأُخْرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ} âyet-i kerîmesindeki (وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ) cümlesinde yer alan lâmu'l-ibtidâ, câmid (نِعْمَ) fiilinin başında³⁸⁵ bulunmaktadır.³⁸⁶

Konuya ilişkin kaynaklarda, lâm-ı ibtidâ ile bağlantılı olarak, i'râbı hakkında ihtilâf edilen âyet-i kerîmeler de bulunmaktadır. Bu âyetlerden biri de {يَدْعُو مِن دُونِ اللَّهِ} ³⁸⁷ {مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا نَفْعَ لَهُ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ} ³⁸⁸ {يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِن نَّفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلَى} ³⁸⁹ {يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِن نَّفْعِهِ} Burada bulunan âyet-i kerîmesidir.³⁸⁸ Burada bulunan {يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِن نَّفْعِهِ} ³⁸⁷ {وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ} ³⁸⁹

³⁷⁶ Yusuf, 12/109.

³⁷⁷ Yusuf, 12/8.

³⁷⁸ Bakara, 2/221.

³⁷⁹ el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'an*, s.107; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.78-81; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1129; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.29; es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, s.1/289; Özdoğan, "Arap Dilinde Muhâtabî İknâ Etme Açısından Haberî Cümlede Tekit Edatlarının Rolü", s.21.

³⁸⁰ Hûd, 11/25.

³⁸¹ Bu lâm edatının, mukadder kasemin cevâbında bulunan lâm edatı olduğu da söylenmektedir. Bkz: ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an*, 3/410; el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'an*, s.224.

³⁸² Duhâ, 93/5.

³⁸³ Bâzı müellifler, bu âyet-i kerîmede herhangi bir mahzûf öğeden bahsetmeksizin, doğrudan (سَوْفَ) edatının başındaki lâm'ın tekit işlevli olduğunu belirtirken (Bkz: İbn Hâleveyh, *İ'râbu Selâsine Sûre*, s.118.); bâzı müellifler ise, bu lâm edatının aslında mahzûf durumdaki mübtedânın başında bulunduğunu, cümlelerin takdîrinin (... لَأَنْتَ سَوْفَ يُعْطِيكَ) şeklinde olduğunu ifade etmektedirler (Bkz: ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an*, 8/342.).

³⁸⁴ Nahl, 16/30.

³⁸⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla, câmid fiilin başında gelen meftûh lâm edatının, lâmu'l-ibtidâ olarak değerlendirilmesine dâir bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Mezkûr ibâredeki lâm edatının, lâmu'l-ibtidâ oluşuna dâir bkz: Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 6/138; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an*, 4/240.

³⁸⁶ İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.772. (Bu âyet-i kerîmeleri lâmu'l-ibtidâ başlığı altında zikreden İbn Fâris, buralarda bulunan lâm edatlarının bâzıları tarafından lâmu'l-kasem olarak değerlendirildiğini, ancak bunun doğru olmadığını ifade etmektedir.)

³⁸⁷ Hac, 22/12-13.

cümlesindeki lâm edatı, mevcut hâli ile, (يَدْعُو) fiilinin mef'ûlü konumundaki kelimenin başında bulunduğundan, görüş ayrılığına neden olmuştur.³⁸⁹ Dilcilerin bir kısmı, (يَدْعُو) fiilinin burada (يَقُولُ) anlamıyla yer aldığını, cümlenin sonunda ise mahzûf bir (إِلَهُ) lâfzının bulunduğu ifâde etmektedirler. Bu görüşe göre ibâre, (يَقُولُ: لَمَنْ ضَرَّهُ أَقْرَبُ) (مَنْ نَفَعَهُ إِلَهُهُ) takdîrinde olmaktadır. Bu durumda, lâm edatı, lâm-ı ibtidâ, ism-i mevsûl olan (مَنْ) kelimesi mübtedâ, (ضَرَّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفَعِهِ) cümlesi, (ضَرَّهُ) kısmı mübtedâ, (أَقْرَبُ) kısmı haber olarak, isim cümlesi hâlinde (مَنْ) ism-i mevsûlünün sîla cümlesi, (إِلَهُهُ) lâfzı da, ana cümlenin mübtedâsı olan (مَنْ) kelimesinin haberi olarak i'râb edilmektedir.³⁹⁰

İbtidâ lâmi'nin başında bulunduğu ibâreye kattığı tekit anlamı, Türkçe'ye 'kesinlikle, muhakkak, elbette, hakîkten, şüphesiz ki, mutlaka' gibi kelimelerle yansıtılmaktadır. Örnek olması açısından; hemen yukarıda da son şâhit âyet olarak verilen {وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ} ³⁹¹ {وَلِنِعْمِ دَارُ الْمُتَّقِينَ} âyet-i kerîmesine, bünyesinde bulunan ibtidâ lâmları dikkate alınarak “(Allah'tan) korkan ve korunanlara: ‘Rabbinizin indirdiği nedir?’ denildi. Onlar da: ‘(Mahz-ı) hayr’ dediler. Bu dünyâda, iyi hareket edenlere güzel bir (mükâfat) vardır. Âhîret evi ise **elbet** daha hayırlıdır. Takvâ sâhiplerinin yurdu **hakikat** ne güzel!” meali verilebilmektedir.³⁹² Görüldüğü üzere; (وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ) cümlesindeki lâm edatının tekit anlamı ‘**elbet**’ ifâdesiyle, (وَلِنِعْمِ دَارُ الْمُتَّقِينَ) cümlesindeki lâm edatının tekit anlamı ise ‘**hakikat**’ kelimesiyle karşılanmaktadır.

³⁸⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1129-1130, (ez-Zerkeşî, bâzı dilcilerin görüşlerini zikretmekle birlikte, kendi tercihini belirtmemektedir); es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/534, (es-Suyûtî, bu âyet-i kerîmede bulunan lâm edatı hakkında, diğer dilcilerden nakilde bulunmamakta, aynı zamanda, bu lâm edatı üzerinde bir ihtilâfin bulunduğu da söylememektedir. Ona göre, (مَنْ) kelimesinin başında bulunan lâm edatı, (مَنْ) kelimesi mef'ûl konumunda bulunduğundan, -mef'ullerin başına tekit lâmi gelmeyeceğinden-, zâid lâmdir.)

³⁸⁹ Âyet-i kerîmenin i'râbına dâir farklı değerlendirmeler için bkz: el-Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, 2/126; ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, 3/415-416; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/170; ; el-Müntecib el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 3/520-522; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 5/129-131; Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 7/289; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 5/107-109.

³⁹⁰ el-Ahfeş el-Evsat, *Meânî'l-Kur'ân*, s.253.

³⁹¹ Nahl, 16/30.

³⁹² Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 2/488-489.

1.2.2. Lâm-ı Muzahleka

Başında (إِنَّ) bulunan isim cümlelerinde, asıl işlevi haber ögesinin başında bulunarak, onun anlamını pekiştirme olan lâm-ı muzahleka, başka metinlerde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm'de de (إِنَّ) cümlesinin diğer unsurlarının başında da yer almaktadır.

el-Lâmu'l-muzahleka; ³⁹³{لِلْعَالَمِينَ وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ} ve ³⁹⁴{إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ} , ³⁹⁵{وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَّحِيمٌ} ve ³⁹⁶{الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ} âyet-i kerîmelerinde, (إِنَّ)'nin müfred haberinin başında; ³⁹⁷{فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ} ⁵{خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ} ⁶{يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ} ⁷{إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ} ⁸{يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ} ⁹{âyet-i kerîmelerinden, ³⁹⁸{إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ} âyet-i kerîmesinde, (إِنَّ)'nin, mâmülü kendisinin önüne geçmiş müfred haberinin başında; ³⁹⁹{وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ} ve ⁴⁰⁰{إِنَّ} ⁴⁰¹{إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ} âyet-i kerîmesinde, ⁴⁰²{كَأَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِيَطْغَى} âyet-i kerîmesinde, (إِنَّ)'nin fiil cümlesi olan haberinde fiil-i muzârînin başında bulunmaktadır.⁴⁰³

el-lâmu'l-muzahleka, (إِنَّ)'nin muahhar isminin başına da gelmektedir.⁴⁰⁴ Örneğin; ⁴⁰⁵{إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَنْ يَخْشَى} ve ⁴⁰⁶{وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ} âyet-i kerîmelerindeki tekit işlevli muzahleka lâmları, (إِنَّ)'nin muahhar durumdaki isim öğelerinin önüne gelmiş bulunmaktadırlar.⁴⁰⁷

³⁹³ Âl-i İmrân, 3/96.

³⁹⁴ Nahl, 16/18.

³⁹⁵ Hûd, 11/75.

³⁹⁶ İbrâhim, 14/39.

³⁹⁷ Târik, 86/5-9.

³⁹⁸ Târik, 86/8.

³⁹⁹ Kalem, 68/4.

⁴⁰⁰ Asr, 103/2.

⁴⁰¹ Nahl, 16/124.

⁴⁰² Alâk, 96/6.

⁴⁰³ Bkz: el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, s.144; İbn Hâleveyh, *Î'râbu Selâsine Sûre*, s.49 ve s.137; İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.772; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/534; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.29; Özdoğan, "Arap Dilinde Muhâtabı İknâ Etme Açısından Haberi Cümlede Tekit Edatlarının Rolü", s.22.

⁴⁰⁴ Bkz: el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, s.85.

⁴⁰⁵ Nâziât, 79/26.

⁴⁰⁶ Sâffât, 37/83.

⁴⁰⁷ Bkz: el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.84.

{لَعْمُرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ}⁴⁰⁸ âyet-i kerîmesindeki muzahleka lâmu, haberi olan muzâri fiilin, ona takaddüm eden mâmülünün başında bulunmaktadır. Bu cümlelerin öğelerinin, takdim-tehir olmaksızın dizilişi (لَيَعْمَهُونَ فِي سَكْرَتِهِمَائِهِمْ) şeklinde takdir edilmektedir. Denildiği gibi, el-lâmu'l-muzahleka, aslında muzâri fiilin başına gelecek iken, onun önüne geçen mâmülünün başına gelmiştir.⁴⁰⁹

{وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ {171} إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ {172} وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ {173} الْعَالِيُونَ}⁴¹⁰ âyet-i kerîmelerinin ikincisi ve üçüncüsünde ise, lâmu muzahleka (إِنَّ)'nin ismi ve haberi arasında bulunan fasıl zamirinin başında yer almaktadır.⁴¹¹

(إِنَّ) edatının kardeşlerinin haberlerinin başına gelip-gelemeyeceği tartışmalı olan lâmu'l-muzahleka,⁴¹² bir kıraate göre bir âyet-i kerîmede (أَنَّ)'nin haberinin başında gelmektedir:

{وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا {173} إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ }⁴¹³ âyet-i kerîmesindeki (إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ) ibâresinde⁴¹⁴ bulunan (أَنَّ) maddesi, (أَنَّ) şeklinde de okunmaktadır.⁴¹⁵ Bu durumda, (أَنَّ) edatının da haberinin başında muzahleka lâmunun geldiğini gösteren⁴¹⁶ bir âyet-i kerîme bulunmaktadır.⁴¹⁷

Hem Türkçedeki karşılığı açısından, hem de Arap dilindeki işlevi açısından; lâmu muzahlekanın içerdiği tekit anlamı, ibtidâ lâmunun verdiği anlam ile aynıdır. Bu durumu göstermesi amacıyla, yukarıda da kısmen geçen, {وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ}³, {وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ}⁴ âyet-i kerîmelerine “Hiç şüphesiz ki (müşriklerden çektiğin bunca eziyet karşılığında) senin için **elbette** kesintiye uğramayacak pek büyük bir ecir vardır. Yine muhakkak ki sen **elbette** (mâhiyeti kimse tarafından idrâk edilemeyecek

⁴⁰⁸ Hicr, 15/72.

⁴⁰⁹ el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.29.

⁴¹⁰ Sâffât, 37/171-173.

⁴¹¹ ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'an*, 6/430; el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'an*, s.452.

⁴¹² Konu için bkz: en-Neḥḥâs, *Î'râbu'l-Kur'an*, 2/273; el-Müntecib el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 3/626.

⁴¹³ Furkân, 25/20.

⁴¹⁴ İbârenin bu hâliyle, lâmu edatının lâmu'l-muzahleka olduğunda ihtilâf yoktur. Çünkü, lâmu edatı, (إِنَّ)'nin fiil cümlesi olan haberinde, muzâri fiilin başında bulunmaktadır. Bkz: Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 8/111.

⁴¹⁵ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 6/449; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maṣûn*, 5/249.

⁴¹⁶ Mezḳûr ibârenin (أَنَّ) olarak okunması durumunda, haber unsurunun başındaki lâmu edatının, muzahleka lâmu değil, zâid lâmu olduğu da söylenmektedir. Bkz: el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/259; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, 1/534.

⁴¹⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, s.1129.

⁴¹⁸ Kalem, 68/3-4.

kadar) pek büyük bir ahlâk üzeresin! (...)” şeklinde meal verilebilmektedir.⁴¹⁹ Görüldüğü üzere; her iki muzahleka lâmi da, cümlenin anlamını pekiştirme fonksiyonları çerçevesinde ‘**elbette**’ kelimeleri ile tercüme edilmektedir.

1.2.3. Lâm-ı Fârika

Başında bulunduğu ögenin, tekit edatı (إِنَّ)’nin muhaffef formu olan (إِنْ) edatının haberi olduğunu gösteren, tekit işlevli lâm edatıdır. Çalışmamızın birinci bölümünde ilgili başlık altında da işlendiği üzere, bu lâm edatına, cümlede kendisinden önce gelen (إِنْ) ibâresinin, (إِنْ النافية) değil, (إِنْ الخفيفة) olduğunu muhâtaba farketmesi sebebiyle el-lâmu’l-fârika adı verilmekte,⁴²⁰ -yine daha önce geçtiği gibi-, (إِنَّ)’nin haberinde tekit lâm’ının (el-lâmu’l-muzahleka) bulunması câiz iken, (إِنْ الخفيفة)’nin haberinde tekit lâm’ının (el-lâmu’l-fârika) bulunması vâcip kabul edilmektedir.⁴²¹

(إِنَّ) edatı, (إِنْ) hâlini alınca mühmel (âtıl / gayr-i âmil) olmakta, bu nedenle (إِنْ الخفيفة), fiillerin de başına gelebilmektedir.⁴²² Kur’ân-ı Kerîm’de hem ismin başında bulunan (إِنْ الخفيفة)’nin haberinin öncesinde, hem de fiilin başında bulunan (إِنْ الخفيفة)’nin haberinin öncesinde lâm-ı fârikanın gelişine dâir örnek âyet-i kerîmeler mevcut bulunmaktadır.

(إِنْ الخفيفة)’nin ismin başında olduğu cümlede, haber unsurunun başında lâmu’l-fârika bulunması:

{قَالُوا إِنْ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمْ} ⁴²³ {إِنْ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ} âyet-i kerîmesindeki (إِنْ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ) cümlesi üzerinde, i‘râb açısından, genel olarak iki farklı görüş bulunmaktadır:

a) Cümlenin başında yer alan (إِنْ) ibâresi, mâ-i nâfiye anlamında (إِنْ النافية)’dir. (سَاحِرَانِ) ibâresinin başında bulunan lâm edatı ise, (إِلَّا) anlamındadır.⁴²⁴ Bu durumda (إِنْ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ) cümlesi, (مَا هَٰذَا إِلَّا سَاحِرَانِ) cümlesinin anlamında

⁴¹⁹ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.563.

⁴²⁰ Klâsik dönem müelliflerinden ez-Zerkeşi ve -ondan sıklıkla nakilde bulunan- modern dönem müelliflerinden el-Beyyûmî, hemen hemen diğer bütün müelliflerin ‘lâmu’l-fârika’ ya da ‘lâmu’t-te’kid’ isimlendirmelerine mukâbil ‘lâmu’l-muhaffife’ terimini kullanmaktadırlar. Bkz: ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, s.1137; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.28.

⁴²¹ Bkz: eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.817.

⁴²² el-Heravî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.89.

⁴²³ Tâhâ, 20/63.

⁴²⁴ Kûfîler nezdinde (إِلَّا) anlamında kullanılan bu lâm türüne, ez-Zerkeşi ‘المُخَفَّفَةُ’ adını vermektedir. Bkz: ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, s.1128-1129.

olmaktadır. Bu görüş çerçevesinde âyet-i kerîmeye şu meal verilebilmektedir: “Şöyle diyorlardı: ‘Bunlar sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil!’”⁴²⁵

b) Cümlelerin başında yer alan (إِنَّ) ibâresi (إِنَّ الْمُؤَكَّدَةَ)’nin muhaffef şekli (إِنَّ الْخَفِيفَةَ)’dir. Bundan dolayı da, (سَاحِرَانِ) kelimesinden önceki lâm edatı ise, -şu an işlenmekte olan- lâm-ı fârika’dır. Bu durumda cümlelerin takdîri (إِنَّ هَذَيْنِ لَسَاهِرَانِ) yapılabilmektedir. Bu görüş çerçevesinde âyet-i kerîmeye şu meal verilebilmektedir: “(Birbirlerine gizlice) dediler ki: ‘Gerçekten işte bu ikisi elbette iki büyücüdür ki, sihirleriyle sizi toprağınızdan çıkarmayı ve sizin o en üstün yolunuzu gidermeyi (, böylece Firavun’u ilâh edinme davanızı ortadan kaldırmayı) arzulamaktadırlar.’”⁴²⁶ Mealde, âyet-i kerîmedeki (إِنَّ الْمُؤَكَّدَةَ) muhffef formu (إِنَّ الْخَفِيفَةَ)’ye karşılık, ‘gerçekten’ kelimesi, lâmu’l-fârika edatının tekit anlamına karşılık da pekiştirme ifâde eden ‘elbette’ kelimesi bulunmaktadır.⁴²⁷

⁴²⁸{إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ} ve ⁴²⁹{وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ} âyet-i kerîmelerinde de (إِنَّ) ibâreleri, isimlerin başında bulunmaktadır. Fakat, bu âyetlerdeki (إِنَّ) maddeleri, ancak kıraat farklılığı ile (إِنَّ الْخَفِيفَةَ) olarak değerlendirilmektedir. Âyet-i kerîmelerde bulunan (لَمَّا) ibâresinin, bâzı kıraatlerde ‘mim’ harfinin şeddesiz oluşuyla, (لَمَّا) şeklinde okunmasıyla,⁴³⁰ (إِنَّ) ibâresi (إِنَّ الْخَفِيفَةَ) olarak yorumlanmakta, buna bağlı olarak da (لَمَّا) terkiplerindeki lâm edatları lâmu’l-fârika konumunda

⁴²⁵ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/639. Bu görüş çerçevesindeki diğer bir meal ise şu şekildedir: “diyorlardı ki: ‘Bu ikisi, sizi sihirleriyle yurdunuzdan sürüp çıkarmak ve sizin oluşturduğunuz ideal yaşam tarzınıza son vermek isteyen büyücülerden başkası değil!’” İslâmoğlu, *Hayat Kitâbı Kur’ân*, s.601.

⁴²⁶ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meal-i Âlîsi*, s.314. Bâzı meallerde ise, (إِنَّ) edatının (إِنَّ الْخَفِيفَةَ) olarak kabul edildiğini gösteren ifâdeler bulunmamakta; bununla berâber (إِنَّ) edatının (إِنَّ الْخَفِيفَةَ) yorumuyla meal verilmekle birlikte ne (إِنَّ) lâfzının tekit anlamını yansıtan, ne de lâmu’l-fârika’nın pekiştirme işlevine karşılık gelen bir ifâde de yer almamaktadır: “Ve şöyle dediler: ‘Bu ikisi, büyüleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve örnek dininizi ortadan kaldırmak isteyen birer büyücüdür.’” Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, 2/1100.

⁴²⁷ Âyet-i kerîmenin i’râbı hakkında verilen ve verilmeyen görüşler için bkz: el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/99-100; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 3/361-364; İbnu’l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/144-146; el-Halebî, *ed-Durru’l-Maşûn*, 5/34-36; Sâlih, *el-İ’râbu’l-Mufaşşal*, 7/115, (Müellif, yaptığı i’râbta, (إِنَّ) lâfzını (إِنَّ الْخَفِيفَةَ), lâm edatını da lâmu’l-fârika olarak değerlendirmektedir.); ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 4/692, (Müellif, yaptığı i’râbta, (إِنَّ) lâfzını (إِنَّ الْخَفِيفَةَ), lâm edatını da lâmu’l-fârika olarak değerlendirmektedir.); el-İbrâhim, *İ’râbu’l-Kur’ân*, s.315, (Müellif, yaptığı i’râbta, (إِنَّ) lâfzını (إِنَّ الْخَفِيفَةَ) olarak ele alırken; lâm edatının fârika ya da ibtidâ lâmı olduğunu belirtmektedir.).

⁴²⁸ Yâsin, 36/32.

⁴²⁹ Târik, 86/4.

⁴³⁰ el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/261-261, (Yâsin, 36/32.) ve s.3/143, (Târik, 86/4.); Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Kesf*, 2/215, (Yâsin, 36/32.) ve s.2/369, (Târik, 86/4.).

bulunmaktadırlar.⁴³¹ Bu görüşe göre, (لَمَّا) terkiplerindeki (مَا) edatları ise, mâ-i zâide olarak ele alınmaktadır.⁴³²

(إِنْ الْخَفِيفَةَ)'nin fiilin başında olduğu cümlede, haber ya da mef'ûl unsurunun başında el-lâmu'l-fârika bulunması:

Konunun girişinde de ifâde edildiği gibi; (إِنْ الْخَفِيفَةَ) gayr-i âmil bir edat olarak değerlendirilebilmesi, onun fiillerin başına da gelmesini sağlamaktadır. Bu durum, Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyet-i kerîmede görülmekte ve lâm-ı fârika bu fiillerin haberlerinin ya da mef'ûllerinin önüne bitişmektedir.⁴³³

Örnek olarak; وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَوُوفٌ رَحِيمٌ⁴³⁴ ve نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْعَافِينَ⁴³⁵ ve {أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابَ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لِعَافِينَ⁴³⁶} âyet-i kerîmelerindeki cümlelerde (إِنْ الْخَفِيفَةَ), nâkıs fiillerden (كَانَ) ve türevlerinden önce bulunmakta; lâm-ı fârika ise, bu nâkıs fiillerin haberlerinin başında gelerek, cümle başındaki (إِنْ) ibâresinin, (إِنْ النَافِيَةِ) değil, (إِنْ الْمُؤَكَّدَةِ)'nin muhaffef şekli (إِنْ الْخَفِيفَةَ) olduğunu belirtme fonksiyonu taşımaktadır.⁴³⁷

⁴³¹ Lâm edatlarının lâmu'l-fârika yorumu ile âyet-i kerîmelere şu mealler verilebilmektedir:

Yâsin, 36/32: “(Ölümlle helâk edilen toplumların) hepsi de **mutlaka** (diriltilecek) huzurumuzda toplanmış ve (hesaba çekilmek için) hazır edilmiş kimselerdir.” Ustaosmanoğlu vd., *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.441.

Târik Süresi, 86/4: “Şüphe yok ki; her nefis, vardır **mutlaka** onun üzerinde bir hâfiz.” Kaynaklarımız arasındaki meallerin hepsi (إِنْ) edatının (إِنْ النَافِيَةِ), (لَمَّا) edatının da (لَا) yorumu ile tercüme yaptıklarından, bu âyet-i kerîmenin meali tarafımızdan yapılmıştır.)

⁴³² Bu âyet-i kerîmelerin i'râbı için bkz: İbn Hâleveyh, *İ'râbu Selâsine Süre*, s.41-42, (Târik, 86/4.); İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.774-775, (Yâsin, 36/32. ve Târik, 86/4.); el-Müntecib el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 4/107, (Yâsin, 36/32.); el-Halebî, ed-Durru'l-Maşûn, 5/483, (Yâsin, 36/32.) ve s.6/506, (Târik, 86/4.); Sâlih, el-İ'râbu'l-Mufaşşal, 9/449, (Yâsin, 36/32.) ve s.12/407, (Târik, 86/4.); ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 6/323, (Yâsin, 36/32.) ve s.8/278-279, (Târik, 86/4.).

⁴³³ en-Nehhâs, (لَا لَمَّا) 'lekad'daki lâm' başlığı ile işlediği lâm türü altında, bizim şu an işlemekte olduğumuz başlık altında verilen âyet-i kerîmeleri zikrederek, bu âyet-i kerîmelerin başlarında bulunan (إِنْ) edatının yerine konabilecek ibâreye (لَا لَمَّا) demektedir. en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.148.

⁴³⁴ Bakara, 2/143.

⁴³⁵ Yusuf, 12/3.

⁴³⁶ En'âm, 6/156.

⁴³⁷ Bkz: el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.88-89.

Âyet-i kerîmenin i'râbı için bkz: Bakara, 2/143: ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/186; Yusuf, 12/3: Sâlih, el-*İ'râbu'l-Mufaşşal*, 5/265; En'âm, 6/156: el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s.149.

{وَأِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ لِتَقْتَرِي عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا⁴³⁸ (إِنْ الْخَفِيفَةَ) edatı, 438 {وَأِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا} 439 {وَأَمْ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ^{51} وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ^{52}} 439 fiillerinden⁴⁴⁰ (كَادَ) ve türevlerinden önce gelmekte, lâmu'l-fârîka ise, bu nâsîh fiillerin haberlerinin başında bulunmaktadır.⁴⁴¹

{وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِّنْ عَهْدٍ وَإِن وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ⁴⁴²} âyet-i kerîmesinde yer alan lâmu'l-fârîka ise, kendisi ile -ef'âlu'l-kulûb⁴⁴³ sınıfındaki fiillerden biri olan- âmîli (وَجَدْنَا) arasına birinci mef'ul öğesinin (أَكْثَرَهُمْ) girdiği ikinci mef'ûlün (لَفَاسِقِينَ) başında bulunmaktadır.⁴⁴⁴

1.2.4. Lâm-ı Cevâbiyye ve Lâm-ı Muvattie

Kasem lâfızları ile (لَوْ) ve (لَوْلَا) edatlarının cevap cümlelerinin başında bulunan lâm edatlarına, bu konuyu işleyen müelliflerin hemen hepsi 'cevap lâmi' ya da 'cevâbiyye lâmi' adını verirken; ez-Zerkeşî, (لَوْ) ve (لَوْلَا) edatlarının cevaplarında bulunan lâm edatlarına ayrı ayrı isimlendirmede bulunmaktadır. (لَوْ)'in cevap cümlesinin başında bulunan lâm edatı için 'mesbûka (المسبوقة)' terimini kullanan ez-Zerkeşî, (لَوْلَا)'nın cevap cümlesinin başında bulunan lâm edatı için ise 'müveccehe (الموجهة)' terimini kullanmaktadır.⁴⁴⁵ Kullanılan terimler farklı da olsa, bu konularda bulunan lâm edatlarının işlevleri hakkında görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

el-Lâmu'l-muvattie, diğer yaygın isimlendirmesiyle el-lâmu'l-mü'zine ise, (لَيْسَ) terkîbindeki lâm edatıdır. Bu lâm edatının tekit anlamının yanında, i'râba dâir işlevi,

⁴³⁸ İsrâ, 17/73.

⁴³⁹ Kalem, 68/51-52.

⁴⁴⁰ Türkçeye; '-e yazdı', 'az kalsın ...', 'neredeyse ...', '-mek üzere' vb. şekillerde çevrilebilen ve 'bir fiilin meydana gelişinin yaklaşmasını ifade eden yardımcı fiiller' şeklinde tanımlanan mukârebe fiilleri şunlardır: (كَادَ), (كَرَبَ), (أَوْشَكَ). Mukârebe fiilleri hakkında detaylı bilgi için bkz: es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 1/250-258.

⁴⁴¹ Bkz: en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.147; el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.89; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/657. Âyet-i kerîmenin i'râbı için bkz: İsrâ, 17/73; el-Munteceb el-Hemedânî, *el-Ferîd fi'l-Râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/292; Kalem, 68/51; el-Kaysî, *Muşkilu'l-Râbi'l-Kur'ân*, s.691.

⁴⁴² Âraf, 7/102.

⁴⁴³ Yemek, yürümek, konuşmak gibi somut eylemleri değil, bilmek, düşünmek, öğrenmek gibi soyut eylemleri ifade eden fiillere Arap dilinde 'ef'âlu'l-kulûb' denmektedir. Bu fiiller iki ana kısma ayrılmaktadır: Ef'âlu'l-yakîn (عَلِمَ - تَرَى - وَجَدَ - رَأَى الْخ.) ve ef'âlu'r-ruchân (ظَنَّ - حَسِبَ - زَعَمَ - هَبَّ). Konu hakkında detaylı bilgi için bkz: es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 2/6-25. Görüldüğü üzere, ef'âlu'l-yakîn'den biri de, yukarıdaki âyet-i kerîmede de bulunan (وَجَدَ) fiilidir.

⁴⁴⁴ el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.109.

Âyet-i kerîmenin i'râbı için bkz: ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 3/16.

⁴⁴⁵ Bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1130.

kendisinden sonra gelen cevap cümlesinin, (إِنَّ) terkîbindeki şart fonksiyonlu (إِنَّ) edatının cevâbı değil, mukadder bir kasemin⁴⁴⁶ cevâbı olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁷ Görüldüğü üzere, el-lâmu'l-muvattie, cevâp cümlesinde bulunması muhtemel bir edat alan lâmu'l-cevap ile yakın bir temas içinde bulunmaktadır.⁴⁴⁸

1.2.4.1. Kasemin Cevâbında Bulunan Lâm Edatı ve Muvattie Lâmi

Kasemin cevâbında bulunan lâm edatı, zâhir veyâ mukadder kasemin cevâbı konumundaki isim cümlesinin ve fiil cümlesinin başında bulunmaktadır. Ancak, lâm edatının başında bulunduğu cevap cümlesi, olumlu cümle olmalıdır. Başında lâmu'l-cevap bulunmayan olumlu cevap cümlelerinin başında ise, yine tekit işlevli (إِنَّ) edatı bulunmaktadır.⁴⁴⁹

{فَإِنْ عَثَرَ عَلَىٰ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَأَخْرَأْنِي يَقَوْمًا مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأُولِيَّانِ} 450 âyet-i kerîmesine bakıldığında, (فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتَيْهِمَا) cümlesindeki lâm edatının, ilgili kural gereği, lâmu'l-cevap olduğu anlaşılmaktadır: (فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ) kasem lafzıdır, (لَشَهَادَتُنَا) cümlesi, isim cümlesi olarak kasemin cevâbıdır. Doğal olarak bu cümlenin başında bulunan lâm edatı da, lâmu'l-cevap olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵¹

Lâmu'l-cevâp, Kur'ân-ı Kerîm'de, isim cümlesinin başında ya da muzâri fiilin başında bulunmasına oranla, daha sıklıkla mâzi fiilden önce gelen (قَدْ) edatının başına bitişik halde⁴⁵² gelmektedir.⁴⁵³ Örneğin; {وَالَّذِينَ وَالزَّيْتُونَ} {1} وَطُورِ سَيْنِينَ} {2} وَهَذَا الْبَلَدِ} 454 âyet-i kerîmelerinde, vâvu'l-kasem ile gerçekleşen yemin olgusunun cevâbı (لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ) {4} {لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ} fiil cümlesidir. Bu cümlede mâzi sîgadaki (خَلَقْنَا) fiilinin önündeki (قَدْ) edatına bitişen, (لَقَدْ) ibâresindeki lâm edatı, lâmu'l-cevap olmaktadır.⁴⁵⁵ {قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ أَتَرَكْنَا اللَّهَ عَالِينَ وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ} 456

⁴⁴⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Meânî'l-Kur'ân*, s.113.

⁴⁴⁷ eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.818.

⁴⁴⁸ İbn Fâris, çalışmamızın ilerleyen paragraflarında, lâmu'l-muvattie / lâmu'l-mü'zine türüne dâir örnek olarak verilen âyet-i kerîmeleri, (بابُ اللَّامِ الَّتِي تَعْقِبُ الشَّرْطَ، وَهِيَ مَفْتُوحَةٌ) başlığı altında takdim etmektedir. İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.775-776.

⁴⁴⁹ es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, 4/150.

⁴⁵⁰ Mâide, 5/107.

⁴⁵¹ Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 3/154.

⁴⁵² Cevap cümlesinin, mâzi fiil ile kurulmuş fiil cümlesi olması istendiğinde, lâmu'l-cevâp, bu mâzi fiile doğrudan bitişmemekte, mâzi fiilin başına getirilmesi zorunlu olan (قَدْ) edatının önüne gelmektedir. Bkz: es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, 4/151.

⁴⁵³ eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.818.

⁴⁵⁴ Tîn, 95/1-4.

⁴⁵⁵ İbn Hâleveyh, *Î'râbu Selâsîne Süre*, s.128-129.

âyet-i kerîmesinde de, bir diğer yemin edatı olan tâu'l-kasem ile yemin olgusu gerçekleşmekte ve yeminin cevâbı olan, mâzi fiil ile kurulu (لَقَدْ أَتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا) cümlesinin başında da lâmu'l-cevap bulunmaktadır.⁴⁵⁷ وَأَنْتَ جَلُّ بِهَذَا {1} وَلَا أُفْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ {2} وَالْوَالِدِ وَمَا وُلِدَ {3} لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ {4}

⁴⁵⁸ {4} لَقَدْ خَلَقْنَا (لَا أُفْسِمُ) fiili bulunmakta ve kasemin cevap cümlesi olan (لَقَدْ خَلَقْنَا) cümlesi yine mâzi fiil ile kurulmuş olduğundan, lâmu'l-cevap, yine (قَدْ) edatı ile birlikte gelmektedir.⁴⁵⁹ Ancak, bâzen, cevap cümlesi konumundaki mâzi fiilin başındaki (قَدْ) edatından, lâmu'l-cevap hazfedilebilmektedir: وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا {1} وَالْقَمَرِ {2} إِذَا تَلَّهَا {3} وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّهَا {4} وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا {5} وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا {6} وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا {7} وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا {8} فَالْهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوَاهَا {9} قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا {10} وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا {11}

⁴⁶⁰ {10} âyet-i kerîmelerinin dokuzuncusu olan, (قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا) cümlesi, kasemin cevap cümlesi konumunda bulunan mâzi fiil ile kurulmuş fiil cümlesidir. Fakat, bu cümlede (قَدْ) edatının başında olması gerekip, bu cümlelerin kasemin cevap cümlesi olduğunu gösterecek olan lâmu'l-cevap mahzup bulunmaktadır.⁴⁶¹

Cevap lâmu'l-kasem, kasemin cevap cümlesi konumundaki muzâri fiilin başına geldiğinde dikkat edilmesi gereken husus, bu fiilin sonuna, -şeddeli (sakîle) ya da şeddesiz (hafife)-, tekit nun'unun bitişmesinin zorunlu olduğudur.⁴⁶² وَيَجْعَلُونَ {1} لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتُرُونَ {2}

⁴⁶³ {2} âyet-i kerîmesinde, kasemin cevabı olan (لَتُسْأَلُنَّ) cümlesindeki, başında tekit işlevli lâmu'l-cevap bulunan muzâri

⁴⁵⁶ Yusuf, 12/91.

⁴⁵⁷ ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 4/35. Sâlih'in, incelenen lâm edatı için 'mahzup kasemin cevâbının başında bulunan' lâm demesi, farklı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Ona göre, (تَاللَّهِ) ibâresindeki (التاء) edatı, kasem edatı olmakla birlikte, asıl kasem ibâresi olan (أقسم) veyâ benzeri bir fiil mahzup durumda bulunmaktadır. Bkz: Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 5/369-370.

⁴⁵⁸ Beled, 90/1-4.

⁴⁵⁹ İbn Hâleveyh, a.g.e., s.87-88; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.111.

⁴⁶⁰ Şems, 91/1-10.

⁴⁶¹ İbn Hâleveyh, a.g.e., s.100; es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 4/151.

⁴⁶² es-Sâmerrâî, a.g.e., s.4/133; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni*, s.1116.

İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.775. en-Nehhâs, muzâri fiilin başında bulunan meftûh lâm edatını, diğer müelliflerden farklı bir şekilde tanımlama yoluna gitmektedir. O, şöyle demektedir: "Sonunda nûn-u tekit bulunan muzâri fiilin başındaki lâm edatı, lâmu'l-kasemdir." (Bkz: en-Nehhâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.145.) Bu tanıma göre en-Nehhâs, diğer müelliflerin lâm-u cevâbi'l-kasem adını verdikleri lâm türüne, doğrudan lâmu'l-kasem demektedir. Aynı uygulamaya er-Rummânî'de de rastlanmaktadır. Onun, lâmu'l-kasem başlığı altında verdiği örnek (وَاللَّهِ لَا تَتِينُكَ) cümlesinden anlaşılacağı üzere (Bkz: er-Rummânî, *Risâletân fi'l-Luga*, s.1.), en-Nehhâs gibi er-Rummânî'de, diğer müelliflerin lâm-u cevâbi'l-kasem adını verdikleri lâm türüne, lâmu'l-kasem demektedir.

⁴⁶³ Nahl, 16/56.

fiilin,⁴⁶⁴ ve ⁴⁶⁵ {فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا} âyet-i kerîmesinde, kasemin cevabı olan (لَنَحْشُرَنَّهُمْ) cümlesindeki, başında tekit işlevli lâmu'l-cevap bulunan muzâri fiilin,⁴⁶⁶ sonuna tekit işlevli nûn-u sakîle (şeddeli nun) bitişirken;⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ {كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَهِ لَنَنْسِفَنَّ بِالْأَنْصَابِ} âyet-i kerîmesinde, kasemin cevabı olan (لَنَنْسِفَنَّ) cümlesindeki,⁴⁶⁹ başında tekit işlevli lâmu'l-cevap bulunan muzâri fiilin⁴⁷⁰ sonuna ise, tekit işlevli nûn-u hafife (şeddesiz nun) bitişmektedir.⁴⁷¹

Bâzi âyet-i kerîmelerde, başında lâm edatı, sonunda ise nûn-u tekit bulunan muzâri fiiller bulunmakta, ancak bu muzâri fiilin cevap cümlesi olduğunu gösteren açık bir lâfız bulunmamaktadır: {لَتُبْلَوْنَ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ لَتُبْلَوْنَ فِي أَمْوَالِكُمْ وَمِنْ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ} ⁴⁷² âyet-i kerîmesinde ve {وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْفِنَهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخَفَّ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي} ⁴⁷³ âyet-i kerîmesinde, bahsedilen bu duruma dâir örnekler bulunmaktadır.⁴⁷⁴ Birinci âyet-i kerîmede yer alan (لَتُبْلَوْنَ) ve (لَتَسْمَعُنَّ) fiilleri, (والله) şeklinde takdir edilen bir yemin lâfzının cevâbı konumunda iken;⁴⁷⁵ ikinci âyet-i kerîmedeki (لَيَسْتَخْفِنَنَّ), (لَيُمَكِّنَنَّ) ve (لَيُبَدِّلَنَّ) fiilleri ise (والله) veyâ (أَقْسِمُ) gibi takdîrî bir kasem lâfzını cevap cümlesi konumunda bulunmaktadırlar.⁴⁷⁶

⁴⁶⁴ Bkz: el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.273.

⁴⁶⁵ Meryem, 19/68.

⁴⁶⁶ Bkz: ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, 4/629.

⁴⁶⁷ es-Sâme'râî, a.g.e., s.4/132-133. Bu kapsama giren diğer bir âyet-i kerîme de şudur: {وَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ} ⁴⁷² {وَأَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُولُوا مُدْبِرِينَ} (Enbiyâ, 21/57.) İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.775, (Müellif, bu âyet-i kerîmeyi (باب اللام التي تعقب القسم، وهي مفتوحة) başlığı altında vermektedir.); el-Fadîlî, *el-Lâmât*, s.111.

⁴⁶⁸ Alâk, 96/15.

⁴⁶⁹ (لَنَنْسِفَنَّ) ibâresindeki nûn-u hafife, mushafta bu şekilde yazılmaktadır. (Bkz: ed-Dervîş, a.g.e., 8/366. Bu şekilde yazılmasının sebebi hakkında bkz: el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/506); Bu ibâredeki, tekit nûn'u, Kur'ân-ı Kerîm'deki tek nûn-u hafife olmakla birlikte, kıraat farklılıkları çerçevesinde şeddeli olarak da okunmaktadır. (İbn Hâleveyh, *Î'râbu Selâsine Sûre*, s.140; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/769.)

⁴⁷⁰ Bkz: İbn Hâleveyh, a.g.e., s.140.

⁴⁷¹ eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.818.

⁴⁷² Âl-i İmrân, 3/186.

⁴⁷³ Nur, 24/55.

⁴⁷⁴ Bkz: el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.95-96.

⁴⁷⁵ Bu lâm edatlarının kasem ile alâkalı olarak lâmu'l-cevâp olduğuna dâir, âyet-i kerîmenin i'râbı için bkz: en-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, s.1/235, (en-Nehhâs, daha önce, onun bir diğer eseri Risâle fi'l-Lâmât, s.145'ten de aktardığımız gibi, bu eserinde, mezkûr âyet-i kerîmenin i'râbında da, kasemin cevâbında bulunan lâm edatı için, lâmu'l-kasem terimini kullanmaktadır.); ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 1/590. İbn Fâris, bu durumdaki lâm edatları için (... مِنَ اللَّامَاتِ الَّتِي تُشْبِهُ لَامَ الْقَسْمِ ...) ifâdesini kullanmaktadır. Bkz: İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.775.

⁴⁷⁶ Bu lâm edatlarının kasem ile alâkalı olarak lâmu'l-cevâp olduğuna dâir, âyet-i kerîmenin i'râbı için bkz: el-Munteceb, *el-Ferîd*, 3/613; ed-Dervîş, a.g.e., 5/307-308; el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'ân*, s.357.

{وَأِنْ كَلَّا لَمَا لِيَؤْفِقِيَهُمْ} Kasem lâfzının mahzûf olup, lâmu'l-cevâbın mevcut olduğu âyet-i kerîmesine,⁴⁷⁷ lâm edatının tekit anlamını göstermesi açısından şu meal verilebilmektedir: “**Şüphesiz ki** (o mümin ve kâfir olanlardan) hepsi de, **andolsun ki**; Rabbin onlara amellerini(n karşılığını) **elbette** tastamam verecektir. Gerçekten O, onların yapmakta olduğu şeyleri(n görünen-görünmeyen tüm yönlerini hakkıyla bilen bir) Habîr’dir.”⁴⁷⁹ Mealdeki, ‘şüphesiz ki’ ifâdesi, tekit edatı (إِنْ)’nin karşılığı; ‘**andolsun ki**’ ifâdesi muzmar/**mahzûf durumdaki kasem** lâfzının karşılığı; ‘**elbette**’ kelimesi ise, kasemin cevap cümlesinin başında bulunan **lâmu’l-cevâbın** karşılığı olmaktadır.

Yukarıda geçen, ⁴⁸⁰ {كَأَلَّا لَنْ لَمْ يَنْتَه لَنْسَفَعَا بِالنَّاصِيَةِ} âyet-i kerîmesi, lâmu’l-muvattie açısından değerlendirilecek olursa; (لَنْ) terkîbindeki lâm edatı, cevap cümlesi konumundaki (لَنْسَفَعَا بِالنَّاصِيَةِ) cümlesinin, şart edatı (إِنْ)’in değil, (إِنْ) edatından önce takdîr edilen bir kasem lâfzının cevâbı olduğunu bildiren ⁴⁸¹ lâmu’l-muvattie olmaktadır.⁴⁸² ⁴⁸³ {قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمَ لَنْ لَمْ تَنْتَه لِأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا} âyet-i kerîmesi,⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ {وَإِذْ تَادَن رَّبُّكُمْ لَنْ شَكَرْتُمْ لِأَزِيدَنَّكُمْ وَلَنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ} âyet-i kerîmesi,⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ {وَأِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا} âyet-i kerîmesi,⁴⁸⁸ {وَأِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا} âyet-i kerîmesi,

⁴⁷⁷ Hûd, 11/111.

⁴⁷⁸ Âyet-i kerîmedeki (إِنْ) ve (كَلَّا) ibâreleri, çeşitli kıraatlara göre farklı farklı okunmaktadır. Bu âyet-i kerîmenin i’râbında ve anlamında kısmî değişikliğe sebep olmakla birlikte, -genel görüşe göre-, (لِيَؤْفِقِيَهُمْ) ibâresinin başındaki lâm edatının, lâmu’l-cevâb olarak yorumlanması önünde bir engel oluşturmamaktadır. Bahsedilen kıraat farklılıkları ve onların neden olduğu i’râb vecihleri hakkında bkz: İbnu’l-Cevzî, *en-Neşr*, 2/218; İbn Fâris, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.777; el-Halebî, *ed-Durru’l-Maşûn*, 4/135-143; ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 3/488-489.

⁴⁷⁹ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecid ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.233.

⁴⁸⁰ Alâk, 96/15.

⁴⁸¹ Çünkü ‘kasem ve şart üslupları birbiri ardınca geldiğinde, her ikisinin de cevap istemesi, ancak tek bir cevap cümlesi bulunması sebebiyle, bu cevap cümlesi önce gelen kasem lâfzına tahsis edilmektedir.’ ed-Dervîş, a.g.e., 1/557.

⁴⁸² Bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1131; Sâlih, *el-İ’râbu’l-Mufaşşal*, 12/475.

⁴⁸³ Meryem, 29/46.

⁴⁸⁴ Bu âyet-i kerîmede cevap cümlesi, fiil cümlesidir. Lâmu’l-cevâb’ın, muzâri fiilin başında bulunması sebebiyle, aynı zamanda fiilin sonuna da, -yukarıda geçen kural gereği-, nûn-u tekit bitişmiş bulunmaktadır.

⁴⁸⁵ İbrâhim, 14/7.

⁴⁸⁶ Bu âyet-i kerîmede de cevap cümlesi, fiil cümlesi olup lâmu’l-cevâb’ın, yine muzâri fiilin başında bulunması sebebiyle, ilgili kural gereği, fiilin sonuna nûn-u tekit bitişmiş bulunmaktadır.

⁴⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/158.

⁴⁸⁸ Bu âyet-i kerîmede de cevap cümlesi, fiil-i muzâri ile kurulu fiil cümlesidir. Ancak bu cümleyi, diğer örnek âyet-i kerîmelerdeki cevap cümlelerinden ayıran husus, bu cevap cümlesinin de başında lâmu’l-cevâb bulunduğu halde, fiilin sonunda tekit nûn’unun bulunmamasıdır. Bunun sebebi, lâm edatının, doğrudan muzâri başına değil, onun mâmûlü olan (إِلَى اللَّهِ) ibâresinin başına gelmesidir. Diğer bir deyişle, lâmu’l-cevâb ile muzâri fiilin arasına başka bir unsurun girerek, bu ikisinin arasının açılmasıdır. Bkz: el-Heravî, *Kitâbu’l-Lâmât*, s.115.

{وَلَيْنُ قُتِلْتُمْ فِي} âyet-i kerîmesi⁴⁹⁰ ve {وَلَيْنُ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ} ⁴⁸⁹ ve {وَلَيْنُ قُتِلْتُمْ فِي} âyet-i kerîmesi⁴⁹² bu durumu gösteren diğer örnekler olmaktadır. Bu âyetlerde yer alan (لَيْنُ) ibârelerindeki lâm edatları da lâmu'l-muvattiedir⁴⁹³ ve tanımında verilen vazifeyi görmektedirler.⁴⁹⁴

{وَلَيْنُ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِن بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ} âyet-i kerîmesinin de başında, lâmu'l-muvattie; bunun cevâbında da lâmu'l-cevâp bulunmaktadır.⁴⁹⁶ Fakat, (لَظَلُّوا مِن بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ) şeklinde fiil cümlesi olan cevap cümlesinin, muzâri fiil ile değil de (لَظَلُّوا) olarak mâzi fiil ile kurulmuş olmasına rağmen, başında (قَدْ) olmadan, lâmu'l-cevâp gelmesinin sebebi, bu mâzi fiilin, burada, siyak-sibak sebebiyle, muzâri anlamında bulunuyor olmasıdır. Aynı şekilde, şart cümlesindeki (أَرْسَلْنَا) fiili de muzâri anlamındadır. Bu kabul çerçevesinde cevap cümlesindeki (لَظَلُّوا) mâzi fiili, (لَيَظَلُّنَّ) takdîrinde değerlendirilmektedir.⁴⁹⁷ Verilen bilgiler ekseninde, lâmu'l-muvattie ve lâmu'l-cevâp edatlarının da varlığı dikkate alınarak, âyet-i kerîmeyi, bir önceki âyet ile birlikte⁴⁹⁸ şu şekilde meallendirmek mümkün gözükmektedir: “Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak: Arzı, ölümünün ardından nasıl diriltiyor! Şüphesiz O, ölüleri de mutlaka diriltecektir. O, her şeye kadirdir. **Andolsun ki**, bir rüzgâr göndersek de onu (ekini)⁴⁹⁹ sararmış görseler, ardından **muhakkak** nankörlüğe başlarlar.”⁵⁰⁰ Görüldüğü gibi, lâmu'l-muvattienin bildirdiği mahzûf kasem ifâdesi ‘**andolsun ki**’ lâfzı ile tercümede yer bulurken; lâmu'l-cevâp vâsıtası ile gelen, cümlelerin içerdiği hükmü tekit etme anlamı da ‘**muhakkak**’ kelimesi ile Türkçe’ye aktarılmaktadır.

⁴⁸⁹ Nahl, 6/126.

⁴⁹⁰ Bu âyet-i kerîmede cevap cümlesi, isim cümlesidir. Lâmu'l-cevâp, mübtedâ ögesinin başında bulunmaktadır.

⁴⁹¹ Âl-i İmrân, 3/157.

⁴⁹² Bu âyet-i kerîmede de cevap cümlesi, isim cümlesidir. Lâmu'l-cevâp, mübtedâ ögesinin başında bulunmaktadır.

⁴⁹³ en-Neḥḥâs'ın (لام لَيْنُ) başlığı altında yaptığı değerlendirmelere göre, onun, (لام لَيْنُ) ibâresinin bulunduğu her âyet-i kerîmede mukadder bir kasem lâfzının olması gerektiğine dâir genel görüşü kabul etmediği anlaşılmaktadır. en-Neḥḥâs, *Risâle fi'l-Lâmât*, s.149.

⁴⁹⁴ el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.94-95. Çeşitli âyet-i kerîmelerde bulunan (لَيْنُ) edatı ve cevâbında lâm edatı gelmesi hakkında daha fazla bilgi için bkz: el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/54-56.

⁴⁹⁵ Rum, 30/51.

⁴⁹⁶ Bkz: ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 6/68.

⁴⁹⁷ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, 4/189; İbn Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.776; el-Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, 2/308; Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal li-Kitâbillâhi'l-Mürettel*, 9/131-132.

⁴⁹⁸ Rum, 30/50: {فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ}

⁴⁹⁹ “Ayetteki ‘onu sararmış görseler’ diye meali verilen cümlede yer alan ‘onu’ manasındaki zamir, şu şekillerde tefsir edilmiştir: a) Maksat, Allah'ın rahmetinin yani yağmurun eseri olan ekin ve yeşilliktir. b) Maksat, buluttur; sararınca yağmur yağmaz.” Özek vd.; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.409.

⁵⁰⁰ Özek vd.; a.g.e., s.408-409.

mâzi fiil ile kurulu cümlelerdir ve hepsinin başında, tekit anlamlı lâmu'l-cevap yer almaktadır.⁵¹³

{وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} ⁵¹⁴ âyet-i kerîmesinde ise (لَوْ) edatının cevap cümlesindeki lâmu'l-cevap, mübtedâ konumunda bulunan,⁵¹⁵ masdar veznindeki (مَثُوبَةٌ) kelimesinin başında bulunmaktadır.⁵¹⁶ Bâzı dilciler ise, bu âyet-i kerîmede (لَا تُبَيِّنُوا) şeklinde, mâzi fiille kurulmuş bir cümle takdîrindeki cevap cümlesinin mahzûf olduğunu; (لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ) cümlesinin ise yeni başlayan bir cümle olduğunu ifâde etmektedirler.⁵¹⁷ Bu âyet-i kerîmeye, lâm edatının ‘şart ve cevap cümleleri arasındaki irtibâtı pekiştirme işlevi’⁵¹⁸ çerçevesindeki tekit anlamı ile “Eğer iman edip kendilerini kötülükten korusalardı, şüphesiz, Allah tarafından verilecek sevap daha hayırlı olacaktı. Keşke bunları anlasalardı!” meali verilebilmektedir.⁵¹⁹ Lâmu'l-cevâbın cümleye kattığı tekit anlamı, görüldüğü üzere, tercümeyle, Türkçe’de ‘pekiştirme ve kesinlik’ anlamı veren ‘şüphesiz’ kelimesi ile yansıtılmaktadır.

1.2.4.3. Şart işlevli (لَوْ) edatının cevâbında bulunan lâm edatı

(لَوْ) edatının cevap cümlesinde bulunan lâm edatı da, başında (لَوْ) bulunan cümlede olduğu gibi, şart ve cevap cümleleri arasındaki bağlantıyı sağlamlaştırma ve kendisine bitiştiği fiilin içerdiği hükmü tekit etme işlevine sâhip olmaktadır.⁵²⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de, (لَوْ) edatının cevap cümlelerinin -sâdece bir cümle hâriç-, tamâmı olumlu cümle olup, bu cümlelerin bütünü de mâzî fiil ile kurulmuş ve hepsinin başına da lâmu'l-cevap gelmiş bulunmaktadır.⁵²¹ Bununla beraber, (لَوْ) edatının her olumlu cevap cümlesinde lâmu'l-cevâp bulunma zorunluluğu da bulunmamaktadır.⁵²²

⁵¹³ el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.101; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1130; es-Suyûfî, *el-İtkân*, 1/534; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.112.

⁵¹⁴ Bakara, 2/103.

⁵¹⁵ el-Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, 1/86.

⁵¹⁶ eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.819.

⁵¹⁷ Bkz: el-Ahfeş el-Evsat, *Meânî'l-Kur'ân*, s.107-108. Âyet-i kerîmenin i'râbı hakkındaki görüş ayrılıkları için bkz: İbrâhim Muhammed es-Safâkusî, (ö.742), *el-Mucîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Tahkîk: Mûsa Muhammed Zenîn, 1. Baskı, Külliyyetu'l-Da'veti'l-İslâmiyye ve Lecnetu'l-Hıfâz alâ't-Turâsi'l-İslâmî Yayınları, Trablus, 1992, s.367; Idîme, *Dirâsât fi Üslûbi'l-Kur'ân*, s.2/643.

⁵¹⁸ es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, 4/79; eş-Şerîf, a.g.e., s.819.

⁵¹⁹ Özek vd.; Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s.15. Şu meal ise, lâm edatının anlamını yansıtılmaktadır: “Eğer onlar îman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı, Allah katında kazanacakları sevap kendileri için daha hayırlı olacaktı. Keşke bilselerdi” Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, s.15.

⁵²⁰ eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.819.

⁵²¹ Idîme, *Dirâsât fi Üslûbi'l-Kur'ân*, 2/683.

⁵²² Bkz: eş-Şerîf, a.g.e., s.954.

{فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ} ⁵²³

âyete-i kerîmesindeki (لَوْلَا) edatının cevâbı konumunda olmakta, bu sebeple (فَسَدَتِ) mâzi fiilinin başına lâmu'l-cevap bitişmiş bulunmakta; ⁵²⁴

{أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا} ⁵²⁵

kerîmesindeki (لَوْلَا) edatının cevâbı konumunda olmakta, bu sebeple (اتَّبَعْتُمُ) mâzi fiilinin başına lâmu'l-cevap bitişmiş bulunmakta; ⁵²⁶

{قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بَعِزٌّ} ⁵²⁷

âyete-i kerîmesindeki (لَوْلَا) edatının cevâbı konumunda olmakta, bu sebeple (رَجَمْنَاكَ) mâzi fiilinin başına lâmu'l-cevap bitişmiş bulunmakta; ⁵²⁸

{وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْضَةٌ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ} ⁵²⁹

âyete-i kerîmesindeki (لَوْلَا) edatının cevâbı konumunda olmakta, bu sebeple (جَاءَهُمْ) mâzi fiilinin başına lâmu'l-cevap bitişmiş bulunmakta; ⁵³⁰

{كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرْآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَوْ نَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ الْقَوْلِ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ} ⁵³¹

âyete-i kerîmesindeki (لَوْلَا) edatının cevâbı konumunda olmakta, bu sebeple (كُنَّا) mâzi fiilinin başına lâmu'l-cevap bitişmiş bulunmakta; ⁵³² ve cevap cümlelerinin tamâmı olumlu cümle formunda gelmektedir. ⁵³³

{لَوْلَا أَنْ تَبْتَئْنَاكَ لَفَدَّتْ تَرَكُّنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا} ⁵³⁴

âyete-i kerîmesinde de (لَوْلَا) edatının cevâp cümlesi olumlu-mâzi fiil cümlesi olmakla birlikte, bu âyete-i kerîme, cevap cümlesindeki mâzi fiil ile lâmu'l-cevap arasında (فَدَّتْ) edatının geldiği ⁵³⁵ tek örnek

⁵²³ Bakara, 2/251.

⁵²⁴ Âyete-i kerîmenin i'râbı için bkz: Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 1/346.

⁵²⁵ Nisâ, 4/83.

⁵²⁶ Âyete-i kerîmenin i'râbı için bkz: ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 2/73.

⁵²⁷ Hûd, 11/91.

⁵²⁸ Âyete-i kerîmenin i'râbı için bkz: el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'ân*, s.232.

⁵²⁹ Ankebût, 29/53.

⁵³⁰ Âyete-i kerîmenin i'râbı için bkz: Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 9/62.

⁵³¹ Sebe, 34/31.

⁵³² Âyete-i kerîmenin i'râbı için bkz: ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 6/240.

⁵³³ el-Heravî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s.104-105; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/534; el-Fađîlî, *el-Lâmât*, s.112; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.819; Idîme, *Dirâsât*, 2/683; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.31.

⁵³⁴ İsrâ, 17/74.

⁵³⁵ Âyete-i kerîmenin i'râbı için bkz: el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.289.

olarak Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmaktadır.⁵³⁶ Bir önceki âyet ile berâber⁵³⁷ bu âyet-i kerîmeye, -aynı zamanda bu başlığa dâir bir numûne olması adına-, lâm edatının ihtivâ ettiği tekit anlamı ile birlikte şu meali verilebilmektedir: “Müşrikler, sana vahyettiğimizden başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için seni, nerdeyse, sana vahyettiğimizden saptıracaklar ve ancak o takdirde seni candan dost kabul edeceklerdi. Eğer seni sebatkâr kılmısaydık, gerçekten, nerdeyse onlara birazcık meyledecektin.”⁵³⁸

1.2.5. Lâm-ı Bu'd

Ulûmu'l-Kur'ân sahasının kadim müelliflerinden ez-Zerkeşî, eserinin 'âmil olmayan lâmlar' kısmında, “bâzı ism-i işâretlerin ve mekân zarflarının yapısına girip tekit anlamı katan 'lâmu'l-bu'd (لام البُعد)' türünü” (والدالّة على البُعد الداخلة على أسماء) (الإشارة، إعلامًا بالبعد أو تأكيدًا له على الخلاف فيه herhangi bir âyet-i kerîmeyi örnek olarak sunmamaktadır.⁵³⁹ Bu sahanın diğeri bir uzmanı es-Suyûtî ise, kitabının ilgili bölümünde, gayr-i âmil lâm türlerini zikredip, her başlığı âyet-i kerîmeler ile örneklendirirken; (لام البُعد) türüne dâir bir şâhit âyet-i kerîme vermediği gibi, (لام البُعد)'dan mühmel bir lâm türü olarak, sâdece ismen de bahsetmemektedir.⁵⁴⁰

Kur'ân-ı Kerîm'deki edatları işleyen modern dönem dilcilerinden; eş-Şerîf, edatlar sözlüğünde (لام البُعد)'a ez-Zerkeşî gibi, sâdece ismen temas etmekte iken,⁵⁴¹ el-Beyyûmî ise, eserinin lâm türlerini anlattığı bölümünün 'gayr-i âmil lâm türleri' kısmında (اللام الداخلة على البعد) başlığı altında (لام البُعد) edatını müstakil bir tür olarak ele almakta ve ez-Zerkeşî'nin verdiği tanımı yineleyerek, bir âyet-i kerîmeye şâhit olarak getirmektedir.⁵⁴²

Bünyesinde (لام البُعد) bulunan bâzı kelimeler şunlardır: İsm-i işâret olan (ذلك), ism-i işâre olan (تلك), mekân zarfı olan (هناك) ve teşbih edatı olan⁵⁴³(كذلك).

⁵³⁶ Idîme, a.g.e., 2/684.

⁵³⁷ Maksadın anlaşılması, âyet-i kerîmede yer alan zamirin merciinin görülebilmesi için bir önceki âyet-i kerîmenin de görülmesi gerekmektedir: وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْخُذُكَ خَلِيلًا {İsrâ, 17/73.

⁵³⁸ Özek vd.; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.288.

⁵³⁹ Bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1130.

⁵⁴⁰ Bkz: es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/534.

⁵⁴¹ eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.814.

⁵⁴² el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.28.

⁵⁴³ (كذلك) kelimesi (الكاف) edatı ve (ذَلِكَ) ism-i işâretinden oluşan bir terkip olduğundan (Bkz: es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, 1/98.); (ذَلِكَ) için verilen örnek âyet-i kerîmelerle yetinilecek, (كذلك) lâfzını içeren âyet-i kerîmelere -lâmu'l-bu'd çerçevesinde-, ayrıca temas edilmeyecektir.

(ذَا) veyâ (هَذَا) ile (ذِهِ) veyâ (هَذِهِ) kelimeleri, yakın mesâfeli uzaklık için; (ذَلِكَ) ve (هُنَا) kelimeleri ise orta mesâfeli uzaklık için kullanılan ism-i işâretlerdir. (هُنَا) yakın mesâfedeki bir mekâna delâlet eden, (هَنَّاكَ) ise, orta mesâfedeki bir konuma delâlet eden mekân zarflarıdır. Lâmu'l-bu'd (لَامُ الْبُعْدِ); daha uzaktaki bir mesâfede bulunan varlığa işâret etmek ve daha fazla uzaktaki bir yere/konuma delâlet için, (ذَلِكَ) - (تِلْكَ) ve (هَنَّاكَ) kelimelerinin yapısına eklenen lâm türü olmaktadır.⁵⁴⁴

Örneğin; ⁵⁴⁵{₂} {الم} {1} ذَلِكُ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ } âyet-i kerîmesindeki (ذَلِكَ) ism-i işâretindeki lâm edatı, bu'd lâmı olmaktadır.⁵⁴⁶ İsm-i işâretler aslında somut varlıkları göstermek için kullanılan lâfızlar olmakla birlikte, çeşitli hedeflerle, soyut varlıklara ve anlamlara işâret etmek için de istimâl edilmektedirler.⁵⁴⁷ Bu'd lâminin, bu âyet-i kerîmede ifâde ettiği uzaklık ya da uzaklığı pekiştirme anlamı da, sözü edilen çerçevede, soyut(mânevî)/mecâzî uzaklık olarak değerlendirilmektedir. Çünkü lâmu'l-bu'd bu konumda, gözler önündeki Kur'ân-ı Kerîm'in makâmının yüksekliğinin/yüceliğinin üstünlüğüne işâret etmektedir.⁵⁴⁸

{فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا دَاقَا الشَّجَرَةَ} âyet-i kerîmesinde ve {وَمَا تَلْكَ بِبَيْمِينِكَ يَا مُوسَى} ⁵⁴⁹بَدَتْ لَهُمَا سَوْءَاتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تُلْكُمَا وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا () âyet-i kerîmesinin (تُلْكُمَا) kelimeleri (ذَلِكَ) ism-i işâretinin müennesi olup, onunla aynı anlama gelmektedirler. Bu kelimelerde bulunan lâmlar da, lâmu'l-bu'd olmakta ve ilgili ism-i işâretin uzak mesâfe için kullanılmasını sağlamaktadır.⁵⁵¹

Aslında mekâna delâlet etmek için vaz' edilen (هَنَّاكَ) kelimesi, bağlam çerçevesinde zaman zarfı olarak da gelebilmektedir.⁵⁵²

⁵⁴⁴ Bkz: es-Sâmerrâî, a.g.e., 1/84-86.

⁵⁴⁵ Bakara, 2/1-2.

⁵⁴⁶ ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, 1/38: (" ذَلِكُ " اسم إشارة في محل رفع مبتدأ، و " (اللامُ " للبعد، والكافُ للخطاب

⁵⁴⁷ es-Sâmerrâî, a.g.e., 1/82.

⁵⁴⁸ el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr fî Edevâti't-Tefsîr*, s.28.

⁵⁴⁹ Tâhâ, 20/17.

⁵⁵⁰ Âraf, 7/22.

⁵⁵¹ Tâhâ, 20/17. âyet-i kerîmesindeki (تُلْكُ) kelimesinin açılımı şu şekildedir: (" تِلْكَ " : " تِي " للإشارة، " لِي " : " تِلْكَ " للخطاب el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.313.

(" تِلْكَ " : " تِي " اسم إشارة مبني، (تُلْكُمَا) kelimesinin açılımı şu şekildedir: (" تِلْكَ " : " تِي " اسم إشارة مبني، و " الألفُ والميمُ " جاءتا على لغة ...) . Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal li-Kitâbillâhi'l-Mürettel*, 3/395-396.

⁵⁵² es-Sâmerrâî, a.g.e., 1/86.

{هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ} ⁵⁵³ âyet-i kerîmesinde, {هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا} ⁵⁵⁴ âyet-i kerîmesinde ve {وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ} ⁵⁵⁵ {هُنَالِكَ الْمُبْطُلُونَ} ⁵⁵⁵ âyet-i kerîmesinde yer alan (هُنَالِكَ) kelimelerinin bünyelerinde yer alan lâm edatları –(هُنَالِكَ) kelimeleri ister mekân zarfı ister zaman zarfı olarak yorumlansın-, bu zarfların ifâde ettikleri ‘mesâfe-mekân açısından daha uzaklık ya da zaman açısından daha uzunluk’ anlamlarını veren lâmu’l-bu’d olmaktadır. ⁵⁵⁶

⁵⁵³ Âl-i İmrân, 3/38.

⁵⁵⁴ Ahzâb, 33/11.

⁵⁵⁵ Mü’min/Gâfir, 40/78.

⁵⁵⁶ ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 1/434, (Âl-i İmrân, 3/38.); Sâlih, *el-İ’râbu’l-Mufaşşal*, 9/225, (Ahzâb, 33/11.); el-İbrâhim, *İ’râbu’l-Kur’ân*, s.476, (Mü’min, 40/78.).

2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'LÂ' EDATININ KULLANIMLARI

'Lâ' edatı, tüm kullanımları ile Kur'ân-ı Kerîm'de bin yedi yüz defa geçmektedir.⁵⁵⁷ 'Lâ' türlerinden, 'âtıfe lâ'sının Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmadığı husûsunda dилcilerce ittifak edilmekte iken,⁵⁵⁸ 'cevâbiyye' türü 'lâ' edatının Kur'ân-ı Kerîm'de bulunup bulunmadığı meselesi tartışmalıdır.⁵⁵⁹ Bunun sebebi ise, 'bâzı yemin ifâdelerinin başında bulunan lâ' edatının, cevâbiyye 'lâ'sı mı yoksa zâid 'lâ' mı olduğunun, çeşitli bakış açılarına veyâ tefsir yaklaşımlarına göre, farklılık arzemesidir.

Lâ-i zâide'nin Kur'an-ı Kerîm'de yer alıp almadığı konusundaki ihtilâf ise, 'lâ' edatının kendisinden kaynaklanmamakta, diğer zâid harflerde olduğu gibi, zâidlik/zîyâdelik meselesinin Kur'ân-ı Kerîm ile alâkası ekseninde ortaya çıkmaktadır.

2.1.KUR'ÂN-I KERÎM'DE LÂ-I NÂFİYE

'Lâ' edatı için temel/birincil anlam 'nefiy' anlamıdır. Çünkü, ister nâhiye, âtıfe ve cevâbiyye işlevindeki 'lâ' türleri, ister zâid 'lâ' türü olsun, tüm 'lâ' nevîleri, içerisinde buldukları ifâdelere, bir yönleriyle olumsuzluk anlamı katmaktadırlar.⁵⁶⁰

Nâfiye 'lâ'sı, Kur'ân-ı Kerîm'deki türleri açısından incelenirken, çalışmamızın birinci bölümündeki başlıklandırmalar, sırasıyla tâkip edilmeyecek, yeri geldiğinde farklı başlıklandırmalara gidilecektir. Bunun bir nedeni, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin, nahvî bakış açısıyla yâni i'râb temelli, ele alındıklarında farklı ihtimallere/yorumlara açık olmalarıdır. Örneğin, 'lâ-i nâfiye li'l-vahde/ 'leyse'ye benzeyen 'lâ' edatının, hem husûsî/kısmî, hem de 'lâ-i nâfiye li'l-cins' edatı gibi umûmî olumsuzluk ifâde edebilmesi⁵⁶¹ bu husûsun bir göstergesi olmaktadır. Diğer bir neden ise, nahiv ve belâğat açısından çeşitli alt türlere ayrılabilen edatların, her maddesine dâir Kur'ân-ı Kerîm'de örnek bir âyet-i kerîme bulunmaması durumudur.

Bu gibi sebeplerle, 'Kur'ân-ı Kerîm'de lâ-i nâfiye' ana başlığı altında, isim cümleleri üzerinde âmil olan 'lâ-i nâfiye li'l-cins' ile 'lâ-i nâfiye li'l-vahde' edatları tek bir başlık altında değerlendirilecek ve örneklendirilecek; ayrıca bu 'lâ' türlerinin âtıl/gayr-i âmil oldukları bâzı durumlara dâir misaller getirilecektir. Ancak ilgili başlıklar altında, hem anlama dayalı hem de salt gramere dayalı bâzı taksimlere

⁵⁵⁷ A'mâyire – es-Seyyid, *Mu'cemu'l-Edevât ve'd-Damâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.438.

⁵⁵⁸ es-Suyûfî, *el-İtkân*, 1/535; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.55; İdîme, *Dirâsât* s.2/569; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.887.

⁵⁵⁹ Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.382.

⁵⁶⁰ Bkz: eş-Şerîf, a.y.

⁵⁶¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1138; el-Beyyûmî, a.y.; eş-Şerîf, a.g.e., s.888.

girilecektir. ‘Lâ-i nâfiye’ ana başlığa altında, ikinci alt başlık olarak, fiil cümlelerinin başında kullanılan ‘lâ’ türüne temas edilecektir.

2.1.1. İsim Cümlelerinin Başına Gelen ‘Lâ-i Nâfiye’ Edatı

(Lâ-i Nâfiye Li'l-Cins, Lâ-i Nâfiye Li'l-Vahde, Lâ-i Âtîle ve Lâ'nın Tekrârı)

Bu alt başlık altında, iki ara başlık bulunmaktadır:

Birinci ara başlıkta, ‘lâ’ en-nâfiye li'l-cins (diğer bir isimlendirmesi ile ‘inne gibi amel eden lâ’) edatı tüm yönleriyle, Kur’ân-ı Kerîm’de sâhip olduğu anlam ve gramer boyutlarıyla incelenecektir.

İkinci ara başlıkta ise, ‘lâ’ en-nâfiye li'l-vahde, (diğer bir isimlendirmesi ile ‘leyse gibi amel eden lâ’) edatı ile berâber ‘lâ’ edatının amel etmemesi (lâ-i âtîle/gayr-i âmîle) ve ‘lâ’nın tekrârı konuları, ele alınacaktır.

2.1.1.1. Cinsi Nefyeden Lâ

‘Lâ-i nâfiye li'l-cins’ Kur’an-ı Kerîm’de sık geçen âmil edatlardan biridir.

Bu edat, anlam boyutuyla şu açılardan incelenebilmektedir:

- İfâdeye kattığı nefiy husûsiyetinin zaman boyutu îtibârıyla anlamı. Bu açıdan cinsi nefyeden ‘lâ’, etkide bulunduğu ibâreye bâzen mutlak zamanda olumsuzluk, bâzen ise, zaman zarfları gibi bâzı karînelerin varlığı ile, mukayyet zamanda olumsuzluk anlamı vermektedir.⁵⁶²

- Şart üslubunda, cevap cümlesi konumunda bulunması îtibârıyla anlamı. Bu konumda bulunan nâfiye li'l-cins işlevli ‘lâ’ edatı, ifâdedeki şart-cezâ ilişkisinden dolayı mukayyet bir olumsuzluk anlamı taşımaktadır.⁵⁶³

- Cins-i nefyeden ‘lâ’ edatının; başında bulunduğu cümlede, aynı zamanda istisna edatı (لَا)‘nın da yer alması îtibârıyla ifâdeye kattığı anlam. Bu durumdaki ‘lâ’ edatı, sâhip olduğu ‘haber’in içerdiği hükmün, isminin hiçbir ferdinde bulunmadığını’ ifâde etme işlevine ek olarak, istisna edatının da delâletiyle, ‘haber’in içerdiği hükmün, müstesnâ konumundaki öğede tam ve net olarak bulunduğunu’ ifâde etmektedir.⁵⁶⁴

- Nefyeden ‘lâ’ edatının, bir fiil ile kullanılabilecekken, nâfiye li'l-cins fonksiyonuyla bir isim ile birlikte kullanılması îtibârıyla getirdiği anlam. Cinsi nefyeden ‘lâ’ ile ifâde edilen bir olumsuzluk anlamı, ilgili olumsuzluğun bir fiil ile ifâde edilmesinden daha belîğ ve daha etkilidir.⁵⁶⁵ Lâ en-nâfiye li'l-cins için sayılan bu dört

⁵⁶² Nuaym Sâlih Saîd Nuayrât, ‘Lâ’ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm (Dirâse Nahviyye Delâliyye), (Yüksek Lisans Tezi, 2007), en-Necâh Üniversitesi, Dirâsât Ulyâ Fakültesi, Nablus, Filistin, s.136.

⁵⁶³ Nuayrât, a.g.e., s.142.

⁵⁶⁴ Nuayrât, a.g.e., s.143.

⁵⁶⁵ eş-Şerîf, Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî, s.888; Idîme, Dirâsât, 2/536.

anlam boyutu, aşağıda çeşitli âyet-i kerîmeler ışığında açıklanacak ve örneklendirilecektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de lâ en-nâfiye li'l-cins edatı içeren cümleler/ifâdeler, nahiv açısından, 'lâ edatının ismi' ve 'lâ edatının haberi' ve bunların durumları açısından, şu tasnif ekseninde ele alınabilmektedir:

- 'Lâ' edatının ismi, 'muzâf' veyâ 'şebîh bi'l-muzâf' olarak, kesinlik ifade eder derecede Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmamaktadır. Sâdece bir âyet-i kerîmede, 'lâ'nın isminin 'şebîh bi'l-muzâf' olarak değerlendirilebilmesi mümkündür.⁵⁶⁶

- 'Lâ' edatının ismi, bir önceki maddede zikredilen durum dışında, bütün âyet-i kerîmelerde 'müfred' olarak gelmektedir. 'Lâ' edatının 'müfret' türündeki ismi, sayı açısından 'müfret, tesniye, cemî' şeklinde bir ayırım ile incelenebileceği gibi, bu isimlerin, iştikakları yönüyle ikinci bir şekilde de ele alınabilmektedir. Bu ikinci taksim çerçevesinde, lâ en-nâfiye li'l-cins edatının ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de 'masdar', 'ism-i fâil', 'ism-i mekân' ve 'ism-i câmid' olarak gelmektedir. Bizim çalışmamızda ise bu iki değerlendirme şekli bir arada uygulanacaktır.

- 'Lâ' edatının haberi açısından konu değerlendirilecek olursa; 'lâ'nın haberinin Kur'ân-ı Kerîmde bâzen 'mezûr' bâzen ise 'mahzûf' olduğu görülmektedir.⁵⁶⁷ Haberin 'mahzûf' olduğu durumlardan bazıları, Kur'ân-ı Kerîm dışındaki metinlerde de haberinin zikredilmediği çeşitli kalıpsal ifâdeleri içermektedir.

- 'Lâ' edatının haberinin zikredildiği konumlarda ise Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan âyet-i kerîmelerdeki 'lâ' haberlerinin hepsinin ya 'zarf' ya da 'harf-i cer ve mecrûru' şeklinde olduğu görülmektedir. Tâbiri diğerle, Kur'ân-ı Kerîm'de hiçbir yerde cinsi nefyeden 'lâ' edatının haberi 'açık isim' olarak gelmemektedir.⁵⁶⁸

- Cinsi nefyeden 'lâ' edatının âmil olması itibarıyla ifâdede tekrârına gerek olmadığı bilinen bir kuraldır. Ancak, 'lâ' edatının (لَا) gibi amel edebilmesi için gerekli şartların mevcûdiyeti durumunda, çeşitli sebeplerle tekrârı da mümkündür. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de de kendisini göstermekte ve bâzı âyet-i kerîmelerde, cinsi nefyeden 'lâ' edatı, tekrarlanmaktadır. Bâzı durumlarda ise, âtil olan 'lâ' türünün tekrârı zorunlu olmaktadır.

⁵⁶⁶ Idîme, a.y.

⁵⁶⁷ Saîd İbrâhim Sahyûd, "Delâletu't-Terkîbâtî'n-Nahviyye li-'Lâ' en-Nâfiye li'l-Cins fi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî", Mecelletu Dirâsâtî'l-Basra, Sayı:13, Yıl:2012, (59-90), s.62.

⁵⁶⁸ Idîme, a.g.e., 2/538; Nuayrât, 'Lâ' fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, s.32.

Kur'ân-ı Kerîm'de, bir kısım âyetlerde yer alan isim cümlelerinin başındaki (لا) edatı, bâzı âlimler tarafından lâ-i nâfiye li'l-cins olarak değerlendirilirken, diğer bâzı âlimler nezdinde ise lâ-i nâfiye li'l-vahde olarak kabul görmüştür. Bu edatın, bu iki türden hangisi olduğu belirleyen ana husus, ilgili ibârenin taşıdığı nefy/olumsuzluk ifâdesinin umûmî olup olmamasıdır. Olumsuzluğun umûmî olmaması, bu ibâredeki 'lâ' edatının, nâfiye li'l-vahde türüne girdiğini göstermektedir.

İsim cümleleri üzerinde genellikle âmil olan, bâzı durumlarda ise âtil/mühmel olan 'lâ' edatlarının Kur'ân-ı Kerîm ile irtibatlarına dâir bu ön bilgilendirmeden sonra, şimdi, tüm maddelerin örneklendirilmesi aşamasına geçilmektedir.

2.1.1.1.1. Nahiv Boyutu ile Cinsi Nefyeden Lâ

2.1.1.1.1.1. Cinsi Nefyeden Lâ Edatının, 'İsmi' Açısından Değerlendirilmesi

- 'Lâ' edatının isminin 'şebîh bi'l-muzâf' olması

{ وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا / يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حَجْرًا مَّحْجُورًا / وَقَدِمْنَا

إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنْثُورًا }⁵⁶⁹

“Bizimle karşılaşmayı (bir gün huzurumuza geleceklerini) ummayanlar: ‘Bize ya melekler indirilmeliydi ya da Rabbimizi görmeliydik,’ dediler. Andolsun ki onlar kendileri hakkında kibire kapılmışlar ve azgınlıkta pek ileri gitmişlerdir. (Fakat) melekleri görecekleri gün, **günahkârlara o gün hiçbir sevinç haberi yoktur** ve: ‘(Size, sevinmek) yasaktır, yasak!’ diyeceklerdir.⁵⁷⁰ Onların yaptıkları her bir (iyi) işi ele alırsınız, onu saçılmış zerreler haline getiririz (değersiz kılarız)⁵⁷¹.”⁵⁷² meâlindeki âyet-i kerîmelerde yer alan (لَا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ) cümlesindeki 'lâ', cinsi nefyeden 'lâ' edatıdır.⁵⁷³ 'Lâ' edatı, cümleye ‘bundan böyle hiçbir an ve hiçbir sevinç türünün

⁵⁶⁹ Furkan, 25/21-23.

⁵⁷⁰ Bu sözü müşriklerin kendi kendilerine söyleyip hayıflanacakları manası düşünülebileceği gibi, zamirin meleklerle gönderilmesi ve bu sözün melekler tarafından söyleneceği şeklinde anlaşılması da mümkündür. Ali Özek vd.; Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, 10. Baskı, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s.361. Ayrıca bkz: Sahyûd, “Delâletu't-Terkîbâtî'n-Nahviyye li-'Lâ' en-Nâfiye li'l-Cins fi't-Ta'biri'l-Kur'ânî”, s.76.

⁵⁷¹ Kafirlerin, misafire ikram, akrabayı ziyaret gibi güzel davranışlarının, iman etmemiş olmaları sebebiyle boşa gideceği, işe yaramaz telakki edileceği anlatılmaktadır. Özek vd.; Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s.361.

⁵⁷² Özek vd.; a.y.

⁵⁷³ el-İbrâhim, İ'râbu'l-Kur'ân s.362; eş-Şerîf, Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî, s.910.

olmadığı' anlamını katmaktadır.⁵⁷⁴ Ancak bu cümledeki 'lâ' edatının isminin, müfred olarak (بَشْرَى يَوْمِنِ) kelimesi mi, yoksa şebîh bi'l-muzâf olarak (بَشْرَى يَوْمِنِ) terkîbi mi olduğu husûsu tartışmalıdır. Sâdece (بَشْرَى) kelimesi isim kabul edildiğinde, (يَوْمِنِ) birinci haber, (لَلْمُجْرِمِينَ) ikinci haber olmaktadır. (بَشْرَى يَوْمِنِ) terkîbinin isim kabul edilmesi durumunda ise; (لَلْمُجْرِمِينَ), câr-mecrûr olarak 'lâ'nın haberi olmaktadır.⁵⁷⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de, cinsi nefyeden 'lâ' edatının isminin bu şekilde, şebîh bi'l-muzâf (ya da muzâf) olarak değerlendirilme ihtimâli olan başka bir âyet-i kerîme bulunmamaktadır.

- 'Lâ' edatının isminin 'müfred' olması

Kur'ân-ı Kerîm'de cinsi nefyeden 'lâ' edatının müfred ismi; sayı açısından da müfred olarak 'masdar', 'ism-i fâil', 'ism-i mekân' olarak gelmektedir. 'Lâ'nın müfred türündeki ismi, sayı açısından sâdece iki yerde 'cemî mükesser' olarak gelmektedir.

1) 'Lâ' edatının müfred isminin, -sayı açısından da müfred/tekil olarak 'masdar' kalıbında gelmesi

Cinsi nefyeden 'lâ' edatının müfred ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla masdar kalıbında gelmektedir.⁵⁷⁶ Çünkü masdarın nefyi, daha tekitli bir nefyidir.⁵⁷⁷ Örneğin;

{إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} ⁵⁷⁸

“Önemsiz bir menfaat karşılığında, Allah'a verdikleri ahdi ve yeminlerini bozanların âhirette **hiçbir nasipleri yoktur**. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak. Onların yüzlerine bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onların hakkı çok acı bir azaptır.”⁵⁷⁹ meâlindeki âyet-i kerîmede yer alan (لَا خَلَاقَ لَهُمْ) cümlesinde, 'lâ' edatının ismi, müfred olup, masdar kalıbındadır. (لَا خَلَاقَ لَهُمْ) demektir ki bu da yukarıda geçen mealde, tercümeyle

⁵⁷⁴ Sahyûd, “Delâletu't-Terkibâti'n-Nahviyye li-'Lâ' en-Nâfiye li'l-Cins fi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî”, s.76.

⁵⁷⁵ İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/203; el-Ukberî (ö.616), *et-Tibyân*, 2/260; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muħit*, 6/451.

⁵⁷⁶ İdîme, *Dirâsât fi Üslûbi'l-Kur'ân*, 2/544.

⁵⁷⁷ Sahyûd, a.g.m., s.65; Nuayrât, 'Lâ' fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, s.30.

⁵⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/77. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır: { لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا { وَسَعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ وَجَاءَ إِخْوَةٌ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ /وَلَمَّا جَهَرَهُمْ بِجَهَارِهِمْ قَالَ { Bakara, 2/286; { الْكَافِرِينَ } انْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِّنْ أَيْبِكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ /فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا أَتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِّنْ أَيْبِكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ } Yusuf, 12/58-61.

⁵⁷⁹ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.58.

yansıtılmıştır.⁵⁸⁰ ‘Lâ’nın ismi, müfred olması sebebiyle, nasb mahallinde, fetha üzere mebnîdir. ‘Lâ’nın haberi ise mahzuftur.⁵⁸¹

2) ‘Lâ’ edatının müfred isminin, -sayı açısından da müfred/tekil olarak- ‘ism-i fâil’ kalıbında gelmesi

{إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ / وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيِكَ الَّتِي أَخْرَجْنَاكَ أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ / أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْتَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُرِّي لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا

أَهْوَاءَهُمْ} ⁵⁸²

“Şüphesiz Allah, iman edip salih amellerde bulunanları, altından ırmaklar akan cennetlere sokar. İnkâr edenler ise, metalanırlar ve hayvanların yemesi gibi yerler; ateş, onlar için bir konaklama yeridir. Seni sürüp-çıkararak memleketinden kuvvet bakımından daha üstün nice memleketler vardı ki, biz onları yıkıma uğrattık da kendileri için hiç bir yardımcı yoktu. Şimdi Rabbinden apaçık bir belge üzerinde bulunan kimse, kötü ameli kendisine 'süslü ve çekici gösterilmiş' ve kendi heva (istek ve tutku)larına uyan kimseler gibi midir?”⁵⁸³ meâlindeki âyet-i kerîmelerde geçen (فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ) cümlesinin başındaki ‘lâ’ edatı, cinsi nefyeden ‘lâ’dır. Bu cümlede, (ناصِر) kelimesi, ism-i fâil kalıbında olarak ‘lâ’ edatının ismi, (لَهُمْ) câr-mecrûr terkîbi ise ‘lâ’ edatının haberidir.⁵⁸⁴ (فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ) cümlesi, verilen mealde, kendisinden önceki (أَهْلَكْنَاهُمْ) mâzi fiilinin devâmı olarak ‘kendileri için hiç bir yardımcı yoktu.’ şeklinde yine geçmiş zamanda olumsuzluk ifâdesi ile tercümeyle yansıtılmıştır. Ancak bu kısmın, ‘... biz onları yıkıma uğrattık/helâk oldular, gittiler; (şimdi ise) onların, kendilerini Allâh’ın azâbından kurtaracak, **hiçbir yardımcı yok.**’ şeklinde, şimdiki zaman ile çevrilmesi de

⁵⁸⁰ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, s.49; Ebû Ca'fer en-Neḥḥâs, *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/426; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 2/526.

⁵⁸¹ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal* 2/89; el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.59.

⁵⁸² Muhammed, 47/12-14. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ { بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ } مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ } Yunus, 10/107; { وَإِنْ مَا تُرَبِّئَكَ بَعْضَ الَّذِي نَعْدُهُمْ أَوْ تُتَوَفِّيَنَّاكَ فِئْتِمًا عَلَيْكَ الْبَلَاءُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ / أَوْلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي { فَآتِر، 35/2; { قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ { (الأَرْضُ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ } Ra'd, 13/40-41; { الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بَيَّاتِ اللَّهُ يَجْحَدُونَ / وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بَيَّاتِ اللَّهُ يَجْحَدُونَ / وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بَيَّاتِ اللَّهُ يَجْحَدُونَ } En'âm, 6/33-34.

⁵⁸³ Ali Bulaç, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s.508.

⁵⁸⁴ ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühü*, 7/197.

mümkündür.⁵⁸⁵

3) ‘Lâ’ edatının müfred isminin, -sayı açısından da müfred/tekil olarak- ‘ism-i mekân’ kalıbında gelmesi

{لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ / وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ}

“Allah, Peygamberini savaşa katılmayanlara izin verdiğiinden ötürü affettiği gibi, içlerinden bir kısmının kalpleri kaymaya yüz tutmuşken, o güçlük anında, Peygambere tâbi olan Muhacirlerle Ensarı da tövbeye muvaffak buyurdu ve sonra onların bu tövbelerini kabul etti. Çünkü O, onlara karşı raûfdur, rahîmdir (pek şefkatli ve pek merhametlidir). Allah, savaştan geri kalan ve haklarındaki hüküm ertelenen o üç kişinin de tövbelerini kabul buyurdu. Çünkü onlar öylesine bunaldılar ki dünya bütün genişliğine rağmen başlarına dar geldi. Vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkı. Nihayet, Allah’ın cezasından, yine Allah’ın kapısından başka sığınacak hiçbir yer olmadığını anladılar da, bundan sonra, önceki iyi hallerine dönsünler diye, Allah onları tövbeye muvaffak kıldı.”⁵⁸⁷ meâlindeki âyet-i kerîmelerde yer alan (وَزَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ) cümlesindeki (مَلْجَأٌ) kelimesi, ism-i mekân kalıbında olarak ‘lâ’ edatının ismidir⁵⁸⁸ ve müfred türünde olduğu için fetha üzere mebnîdir. ‘Lâ’nın haberi ise, bir görüşe göre mahzuftur ve takdîri (كَائِنٌ) veyâ (مَوْجُودٌ) şeklindedir;⁵⁸⁹ diğer bir görüşe göre de âyet-i kerîmedeki (مِنَ اللَّهِ) câr-mecrûr terkîbidir.⁵⁹⁰

4) ‘Lâ’ edatının müfred isminin, -sayı açısından da müfred/tekil olarak- ‘sıfat’ kalıbında gelmesi

⁵⁸⁵ Bkz: el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/347; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf* s.4/312.

⁵⁸⁶ Tevbe, 9/117-118. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَآلِهِمْ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا / وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مَقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا } Ahzâb, 33/12-13.

⁵⁸⁷ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.205.

⁵⁸⁸ Idîme, *Dirâsât*, 2/545. (وَزَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ) ifâdesinin ‘lâ-i nâfiye li’l-cins’ ekseninde anlamına dâir bkz: Sahyûd, “*Delâletu’t-Terkîbâti’n-Nahviyye li-‘Lâ’ en-Nâfiye li’l-Cins fi’t-Ta’biri’l-Kur’âni*”, s.72.

⁵⁸⁹ Sâlih, *el-Îrâbu’l-Mufaşşal*, 4/399.

⁵⁹⁰ el-Halebî, *ed-Durru’l-Maşûn*, 3/511; ed-Dervîş, *Îrâbu’l-Kur’ân*, 3/287.

{قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ / لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا

أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ} ⁵⁹¹

“Ey Muhammed! De ki: "Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da ölümüm de, alemlerin Rabbi Allah içindir. **O'nun hiçbir ortağı yoktur.** İşte ben bununla emrolundum. Ben müslümanların ilkiyim.”” ⁵⁹² meâlindeki âyet-i kerîmelerde geçen ve kendisinden öncesini tekit eden, ⁵⁹³ hal cümlesi ⁵⁹⁴ ya da sıfat cümlesi ⁵⁹⁵ konumunda değerlendirilebilen (لَا شَرِيكَ لَهُ) cümlesinde yer alan ‘lâ’ edatı, lâ-i nâfiye li'l-cinstir. ‘Lâ’nın ismi olan (شَرِيكَ) kelimesi, sıfat veznindedir; ⁵⁹⁶ ‘lâ’nın haberi ise mahzuftur. ⁵⁹⁷ ‘Lâ’, istiğrak anlamı ile âyet-i kerîmeye, ‘Allah’ın, dünyâda-âhirette, kendisine ibâdet husûsunda-yaratma ve yarattığını tedbîr husûsunda vs. hiçbir meselede ortağı olmadığı anlamını vermektedir. ⁵⁹⁸

{وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِّن مِّثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ / وَإِن نَّشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنقَدُونَ} ⁵⁹⁹

“Binmekte oldukları buna benzer şeyleri de (; kara gemileri olan develeri de) onlar için Biz yaratmışızdır. / Binmekte oldukları ona benzer şeyleri de (; Nuh Aleyhisselâm’ın gemisine benzeyen büyük-küçük gemileri de) onlar için Biz yaratmışızdır. Dileseydik (onca sağlam gemilerine rağmen) onları suyla boğardık da, kendileri için hiçbir yardımcı / hiçbir yardım / hiçbir yardım dileme (gücü dahi) olamazdı ve onlar (hiçbir şekilde) kurtarılamazlardı. .” ⁶⁰⁰ âyet-i kerîmesinde yer alan (وَإِن نَّشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ) cümlesindeki ‘lâ’ edatı, nefy-i cins ‘lâ’sı olup, ismi (صَرِيخَ) kelimesidir. ⁶⁰¹ (صَرِيخَ) kelimesinin kökü, ‘şiddetle bağırarak, feryâdı basmak, çığlık atmak, yardım istemek, imdat dilemek vb. (صَاح شَدِيدًا، اسْتَعَاثَ، امْتَدَّ) anlamlarına gelen (صَرَخَ - يَصْرُخُ) fiilidir. Bu kelimenin birinci anlamı, (صُرَاخَ) kelimesi ile birlikte (صَرَخَ) fiilinin masdarı olarak ‘yardım dileme (iğase)’dir. Ancak, aynı zamanda

⁵⁹¹ En‘âm, 6/162-163.

⁵⁹² Altuntaş - Şahin, *Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*, s.149.

⁵⁹³ Sahyûd, a.g.m., s.71.

⁵⁹⁴ ed-Dervîş, a.g.e., 2/504.

⁵⁹⁵ Sâlih, a.g.e., 3/372.

⁵⁹⁶ Idîme, a.g.e., 2/544.

⁵⁹⁷ ed-Dervîş, a.g.e., 2/504; Sâlih, a.g.e., 3/372.

⁵⁹⁸ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, 4/263.

⁵⁹⁹ Yâsin, 36/42-43.

⁶⁰⁰ Ustaosmanoğlu vd., *Kur‘ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.442.

⁶⁰¹ eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.914; el-İbrâhim, *Î‘râbu’l-Kur‘ân*, s.443; Tanç, *Kur‘ân-ı Kerîm’de Edatlar*, s.177, (Yazar, buradaki ‘lâ’ edatının bir kıraate göre ‘leyse’ işlevli olduğunu da aktarmaktadır.)

‘ezdâd’⁶⁰² dan olan (صَرِيح) kelimesinin bu masdar anlamı yanında, hem sülâsi kökün ism-i fâil veznindeki (صَارِح) kelimesine eşanlamlı olarak ‘yardım dileyen (مُسْتَعِيْث)’, hem de if’âl bâbının ism-i fâil veznindeki (مُصْرِح) kelimesine eşanlamlı olarak ‘yardım eden (مُعِيْث)’ şeklinde birbirine zıt iki anlamı daha vardır. Yine (صَرِيح) kelimesinin, (صِيَاْح) kelimesine eş anlamlı olarak ‘çığlık’ anlamı da vardır.⁶⁰³ (صَرِيح) kelimesinin bütün bu anlamları, ‘lâ-i nâfiye li’l-cins’ edatının ismi konumunda oluşu itibâriyle, yukarıda verilen mealde ‘**kendileri için hiçbir yardımcı / hiçbir yardım / hiçbir yardım dileme (gücü dahi) olamazdı**’ ifâdeleriyle tercümeyle yansıtılmıştır.⁶⁰⁴ Bu durumda ‘lâ’ edatının ismi hem sıfat hem de masdar olarak değerlendirilebilmektedir.⁶⁰⁵

⁶⁰² Arap dilinde varlığı tartışmalı olmakla berâber; hem ‘karanlık’ hem ‘aydınlık’ mânâlarına gelen (جَوْن), hem ‘gece’ hem ‘gündüz’ mânâlarına gelen (صَرِيْم) kelimeleri gibi, ‘birbirine zıt iki anlama birden sâhip olan kelimelere, ezdâd’ denmektedir. Hüseyin Tural, *Arap Dilinde Ezdad*, 1. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2011, s.9; Muharrem Çelebi, “Ezdâd” md., DİA, 12/47.

⁶⁰³ el-Cevherî, *es-Sıhâh*, s.585; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s.972; Ma’lûf, *el-Muncid fi’l-Luga ve’l-A’lâm*, s.421; el-Munazzametü’l-Arabiyye li’t-Terbiye ve’s-Sekâfe ve’l-Ulûm, *el-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Esâsi*, s.730; Cübrân Mesud, *er-Râid Mu’cem Elifbâi fi’l-Luğati ve’l-A’lâm*, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2003, s.547; Sarı, *el-Mevârid*, s.862-863.

⁶⁰⁴ Ayrıca bkz: el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/263, (‘Yardım etmek’ anlamında, ‘iğâse’ şeklinde masdar anlamı vermektedir.); Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, s.234, (‘Yardım eden’ anlamında ‘muğîs’ mânâsını vermektedir.); Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, (ö.276), *Tefsîru Ğaribi’l-Kur’ân*, Tahkik: es-Seyyid Ahmed Sakr, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, 2007, s.365, (‘Yardım eden’ anlamında ‘muğîs’ mânâsını vermektedir.); ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 4/288, (‘Yardım eden’ anlamında ‘muğîs’ mânâsını vermektedir.); en-Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 2/455, (‘Lâ’nın isminin merfû konumda olduğunu söylemektedir.); ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/18, (Hem ‘yardım eden’ anlamında ‘muğîs’ mânâsını; hem de ‘yardım etmek’ anlamında, ‘iğâse’ şeklinde masdar anlamını vermektedir.); İbnu’l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/296, (Âyet-i kerîmede ‘lâ’ edatının tekrarlanması sebebiyle, ‘sarîh’ kelimesinin merfû konumda olduğunu söylemektedir.); el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/343, (Cumhûrun, ‘sarîh’ kelimesini ‘fetha’ ile okuduğunu söylemekte, bu durumda, sonraki cümlelerin ‘istînâfi cümle’ olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında, ‘sarîh’ kelimesini, merfû olarak ‘tenvin’ ile okuyan kıraatin de bulunduğunu eklemektedir.); Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muhît*, 7/324, (‘Sarîh’ kelimesinin hem ‘yardım eden’ anlamında ‘muğîs’ mânâsına, hem de ‘yardım isteyen’ anlamında ‘müsteğîs’ mânâsına geldiğini belirterek, âyet-i kerîmede ‘muğîs/muîn’ anlamında olduğunu belirtmektedir.); el-Halebî, *ed-Durru’l-Maḥḥûn*, 5/486, (‘Sarîh’ kelimesinin hem ‘yardım eden’ anlamında ‘muğîs’ mânâsına, hem de ‘yardım isteyen’ anlamında ‘müsteğîs’ mânâsına geldiğini belirterek, âyet-i kerîmede ‘muğîs’ anlamında olduğunu belirtmektedir.); Sâlih, *el-İ’râbu’l-Mufaḥḥal*, 9/458, (‘Yardım eden’ anlamında ‘muğîs’ mânâsını vermektedir.); ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 6/331, (Hem ‘muğîs’, hem ‘müsteğîs’ hem de masdar olarak ‘iğâse’ anlamlarına geldiğini belirterek, âyet-i kerîmede bütün mânâların kastedildiğini ifade etmektedir.); Hasaneyn Muhammed Mahlûf, *Kelîmâtu’l-Kur’ân Tefsîr ve Beyân*, Kâhire, s.240, (‘Yardım eden’ anlamında ‘muğîs’ mânâsını vermektedir.); Sahyûd, *“Delâletü’t-Terkîbâti’n-Nahviyye li-‘Lâ’ en-Nâfiye li’l-Cins fi’t-Ta’bîri’l-Kur’âni”*, s.78, (‘Sarîh’ kelimesinin hem ‘yardım eden’ anlamında ‘muğîs’ mânâsına, hem de ‘yardım isteyen’ anlamında ‘müsteğîs’ mânâsına geldiğini belirterek, âyet-i kerîmede ‘muğîs’ anlamında olduğunu belirtmektedir.).

⁶⁰⁵ İdîme, *Dirâsât fi’l-Üslûbi’l-Kur’ân*, 2/544.

5) ‘Lâ’ edatının müfred isminin, -sayı açısından cemî/çoğul olarak- ‘cemî teksir’ vezninde gelmesi

{فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْرَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفِصِلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِّنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ} ⁶⁰⁶

“Bundan böyle eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse dinde kardeşleriniz olurlar, bilecek bir kavim için biz âyetlerimizi daha tafsıl ederiz. Ve eğer verdikleri ahidden sonra yeminlerini bozar ve dininize taarruza kalkarlarsa o küfr öncülerini hemen öldürün, çünkü onların yeminleri yoktur, ola ki vaz geçerler.”⁶⁰⁷

{حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ / لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ / فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ} ⁶⁰⁸

“Nihayet onlardan her birine ölüm gelip çattığı zaman diyecektir ki: ‘Rabbim, beni (dünyaya) geri gönder! Ta ki, yapmadığım iyilikleri yapayım.’ Bu asla olmaz bir şeydir; söylediği sadece bir söz olarak kalır ve önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir engel (kabir hayatı) vardır. Sûra üfürüldüğünde aralarında ne soy ne sop hiçbir ilişki kalmaz ve birbirleriyle görüşüp konuşamazlar.”⁶⁰⁹

Bu başlık altındaki birinci âyet-i kerîmede yer alan (أَيْمَانَ)⁶¹⁰ kelimesi yemin, ant, ahit anlamlarına gelen (يَمِين) isminin cemîsi, ikinci âyet-i kerîmede yer alan (أَنْسَاب) kelimesi ise akrabalık, nesep, soy-sop ilişkisi anlamlarına gelen (نَسَب) isminin cemîsi olup, ⁶¹¹ her iki kelime de cinsi nefyeden ‘lâ’ edatının ismi konumunda

⁶⁰⁶ Tevbe Sûresi, 9/11-12.

⁶⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 4/2461. Bu âyet-i kerîmeler için bir diğer meâl şu şekildedir: Fakat tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar, ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlara karşı savaşırırsanız) umulur ki küfre son verirler. Özek vd.; *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.187.

⁶⁰⁸ Mü’minûn, 23/99-101.

⁶⁰⁹ İşcık, *Kur’ân Meâli*, s.249. ‘Lâ-i nâfiye li’l-cins’ edatının geçtiği âyet-i kerîme için yapılan diğer meâllerden bâzıları şu şekildedir: “Sûra üflendiği zaman artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır; birbirlerini de arayıp sormazlar.”, Özek vd.; *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.347; “Sur’a üfürüldüğünde artık o gün aralarında hiç soylar yoktur. Soruşmazlar da.”, Gülle, *Kelime Anlamlı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 2/445.

⁶¹⁰ Bâzi kıraatlerde ‘emân’ kökünden türetilen bir kelime olarak (إِيمَان) şeklinde okunmaktadır. Bkz: ez-Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân*, 4/435-436; Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/500.

⁶¹¹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, s.1172 ve s.1036; Sarı, *el-Mevârid*, s.1695 ve s.1507. Ayrıca bkz: Râgıb el-İşfehânî, *Mufredât*, s.614 ve s.545;

bulunmaktadır.⁶¹² Bu iki kelime dışında Kur’ân-ı Kerîm’de, sayı açısından tesniye ya da cemî herhangi bir kelime ‘lâ’ edatının ismi olarak gelmemektedir.⁶¹³

2.1.1.1.1.2. Cinsi Nefyeden Lâ Edatının ‘Haberî’ Açısından Değerlendirilmesi

- ‘Lâ’ edatının haberinin zikri
 - a) ‘Lâ’ edatının haberinin ‘sarih isim’ olması

Müfred, tesniye ya da cemî olsun, cinsi nefyeden ‘lâ’nın haberinin sarih isim şeklindeki türüne dâir, Kur’ân-i Kerîm’de örnek bir âyet-i kerîme bulunmamaktadır. ‘Lâ’ edatının haberî Kur’ân-ı Kerîm’de ya câr-mecrûr terkîbi olarak ya da zarf olarak gelmektedir.⁶¹⁴

- b) ‘Lâ’ edatının haberinin ‘câr ve mecrurdan’ müteşekkil olması

Kur’ân-ı Kerîm’de, cinsi nefyeden ‘lâ’ edatının mezkûr haberinin câr-mecrûr terkîbi olarak gelişi, zarf olarak gelişinden daha çoktur.⁶¹⁵

{فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ
وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ} ⁶¹⁶

“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dîne çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun. **Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur.** İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”⁶¹⁷ meâlindeki âyet-i kerîmede yer alan (لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ) cümlesi; ‘lâ-i nâfiye li’l-cins’ edatından, ‘lâ’nın isminden ve ‘lâ’nın câr-mecrûrdan müteşekkil haberinden oluşmaktadır.⁶¹⁸ Bu cümlede, ‘lâ’nın haberî konumundaki (لِخَلْقِ اللَّهِ) terkîbinde yer alan (خَلَقَ) kelimesi; ‘din’, ‘firat’ ve ‘kazâ/Allah Teâlâ’nın kulları hakkındaki saâdet ve şekâvet bilgisi’ gibi anlamlarda

⁶¹² Sâlih, *el-î'râbu'l-Mufaşşal*, 4/259 ve s.7/428; ed-Dervîş, *î'râbu'l-Kur'ân*, 3/186 ve 5/229.

⁶¹³ Nuayrât, *'Lâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.30-31. Mezkûr âyet-i kerîmelerin özellikle ‘lâ-i nâfiye li’l-cins’ edatının anlamı eksenindeki açıklmaları için bkz: Sahyûd, *“Delâletu't-Terkîbâti'n-Nahviyye li-'Lâ' en-Nâfiye li'l-Cins fi't-Ta'bîri'l-Kur'âni”*, s.72 ve 75.

⁶¹⁴ eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.889; İdîme, *Dirâsât*, 2/536.

⁶¹⁵ İdîme, a.y., 2/536. Haberî mahzûf olması veyâ zarf cümlecîği olarak bulunması dışındaki tüm âyetlerde, haber, harf-i cerr ve mecrûrundan oluşmaktadır.

⁶¹⁶ Rûm, 30/30. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır: {وَلَبِئْسَ مَا لَنَا مِنْ نَدْوٍ وَآزْدَانُوا يَسْعَا / قَالَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُمْ مَنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَوَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا / وَآتِلْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا يُبَدِّلُ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا / يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ} 18/25-27; {إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا} Tâhâ, 20/108-109.

⁶¹⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, s.406. Bu âyet-i kerîme için bir diğer meâl şu şekildedir: “O halde sen yüzünü, doğruca, her türlü batıldan, Allah’ın insanların yaradılışlarına nakşettiği Din’e çevir. Allah’ın yarattığında asla değişme olmaz. İşte dosdoğru din budur, fakat insanların pek çoğu bilmezler.”, İşıcık, *Kur'an Meâl*, s.291.

⁶¹⁸ ed-Dervîş, *î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühü*, 6/55.

yorumlanmıştır.⁶¹⁹ Yine, âyet-i kerîmedeki ‘nefy’ anlamının aslında ‘nehy’ anlamı ifâde ettiği de belirtilmektedir.⁶²⁰

Kur’an-ı Kerîm’de (لَا تَبْدِيلَ) terkîbi bir yerde⁶²¹ şeklinde geçmekte; üç âyet-i kerîmede ise (لَا مُبَدَّلَ) terkîbi,⁶²² veyâ⁶²³ (لَا مُبَدَّلَ) (لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ) ve bu terkiplerin tamâmında ‘lâ’ edatı, ‘lâ-i nâfiye li’l-cins’ edatı türünde gelmektedir.⁶²⁵

c) ‘Lâ’ edatının haberinin zarf olması

{فَلَذَلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ} ⁶²⁶

“İşte bunun için sen (Habîbim onları tevhide) davet et. Emrolunduğun vech ile dosdoğru harekete sebat kıl. Onların hevâ ve heveslerine uyma ve de ki: ‘Ben Allâh’ın indirdiği her kitâba inandım. Aranızda (icrâ-yı) adâlet etmemle emrolundum. Allah, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim amel (ve hareket)lerimiz bize, sizin amel (ve hareket)leriniz de size âittir. **Bizimle sizin aranızda hiçbir husûmet yoktur.**⁶²⁷ Allah hepimizi birlikte toplayacak. Dönüş ancak O’nadır.”⁶²⁸ meâlindeki

⁶¹⁹ ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'an*, 4/185; en-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'an*, 2/361; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/464; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 7/167.

⁶²⁰ Ebû Hayyân, a.y.

⁶²¹ Yunus, 10/64.

⁶²² En'âm, 6/34.

⁶²³ En'âm, 6/115; Kehf, 18/27.

⁶²⁴ Muhammed Fuat Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2007, s.142.

⁶²⁵ Sahyûd'un verdiği 'bir âyet-i kerîmede, masdar kalıbında (لَا تَبْدِيلَ) şeklinde; dört âyet-i kerîmede ise, ism-i fâil kalıbında (لَا مُبَدَّلَ) şeklinde gelmektedir.' bilgisi yanlıştır. Bkz: Sahyûd, "Delâletu't-Terkîbâtî'n-Nahviyye li-'Lâ' en-Nâfiye li'l-Cins fi't-Ta'biri'l-Kur'an", s.65.

⁶²⁶ Şûrâ, 42/15. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ } قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ / لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ / فَإِذَا الْيَوْمُ تُجْرَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا } Mü'minûn, 23/99-101; { نَفِخْ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ } غَافِرٍ, 40/17.

⁶²⁷ Âyeti kerîmedeki, konumuzu ilgilendiren, (لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ) cümlesini Sâlih, (لَا إِرَادَ حُجَّةَ أَيْ لَا مَحَلَّ) şeklinde, (حُصُومَةٌ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ) şeklinde, (Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 10/383.); ed-Dervîş ise (لَا) şeklinde açıklamıştır, (ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'an*, 7/26.). Ayrıca bkz: ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, s.4/210.

⁶²⁸ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, s.2/867. Âyet-i kerîmede, 'lâ-i nâfiye li'l-cins' edatını içine alan ibâre için yapılan diğer bâzı mealler şunlardır: 'Birbirimiz arasında hiç tartışma yoktur.', Gülle, *Kelime Anlamlı Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 3/253; 'Artık sizinle aramızda hiç bir tartışmaya gerek kalmamıştır.', Işıcık, *Kur'an Meâli*, s.348.

âyet-i kerîmede yer alan (لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ) cümlesinin başındaki ‘lâ’ edatı, cinsi nefyeden ‘lâ’ edatıdır⁶²⁹ ve haberi zarf türündeki (بَيْنَنَا) kelimesidir.⁶³⁰

d) ‘Lâ’ edatının haberinin, câr ve mecrûru ya da zarf ihtimâlinden biri olması

{قَالَ سَأُوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ} ⁶³¹

“O: ‘Beni sudan koruyacak bir dağa sığınırım!’ dedi. Nuh ise: ‘**Bugün Allah’ın helâk emrinden koruyacak hiçbir kuvvet yoktur. Ancak O’nun merhamet ettiği kurtulur!**’ der demez, birden aralarına dalga girdi, ve oğlu boğulanlardan oldu.”⁶³² meâlindeki âyet-i kerîmesinde yer alan (قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ) cümlesinin başındaki ‘lâ’ edatı, cinsi nefyeden ‘lâ’ edatıdır.⁶³³ ‘Leyse’ye benzeyen ‘lâ’ olmasını câiz gören müellifler de bulunmaktadır.⁶³⁴

Dilciler bu edatın hem ismi hem de haberi hakkında ihtilâf etmişlerdir. Câr-mecrûrdan oluşan (مِنْ أَمْرِ) terkîbinin müteallakı olarak (عَاصِمٍ) kelimesini gösterenlere, onun fetha üzere mebnî geldiği, müteallak olması hâlinde şebîh bi’l-muzâf olmak üzere tenvinli gelmesi gerektiği söylenerek karşı çıkılmıştır. (عَاصِمٍ) kelimesinin aslında (عَاصِمًا) şeklinde iken, tahfif için tenvîninin düşürüldüğü fikri ise kabul görmemiştir. ‘Lâ’nın isminin, mef’ûlu fih konumundaki (الْيَوْمَ) zaman zarfı olduğunu (ويجوز أن يكون) ‘Lâ’nın isminin, mef’ûlu fih konumundaki (الْيَوْمَ) zaman zarfı olduğunu (ويجوز أن يكون) ifade ile iddiâ edenlere karşı da, (وَأَمَّا خَبْر "لا" فلا يجوز أن يكون "اليوم" لأن ظرف الزمان لا يكون خبرًا عن الجبّة) ifade ile cevap verilmiştir. Yine (مِنْ أَمْرِ اللَّهِ) zarfı hakkında, onun âmîlinin, (مِنْ أَمْرِ اللَّهِ) terkîbinde yer alan masdar kalıbındaki (أَمْرٍ) kelimesi olduğunu söyleyenlere, masdarın, kendisinden önceki kelime üzerine amel edemeyeceği ifâde edilmiş, bu zarfın âmîlinin mahzûf fiil

⁶²⁹ Bu ‘lâ’ edatının, tebrîe ‘lâ’sı olmasının yanında ‘leyse’ye benzeyen ‘lâ’ gibi de değerlendirilebileceği ve (حُجَّةً) kelimesinin merfû konumunda kabul edilebileceği de ifâde edilmektedir. Bkz: en-Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, 3/9.

⁶³⁰ Idîme, *Dirâsât*, 2/538.

⁶³¹ Hûd, 11/43. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { قَالُوا أَنْتَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ } أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مِنْ يَتَّى وَيَصْبِرُ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ / قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ أَنْتَرَكَ اللَّهُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتْوًا كَبِيرًا / يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حَجْرًا مَّحْجُورًا / وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا Furkan, 25/21-23.

⁶³² Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.225.

⁶³³ eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.903.

⁶³⁴ en-Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, 1/554.

olduğu belirtilmiştir. Mahzûf fiilin aynı zamanda (مِنْ أَمْرٍ) câr-mecrûrurun müteallakı olduğu da ifâde edilmiştir. Haberin, mahzûf olduğunu dile getirenlerin yanında, genel temâyül, ilgili cümlelerin şu şekilde takdîrini yapma şeklinde olmuştur: (لَا عَاصِمَ يَعْصِمُ) (اليَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ). Bu durumda, ‘lâ’ edatının haberi (من أمر) câr-mecrûru olmaktadır.⁶³⁵

- ‘Lâ’ edatının haberinin hazfi

Lâ-i nâfiye li'l-cins’in haberinin hazfi, muhataplar nezdinde bilinmesi durumunda, Temîm araplarınca vâciptir. Hicaz araplarıysa ‘lâ’ın haberini çoğu zaman hazfetmektedirler.⁶³⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de de pek çok âyet-i kerîmede ‘lâ’ın hazfedilmesine rastlanılmaktadır. Örneğin, Kur’an-ı Kerîm’den bahseden⁶³⁷ { ذَلِكَ الْكِتَابُ } رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعٌ⁶³⁸ { لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ } âyet-i kerîmesi ve kıyâmet gününden bahseden⁶³⁹ { النَّاسَ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ } âyet-i kerîmesindeki (لَا رَيْبَ) terkîbi Kur’an-ı Kerîm’de yine aynı konular etrâfında, haberi mahzûf olarak yaklaşık on beş kez tekrarlanmaktadır. Yine kelime-i tevhîd, ama asıl hâli { لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ } şeklinde veyâ lâfzatullah kelimesinin değişimi ile⁶⁴⁰ { فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ } ve { وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ }⁶⁴¹ şeklinde ya da daha farklı şekillerde yaklaşık kırk defa, hepsinde haberi mahzûf olarak gelmektedir.⁶⁴² Bu iki âyet grubu dışında, ‘lâ’ın haberinin mahzûf olduğu başka bir âyet-i kerîme örnek verilecektir:

{ قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانظُرْ إِلَى إِلْهِكَ

الَّذِي ظَلَمْتَ عَلَيْهِ عَآكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا }⁶⁴³

⁶³⁵ İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/15; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/31-32; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhtî*, 5/228; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 4/102; Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 5/179; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 3/426; el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.226.

⁶³⁶ ed-Dervîş, a.g.e., 3/426

⁶³⁷ Bakara, 2/2.

⁶³⁸ Âl-i İmrân, 3/9.

⁶³⁹ Bkz: Sahyûd, “*Delâletu't-Terkîbâtî'n-Nahviyye li-'Lâ' en-Nâfiye li'l-Cins fi't-Ta'bîri'l-Kur'âni*”, s.64-65. Bu âyetlerin nerelerde bulunduğu dâir ayrıca bkz: Nuayrât, *'Lâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.33.

⁶⁴⁰ En'âm, 6/102.

⁶⁴¹ Enbiyâ, 21/87.

⁶⁴² Bkz: Sahyûd, a.g.m., s.63-64. Bu âyetlere dâir ayrıca bkz: Nuayrât, a.g.e., s.136.

⁶⁴³ Tâhâ, 20/97. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرِكُمْ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأَصْلَبَنَكُمْ أَجْمَعِينَ / قَالُوا لَا وَلَوْ نَرَى } Şuarâ, 26/49-51; { صَبِرْ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ / إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطِيئَاتِنَا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ } Sebe, 34/51-52; { إِذْ فَرَعُوا فَلَا قُوَّةَ وَأَخَذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ / وَقَالُوا آمَنَّا بِهِ وَأَنَّى لَهُمُ التَّنَاطُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ / فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ / وَخَسَفَ الْقَمَرُ / وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ / يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُ / { (لَا ضَيْرَ) } Kıyâmet, 75/6-13. { كَلَّا لَا وَزَرَ / إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ / يُنَبِّأُ الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ } haberinin hazfi ve terkîbin âyet-i kerîmeye kattığı anlam için bkz: Ce'mât, *en-Nefy*, s.74; Sahyûd, a.g.m.,

“Mûsâ, ‘Çekil git! Artık sen hayatın boyunca (hastalanıp), Bana dokunmak yok! diyeceksin. Senin için asla kaçamayacağın bir ceza daha var. Hele şu ibadet edip durduğun ilâhına bak! Biz onu elbette yakacağız ve onu muhakkak denize savuracağız.’ dedi.”⁶⁴⁴ meâlindeki âyet-i kerîmede yer alan, kavlin mekûlu olarak mansûb konumda bulunan⁶⁴⁵ (لَا مَسَاسَ) cümlesinde ‘lâ’ edatının haberi mahzuftur.⁶⁴⁶

Ancak bu, ‘lâ’ edatının nâfiye li’l-cins edatı, (مَسَاسَ) kelimesinin de (مَاسَ) fiilinin masdarı olarak kabul edilmesi durumunda böyledir. Çünkü âyet-i kerîmedeki ‘lâ’ edatı, bâzı dilciler tarafından ‘nâhiye lâ’sı’ olarak değerlendirilmekte ve ‘lâ’dan sonra gelen (مَسَاسَ) kelimesi de (فَعَالٍ) kalıbında, mim harfinin fethalı, sondaki sin harfinin de kesralı okunmasıyla, (مَسَاسَ) isim-fiil olarak incelenmektedir. Bu durumda, ilgili ibâre doğrudan doğruya nehiy üslûbu olmaktadır. Ancak, ‘lâ’ edatını, ‘lâ-i nâfiye li’l-cins’ olarak kabul eden dilciler nezdinde de (لَا مَسَاسَ) ibâresi, nefiy sîgasında olmakla berâber, nehiy ifâde etmektedir.

Bu durumda (لَا مَسَاسَ) cümlesi, (لَا تَمَسِّنِي وَلَا أَمْسَكَ / لَا أَمْسُ وَلَا أَمْسُ) ‘siz bana dokunmayın, ben size dokunmayayım, karşılıklı birbirimize dokunmayalım’ şeklinde tercüme edilebilir ki nehiydeki bu mutlak/umûmî durumun sâdece (لَا مَسَاسَ) ibâresiyle ifâde edilmesi, yine ‘cinsi nefy’ anlamını ortaya çıkarmaktadır.⁶⁴⁷

- ‘Lâ’ edatı ile kullanılan ve haberi dâimâ mahzûf olan bâzı kalıplaşmış ifâdeler

Kur’an-ı Kerîm dışındaki klâsik metinlerde ve günümüz Arapçasında kullanılan bâzı terkipler bulunmaktadır. Bunlar, lâ-i nâfiye li’l-cins edatı içeren ve bu edatın haberinin her zaman mahzûf olduğu, (لَا بِأَسَ), (لَا شَكَ), (لَا عَزَوَ), (لَا بُدَّ), (لَا مَحَالَةَ), (لَا), (فَرَقَ), (لَا ضَيْرَ) ve (لَا جَرَمَ) terkipleri gibi birtakım kalıplaşmış ifâdelerdir.⁶⁴⁸ Bu

s.76; (لَا فَوْتَ) terkîbinin âyet-i kerîmeye kattığı anlam için bkz: Sahyûd, a.g.m, s.77; (لَا وَزَرَ) terkîbinin âyet-i kerîmeye kattığı anlam için bkz: Sahyûd, a.g.m., s.79.

⁶⁴⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, s.317. Bu âyet-i kerîme için bir diğer meâl şu şekildedir: “Haydi, dedi, defol, çünkü sana hayatta şöyle demek var, **temas yok**, hem sana bir vaîd var ki ona aslâ hulfedilmiyeceksin, o başını bekleyip durduğun ilâhına da bak, her halde biz onu yakacağız da yakacağız, sonra da kül edip onu muhakkak deryaya dökeceğiz.”, Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 5/3331.

⁶⁴⁵ el-İbrâhim, *Îrâbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.318.

⁶⁴⁶ ed-Dervîş, *Îrâbu’l-Kur’ân*, 4/718.

⁶⁴⁷ el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/105; en-Neḥḥâs, *Îrâbu’l-Kur’ân*, 2/195; ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 3/82; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/192; Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥît*, 6/255-256; el-Halebî, *ed-Durru’l-Maşûn*, 5/50-51; Sâlih, *el-Îrâbu’l-Mufaşşal*, 7/148; Sahyûd, “*Delâletu’t-Terkibâti’n-Nahviyye li-‘Lâ’ en-Nâfiyye li’l-Cins fi’t-Ta’biri’l-Kur’âni’*”, s.75.

⁶⁴⁸ Günday - Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, s.591-592.

kalıplardan Kur'ân-ı Kerîm'de de bulunanlardan biri (لا ضَيْرَ) ifâdesi,⁶⁴⁹ diğeri ise (لا جَرَمَ) ifâdesidir. (لا ضَيْرَ) ifâdesini içeren âyet-i kerîmeye dipnotta işâret etmekle yetinilerek, burada (لا جَرَمَ) kalıbının Kur'ân-ı Kerîm'le irtibâtı noktasında bâzı bilgiler verilecektir.

(لا مَحَالَةَ), (لا شَكَّ), (حَقًّا) (elbette, kesinlikle, gerçekten, şüphesiz, çâresiz) anlamlarına gelen⁶⁵⁰ (لا جَرَمَ) ifâdesi, Kur'ân-ı Kerîm'de beş yerde bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla, Hûd Sûresi 22. âyet-i kerîme; Nahl Sûresi'nin 23, 62 ve 109. âyet-i kerîmeleri ile Ğâfir Sûresi'nin 43. âyet-i kerîmesidir.⁶⁵¹ Bu âyet-i kerîmelerin tamâmında, (لا جَرَمَ) ifâdesinden hemen sonra ismi ve haberiyle berâber (أَنَّ) edatı gelmekte ve âyetlerin konusu inkârcılara yönelik çeşitli hitapları içermektedir.⁶⁵²

Bu kalıp için, şu âyet-i kerîmeyi örnek olarak vermek istiyoruz;

{وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ / تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ / لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنْ مَرَدَّنَا إِلَى اللَّهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ}

“Değerli halkım! Nedir bu başıma gelen? Ben sizi kurtuluşa dâvet ederken, siz tutup beni ateşe çağırıyorsunuz! Çünkü benim, Allah'ı inkâr etmemi ve O'nun ortağı olduğuna dair hiçbir bilgim olmayan şeyleri, Kendisine ortak koşmamı teklif ediyorsunuz. Ben ise sizi (üstün kudret sahibi ve mağfireti pek bol olan) o Azîz ve Gaffâr'ın yoluna dâvet ediyorum. **Hiç şüphe yok** ki sizin beni tapmaya dâvet ettiğiniz putların, ne dünyada, ne de âhirette, asla kendilerine ibadete dâvet yetkileri yoktur. Şu kesin ki: hepimizin dönüp varacağı yer Allah'ın huzurudur ve haddi aşanlar cehennemi boylayacaklardır.”⁶⁵⁴ meâlindeki âyet-i kerîmelerde geçen (لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ)

⁶⁴⁹ Tanç, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edatlar*, s.176.

⁶⁵⁰ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muşkili'l-Kur'ân*, s.293; İbn Kuteybe, *Tefsîru Ğaribi'l-Kur'ân*, s.202; el-Cevherî, *es-Sihâh*, s.168-169; Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye, s.118; *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Mahlûf, *Kelimâtu'l-Kur'ân*, s.260; Sarı, *el-Mevârid*, s.213. (لا جَرَمَ)'nin tüm anlamları için ayrıca bkz: el-İşfehânî, *Mufredât*, s.103-104; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 3/402-403.

⁶⁵¹ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.204.

⁶⁵² es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.537; Nuayrât, *'Lâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.37.

⁶⁵³ Mü'min/Ğâfir, 40/41-43.

⁶⁵⁴ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.471.

(لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ) cümlesinde yer alan (لَا جَرَمَ) terkibinde, (جَرَمَ) kelimesi ‘lâ’nın ismi olup, ‘lâ’nın haberi mahzûf durumdadır.⁶⁵⁵

2.1.1.1.2. Anlam Boyutu İle Cinsi Nefyeden Lâ

2.1.1.1.2.1. ‘Lâ’ edatının zaman yönüyle ifâde ettiği olumsuzluk

1) ‘Lâ’ edatının ‘mutlak zaman’lı olumsuzluk ifâde etmesi

Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok âyet-i kerîmede, cins-i nefyeden ‘lâ’ edatının getirdiği olumsuzluk, vaz’ amacına da uygun olarak, umûmîdir ve zamanla, mekânla ya da herhangi bir şartla kayıtlı değildir. Örneğin, ‘Kitap’ta asla hiçbir şüphenin olmadığını’, ‘ibâdetlerin, hayâtın ve ölümün, hiçbir işinde hiçbir ortağı olmayan Allah’a tahsis edilmesi gerektiğini’ ve ‘kıyâmetin geleceğinde en küçük bir şek ve şüphenin bulunmadığını’ bildiren âyet-i kerîmelerdeki ‘lâ’ edatları, tüm zamanları kapsayan bir olumsuzluk ifâde etmektedirler. Yine,

{لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ

بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} ⁶⁵⁶

“O (İslâm) dîn(ine giriş)de hiçbir zorlama yoktur! Gerçekten (ortaya çıkan

bunca delillerden sonra,) o doğruluk(tan ibâret olan îman), o (eğrilikle eşdeğer olan kâfirlik)ten (seçilerek) belirgin hâle gelmiştir. Artık her kim o tâğutları (; şeytanı ve putları) inkâr eder de, Allah’a inanırsa; işte o, kendisi için hiçbir kopma (söz konusu) olmayan o en sağlam kulpa kesinlikle sıkıca tutunmuştur. Allah (bâtılı reddedip, kelime-i şehâdet getirenleri çok iyi duyan bir) Semî’dir; (kalplerdeki inançlar dâhil herşeyi lâyıkıyla bilen bir) Alîm’dir.”⁶⁵⁷ meâlindeki âyet-i kerîmede yer alan ve sırasıyla (İslâm dînine girişde hiçbir zorlama yoktur) ve (kendisi için hiçbir kopma söz konusu olmayan o en sağlam kulp) şeklinde tercümeyle yansıtılan (لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ) ve (الْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا) ifâdelerindeki ‘lâ’ edatlarının olumsuzluk anlamları da, tüm

⁶⁵⁵ Bkz: Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 10/271; el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.472. (لَا جَرَمَ) kalıbını içeren âyet-i kerîmelerin lâfızlarının birbirleriyle kıyaslanarak incelenmesi için bkz: Sahyûd, “*Delâletu't-Terkîbâtî'n-Nahviyye li-'Lâ' en-Nâfiye li'l-Cins fi't-Ta'bîri'l-Kur'âni*”, s.65-66.

⁶⁵⁶ Bakara, 2/256. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ وَكَذَلِكَ أُعْذِرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَزَّعُونَ } Bakara, 2/2; { هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ } Kehf, 18/21; { بَيْنَهُمْ أَمْرُهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِم بُيُوتًا رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا } En'âm, 6/162-163.

⁶⁵⁷ Ustaosmanoğlu vd., *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.41. Bu âyet-i kerîme için bir diğer meâl şu şekildedir: “Dinde hiç ikrâh7zorlama/baskı yoktur, gerçekten doğruluk sapıklıktan ayrılmıştır. Artık tâğûta küfredip/sırt çevirip Allah’a inanan, hakikaten, kopmayacak en sağlam kulpayapışmıştır. Allah pek iyi duyardır, pek iyi bilendir.”, Gülle, *Kelime Anamlı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 1/125.

zamanları, tüm mekânları, her durumdaki her müslüman ferdi kapsama alanına almaktadır. Diğer bir deyişle, âyet-i kerîme ile, ‘kimsenin, bir dîni kabul ve tercihe asla zorlanamayacağı’ hükmünü bir an için bile ortadan kaldıran bir ruhsat olmadığı beyân edilmektedir.⁶⁵⁸

2) ‘Lâ’ edatının ‘mukayyed zaman’lı olumsuzluk ifâde etmesi

Başında cinsi nefyeden ‘lâ’ edatı bulunan bir cümlede, aynı zamanda bir zaman zarfı bulunması veyâ bu ‘lâ’ edatının getireceği umûmî olumsuzluğu kısıtlayıcı başka bir faktörün bulunması durumunda, cinsi nefyeden ‘lâ’ edatı, genel bir olumsuzluk değil, çerçevesi belli, tâbir-i diğerle kayıtlı bir zamana mahsus bir olumsuzluk ifâde etmektedir. Örneğin;

{فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ كَمَا مَنَّ فِئَةٌ قَلِيلَةٌ غَابَتْ فِئَةٌ كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} ⁶⁵⁹

“Tâlût askerlerle beraber (cihad için) ayrılınca: ‘Biliniz ki Allah sizi bir ırmakla imtihan edecek. Kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç içen müstesna kim ondan içmezse bendendir,’ dedi. İçlerinden pek azı müstesna hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve iman edenler beraberce ırmağı geçince: ‘Bugün bizim Câlût’a ve askerlerine karşı koyacak hiç gücümüz yoktur,’ dediler. Allah’ın huzuruna varacaklarına inananlar: ‘Nice az sayıda bir birlik Allah’ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir,’ dediler.”⁶⁶⁰ meâlindeki âyet-i kerîmede yer alan ‘bugün’ anlamındaki (الْيَوْمَ) zaman zarfı, lâ-i nâfiye li’l-cins edatının olumsuzluk anlamını ‘hâl’e yâni şimdiki zamâna tahsis etmektedir.

Yine, yukarıda ‘lâ edatının isminin şebîh bi’l-muzâf olması’ başlığı altında tahlil edilen ⁶⁶¹ {يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا} âyet-i

⁶⁵⁸ Nuayrât, ‘Lâ’ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm, s.137-138; Ce’mât, en-Nefy, s.74; Sahyûd, a.g.m., s.70-71.

⁶⁵⁹ Bakara, 2/249. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {وَإِذْ زَيْنٌ لَهُمُ الشَّيْطَانُ} أعمالهم وقال لا غالب لكم اليوم من الناس وإني جاز لكم فلما تراءت الفتنان نكص على عقبيه وقال إني بريء منكم إن الذين يستنبرون بعهد الله وأيمانهم ثمنا قليلا} {Enfâl, 8/48; {إني أرى ما لا ترون إني أخاف الله والله شديد العقاب} {Al-i Imrân, 3/77; {أولئك لا خلاق لهم في الآخرة ولا يكلمهم الله ولا ينظر إليهم يوم القيامة ولا يزكهم ولهم عذاب أليم} {Gâfir, 40/17.

⁶⁶⁰ Özek vd.; Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s.40.

⁶⁶¹ Furkan Sûresi, 25/22.

kerîmesindeki ‘o gün’ anlamına gelen (يَوْمَئِذٍ) kelimesi de ‘lâ’ edatının olumsuzluk anlamını gelecek zaman ile kayıtlamaktadır.⁶⁶²

2.1.1.1.2.2. ‘Lâ’ edatının istisna edatı ‘إِلَّا’ ile birlikte ifâde ettiği olumsuzluk

Bu durumdaki ‘lâ’ edatı, sâhip olduğu ‘haber’in içerdiği hükmün, isminin hiçbir ferinde bulunmadığını’ ifâde etme işlevine ek olarak, istisna edatının da delâletiyile, ‘haber’in içerdiği hükmün, müstesnâ konumundaki ögede tam ve net olarak bulunduğunu’ ifâde etmektedir.

{وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِئْتَةً وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} ⁶⁶³

“Fitne(den eser) kalmayınca, din de (şunun bunun değil) yalnız Allâh’ın (dîni diye tanıtılmış) oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse artık zâlimlerden başkasına hiçbir husumet yoktur.”⁶⁶⁴ meâlindeki ve

{لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّن نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَن يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا} ⁶⁶⁵

“Bir sadaka vermeyi, yahut iyilik yapmayı, yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur. Kim bunları sırf Allah’ın rızasını kazanmak için yaparsa, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.”⁶⁶⁶ meâlindeki âyet-i kerîmeler, ‘lâ-i nâfiye li’l-cins’ edatının getirdiği olumsuzluk anlamının ‘istisnâ edatı’ ile tahsis edildiğini gösteren şâhitlerden bâzıları olmaktadır. Genel kural olarak, ‘lâ’nın, istisna edatından sonra gelen haberine, ameli iptal olmakla birlikte, bâzı dilciler, bu durumdaki ‘haber’e de ‘lâ’ edatını amel ettirmişlerdir.⁶⁶⁷

2.1.1.1.2.3. ‘Lâ’ edatının, şart üslûbunun cevap cümlesi konumunda ifâde ettiği olumsuzluk

‘Lâ’ edatı, şart üslûbunda, cevap cümlesinde konumundaki isim cümlesinin başında bulunuyorsa, ifâde edeceği olumsuzluk, şart cümlesi konumunda bulunan fiilin meydana gelişine bağlı olmaktadır. Örneğin;

⁶⁶² Nuayrât, ‘Lâ’ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm, s.139-140.

⁶⁶³ Bakara, 2/193.

⁶⁶⁴ Çantay, Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 1/53.

⁶⁶⁵ Nisâ, 4/114.

⁶⁶⁶ Altuntaş - Şahin, Kur’ân-ı Kerîm Meâli, s.96.

⁶⁶⁷ Idîme, Dirâsât fi Üslûbi’l-Kur’ân, 2/545.

{إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} ⁶⁶⁸

“O (Allah) size sadece murdar olmuş hayvanı, kanı domuz etini ve bir de ihlâl yapılarak=yüksek sesle putların adları anılarak Allah’tan başkası adına kesilenleri haram kılmıştır. **Ama kim mecbur kalırsa, başkası saldırmadan ve sınırı aşmadan (bunlardan yemesinde) kendine hiçbir günah yoktur.** Kuşkusuz Allah çok affedici, çok merhametlidir.”⁶⁶⁹ meâlindeki âyet-i kerîmede, ‘ilgili kişiye hiçbir günah terettüp etmemesi’ şart cümlesindeki (اضْطُرَّ) fiilinin husûlüne bağlanmış durumdadır. Buna göre, ‘şart’ gerçekleşmediğinde, cevap cümlesinin başındaki ‘lâ edatı küllî bir olumsuzluk anlamına sâhip olamayacaktır.⁶⁷⁰

2.1.1.1.2.4. ‘Lâ’ Edatının İfade Ettiği Etkili Olumsuzluk

‘Lâ’ edatının, ismin başında bulunarak gerçekleştirdiği cinsi nefyetme işlevinin, fiilin başında bulunmasıyla gerçekleştirdiği nefyetme işlevine kıyasla, ifâde ettiği olumsuzluk

Arap dili mantığına göre, bir masdarı olumsuz kılmak, aynı masdarın fiilini olumsuz kılmaya nazaran daha vurgulu olmaktadır. Meselâ bu durum

{فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ} ⁶⁷¹

“Artık her kim, bir mü’min olarak, sâlih amellerden birini yaparsa, **onun çabasına karşı hiç bir nankörlük yoktur / onun gayretini asla inkâr yoktur.** Hiç şüphe yok ki biz, o ameli/gayreti, sahibinin menfaati için kaydetmekteyiz.”⁶⁷² meâlindeki âyet-i kerîmede kendini göstermektedir. Çünkü, âyet-i kerîmede, ‘iyiliğe asla nankörlükle muâmele edilmeyeceği’ husûsu, fiilin olumsuz yapıldığı (فَلَا يُكْفَرُ لِسَعْيِهِ) cümlesi

⁶⁶⁸ Bakara, 2/173.

⁶⁶⁹ Gülle, *Kelime Anlamlı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 1/77.

⁶⁷⁰ Nuayrât, *‘Lâ’ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.142.

⁶⁷¹ Enbiyâ, 21/94.

⁶⁷² Bu meal tarafımızdan verilmiştir. Âyet-i kerîme için verilen diğer meâllerden bâzıları şunlardır: “İmdi her kim mü’min olarak salihattan bir amel işlese **onun sa'yine küfran yok** ve her halde biz onun hesabına yazarız”, Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, s.5/3369; “Kim mümin olarak iyiliklerden bir iş işlese **hiçbir vakit çalışmasına nankörlük yapılmaz.** Gerçekten biz onun için yazanlarızdır.”, Gülle, *Kelime Anlamlı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, s.2/390; “Bu durumda her kim mümin olarak iyi davranışlar yaparsa onun çabasını görmezlikten gelmek olmaz. Zira biz onu yazmaktayız.”, Özek vd.; *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.329; “Bu durumda artık kim mümin olarak yararlı işler yaparsa onun gayretleri inkâr edilmez, yaptıkları makbul olur. Biz bütün gayretlerini onun hesabına yazıp geçirmekteyiz.”, Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.329.

şeklinde değil, masdarın olumsuz yapıldığı (فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ) cümlesi ile ifâde edilmekte ve bu tarz nefy ifâdeti daha tekitli yapmaktadır.⁶⁷³

2.1.1.2. ‘Leyse’ye benzeyen ‘lâ, Lâ-i Âtile ve ‘Lâ’ edatının tekrârı

Nahiv kitaplarının büyük çoğunluğunda, ‘lâ’ edatının ‘leyse’ gibi âmel ettiğini gösteren, nesir ve şiir türünden örnekler verilirken, Kur’ân-ı Kerîm’den istişhâta⁶⁷⁴ bulunulmamıştır.⁶⁷⁵ Zîrâ, Kur’ân-ı Kerîm’in hiçbir âyet-i kerîmesi, ‘lâ’ edatının ‘leyse’ gibi amel ettiğini doğrudan doğruya göstermemektedir. Ancak, bâzı âyet-i kerîmelerin çeşitli kıraatlerdeki farklı okunuşları, ‘lâ’ edatının Kur’ân-ı Kerîm’de de ‘leyse’ gibi amel edebileceğini gösterebilmektedir.⁶⁷⁶

Bâzı âyet-i kerîmelerde ki ‘lâ’ edatları ise, isim cümlelerinin başında bulunmalarına rağmen, ne tam olarak ‘li’l-vahde’ ne de tam olarak ‘li’l-cins’ gelen ‘lâ’ türleri sınıfına girmektedir.

Bâzı âyet-i kerîmelerde ise, amel için gerekli şartlar bulunmadığından, ‘lâ’ âtil konumda bulunmakta, başında bulunduğu isim cümlesinin unsurları üzerinde amel edememekte ve tekrâr etmektedir.

‘Ameli hakkında ihtilâf edilen’ ya da ‘âmil olmaması sebebiyle tekrârlanan’ ‘lâ’ türlerini içeren bir kısım âyet-i kerîmeler şunlardır:

2.1.1.2.1. ‘Ameli hakkında ihtilâf edilen lâ’ edati

‘Ameli hakkında ihtilâf edilen lâ’ edatlarını içeren bâzı âyet-i kerîmeler:

Birinci örnek:

Kur’ân-ı Kerîm’de, içerdiği zamir ve fiilin şahıslarının değişiklik arzemesi ile berâber , yaklaşık on beş kez geçen,⁶⁷⁷

{بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ

يَحْزَنُونَ} ⁶⁷⁸

⁶⁷³ Idîme, *Dirâsât fi Üslûbi’l-Kur’ân*, 2/540.

⁶⁷⁴ “Sözlükte ‘şâhit getirmek, şâhit göstermek’ mânâsına gelen istişhâd, lûgat, sarf, nahiv ve belâğat ilimlerinde ‘bir kelimenin veyâ bir ifâdenin lâfız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek’ anlamında kullanılır. Bunun için getirilen örneğe şâhid (çoğulu şevâhid) denir. Bâzı kaynaklarda istişhâd yerine ihticâc ve istidlâl terimleri de kullanılmıştır.” İsmâil Durmuş, “*İstişhâd*” md., DİA, 23/396. “Kur’ân-ı Kerîm, Arap kelâmında mevcut bütün üslûp ve tarzları ihtivâ ettiği, nakli yazı ve telâffuz olarak tevâtüre dayandığı, kısaca fasîf Arapça’yı en üstün şekilde muhafaza ettiği için bütün bilginler tarafından istişhâda birinci derecede lâıyk görülmüştür....” Mehmet Reşit Özbalıkcı, *Kur’ân ve Hadîs’in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s.67.

⁶⁷⁵ Nuayrât, *‘Lâ’ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.149.

⁶⁷⁶ Bkz: Tanç, *Kur’ân-ı Kerîm’de Edatlar*, s.176-177. {ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ} Bakara, 2/ âyet-i kerîmesindeki (رَيْبٌ) kelimesi bâzı kıraatlerde, merfû olarak (رَيْبٌ) şeklinde okunmaktadır. Bu durumda ‘lâ’ edati, ‘leyse’ gibi amel eden ‘lâ’ olarak değerlendirilebilmektedir.

⁶⁷⁷ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.304-305.

âyet-i kerîmesine, ‘lâ’ edatının farklı değerlendirilmesi ile şu şekillerde meâl verilebilmektedir.⁶⁷⁹

“Hayır, öyle değil! Kim ihsan derecesine yükselerek özünü Allah’a teslim ederse, onun mükâfatı Allah katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.”⁶⁸⁰

“Hayır öyle değil! Kim güzellik sergileyerek yüzünü Allah’a teslim ederse onun eciri/ödülü Allah katındadır. Onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyecekler.”⁶⁸¹

“Hayır, kim (taat ve amelinde) ihsan mertebesine yükselerek yüzünü (kendini) tastamam Allah’a teslim ederse işte ona Rabbi katında (amelinin) eciri (olarak cennet) vardır. Onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmazlar.”⁶⁸²

Çünkü, (خَوْفٌ) kelimesinin başındaki (لَا) edatı, ameli iptal olmuş, ancak anlamı sâbit kalan cinsi nefy ‘lâ’sı olarak düşünüldüğünde, tercümeyle ‘hiçbir’ kelimesi ile genel bir olumsuzluk anlamı yansıtılmaktadır. (خَوْفٌ) kelimesini ‘fetha’ ile (خَوْفٌ) şeklinde okuyan kıraatlerin varlığı da dikkate alındığında,⁶⁸³ tercümenin bu şekilde olması zâten kaçınılmaz olmaktadır. Ancak bu ‘lâ’ edatının, ‘leyse’ye benzeyen ‘lâ’ olup, bu âyet-i kerîmede umûmî olumsuzluk anlamı değil, ‘nefy li’l-vahde’ anlamı taşıdığı düşünüldüğünde ise tercümede ‘hiç’ veyâ ‘asla’ gibi küllî olumsuzluk bildiren kelimeler tercih edilmemektedir.

Dilcilerin büyük çoğunluğu, bu ‘lâ’ edatının ismini merfû okumanın gerekçesini şöyle açıklamaktadırlar:

(هُمْ) cümlesindeki (وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) cümlesine atfedilen (وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ) kelimesi merfû konumda bulunduğundan, mâtufun aleyh cümlesinde aynı konumda bulunan (خَوْفٌ) kelimesinin de merfû olması uygun düşmektedir. Bu meselenin gramer boyutudur. Diğer taraftan, anlam boyutu ile de (خَوْفٌ) kelimesinin başındaki ‘lâ’ edatının nâfiye li’l-cins olması uygun değildir, çünkü kastedilen olumsuzluk tüm zamanları ve tüm durumları kapsayan umûmî bir olumsuzluk değil, sâdece âhiret âlemini ilgilendiren bir olumsuzluktur. Bunun da ancak lâ-i nâfiye li’l-vahde (‘leyse’ye benzeyen ‘lâ’) edatı ile sağlanması mümkündür. Yine bu anlamın, ne nâfiye li’l-cins ne

⁶⁷⁸ Bakara, 2/112. Bu âyet-i kerîmedeki (وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) ibâresi, bâzı durumlarda zamir değişikliği ile berâber, Kur’ân-ı Kerîm’de yaklaşık olarak on beş kez geçmektedir.

⁶⁷⁹ Bu ve benzeri âyet-i kerîmeler için verilen meallerin bir diğer mukâyesesi için bkz: Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.372-373.

⁶⁸⁰ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, s.16.

⁶⁸¹ Gülle, *Kelime Anlamlı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 1/52.

⁶⁸² Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/35.

⁶⁸³ en-Neḥḥâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 1/53. Ayrıca bkz: İbnu’l-Cevzî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, 2/159.

de nâfiye li'l-vahde ile sağlanmasının şart olmadığını, 'lâ' edatının âtil olarak da bu anlamı verdiği de ifâde edilmektedir. Bu durumda (**خَوْفٌ**) kelimesi, 'lâ' edatının ismi değil, -nekira de olsa, anlamı kapsamlı olduğundan- doğrudan mübtedâ olmaktadır.⁶⁸⁴

İkinci örnek:

Hac ibâdetine dâir bazı hükümler içeren,

{الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ}

âyet-i kerîmesine, 'lâ' edatının anlamını tam olarak yansıtıp-yansıtımama ekseninde, şu iki şekilde meâl verilebilmektedir:⁶⁸⁶

“Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler! Ahiret için) azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının.”⁶⁸⁷

“Hac (ibadeti, herkes tarafından şevval ve zilkâde aylarıyla zilhiccenin ilk onu olarak) bilinen bir takım aylar(da yapılmalı)dır. O halde her kim (ihrama girerek,) onlarda haccı (kendine) farz kılsa, artık hacda cima **yapmak** / kadınların yanında cimadan bahsetmek / fuşî kelâm (ve müstehcen sözler konuşmak), **herhangi bir fâsıklık** (; sövüşme ve dövüşme gibi yasaklar işleyerek şeriat hududundan çıkış) ve (hizmetçilerle ya da yol arkadaşlarıyla) hiçbir çekişme yoktur. (Bu günahları terkedip, yerine) hayırdan her ne işlerseniz Allah onu bilir (ve ona göre sevabınızı verir.) Böylece siz (dünya ve âhiret yolculuklarına çıkmak için) azık edinin (, tevekkül ehli görüntüsü vermek için hac yoluna tedâriksiz çıkmayın)! İşte gerçekten azığın en hayırlısı takvâdır (ki o da bütün günahlardan, özellikle de insanlara yük olmaktan sakınmaktır)!”⁶⁸⁸

Fakat bizim bunun yanında dikkat çekmek istediğimiz husus, âyet-i kerîmede 'lâ' edatlarının isimleri konumundaki kelimeler üzerinde cereyân eden kıraat farklılıkları ve bu sebeple ortaya çıkan çeşitli i'râb yaklaşımlarıdır.

⁶⁸⁴ el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, s.28; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/50-51; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 1/199-200; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/93; el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.7; Ce'mât, *en-Nefy*, s.74; Tanç, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edatlar*, s.176, (Müellif, bu 'lâ' edatını, 'leyse' gibi amel eden 'lâ' olarak değerlendirmektedir.).

⁶⁸⁵ Bakara, 2/197.

⁶⁸⁶ Bu âyet-i kerîme için verilen meallerin bir diğer mukâyesesi için bkz: Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.369-370.

⁶⁸⁷ Özek vd.; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.30. Âyet-i kerîmenin meali için ayrıca bkz: Tanç, a.g.e., s.176.

⁶⁸⁸ Ustaosmanoğlu vd., *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.30.

Âyet-i kerîmedeki (فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ) ibâresi İbn Keşîr ve Ebû Â'mir kıraatlarında (فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ) şeklinde, (رَفَتْ) ve (فُسُوقَ) kelimeleri damme ve tenvin ile, (جِدَالَ) kelimesi fetha ile ve tenvinsiz olarak; diğer kıraatlerde ise (فَلَا رَفَتْ) şeklinde, (رَفَتْ), (فُسُوقَ) ve (جِدَالَ) kelimelerinin hepsi, fetha ile ve tenvinsiz olarak okunmaktadır.⁶⁸⁹

Bu fark üzerine;

Birinci kıraate dâir yapılan yorum şudur: (رَفَتْ) ve (فُسُوقَ) kelimelerinin merfû olarak damme ile okunması, başlarındaki 'lâ' edatının 'leyse'ye benzeyen 'lâ' olarak kabul edildiğini ve bu 'lâ' edatlarının haberlerinin, (فِي الْحَجِّ) şeklinde takdir edilebilen mahzûf bir kelime olduğunu göstermektedir. Bu görüşte olanlara göre, kendilerini destekleyen husus, (فَلَا رَفَتْ) ve (وَلَا فُسُوقَ) terkiplerinin (لَا تَرْفُتُوا) ve (لَا تَفْسُقُوا) şeklinde, aslında nehiy tevilinde olmalarıdır. (جِدَالَ) kelimesinin başındaki 'lâ' ise, nâfiye li'l-cins olup, bu cümlenin, -âyet-i kerîmenin başındaki (الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ) cümlesi ile irtibatlı olarak - takdîri (لَا شَكَّ فِي وَقْتِ الْحَجِّ) şeklinde olmaktadır.

İkinci kıraate göre âyet-i kerîme anlaşılmaya çalışıldığında yapılacak yorum şu olmaktadır: Her üç kelimenin başındaki 'lâ' edatı da lâ-i nâfiye li'l-cins olarak benimsenmekte ve bu sayılan kelimeler bu 'lâ' edatlarının isimleri olmakta ve cümlenin sonundaki (فِي الْحَجِّ) ibâresi de üç terkîbin birden haberi olmaktadır. Bu kabûle göre, hac vazîfesini îfâ esnâsında (رَفَتْ), (فُسُوقَ) ve (جِدَالَ) kapsamına girme ihtimâli olan her davranıştan uzak durulması, umûmî ve kesin bir olumsuzluk ifâdesi ile istenmektedir.⁶⁹⁰

Üçüncü örnek:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِّن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ

وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ} ⁶⁹¹

⁶⁸⁹ Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/285. Ayrıca bkz: İbnu'l-Cevzî, *en-Neşr*, 2/159.

⁶⁹⁰ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1/87-88; el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'an*, s.28-29; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 1/269-270; en-Neħhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, 1/121; en-Neħhâs, *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/131-134; el-Kaysî, *Muşkilu İ'râbi'l-Kur'an*, s.62-63; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/240-241; en-Neysâbüri, *İcâzu'l-Beyân* s.143; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/147; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/131-132; Ebû Hayyân, *el-Baħru'l-Muħît*, 6/95-99; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 1/490-492; Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 1/258; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an*, 1/260-261; el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.31; Huḍayr, *el-Edevâts*.60; Sahyûd, "Delâletu't-Terkîbâti'n-Nahviyye li-'Lâ' en-Nâfiye li'l-Cins fî't-Ta'bîri'l-Kur'an", s.70. Ayrıca bkz: es-Suyûfî, *el-İtkân*, s.1/535, ('Lâ' edatının tekrarlanması sebebiyle, 'lâ'nın isminin hem fetha üzere mebnî, hem de merfû oluşunu câiz görmektedir.); el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.54, ('Lâ' edatının tekrarlanması sebebiyle, 'lâ'nın isminin hem fetha üzere mebnî, hem de merfû oluşunu câiz görmektedir.).

⁶⁹¹ Bakara, 2/254.

âyet-i kerîmesine, ‘lâ’ edatının anlamının ve tekrârının çeşitli şekillerde yansıtılması ile şu meâller verilebilmektedir:

“Ey iman edenler! **Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı** kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zâlimlerin ta kendileridir.”⁶⁹²

“Ey o bütün iman edenler size merzûk kıldığımız şeylerden infak edin: gelmeden evvel bir gün ki **onda alım satım yok, dostluk da yok şefaatt de yok** kâfirler ise hep o zalimlerdir”⁶⁹³

“Ey iman edenler! **Ne alışverişin, ne bir dosttan yardım beklemenin, ne de bir kimseden şefaatt ummanın mümkün olmadığı** bir gün gelmeden önce, size nasip ettiğimiz şeylerden harcayın! (Sorumsuz kâfirler gibi davranmayın! Çünkü) Kâfirler, zalimlerin ta kendileridir.”⁶⁹⁴

Yukarıdaki iki örnekte, kıraat farklılıklarının nahive yansıması ayrıntılı bir şekilde gösterildiğinden, bu örnekte, sâdece meallerin konumuz çerçevesinde kıyaslanması ile yetinilecektir.⁶⁹⁵

Birinci mealde, ‘lâ’ edatı, ya nâfiye li’l-cins anlamı ile, ya da nâfiye li’l-vahde türünün umûmî nefiy işlevindeki anlamı ile tercümeğe yansıtılmıştır. Bir diğer ihtimal, ‘lâ’ edatının âtil kabul edilip, âhireti konu edinen bağlam gereği, küllî bir olumsuzluk anlamı ‘lâ’ya vermiş olabilir. Âyet-i kerîmede ‘lâ’nın tekrarlanışındaki anlam ise, ‘hiçbir’ kelimesinin yinelenmesi ile tercümeğe yansıtılmaktadır.

İkinci mealde, kesin bir olumsuzluk ifâdesinin olmayışı sebebiyle, ‘lâ’ edatının hangi tür çerçevesinde değerlendirildiği tercümeden anlaşılammaktadır. Ancak âyet-i kerîmenin metnindeki ‘lâ’ edatlarının tekrârı husûsu ise, ‘... de, ... de’ bağlacı ile tercümeğe yansımaktadır.

Üçüncü mealde ise, ‘lâ’ edatının tekrârının getirdiği tekit anlamı, tercümede ‘ne ..., ne bir..., ne de bir...’ bağlaç öbeği ile karşılanmakta ve birinci mealdeki vurgu seviyesini sağlayamasa da ikinci meale nazaran ‘lâ’nın tekrârındaki nükteyi daha iyi yansıtılmaktadır.

⁶⁹² Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, s.41.

⁶⁹³ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 2/840.

⁶⁹⁴ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.329.

⁶⁹⁵ Âyet-i kerîmede geçen ‘lâ’ edatlarının tahlili için bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, s.1138.

2.1.1.2.2. ‘Âmil olmaması sebebiyle tekrârlanan’ ‘lâ’ edatı

‘Âmil olmaması sebebiyle tekrârlanan’ ‘lâ’ edatlarını içeren bâzı âyet-i kerîmeler

Hem nâfiye li'l-cins (İnne’ye benzeyen lâ edatı), hem de nâfiye li'l-vahde (Leyse’ye benzeyen lâ edatı) türündeki ‘lâ’ edatları bâzı durumlarda âmil olamamaktadırlar. Örnek olarak;

{لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ} ⁶⁹⁶

“Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzerler/yüzmektedirler.”⁶⁹⁷ meâlindeki âyet-i kerîmede ‘lâ’ edatı elif-lâmlı kelimelerin yâni ma‘rife isimlerin başına geldiğinden dolayı amel edememiş ve yine ma‘rife ismin önüne gelmesi sebebiyle vucûben tekrârı gerekmiş,⁶⁹⁸

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاْمَتَّحْنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلَّمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حَلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَأَسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ أَلْوَا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ} ⁶⁹⁹

“Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların (kocalarının) sarfettiklerini (mehirleri) geri verin. Mehirleri kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, sarfettiğinizi isteyin. Onlar da sarfettiklerini istesinler. Allah’ın hükmü budur. Aranızda O hükmeder. Allah bilendir, hikmet sahibidir.”⁷⁰⁰ meâlindeki âyet-i kerîmede ‘lâ’ edatı zamir türündeki bir

⁶⁹⁶ Yâsin, 36/40.

⁶⁹⁷ Özek vd.; *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.441; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, s.441;

⁶⁹⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1139; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/535; Sâlih, *el-Î’râbu’l-Mufaşşal*, s.9/455-456; İdîme, *Dirâsât*, 2/552; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.56; Huđayr, *el-Edevât*, s.61. Ayrıca bkz: Mikâtî vd., *el-Kutûf min Lugati’l-Kur’ân*, s.1825.

⁶⁹⁹ Mümtahine, 60/10. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ / لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ / وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ / وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدْتُمْ / وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ / لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} Kâfirûn, 109/1-6; {Bakara, 2/112; {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُبْصِرُونَ} Bakara, 2/86; {أَهْلَاءَ الَّذِينَ} {أُولَآ يَرُونَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَكَّرُونَ} Tevbe, 9/126; {أَفَسَمْتُمْ لَا يَبَالُغُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ} Araf, 7/49.

⁷⁰⁰ Özek vd.; *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.549.

kelimenin yâni yine ma‘rife bir ismin başına geldiğinden dolayı amel edememiş ve tekrârı gerekmiş,⁷⁰¹

{يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ / بَيِّضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ / لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا

{يُنزَفُونَ} ⁷⁰²

“Onların etrafında cennet pınarından doldurulmuş, berrak ve içenlere lezzet veren kadehler dolaştırılır. **Onda baş döndürme özelliği yoktur.** Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar.”⁷⁰³ şeklinde ya da “Onlara pınardan (doldurulmuş) kadehler dolaştırılır. Berraktır, içenlere lezzet verir. **O içkide ne sersemletme vardır ne de onunla sarhoş olurlar.**”⁷⁰⁴ şeklinde meâl verilebilen âyet-i kerîmede, ‘lâ’ edatı ile, bu edatın kendisi üzerinde amel etme imkânı olan (غَوْلٌ) kelimesinin arasına başka bir unsur girmesinden dolayı ‘lâ’ amel edememiş⁷⁰⁵ ve tekrârı gerekmiş,⁷⁰⁶

{إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَآؤُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا / مُدْبِدِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَمَنْ يُضَلِلِ اللَّهُ فَلَنْ

تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا} ⁷⁰⁷

“Şüphesiz ki münâfiklar Allah’ı aldatmaya çalışırlar, -fakat ne mümkün-; Allah, onların bu aldatma girişimlerini başlarına çevirecektir. Onlar, -cemaatle kılınan namazlara iştirak etmek zorunda kalıp da- namaza kalktıklarında, -aslında- üşene üşene, isteksiz bir halde kalkarlar, -ama bu samimiyetsizliklerini de fırsata çevirmeyi dilerler ve- insanlara, namaz kıldıklarını göstermek isterler. **Asla bu müslümanlara mensup olmaksızın, ve yine asla tam anlamıyla şu kâfirlere de mensup olmaksızın, sürekli bu iki grup arasında –amelî ve fikrî/îtikâdî- gelgitler yaşamak sûretiyle, aslında Allah’ı pek az anarlar.** Her kimi Allah, inadı ve tercihi sebebiyle, dalâlet üzere bırakmışsa, sen artık ona bir kurtuluş yolu bulamazsın.”⁷⁰⁸ meâlindeki âyet-i kerîmede ‘lâ’ edatının ismi

⁷⁰¹ Sâlih, *el-İ‘râbu’l-Mufaşşal*, 11/491-492.

⁷⁰² Sâffât, 37/45-47.

⁷⁰³ Altuntaş - Şahin, *Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*, s.446.

⁷⁰⁴ Özek vd.; a.g.e., s.447.

⁷⁰⁵ ‘Lâ’ amel etmediğinden (فِيهَا) şibh-i cümlesi mukaddem haber, (غَوْلٌ) kelimesi de muahhar mübtedâ olmaktadır. ed-Dervîş, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, s.6/384.

⁷⁰⁶ el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni’l-Kur‘ân*, s.29; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/535; Idîme, *Dirâsât*, 2/552. Bazı dilciler bu ‘lâ’ edatının ‘leyse’ işlevli ‘lâ’ olduğunu ifâde etmektedirler: Huđayr, *el-Edevât*, s.61. Ayrıca bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati’l-Kur‘ân*, s.1825.

⁷⁰⁷ Nisâ, 4/142-143.

⁷⁰⁸ Meal tarafımızdan verilmiştir. Âyet-i kerîme için verilen diğer meâllerden bâzıları şunlardır: “Şüphesiz münâfiklar Allah’a oyun oynamaya kalkışıyorlar; halbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah’ı da pek az hatıra getirirler. Bunların arasında bocalayıp durmaktalar, ne onlara (bağlanıyorlar) ne bunlara. Allah’ın şaşırttığı

olan kelimenin ‘hal’ görevinde olmasından dolayı ‘lâ’ amel edememiş ve tekrârı gerekmiş,⁷⁰⁹

{وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ / فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ / وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ / وَظِلٍّ مَّمْدُودٍ /
وَمَاءٍ مَّسْكُوبٍ / وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ / لَّا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ / وَفُرْشٍ مَّرْفُوعَةٍ} ⁷¹⁰

“Ashab-ı yemin ki ne ashab-ı yemin! Ne mutludur onlar! Dalbastı kirazlar, Dolgun salkımlı muzlar, Yayılmış gölgeler... Şarıl şarıl akan sular... **Tükenmeyen, eksilmeyen, hiçbir surette esirgenmeyen birçok meyveler** içindedirler.” ⁷¹¹ meâlindeki âyet-i kerîmede ‘lâ’ edatının ismi olan kelimenin ‘sıfat’ görevinde olmasından dolayı ‘lâ’ amel edememiş ve tekrârı gerekmiştir.⁷¹²

2.1.2. Fiil Cümlelerinin Başına Gelen ‘Lâ-i Nâfiye’ Edatı

Lâ-i nâfiyenin fiillerin başına geldiğinde âmil olmaması kuralı, Kur’ân-ı Kerîm için de geçerli olmaktadır. Ancak, ister mâzi fiilin ister muzârî fiilin önüne gelsin, amel etmeyen nefiy ‘lâ’sının cümleye kattığı olumsuzluk anlamı, berâber bulunduğu fiilin zamânına göre ve içinde bulunduğu bağlam çerçevesinde değişiklik arz etmektedir: Mâzi fiilin başına gelen nefiy ‘lâ’sı, fiilin zamanını değiştirmeden, ona geçmiş zamanda olumsuzluk anlamını sağlarken; muzârî fiilin başına gelen nefiy ‘lâ’sı, öncelikle istikbalde olumsuzluk anlamı sağlamakla birlikte, siyak-sibak ekseninde çeşitli zamanlarda olumsuzluk ifâde edebilmektedir.

kimseye asla bir (çıkar) yol bulamazsın”, Özek vd.; Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s.100; “Şüphesiz ki münâfiklar, Allah’ı aldatmaya çalışıyorlar; halbuki O, onları aldatan (hilelerini başlarına çeviren)dir. Hem (onlar) namaza kalktıkları zaman tenbel tenbel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah’ı ancak pek az anarlar. (O münâfiklar) bunun (îmanla küfrün) arasında bocalayıp duranlardır. Ne onlara (mü’minlere), ne de bunlara (kâfirlere) mensupturlar.) Artık Allah kimi (kendi küfrü sebebiyle) dalâlete atarsa, o takdirde onun (kurtulması) için asla bir yol bulamazsın!”, Heyet, *Kur’ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli*, Hayrat Neşriyat, İstanbul, 2004, s.100.

⁷⁰⁹ Idîme, *Dirâsât*, 2/552. Ayrıca bkz: Doğan, *Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.375; Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati’l-Kur’ân*, s.1825.

⁷¹⁰ Vâkıa, 56/27-34. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { قَالُوا ادْع لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بُكْرٌ عَوَازٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ / ... قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبِّحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ } الله نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ { Bakara, 2/68 ve 71; { كَانَتْهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى وَأَصْحَابُ الشَّمَالِ مَا { Nur, 24/35; { نُورٌ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ } Vâkıa, 56/41-45; { وَيَلْ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ / انظَلِفُوا إِلَى مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ / انظَلِفُوا إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شَعَبٍ / لَا ظَلِيلٍ وَلَا / وَأَصْحَابُ الشَّمَالِ مَا { Mürselât, 77/28-33

⁷¹¹ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.534.

⁷¹² Idîme, a.g.e., 2/551; Doğan, a.g.e., s.380. Bu kapsama giren diğer bir örnek âyet-i kerîme (Nur Süresi, 24/35) ve tahlili için bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1139; Tanç, *Kur’ân-ı Kerîm’de Edatlar*, s.177.

2.1.2.1. Lâ-ı Nâfiye'nin Mâzi Fiilin Başına Gelmesi

(لا) edatının mâzi fiilin başına, duâ ya da bedduâ anlamı vermek amacıyla gelebildiği ve bu durumda (لا) edatının tekrârına gerek görülmediği hususlarına tezimizin birinci bölümünde temas edildi. Kur'ân-ı Kerîm'de, bu amaç çerçevesinde kullanılan bir (لا) edatını içeren herhangi bir âyet-i kerîme bulunmamaktadır.

(لا) edatı, bulunduğu ifâdeye, geçmiş zamanda olumsuzluk anlamı vermek üzere ise, iki âyet-i kerîmede yer almaktadır:

Bu âyet-i kerîmelerden birincisi, Kıyâmet Sûresi'nin son kısmında yer alan
 {فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى / وَلَكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى / ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّى / أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ / ثُمَّ

أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ} ⁷¹³

“İşte o, (Peygamber'in getirdiğini) doğru **kabul etmemiş, namaz da kılmamıştı.** Aksine yalan saymış ve yüz çevirmişti. Sonra da çalım sata sata yürüyerek kendi ehline (tarafhtarlarına) gitmişti. Lâyıktır (o azap) sana, lâyık! Evet, lâyıktır sana (o azap) lâyık!”⁷¹⁴ meâlindeki âyet-i kerîmelerin birinci âyetidir.⁷¹⁵

Görüldüğü üzere, ‘duâ amacı dışında, mâzi fiilin başında bulunan ‘lâ’ edatının, yeni bir mâzi fiil ile birlikte tekrarlanması gerekir’ kuralı gereği, âyet-i kerîmede yer alan ‘lâ’ edatı tekrarlanmaktadır.⁷¹⁶ Bazı dilciler ise, bu ve benzeri ifâdelerde gelen, mâzi fiil başındaki nefiy işlevli ‘lâ’ edatını, tekrârını şart koşmaksızın, bir diğer olumsuzluk edatı olan (لَمْ) konumunda kabul etmekte ve ilgili mâzi fiili de muzâri fiil şeklinde değerlendirmektedirler.⁷¹⁷ Diğer bir kısım dilci ise, Kur'ân-ı Kerîm'de mâzi fiilin başında gelen ‘lâ’ edatının ‘mâ’ anlamında olduğunu ifâde etmektedir.⁷¹⁸

Mâzi fiilin başında nefiy ‘lâ’sı içeren ikinci âyet-i kerîme ise, Fecr Sûresi'nin
 {أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ / وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ / وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ / فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ / وَمَا أَدْرَاكَ مَا
 الْعَقَبَةُ / فَكُ رَقَبَةً / أَوْ إِطْعَمَ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَبَةٍ / يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ / أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ} ⁷¹⁹

⁷¹³ Kıyâmet, 75/31-40.

⁷¹⁴ Özek vd.; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.577.

⁷¹⁵ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, s.1140; Huđayr, *el-Edevât*, s.62; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.888; Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân*, s.1824; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.374; Tanç, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edatlar*, s.178.

⁷¹⁶ es-Suyûfî, *el-İtkân*, 1/535.

⁷¹⁷ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, s.282 ve 291; el-Ahfeş el-Evsat, *Meânî'l-Kur'ân*, s.301 ve 310; İbn Kuteybe, *Te'vilu Muşkili'l-Kur'ân*, s.292; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/478 ve 2/514; el-Munteceb el-Hemedânî, *el-Ferid*, 4/578; ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, s.1141; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.56.

⁷¹⁸ el-Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, 2/478 ve 2/502.

⁷¹⁹ Beled, 90/11.

“Biz ona iki göz vermedik mi? Bir dil ve iki dudak, Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) gösterdik. Fakat o, sarp yokuşu **aşamadı**. O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azat etmek, Veya açlık gününde yemek yedirmektir, Yakınlığı olan bir yetime. Veya hiçbir şeyi olmayan yoksula.”⁷²⁰ meâlindeki âyet-i kerîmeler arasında yer alan (فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ) cümlesidir.

Dilciler, yukarıdaki örnekte dile getirilen kural gereği tekrarlanması şart olan, ancak lâfzen tekrarlanmayan ‘lâ’ edatı için, âyet-i kerîmedeki bağlam çerçevesinde, mânen tekrarlanmış olduğu açıklamasını yapmaktadırlar.⁷²¹

2.1.2.2. Lâ-ı Nâfiye’nin Muzâri Fiilin Başına Gelmesi

2.1.2.2.1. Başında ‘lâ-i nâfiye’ bulunan muzâri fiilin anlam boyutu

Nefiy ‘lâ’sı, muzâri fiilin başına geldiğinde, cumhûra göre asıl işlevi, ona istikbalde (gelecek zamanda) olumsuzluk anlamı katmaktır.⁷²² Ancak, Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok yerde, ilgili bağlam çerçevesinde, nefiy ‘lâ’sının, şimdiki zamanda ve geniş zamanda da olumsuzluk ifâde ettiği görülmektedir.⁷²³

1. Nefiy ‘lâ’sının, muzâri fiile, gelecek zamanda (istikbal) olumsuzluk anlamı verdiğini gösteren âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır:

{الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَدَى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}⁷²⁴

“Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, **üzüntü de çekmeyeceklerdir.**”⁷²⁵

{إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ}⁷²⁶

“Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla **konuşmayacak**,

⁷²⁰ Özek vd.; *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.594.

⁷²¹ el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 3/154; el-Müntecib el-Hemedânî, a.g.e., 4/674-675; ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1140; eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.888. Ayrıca bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf*, s.1824-1825.

⁷²² Doğan, *Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.384.

⁷²³ ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1139-1140. Çünkü “bir fiilin sâhip olduğu zaman anlamını belirleyen husus, sâdece onun sarftaki vezni, nahivdeki işlevi değildir. Zîra, ondaki zaman anlamını tâyin etmede, hâlî karîneler (es-siyâk el-hâricî) ve mekâlî karîneler (es-siyâk el-lugavî) de tam bir rol oynamaktadırlar.” Huđayr, *el-Edevât*, s.120. Ayrıca bkz: Mîkâtî vd., a.g.e., s.1823-1824.

⁷²⁴ Bakara, 2/262.

⁷²⁵ Özek vd., a.g.e., s.43.

⁷²⁶ Âl-i İmrân, 3/77.

onlara **bakmayacak** ve onları temize **çıkarmayacaktır**. Onlar için acı bir azap vardır.”⁷²⁷

{وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ

ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ} ⁷²⁸

“İnkârcılar: Kıyamet bize **gelmeyecek**, dediler. De ki: ‘Hayır! Gaybı bilen Rabbim hakkı için o, mutlaka size gelecektir. Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyüğü de şüphesiz, apaçık kitaptadır’ (yazılıdır).”⁷²⁹

{فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُم مِّن فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ

اسْتَكْبَرُوا فَسَيُعَذِّبُهُمُ عَذَابًا أَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا} ⁷³⁰

“İman edip yararlı işler yapanların mükâfatlarını Allah, tamı tamına ödeyecek, hatta lütfundan onlara hak ettiklerinden daha fazlasını da verecektir. Kulluktan kaçınıp kibirlenenleri ise can yakıcı bir azaba sokacak ve onlar Allah’tan başka ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı **bulamayacaklardır**.”⁷³¹

2. Nefiy ‘lâ’sının, muzâri fiile, şimdiki zamanda (hâl) olumsuzluk anlamı verdiğini gösteren âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır:

{وَمَا كُمْ لَا تُفَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ نَصِيرًا} ⁷³²

“Size ne oldu da Allah yolunda ve "Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda **savaşıyorsunuz!**”⁷³³

⁷²⁷ Özek vd., a.g.e., s.58.

⁷²⁸ Sebe, 34/3.

⁷²⁹ Özek vd., a.g.e., s.427.

⁷³⁰ Nisâ, 4/173.

⁷³¹ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.104. Bu kapsama giren diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} Bakara, 2/119, “Biz seni sırf Kur’ân’la müjdelemen ve uyarman için gerçeğin ta kendisi olarak gönderdik. Yoksa şen cehennemliklerden ötürü sorguya çekilecek değilsin.”, Yıldırım, a.g.e., s. 17; { وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ } Bakara, 2/281, “Allah’a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden şakının.”, Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.46; { وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤَلُّونَ الْأَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ } Ahzâb, 33/15, “Andolsun ki daha önce onlar, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah’a söz vermişlerdi. Allah’a verilen söz mesuliyeti gerektirir!”, Özek vd., a.g.e., s.418; { وَأَنْتُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ } Mü’minûn, 23/115, Özek vd., a.g.e., s.348.

⁷³² Nisâ, 4/75.

⁷³³ Özek vd., a.g.e., s.89.

{قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَيْتُ إِلَّا مَا

يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ} ⁷³⁴

“De ki: “Ben, size Allah’ın hazineleri benim yanımdadır” **demiyorum**. Yok, “Ben gaybı bilirim.” Yok, “Ben meleğim.” de demiyorum. Bana ne vahyediliyorsa, ben ancak ona tabi olurum” De ki: “Kör, görenle bir olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?”⁷³⁵

{وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدُودَ أَمْ كَانَ مِنَ الْعَائِبِينَ / لَأَعَذَّبَنَّكَ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ

لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ} ⁷³⁶

“Bu arada kuşları denetledi. ‘Niye Hühüd’ü **göremiyorum**? Yoksa kayıplara mı karıştı?’ dedi. ‘Ya bana geçerli bir sebep gösterir; ya da ben onu ağır bir şekilde cezalandırırım.’⁷³⁷ diye ekledi.”

3. Nefiy ‘lâ’sının, muzâri fiile, geniş zamanda (devâm) olumsuzluk anlamı verdiğini gösteren âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır:

{اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا

شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ} ⁷³⁸

“Allah o İlâhtır ki Kendisinden başka ilâh yoktur. Haydır, kayyûmdur kendisini ne bir uyuklama, ne uyku **tutamaz**. Göklerde ve yerde ne varsa O’nundur. İzni olmadan huzurunda şefaathetmek kimin haddine? Yarattığı mahlûkların önünde ardında ne var, hepsini bilir. Mahlûklar ise O’nun dilediğinden başka, ilminden hiçbir şey **kavrayamazlar**. O’nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O’na ağır gelmez, O öyle ulu, öyle büyüktür.”⁷³⁹

{لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ} ⁷⁴⁰

“Gözler O’nu göremez; halbuki O, gözleri görür. O, eşyayı pek iyi bilen, her şeyden haberdar olandır.”⁷⁴¹

⁷³⁴ En’âm, 6/50.

⁷³⁵ Yıldırım, a.g.e., s.132.

⁷³⁶ Neml, 27/20-21. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {فَرَاغَ وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَىٰ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَاقَالَ لَا تَأْكُلُونَ مَا لَكُمْ لَا تَتَذَكَّرُونَ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ وَ مَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِنُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ} Sâffât, 37/91-93; {رَجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِّنَ الْأَشْرَارِ} Vâkıa, 56/8.

⁷³⁷ Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, 2/1312.

⁷³⁸ Bakara, 2/255.

⁷³⁹ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâlî*, s.41.

⁷⁴⁰ En’âm, 6/103.

{لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِّنْ دُونِهِ مِنِّ وَالٍ} 742

“Onun önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu koruyan takipçiler (melekler) vardır. Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmeye kadar Allah, onlarda bulunanı **değiştirmez**. Allah bir topluma kötülük diledi mi, artık onun için geri çevrilme diye bir şey yoktur. Onların Allah'tan başka yardımcıları da yoktur.”⁷⁴³

{وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ} 744

“İnkârcılar: Kıyamet bize gelmeyecek, dediler. De ki: Hayır! Gaybı bilen Rabbim hakkı için o, mutlaka size gelecektir. Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey bile O'ndan **gizli kalmaz**. Bundan daha küçük ve daha büyüğü de şüphesiz, apaçık kitaptadır (yazılıdır).”⁷⁴⁵

2.1.2.2.2. Başında ‘lâ-i nâfiye’ bulunan muzâri fiilin nahiv boyutu

Lâ edatı ile olumsuz durumdaki muzâri fiil, cümle içerisinde bulunduğunda, çeşitli konumlarda olabilmektedir. Örneğin, mübtedânın haberi, Kâne ve kardeşleri ile ‘İnne’ ve kardeşlerinin haberi, şart ve kase m üsluplarında cevap cümlesi vb. konumlarda bulunabilmekte ve bulunduğu konuma göre de anlam farklılığına sâhip olmakta, yine bulunduğu i’rap mahalline göre de gramatik tahlîle tâbi tutulmaktadır. Biz bu aşamada, i’rap faâliyetine girmeksizin, ‘lâ’ edatı ile menfî kılınmış muzâri fiilin, Kur’ân-ı Kerîm’de cümlelerin bir parçası olduğu çeşitli öğeleri göstermek için, mealleriyle berâber bâzı âyet-i kerîmeler sunacağız:

⁷⁴¹ Özek vd., Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s.140.

⁷⁴² Ra’d, 13/11.

⁷⁴³ Özek vd., a.g.e., s.249.

⁷⁴⁴ Sebe, 34/3. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ } أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرِمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ { Bakara, 2/286; { نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ وَمَنْ أظَلَمَ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ } { مَايِدَةِ, 5/87; { وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ } { En’âm, 6/21; { الظَّالِمُونَ فَلَمَّا آقَوْا قَالِ مَوْسَىٰ مَا جِئْتُمْ بِهِ السَّخَرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ } { Tevbe, 9/54; { وَيَرْسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ } { Yunus, 10/81; { اللَّهُ لَا يُصَلِّحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ الرَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ } { Enbiyâ, 21/19-20; { وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ وَعَدَّ اللَّهُ لَا يُخَلِّفُ اللَّهُ وَعَدَّهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا } { Nur, 24/3; { لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحَرَّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ لِيُنْفِقُوا ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَنْ قَدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا } { Rum, 30/6; { يَعْلَمُونَ } { سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا } Talâk, 65/7.

⁷⁴⁵ Özek vd., a.g.e., s.427.

{وَالْبَدُّ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ

لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ} ⁷⁴⁶

“Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka birşey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz”⁷⁴⁷ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, isim cümlesi içerisinde, **mübtedânın haberi konumunda**;⁷⁴⁸

{أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ} ⁷⁴⁹

“Öyle ya, mümin olan, yoldan çıkmış kimse gibi midir? Bunlar elbette bir olamazlar.”⁷⁵⁰ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **mahzuf durumdaki mübtedânın haberi konumunda**;⁷⁵¹

{فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولًا مِنْ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ

النَّاصِحِينَ} ⁷⁵²

“Salih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: ‘Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.”⁷⁵³ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **mahzuf durumdaki mübtedânın haberi konumunda**;⁷⁵⁴

⁷⁴⁶ Âraf, 7/58. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır: {وَأَمَّا الَّذِينَ } ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ { Al-i İmrân, 3/57; {آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ } ثُمَّ { عَلَىٰ وَجْهَيْهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمِعُوا لِلَّهِ يُهْدِيَ الْفَاسِقِينَ } بَدَلْنَا مَكَانَ السَّبِيَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءَ وَالسَّرَّاءَ فَأَخَذْنَاهُمْ بَعْتَهُ وَهُمْ لَا يُسْعِرُونَ } إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُم مُّبْصِرُونَ / وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْعَیِّ ثُمَّ لَا { } 7/58; {يُقَصِّرُونَ} Âraf, 7/201-202.

⁷⁴⁷ Özek vd., a.g.e., s.157.

⁷⁴⁸ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 3/443.

⁷⁴⁹ Secde, 32/18. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır: {إِنَّ الَّذِينَ } وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ {كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} Bakara, 2/6; {لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} Yâsin, 36/10.

⁷⁵⁰ Özek vd., a.g.e., s.415.

⁷⁵¹ Sâlih, a.g.e., 9/201. Bu cümle müste'nife olarak da değerlendirilmektedir: ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, 6/123.

⁷⁵² Âraf, 7/79. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır: {تُسَبِّحُ لَهُ } السَّمَاوَاتِ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِّنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا قَلِيلًا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ / وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ / وَتَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا { } 17/44; {غَفُورًا } تُبْصِرُونَ} Vâkıa, 56/85.

⁷⁵³ Özek vd., a.g.e., s.159.

⁷⁵⁴ Sâlih, *el a.g.e.*, 4/22.

{بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ أَنْ يُؤْتَىٰ صُحُفًا مُّنشَرَةً / كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ / كَلَّا إِنَّهُ تَذَكَّرَةٌ

/فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ⁷⁵⁵

“Daha doğrusu onlardan her biri, kendisine, (önünde) açılmış sahifeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor. Hayır! Aslında onlar ahiretten korkmuyorlar. Asla (düşündükleri gibi değil)! Bilsinler ki bu, gerçekten bir ikazdır! Dileyen ondan (düşünüp) öğüt alır.”⁷⁵⁶ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **mahzuf durumdaki mübtedânın haberi konumunda;**⁷⁵⁷

{إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ

يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ⁷⁵⁸

“İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da ahirette de çetin bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”⁷⁵⁹ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, bir önceki cümleye (وَ) edatı ile atfedilmiş isim cümlesinin **mübtedâsının haberi konumunda;**⁷⁶⁰

{أَمْنَ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيًا وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ

حَاجِرًا أَلَيْهَ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ⁷⁶¹

“(Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından (yer altından ve üstünden) nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Doğrusu onların çoğu (hakikatleri)

⁷⁵⁵ Müddessir, 74/55. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَآغُوتٌ / أَمْ يَقُولُونَ تَقَوْلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ / فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ / أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ / أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ / أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَيْكَ أَمْ هُمْ {أَيْحَسِبُونَ أَنَّ مَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَّالٍ وَبَيْنٍ / نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ} Tûr, 52/37; {مُصِيطِرُونَ} Mü'minûn, 23/56; {كَلَّا بَلْ لَا تُكْرُمُونَ الْيَتِيمَ} Fecr, 89/17.

⁷⁵⁶ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.576.

⁷⁵⁷ Bu cümle müste'nife olarak da değerlendirilmektedir: el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'ân*, s.577.

⁷⁵⁸ Nur, 24/19. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {وَالْمُطَلَّقَاتُ {يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبِعَوْلْتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} Bakara, 2/228;

{وَجَدْتُمُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَزَيَّنَّ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ} Neml, 27/24; {وَمَكْرُؤًا مَكْرًا وَمَكْرُؤًا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ} Neml, 27/50.

⁷⁵⁹ Özek vd., a.g.e., s.350.

⁷⁶⁰ ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühü*, 5/258.

⁷⁶¹ Neml, 27/61

bilmiyorlar.⁷⁶² âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, bir önceki cümleye (بَلْ) **edatı ile atfedilmiş isim cümlesinin mübtedâsının haberi konumunda;**⁷⁶³

{يَوْمَ يُدْعُونَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعَا / هَذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ / أَفَسِحْرٌ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا

{تُبْصِرُونَ}⁷⁶⁴

“O gün cehennem ateşine itilip atılırlar: ‘İşte yalanlayıp durduğunuz ateş budur!’ denilir. **Bir büyü müdür bu, yoksa görmüyor musunuz?**”⁷⁶⁵ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, bir önceki cümleye (أَمْ) **edatı ile atfedilmiş isim cümlesinin mübtedâsının haberi konumunda;**⁷⁶⁶

{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَّلُوا

{كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ}⁷⁶⁷

“Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine ve Resûl’e gelin’ denildiği vakit, ‘Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter’ derler. **Ataları hiçbir şey bilmiyor** ve doğru yol üzerinde bulunmuyor **iseler de mi?**”⁷⁶⁸ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **nâkıs fiil (كَانَ)’nin haberi konumunda;**⁷⁶⁹

{تُدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَاصْبَحُوا لَا يَرَىٰ إِلَّا مَسَاكِنَهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ}⁷⁷⁰

“O (rüzgâr), Rabbinin emriyle her şeyi yıkar, mahveder. **Nitekim (o kasırğa gelince) onların evlerinden başka bir şey görülmez** oldu. İşte biz suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.”⁷⁷¹ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **nâkıs fiil (أَصْبَحَ)’nın haberi konumunda;**⁷⁷²

{قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرِقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ}⁷⁷³

⁷⁶² Özek vd., a.g.e., s.381.

⁷⁶³ Idime Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 8/327-328.

⁷⁶⁴ Tûr, 52/13-15.

⁷⁶⁵ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.522-523.

⁷⁶⁶ ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s.7/308.

⁷⁶⁷ Mâide, 5/104. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ مِنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَسْمَعُ الصَّمَّ وَلَوْ { Mâide, 5/79; {يَتَّبِعُونَكَ عَنْ تُكْرَهُ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} Yunus, 10/42; {كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِئْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهَذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلَكُمْ فِيهَا نَعْلَمُونَ} Enbiyâ, 21/7; {رُبَّمَا كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} Rûm, 30/56.

⁷⁶⁸ Özek vd., a.g.e., s.124.

⁷⁶⁹ el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.125.

⁷⁷⁰ Ahkâf, 46/25.

⁷⁷¹ Özek vd., a.g.e., s.504.

⁷⁷² el-İbrâhim, a.g.e., s.505.

⁷⁷³ Mâide, 5/25. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِقُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَبِيرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي أَمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ

“(O zaman) o (üzüntü ve şikâyetini dile getirmek üzere): ‘Ey Rabbim! Süphesiz ki ben (senin dînine yardım için) kendimden ve kardeşimden başkasına (söz geçirme imkânına) mâlik olamıyorum. Artık Sen bizimle o (yoldan çıkmış) fâsıklar toplumu arasında ayırım yap (da herkese hak ettiğini ver)’ dedi.”⁷⁷⁴ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **fiile benzeyen harfler sınıfındaki, (لَا)**’nin haberi konumunda;⁷⁷⁵

{لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ / أَمْ أَبْرَمُوا أَمْراً فَإِنَّا مُبْرِمُونَ / أَمْ يَحْسَبُونَ

أَنَا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ}⁷⁷⁶

“Andolsun biz size hakkı getirdik, fakat çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz. Yoksa (müşrikler) bir işe kesin karar mı verdiler? Doğrusu biz de kararlıyız! Yoksa onlar, bizim kendilerinin sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, öyle değil; yanlarındaki elçilerimiz (hafaza melekleri de) yazmaktadırlar.”⁷⁷⁷ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **fiile benzeyen harfler sınıfındaki, (لَا)**’nin haberi konumunda;⁷⁷⁸

{وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ

اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَانَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ}

“Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı tasdik edici bir elçi gelince ehl-i kitaptan bir gurup, sanki Allah'ın kitabını bilmiyormuş gibi onu arkalarına atıp terkettiler.” âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **fiile benzeyen harfler sınıfındaki, (كَانَ)**’nin haberi konumunda;⁷⁸⁰

{هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ

وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ}

{Sûrâ }وَجَزَاءَ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ} Fussilet, 41/40; {بَصِيرٌ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ فَأَمَنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا} 42/40; {يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ} Ahkâf, 46/10; {قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا} Cin, 71/21.

⁷⁷⁴ Ustaosmanoğlu vd., *Kur'ân-ı Mecid ve Tefsirli Meâl-i Âlisi*, s.111.

⁷⁷⁵ Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 3/46.

⁷⁷⁶ Zuhurf, 43/78-80. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır: {وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ خُلَيْبِهِمْ عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ} Âraf, 7/148; {كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} Yunus, 10/33; {ذَلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ} Yusuf, 12/52.

⁷⁷⁷ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.494.

⁷⁷⁸ ed-Derviş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 7/108.

⁷⁷⁹ Bakara, 2/101.

⁷⁸⁰ el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.15.

⁷⁸¹ Münâfikûn, 63/7.

“Onlar: Allah'ın elçisinin yanında bulunanlar için hiçbir şey harcamayın ki dağılıp gitsinler, diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar bunu anlamazlar.”⁷⁸² âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **fiile benzeyen harfler sınıfındaki, (lakinne)nin haberi konumunda;**⁷⁸³

وَقَالَ مُوسَىٰ يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ / حَقِيقٌ عَلَىٰ أَن لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا

الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ {⁷⁸⁴

“Allah hakkında gerçekten başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Size Rabbinizden açık bir delil getirdim; artık İsrailoğullarını benimle bırak!”⁷⁸⁵ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **nasb edici, (أَنَّ) edatı ile mansûb konumunda;**⁷⁸⁶

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ {⁷⁸⁷

“Fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur.”⁷⁸⁸ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **nasb edici, (حَتَّى), edatı ile mansûb konumunda;**⁷⁸⁹

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ

فَدِيرٌ {⁷⁹⁰

“Sizi Allah yarattı; sonra sizi vefat ettirecek. Daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez hale gelsin diye sizden bazı kimseler ömrün en kötü çağına kadar yaşatılacak şüphesiz ki Allah bilgilidir, kudretlidir.”⁷⁹¹ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **nasb edici, (لِكَيْ), edatı ile mansûb konumunda;**⁷⁹²

⁷⁸² Özek vd., Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s.554.

⁷⁸³ el-İbrâhim, a.g.e., s.555.

⁷⁸⁴ Âraf, 7/105. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır: { فَقُلْنَا يَا آدَمُ { إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَّكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجُكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى / إِنَّ لَكَ أَلًا تَجُوعُ فِيهَا وَلَا تَعْرِ وَمَا لَكُمْ أَلًا تَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنْفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتِلَ أَوْلِيكَ { وَأَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِن بَعْدِ وَقَاتِلُوا وَكَلَّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ } Hadîd, 57/10.

⁷⁸⁵ Özek vd., a.g.e., s.163.

⁷⁸⁶ Sâlih, el-İ’râbu’l-Mufaşşal, 4/49.

⁷⁸⁷ Bakara, 2/193.

⁷⁸⁸ Özek vd., Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s.29.

⁷⁸⁹ ed-Dervîş, İ’râbu’l-Kur’ân, 1/252.

⁷⁹⁰ Nahl, 16/70.

⁷⁹¹ Özek vd., a.g.e., s.273.

⁷⁹² Sâlih, el-İ’râbu’l-Mufaşşal, 6/176.

{ قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ

تُقْلِحُونَ }⁷⁹³

“De ki: ‘Kötünün çokluğu seni etkilese bile, kötü ile iyi asla **bir değildir!**’ Onun için ey akıl sâhipleri, Allah’a karşı gelmekten sakınasınız ki, kurtuluşa eresiniz.”⁷⁹⁴

âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, ‘kavl’in ‘mekûlu’ konumunda;⁷⁹⁵

{ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ }⁷⁹⁶

“Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz.”⁷⁹⁷ âyet-i

kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, i‘râbtan mahalli olmayan, ‘isti’nâfi cümle’ konumunda;⁷⁹⁸

{ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُو مِن دُونِ اللَّهِ مِن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَن دُعَائِهِمْ

غَافِلُونَ }⁷⁹⁹

“Allah’ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapık kim olabilir? (Oysa) onlar, bunların tapmalarından habersizdirler.”

âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, i‘râbtan mahalli olmayan, ‘sıla cümlesi’ konumunda;⁸⁰⁰

{ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا }⁸⁰¹

⁷⁹³ Mâide, 5/100. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { قُلْ لَا يَعْلَمُ } ذَلِكَ الَّذِي يُبَسِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ { ; Neml, 27/65; { مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبِ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ } آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ } Şûrâ, 42/23.

⁷⁹⁴ Işıcık, Kur’an Meâli, s.91.

⁷⁹⁵ el-İbrâhim, İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm, s.124.

⁷⁹⁶ Bakara, 2/134. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { فَيَوْمَئِذٍ لَا } لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ { ; Rûm, 30/57; { يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعَذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ } Haşr, 59/20; { هُمْ الْفَائِزُونَ } Feccr, 89/25-26.

⁷⁹⁷ Özek vd., a.g.e., s.19.

⁷⁹⁸ ed-Dervîş, İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânühü, 1/179.

⁷⁹⁹ Ahkâf, 46/5. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { قُلْ أَتَعْبُدُونَ } يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ { ; Mâide, 5/76; { مَنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ } وَرَسُولُهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنَّهُ وَأَنْتُمْ تَسْمَعُونَ / وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ / إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ } وَفَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اْعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَامِلُونَ { ; Enfâl, 8/22; { الصَّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يُعْقِلُونَ } Hûd, 11/121.

⁸⁰⁰ el-İbrâhim, İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm, s.502.

⁸⁰¹ Kehf, 18/93. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { وَإِنْ أَحَدٌ } تَمَّ أَرْسَلْنَا { ; Tevbe, 9/6; { مَنْ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلغَهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ } { رُسُلْنَا نَتْرَا كُلَّ مَا جَاءَ أُمَّةً رَّسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ فَبَعَدًا لِّقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ } { قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ } ; Sâd, 38/35;

“Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, **hemen hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu.**”⁸⁰² âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, ‘sıfat cümlesi’ konumunda;⁸⁰³

{لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ

رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا}

“Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.”⁸⁰⁵ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, ‘hal cümlesi’ konumunda;⁸⁰⁶

{وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ أُولَئِكَ فِي

ضَلَالٍ مُبِينٍ}

“Allah’ın dâvetçisine uymayan kimse yeryüzünde Allah’ı âciz bırakacak değildir. Kendisi için Allah’tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar, apaçık bir sapıklık içindedirler.”⁸⁰⁸ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **şart üslûbunda ‘şart cümlesi’ konumunda;**⁸⁰⁹

{كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ

وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ}

“Evet, onların nasıl ahitleri olabilir ki, eğer size galip gelecek olurlarsa sizin hakkınızda ne ahit, ne yemin, ne hukuk, hiç bir şey gözetmezler. Ağızlarıyla güya sizin gönlünüzü alırlar, kalpleri ise nefret duyup kaçırır. Çünkü onların ekserisi Allah’ın

⁸⁰² Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.302.

⁸⁰³ Sâlih, *el-İ’râbu’l-Mufaşşal*, 6/437.

⁸⁰⁴ Fetih, 48/27. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır: {إِنَّ الَّذِينَ {أَمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا / خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَالًا وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ / وَالْمَلِكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ / يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ {إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا / لِلطَّاغِيْنَ مَأْبَا / لَا يَبْيِئْنَ فِيهَا أَحْقَابًا / لَا يَدْخُلُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا / إِلَّا حَمِيمًا وَعَسَاقًا / جَزَاءً وَقَاقًا

⁸⁰⁵ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.513.

⁸⁰⁶ Sâlih, *el-İ’râbu’l-Mufaşşal*, 11/154. Bu cümle müste’nife olarak da değerlendirilmektedir: ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 7/239; el-İbrâhim, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.514.

⁸⁰⁷ Ahkâf, 46/32.

⁸⁰⁸ Özek vd., a.g.e., s.505.

⁸⁰⁹ ed-Dervîş, a.g.e., s.7/183; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.374.

⁸¹⁰ Tevbe, 9/8. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır: {أَتَّخِذُ مِنْ قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا {يَوْمَئِذٍ اللَّهُ إِن يَرِدْهُمُ الرِّجْمُ مِنْ بَصُرٍ لَا تُغْنِي عَنْهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْقِذُونَ قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

yolundan çıkmış fâsıklardır.”⁸¹¹ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, şart üslûbunda, ‘**إِنْ**’ edatının ‘**cevap cümlesi**’ konumunda;⁸¹²

{مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} ⁸¹³

“Her kim (îman ve kelime-i şehâdet gibi) o güzel şeyle (mahşere) gelirse, ondan dolayı kendisi için (cennet gibi) pek büyük bir hayır vardır. Her kim de (kâfirlik ve şirk gibi) o kötü şeyle (âhirete) gelirse, kötü şeyleri işlemiş olan o kimseler, (dünyâdayken) yapmakta bulunmuş oldukları (günahların karşılığı)ndan başkasıyla **cezalandırılmayacaktır.**”⁸¹⁴ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, şart üslûbunda, ‘**مَنْ**’ edatının ‘**cevap cümlesi**’ konumunda;⁸¹⁵

{بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ / وَإِذَا دُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ / وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ} ⁸¹⁶

“Hayır, sen şaşıyorsun. Halbuki onlar alay ediyorlar. Kendilerine öğüt verildiği vakit öğüt almazlar. Bir mucize görseler alay ederler.” âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, şart üslûbunda, ‘**إِذَا**’ edatının ‘**cevap cümlesi**’ konumunda;⁸¹⁷

{فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا} ⁸¹⁸

“Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe **iman etmiş olmazlar.**”⁸¹⁹ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, kasem üslûbunda, ‘**cevap cümlesi**’ konumunda;⁸²⁰

⁸¹¹ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.187.

⁸¹² el-İbrâhim, *Î’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.188.

⁸¹³ Kasas, 28/84. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {مَنْ جَاءَ مِنَ الْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ} En’âm, 6/160.

⁸¹⁴ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.394.

⁸¹⁵ Sâlih, *el-Î’râbu’l-Mufaşşal li-Kitâbillâhi’l-Mürettel*, 8/458. Konu için ayrıca bkz: Çöğenli, *Kur’ân ve Hadîs Örneklî Arapça Dilbilgisi Nahiv*, s.96.

⁸¹⁶ Sâffât, 37/12-14. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {يَعْفِرُونَ} {لَكُمْ مِّنْ دُنُوبِكُمْ وَيُؤَخَّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ} Nuh, 71/4.

⁸¹⁷ Sâlih, *el-Î’râbu’l-Mufaşşal li-Kitâbillâhi’l-Mürettel*, 10/11. Konu için ayrıca bkz: Çöğenli, *Kur’ân ve Hadîs Örneklî Arapça Dilbilgisi Nahiv*, s.97.

⁸¹⁸ Nisâ, 4/65.

⁸¹⁹ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.87.

⁸²⁰ ed-Dervîş, *Î’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânühû*, 2/51.

{لَئِن أَخْرَجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِن قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِن نَّصَرُوهُمْ لَيُوَلِّنَ الْأَذْبَارَ

ثُمَّ لَا يُنصُرُونَ} ⁸²¹

“Andolsun, eğer onlar çıkarılırsalar, onlarla beraber çıkmazlar; savaşa tutuşmuş olsalar, onlara yardım etmezler; yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmez.”⁸²² âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, kasem üslûbunda, **mahzûf kasem ibâresinin ‘cevap cümlesi’ konumunda;**⁸²³

{يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا

سَوَاءَ اتَّهَمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ} ⁸²⁴

“Ey Âdem oğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık.”⁸²⁵ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **cümleye muzâf olan ‘حَيْثُ’ edatının ‘muzâfun ileyh’i konumunda;**⁸²⁶

{وَأَسْأَلُهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِينَتُهُمْ يَوْمَ

سَبْتِهِمْ شُرْعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ} ⁸²⁷

“Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı. Çünkü cumartesi tatili yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi, cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezlerdi. İşte böylece biz, yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyorduk.”⁸²⁸ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **cümleye muzâf olan ‘يَوْمَ’ edatının ‘muzâfun ileyh’i konumunda;**⁸²⁹

⁸²¹ Haşr, 59/12.

⁸²² Özek vd., a.g.e., s.546.

⁸²³ el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.547.

⁸²⁴ Âraf, 7/27. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { فَذَكَرَ الَّذِينَ } Nahl , { مِنْ قَبْلِهِمْ فَاتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ } 16/26; { وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ } Talâk, 65/3; { قَدْرًا } Kalem, 68/44.

⁸²⁵ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s.152.

⁸²⁶ ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/537.

⁸²⁷ Âraf, 7/163. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { وَلَا تُخْزِي } Şuarâ, 26/87-89; { يَوْمَ يُبْعَثُونَ / يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ / إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ } Duhân , { أَجْمَعِينَ / يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ / إِلَّا مَنْ رَجِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ } Mürselât, 77/34-36; { وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ / هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ / وَلَا يُؤَدِّنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ } 44/40-42;

⁸²⁸ Özek vd., a.g.e., s.170.

⁸²⁹ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 7/116.

{لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكْفُونُ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ

يُنصَرُونَ} ⁸³⁰

“İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından (saran) ateşi **savamayacakları**, **kendilerine yardım dahi edilmeyeceği zamanı** bir bilselerdi!”⁸³¹ âyet-i kerîmesinde ‘lâ’ ile olumsuz muzâri fiil, **cümleye muzâf olan ‘حِينَ’ edatının ‘muzâfun ileyh’i konumunda**⁸³² bulunmaktadır.

2.2.KUR’ÂN-I KERÎM’DE LÂ-I NÂHIYE

Emir üslûbunda, emr-i hâzır kalıbı için herhangi bir edat kullanılmazken, emr-i gâib kalıbı için lâmu’l-emr kullanılmaktadır. Nehiy üslûbunda ise, ister nehy-i hâzır, ister nehy-i gâib olsun, her iki kalıpta da tek sîga, tek edat, (لا الناهية) edatı kullanılmaktadır.⁸³³ Her iki kalıptaki muzâri fiilin de meczûm olduğu husûsu değişmemektedir. Ancak, nehy fiilinin sonu, bâzı âyet-i kerîmelerde, telâffuzda kendisinden sonraki kelimeye geçiş kolaylığı sağlaması açısından, kesra ile harekelenebilmektedir.⁸³⁴ Nehiy anlamı içeren, (لا تَفْعَلْ) anlamındaki (مَهْ) ve (لا تَتَكَلَّمْ) anlamındaki (صَهْ) gibi bâzı isim-fiiller ise Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemektedir.⁸³⁵ Nehiy lâ’sı, Kur’ân-ı Kerîm’de de, hem muhâtap sîgada yâni nehy-i hâzır formunda, hem de gâib sîgada, yâni nehy-i gâib formunda bulunmaktadır. Müttekellim sîgadaki bir fiilin nehyine ise sâdece şâz⁸³⁶ bir kıraatte rastlanmaktadır.⁸³⁷

Nehiy ‘lâ’sı ve Kur’ân-ı Kerîm ilişkisi, konunun anlam ve gramer boyutları etrâfında, iki aşamada incelenecektir:⁸³⁸

⁸³⁰ Enbiyâ, 21/39.

⁸³¹ Özek vd., a.g.e., s.324.

⁸³² el-İbrâhim, *Îrâbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.325.

⁸³³ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s.429; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1140; Abbâs, *el-Belâğa*, 1/158; Eren - Uzunoğlu, *Belâğat*, s.30.

⁸³⁴ el-Hilâlî, *el-Hurûfu’l-Âmile* s.628. Örnek için bkz: Âl-i İmrân, 3/28: لَّا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ

⁸³⁵ Mahmud Tevfik Muhammed Sa’d, *Sûretu’l-Emr ve’n-Nehy fi’z-Zikri’l-Hakîm*, 1. Baskı, Matbaatu’l-Emâne, Şebrâ/Mısır, 1993, s.70.

⁸³⁶ “Kıraat çeşitleri, bilhassa yedi kıraat tevâtüre dayanmaktadır. Tevâtüre müstenid olmayıp, Arap gramerinin kâidelerine dayanan okunuş tarzlarına şâz kıraatler (el-Kirââtü’ş-Şâzze) denmektedir. Bunların namazlarda okunmasını câiz gören rivâyetler varsa da, ekseri âlimler bunu câiz görmemektedir.” İsmâil Cerrahoğlu, *Tefsir Uşûlü*, 24. Baskı, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, s.106. Daha geniş bilgi için bkz: Birişik, “Kıraat” md., DİA, 25/430.

⁸³⁷ Idîme, *Dirâsât fi’l-Üslûbi’l-Kur’ân*, 2/523.

⁸³⁸ Genel bir takdim için bkz: Mîkâtî vd., *el-Kutûf min Lugati’l-Kur’ân*, s.1822-1823.

2.2.1. Nehiy Konusunun Anlama Dâir Bâzı Boyutları

Vaz' olunma sebebi olan, 'emir üslûbuyla yasaklama' şeklindeki aslî mânâsının yanında, nehiy, pek çok âyet-i kerîmede çeşitli karînelerle ya da bağlam çerçevesinde, duâ anlamı veyâ pek çok tâli anlam içermektedir.⁸³⁹

Nehiy, bâzen mecâzî bir ifâde ile, zikr-i müsebbeb, irâde-i sebep yoluyla olmaktadır.⁸⁴⁰ Örneğin, bir babanın, oğluna nasihat sadedinde, 'kötü arkadaşlar seni yoldan çıkarmasın, oğlum!' şeklindeki ifâdesi bir nehyi/yasaklamayı içermektedir. Ancak, bu ifâdedeki nehyin muhâtabı, zâhiren 'kötü arkadaşlar' ögesi gözüксе de, nehyin asıl muhâtabı 'oğul'dur. Zîra bu hitâbıyla baba, çocuğuna, 'oğlum, kötü insanlarla arkadaş olma, onların peşine takılma' demek istemektedir. Bu üslûbun benzeri Arapça'daki (لا أُرِيَّتْكَ هَاهُنَا) cümlesidir. Bu ifâdede sözün sâhibi, muhâtabına, '- bak- seni -bir daha- burada asla görmeyeyim!' demekle, kendisine, muhâtabını ilgili yerde görmeme yasaklaması getirmemekte, aksine, muhâtabına bir yasak getirerek, 'bir daha burada bulunma' demek istemektedir. Kurân-ı Kerîm'deki bâzı âyet-i kerîmelerde, bu minvalde gelen nehiy örnekleri de bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki nehy üsluplarından bir diğeri de 'bir fiili yapmayı yasaklama ifâdesi' yerine 'o fiili yapanlardan biri olmamayı ifâde etme' tarzıdır.⁸⁴¹ Örneğin, bir öğretmenin, öğrencilerine 'arkadaşlar, asla tembellik yapmayın' şeklindeki nehiy ifâdesinin yerine, 'arkadaşlar, sakın tembellerden olmayın' ifâdesiyle seslenmesi ve onlara uyarıda bulunması, daha etkileyici bir nehiy yolu olmaktadır. Bu tarz nehiy, yâni, olumsuz bir sıfat ile muttasıf olmayı yasaklama yerine, o kötü sıfat ile bâriz olmuş bir zümrenin fertlerinden biri olmamayı salıklama, Arap dili çerçevesinde de daha belîğ bir yol olmaktadır. Meselâ, Arapça'da muhâtaba 'zulmün kötülüğü' mânâsını ifâde için (لا تَظْلِم) cümlesi yerine, daha vurgulu bir ibâre ile (لا تَكُنْ ظَالِمًا) denir. Çünkü bu ikinci tarz nehiy ifâdesinde yer alan 'keynûnet' anlamı, bu söze muhâtab olan kişiye, hiçbir zaman ve zeminde, kendisinden bir zulüm fiilinin sâdir olmamasını ifâde etmektedir.

Bu üslûba çok benzer bir nehiy formu daha vardır ki, o da muhâtaba, 'bir fiili yasaklamak' yerine, o 'fiile yaklaşmayı yasaklama' formudur. Türkçe bir örnek verilecek olursa, bir sınav gözetmeninin, katılımcılara sınav öncesinde/esnâsında 'kopya çekmeyiniz, kopya çekmek de kopya vermek de yasaktır!' demek yerine, 'sınav evrâkından başka bir yöne bakmak kopye işlemi sayılmaktadır' şeklindeki ifâdesiyle,

⁸³⁹ es-Suyûfî, *Mu'terak*, 1/336; Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s.339; Atar, *Fıkıh Uşûlü*, s.236.

⁸⁴⁰ Idîme, a.g.e., 2/524. Ayrıca bkz: Sa'd, *Sûretü'l-Emr ve'n-Nehy fi'z-Zikri'l-Hakîm*, s.65.

⁸⁴¹ Idîme, a.g.e., 2/526.

ilgili fiili işlemeyi engellemeyi daha net bir şekilde temine yönelmesidir. Bu tarz nehiy işleminin Arap dili versiyonunda (قُرْب) fiili olumsuz hâli ile (لَا تَقْرُب) kullanılmakta ve mezkûr ‘kopya çekme!’ örneği buna uyarlanacak olursa (لَا تَغْشُوا) ifâdesi yerine (لَا تَقْرَبُوا الْعِشْرَ) ifâdesi tercih edilmektedir. Bu nehiy tarzının da Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok uygulaması bulunmaktadır.

Lâ en-Nâhiye konusunun Kur’ân-ı Kerîm’le irtibâtı noktasında, yukarıda temâs edilen anlamsal ve belâği hususların yanında, yine anlam boyutu olmakla berâber, daha çok gramatik bâzı meseleleri ilgilendiren yönleri de bulunmaktadır:

2.2.2. Nehiy Konusunun Gramere Dâir Bâzı Boyutları

Bâşında (لَا) edatı bulunan bir muzâri fiil eğer (أَنْ) edatından sonra geldiğinde; bu (أَنْ) edatının ‘tefsîriyye’ işlevli (أَنْ) olması münâsip ise, (لَا) edatının hem nâhiye hem de nâfiye edatı olarak değerlendirilmesi eşit derecede mümkün olmaktadır. Tabii ki (لَا) edatının nâhiye olarak değerlendirilmesi durumunda, (لَا)’dan sonra gelen muzâri fiil ‘mezcûm’, (لَا) edatının nâfiye şeklinde değerlendirilmesi hâlinde ise, (لَا)’dan sonra gelen muzâri fiil ‘merfû’ olmaktadır. Mezkûr (أَنْ) edatının, tefsîriyye değil de ‘masdariyye’ işlevli olmasının uygun düştüğü durumda ise, bu edat aynı zamanda bir nasb edatı olacağından, ibâredeki (لَا) edatı nâfiye olarak, muzâri fiil mansub konumda olacaktır.

(لَا) şeklindeki bir ibârede yer alan (و) harfinin, (لَا) edatının lâ-i nâhiye olması durumunda, vâv-i hâliyye görevinde olması mümkün değildir. Çünkü, hal cümlesi talebî bir cümle olamamaktadır. (فَلا) şeklinde gelen bir ibâre ise, (لَا) edatından sonra gelen cümlenin, zâhir ya da mukadder bir şartın cevap cümlesi olma ihtimâlini gösterebilmektedir. Bu durum, Kur’ân-ı Kerîm’in bir âyet-i kerîmesinde mevcut bulunmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de, nehiy işlevli (لَا) edatının, sonunda tekit nûn’u bulunmayan muzâri fiilin başında gelmesi, sonuna tekit nûn’u bitişmiş muzâri fiilin başında gelmesinden, -yaklaşık olarak- on kat daha fazladır.⁸⁴²

Çeşitli âyet-i kerîmelerde dikkat çeken bir başka önemli husus ise, bâzı konumlardaki (لَا) edatının, aynı anda hem nâhiye hem de nâfiye (لَا)’sı olarak ele

⁸⁴² Idîme, *Dirâsât*, 2/531.

alınmaya müsâit oluşudur. Bu durum diğer bâzı âyetlerde ise kıraat vecihlerinden kaynaklanarak kendini göstermektedir.

(لا) ve Kur'an-ı Kerîm ilişkisine dâir bu genel bilgilendirme sonrası, şimdi mezkûr hususların örneklendirilmesine geçilmektedir.

2.2.3. Nehyin Asıl Anlamı

Yasaklama, otorite ile bir fiili gerçekleştirmekten engelleme

Asıl anlam ve işlevi otorite (isti'lâ) yoluyla bir fiili engelleme olan nehyi sîgası,⁸⁴³ nâhiye 'lâ'sı ile, Kur'an-ı Kerîm'de hem muhâtab şahıslara hem de gâib şahıslara yönelik olarak kullanılmaktadır. Nehy-i hâzır kiplerinin bulunma oranı, nehy-i gâib kiplerine nisbeten fazladır. Nehy-i gâib 'lâ'sı içeren fiillerde dikkat çeken husus ise, bu fiillerin genellikle tekit 'nûn'u ile pekiştirilmiş olarak gelmesidir.

Kur'an-ı Kerîm'de 'lâ' edatının nehy-i gâib için kullanıldığı âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır:

{قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا

صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا}⁸⁴⁴

“De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlah'ınızın, sadece bir İlah olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapсын ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”⁸⁴⁵

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا

يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ... وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا... وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ

كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فَإِنَّهُ فَسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمَكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ}⁸⁴⁶

“Ey iman edenler! Belirli bir vâdeye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu kaydedin! Aranızda doğrulukla tanınmış bir kâtip onu yazsın! Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi (adalete uygun olarak) yazmaktan **kaçınmasın**... Şahitler çağırıldıklarında, şahitlikten **kaçınmasınlar**!.... Alış veriş yaptığınız zaman da şahit tutun! **Ne kâtip, ne de şahit asla mağdur edilmesin.** Bunu yapar, zarar verirsiniz, doğru

⁸⁴³ Sa'd, *Sûretu'l-Emr ve'n-Nehy*, s.14.

⁸⁴⁴ Kehf, 18/110. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَر قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ ... وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَجِبْ أَحَدَكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا } Hucurât, 49/11-12; { أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ } Tevbe, 9/28; { ... } Nur, 24/31;

⁸⁴⁵ Özek vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s.303.

⁸⁴⁶ Bakara, 2/282.

yoldan ayrılmış, Allah'a itaatin dışına çıkmış olursunuz. Allah'a itaatsizlikten sakının!”⁸⁴⁷

Kur'an-ı Kerim'de 'lâ' edatının nehy-i hâzır için kullanıldığı âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır:

{وَأْتِ دَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا} ⁸⁴⁸

“Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de **saçıp savurma**.”⁸⁴⁹

{وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفَتْ عَلَيْهِ فَأَلْقَيْهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَآدُوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ} ⁸⁵⁰

“Bunun içindir ki Mûsâ dünyaya gelince annesine şöyle ilham ettik: ‘Onu bir süre emzir, şayet onun başına bir şey geleceğinden endişe edersen, ırmağa bırak, **hiç endişe etme, hiç üzülme**; Zira Biz onu sana kavuşturacağız ve onu resullerden yapacağız.’”⁸⁵¹

{وَلَا تَسْتُرُوا بَعْدَ اللَّهِ نَمَنَّا قَلِيلًا إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ} ⁸⁵²

“**Allah'ın ahdini az bir karşılığa değişmeyin!** Şayet anlayan kimseler iseniz, şüphesiz Allah katında olan (sevap) sizin için daha hayırlıdır.”⁸⁵³

{يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ إِنْ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا / وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ ...} ⁸⁵⁴

“Ey Peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah'tan) korkuyorsanız, (yabancı erkeklere karşı) çekici bir eda ile **konuşmayın**; sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır. Güzel söz söyleyin. Evlerinizde

⁸⁴⁷ Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.47. ‘Üçüncü şahıslara yasaklama (nehy-i gâib)’ için ayrıca bkz: Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.386.

⁸⁴⁸ İsrâ, 17/26. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır: {لَا تَجْعَلْ مَعَ { اللَّهُ إِلَيْهَا آخَرَ فَتَقَعُدَ مَذْمُومًا مَّخْدُورًا } İsrâ, 17/22; { وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ / وَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ } Duhâ, 93/9-10; { وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ } Lokman, 31/18.

⁸⁴⁹ Özek vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.283.

⁸⁵⁰ Kasas, 28/7.

⁸⁵¹ Yıldırım, a.g.e., s.385.

⁸⁵² Nahl, 16/95.

⁸⁵³ Özek vd., a.g.e., s.277.

⁸⁵⁴ Ahzâb, 33/32-33.

oturun, eski cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin,...”⁸⁵⁵

Olumlu muzâri fiil başına ‘lâm-ı tekit’ ve sonuna ‘nûn-u tekit’ almak sûretiyle pekiştirildiği gibi, ister nehy-i gâib kalıbındaki, ister nehy-i hâzır kalıbındaki muzâri fiillere de ‘tekit nûnu’nu bitişip, onlardaki nehiy anlamını güçlendirmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de, nehiy fiillerine tekit nûn’unun bitişmesini gösteren âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır:

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا
اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ} ⁸⁵⁶

“Ey iman etmiş kimseler! Allah için (îfâ edilmesi gereken hakları yerine getirmek üzere) dimdik ayakta duranlar ve adaletle şahitlik eden kimseler olun! Bir kavme olan şiddetli öfke(niz), asla sizi (onlar hakkında) âdil davranmamanıza sevk etmesin. (Dosta da düşmana da) adâletli olun. ...”⁸⁵⁷ meâlindeki âyet-i kerîmede, tekit nûnu, nehy-i gâibe bitişmiş ve ondaki ‘ilgili fiilden menetme’ anlamını pekiştirmiştir.

{وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ} ⁸⁵⁸

“(Resûlüm!) Sakin, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak, Allah onları (cezalandırmayı), korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor.”⁸⁵⁹ meâlindeki âyet-i kerîmede ise, tekit nûnu, nehy-i hâzır veznindeki bir fiile bitişmiş ve ondaki yasaklama anlamını kuvvetlendirmiştir.

2.2.3.1. (أَنْ) edatından sonra başında (لَا) edatı bulunan bir muzâri fiilin nehiy içerme ihtimâli

Arap dili gramerinde, (أَنْ) edatından sonra bulunan muzâri fiilin başında (لَا) edatının olması durumu, özel bir husûsu içermektedir. Örneğin, (أَشْرْتُ إِلَيْهِ أَنْ لَا تَفْعَلَ) ibâresindeki (أَنْ) edatının ne şekilde yorumlandığı, kendisinden sonra gelen (لَا) edatının, hangi tür (لَا) edatı olduğunun belirlenmesinde ayırıcı unsur olmakta, bunun sonucu da (لَا) edatının ardından gelen muzâri fiilin ifâde edeceği anlam ve hükmü

⁸⁵⁵ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.421. ‘İkinci şahıslara yasaklama (nehy-i hâzır)’ için ayrıca bkz: Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.386.

⁸⁵⁶ Mâide, 5/8. Bu kapsamda değerlendirilebilen bir diğer âyet-i kerîme şudur: {وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أَنَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَا اللَّهُ} *Âl-i İmrân*, 3/180.

⁸⁵⁷ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlisi*, s.107.

⁸⁵⁸ İbrâhim, 14/42. Bu kapsamda değerlendirilebilen bir diğer âyet-i kerîme şudur: {لَا تُمَدَّنْ عَيْنُكَ إِلَىٰ مَا {مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْرَنَ عَلَيْهِمْ وَأَخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ} *Hicr*, 15/88.

⁸⁵⁹ Özek vd., a.g.e., s.259.

netleştirmektedir. Örnek (أَشْرْتُ إِلَيْهِ أَنْ لَا تَفْعَلَ) ibâresindeki (أَنْ) edatının ‘tefsîriyye işlevli en’ olma ihtimâli varsa, -ki bu cümlede bu ihtimal mevcuttur- (تَفْعَلَ) fiilinin başındaki (لَا) edatı hem nâfiye hem de nâhiye olarak değerlendirilebilmektedir. (لَا) edatının ‘nâfiye lâ’sı’ olarak değerlendirilmesi durumunda, onu tâkip eden muzâri fiil (تَفْعَلُ) şeklinde merfû olmakta ve anlam açısından herhangi bir nehiy husûsiyeti taşımadan, sâdece nefiy mânâsı içermektedir. Müfessire/tefsîriyye işlevli olduğu düşünülen (أَنْ) edatından sonraki aynı (لَا) edatının ‘nâhiye lâ’sı’ olarak değerlendirilmesi durumunda ise, muzâri fiil (تَفْعَلُ) şeklinde meczûm olmakta ve bir yasaklama hükmü içermektedir. Mezkûr ibâredeki (أَنْ) edatı için ikinci ihtimal, onun bir nasb edatı olarak yorumlanmasıdır. Bu durumda, (أَنْ) edatından sonra gelen (لَا) edatı sâdece ‘nâfiye lâ’sı’ olarak ele alınabilmektedir. (لَا) edatından sonra gelen muzâri fiile ise, nasb edici (أَنْ) edatının, aynı zamanda bir masdariyye edatı olması îtibârıyla, olumsuz masdar anlamı verilmektedir.⁸⁶⁰

(أَنْ) ve (لَا) edatlarının birbirleriyle ilişkisini ortaya koyan bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de bâzı âyet-i kerîmelerde de mevcuttur. Meselâ, Yâsin Sûresi’ndeki { أَلَمْ أَعْهَدْ }⁸⁶¹ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ / وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ } âyet-i kerîmesinde bulunan (تَعْبُدُوا) fiilinin başındaki (لَا) edatı ile Duhân Sûresi’ndeki { وَوَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ / أَنْ أَتُوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ / وَأَنْ }⁸⁶² (تَعْلُوا) fiilinin başındaki (لَا) edatı, kendilerinden önce gelen (أَنْ) edatlarının ‘en-i tefsîriyye’ şeklinde yorumlanmaları sonucunda ‘lâ-i nâhiye’ olabilmekte iken, ilgili (أَنْ) edatının ‘en-i masdariyye’ olarak yorumlanmasının netîcesinde ‘lâ-i nâfiye’ olmaktadır.⁸⁶³

2.2.3.2. Mecâzî Bir Yolla Nehiy İfâde Edilmesi

Nazmın zâhirinden, nehyin bir başkasına yönelik olduğu gözükürken, asıl kendisine yasaklama getirilen kişinin muhatap olduğu durumlar bulunmaktadı.⁸⁶⁴ Bu

⁸⁶⁰ Idîme, *Dirâsât*, 2/531.

⁸⁶¹ Yâsin, 36/60-61.

⁸⁶² Duhân, 44/17-19.

⁸⁶³ Idîme, *Dirâsât*, 2/531. Yâsin Sûresi 36/60-61 için bkz: en-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 2/459; Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 9/469; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 6/342-343; Duhân Sûresi 44/17-19 için bkz: el-Munteceb el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 4/272; Sâlih, a.g.e., s.10/499; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 7/121;

⁸⁶⁴ Sa'd, *Sûretu'l-Emr ve'n-Nehy fi'z-Zikri'l-Hakîm*, s.65.

durumlardaki nehiy ise, mecâzi⁸⁶⁵ bir yolla gerçekleşmiş olmaktadır.⁸⁶⁶ Örneğin, Âl-i İmran Sûresi'ndeki وَلَا يَحْزَنكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَن يَضُرُّوْا اللَّهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا ⁸⁶⁷ يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (Resûlüm) İnkârda yarışanlar sana **kaygı vermesin**. Çünkü onlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onlara, ahiretten yana bir nasip vermemek istiyor. Onlar için çok büyük bir azap vardır.”⁸⁶⁸ âyet-i kerîmesinde nehiy lâfzen, ‘kaygı vermesin’ fiili ile ‘inkârda yarışanlar’a yönelik iken, aslında nehye muhâtap, Efendimiz’dir (sav) ve zımmen, ‘inkârda yarışanların eylemlerinden **kaygılanma**’ denmektedir. Yine Fâtır Sûresi’ndeki يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا ⁸⁶⁹ تَغُرَّتْكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّتْكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ “Ey insanlar! Allah’ın vâdi gerçektir, sakın dünya hayatı **sizi aldatmasın** ve o aldatıcı (şeytan) da Allah hakkında **sizi kandırmasın!**”⁸⁷⁰ âyet-i kerîmesinde, nehiy lâfzen ‘dünyâ hayatı’na ve ‘aldatıcı şeytana’ yönelik iken, asıl muhâtap insandır ve ona, ‘aldanma’ ve ‘kanma’ denmektedir.⁸⁷¹

2.2.3.3. Yapılmaması istenen fiile yaklaşmayı yasaklama yoluyla nehiy ifâde edilmesi

Bâzı durumlarda, bir eylemi yapmayı yasaklamaktan öte, daha etkileyici bir tarzda, o eyleme yaklaşma yasaklanmaktadır. Bu tür nehiy tarzı Kur’ân-ı Kerîm’de on bir yerde geçmektedir.⁸⁷² Örneğin, İsrâ Sûre’sinin { وَلَا تَقْرُبُوا الزَّيْنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ ⁸⁷³ سَبِيلًا “**Zinaya yaklaşmayın**. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.”⁸⁷⁴ ve

⁸⁶⁵ Uşûl-ü fıkıhta şöyle bir ayırım vardır: “Nehiy-i hâzır ve nehiy-i gâib sîgaları, hakîkî (sarîh) nehiy sîgalarıdır. Bu sîgalarla bir işin yapılmaması istenirse, ona hakîkî (sarîh) nehiy denir. ‘Zinâyâ yaklaşmayın’ gibi. Hakîkî (sarîh) nehiy sîgalarının dışındaki bâzı sîga, kelime, cümle ve üsluplar ile de bir işin yapılmaması istenir. Bu şekilde bir işin yapılmamasını istemeye mecâzî (sarîh olmayan) nehiy denir. Bir şeyin helâl olmadığını söylemek, haram olduğunu belirtmek, bir şeyin kötü olduğunu ifâde etmek, bir fiil yapıldığı zaman ona cezâ verileceğini zikretmek gibi.” Atar, *Fıkıh Uşûlü*, s.235. Uşûl-ü fıkıhtaki bu ‘sarîh nehiy’ ve ‘mecâzî nehiy’ ile bizim burada, ‘dil’ çerçevesinde kullandığımız ‘mecâzî nehiy’ birbirlerinden kısmen farklılık arz etmektedir.

⁸⁶⁶ Idîme, a.g.e., 2/524.

⁸⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/176.

⁸⁶⁸ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.72.

⁸⁶⁹ Fâtır, 35/5.

⁸⁷⁰ Özek vd., a.g.e., s.434. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْءَٰتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ { حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِي النَّمْلِ { وَقَبِيلُهُ مِّنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ A’râf, 7/27; { قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطَمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ Naml, 27/18.

⁸⁷¹ Bkz: Sa’d, *Sûretü'l-Emr ve'n-Nehy*, s.65-66.

⁸⁷² el-Enşârî, *Esâlibü'l-Emr ve'n-Nehy*, s.359.

⁸⁷³ İsrâ, 17/32.

⁸⁷⁴ Özek vd., a.g.e., s.284.

En'âm Sûresi'nin ⁸⁷⁵ {وَلَا تَقْرُبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ} "...kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın..." âyet-i kerîmelerinde 'zinâ yapmayın', 'kötü işler yapmayın/ kötü eylemlerde bulunmayın' şeklinde bir yasaklama yerine 'bu eylemlere yaklaşmayı' dahî yasaklama yoluyla mübâlağalı bir üslûp tercih edilmektedir. Bu tarz buyrukları ile Kur'ân-ı Kerîm, 'insanı kaçınılmaz olarak kötülük işlemeye sevkedebilecek ortam ve şartlardan uzak tutmayı' hedeflemektedir. Bu mübâlağalı sakındırma/nehîy ile, 'insan, zinâ tehlikesine karşı en sağlam garanti altına alınmakta' ve ona, kendisini bu kötü yola sürükleyebilecek tutum ve davranışlara yaklaşması' yasaklanmaktadır. ⁸⁷⁶ Sayılan bütün bu anlamlar, yukarıda başlık yapılan nehiy husûsiyeti ile sağlanmaktadır.

2.2.3.4. Yapılmaması istenen fiili yapmayı yasaklama ifâdesi yerine, o fiili yapanlardan biri olmamayı ifâde etme yoluyla nehiy ifâde edilmesi⁸⁷⁷

Bir eylemi işleme ile ya da bir sıfatı taşıma ile nitelenmiş bir zümreden biri olmayı yasaklama, o eylemi bizzat yapmayı yasaklamaktan daha belîğ olmaktadır. Bu sebepten ötürü, daha vurgulu bu nehiy tarzı, Kur'ân-ı Kerîm'de, ⁸⁷⁸ {الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا} {وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونُوا} {فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ} ⁸⁷⁹ {تَكُونَنَّ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ} ⁸⁸⁰ {مِنَ الْخَاسِرِينَ} ⁸⁸¹ {قَالُوا بَشَرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْفَاطِنِينَ} ⁸⁸² âyet-i kerîmelerinde ve başka pek çok yerde bulunmaktadır. Bu âyet-i kerîmelerden biri, meâli ile verilip, ardından 'nehyin diğer anlamları' konusuna geçilecektir.

{أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ / وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ / وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ

أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُمْسِدِينَ / وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْحَبِيلَةَ الْأُولِينَ} ⁸⁸³

⁸⁷⁵ En'âm, 6/151.

⁸⁷⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (I-VI), 34. Baskı, Dâru's-Şurûk, Kâhire, 2004, 3/1231 ve 4/2224; Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/488 ve 3/480. Ayrıca bkz: el-Enşârî, a.g.e., s.359-363.

⁸⁷⁷ Bu husus, 'ilhâb ve tehyîc üslûbu' başlığıyla da ele alınmaktadır. Bkz: el-Enşârî, a.g.e., s.346.

⁸⁷⁸ Bakara, 2/147.

⁸⁷⁹ En'âm, 6/35.

⁸⁸⁰ Yunus, 10/95.

⁸⁸¹ Hicr, 15/55.

⁸⁸² Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 1/610. Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus ise şudur: Bu ve benzeri âyetlerde –açık ya da gizli- muhâtap Peygamber Efendimiz (sav) veyâ diğer peygamberlerden biri ise, âyetteki nehiy, hakîki nehiy olmamakta, asıl amaç, bu peygamberlerin zâten üzerinde oldukları doğru yolda ve sâhip oldukları güzel ahlâkta devâm etmeleri, onlardan ayrılmamaları istenmektedir. Bkz: ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 1/447-448.

⁸⁸³ Şuarâ, 26/181-184.

“Ölçüyü tastamam yapın, (insanların hakkını) eksik verenlerden olmayın.

Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Sizi ve önceki nesilleri yaratan (Allah) dan korkun.”⁸⁸⁴

2.2.3.5. Helâlliğin nefyedilmesi ile nehiy ifâde edilmesi

Kur’ân-ı Kerîm’de bâzı âyet-i kerîmelerde (لَا يَحِلُّ) veyâ benzeri bir ibâre ile ‘bir eylemin helâl olmadığı’nın’ bildirilmesi, o eyleminin yapılmasının yasaklanmış olduğu anlamına gelmektedir.⁸⁸⁵ Bu durumda, zâhiren ‘menfi’ olan cümle, anlam açısından ‘menhî’ olmaktadır. Bakara Sûresi’ndeki ⁸⁸⁶(... وَأَنْتُمْ مِمَّا آتَيْنَاهُمْ... وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْنَاهُمْ...) âyet-i kerîmesi ve Nisâ Sûresi’ndeki ⁸⁸⁷(... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا...) âyet-i kerîmesi bu duruma dâir örneklerdir.⁸⁸⁸

2.2.4. Nehyin Diğer Anlamları

Diğer metinlerde olduğu gibi Kur’ân-ı Kerîm’de de nehyin ‘hâkimiyet yolu ile bir işin yapılmamasını isteme’ amacının dışında birtakım farklı amaçlar için kullanıldığı görülmektedir. Fakat, hakîkî anlamda kullanılan nehyde olduğu gibi, duâ veyâ başka amaçla gelen herhangi bir nehiy fiili de yine meczum konumda olmaktadır.⁸⁸⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de, nehyin, asıl mânâsından çıkıp, siyak-sibak çerçevesinde kazandığı farklı anlamlardan bâzıları şunlardır:⁸⁹⁰

a) Nehyin duâ anlamı içermesi

İster melek, ister peygamber, ister herhangi bir insanın, Allah Teâlâ’dan talepte bulunmasına duâ denmektedir.⁸⁹¹ Kur’ân-ı kerîm’de nehiy formu içeren bâzı âyet-i kerîmelerde nehiy, hakîkî anlamlarıyla değil, târifî yapılan duâ amacı ile kullanılmaktadırlar. Örneğin, {رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا} ⁸⁹²“Rabbimiz! Unutursak veya

⁸⁸⁴ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.373-374. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {وَأَنْتُمْ مِمَّا آتَيْنَاهُمْ... وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْنَاهُمْ... } Hûd, 11/109; {وَأَنْتُمْ مِمَّا آتَيْنَاهُمْ... وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْنَاهُمْ... } Hicr, 15/53-56; {وَمَا كُنْتُمْ تَرْجُونَ أَنْ يُلْقَى إِلَيْكُمُ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكُمْ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ} Kasas, 28/86. Bu kapsamda değerlendirilebilecek bütün âyet-i kerîmeler için bkz: Idime, *Dirâsât*, 2/526-527.

⁸⁸⁵ Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s.338; Atar, *Fıkıh Uşûlü*, s.235.

⁸⁸⁶ Bakara, 2/229.

⁸⁸⁷ Nisâ, 4/19.

⁸⁸⁸ eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfî'l-Meânî*, s.890; Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s.339.

⁸⁸⁹ el-Hilâlî, *el-Hurûfu'l-Âmile*, s.629; eş-Şerîf, a.g.e., s.889.

⁸⁹⁰ Geniş bilgi için bkz: Abbâs, *el-Belâğa*, 1/158-159.

⁸⁹¹ el-Enşârî, *Esâlibu'l-Emr ve'n-Nehy fi'l-Kur’âni'l-Kerîm ve Esrâruhâ'l-Belâğiyye*, s.321.

⁸⁹² Bakara, 2/286.

hataya düşerse bizi **sorumlu tutma**. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük **yükleme**. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de **yükleme!**”⁸⁹³ âyet-i kerîmesindeki ‘sorumlu tutma’ ve ‘yükleme’ şeklinde çevirilen nehiy fiilleri, duâ ifâde etmektedirler.⁸⁹⁴

b) Nehyin iltimas anlamı içermesi

Genellikle, aynı konumda olan kişilerin/insanların birbirlerine nehiy sîgası ihtivâ eden lâfızlarla hitâp etmesi demek olan iltimâs, Kur’ân-ı Kerîm’de bâzı âyet-i kerîmelerde bulunmaktadır.⁸⁹⁵ Örneğin, قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ { قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ }⁸⁹⁶ (Harun:) Ey annemin oğlu! dedi, saçımı sakalımı, yolma! Ben, senin: ‘İsrailoğullarının arasına ayrılık düşürdün; sözümü tutmadın!’ demenden korktum.”⁸⁹⁷ âyet-i kerîmesindeki (لَا تَأْخُذْ) nehiyi, bir peygamberin diğer bir peygambere hitâbı olduğundan, ilgili nehiy iltimas kapsamında değerlendirilmektedir.⁸⁹⁸

c) Nehyin irşad anlamı içermesi

İrşad, zorlama içermeksizin, sâdece nasihat amacıyla muhâtapın bir hususta talepte bulunmak demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de, nehiy sîgası içeren âyet-i kerîmelerden bâzıları, hakîkî anlamda değil, irşad anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَن أَشْيَاءَ إِن تُبَدَ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلَ الْقُرْآنُ تُبَدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَن أَشْيَاءَ إِن تُبَدَ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلَ الْقُرْآنُ تُبَدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا }⁸⁹⁹ “Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Eğer Kur’ân’ın indirilmesi esnasında onları sorarsanız, size açıklanır. Halbuki Allah onları bağışlamış, sizi onlardan muaf tutmuştur. Çünkü Allah gafurdur,

⁸⁹³ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.48. Lâ-i nâhiye’nin duâ üslûbunda kullanıldığı tüm âyet-i kerîmeler için bkz: Idime 524

⁸⁹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1141; eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.889; Habenneke, *el-Belâğa*, 1/232; Abbâs, *el-Belâğa*, 1/158; el-Beyyûmî, *Fethu’l-Habîr*, s.62; el-Enşârî, *Esâlîbu’l-Emr ve’n-Nehy*, s.323; Nusreddin Bolelli, *Belâğat / Arap Edebiyatı*, 4. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2006, s.214. Nehyin duâ anlamında kullanılması için ayrıca bkz: es-Suyûtî, *Mu’teraku’l-Akrânîfi İ’câzi’l-Kur’ân*, 1/337; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.387.

⁸⁹⁵ el-Cârim –Emin, *el-Belâğa*, s.223; el-Enşârî, a.g.e., s.328.

⁸⁹⁶ Tâhâ, 20/94.

⁸⁹⁷ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.317. Bu kapsamda değerlendirilebilen bir diğer âyet-i kerîme şudur: { لَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِن بَعْدِي أَعَجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَىٰ الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تَنْسِبْ بِي الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ } A’râf, 7/150.

⁸⁹⁸ el-Enşârî, a.g.e., s.328; Bolelli, *Belâğat / Arap Edebiyatı*, s.215. Benzeri bir ifâde için bkz: el-Habenneke, *el-Belâğa*, 1/232.

⁸⁹⁹ Mâide, 5/101.

halimdir (affi ve müsamahası geniştir).”⁹⁰⁰ ve ⁹⁰¹{ يَا أَبَتِ لَا تُعْبِدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ }
 لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا “Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, çok merhametli olan
 Allah'a âsi oldu.”⁹⁰² âyet-i kerîmelerindeki nehiy ibâreleri irşad anlamı ifâde
 etmektedirler.⁹⁰³

d) Nehyin tey’îs anlamı içermesi

‘Ümitsizliğe düşürmek’ anlamına gelen ‘tey’îs’, Kur’ân-ı Kerîm’de, kâfirleri ve
 münâfikları muhâtap alan bâzı âyet-i kerîmelerde, onların çeşitli dünyevî ve uhrevî
 durumlarından bahsederken, nehiy üslûbu ile de ifâde edilmektedir. Örneğin,
 inkârcıların mahşerdeki hallerini nakleden Tahrîm Sûresi’ndeki { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا }
⁹⁰⁴{ تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ }⁹⁰⁵ âyet-i kerîmesinde yer alan nehiy, ‘tey’îs’
 gâyesi taşımaktadır.⁹⁰⁵ Bu nehiy ifâdesiyle ‘artık vaktin geçtiğini, sonsuz bir ümitsizlik
 yaşantısının başladığını anlatmaktadır. Bu husus, yâni ‘ah vah etmenin, özürler
 sunmanın artık fayda vermeyeceği’ husûsu “Ey kâfirler! Siz ise bugün boşuna mazeret
 ileri sürmeyin! Siz ne yaptysanız onun cezasını çekeceksiniz.”⁹⁰⁶ şeklinde verilen
 mealde ‘boşuna’ kelimesi ile de karşılanmış gözükmektedir.

e) Nehyin beyânu’l-âkıbe anlamı içermesi

Kur’ân-ı Kerîm çerçevesinde ‘beyânu’l-âkıbe’ terimi, metinde/lâfızda bulunan
 açık bir duruma mukâbil, kastedilen anlamın farklı bir durum olduğunu ifâde
 etmektedir.⁹⁰⁷ Bu kapsamdaki âyet-i kerîmeler, (حَسِبَ) fiilinin nehyi ile bu anlamı
 vermektedirler. Örnek olarak, ⁹⁰⁸{ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ }
 { يُرْزَقُونَ } “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü **sanmayın**. Bilakis onlar diridirler;
 Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır.”⁹⁰⁹ âyet-i kerîmesi, ‘dünya hayâtında

⁹⁰⁰ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.123.

⁹⁰¹ Meryem, 19/44.

⁹⁰² Özek vd., a.g.e., s.307.

⁹⁰³ es-Suyûtî, *Mu’teraku’l-Akrân*, 1/337; Abbâs, *el-Belâğa*, 1/158; Bolelli, *Belâğat*, s.213; el-Enşârî, a.g.e., s.307 ve s.312; Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s.339; Atar, *Fıkıh Uşûlü*, s.236.

⁹⁰⁴ Tahrim, 66/7.

⁹⁰⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/207; es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa fi’l-Meânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî*, 1. Baskı, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 1999, s.76; el-Habenneke, *el-Belâğa*, 1/234; Abbâs, *el-Belâğa*, 1/158; el-Cârim –Emin, *el-Belâğa*, s.224; el-Enşârî, a.g.e., s.373; Bolelli, a.g.e., s.216; Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s.154; Atar, *Fıkıh Uşûlü*, s.236.

⁹⁰⁶ Yıldırım, *‘Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli’*, s.559.

⁹⁰⁷ el-Enşârî, a.g.e., s.340. (أَنَّ هُنَاكَ أَمْرًا ظَاهِرًا يُقَابِلُهُ أَمْرٌ آخَرَ هُوَ الْمَقْصُودُ وَالْمَطْلُوبُ)

⁹⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/169.

⁹⁰⁹ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.71.

cihâdın netîcesinin ölüm olduğu zannedilmemesini, cihad neticesinde öldü sanılanların aslında hayatta olduklarını' ifâde etmektedir.⁹¹⁰

f) Nehyin tevbih veyâ ihâne/tahkîr anlamı içermesi

'Tevbih' kınama ve azarlama, 'tahkîr' ve 'ihâne(t)' ise küçümseme ve hor görme gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân-ı kerîm'de de bâzı durumlarda nehiy aslında tahkîr anlamına gelmektedir. Örneğin; Allah Teâlâ'nın Efendimiz'e (sav) hitâben buyurduğu ⁹¹¹ { لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَخَفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ } ve "Sakın o kâfirlerden bir kısmına geçici bir zevk olarak verdiğimiz dünya nimetlerine **göz dikme!** Onların iman etmemelerinden ötürü üzülmeye ve müminlere kol kanat ger, onları şefkatle koru!"⁹¹² meâlindeki âyet-i kerîmede yer alan (لَا تَمُدَّنَّ) nehyi işte böyle bir tahkîri/küçümsemeyi ihtivâ etmektedirler.⁹¹³ Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, küçümsenenin Rasûlullah (sav) Efendimiz değil, kâfirlere geçici bir süreliğine verilen dünyâ nîmetleri olduğudur. Bu husus, bir önceki ⁹¹⁴ { وَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمُنَّانِي } ⁹¹⁴ { وَالْفُرَّانَ الْعَظِيمَ } âyet-i kerîmesinden de anlaşılmaktadır.

g) Nehyin îtinâs anlamı içermesi

Zor durumdaki, sıkıntılı bir ruh hâli içerisindeki muhâtabı sâkinleştirmek, moralize etmek ve onu rahatlatmak demek olan 'îtinâs', çeşitli eserlerde, 'teskîn', 'tuma'nîne', 'tesliye', 'înâs' ve 'ta'ziye' terimleri ile de ifâde edilmektedir.⁹¹⁵ Bâzı âyet-i kerîmelerdeki nehy ifâdelerinden kastedilen asıl mânâ 'îtinâs' olmaktadır. Örneğin, hicret yolunda mağaraya girdiklerinde, Peygamber Efendimiz'in (sav), Hz. Ebû Bekir'in (ra) endişesini gidermek için söyledikleri ⁹¹⁶ { إِذْ هَمَّا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا } "...., hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına. 'Üzülmeye, çünkü Allah bizimle beraberdir,' diyordu. ..."⁹¹⁷ ifâdesindeki nehy, 'îtinâs' anlamı taşımaktadır.⁹¹⁸

⁹¹⁰ es-Suyûtî, *Mu'teraku'l-Akrân*, 1/337; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s.76; el-Enşârî, a.g.e., s.340; Bolelli, a.g.e., s.217.

⁹¹¹ Hicr, 15/88.

⁹¹² Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.265.

⁹¹³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/207; Abbâs, *el-Belâğa*, 1/159; Akdemir, a.g.e., s.154.

⁹¹⁴ Hicr, 15/87.

⁹¹⁵ el-Enşârî, *Esâlîbu'l-Emr ve'n-Nehy fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Esrâruhâ'l-Belâğiyye*, s.332.

⁹¹⁶ Tevbe, 9/40.

⁹¹⁷ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.192. Bu kapsamda değerlendirilebilen bir diğer âyet-i kerîme şudur: { فَإِذَاهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا / وَهَزِي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رَطْبًا } مeryem, 19/24-25.

⁹¹⁸ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s.77.

h) Nehyin kerâhet anlamı içermesi

Bâzı durumlarda nehiy, fiilin çirkinliğini ifâde etmek için kullanılmaktadır. Örneğin, ⁹¹⁹{وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا} “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.” ⁹²⁰ cümleleri, irşad ve nasihat ifâde etmelerinin yanında, sakınılması gereken eylemlerin aynı zamanda çirkin davranışlar olduğunu belirtmektedir. ⁹²¹

2.2.5. Kendilerinde Bulunan (لَا) Edatlarının Hem Nâhiye Hem de Nâfiye Olarak Değerlendirilmesi Mümkün Olan Bâzı Âyet-i Kerîmeler

Birinci örnek:

{يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ / الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} ⁹²²

ez-Zemahşerî gibi bâzı diltçiler (فَلَا تَجْعَلُوا) ibâresinin başındaki (لَا) edatı için şu yorumları yapmaktadır:

1. (اعْبُدُوا) emir fiili ile (تَجْعَلُوا) fiili bir önceki âyet-i kerîmenin başındaki (لَا) edatı, lâ-i nâhiye olmaktadır. Bu durumda (تَجْعَلُوا) fiilinin önündeki (لَا) edatı, lâ-i nâhiye olmaktadır. Bu en yaygın kanaattir.

2. (تَجْعَلُوا) fiili, Mü'min Sûresi'ndeki (وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا) âyet-i kerîmesinde yer alan (فَأَطَّعَ) fiilinin nasb oluşu gibi, şu an ele aldığımız âyet-i kerîmede de teracci edatı (لَعَلَّ) nin ifâde ettiği mânânın cevâbı mâhiyetinde değerlendirilerek mansub kabul edilebilmektedir. Bu durumda (تَجْعَلُوا) fiilinin önündeki (لَا) edatı, lâ-i

⁹¹⁹ İsrâ, 17/37.

⁹²⁰ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.284.

⁹²¹ es-Suyûfî, *Mu'teraku'l-Akrân*, 1/336; Habenneke, *el-Belâğa*, 1/236; Bolelli, *Belâğat / Arap Edebiyatı*, s.217; Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s.155. Nehyin 'kerâhet' anlamı için ayrıca bkz: Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s.339.

⁹²² Bakara, 2/21-22. “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah'ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz. O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah'a şirik koşmayın.”, Özek vd., a.g.e., s.3.

⁹²³ Mü'min/Gâfir, 40/36-37. “Firavun: ‘Haman! benim için bir kule inşa et,’ dedi, ‘Umarım ki böylece yükselebilir, göklere yol bulur da Mûsâ'nın Tanrı'sına ulaşırım. Gerçi ben onun yalancı olduğunu zannediyorum ya,’ (neyse!)”, Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.470.

nâfiye olmaktadır. Bu kâbûle göre âyet-i kerîmenin takdîri (... خلقكم لكي تتقوا وتخافوا)
 (غقابه فلا تشبهوه بخلقه) şeklinde olmaktadır.⁹²⁴

İkinci örnek:

{وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوْا عَن
 سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ }⁹²⁵

Dilciler, bu âyet-i kerîmede bulunan (فَلَا يُؤْمِنُوا) ibâresindeki (لَا) edatı hakkında da ihtilâf etmektedirler. Onların görüşleri şu dört madde altında toplanmaktadır:

- (لَا يُؤْمِنُوا) fiilinden önceki (اطْمِسْ) ve (اشدُدْ) fiilleri nasıl bedduâ anlamı içeriyorsa, (لَا يُؤْمِنُوا) fiili de bedduâ anlamındadır; bunâ binâen, bu fiilin başındaki (لَا) edatı lâ-i nâhiye olmakta, fiil de meczum olmaktadır.⁹²⁶

Bu görüşe göre, âyet-i kerîmeye şu şekilde meal verilebilmektedir:

“Mûsa, (...) ‘Ey Rabbimiz! Gerçekten de Sen ey Rabbimiz! Firavun’a ve ulu adamlarına o en âdi (...) hayatta, (...) netîcede (...) Senin yolundan saptırsınlar diye (...) büyük bir ziynet ve türlü türlü mallar verdin! Ey Rabbimiz! Onların (...) mallarını helâk et! Kalpleri üzerine de (...) bağlama yap ki / kalplerini katılaştır ki artık onlar o pek acı veren (boğulma) azâbı(nı) görünceye kadar îman edemesinler!’ dedi.”⁹²⁷

- (يُؤْمِنُوا) fiili, Musâ’nın (as), Firavun ve yoldaşları hakkındaki (اطْمِسْ) ve (اشدُدْ) şeklindeki isteğine/bedduâsına cevap mâhiyetinde, mansub konumda

⁹²⁴ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/101; es-Safâkusî, *el-Mucîd fi İ’râbi’l-Kur’âni’l-Mecîd*, s.152.

⁹²⁵ Yunus, 10/88. “”

⁹²⁶ el-Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, 1/321, (Bu görüş, onun birinci görüşüdür.); Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, s.110, (‘فَلَا يُؤْمِنُوا’ fiilini, ‘فَلَا يُؤْمِنُ’ şeklinde açıklamaktadır.); ez-Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân*, 3/31, (Bu görüş, onun birinci görüşüdür.); en-Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 2/539, (Bu görüşü nakletmekte, kendi yorumunu söylememektedir.); el-Kaysî, *Muşkilu İ’râbi’l-Kur’ân*, s.292, (Bu görüşü, Kisâi ve Ebû Ubeyde’den nakletmektedir.); en-Neysâbûrî, *İcâzu’l-Beyân*, s.403, (‘فَلَا يُؤْمِنُوا’ fiilinin anlamını, ‘فَلَا يُؤْمِنُوا’ şeklinde vermektedir.); İbnu’l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/420; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/20; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/352; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhtî*, 5/186, (Bu görüşü, Kisâi ve el-Ferrâ’dan nakletmektedir.); el-Halebî, *ed-Durru’l-Maşûn*, 4/65; ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 3/371, (Bu durumdaki lâ-i nâhiye’nin, lâmu’d-duâ mesâbesinde olduğunu aktarmaktadır.).

⁹²⁷ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlisi*, s.217. Seyyid Kutub da, gramer tahlillerine girmeksizin, ilgili ibârelerin bedduâ anlamı taşıdığını ifade etmektedir; (Kutub, *Fi Zılâli’l-Kur’ân*, 3/1817.). Bu âyet-i kerîmelere dâir bir diğerk meal şu şekildedir: “Musâ dedi ki: ‘Ey Rabbimiz, Sen, Fir’avn ve ona bağılı olan ileri gelenler topluluğuna zînet ve mallar verdin bu dünya hayatında; Rabbimiz, senin yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz, silip süpür onların mallarını; kalplerini de sıkıkça sık da, o acı azâbı görünceye kadar îman etmesinler.’”, Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, s.217. Ayrıca bkz: Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 1/740; Işıcık, *Kur’ân Meâli*, s.155; Heyet, *Kur’ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli*, s.217, (... öyle ki, elemli azâbı görünceye kadar îman etmesinler! (Ehl-i îmâna yaptıklarının cezâsını görsünler)).

değerlendirilmektedir. Bu durumda, (يُؤْمِنُوا) fiilinin önündeki (لَا) edatı, lâ-i nâfiye olmaktadır.⁹²⁸

Pek çok mealde ‘duâ cümlesine cevap tarzında olmaksızın lâ-i nâfiye anlamı verilmektedir: “Musâ, ya rab! Dedi, sen Fir'avne ve cem'iyyetine, Dünya hayatta bir zinet ve haşmet ve nice nice mallar verdin, yolundan saptırsınlar diye mi ya rab, ya rab! Mallarını sil süpür ve kalblerini şiddetle sık ki o elfm azâbı görmedikçe **îman etmeyecekler**”⁹²⁹

- (يُؤْمِنُوا) fiili, başındaki ‘lâm’ ile mansub konumdaki (لِيُضِلُّوا) fiiline mâtuf durumdadır. Bu sebeple (يُؤْمِنُوا) fiili de nasb makâmında olmakta ve başındaki (لَا) edatı da lâ-i nâfiye işlevi görmektedir.⁹³⁰

Bu görüşe göre, âyet-i kerîmeye şu şekilde meal verilebilmektedir:

“... Ey Rabbimiz, sen onlara bu câzibe ve iktidârı, Sana inanan ve inanacak olan kullarını Senin yolundan **saptırmaları** - ey Rabbimiz; yok et ihtişamlarını, mal ve mülklerini, kalplerine kasvet salıver, al huzûru gönüllerinden!- **ve** kendilerinin de (bu müzmin kötü fiilleri netîcesinde) Sana **îman etmemeleri** için (mi verdin!)”

- (يُؤْمِنُوا) fiili, başındaki ‘lâm’ edatı ile meczum konumda olan (لِيُضِلُّوا) fiiline mâtuf durumdadır. Mâtufun aleyh’in meczum olması, mâtuf (يُؤْمِنُوا) fiilinin de meczum olduğunu göstermektedir. Bu durumda (لَا) edatı, lâ-i nâfiye olmaktadır.⁹³¹

⁹²⁸ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/321, (Bu görüş, onun ikinci görüşüdür.); el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, s.219, (Başındaki ‘fâ’ edatının, fiilin nasb konumda olduğunu gösterdiğini belirtmektedir.); en-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 2/539, (Bu görüşü nakletmekte, kendi yorumunu söylememektedir.); el-Kaysî, *Muşkilu Î'râbi'l-Kur'ân*, s.292, (Bu görüşü, el-Ferrâ ve el-Ahfeş'ten nakletmektedir.); İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/420, (Bu görüşü ‘en’ takdîri ile câiz görmektedir.); el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/20; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/352; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 5/186, (Bu görüşü, ez-Zemaşşerî'nin ilk sırada verdiği görüş olarak nakletmektedir.); el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 4/65; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, 7/121, (Bu görüşü, ‘en-i muzmara’ ile uygun görmektedir.).

⁹²⁹ Elmahlî, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 4/2743. Bu kapsama giren diğer mallerden bâzıları ise şunlardır: “Mûsâ: ‘Rabbenâ!’ dedi. ‘Sen Firavun ile onun ileri gelen yardımcılara dünya hayatında muazzam zinet, haşmet ve servet verdin. Ey Yüce Rabbimiz! İnsanları neticede Senin yolundan saptırsınlar diye mi onlara bu imkânı verdin? Rabbenâ! Mahvet, sil süpür onların servetlerini ve kalplerini şiddetle sık! Belli ki o acı azabı görmedikçe onlar **imana gelmeyecekler**.””, Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.217. Ayrıca bkz: Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, s.217, (‘... çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar **îman etmezler**.’); Bulaç, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s.218, (‘... onlar acı azabı göreceklere zamana kadar **îman etmeyecekler**.’).

⁹³⁰ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/31, (Bu görüş, onun –bir başkasından naklettiği- ikinci görüşüdür.); en-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 2/539, (Bu görüşü nakletmekte, kendi yorumunu söylememektedir.); el-Kaysî, *Muşkilu Î'râbi'l-Kur'ân*, s.292, (Bu görüşü, el-Müberrid ve ez-Zeccâc’dan nakletmektedir.); İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/420; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/20; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/352, (Bu durumda ‘رَبَّنَا اَطْمِئِنَّ عَلَى اَمْوَالِهِمْ وَاشْتَدَّ عَلَى قُلُوبِهِمْ’ cümlelerinin, cümle-i mu'teriza olduğunu ifade etmektedir.); Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, s.5/186, (Bu görüşü, el-Ahfeş'ten nakletmekte ve bu durumda, mâtuf ile mâtufun aleyh arasında kalan ibârenin îtirâzi cümle olduğunu belirtmektedir.); el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 4/65; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 7/121, (Bu görüşü, onu el-Müberrid'in tercih ettiğini bildirek nakletmektedir.).

Bu görüşe göre, âyet-i kerîmeye şu şekilde meal verilebilmektedir:

“Musa dedi ki: Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun ve kavmine dünya hayatında zinet ve nice mallar verdin. Ey Rabbimiz! (Onlara bu nimetleri), insanları senin yolundan saptırsınlar ve elem verici cezayı görünceye kadar iman etmesinler, diye mi (verdin)? Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et, kalplerine sıkıntı ver (ki iman etsinler).”⁹³²

2.2.6. Çeşitli Kıraatler Açısından Farklı Değerlendirilen (لَا) Edatlarını İçeren Bâzı Âyet-i Kerîmeler

Birinci örnek:

{إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ}

âyet-i kerîmesinde yer alan (وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ) cümlesindeki (تُسْأَلُ) fiili bâzı kıraatlerde ‘tâ’ harfinin fethası ile ve fiil meczum olarak (تُسْأَلُ) şeklinde okunmaktadır. Bu durumda ise (تُسْأَلُ) fiilinin başındaki (لَا) edatı, lâ-i nâhiye olmaktadır.⁹³⁴

İkinci örnek:

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُوهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ نَمْنًا وَلَوْ كَانَ دَا قُرْبَى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذًا لَمِنَ الْآثِمِينَ}

âyet-i kerîmesinde yer alan (وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ) cümlesindeki (نَكْتُمُ) fiili kıraatlerin hemen hemen hepsinde (لَا نَشْتَرِي) fiiline mâtuf konumda merfû olarak (نَكْتُمُ) şeklinde okunmakta, bu durumda fiilin başındaki (لَا) edatı lâ-i nâfiye işlevinde olmaktadır.⁹³⁶ Ancak bâzı kıraatlerde mezkûr fiil, meczum olarak (نَكْتُمُ) şeklinde okunmaktadır. Buna binâen de (نَكْتُمُ) fiilinin başındaki (لَا) edatı lâ-i nâhiye olmaktadır.⁹³⁷ Bu kıraat

⁹³¹ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 5/186, (Bu görüşü, ‘لِيُضِلُّوا’ fiilinin başındaki ‘lâm’ edatının cezmetme işlevli ‘lâmu’d-duâ’ olduğu görüşüne sâhip kişilerden nakletmektedir.);

⁹³² Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, s.217. Bu âyet-i kerîme hakkında, tüm görüşlerin geniş bir tahlili için ayrıca bkz: Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/132-135. Hem nâfiye hem de nâhiye olarak değerlendirilmesi mümkün olan ‘lâ’ edatını içeren diğer bir âyet-i kerîme ve tahlili için bkz: el-Hilâlî, *el-Hurûfu'l-Âmile*, s.631.

⁹³³ Bakara, 2/119.

⁹³⁴ el-Ferrâ, *Meânî'l-Kur’ân*, 1/60; Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 1/262; ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 1/181; es-Safâkusî, *el-Mucîd*, s.395; Sa’d, *Sûretu'l-Emr ve'n-Nehy fi'z-Zikri'l-Hakîm*, s.68.

⁹³⁵ Mâide, 5/106.

⁹³⁶ el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 2/632.

⁹³⁷ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 4/48; el-Halebî, a.g.e., 2/632; Sa’d, a.g.e., s.68.

çerçevesinde, Kur'ân-ı Kerîm'de mütekellim kalıbında nehiy fiil içeren tek örnek bu âyet-i kerîmedeki bu cümle olmaktadır.⁹³⁸

2.3. KUR'ÂN-I KERÎM'DE LÂ-I ZÂİDE

'Lâ' edatının ziyâdeliğine dâir kurallar çerçevesinde, bu edat Kur'an-ı Kerîm'de, bâzı durumlarda kıyâsî bâzı durumlarda ise gayr-i kıyâsî şekilde zâid olarak gelmektedir. Kıyâsî yâni belirli, sâbit şekillerde gelen zâid (لَا) edatları şunlardır:

Yapı açısından olumsuz cümlelerde, diğer bir deyişle menfî ve menhî cümlelerde, atıf harfi (الواو)'dan sonra yer alan (لَا) edatı zâid olmaktadır.⁹³⁹ Bu cümlelerde, bağlama işlevini diğer atıf edarı sağlarken, (لَا) edatı bağlanılan unsura olumsuzluk anlamı katmaktadır.⁹⁴⁰ Bu tür zâid (لَا) edatı, bulunduğu cümleden çıkarıldığı takdirde, ibârede bulunan atıf anlamında bir değişiklik oluşabilmektedir.⁹⁴¹

İki fâil alan fiillerin olumsuz cümle formlarında, iki fâil arasında bulunan atıf harfi (الواو)'dan sonra yer alan (لَا) edatı zâid olmaktadır.⁹⁴² Bu tür zâid (لَا) edatı, bulunduğu cümleden çıkarıldığı takdirde, ilgili cümleye atıf vâsıtasıyla gelen anlamda bir değişiklik olmamakla birlikte, cümlemin taşıdığı olumsuzluk anlamında zayıflama meydana gelmektedir.

Bu iki konumdaki zâid 'lâ' edatı, olumlu yapıda bulunması durumunda sâhip olduğu birincil anlam olan 'atıf' anlamından çıkıp, cümlemin ifâde ettiği nefy/olumsuzluk anlamını pekiştirme, terimsel deyişle 'tevkîdu'n-nefy' işlevi görmektedir.

Bâzı kase m üslûplarında, kase m ifâdesinden önce yer alan (لَا) edatı. Bu konumdaki 'lâ' edatının ziyâdeliğinde tartışılan hususlardan biri, zâid kabul edilen bir edatın, cümle başında gelip-gelemeyeceği meselesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, 'lâ' edatının bu sayılan durumları dışında, herhangi bir kurala bağlı olmaksızın, yâni gayr-i kıyâsî olarak zâid değerlendirildiği âyet-i kerîmeler de bulunmaktadır. Bu durumdaki zâid 'lâ' edatı da, kıyâsî türde olduğu gibi, yine sırf cümledeki olumsuzluk anlamını tekit için gelmektedir.⁹⁴³

⁹³⁸ Idîme, *Dirâsât*, 2/523.

⁹³⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1141; Yüksel, "Dilbilim Açısından Kur'ân'da Zâid Harfler", s.179; Şimşek, "Arap Dilinde Zâid Edatların İletişim Değeri –Kur'ân-ı Kerîm Örneği-", s.393.

⁹⁴⁰ Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.379.

⁹⁴¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1142.

⁹⁴² Yüksel, "Dilbilim Açısından Kur'ân'da Zâid Harfler", s.180.

⁹⁴³ Yüksel, a.y.

Gayr-i kıyâsî zâid ‘lâ’nın ve kıyâsî olarak kase m üslûbunda gelen zâid ‘lâ’nın, ilk iki tür olarak verilen kıyâsî zâid ‘lâ’ türlerinden ve temel farkları, atıf konusuyla bir ilgilerinin olmamasıdır.

Zâid ‘lâ’ edatının Kur’ân-ı Kerîm ile irtibâtına dâir bu genel bilgilendirmenin ardından, her alt başlık için örnekler verilmesi aşamasına geçilmektedir.⁹⁴⁴

2.3.1. Kıyâsî Olarak Zâid Konumda Bulunan ‘Lâ’ Edatı

a) Olumsuz cümlelerde, atıf harfi (الواو)’dan sonra yer alan zâid ‘lâ’

1. (ما) edatı ile olumsuz bir cümlede, atıf harfi (الواو)’dan sonra yer alan ‘lâ’ edatı

{أَلَمْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ} ⁹⁴⁵

“Bilmez misin ki göklerde ve yerde mülk (de egemenlik de) Allah’ındır ve sizin için Allah’tan başka hiçbir yâr ve yardımcı yoktur.”⁹⁴⁶ âyet-i kerîmesinde yer alan ‘lâ’ edatı, nefiy edatı (ما) ile olumsuz durumdaki cümlede atıf harfinden sonra gelmekte, bu sebeple zâid olarak ‘tevkîd-i nefy’ işlevi görmektedir.⁹⁴⁷ Fakat gözden kaçırılmaması gereken husus, tercümedeki, pekiştirme fonksiyonu gören, ‘hiçbir’ kelimesi, ‘lâ’ edatının değil, cümlenin hükmünü tekit eden diğer bir edat olan (من) edatının çevirisidir. ‘Yardımcı’ anlamındaki (نَصِيرٍ) kelimesi de tercümeyle, ‘lâ’ edatının olumsuzluğa yaptığı katkı sebebiyle, ‘hiçbir yardımcı’ şeklinde yansıtıldığında, meal tam olacaktır.

{وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ

يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا} ⁹⁴⁸

“Allah ve Resulü herhangi bir meselede hüküm bildirdikten sonra, hiçbir erkek veya kadın müminin, o konuda başka bir tercihte bulunma hakları yoktur. Kim Allah’a ve Resulüne isyan ederse besbelli bir sapıklığa düşmüş olur.”⁹⁴⁹ âyet-i kerîmesinde yer

⁹⁴⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de zâid lâ edatı için ayrıca bkz: Ferîde Rahmân (Faridah Rahman), “ez-Ziyâde mine’l-Hurûf fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, www.unhas.ac.id/sastra-arab/.../Arab_Faridah.doc, Erişim Târihi ve Saati: 18.01.2015; 00:30, (13-24), s.19.

⁹⁴⁵ Bakara, 2/107.

⁹⁴⁶ Işıcık, *Kur’an Meâli*, s.19.

⁹⁴⁷ el-İbrâhim, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.17.

⁹⁴⁸ Ahzâb, 33/36.

⁹⁴⁹ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.123. kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: { قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مِّنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَيْتُمْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ } { سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ } { أَلَمْ نَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ } { وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا } { كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ دَافُوا بِأَسْنَانِهِمْ فُلًا هَلْ عِنْدَكُمْ مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا

alan ‘lâ’ edatı, nefiy edatı (مَا) ile olumsuz durumdaki cümlede atıf harfinden sonra gelmekte, bu sebeple zâid olarak ‘tevkîd-i nefy’ işlevi görmektedir. ‘Lâ’ edatının taşıdığı ‘olumsuzluğu pekiştirme’ anlamı tercümeyle ‘hiçbir’ kelimesi ile katılmaktadır.

2. (لَا) edatı ile olumsuz bir cümlede, atıf harfi (الواو)’dan sonra yer alan ‘lâ’ edatı

{كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ} ⁹⁵⁰

“Evet, onların nasıl ahitleri olabilir ki, eğer size galip gelecek olurlarsa sizin hakkınızda ne ahit, ne yemin, ne hukuk, hiç bir şey gözetmezler. Ağzlarıyla güya sizin gönlünüzü alırlar, kalpleri ise nefret duyup kaçar. Çünkü onların ekserisi Allah’ın yolundan çıkmış fâsıklardır.”⁹⁵¹ âyet-i kerîmesinde yer alan ‘lâ’ edatı, nefiy edatı (لَا) ile olumsuz durumdaki cümlede atıf harfinden sonra gelmekte, bu sebeple zâid olarak ‘tevkîd-i nefy’ işlevi görmektedir.⁹⁵² ‘Lâ’ edatının taşıdığı ‘olumsuzluğu pekiştirme’ anlamı tercümeyle hem ‘ne ... ne ...’ bağlaç grubu⁹⁵³ ile, hem de ‘hiçbir’ kelimesi ile katılmaktadır.

{فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِّثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلَفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سَوِيًّا} ⁹⁵⁴

“Öyle ise, muhakkak surette biz de sana, aynen onun gibi bir büyü getireceğiz. Şimdi sen, seninle bizim aramızda, ne senin, ne de bizim muhalefet etmeyeceğimiz

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا { تَخْرُصُونَ En‘âm, 6/148; { مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرَّسْلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا { نَهْل, 16/35; { تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِئْتُ فِيكُمْ عُمَرًا مِّنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ Yunus, 10/16.

⁹⁵⁰ Tevbe, 9/8.

⁹⁵¹ Yıldırım, a.g.e., s.187. Bu âyet-i kerîme için bir diğer meâl şu şekildedir: “Nasıl olabilir ki! Onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne ahit, ne de antlaşma gözetirlerdi. Onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar, halbuki kalpleri (buna) karşı çıkıyor. Çünkü onların çoğu yoldan çıkmışlardır.”, Özek vd., *Kur‘ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.187.

⁹⁵² Sâlih, *el-İ‘râbu’l-Mufaşşal*, 4/255.

⁹⁵³ “ Türkçe’de ‘Bağlama edatları’nın bir türü ‘Karşılaştırma edatları’dır. Karşılaştırma edatları şunlardır: ‘ya ... ya’, ‘hem ... hem’, ne ... ne’, ‘da (de) ... da (de)’. Bunlar, karşılaştırılan iki veya daha çok unsur, dil birliğini birbirine bağlayan edatlardır. Bu edatların fonksiyonları üç çeşittir; karşılaştırılan unsurlardan ‘biri’, ‘hepsi’ veya ‘hiç biri’ ifâdesini taşımak. Karşılaştırılan unsurlardan ‘biri’ni ifâde için ‘ya ... ya’, ‘hepsi’ni ifâde için ‘hem ... hem’ veya ‘da (de) ... da (de)’, ‘hiçbiri’ni ifâdesi için de ‘ne ... ne’ kullanılır. (...) ‘ne ... ne’ karşılaştırılan unsurların başına, (...) getirilir. (...) Katmerli edatlar da diyebileceğimiz bu edatlar ikiden başlamak üzere karşılaştırılan unsurların sayısına göre üç, dört vs. defa tekrarlanır. (...) ‘ne ağaç ne su ne yeşillik ne yol’ gibi. Bu edatların sonda bulunanların sonuna ‘da / de’ edatı getirilerek bağlama –işlevi- daha da kuvvetlendirilir. (...) ‘ne yazın ne de kışın’ gibi. ‘ne ... ne’ edatı, ‘hiçbiri’ ifâdesiyle menfilik edatı durumunda olduğu için bulunduğu cümlede fiil umumiyetle müsbet olur.. ‘Ne beni ne seni gördü’ misâlinde olduğu gibi. Fakat menfi de kullanılmaktadır.” Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s.353-354.

⁹⁵⁴ Tâhâ, 20/58.

uygun bir yerde buluşma zamanı ayarla.”⁹⁵⁵ âyet-i kerîmesinde yer alan ‘lâ’ edatı, nefiy edatı (لَا) ile olumsuz durumdaki cümlede atıf harfinden sonra gelmekte, bu sebeple zâid olarak ‘tevkîd-i nefy’ işlevi görmektedir.⁹⁵⁶ ‘Lâ’ edatının taşıdığı ‘olumsuzluğu pekiştirme’ anlamı tercümeyle ‘ne ... ne de ...’ bağlaç grubu ile katılmaktadır.

{إِنَّمَا نَطْعُمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا}⁹⁵⁷

“Ve derler ki: ‘Biz size sırf Allah rızası için ikram ediyoruz, yoksa sizden karşılık istemediğimiz gibi bir teşekkür **bile** beklemiyoruz.’”⁹⁵⁸ âyet-i kerîmesinde yer alan ‘lâ’ edatı, nefiy edatı (لَا) ile olumsuz durumdaki cümlede atıf harfinden sonra gelmekte, bu sebeple zâid olarak ‘tevkîd-i nefy’ işlevi görmektedir.⁹⁵⁹ ‘Lâ’ edatının taşıdığı ‘olumsuzluğu pekiştirme’ anlamı tercümeyle ‘bile’ kelimesi⁹⁶⁰ ile katılmaktadır.

3. (لَنْ) edatı ile olumsuz bir cümlede, atıf harfi (الواو)’dan sonra yer alan ‘lâ’ edatı

{لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ

مَا هَدَاكُمْ وَيُبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ}⁹⁶¹

“Onların **ne** etleri, **ne** kanları asla Allah’a **erişmez**. Ancak O’na sizden takvâ erişir. Böylece onları, emrinize verdi ki, sizi hidâyete iletmesi karşılığında Allah’ı ululayasınız. Güzellik sergileyenleri müjdele.”⁹⁶² âyet-i kerîmesinde yer alan ‘lâ’ edatı, nefiy edatı (لَنْ) ile olumsuz durumdaki cümlede atıf harfinden sonra gelmekte, bu sebeple zâid olarak ‘tevkîd-i nefy’ işlevi görmektedir.⁹⁶³ ‘Lâ’ edatının taşıdığı ‘olumsuzluğu pekiştirme’ anlamı tercümeyle ‘ne ... ne ...’ bağlaç grubu ile

⁹⁵⁵ Özek vd., a.g.e., s.314.

⁹⁵⁶ Sâlih, a.g.e., s.7/111. Ayrıca bkz: ed-Derviş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 4/692, (Burada ‘nâfiye’ olduğu bildirilmekte, ancak ‘tekit’ rolünden bahsedilmemektedir.).

⁹⁵⁷ İnsan, 76/9.

⁹⁵⁸ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.578. Bu âyet-i kerîmeler için bir diğer meâl şu şekildedir: “Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.” (derler).”, Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.578.

⁹⁵⁹ el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.579.

⁹⁶⁰ “‘Bile’ kelimesi ‘dahî’ kelimesinin daha kuvvetlis olan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Sonuna geldiği unsuru daha önce gelen veya bahis konusu olan bir unsura bağlarken kuvvetle belirtir. Hem ismin, hem de fiilin sonuna gelebilir. ... Bu edatın kuvvetlendirme fonksiyonu ön plândadır. Bağlama fonksiyonu bazen hiç görünmeyebilir ve edat yalnız belirtme fonksiyonu ile karşımıza çıkar.” Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s.364.

⁹⁶¹ Hac, 22/37.

⁹⁶² Gülle, *Kelime Anlamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2/409. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bazıları şunlardır: {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ} {النَّارِ} Âl-i İmrân, 3/10; {لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ} {النَّارِ} {لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ} Nisâ, 4/172.

⁹⁶³ el-İbrâhim, a.g.e., s.336.

katılmaktadır. Mealde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, ‘asla’ diye tercümeyle yansıyan mânânın, ‘lâ’ edatından değil, bizzat, nefiy edatı, (لَنْ) den kaynaklandığıdır. Zîrâ (لَنْ) edatı, ‘tevkîd-i nefy-i istikbal’ anlamını ifâde etmesi için vazedimiştir.⁹⁶⁴

4. (لَمْ) edatı ile olumsuz bir cümlede, atıf harfi (الْوَاوِ) dan sonra yer alan ‘lâ’ edatı

{أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِجَنَّةٍ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ}⁹⁶⁵

“(...) Yoksa siz, henüz Allah içinizden cihat etmiş olanları ve ne Allah’tan ne de Rasûlünden ve ne de mü’minlerden başka sırdaş edinmemiş olan o (...) kişileri (...) bilmedikçe (...) bırakılacağınızı mı sandınız (...)? Allah sizin yapmakta olduklarınızı (...) Habîr’dir. (...)”⁹⁶⁶ âyet-i kerîmesinde yer alan ‘lâ’ edatları, nefiy edatı (لَمْ) ile olumsuz durumdaki cümlede atıf harflerinden sonra gelmekte, bu sebeple zâid olarak ‘tevkîd-i nefy’ işlevi görmektedir.⁹⁶⁷ ‘Lâ’ edatlarının taşıdığı ‘olumsuzluğu pekiştirme’ anlamı tercümeyle ‘ne ..., ne de ..., ne de...’ bağlaç grubu ile katılmaktadır.

5. (لَيْسَ) edatı ile olumsuz bir cümlede, atıf harfi (الْوَاوِ) dan sonra yer alan ‘lâ’ edatı

{لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يَعدُّبُهُ عَذَابًا أَلِيمًا}⁹⁶⁸

“Köre vebal **yoktur**, topala **da** vebal **yoktur**, hastaya **da** vebal **yoktur**. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değildirler.) Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim de geri kalırsa, onu acı bir azaba uğratar.”⁹⁶⁹ âyet-i kerîmesinde yer alan ‘lâ’ edatları, nefiy edatı (لَيْسَ) ile olumsuz durumdaki cümlede atıf harfinden sonra gelmekte, bu sebeple zâid olarak ‘tevkîd-i nefy’ işlevi görmektedir.⁹⁷⁰ ‘Lâ’ edatlarının taşıdığı ‘olumsuzluğu pekiştirme’ anlamı tercümeyle hem ‘da... da...’ bağlaç grubu ile hem de ‘yok’ kelimesinin tekrarlanması ile katılmaktadır.

⁹⁶⁴ (لَنْ) edatının anlamı ve (لَا) edatından farkı hakkında bkz: el-Hilâlî, *el-Hurûfu'l-Âmile*, s.644-645.

⁹⁶⁵ Tevbe, 9/16.

⁹⁶⁶ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.188.

⁹⁶⁷ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 4/263.

⁹⁶⁸ Fetih, 48/17.

⁹⁶⁹ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.512.

⁹⁷⁰ Sâlih, a.g.e., 11/141.

6. Lâ-i nâhiye ile olumsuz bir cümlede, atıf harfi (الواو)'dan sonra yer alan 'lâ' edatı

{ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَرْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ }⁹⁷¹

“Onların **ne** mallarının **ne de** çocuklarının çokluğu seni imrendirmesin. O hiç de önemli değil! Çünkü Allah bunlar sebebiyle dünya hayatında onlara sıkıntı çektirmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını dilemektedir.”⁹⁷² âyet-i kerîmesinde yer alan 'lâ' edatı, nehiy edatı (لَا) ile meczum-olumsuz durumdaki cümlede atıf harfinden sonra gelmekte, bu sebeple zâid olarak 'tevkîd-i nefy' işlevi görmektedir.⁹⁷³ 'Lâ' edatının taşıdığı 'olumsuzluğu pekiştirme' anlamı tercümeyle 'ne ..., ne de...' bağlaç grubu ile katılmaktadır.

7. (غَيْر) edatı sebebiyle olumsuzluk anlamı içeren bir ibârede, atıf harfi (الواو)'dan sonra yer alan 'lâ' edatı

{ وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنبِئٍ }⁹⁷⁴

“Hal böyleyken öyle insanlar vardır ki **hiç bir** bilgiye, **hiç bir** delile **ve hiç bir** aydınlatıcı kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışır durur.”⁹⁷⁵ âyet-i kerîmesinde yer alan 'lâ' edatları, (غَيْر) ile olumsuz durumdaki ibârede atıf harflerinden sonra gelmekte, bu sebeple zâid olarak 'tevkîd-i nefy' işlevi görmektedirler.⁹⁷⁶ 'Lâ' edatlarının taşıdığı 'olumsuzluğu pekiştirme' anlamı tercümeyle 'hiçbir' kelimesi ile yansımakta, 'lâ' edatlarının tekrârının getirdiği vurgu da 'hiçbir' kelimesinin yinelenmesi ile meale katılmaktadır.

{ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ / صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا

الضَّالِّينَ }⁹⁷⁷

Çalışmamızda faydalandığımız meallerin büyük çoğunluğu, Fâtiha Sûresi'nin yukarıdaki âyet-i kerîmelerinde geçen 'tevkîd-i nefy işlevindeki lâ edatının'⁹⁷⁸ anlamını

⁹⁷¹ Tevbe, 9/55.

⁹⁷² Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.195.

⁹⁷³ el-İbrâhim, *I'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.196.

⁹⁷⁴ Hac, 22/8. Bu kapsamda değerlendirilebilen diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır:

⁹⁷⁵ Yıldırım, a.g.e., s.332.

⁹⁷⁶ Sâlih, a.g.e., s.7/285.

⁹⁷⁷ Fâtiha, 1/6-7.

⁹⁷⁸ Bu âyet-i kerîmedeki 'lâ' edatı hakkında bkz: el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/17-18, (Buradaki 'lâ' edatını 'غَيْر' anlamında kabul etmekte; 'lâ'nın sıla/zâid olamayışını, kendisinden önce nefiy bulunmayışıyla

tercümeye yansıtılmamışlardır. Bu sebeple, ‘lâ’ edatının pekiştirme mânâsını bir şekilde veren bâzı mealler birer birer ele alınacaktır:

“Bizi dosdoğru yola ilet. Nîmetine erdirdiklerinin yoluna; gazâba uğramışların yoluna **da**, doğrudan sapmışların yoluna **da değil!**”⁹⁷⁹

Bu mealde, ‘lâ’ edatının pekiştirme işlevi, ‘da... da...’ bağlaç öbeği ile karşılanmaktadır.

“Bizi o dosdoğru yola hidâyet et!.. Kendilerine (ikram ve) in’âm etmiş bulunduğu o (peygamberlerin, siddîkların, şehit ve sâlih) kimselerin yoluna! (Senin tarafından) kendilerine gazap edilen (Yahudi)lerin **değil**, (doğru yoldan sapılarak) dalâlete düşen (Hristyan tâife)lerin(in izine) **de değil!**”⁹⁸⁰

Bu mealde, ‘lâ’ edatının pekiştirme işlevi, anlamı kuvvetlendiren ‘da’ bağlacı ile karşılanmaktadır. Ayrıca ‘değil’⁹⁸¹ kelimesinin tekrarı ile de cümledeki atıf husûsiyetinin etkisi arttırılmaktadır.

“Bize doğru yolu göster, nîmetlendirdiğin kişilerin yolunu; gazâba uğramışların **da değil**, sapıkların **da.**”⁹⁸²

gerekçelendirmektedir.); Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, s.23, (Bu ‘lâ’ edatının ‘kelâmın tetmîmi için, zâid harflerden biri olduğunu ve ‘tevkîd-i nefy için bulunduğunu belirtmektedir.); ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, 1/53-54, (‘غَيْرِ’ kelimesinin nefy anlamı içermesi sebebiyle, ‘lâ’ edatının ‘غَيْرِ’ kelimesine atfedildiğini ifade etmektedir.); en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/20, (‘Lâ’ edatının Basrîler nezdinde zâide olduğunu, Kûfler nezdinde ‘غَيْرِ’ anlamına geldiğini aktarmaktadır.); el-Kaysî, *Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân*, s.11, (‘Lâ’ edatının, Basrîler nezdinde tekit işlevli zâide olduğunu, Kûfler nezdinde ise ‘غَيْرِ’ anlamına geldiğini aktarmaktadır.); ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/27, (‘Gayru’ kelimesindeki nefiy anlamı nedeniyle âyet-i kerîmenin ‘لَا الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ’ takdîrinde olduğunu söylemekte, ayrıca Hz. Ömer ve Hz. Ali’nin ‘غَيْرِ الضَّالِّينَ’ şeklinde okuduklarını aktarmaktadır.); es-Safâkûsî, *el-Mucîd*, s.71, (Kûflerin hilâfına, ‘lâ’nın nefiy anlamı bir harf olduğunu ve burada ‘nefiy anlamını tekit etmek üzere’ zâide türünde olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda, ‘الضَّالِّينَ’ kelimesinin ‘الذَّالِّينَ’ kelimesine mâtuf olmadığını belirtme fonksiyonu bulunduğunu da ilâve etmektedir.); ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/31, (Buradaki ‘lâ’ edatının zâide olduğunu ve ‘’ kelimesindeki olumsuzluk anlamını pekiştirme işlevi gördüğünü dile getirmektedir. Ayrıca bu tür ziyâdeliğin, muttaride/kıyâsî, kurallı ziyâdelik olduğunu eklemektedir.); el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.1, (‘Lâ’ edatının, tevkîd-i nefy anlamı ifâ eden zâid bir edat olduğunu kaydetmektedir.); eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.889, (Müellif, ‘tevkîdiyye’ türündeki bu zâid ‘lâ’ edatının ‘gayru’ anlamında olduğunu söylemektedir.). Ayrıca bkz: Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.379; Tanç, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edatlar*, s.178, (Yazar, buradaki ‘lâ’ edatını atıf edatı olarak takdim etmektedir. Ancak, ‘vav’ mevcut iken ‘lâ’ atıf edatı olamaz kuralı çerçevesinde, yazarın verdiği bu bilgi doğru olmamaktadır.).

⁹⁷⁹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/58.

⁹⁸⁰ Ustaosmanoğlu vd., *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.1.

⁹⁸¹ ‘Değil’ kelimesinin Türkçe’de iki tür kullanımı vardır: “Biri, isimfiilinin çekimli şekillerinin önüne gelerek onların olumsuzluğunu yapmasıdır. Burada ‘değil’ edatı isimfiili ile birlikte sadece olumsuz bir hüküm bildirir, olumsuz bir fiil teşkil eder. Bir bağlama ve kuvvetlendirme ifâdesi taşımaz: ‘değildir’, ‘değilmiş’ gibi. ‘Değil’ edatının ikinci kullanışı, söz içinde karşılaştırılan iki unsurun arasında girerek, sunma geldiği unsuru daha sonraki bir unsura bağlaması, bir karşılaştırma ifâdesi içinde bir münasbet kurmasıdır. Burada ‘değil’, ‘olumsuzluk’ fonksiyonu ile bir ‘red’ ifâde eder. Karşılaştırılan iki unsurdan birinciyi, yâni sonuna geldiği unsuru reddederek birinciye bağlar. Böylece olumsuzluk ve red ifâde eden bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılır: ‘öyle değil böyle yapmalısın’, ‘elle değil ayakla oynanır’ misallerinde olduğu gibi.” Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s.364-365.

Bu mealde, ‘lâ’ edatının pekiştirme işlevi, ‘da... da...’ bağlaç grubu ile karşılanmaktadır.

“Hidâyet eyle bizi doğru yola. O kendilerine in’âm ettiğin mesutların yoluna. **Ne** o gazap olunanların **ne de** sapkınların.”⁹⁸³

Bu mealde ise, ‘lâ’ edatının pekiştirme işlevi, ‘ne... ne de...’ bağlaç grubu ile karşılanmaktadır.

b) Çatısı gereği iki fâil alan bir fiilin, olumsuz cümlede kullanılmasında, ikinci fâilden önce yer alan ‘lâ’ edatı

{وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ

حَمِيمٌ}⁹⁸⁴

âyet-i kerîmesinin yüklemi olan (استوى) fiili, iki fâil alan fiillerdendir. Olumsuz olmaları şartıyla, bu tür fiillerin fâilleri arasına atıf harfi ile berâber (لَا) edatının girmesi câiz olmaktadır. Bu âyet-i kerîme, sözü edilen (لَا) edatının kıyâsî-zâid olarak gelişine⁹⁸⁵ bir örnek olmakta ve bu tür ‘lâ’ edatı da, bir önceki türde olduğu gibi, tevkîd-i nefy ifâde etmektedir.⁹⁸⁶

‘Lâ’ edatının pekiştirme işlevi dikkate alınmak sûretiyle, mezkûr âyet-i kerîmeye şu şekilde meal verilebilmektedir:

“Ne güzel bir haslet, ne de kötü bir muâmele (neticeleri bakımından olsun, hak ettikleri karşılık yönünden olsun) eşit olmaz! ...”⁹⁸⁷ Görüldüğü üzere, ‘lâ’ edatının ‘tevkîd-i nefy’ anlamı, ‘ne... ne de...’ bağlaç öbeği ile tercümeyle yansıtılmaya çalışılmıştır.⁹⁸⁸

⁹⁸² Abdulbâki Gölpinarlı, *Kur’ân-ı Kerîm ve Meali*, (I-II), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1958, 1/.

⁹⁸³ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 1/50.

⁹⁸⁴ Fussilet, 41/34.

⁹⁸⁵ Mezkûr türdeki fiillerin aynı şartları taşımalarına rağmen fâilleri arasına ‘lâ’ edatının gelmediğini gösteren âyet-i kerîmelerden biri şudur: {وَلَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ الْفَائِزُونَ} {Haşr, 59/20.

⁹⁸⁶ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/194-195, (Müellif, ‘kîle’ rivâyetiyle, bu ‘lâ’ edatının ‘mezîde’ olduğunu aktarmaktadır.); el-Halebî, *ed-Durru’l-Maşûn*, 6/67, (Bu ‘lâ’ edatı için iki vecih olduğunu belirtmektedir: Bunlardan birincisi, diğer bâzı âyet-i kerîmelerde de geçtiği üzere, buradaki ‘lâ’ edatı da ‘tevkîd için zâide’ türündedir. İkincisi, ez-Zemaşşerî’nin görüşü olarak, bu ‘lâ’ edatı ‘müekkide değil müessise’dir.); Sâlih, *el-Îrâbu’l-Mufaşşal*, 10/342, (Buradaki ‘lâ’ edatının zâide türünde olduğunu belirtmektedir.); el-İbrâhim, *Îrâbu’l-Kur’ân*, s.480, (Bu ‘lâ’ edatının, tevkîd-i nefy ifâde eden zâide ‘lâ’ olduğunu söylemektedir.).

⁹⁸⁷ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.479. ez-Zemaşşerî’nin yorumu çerçevesinde âyet-i kerîmeye şöyle meal verilebilmektedir: “Ne (her) iyilik, ne de (her) kötülük bir olmaz. ...” Bu mealı veren Çantay, bu âyet-i kerîmeye verdiği dipnottaki açıklamada ‘daha üstün ve daha aşağı iyilikler ve kötülükler vardır’ tefsîrini aktarmaktadır. Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 2/858.

⁹⁸⁸ Bu başlık kapsamına giren diğer âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır: {وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ / وَلَا الظُّلْمَاتُ وَلَا النُّورُ / وَلَا الظُّلُّ وَلَا الْحُرُورُ / وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَن يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ

c) Kasem üslûplarında, kasem lâfzından önce yer alan ‘lâ’ edatı

Bu konu çerçevesinde tartışılan iki mesele bulunmaktadır.

Bunlardan birincisi, zâid edatın cümle başında gelip-gelemeyeceği husûsudur. Tekit için kullanılan zâid edat, genel görüşe göre, cümlenin başında bulunmamaktadır. Ancak kimi dilcilere göre ise, kıyâsi olarak gelen zâid ‘lâ’ edatlarının ‘tekit’ ifâde etmeleri için, cümlenin başında veyâ ortasında bulunması arasında bir fark bulunmamaktadır.⁹⁸⁹ Bu durumda yemin ifâdelerinin başındaki ‘lâ’ edatları, zâid olarak ele alınabilmektedir.⁹⁹⁰

İkinci tartışmalı husus, yemin ifâdelerinden önce gelen ‘lâ’ edatının, -cümlenin başında olup-olmaması dikkate alınmaksızın, zâid değil, bir anlamda ‘cevâbiyye lâ’sı’ olarak değerlendirilmesidir. Bu görüş sâhiplerine göre, Kur’ân-ı Kerîm’in bir bütün olarak kabul edilmesinden hareketle, yemin ifâdelerinin başlarında bulunan ‘lâ’ edatları, yemin ifâdesinden sonra gelen konuları/gerçekleri inkâr eden ya da daha önce geçen süreçte kimi zaman âhireti, kimi zaman ulûhiyeti kabul etmeyen kişilere karşı, bir cevap mâhiyetinde bulunmakta ve (‘hayır!, asla!, gerçek, hiç de sizin düşündüğünüz ve sandığımız gibi değil’, yok, yok, hakikat sizin dediğiniz gibi bir durum yok; işte yemin olsun ki...) vb. anlamlara gelmektedir.⁹⁹¹

Bâzı âlimler ise, bu konumdaki bir ‘lâ’ edatının, tekit işlevi zâid bir edat olmakla berâber, aslında, kasemden sonra gelecek –mezkûr ya da mahzûf- olumsuz bir cevap cümlesine hazırlık mâhiyetini taşıdığını, örneğin, Kıyâmet Sûresi’nin ilk âyeti olan⁹⁹² (لَا

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ } Fâtır, 35/19-22; { بِمُسْمِعٍ مِّنَ الْفُجُورِ قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ } Mü’min (Ğafır), 40/58. Bu âyet-i kerîmelerde yer alan ‘lâ’ edatlarının değerlendirilmesi için bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1142; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.63-64.

⁹⁸⁹ Şimşek, “*Arap Dilinde Zâid Edatların İletişim Değeri –Kur’ân-ı Kerîm Örneği-*”, s.389.

⁹⁹⁰ Tanç, *Kur’ân-ı Kerîm’de Edatlar*, s.179.

⁹⁹¹ Elmalılı bu konuda şöyle demektedir: “Bu ‘lâ’ hakkında müfessirîn başlıca üç vecih beyân etmişlerdir.

a) Birçokları, kelâmın âhengini tezyîn için ziyâde kılınan ve nefy mânâsı maksûd olmayan lâ-i zâide olduğuna kâil olmuşlardır.

b) Bâzıları da, lâ-ı tekit ve aslı (لَا فِئْمٌ) olup, vakıf hâlinde olduğu gibi fethası işbâ’ edilmiş olduğunu söylemişlerdir. (Bâzı müellifler, bundan hareketle, kasem ifâdelerinin başındaki bu ‘lâ’ edatlarını ayrı bir tür kabul etmişler ve ‘lâ el-işbâiyye’ terimini kullanmışlardır. Bkz: eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfi'l-Meânî fi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, s.887.)

c) Diğer bâzıları da ‘lâ, vallâhi’ denildiği gibi, aslı üzere nâfiye olduğunu söylemişlerdir ki bizce zâhir olan da budur. Binâenaleyh mânâ şu olur: ‘Yok, iş öyle zannettikleri gibi değil, yemin ederim.’ Yahut ‘artık başka söze lüzum yok, kasem ederim’ ...” Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 7/4722. Ayrıca bkz: el-Ferrâ, *Meânî'l-Kur’ân*, 3/100, (Kıyâmet, 75/1 âyet-i kerîmesinin tefsiri.); Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 2/349; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/476; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/476-477; el-Müntecab el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 4/571-572; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1143-1144; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/536; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.59-60 ve 65-67; eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.890.

⁹⁹² Kıyâmet, 75/1.

(لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا يتركون سدى) âyet-i kerîmesinin (أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ) takdirinde olduğunu aktarmaktadırlar.⁹⁹³

Kur’ân-ı Kerîm’de, başlarında ‘lâ’ edatının bulunduğu yemin ifâdelerini içeren âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır:⁹⁹⁴

{فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ / وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ / إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ / فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ}⁹⁹⁵

âyet-i kerîmesindeki ‘lâ’ edatına tekit anlamı verildiğinde, meal “**Elbette** yemin ederim o (...) yıldızların düşüş (...) zamanlarına ... Şüphesiz ki bu, elbette pek büyük bir yemindir; ama bilebilseydiniz! ...”⁹⁹⁶ şeklinde olabilmekte iken, aynı ‘lâ’ edatına sâdece red amaçlı nâfiye anlamı verildiğinde meal, “**Hayır!** Yıldızların yerleri hakkı için! Eğer anlarsanız bu gerçekten büyük bir yemindir. Bu kitap, pek değerli, şerefli bir Kur’ân’dır. O iyi korunmuş bir kitapta, Levh-i Mahfuzdadır.”⁹⁹⁷ şeklinde olabilmektedir.

{لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ / وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ / أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَّ عِظَامَهُ / بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ}⁹⁹⁸

âyet-i kerîmelerindeki ‘lâ’ edatlarına tekit anlamı verildiğinde, meal,

“**Evet**, ant içerim kalkış gününe! **Yine** ant içerim pişman olan can’a! İnsanoğlu sanıyor mu ki, biz bir daha onun kemiklerini derleyemeyiz? Yok hayır, derleriz, hem de onun küçücük parmak uçlarını / parmak uçlarındaki izlerini bile dizmeye / düzenlemeye güç yetiririz!”⁹⁹⁹ şeklinde olabilmekte iken, aynı ‘lâ’ edatlarına –sanki bir söze olumsuz cevap veriyormuşçasına- sâdece nâfiye anlamı verildiğinde meal,

“**Sandıkları gibi değil**, kıyâmet gününe yemin ederim! **Öyle değil**, kendini kınayan nefse yemin ederim. İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor? Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter.”¹⁰⁰⁰ şeklinde olabilmektedir. Bu âyet-i kerîmelerdeki ‘lâ’ edatlarına, yukarıda zikredilen çerçevedeki anlamlardan herhangi biri de verilmeden yapılacak ise meal şu şekilde olabilmektedir:

⁹⁹³ es-Suyûtî, a.g.e., 1/535.

⁹⁹⁴ Bu konu hakkında toplu bir değerlendirme için ayrıca bkz: Idîme, *Dirâsât*, 2/582-583.

⁹⁹⁵ Vâkıa, 56/75-78.

⁹⁹⁶ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.535.

⁹⁹⁷ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.535-536.

⁹⁹⁸ Kıyâmet, 75/1-4.

⁹⁹⁹ İşıcık, *Kur’an Meâli*, s.422.

¹⁰⁰⁰ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/503.

“Kıyâmet gününe yemin ederim. (Pişmanlık duyup) dâima kendini kınayan nefse de yemin ederim (ki öldükten sonra diriltileceksiniz.)! ...”¹⁰⁰¹

2.3.2. Gayr-ı Kıyâsî Olarak Zâid Konumda Bulunan ‘Lâ’ Edatı

‘Lâ’ edatı, Kur’ân-ı Kerîm’de, herhangi bir kurala bağlı olmadan, gayr-i kıyâsî/gayr-i muttarid bir şekilde de zâid olarak gelebilmektedir. Bu konumdaki zâid lâ edatı da, kıyâsî zâid türündeki gibi, yine olumsuzluğu tekit işlevi görmektedir.

Örnek olarak; Âraf Sûresi’ndeki

{وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ / قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ / قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ} ¹⁰⁰²

(قَالَ مَا مَنَعَكَ أَنْ لَا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ) âyet-i kerîmelerinin bir parçası olan (لا) edatı zâid sayılmaktadır.¹⁰⁰³ Bu ziyâdelik, hem anlam yönüyle kendini göstermekte, hem de aynı hâdisenin Sâd Sûresi’nde geçen

{إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّن طِينٍ / فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ / فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ / إِلَّا إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ / قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ / قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ} ¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰¹ Heyet, *Kur’ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli*, s.576.

¹⁰⁰² Âraf, 7/11-12-13. “Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklerle, Âdem’e secde edin! diye emrettik. İblis’in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı. Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi. Allah: Öyle ise, "İn oradan!" Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! çünkü sen aşağılıklardansın! buyurdu.” Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.150.

¹⁰⁰³ Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, s.86; el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni’l-Kur’ân*, s.190; eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meâni*, s.889; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.388.

¹⁰⁰⁴ Sâd, 38/71-75-76. “Rabbin meleklerle demişti ki: Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım. Onu tamamlayıp, içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın! Bütün melekler toptan secde ettiler. Yalnız İblis secde etmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. Allah! Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin? dedi. İblis: Ben ondan hayırlıyım! Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi.” Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.456.

(قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي) şeklindeki anlatımında yer alan (لا) edatının bulunmayışı ile ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁰⁵ Ancak, bu iki âyet grubu arasında mezkûr ziyâdelik ve haziften kaynaklanan şöyle bir nükte bulunmaktadır: “Bu kıssanın Âraf Sûresi’ndeki anlatılış amacı, İblis’in isyan, kibir ve inadını göstermektir. Bu nedenle onun secde etmeyişine işâret olarak bir zâid ‘lâ’ getirilmiştir. Sâd Sûresi’ndeki kıssanın anlatılış gâyesi ise, öncelikle, Hz. Âdem’in (as) özel yaratılışını ve teşrîfini beyân etmektir. Dolayısıyla bu makamda şeytanın secde etmeyişini gösteren ekstra bir ‘lâ’ edatına gerek kalmamıştır.”¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰⁵ el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.65; Yüksel, “Dilbilim Açısından Kur’ân’da Zâid Harfler”, s.180.

¹⁰⁰⁶ Yüksel, a.g.m., s.180; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1142-1143. Mezkûr âyet-i kerîmelerin mukâyesesi için ayrıca bkz: Hayfa Osman Abbâs Fidâ, *Ziyâdetu'l-Hurûf beyne't-Te'yîd ve'l-Men' ve Esrâruhâ'l-Belâğîyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu'l-Kâhire li'l-Kitâb, Kâhire, 2000, s.661-668; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.65. Gayr-i kıyâsî zâid ‘lâ’ edatı içeren diğer âyet-i kerîmelerden bâzılarının tahlîli için ayrıca bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1143; Fidâ, a.g.e., s.647-661; Idîme, *Dirâsât*, 2/574-580; Doğan, *Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, s.388-391; Tanç, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edatlar*, s.179.

3. KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ' EDATININ KULLANIMLARI

Hicrî üçüncü asırdan sekizinci asra kadar, pek çok müellif Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan 'mâ' edatlarını müstakil eserlerde çeşitli yönleriyle ele almışlardır. Bu eserlerden bir kısmı sâdece ismen bibliyografya kitaplarında kalırken, bir kısmı ise günümüze kadar ulaşmıştır. Kur'ân-ı Kerîm çerçevesinde 'mâ' edatı hakkında eser kaleme alan bâzı müellifler şunlardır:

- Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (ö.255)
- İbn Hâleveyh el-Hüseyn b. Ahmed (ö.370)¹⁰⁰⁷
- İbn Lâl Ahmed b. Ali el-Hemezânî (ö.398), *'Mââti'l-Kur'ân'*.
- Ebû'l-Ferec Hamd b. Ali el-Hemezânî (ö.400)
- Ebû'l-Fazl Muhammed b. Câfer el-Huzâî el-Cürcânî (ö.408)
- Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn el-İsbehânî el-Bâkûlî, (ö.542), *'el-İbâne fi Tafşîli Mââti'l-Kur'ân ve Tahrîcihâ ale'l-Vucûh elletî Zekerahâ Erbâbu's-Sînâa'*.
- Ebû'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Attâr el-Hemezânî, (ö.569), *'el-Keşf ve'l-Beyân an Mââti'l-Kur'ân'*.
- Ebû'l-Hasen Ali b. Abdilkerîm el-Vâsitî el-ma'rûf bi-Huraym (ö.769), *'Mââti'l-Kur'ân'*.
- İbrâhim b. Ömer el-Halîlî el-Ca'berî, (ö.732), *'Ġâyâtu'l-Beyân fi Ma'rifeti Mââti'l-Kur'ân'*.¹⁰⁰⁸

Bu temel eserlerden, Ebû'l-Hasen el-Bâkûlî'nin eseri ve Ebû'l-Alâ el-Hemezânî'nin eseri¹⁰⁰⁹ tarafımızdan temin edilip, tezimizin bu başlığı için klavuz mâhiyetinde değerlendirilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, ama yalın hâliyle (مَا) şeklinde, ama (إِنَّمَا), (لَمَّا) vb. şekillerdeki çeşitli mürekkeb kullanımları ile (مَا) edatı, ikibin altıyüz onaltı (2616) defa geçmektedir. *'Mu'cemu'l-Edevât ve'd-Damâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm'* adlı eserde,

¹⁰⁰⁷ “Arapça’da azımsanmayacak ölçüde kullanılan mâ’ları ele alan İbn Hâleveyh’in bir yerde *Kitâbu'l-Mâât*, bir başka yerde *Kitâbu'l-Mâ* şeklinde geçen eseri dışında eser yazan olmamıştır. Bu eser ise günümüze ulaşmamıştır.” denilmektedir. Soyupek, *Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri*, s.26.

¹⁰⁰⁸ Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn el-İsbehânî el-Bâkûlî, (ö.542), *el-İbâne fi Tafşîli Mââti'l-Kur'ân ve Tahrîcihâ ale'l-Vucûh elletî Zekerahâ Erbâbu's-Sînâa*, Tahkik: Muhammed Ahmed ed-Dâî, Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 2009, s.Mukaddime Kısmı, 39-40.

¹⁰⁰⁹ El yazması olarak elde ettiğimiz bu eser hakkında şöyle denmektedir: “Ebû'l-Alâ’nın, kıraat imamlarının her birinin kıraatıyla ilgili olarak telif ettiği birer ciltlik müstakil kitapları ile *Mââtu'l-Kur'ân* ve elli ciltlik *Zâdu'l-Musâfir* adlı eserlerinden de kaynaklarda söz edilmektedir.” Tayyar Altıkulaç, *“Ebû'l-Alâ el-Hemedânî”* md., DİA, 10/286, s.287.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan (مَا) edatlarının sayısının (2614) olarak verilmesi; Bakara Sûresi'ndeki iki âyet-i kerîmede yer alan iki (مَا) edatının gözden kaçırılması sebebiyledir.¹⁰¹⁰ Yine, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan (مَا) edatlarının adedinin *'Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm'* isimli eserde (2615) olarak belirtilmesi ise, Enfal Sûresi'ndeki bir âyet-i kerîmede geçen bir (مَا) edatının dikkatten kaçması nedeniyledir.¹⁰¹¹ Ancak, müstakil bir edat olan (لَمَّا) kelimesinin, bâzı kıraatlara göre beş âyet-i kerîmede 'mim' harfinin tahfifi ile (لَمَّا) şeklinde okunmasıyla, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan (مَا) edatlarının sayısı ikibin altıyüz yirmibir (2621) olmaktadır.¹⁰¹²

(مَا) edatı, türleri açısından Kur'ân-ı Kerîm'de şu durumdadır:¹⁰¹³ 'Mâ-i mevsûliyye', 'mâ-i şartiyye', 'mâ-i istifhâmiyye', 'mâ-i taaccubiyye', 'mâ-i nâfiye', 'mâ-i masdariyye' ve 'mâ-i zâide/müekkide' türleri Kur'ân-ı Kerîm'de bu isimlendirmelerle veyâ bu türler kastedilerek farklı isimlendirmelerle, net olarak bulunmaktadır.¹⁰¹⁴ Fakat, bâzı âyet-i kerîmelerde yer alan çeşitli 'mâ' edatları üzerinde

¹⁰¹⁰ Bu 'mâ' edatları, sûrenin 14. (وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شِيَابِئِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ) كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ () 213. (مَا) edatında yer alan (مَا) ve 213. (مَا) edatında yer alan (مَا) (مُسْتَهْرَؤُونَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَىٰ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) (مَا) edatıdır. Biz de tetkikimiz neticesinde, mezkûr âyetlerdeki (مَا) edatlarının ilgili eserde kaydedilmediğini tespit ettik. Bkz: (14.) âyet-kerîme için, A'mâyire – es-Seyyid, *Mu'cemu'l-Edevât ve'd-Damâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.527; (213.) âyet-i kerîme için, A'mâyire – es-Seyyid, a.g.e., s.529.

¹⁰¹¹ Bu 'mâ' edatı, sûrenin 63. (وَأَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتْ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ) (مَا) edatıdır. Biz de tetkikimiz neticesinde, mezkûr âyetdeki (مَا) edatının ilgili eserde kaydedilmediğini tespit ettik. Bkz: eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.984.

¹⁰¹² el-Bâkûlî, *el-İbâne fi Tafsihi Mâati'l-Kur'ân*, s.Mukaddime Kısmı, 40-42.

¹⁰¹³ 'İbn Hâleveyh, Arap kelâmında yirmi beş tür mâ edatı olduğunu belirtmektedir.' Bkz: Huđayr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye ve Delâlatuhâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.50.

¹⁰¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan 'mâ' türleri, bâzı klâsik ve modern dönem müelliflerin eserlerinde şu şekilde tasnif edilmektedir:

1) el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.4-17. Kur'ân-ı Kerîm'de on tür 'mâ' edatı olup, bunlardan beşi isim, beşi de harf kategorisindedir.

İsim kategorisinde olanlar: Taacubiyye, Mevsûliyye, Şartiyye, -Nekira- Mevsûfe, İstifhâmiyye, Nekira –Gayri Mevsûfe-. (Müellif, beş tür isim soylu 'mâ' edatı olduğunu söylemekte, ancak son maddeyi, isim sınıfında verdiği halde, metinde numaralandırmadığı için 'mâ-i nekira'yi iki alt kısma ayırıp ayırmadığı tam olarak anlaşılabilir. Eğer ayrı bir tür kabul edilecekse, isim sınıfındaki 'mâ' türleri altı olmaktadır.)

Harf kategorisinde olanlar: Kâffe, Zâide/Müekkide, Masdariyye, Nâfiye, Masdariyye-Zamaniyye. (Görüldüğü üzere, müellif, harf sınıfında, son madde olarak, 'mâ-i masdariyye-zamaniyye' türünü zikretmektedir. Ancak bu madde, hemen hemen diğer bütün klâsik eserlerde, 'mâ-i masdariyye'nin bir kısmı olarak incelenmektedir.)

2) Ebû'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen el-'Atfâr el-Hemezânî, (ö.569), *el-Keşf ve'l-Beyân an Mâati'l-Kur'ân*, (Mahtût, 100 varak), s.11a-20a: Müellif, 'mâ' edatını önce, 'muttasıl' ve 'munfasıl' şeklinde iki ana türe ayırmaktadır. (Müellifin, 'muttasıl mâ'dan kastı, 'lemmâ' gibi, 'mâzâ' gibi,

çok farklı tercihler olmuştur.¹⁰¹⁵ (نِعْمَ) fiiline bitişen ‘mâ’ edatı bunlardan biridir ve yeri geldiğinde konu hakkında bilgi verilecektir.

Şimdi, bu ‘mâ’ türleri farklı yönleriyle Kur’ân-ı Kerîm çerçevesinde ele alınmaya başlanmaktadır:

3.1.KUR’ÂN-I KERÎM’DE ‘MÂ-I MEVSÛLİYYE’

Kur’ân-ı Kerîm’de en çok bulunan ‘mâ’ türü, mâ-i mevsûliyyedir.¹⁰¹⁶

3.1.1. Anlam Boyutu ve Vaz’ Amacı Açısından Mâ-i Mevsûliyye

Mâ-i mevsûliyye, yerine (الَّذِي), (الَّتِي) ve bunların türevlerinden birinin takdîr edildiği, ancak bunlara nazaran daha fazla ibhâm ifâde eden bir edattır.¹⁰¹⁷ Mâ-i mevsûliyye yerine, sayılan diğer ism-i mevsûllerden hangisinin takdîr edileceğini, mâ-i mevsûliyye ile kastedilen varlığın, Arap dili yönünden, sayısı (müfred-tesniye-cemî) ve cinsiyeti (tezkîr-te’nîs) belirlemektedir.¹⁰¹⁸ Meselâ, mâ edatı müzekerlik-müenneslik açısından değerlendirildiğinde; Bakara Sûresi’ndeki *وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ* {¹⁰¹⁹ *وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ* }¹⁰¹⁹ âyet-i kerîmesinde yer alan mevsûliyye işlevli mâ edatları, -bağlam çerçevesinde bahsi geçen ‘indirilen’in (القرآن) olarak takdîr edilmesi durumunda- (الَّذِي) konumunda olmakta, ‘indirilen’in (الآيات) şeklinde takdîr edilmesi durumunda ise (الَّتِي) konumunda olmaktadır.¹⁰²⁰ Mâ edatının müfred-tesniye-

‘eynemâ’ gibi ‘mâ’ ile terkip oluşturup, artık müstakil bir edat olan kelimelerdir. ‘Munfasıl mâ’ ise, diğer bazı müelliflerin ‘mâ-i müfrede’ dedikleri, ‘mâ’ edatının orijinal hâlidir.)

Kur’ân-ı Kerîm’de on tür munfasıl ‘mâ’ edatı olup, bunlardan altısı isim, dördü de harf kategorisindedir.

İsim kategorisinde olanlar: Mevsûliyye, Şartiyye, Nekira-i Mevsûfe, İstifhâmiyye, Taaccubiyye, Nekira bi-ğayri sıla (‘ni’me’ fiiline bitişen ‘mâ’.)

Harf kategorisinde olanlar: Nâfiye, Masdariyye, Kâffe, Müekkide (Müellif, ‘sıla’ ve ‘ziyâde’ terimlerini uygun görmediğini ifâde etmektedir.)

3) eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.964-968: Müellif, ‘mâ’ edatını şu şekilde tasnif etmekte ve her türe dâir örnek âyet-i kerîme sunmaktadır:

İsim kategorisinde olanlar: Şartiyye, İstifhâmiyye, Mevsûliyye, Nekira (a-Nekira-i Tâmmе: ‘Ni’me fiiline bitişen ‘mâ’, b-Nekira-i Tâmmе: Taaccubiyye, c-Nekira-i Mevsûfe).

Harf kategorisinde olanlar: Nâfiye, Masdariyye, Müekkide, Kâffe.

4) İbrâhim b. Saîd ed-Dûserî, “*Uşûl-ü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm mea Dirâse Taṭbîkiyye alâ Sûreti Yâsîn*”, el-Mecelletu’l-İlmiyye li-Câmiati’l-Melik Faysal el-Ulûmu’l-İnsâniyye ve’l-İdâriyye, Cilt:4, Sayı:1, 2003, (91-146), s.96: Müellif ‘mâ’ türlerini, ‘mevsûliyye’, ‘masdariyye’, ‘şartiyye’, ‘istifhâmiyye’, ‘taaccubiyye’, ‘nâfiye’ ve ‘müekkide’ şeklinde toplu bir şekilde ifâde ettikten sonra, ‘bunların dışında sayılan herhangi bir ‘mâ’ türünün, bu asıl türlerden birine dâhil olacağını’ belirtmektedir.

¹⁰¹⁵ Huḍayr, *el-Edevâtu’n-Nahviyye*, s.51.

¹⁰¹⁶ Bkz: el-Bâkûlî, a.g.e., s.537-541.

¹⁰¹⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1168.

¹⁰¹⁸ Bkz: es-Suyûfî, *el-İtkân*, 1/548.

¹⁰¹⁹ Bakara, 2/4.

¹⁰²⁰ el-‘Atṭâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, s.(13a).

cemî'lik yönünden değerlendirilmesi durumunda ise önemli olan husus şudur: Sıla cümlesi ile mâ-i mevsûliyye arasındaki sayı eksenli mutâbakat, mâ-i mevsûliyyenin 'lâfız açısından müfred, anlam açısından cemî' oluşu sebebiyle değişiklik arz etmektedir. {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ} 1021 âyet-i kerîmesinin {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ} 1022 cümlesindeki sözkonusu uyum, mâ-i mevsûliyyenin lafzen müfredliğine göre gerçekleşmektedir. {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ} 1023 ve {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ} 1024 âyet-i kerîmelerinde ise, uyum hem lâfız yönüyle hem de anlam yönüyle mevcut bulunmaktadır.¹⁰²⁵

Asıl vaz' amacı gayr-i âkil varlıkların yerini tutmakla berâber, mâ-i mevsûliyyenin, diğer metinlerde olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerîm'de de (مَنْ) anlamına geldiği¹⁰²⁶ âyet-i kerîmeler bulunmaktadır.¹⁰²⁷ Örneğin, {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ {1} لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ {2} وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ {3} وَلَا أَنَا عَابِدٌ مِمَّا عَبَدْتُمْ {4} وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ {5} لَكُمْ شُرَكَاؤُا {6}} 1028 âyet-i kerîmelerinden oluşan ve "(Resûlüm!) De ki: 'Ey kafirler! Ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz. Ben de sizin tapıklarınıza asla tapacak değilim. Evet, siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.'" meâlindeki¹⁰²⁹ Kâfirûn Sûresi incelenecek olursa, ikinci ve dördüncü âyetlerdeki 'mâ' edatlarının mevsûliyye oldukları ve asıl işlevleri olan 'akılsız varlıkları' ifâde etme göreviyle 'müşriklerin tapıkları cansız-akılsız putların' yerini tutma konumunda buldukları görülmektedir. Ancak, sûrenin üçüncü ve beşinci âyetlerindeki cümlede yer alan 'mâ' edatının ise, yine mâ-i mevsûliyye olmakla birlikte, burada kastedilen mâbud-u hakîkî Allah Teâlâ olduğundan, (مَنْ) anlamına geldiği görülmektedir. Müellifler, bu durumu, benzer bir ifâde ile, (سُبْحَانَ مَا سَبَّحَ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَسُبْحَانَ مَا سَخَّرَكُنَّ لَنَا) şeklindeki sözle

¹⁰²¹ Bakara, 2/93.

¹⁰²² ez-Zerkeşî, a.y.

¹⁰²³ Yunus, 10/18.

¹⁰²⁴ Nahl, 16/73.

¹⁰²⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1168; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/548; ed-Düserî, "*Uşûl-ü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm meâ Dirâse Taḥbikiyye alâ Sûreti Yâsîn*", s.98.

¹⁰²⁶ Huḍayr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye*, s.94-95.

¹⁰²⁷ Mevsûliyye mâ'sının (مَنْ) anlamına geldiği âyet-i kerîmeler için bkz: İdîme, *Dirâsât*, 3/44-51.

¹⁰²⁸ Kâfirûn, 109/1-6.

¹⁰²⁹ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.603.

pekiştirmektedirler. Kâfirûn Sûresi'ndeki mevsûliyye mâ'ları üzerindeki bu kısa değerlendirme cumhûrun görüşünü yansıtmaktadır. Diğer yandan, çeşitli gerekçelerle, sûrenin üçüncü ve beşinci âyet-i kerîmelerindeki 'mâ' edatlarını (مَنْ) anlamında ele almayan müellifler de bulunmaktadır.¹⁰³⁰

Diğer yandan; bâzı âyet-i kerîmelerde bulunan mevsûliyye mâ'larının, çeşitli kıraatlerde (مَنْ) olarak da okunması, bu mâ edatlarının kendi anlamlarında değil de (مَنْ) anlamında olduğu yönündeki görüşü desteklemektedir.¹⁰³¹ Bu kapsamda değerlendirilebilecek âyetlerden biri *وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ* {¹⁰³² مَنْ النِّسَاءِ... }¹⁰³³ âyet-i kerîmesidir. Zîra bu âyet-i kerîmede yer alan mâ edatı¹⁰³³ bâzı kıraatlerde (مَنْ) olarak gelmektedir.¹⁰³⁴

Akıllı (ilim sâhibi) varlıklar ile akılsız varlıkların birbiriyle karışık olduğu varlık grubunun ism-i mevsûl ile ifâde edilmek istendiği durumlarda da mâ-i mevsûliyye kullanılabilir. Örneğin, *لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ* {¹⁰³⁵ } âyet-i kerîmesinde yer alan mâ edatları, mevsûliyye türünde olup, hem kendi anlamlarını hem de (مَنْ) anlamını taşımaktadırlar.¹⁰³⁶

Çalışmamızın birinci bölümünde bahsedilen, 'bir mâ edatının mevsûliyye olduğunu gösteren alâmetler' açısından Kur'ân-ı Kerîm'deki durum şöyledir:

(لَيْسَ), (لَمْ), (لَا) edatlarından önce gelen ve (إِلَّا) edatından sonra gelen mâ edatı, mâ-i mevsûliyyedir.¹⁰³⁷

(لَيْسَ) edatından önce bulunan 'mâ' edatı:

{ هَآأَنْتُمْ هَؤْلَآءَ حَآجَجْتُمْ فِيمَآ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَآجُّونَ فِيمَآ لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَآللَّهُ يَعْلَمُ }¹⁰³⁸

{ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ } “Ey ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Halbuki Tevrat ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz? İşte siz böyle

¹⁰³⁰ Kâfirûn Sûresi'nin yer alan mevsûliyye mâ'larının anlamları hakkında geniş bilgi için bkz: ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/804; el-Kaysî, *Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân*, s.788; el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.522; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/542; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/514; el-Munteceb el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 4/741; Ebû Hayyân, *el-Baħru'l-Muħîṭ*, 8/522-523; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1169; es-Suyûṭî, *el-İṭkân*, 1/548; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 8/431; Idîme, a.g.e., 3/43.

¹⁰³¹ el-'Atṭâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(13a-14a)

¹⁰³² Nisâ, 4/3.

¹⁰³³ Bu mâ edatını, mevsûliyye olarak değerlendirmeyenlerin görüşleri için bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.112.

¹⁰³⁴ es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 2/300; ed-Düserî, “*Uşûl-ü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm mea Dirâse Taṭbikiyye alâ Sûreti Yâsîn*”, s.98.

¹⁰³⁵ Bakara, 2/284.

¹⁰³⁶ Idîme, *Dirâsât*, 3/6.

¹⁰³⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1169; es-Suyûṭî, *el-İṭkân*, 1/550.

¹⁰³⁸ Âl-i İmrân, 3/66.

kimselersiniz! Hadi hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartıştınız; fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa ki Allah, her şeyi bilir, siz ise bilmezsiniz.”¹⁰³⁹ âyet-i kerîmesindeki mâ edatı, mâ-i mevsûliyyedir.¹⁰⁴⁰

(لَمْ) edatından önce bulunan ‘mâ’ edatı:

{عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ} ¹⁰⁴¹ “O insana **bilmediği şeyleri öğretti**”¹⁰⁴² âyet-i kerîmesindeki mâ edatı, mâ-i mevsûliyyedir.¹⁰⁴³

(لَا) edatından önce bulunan ‘mâ’ edatı:

{وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} ¹⁰⁴⁴ “Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökcek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.”¹⁰⁴⁵ âyet-i kerîmesindeki mâ edatı, mâ-i mevsûliyyedir.¹⁰⁴⁶

(لَا) edatından sonra gelen ‘mâ’ edatı:

{قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} ¹⁰⁴⁷ “Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler.”¹⁰⁴⁸ âyet-i kerîmesindeki mâ edatı, mâ-i mevsûliyyedir.¹⁰⁴⁹

(الكَاف) harf-i cerinden sonra gelen (مَا) edatının mâ-i mevsûliyye olmadığı net iken, (الْبَاء) harf-i cerinden sonra gelen (مَا) edatının mevsûliyye olması mümkündür. Bu iki harf-i cer dışındaki cer harflerinden herhangi birinden sonra yer alan (مَا) edatı ise, kesin olarak mâ-i mevsûliyye türündedir.¹⁰⁵⁰

¹⁰³⁹ Meal, anlam bütünlüğü sağlanması açısından, bir önceki âyet-i kerîme ile birlikte verilmiştir. Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.57.

¹⁰⁴⁰ Sâlih, *el-Î’râbu’l-Mufaşşal*, 2/88.

¹⁰⁴¹ Alak, 96/5.

¹⁰⁴² Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 8/5948.

¹⁰⁴³ es-Suyûtî, *el-Îtâhân*, 1/550; Sâlih, a.g.e., 12/471.

¹⁰⁴⁴ Bakara, 2/30.

¹⁰⁴⁵ Özek vd., a.g.e., s.5.

¹⁰⁴⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1169; ed-Dervîş, *Î’râbu’l-Kur’ân*, 1/84.

¹⁰⁴⁷ Bakara, 2/32.

¹⁰⁴⁸ Özek vd., a.g.e., s.5.

¹⁰⁴⁹ Sâlih, a.g.e., 1/43. Buradaki mâ edatı çeşitli gerekçelerle mâ-i masdariyye olarak da düşünülmektedir: es-Safâkusi, *el-Mucîd*, s.196; ed-Dervîş, a.g.e., 1/87.

¹⁰⁵⁰ ed-Düserî, “*Uşûl-ü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm mea Dirâse Taṭbîkiyye alâ Süreti Yâsîn*”, s.97.

Örneğin, ¹⁰⁵¹{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ}“(O takvâ sahipleri ki) onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de (Allah yolunda) harcarlar.”¹⁰⁵² âyet-i kerîmesindeki (من) edatından sonra gelen ‘mâ’ edatı mâ-i mevsûliyye olduğu gibi,¹⁰⁵³ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا ¹⁰⁵⁴{اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ}¹⁰⁵⁴ “Ama kendileri hakkında Biz’den ebedî mutluluk takdir edilmiş olanlar, cehennemden uzak tutulacaklardır. Onlar cehennemin hışlıtısını bile işitmeyecek, canlarının çektiği nimetler içinde ebedî kalacaklardır.”¹⁰⁵⁵ âyet-i kerîmesindeki (في) edatından sonra gelen ‘mâ’ edatı da mâ-i mevsûliyyedir.¹⁰⁵⁶

Bâzı durumlarda ise, bir mâ edatının, hem mevsûliyye hem şartiyye,¹⁰⁵⁷ veyâ hem mevsûliyye hem masdariyye, ya da hem mevsûliyye hem istifhâmiyye olarak değerlendirilmesi aynı derecede mümkün olmaktadır. Bu durumu göz önüne sermek için birkaç âyet-i kerîme, mealleri üzerinden iki yönlü olarak incelenecektir:

‘(عِلْمِ), (دَرَى), (نَظَرَ) fiillerinin birinin ardından gelip kendisinden sonra da başka herhangi bir fiilin bulunduğu mâ edatının hem mevsûliyye hem de istifhâmiyye şeklinde yorumlanması mümkündür.¹⁰⁵⁸ kuralından hareketle; ¹⁰⁵⁹{قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ}¹⁰⁵⁹ âyet-i kerîmesine, bünyesindeki ‘mâ’ edatının mevsûliyye olduğu kabûlü ile,¹⁰⁶⁰ “Yusuf dedi ki: ‘Siz, cahilliğiniz yüzünden Yusuf ve kardeşine **yaptıklarınızı** biliyor musunuz?’”¹⁰⁶¹ şeklinde meal verilirken, ‘mâ’ edatının istifhâmiyye olduğu kabûlü ile¹⁰⁶² “Yusuf onlara dedi ki: ‘Cahillik döneminizdeyken Yusuf’la kardeşine **neler yapmıştınız; biliyor musunuz?!**” şeklinde meal verilebilmekte;¹⁰⁶³ {قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مَنْ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفَعَّلُ بِي وَلَا بَكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا

¹⁰⁵¹ Bakara, 2/3.

¹⁰⁵² Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/13.

¹⁰⁵³ ed-Düserî, a.g.m., s.97.

¹⁰⁵⁴ Enbiyâ, 21/102.

¹⁰⁵⁵ Meal, anlam bütünlüğü sağlanması açısından, bir önceki âyet-i kerîme ile birlikte verilmiştir.

Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.330.

¹⁰⁵⁶ el-İbrâhim, *Î’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.331.

¹⁰⁵⁷ Hem mevsûliyye hem de şartiyye olarak değerlendirilmesi mümkün olan ‘mâ’ edatı ve bu özellikteki ‘mâ’ edatlarını içeren âyet-i kerîmelerin listesi için bkz: Idîme, *Dirâsât*, 3/88-93; el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.540.

¹⁰⁵⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1169; es-Suyûtî, *el-Îtkân*, 1/550.

¹⁰⁵⁹ Yusuf, 12/89.

¹⁰⁶⁰ el-İbrâhim, *Î’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.246.

¹⁰⁶¹ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.245.

¹⁰⁶² Sâlih, *el-Î’râbu’l-Mufaşşal*, 5/367.

¹⁰⁶³ Işıcık, *Kur’an Meâli*, s.174.

1064 {¹⁰⁶⁴ } âyet-i kerîmesine, bünyesindeki ‘mâ’ edatının mevsûliyye olduğu kabûlü ile,¹⁰⁶⁵ “De ki: ‘Peygamber olarak gelen ilk insan ben değilim ki! (Sanki peygamber olduğunu söyleyen ilk insan benmişim gibi nedir bu kadar tepkiniz?) Dünya hayatında benim ve sizin başınıza neler geleceğini bilemem. Ben sadece bana ne vahyediliyorsa ona uyarım. Çünkü ben açıkça uyarıcı bir elçiden başka bir şey değilim.”¹⁰⁶⁶ şeklinde meal verilirken, ‘mâ’ edatının istifhâmiyye olduğu kabûlünü¹⁰⁶⁷ andıran bir yaklaşım ile “De ki: ‘Rasûl olarak gönderilen ne ilk insan benim, ne de rasûller arasında rastlanmadık biriyim. (Allah bana bildirmediği,) ileride (dünyada ne olur ne biter ve) benim de sizin de başınıza ne gelir bilemem. Ben, ancak bana ne vahyediliyorsa ona uyarım ve ben, (karakteri, misyonu) ortada ve açıkça uyarıcı bir uyarıcıdan başkası değilim.”¹⁰⁶⁸ şeklinde meal verilebilmekte; {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا} 1069 {¹⁰⁶⁹ } âyet-i kerîmesine, bünyesindeki ‘mâ’ edatının mevsûliyye olduğu kabûlü ile,¹⁰⁷⁰ “Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”¹⁰⁷¹ şeklinde meal verilirken, ‘mâ’ edatının istifhâmiyye olduğu kabûlü ile¹⁰⁷² “Ey o bütün iman edenler! Hep Allaha korunun ve baksın bir nefis yarın için ne takdim etmiş, hem Allahdan korkun, çünkü Allah her ne yaparsanız şübhesiz habîrdir”¹⁰⁷³ şeklinde meal verilebilmektedir.¹⁰⁷⁴

Mâ edatının, hem mevsûliyye hem de masdariyye olarak yorumlanma ihtimâli ise, şu âyet-i kerîmelerde kendini göstermektedir: {وَالسَّمَاءَ وَمَا بَنَاهَا} {5} {وَالْأَرْضَ وَمَا} 1075 {¹⁰⁷⁵ } {8} {فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا} {7} {وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا} {6} {طَحَاهَا}. Bu âyetlerde yer alan ‘mâ’

¹⁰⁶⁴ Ahkâf, 46/9.

¹⁰⁶⁵ ez-Zemaşşerî'ye göre, sözü edilen mâ'nın hem mevsûliyye hem de istifhâmiyye olması câizdir: ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/291.

¹⁰⁶⁶ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.502.

¹⁰⁶⁷ el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 6/136: “Bu mâ edatı öncelikli olarak istifhâmiyye şeklinde değerlendirilmektedir.”

¹⁰⁶⁸ Ali Ünal, *Allah Kelâmı Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Defîne Yayınları, İzmir, 2007, s.1088.

¹⁰⁶⁹ Haşr, 59/18.

¹⁰⁷⁰ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.487; Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 12/469; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 7/486.

¹⁰⁷¹ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.547.

¹⁰⁷² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1170; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/550. Görebildiğimiz kadarıyla, bu müellifler dışında herhangi başka bir âlim, bu âyet-i kerîmede yer alan ilgili mâ edatının istifhâmiyye olarak değerlendirilmesinden söz etmemektedir.

¹⁰⁷³ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 7/4864. Bu minvaldeki bir diğer meal şu şekildedir: “Ey inananlar, sakının Allah'tan ve herkes, yarın için ne hazırladı, ona baksın ve çekinin Allah'tan; şüphe yok ki Allah, ne yapıyorsanız hepsinden haberdar.” Gölpinarlı, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meali*, 2/.

¹⁰⁷⁴ Hem mevsûliyye hem de istifhâmiyye olarak değerlendirilmesi mümkün olan ‘mâ’ edatlarını içeren âyet-i kerîmelerin listesi için bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.540.

¹⁰⁷⁵ Şems, 91/5-8.

edatlarının üçü de -(مَنْ) anlamında- mevsûliyye olarak kabul edildiğinde,¹⁰⁷⁶ âyetlere “Gökyüzüne ve onu **bina edene**, Yere ve onu **yayıp döşeyene**, Nefse ve ona birtakım **kabiliyetler verip** de iyilik ve kötülüklerini ilham edene (...) yemin ederim ki,”¹⁰⁷⁷ şeklinde meal verilebilmekteyken, mezkûr âyetlerdeki ilk iki mâ edatının hem mevsûliyye hem de masdariyye, üçüncü mâ edatının ise sâdece -(مَنْ) anlamında- mevsûliyye olarak kabul edilmesi durumunda,¹⁰⁷⁸ âyetlere “Yemin olsun (...) Göğe ve onu **bina edene**, (o ihtişamıyla) **bina edişine**; yere ve onu **yayıp döşeyene**, (bütün güzelliğiyle) **yayıp döşeyişine**; ve nefse ve onu (varlık gayesini kavrayıp, gerçekleştirebilecek bir) donanımla **sisteme koyana**; koyup da ona hem günah yolunu ve hakkında kötü olanın şuurunu, hem de doğru yolu ve hakkında hayırlı olanın şuurunu ilham edene.”¹⁰⁷⁹ meali verilebilmekte; veyâ ilk iki mâ edatı, -kendi anlamında olmak sûretiyle- mevsûliyye, üçüncü mâ edatı da masdariyye olarak değerlendirildiğinde¹⁰⁸⁰ “Gökyüzü ve onu ayakta **tutan** (nizam) şahit olsun; yeryüzü ve onu çepeçevre **kuşatan** canlı örtü şahit olsun! İnsan benliği ve onun yaratılış amacına uygun **biçimlenişi** şahit olsun; ve nihayet insan benliğine iyiyi ve kötüyü tanıyıp sorumsuz ve sorumlu davranma yeteneğini yerleştiren (şahit olsun) ki.”¹⁰⁸¹ şeklinde meal vermek mümkün olmaktadır.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁶ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, s.291, (Mâ edatlarının, men anlamında olduğunu söylemektedir.); el-‘Atfâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(13a-14b), (Mâ edatlarının, çeşitli kıraatlerde ‘men’ olarak okunduğunu belirtmekte ve bu âyetleri mâ-i mevsûliyye başlığı altında takdim etmektedir.); el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/503, (Her üç mâ edatının da ‘men’ anlamında olduğunu belirtirken, masdariyye vechini de ‘kile’ tarikiyle eklemektedir.);

¹⁰⁷⁷ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.594.

¹⁰⁷⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Meânî'l-Kur'ân*, s.310, (Üçüncü mâ edatının ‘ellezi’ konumunda olduğunu söylemektedir.); ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, 5/332, (Her üç mâ edatını da masdariyye olarak yorumlarken, üçüncü mâ’nın ‘men’ anlamında olduğunun söylendiğini ‘kile’ tarikiyle aktarmaktadır.); en-Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, 2/432, (Her üç mâ edatını da masdariyye olarak yorumlamaktadır.); ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/747, (Mâ edatlarının ‘men’ anlamında değil ‘ellezi’ konumunda olarak kendi anlamında, mevsûliyye olduklarını belirtmektedir.); el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.517, (Her üç mâ edatının da mâ-i masdariyye olduğunu belirtmektedir.); en-Neysâbüri, *Îcâzu'l-Beyân*, s.879-880, (Mâ edatlarının masdariyye veyâ mevsûliyye olduğunu ifade etmektedir.); İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/516, (Birinci mâ edatını ele almakta ve masdariyye, ‘ellezi’ konumunda mevsûliyye ve ‘men’ anlamında mevsûliyye olmak üzere üç vechin olduğunu belirtmektedir.); el-Müntecib el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 4/678, (Her üç mâ edatı için de masdariyye, ‘ellezi’ konumunda mevsûliyye ve ‘men’ anlamında mevsûliyye olmak üzere üç vechin câiz olduğunu belirtmektedir.); el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 6/530, (Mâ edatları için iki vecih olduğunu, ya ‘ellezi’ anlamında mevsûliyye ya da masdariyye olduklarını beyân etmektedir.); Huđayr, *el-Edevât*, s.95, (Bu mâ edatlarının masdariyye olduğunu nakletmektedir.).

¹⁰⁷⁹ Ünal, *Allah Kelâmı Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s.1301.

¹⁰⁸⁰ Tüm görüşlerin mukâyesesi için bkz: Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, s.8/473-474.

¹⁰⁸¹ İslâmoglu, *Hayat Kitâbı Kur'ân*, s.1262.

¹⁰⁸² Hem mevsûliyye hem de masdariyye olarak değerlendirilmesi mümkün olan ‘mâ’ edatlarını içeren âyet-i kerîmelerin listesi için bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.540. Ebû Hayyân el-Endelûsî’nin ilgili konuyu değerlendirişi hakkında bkz: İdîme, *Dirâsât*, 3/52-57.

3.1.2. Nahiv Boyutu Açısından Mâ-i Mevsûliyye

3.1.2.1. Cümlelerin Bir Ögesi Olarak Mâ-i Mevsûliyye

Müşterek ism-i mevsûller, sıfat olamayıp, sâdece, cümlelerin temel ögesi olabilmektedirler. Müşterek ism-i mevsûllerden biri olan mâ-i mevsûliyye de, Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli âyet-i kerîmelerde, mübtedâ, haber, fâil, mef'ûl, muzâf ve harf-i cerin mecrûru olarak bulunmaktadır. Örnek olarak, {مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنْجَزِيَنَّ الَّذِينَ} 1083 {وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ} 1084 {وَمَا رَسُولُهُ} 1085 {وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا} 1085 {رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ} 1086 1087 {فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ} 1088 {أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أَنْزَلْ عَلَيْهِ كُنُزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكَ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ} 1089 {يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ} 1090 {وَأَنَّهُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ} 1091 mevsûliyye ise cer harfi ile mecrur konumda¹⁰⁹² bulunmaktadır.

3.1.2.2. Sıla Cümlesinin Türü Açısından Mâ-i Mevsûliyye

İsim cümlesi, fiil cümlesi ve şibh-i cümle olarak üçe ayrılan ayrılan sıla cümlesi türlerinin hepsi, Kur'ân-ı Kerîm'de mâ-i mevsûliyyenin sılası olarak yer almaktadır. Örneğin; {قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي} 1093 {هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا} 1093 {وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا} 1094 {لَيْسَ} bulunan

¹⁰⁸³ Nahl Sûresi, 16/96.

¹⁰⁸⁴ ed-Dervîş, *I'râbu'l-Kur'ân*, 4/296.

¹⁰⁸⁵ Ahzâb, 33/22.

¹⁰⁸⁶ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 9/240.

¹⁰⁸⁷ Bakara, 2/286.

¹⁰⁸⁸ Sâlih, a.g.e., 1/410, (mâ edatının mevsûliyye olarak mef'ûl konumda bulunduğunu bildirmektedir.); ed-Dervîş, a.g.e., 1/387, (mâ edatının türünü belirtmeden, sâdece mef'ûl konumda olduğunu söylemektedir.); el-İbrâhim, *I'râbu'l-Kur'ân*, s.49, (mâ edatının ya mevsûliyye ya da nekira-i mevsûfe olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir.)

¹⁰⁸⁹ Hûd, 11/12.

¹⁰⁹⁰ Sâlih, a.g.e., 5/141; ed-Dervîş, a.g.e., 3/398, (Müellifin, mevsûliyye türünde olduğunu belirttiği bu mâ edatı için, 'muzâf' demesi, zannımızca hatadır.)

¹⁰⁹¹ Lokman, 31/17.

¹⁰⁹² Sâlih, a.g.e., 9/160.

¹⁰⁹³ Tâhâ, 20/72.

¹⁰⁹⁴ İsrâ, 17/36

isim cümlesi olarak; إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ ¹⁰⁹⁵ {أَيَّتِـي لَتَنْوَأُ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ} kerîmesindeki mâ-i mevsûliyyenin sılası, başında nâsîh harflerden (إِنَّ) bulunan isim cümlesi olarak; ¹⁰⁹⁶ {إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ} ¹⁰⁹⁷ {أَيَّتِـي لَتَنْوَأُ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ} kerîmesindeki mâ-i mevsûliyyenin sılası, mâzi fiil ile kurulmuş fiil cümlesi olarak; ¹⁰⁹⁸ {عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ} âyet-i kerîmesindeki mâ-i mevsûliyyenin sılası, muzârî fiil ile kurulmuş fiil cümlesi olarak; وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا ¹⁰⁹⁹ {أَيَّتِـي لَتَنْوَأُ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ} kerîmesindeki mâ-i mevsûliyyenin sılası, zarf şeklinde şîbh-i cümle olarak; ¹¹⁰⁰ {وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ} âyet-i kerîmesindeki mâ-i mevsûliyyenin sılası, câr-mecrûr terkîbi şeklinde şîbh-i cümle olarak gelmektedir. ¹¹⁰¹

3.1.2.3. Kendisine Dönen ‘Âid’ Açısından Mâ-i Mevsûliyye

Kur’ân-ı Kerîm’de, mâ-i mevsûliyyeye dönen ‘âid’; merfû, mansûb ya da mecrûr konumda olabilmektedir.

¹¹⁰² {وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا} âyet-i kerîmesinde, (هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ) sîla cümlesinin ¹¹⁰³ mübtedâsı olarak merfû konumdaki (هُوَ) zamiri, ¹¹⁰⁴ aynı zamanda mâ-i mevsûliyyeye dönen ‘âid’ görevindedir. Bu âyet-i kerîme, ‘mübtedâ görevi ile merfû konumdaki âid’in ‘mezkûr’ hâline örnek olan âyetlerden biri ¹¹⁰⁵ olmaktadır. ¹¹⁰⁶ ‘Merfû âid’in hazfî’ ¹¹⁰⁷ için Kur’ân-ı Kerîm’de

¹⁰⁹⁵ Kasas, 28/76.

¹⁰⁹⁶ en-Nehhâs bu âyet-i kerîmeyi ele alışında şunları söylemektedir: “(إِنَّ) ve ismi, burada mâ-i mevsûliyye’nin sılası konumunda bulunmaktadır. –(إِنَّ) ve mâimüllerinin, sîla cümlesi oluşu hakkında- Ali b. Süleyman da şöyle demiştir: ‘Kâfillerin, sîla cümlelerine dâir, ism-i mevsûllerin sılasının (إِنَّ) ve cümlesinin olması câiz değildir, şeklinde verdikleri hüküm, onların sîla cümleleri konusunda söyledikleri en yanlış sözdür.’ Zirâ Kur’ân-ı Kerîm’de (مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنْوَأُ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ) (Kasas Sûresi, 28/76.) ibâresi bulunmaktadır.” en-Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, 2/341.

¹⁰⁹⁷ Yâsin, 36/12.

¹⁰⁹⁸ Alâk, 96/5.

¹⁰⁹⁹ Yâsin, 36/45.

¹¹⁰⁰ İnşikâk, 84/3-4.

¹¹⁰¹ Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan tüm mâ-i mevsûliyye türündeki edatların sîla cümlelerinin nevîleri hakkında bkz: Idîme, *Dirâsât*, 3/69-75.

¹¹⁰² İsrâ, 17/82.

¹¹⁰³ ed-Dervîş, *Î’râbu’l-Kur’ân*, 4/405; el-İbrâhim, *Î’râbu’l-Kur’ân*, s.290.

¹¹⁰⁴ Sâlih, *el-Î’râbu’l-Mufaşşal*, 6/315;

¹¹⁰⁵ Idîme, *‘Dirâsât fî Uslûbi’l-Kur’ân’*, 3/76.

¹¹⁰⁶ Merfû konumdaki âid zamir içeren tüm âyet-i kerîmelerin listesi için bkz: Idîme, a.g.e., 3/85-86.

¹¹⁰⁷ Burada da ‘merfû âid’den kastedilen, ‘mübtedâ görevindeki âid’dir. Çünkü, mübtedâ konumundaki âid hazfî câiz iken, yine merfû konumda olan ancak, fâil ya da nâib-i fâil görevindeki bir âid’in hâzfi câiz değildir. Idîme, a.g.e., 3/7.

net bir örnek bulunmamakla birlikte,¹¹⁰⁸ {وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ} 1109 ayet-i kerîmesindeki (كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ) ibâresinde yer alan mâ edatı için muhtemel vecihlerden birinin mevsûliyye olması îtibâriyle;¹¹¹⁰ sıla cümlesi konumunda değerlendirilen (لَهُمْ) ibâresinin başına, mübtedâ olarak merfû bir zamirin takdîr edilmesi ile sıla cümlesi (التي هي لهم آلهة) veyâ (الذي هو لهم) şeklinde düşünüldüğünde, bu âyet-i kerîme merfû âid'in mahzûf şekline şâhit olarak sunulabilmektedir.¹¹¹¹

{ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِّنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا وَفِيهَا مَا} 1112 ayet-i kerîmelerinde yer alan (تَسْتَوِيهِ الْأَنْفُسُ) cümlesindeki (تَسْتَوِيهِ الْأَنْفُسُ) fiiline bitişen, mef'ûl olarak mansûb konumdaki¹¹¹³ (هـ) zamiri,¹¹¹⁴ aynı zamanda sıla cümlesini mâ-i mevsûliyyeye bağlayan âid işlevi görmektedir. Bu âyet-i kerîme, 'merfû konumdaki âid'in 'mezkûr' hâline örnek olmaktadır.¹¹¹⁵ Alâk Sûresi'ndeki {عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَم} 1116 ayet-i kerîmesi ise, mansûb konumdaki âid zamirin mahzûf oluşunu gösteren şâhitlerden biri¹¹¹⁷ olmaktadır.¹¹¹⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de, âid zamir bâzen izâfet ile bâzen ise bir harf-i cer ile mecrûr olmuş konumda bulunabilmektedir. {إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ} 1119 ayet-i kerîmesi, mâ-i mevsûliyyenin¹¹²⁰ sıla cümlesindeki (مَفَاتِحَهُ) terkîbinde yer alan¹¹²¹ muzâfun ileyh görevi ile mecrûr konumdaki¹¹²² (هـ) âid zamirinin zikrine

¹¹⁰⁸ Bu çerçevede ele alınabilecek bir diğer âyet-i kerîmeye 'mâ-i ibhâmiyye' ana başlığı altında değinilecektir.

¹¹⁰⁹ Âraf, 7/138.

¹¹¹⁰ İbnü'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/373; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 3/38.

¹¹¹¹ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/441; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 3/335; Idîme, *Dirâsât*, 3/76.

¹¹¹² Zuhurf, 43/70-71.

¹¹¹³ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 10/476; el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.494.

¹¹¹⁴ Âid (هـ) zamiri, bâzı kıraatlerde mahzûftur. en-Neħhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 3/43-44; Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf*, 2/262; el-Müntecib el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 4/263; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 6/106.

¹¹¹⁵ Idîme, a.g.e., 3/77.

¹¹¹⁶ Alâk, 96/5.

¹¹¹⁷ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.519.

¹¹¹⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de, mâ-i mevsûliyye içeren âyet-i kerîmelerdeki 'mahzûf mansub âid' listesi için bkz: Idîme, a.g.e., 3/82-85.

¹¹¹⁹ Kasas, 28/76.

¹¹²⁰ el-Bâkûlî, a.g.e., s.382.

¹¹²¹ ed-Dervîş, a.g.e., 5/648.

¹¹²² el-İbrâhim, a.y.

örneklik teşkil ederken, ¹¹²³ {فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُم مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ} âyet-i kerîmesi ise, mâ-i mevsûliyyenin sıla cümlesi olan (أَنْتُمْ مُلْقُونَ) isim cümlesine, ¹¹²⁴ (مُلْقُونَهُ) şeklinde takdir edilen ¹¹²⁵ âid zamirin hazfine şâhitlik etmektedir. ¹¹²⁶ Harf-i cer ile mecrûr durumdaki âid zamir ise, mezkûr olduğu gibi, harf-i cer ile birlikte mahzûf da olabilmektedir. ¹¹²⁷ {عَاقِبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ} âyet-i kerîmesi, mâ-i mevsûliyyeye ¹¹²⁸ dönen, harf-i cer ile mecrûr konumdaki âid'in zikrine örnek olurken; ¹¹²⁹ {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا} ¹¹³⁰ {عَاقِبْتُمْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ} âyet-i kerîmesi de mâ-i mevsûliyyeye ¹¹³¹ dönen, mukadder bir cer harfi ile mecrûr durumdaki bir âid zamirin hazfini içeren âyetlerden biri ¹¹³² olmaktadır. ¹¹³³

3.2.KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I ŞARTIYYE'

'Bir fiilin meydana gelişinin diğer bir fiile bağlı oluşunu ifâde eden şart üslûbu', Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok edat ile gerçekleştirildiği gibi 'mâ' edatı ile de gerçekleştirilmektedir. Dil âlimlerinin ve müfessirlerin hemen hemen hepsi mâ edatının Kur'an-ı Kerîm'de şart anlamı ifâde etmesini mâ-i şartiyye şeklinde tek başlık altında ele alırken, bâzı bilginler mâ edatını 'şartiyye' ve 'şartiyye-zamaniyye' olarak iki kısma ayırmaktadırlar. ¹¹³⁴ Bu taksîmi yapan müelliflerin 'şartiyye-zamaniyye' işlevli 'mâ' edatı için Kur'ân-ı Kerîm'den istişhat ettikleri tek örnek Tevbe Sûresi'nin {كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا} ¹¹³⁵ {لَهُمْ إِنْ لَمْ يَحِبُّ اللَّهُ الْمُتَّقِينَ} âyet-i kerîmesindeki 'mâ' edatıdır. ¹¹³⁶ Bununla berâber, buradaki 'mâ' edatını hem şartiyye hem de 'mâ-i masdariyye-zamaniyye' olarak

¹¹²³ Yunus, 10/80.

¹¹²⁴ ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 3/366.

¹¹²⁵ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.206; Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 5/98;

¹¹²⁶ en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/535; Idîme, *Dirâsât*, 3/78.

¹¹²⁷ Nahl, 16/126.

¹¹²⁸ el-Bâkûlî, a.g.e., s.281.

¹¹²⁹ Idîme, a.g.e., 3/79.

¹¹³⁰ Bakara, 2/194.

¹¹³¹ Bu mâ edatı mâ-i masdariyye olarak da değerlendirilmektedir: el-Bâkûlî, a.g.e., s.77.

¹¹³² el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 1/482.

¹¹³³ İzâfetle veyâ harf-i cerr ile mecrûr olan âid zamir içeren tüm âyet-i kerîmelerin listesi için bkz: Idîme, a.g.e., s.3/86-87.

¹¹³⁴ Soyupek, *Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri*, s.218.

¹¹³⁵ Tevbe, 9/8.

¹¹³⁶ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s.704. Bâzı müellifler ise, mezkûr âyet-i kerîmedeki mâ edatını, doğrudan mâ-i şartiyye olarak değerlendirmektedir. Bkz: Tanç, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edatlar*, s.169.

değerlendirenler de bulunmaktadır.¹¹³⁷ Bu örneğin dışında, mâ-i şartiyye içeren âyet-i kerîmeler, çalışmamızda, şart fiilinin zaman yönüyle türü açısından sınıflandırılacaktır.¹¹³⁸

3.2.1. Hem Şart Hem de Cevap Unsurunun Meczum Muzâri Fiil Olması

Kur’ân-ı Kerîm’de, mâ-i şartiyye içeren âyet-i kerîmelerden beş tânesinde, hem şart fiili hem de cevap fiili muzâri fiil olarak gelmektedir. Bu âyet-i kerîmelerden biri **﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ﴾**¹¹³⁹ âyeti olup,¹¹⁴⁰ meali şöyledir: “Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın. Savaş atları yetiştirin ki bu hazırlıkla Allah’ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınızı ve onların ötesinde sizin bilemeyip de, ancak Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutup yıldırasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız, onun karşılığı size eksiksiz ödenir, size asla haksızlık yapılmaz.”¹¹⁴¹

¹¹³⁷ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.180; ed-Düserî, “*Uşûl-ü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*”, s.101.

¹¹³⁸ Çalışmamızın birinci bölümünde de detaylı olarak işlendiği üzere, şart uslûbu için en genel tanım budur. “Ancak, şart bâzen bu tanımdan çıkar ve daha genel olur, cevap cümlesinin gerçekleşmesi, şart cümlesindeki fiile bağlı olmaz ve iki fiil arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kalmaz. Örneğin, Âraf Sûresi’nin (7/176), (**وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهَا بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّعَى هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ)** , (**يَلْهَثَ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مِثْلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ**) âyet-i kerîmesindeki temsilde, cevap cümlesinin fiili olan ‘köpeğin dilini sarkıtarak soluması’, şart cümlesindeki ‘haml’ fiili olsa da olmasa da gerçekleşmektedir. Yine Âl-i İmrân Sûresi’nin (3/32), (**قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا)** , (**فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ**) âyet-i kerîmesinde cevap cümlesindeki ‘Allah Teâlâ’nın kâfirleri sevmediği’ hükmü, şart cümlesindeki ‘tevellî’ fiilinin zorunlu bir sonucu değildir. Başka pek çok örnekten dolayı da, şart ve cevap fiilleri arasındaki ilişki mecbûren şu şekilde tasnif edilmelidir: a) İrtibat Sebebî: (**إِنْ تَفَرُّ تَنَلَّ)** (**جَانِزَةٌ**) örneğinde olduğu gibi, şart ve cevap öğeleri arasında sebep-sonuç ilişkisi olması, irtibat-ı sebebîdir. Çünkü, başarı, ödül kazanma sonucunun sebebi olmaktadır. b) İrtibat Telâzumî: Ankebût Sûresi’nin (29/5), (**مَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ**) , (**فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ**) âyet-i kerîmesinde olduğu gibi, şart ve cevap öğeleri arasında sebep-sonuç ilişkisi olmaksızın, birbirine eşlik etme durumu vardır. Zîrâ, ‘Allah’ın belirlediği ecelin gelecek olması, O’na kavuşmayı arzulamanın’ bir sonucu değildir. Ancak, ‘ecelin gelmesi’ ile ‘O’na kavuşma’ eylemleri birbirine eşlik eden iki husustur. c) İrtibat Tekâbulî: Şart ve cevap unsurları arasındaki bağın, aralarındaki mukâbeleye dayanmakta oluşudur. Örneğin Tâhâ Sûresi’nin (20/7), (**وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى**) , (**وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى**) âyet-i kerîmesinde, şart unsuru ‘cehr’ ile cevap unsuru ‘sır’ arasında böyle bir mukâbele bulunmaktadır. Ebû Bekr Zervekî, “*Delâlatu’l-İrtibat fi Uslûbi’s-Şart (Dirâse fi Nusûs min Sahîhi’l-Buhâri)*”, Mecelletu Külliyyeti’l-Âdâb ve’l-Ulûmi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâiyye Câmiatu Muhammed Haydir, Sayı:6, 2010, Sekre, Cezâyir, s.3-5.

¹¹³⁹ Enfâl, 8/60.

¹¹⁴⁰ Bu kapsamdaki diğer âyet-i kerîmeler şunlardır: Bakara, 2/106,110,197,272; Müzzemmil, 73/20. Bilgi için bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.60,62,77,85,503; el-‘Atfâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, s.(14a); ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1170; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/548; İdîme, *Dirâsât*, 3/88; ed-Düserî, a.g.m., s.101.

¹¹⁴¹ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâlî*, s.183.

3.2.2. Şart Unsurunun Meczum Muzâri Fiil Cevap Unsurunun İsim Cümlesi Olması

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kur'ân-ı Kerîm'de bu özelliği hâiz şart cümlesi beş yerde bulunmaktadır. Bunlardan biri, ¹¹⁴²{لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا} “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça "iyi" ye eremezsiniz.¹¹⁴³ Bununla beraber her ne infak ederseniz, Allah mutlaka onu bilir.¹¹⁴⁴” âyet-i kerîmesidir.¹¹⁴⁵

3.2.3. Şart Unsurunun Meczum Muzâri Fiil Cevap Unsurunun Fiil Cümlesi Olması

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kur'ân-ı Kerîm'de bu özelliğe sâhip olan şart cümlesi bir kez bulunmaktadır. O da Âl-i İmrân Sûresi'ndeki {وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ} ¹¹⁴⁶{يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ} “ve hayra dair her ne yaparlarsa hiç bir zaman ona küfran ile karşılanmayacaklardır, ve Allah o müttakileri bilir”¹¹⁴⁷ âyet-i kerîmesidir.¹¹⁴⁸

3.2.4. Şart Unsurunun Meczum Muzâri Fiil Cevap Unsurunun Şibh-i Cümle Olması

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kur'ân-ı Kerîm'de bu özellikte sâdece bir âyet-i kerîme bulunmaktadır. O da Bakara Sûresi'nin {لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ} ¹¹⁴⁹{وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ ...} (Ey Habîbim!) Onları (doğru yola ulaştırma anlamında) hidâyet etmek, senin üzerinde (bir sorumluluk) değildir. (...) Velakin Allah (...) dilediğini hidâyet etmektedir (...). Hayır (niyetiyle mal)dan (az-çok) neyi verecek olursanız (bunun menfaati âhirette ancak) kendileriniz içindir. (...). Zâten siz Allâh'ın vechini (; Zâtını ve rızâsını) aramaktan başka bir şey için infak etmezsiniz. ...”¹¹⁵⁰ âyet-i kerîmesidir.¹¹⁵¹

3.2.5. Şart Unsurunun Mâzi Fiil Cevap Unsurunun İsim Cümlesi Olması

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kur'ân-ı Kerîm'de bu başlığa dâir iki örnek âyet-i kerîme bulunmaktadır. Bunlardan biri, {قُلْ إِنْ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ

¹¹⁴² Âl-i İmrân, 3/92.

¹¹⁴³ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.61.

¹¹⁴⁴ Yıldırım, a.g.e., s.61.

¹¹⁴⁵ Bu kapsamdaki diğer âyet-i kerîmeler şunlardır: Bakara, 2/215; Nisâ, 4/127; Fâtur, 35/2, (Bu âyette, bu kapsamda iki örnek cümle bulunmaktadır.). Bilgi için bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.78,125,409.

¹¹⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/115.

¹¹⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 2/1159.

¹¹⁴⁸ Bilgi için bkz: el-Bâkûlî, a.g.e., s.102.

¹¹⁴⁹ Bakara, 2/272.

¹¹⁵⁰ Ustaosmanoğlu vd., *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.45.

¹¹⁵¹ Bilgi için bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne fi Tafsilî Mââtî'l-Kur'ân*, s.185.

1152 {لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ} “De ki: “Rabbim dilediği kimsenin nasibini bollaştırır, dilediğinin nasibini de kısar. Siz hayır yolunda **her ne harcarsanız Allah onun yerini doldurur.** O rızık verenlerin en hayırlısıdır.” 1153 âyet-i kerîmesidir. 1154

3.2.6. Şart Unsurunun Mâzi Fiil Cevap Unsurunun Şibh-i Cümle Olması

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kur’ân-ı Kerîm’de bu başlığa dâir tek örnek âyet-i kerîme bulunmaktadır. O da, {مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِّنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} 1155 {Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: ‘Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler, ve yolda kalmışlar içindir. ...’} 1156 âyet-i kerîmesidir. 1157

3.3.KUR’ÂN-I KERÎM’DE ‘MÂ-I İSTİFHÂMIYYE’

Mâ-i istifhâmiyye, Kur’ân-ı Kerîm’de en çok kullanılan soru edatlarının ikincisidir. 1158

3.3.1. İstifham ‘Mâ’sının Kullanılış Amacı (Vaz‘ Sebebi)

Akılsız varlıkların, mâhiyetleri(kendileri, âyanları, ‘ne’likleri), cinsleri (varlık dünyâsı içinde hangi sınıf dâhilinde oldukları) ve sıfatları (kendisini diğer varlıklardan ayıran ârizî veyâ dâimî özellikleri) hakkında bilgi edinmek için kullanılan istifham ‘mâ’sı, Kur’ân-ı Kerîm’de de bu yönleriyle bulunmaktadır. 1159

Örneğin; ‘bakara’ kıssasında ‘mâ’ edatının, hem ‘mâhiyet’i öğrenme amaçlı hem de ‘cinsi’ sorma amaçlı bulunduğu görülmektedir: {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ} 1160 {مُوسَى، كَافِرًا، نَذْبَحُوا بَقْرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُورًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} 1161 ‘Musa, kavmine: Allah bir sığır kesmenizi emrediyor, demişti de: Bizimle alay mı ediyorsun? demişlerdi. O da: Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım, demişti.’ 1161 âyet-i kerîmesi ile gelen ‘bakara

1152 Sebe, 34/39.

1153 Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.431.

1154 Bilgi için bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne* a.g.e., s.405. Bu kapsamdaki âyet-i kerîme Bakara Sûresi’nin 270. âyetidir. Bilgi için bkz: el-Bâkûlî, a.g.e., s.83.

1155 Bakara, 2/215.

1156 Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, s.32.

1157 Bilgi için bkz: el-Bâkûlî, a.g.e., s.78.

1158 Şerîf el-Belhî, *Esâlîbu’l-İstifhâm*, s.130: “Kur’ân-ı Kerîm’de en sık kullanılan soru edatı ‘hemze’ dir ve yaklaşık beşyüz kez geçmektedir. Kullanım sıklığı açısından ‘hemze’yi ‘mâ’ edatı tâkip etmektedir.”

1159 el-‘Attâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve’l-Beyân an Mââti’l-Kur’ân*, s.(14b)

1160 Bakara, 2/67.

1161 Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.8.

kesme' emrinin ardından isrâil oğulları ¹¹⁶²{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} 'dediler; bizim için rabbine dua et **nedir o?** Bize beyan etsin,'.¹¹⁶³ Burada geçen (مَا هِيَ) 'nedir o?' sorusu hakkında Elmalılı şu açıklamayı yapmaktadır: 'Rabbine bizim için duâ et, bize onun ne olduğunu, mâhiyetini beyân etsin. (مَا هِيَ), mâhiyetten yâni hakikat-i nev'iyeden sualdir. Demek bunlar, ibtidâ /işin başında, 'bakare'nin hakikat mi mecaz mı olduğunu anlamak istiyorlardı. Buna karşı, hakikat-i bakare mâlum olduğundan, evsâfıyla şu sûretle beyân buyruldu.'¹¹⁶⁴ Mûsâ (as) {قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَلَا} ¹¹⁶⁵{قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَلَا} Allah diyor ki: "O, ne yaşlı ne de körpe; ikisi arasında bir inek." Size emredileni hemen yapın, dedi.'¹¹⁶⁶ Bu iki âyet-i kerîmeden sonra âyette yer alan ¹¹⁶⁷{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا} bu sefer de 'bizim için dediler: Rabbine dua et, **rengi ne imiş** bize beyan etsin,'¹¹⁶⁸ cümlesi ise (مَا لَوْنُهَا) ibâresiyle, 'mâ' edatının 'cinsi ya da sıfatı' sorma amaçlı istîmâline örnek teşkil etmektedir.¹¹⁶⁹ Bu soruya verilen cevap da buna işâret etmektedir: {قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ} ¹¹⁷⁰{قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ} 'O diyor ki: Sarı renkli, parlak tüylü, bakanların içini açan bir inektir" dedi'¹¹⁷¹

'Mâ' edatı ile, akıllı varlıkların 'sıfatları' sorulabilirken, 'mâhiyetleri' sorulamamaktadır. Bu konu daha çok Kur'ân-ı Kerîm'deki {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ} ¹¹⁷²{قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ} ve ¹¹⁷³{قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا} âyet-i kerîmelerinde yer alan ve Allah Teâlâ hakkında sorulan (وَمَا الرَّحْمَنُ) ve (وَمَا رَبُّ) (الْعَالَمِينَ) soruları etrâfında ele alınmakta ve 'bu sorulara verilen cevaplarda, zâttan ve mâhiyetten bahsedilmeyip, Allah Teâlâyı tanıtan sıfat ve fiillerden bahsedilmesi', dil bilginlerinin çoğunluğunun, 'mâ' edatının ilim sâhibi varlıkların 'mâhiyeti/âyânı' hakkında bilgi edinmek için kullanılmayacağı görüşünü desteklemektedir.¹¹⁷⁴

¹¹⁶² Bakara, 2/68.

¹¹⁶³ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 1/381.

¹¹⁶⁴ Elmalılı, a.g.e., s.1/383.

¹¹⁶⁵ Bakara, 2/68.

¹¹⁶⁶ Özek vd., a.g.e., s.9.

¹¹⁶⁷ Bakara, 2/69.

¹¹⁶⁸ Elmalılı, a.g.e., 1/381.

¹¹⁶⁹ Bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1170; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/548; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.108.

¹¹⁷⁰ Bakara, 2/69.

¹¹⁷¹ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.9.

¹¹⁷² Furkan, 25/60.

¹¹⁷³ Şuarâ, 26/23.

¹¹⁷⁴ Bkz: ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 3/298; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/269; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s.421; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 7/12; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1170-1171; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/538; es-

3.3.2. İstifham ‘Mâ’sının Kalıbı/Sîgası (Yazım Şekli)

‘Ne’ anlamına gelen soru edatının asıl kalıbı (مَا) şeklindeki yazımdır. İstifham edatı olan (مَا) dendiğinde, düşünülen ilk kalıp bu olmaktadır.

(مَا) edatının başına harf-i cerlerden biri geldiğinde, sâhip olduğu ‘ne’ anlamına ilâve bâzı mânâlar geldiği gibi, şekilsel olarak da değişikliğe uğramakta ve (مَا) edatının sonundaki ‘elif’ harfi hazfedilmektedir.¹¹⁷⁵ Bâzı kıraatlerde, başına harf-i cer gelip ‘elif’i düşmüş durumdaki bu edata, vakıf durumunda ‘sâkin bir he (el-hâu)’ harfinin bitişirildiği görülmektedir.¹¹⁷⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de, (مَا) edatının başına hangi cer harflerinin geldiği, ileride ele alınacaktır.

İstifham ‘mâ’sının sonuna (ذَا) ekinin getirilmesi ile oluşan (مَاذَا) edatı, çoğu dilci tarafından (مَا) edatı ile aynı anlama, ‘ne’ anlamına gelmek üzere, müstakil bir edat olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁷⁷ Bu sebebe binâen (مَاذَا) edatı, tez çalışmamızın sınırları içine girmemektedir.¹¹⁷⁸

3.3.3. ‘Mâ’ Edatı ile İstifhâmın Anlam Boyutu

3.3.3.1.İstifhâm-ı Hakîkî

Soru sormaktan amacın, gerçekten bilgi edinmek olduğu durumlara, istifhâm-ı hakîkî denmektedir. İstifhâmın ilk ve asıl amacı da bu olmaktadır. İnsanların birbirlerine soru sormaları, hakîkî istifhâm amacıyla olabileceği gibi, gayr-i hakîkî istifham da olabilir.

Mâ edatı, Kur’ân-ı Kerîm’de on yerde hakîkî istifham ifâde etmektedir.¹¹⁷⁹

Yukarıda farklı bir çerçevede bahsi geçen (مَا هِيَ) ve (مَا لَوْنُهَا) cümleleri, aynı zamanda istifhâm-ı hakîkiye dâir örnekler olmaktadır. Yine { وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ النَّاسِ يَسْتَفُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّىٰ ۱۱۸۰ } يُصَدِّرَ الرَّعَاءَ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ {¹¹⁸⁰ Musa, Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan bir çok insan buldu. Onların gerisinde de, (hayvanlarını) engelleyen iki kadın

Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, 4/224, (Firavun, burada –doğru ya da yanlış-, mâ edatı ile ‘hakîkati/mâhiyeti’ sormaktadır.); Habenneke, *el-Belâğa*, 1/263-264; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 5/397. (وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ) âyet-i kerîmesindeki istifhâmın hangi anlamda olduğuna dâir ayrıca bkz: Şerîf el-Belhî, *Esâlîbu'l-İstifhâm*, s.323.

¹¹⁷⁵ el-Bâkûlî, *el-İbâne fî Tafsilî Mââtî'l-Kur'ân*, s.249.

¹¹⁷⁶ el-'Atîâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(35a); Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 8/402; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maṣûn*, 1/304.

¹¹⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm’de (مَاذَا) edatı için bkz: Şerîf el-Belhî, *Esâlîbu'l-İstifhâm*, s.147-148.

¹¹⁷⁸ (مَا) edatının sîgalarının bu şekildeki üçlü taksîmi hakkında bkz: ed-Düserî, “*Uşûl-ü Mâ*”, s.102-103.

¹¹⁷⁹ Bu âyet-i kerîmeler için bkz: Şerîf el-Belhî, a.g.e., s.145-146.

¹¹⁸⁰ Kasas, 28/23.

gördü. Onlara: **Derdiniz nedir?** dedi. Şöyle cevap verdiler: Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşlıdır.’¹¹⁸¹ âyet-i kerîmesindeki (مَا خَطْبُكُمْ) ifâdesi ile ¹¹⁸²{فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالذِّينِ} (Ey kâfir insan!) Artık bu(nca kat’î delillerin açığa çıkması)ndan sonra **hangi şey sana o** (âhiretteki cezâyı / o (İslâm) dîni(ni) **yalan saydırabilir?**¹¹⁸³ âyet-i kerîmesindeki (مَا يُكَذِّبُكُمْ) ifâdesi,¹¹⁸⁴ hakîkî istifhâm kapsamına girmektedir.¹¹⁸⁵

3.3.3.2.İstifhâm-ı Gayrı Hakîkî

İstifhâmın, asıl amacıyla değil, kavli ve hâlî karînelerle, siyak-sibak ekseninde ‘inkâr’, ‘tevbîh’, ‘takrîr’ vb. farklı hedefler için îrad edilmesine istifhâm-ı gayr-i hakîkî denmektedir.¹¹⁸⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de istifham daha ziyâde bu amaçla gelmektedir.¹¹⁸⁷ Yine Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ’nın sorduğu sorular istifhâm-ı hakîki olmayıp, hep bu tür istifhâmın nevîleri olmaktadır.¹¹⁸⁸ Zîra Allah Teâlâ’nın bilmediği bir husûsu soruya anlamı çıkar ki bu da O’nun için mümkün değildir.¹¹⁸⁹

(مَا) edatı ile gerçekleştirilen istifhâmın çeşitli anlamlarına dâir bâzı örnekler şunlardır:¹¹⁹⁰

1) (مَا) edatı ile istifhâmın ‘Tehvîl’ anlamı

Muhâtabı, bir husustan sakındırmak amacıyla onu korkutmak ve dehşete düşürmek için ona soru sormaya, istifhâmın tehvîl anlamı denmektedir.¹¹⁹¹ Kur’ân-ı Kerîm’de özellikle bu amaç ile mâ-i istifhâmiyenin kullanımına sıklıkla rastlanmaktadır.¹¹⁹² Örneğin; ¹¹⁹³{الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ} ‘Gerçekleşecek olan; (Evet) **nedir o**

¹¹⁸¹ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, s.387.

¹¹⁸² Tîm, 95/7.

¹¹⁸³ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.597.

¹¹⁸⁴ Bu ifâdede ki ‘mâ’ edatının ‘men’ anlamına geldiği de söylenmektedir. Bkz: el-Ahfeş el-Evsat, *Meânî’l-Kur’ân*, s.310; Huđayr, *el-Edevât*, s.51; ed-Düserî, “*Uşûl-ü Mâ*”, s.103.

¹¹⁸⁵ Daha fazla örnek için bkz: Idîme, *Dirâsât*, 3/94-95. (فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالذِّينِ) âyet-i kerîmesindeki istifham mâ’sının hedefi hakkında farklı bir değerlendirme için bkz: Şerîf el-Belhî, *Esâlîbu’l-İstifhâm*, s.319-320.

¹¹⁸⁶ Bkz: es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s.424; et-Teftâzânî, *Muhtasarı*, s.205; es-Suyûtî, *Mu’teraku’l-Akrân*, 1/328; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s.83; Habenneke, *el-Belâğa*, 1/263; Şerîf el-Belhî, a.g.e., s.93-98; Abdulmesîh –Tâberî, *el-Halîl*, s.51.

¹¹⁸⁷ Şerîf el-Belhî, a.g.e., s.146. “Kur’ân-ı Kerîm’de yüz on dokuz yerde, istifhâm mâ’sı hakîkî anlamıyla değil, diğer belâğî anlamlarla gelmektedir.”

¹¹⁸⁸ el-‘Attâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, s.(15a); ed-Düserî, a.g.m., s.103.

¹¹⁸⁹ Abdalbârî, “*Belâğatu’l-İstifham fi’l-Hadisi’n-Nebeviyyi’ş-Şerîf*” s.2.

¹¹⁹⁰ Suyûtî, istifhâmın Kur’ân-ı Kerîm’deki otuz iki farklı mecâzî anlamını zikretmektedir. Bu anlamlar ve örnekleri için bkz: es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/200-204; es-Suyûtî, *Mu’teraku’l-Akrân*, 1/328-333.

¹¹⁹¹ Habenneke, a.g.e., 1/284; Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s.148.

¹¹⁹² Abbâs, *el-Belâğa*, 1/193.

¹¹⁹³ Hâkka, 69/1-2.

gerçekleşecek olan?’¹¹⁹⁴ ve ¹¹⁹⁵ { الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ } ‘Kâri’a, Nedir o kâri’a?’¹¹⁹⁶ âyet-i kerîmelerinin içerdikleri soru ifâdeleri, muhâtabların dikkatini çekerek, onları dehşete düşürmek ve korkutmak hedefine yöneliktir.¹¹⁹⁷

2) (مَا) edatı ile istifhâmın ‘Tefhîm’ ve ‘Taaccub’ anlamı

Kişinin, karşılaştığı, ifâde etmesi zor ve önemli bir durumu, soru üslûbu ile dile getirmesi, istifhâmın tefhîm anlamı olmaktadır. İstifhâmın taaccub anlamı ise, kişinin muhâtab olduğu bir söz veyâ olay karşısında, hayretini soru ile ifâde etmesi demektir. Örneğin; { وَوَضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيَلَّتْنَا مَا لَ هَذَا الْكِتَابِ لَا }¹¹⁹⁸ “İşte herkesin hesap defteri önüne konuldu. Mücrimlerin defterdeki kayıtlardan korktuklarını ve şöyle dediklerini görürsün: ‘Eyvah bize! **Bu deftere de ne oluyor?** Ne küçük komuş, ne büyük, yazılmadık şey bırakmamış!’ Böylece yaptıkları her şeyi yanlarında buldular.”¹¹⁹⁹ âyet-i kerîmesindeki istifham, tefhîm anlamı içermekteyken,¹²⁰⁰ { وَالْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ }¹²⁰¹ “Kitap’ta İbrahim’i an. Zira o, sıdkı bütün bir peygamberdi. Bir zaman o babasına dedi ki: ‘Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye **niçin taparsın?**’”¹²⁰² ve { وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ }¹²⁰³ “(Süleyman) kuşları denetledi ve dedi: ‘**Neyim var ki Hüdhüd’ü görmüyorum,** doğrusu kayıplara karışanlardan olmuş!’”¹²⁰⁴ âyet-i kerîmelerindeki istifhamlar, taaccüb anlamı içermektedirler.¹²⁰⁵

¹¹⁹⁴ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.565.

¹¹⁹⁵ Kâria, 101/1-2.

¹¹⁹⁶ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.600.

¹¹⁹⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/202; Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s.81; el-Hâşimî, a.g.e., s.84; Abbâs, a.g.e., 1/207; Habenneke, a.g.e., 1/284; Şerîf el-Belhî, a.g.e., s.315 ve s.322; ed-Dûserî, a.g.m., s.104; Akdemir, a.g.e., s.148; Eren - Uzunoğlu, *Belâgat*, s.39; Bolelli, *Belâgat*, s.235.

¹¹⁹⁸ Kehf, 18/49.

¹¹⁹⁹ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.298.

¹²⁰⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/202; Habenneke, *el-Belâğa*, 1/283; Eren - Uzunoğlu, *Belâgat*, s.39.

¹²⁰¹ Meryem, 19/42.

¹²⁰² Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.307.

¹²⁰³ Neml, 27/20.

¹²⁰⁴ Güllü, *Kelime Anlamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâl’*, s.2/535.

¹²⁰⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s.424; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/201; Habenneke, a.g.e., 1/279 ve 1/283; Eren - Uzunoğlu, a.y.; Çögenli, *Âyet ve Hadis Örnekli Arapça Belâgat*, s.33. Aynı kapsamda değerlendirilen başka bir örnek âyet-i kerîme için bkz: Bolelli, *Belâgat*, s.232.

3) (مَا) edatı ile istifhâmın ‘Tahkîr/Tasğîr’ anlamı

Küçümseme duygusunun, muhâtaba soru yöneltilerek ifâde edilmesi, istifhâmın tahkîr/tasğîr hedefi ile kullanılması anlamına gelmektedir Örneğin; **وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ** إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ **مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ** قَالُوا وَجَدْنَا ¹²⁰⁶ { **أَبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ** } “Andolsun biz İbrahim'e daha önce rüşdünü vermiştik. Biz onu iyi tanırdık. O, babasına ve kavmine: **Su** karşısına geçip tapmakta olduğunuz **heykeller de ne oluyor?** demişti. Dediler ki: Biz, babalarımızı bunlara tapar kimseler bulduk.”¹²⁰⁷ âyet-i kerîmesindeki soru cümlesi bir yönüyle takrîr anlamı taşıırken diğer bir yönüyle tasğîr/tahkîr içermektedir ¹²⁰⁸ ve bu anlam çeviriye ‘de’ bağlacı eklenerek yansıtılmaktadır.

4) (مَا) edatı ile istifhâmın ‘İtâb’ anlamı

Bir konudaki rahatsızlığı göstermenin en hafif yolu olan itâb, ilgili konuya dâir daha iyi davranışa yönlendiren tatlı-sert bir uyarı mâhiyetindedir. Bâzen istifhâm üslûbu kullanılarak da ‘itâb’ anlamı kastedilmektedir.¹²⁰⁹ Tevbe Sûresi’nde yer alan ve Allah Teâlâ’nın Efendimiz’e (sav) hitâben buyurduğu ¹²¹⁰ **عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّى يَبَيِّنَ لَكَ** { **الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ** } (Habîbim! Önce şunu peşinen bil ki:) Allah seni affetmiştir (; bu hususta seni suçlu bulmamıştır!) O (...) doğru olan kimseler sana iyice belirmeden ve sen o (...) yalancı olanları bilmeden **niçin** o(...)nlara (...) **izin verdin?**”¹²¹¹ âyet-i kerîmesi, istifhâmın bu hedefte kullanımına dâir bir örnek olmaktadır.¹²¹²

5) (مَا) edatı ile istifhâmın ‘İstihzâ’ anlamı

Soru sorulan konu hakkında aslında bilgi almak için değil, ilgili konuyu alaya almak için gerçekleştirilen istifham, istihzâ anlamı istifham olmaktadır. Örnek olarak; **وَلَأَن لَّيْسَ أَكْرَمًا عَنْهُمْ الْعَذَابُ إِلَى أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَّيْقُولَنَّ مَا يُحِبُّهُ إِلَّا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ** { **وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ** }¹²¹³ “Kasem olsun ki; Biz sayılı bir vakte (...) kadar onlardan azâbı geciktirecek olsak, yemin olsun şüphesiz ki onlar (**alay ederek**) **onu**

¹²⁰⁶ Enbiyâ, 21/51-53.

¹²⁰⁷ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.325.

¹²⁰⁸ Idîme, *Dirâsât*, 3/96; Şerîf el-Belhî, *Esâlîbu’l-İstifhâm*, s.323; ed-Düserî, “*Uşûl-ü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm meâ Dirâse Taḥbîkiyye alâ Sûreti Yâsîn*”, s.104.

¹²⁰⁹ Bkz: Habenneke, *el-Belâga*, 1/280.

¹²¹⁰ Tevbe, 9/43.

¹²¹¹ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlisi*, s.193.

¹²¹² es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/201-202; Habenneke, a.g.e., 1/281; ed-Düserî, a.g.m., s.104.

¹²¹³ Hûd, 11/8.

durduran şey nedir?’ diyeceklerdir. ...”¹²¹⁴ ve **وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا** {¹²¹⁵ **böyle Peygamber mi olur:** Yemek yiyor, çarşı pazarda dolaşıyor! Bari yanında heybetli bir melek olsaydı da etrafındaki insanları korkutup uyarıda bulunsaydı!’ ... dediler.”¹²¹⁶ âyet-i kerîmelerindeki istifhamlar, müşrikler tarafından, istihzâ/alaya alma, dalga geçme amaçlı olarak yöneltilmektedir.¹²¹⁷

6) (مَا) edatı ile istifhâmın ‘Tevbîh’ anlamı

Beğenilmeyen bir davranışı yermek ve bu davranışın fâili kınamak amacına yönelik olarak gerçekleştirilen soru sorma eylemine istifhâm-ı tevbihî denmektedir. Yapılması gerekli bir işin terkedilmesi durumunda, ilgili işi yerine getirmeyen kişiyi kınamak için de tevbih hedefli istifham kullanılmaktadır.¹²¹⁸ Örnek olarak; **وَأِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ لَمْ تَقْتُلُوا أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ** {¹²¹⁹ “Kendilerine: Allah’ın indirdiğine iman edin, denilince: Biz sadece bize indirilene (Tevrat’a) inanırız, derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur’an kendi ellerinde bulunan Tevrat’ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. (Ey Muhammed!) Onlara: Şayet siz gerçekten inanıyor idiyse de daha önce Allah’ın peygamberlerini **neden öldürüyordunuz?** deyiver.”¹²²⁰ âyet-i kerîmesinde yer alan **(فَلَمْ تَقْتُلُوا)** ifâdesindeki istifhâm, tevbih hedefini gözetmekte,¹²²¹ bu soru ile ‘Allah Teâlâ, yahûdileri âyette bahsi geçen îtikat ve davranışlarını hatırlatmak sûretiyle **ayıplamakta ve kınamaktadır.**’¹²²²

7) (مَا) edatı ile istifhâmın ‘Tahrîd’ anlamı

İstifhâm, muhâtabı bir fiilin yapılmasına şevkle yönlendirme hedefini taşıdığı anda, bu, ‘tahrîd’ anlamı soru sorma olmaktadır. Örnek olarak; **وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ** {

¹²¹⁴ Ustaosmanoğlu vd., a.g.e., s.221.

¹²¹⁵ Furkân, 25/7.

¹²¹⁶ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.359. Bu âyet-i kerîmedeki istifhâmın, taaccup anlamında olduğu da belirtilmektedir: el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s.84.

¹²¹⁷ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/367 ve 3/258; es-Sâmerrâî, *Meâni’n-Nahv*, 4/225, (Müellif, Hûd Sûresi’ndeki 11/8 âyet-i kerîmeyi, istifhâmın ‘istib’âd’ anlamına örnek olarak zikretmektedir.); Şerîf el-Belhî, *Esâlîbu’l-İstifhâm*, s.314; İdîme, *Dirâsât*, 3/96; ed-Düserî, “*Uşûl-ü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm meâ Dirâse Taḥbikiyye alâ Sûreti Yâsîn*”, s.104; Sâlih, *el-Îrâbu’l-Mufaşşal*, 5/137.

¹²¹⁸ Abdulmesîh –Tâberî, *el-Halîl*, s.52; Habenneke, *el-Belâğa*, 1/274.

¹²¹⁹ Bakara, 2/91.

¹²²⁰ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.13.

¹²²¹ ed-Düserî, a.g.m., s.104. Ayrıca bkz: es-Sâmerrâî, a.g.e., 4/225, (Müellif, bu âyet-i kerîmeyi, istifhâmın ‘ilzâm’ anlamına örnek olarak zikretmektedir.).

¹²²² İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/180. Ayrıca Tâhâ Sûresi 20/92 âyet-i kerîmesindeki tevbih anlamı için bkz: Habenneke, a.g.e., 1/273; Eren - Uzunoğlu, *Belâğat*, s.37.

فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ ۚ¹²²³ {**Ne oldu size de; Allah yolunda ve kendileri zayıf duruma düşürülmüş olan o erkekler, kadınlar ve çocuklar(1 Mekke müşriklerinin elinden kurtarma) uğrunda savaşıyorsunuz ki onlar: ‘Ey Rabbimiz! Ahâlisi zâlim olan işte şu memleketten bizi çıkar! Bize tarafından bir sâhip gönder ve katından bize bir yardımcı tayin et!’ demektedirler. (Müşriklerin zulmü çocuklara dokunacak kadar ilerlemişken, sizin savaşı terketme hususunda ne özrünüz bulunabilir? O halde hiç durmayıp o âcizlerin yardımına koşun!).**”¹²²⁴ âyet-i kerîmesindeki istifham, Allah Teâlâ’nın mü’minler nezdinde oluşan mâzeretleri kabul etmediği (inkâr) bildirdiği gibi, muhâtap olduğu kitleyi ‘mazlumların imdâdına yetişme’ meselesine tahrîd/teşvik anlamına gelmektedir.¹²²⁵ Tercümedeki (O halde hiç durmayıp o âcizlerin yardımına koşun) ilâve açıklaması da istifhâmın bu tahrîd anlamını açıkça göstermektedir.

8) (مَا) edatı ile istifhâmın ‘Nehy’ anlamı

Soru sorma yoluyla hedeflenen hususlardan biri de muhataptan, yaptığı işi terketmesini istemektir. Bu da ‘istifhâmın, nehiy anlamı taşıması’ demek olmaktadır. Örneğin, {يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا عَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ ۚ¹²²⁶ {**Söylesene ey insan! Yüce Rabbin’e karşı nedir seni aldatan? Halbuki ‘O’dur seni yaratan, düzgünce şekillendiren ve herşeyini yerliyerince yapan! Ve seni dilediği kılıkta birleştirip oluşturan!’**”¹²²⁷ âyet-i kerîmesindeki (مَا عَرَّكَ) ifâdesini¹²²⁸ bâzı müellifler tevbih veyâ taaccüp anlamıyla ele alırken,¹²²⁹ diğer bâzı müellifler nehiy anlamında ele almakta ve mezkûr ibâreyi (لَا تَعْتَرَّ بِرَبِّكَ) ‘Rabbin’e karşı aldanma’ şeklinde yorumlamaktadırlar.¹²³⁰

9) (مَا) edatı ile istifhâmın ‘Înâs’ anlamı

Mütekellimin, kendisiyle konuşmaya başlamadan önce çeşitli sebeplerden dolayı huzursuz veyâ heyecanlı durumda olan muhâtabına, onu rahatlatmak adına, cevâbını

¹²²³ Nisâ, 4/75.

¹²²⁴ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.89.

¹²²⁵ es-Sâmerrâî, a.g.e., 4/224; Şerîf el-Belhî, *Esâlibu’l-İstifhâm*, s.326-327; Idîme, *Dirâsât*, 3/96.

¹²²⁶ İnfîtâr, 82/6-8.

¹²²⁷ Işıcık, *Kur’an Meâli*, s.431.

¹²²⁸ Bu cümledeki ‘mâ’ edatının, istifhâmın kınama (tevbih) hedefi ile kullanıldığı da belirtilmektedir. Bkz: Bolelli, *Belâgat*, s.234. Yine bu ‘mâ’ edatı ‘mâ-i taaccubiyye’ olarak da değerlendirilmektedir. Konu hakkında çalışmamızın ‘Kur’ân-ı Ker’im’de Mâ et-Taaccubiyye’ başlığı altında bilgi verilecektir.

¹²²⁹ Şerîf el-Belhî, a.g.e., s.318.

¹²³⁰ es-Suyûtî, *el-Îkân*, 2/203; Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s.81; Habenneke, a.g.e., 1/291.

bildiği sorular sorması, istifhâmın înâs mânâsına gelmesi demektir. Örnek olarak, Allah Teâlâ'nın, ¹²³¹ {وَمَا تَلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى} “Şu sağ elindeki nedir, ey Musa?” âyet-i kerîmesindeki sorusu, ¹²³² bir istifhamda bâzen birden çok anlamın birleşmesi sebebiyle, ¹²³³ bazı müellifler tarafından istifhâm-ı takrîr¹²³⁴ olarak değerlendirilmekle birlikte, ¹²³⁵ öncelikli olarak Hz. Mûsâ'yı (as) huzûra kavuşturma hedefi (înâs) gözetmektedir.¹²³⁶

10) (مَا) edatı ile istifhâmın ‘Tacrîr’ anlamı

Hakkında soru sorulan husûsun anlamının net ve sâbit olduğunu göstermek, bu durumu muhâtaba ikrâr ve îtiraf ettirmek için îrad edilen sorma işlemine, istifhâm-ı takrîr denmektedir.¹²³⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de de pek çok yerde ‘mâ’ edatı ile gerçekleşen istifhâm, mütekellimin, muhâtabından işin hakikatini öğrenip bilgi edinmek için değil, onun da, sorunun içerdiği mânâyı kabul ettiğini açığa çıkarmak için gelmektedir. Örneğin; {وَمَا أَعْجَبَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى} قَالَ هُمْ أَوْلَاءُ عَلَى أَثَرِي وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ ¹²³⁸ {لِنُرْضَى} “Seni acele ile kavminden ayrılmaya sevkeden nedir, ey Musa! Musa: İşte, dedi, onlar da benim peşimdelere. Ben, memnun olasın diye sana acele ile geldim Rabbim.”¹²³⁹ âyet-i kerîmelerinde, Allah Teâlâ tarafından Hz. Mûsâ'ya (as) yöneltilen (مَا أَعْجَبَكَ) sorusu, Hz. Mûsâ (as) cevap vermemiş olsaydı da, her işin öncesini-sonrasını bütünüyle bilen mutlak Alîm'den gelmesi îtibârıyla, takrîr anlamı içermektedir.¹²⁴⁰

3.3.4. ‘Mâ’ Edatı ile İstifhâmın Nahiv Boyutu

(مَا) edatı Kur’ân-ı Kerîm’de cümlenin ögesi olarak üç durumda bulunmaktadır: Mef’ûl, harf-i cer ile mecrûr, mübtedâ.¹²⁴¹ Yine Kur’ân-ı Kerîm çerçevesinde, (مَا) edatının isimlerin başında bulunma oranı, fiillerin başında bulunma oranından fazladır.¹²⁴²

¹²³¹ Tâhâ, 20/17.

¹²³² Tanç, *Kur’ân-ı Kerîm’de Edatlar*, s.169.

¹²³³ Abdalbârî, “*Belâğatu’l-İstifham fi’l-Hadîsi’n-Nebeviyyi’ş-Şerîf*” s.3.

¹²³⁴ ‘İstifhâm-ı takrîr’ bir sonraki başlıkta açıklanmaktadır.

¹²³⁵ Idîme, *Dirâsât*, 3/97; ed-Dervîş, *Î’râbu’l-Kur’ân*, 4/666; ed-Dûserî, “*Uşûl-ü Mâ*”, s.104.

¹²³⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/203; Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s.80; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s.83; Habenneke, a.g.e., 1/300; Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s.147; Eren - Uzunoğlu, *Belâğat*, s.44.

¹²³⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/204; Abdulmesîh –Tâberî, *el-Halîl*, s.51; Habenneke, a.g.e., 1/275; Akdemir, a.y.; Bolelli, *Nahiv-Sarf ve Terimleri*, s.275.

¹²³⁸ Tâhâ, 20/83-84.

¹²³⁹ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.316.

¹²⁴⁰ Bkz: Idîme, *Dirâsât*, 3/97.

Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s.80

¹²⁴¹ Idîme, a.g.e., 3/106.

¹²⁴² Şerîf el-Belhî, *Esâlîbu’l-İstifhâm*, s.158.

3.3.4.1. İstifham ‘mâ’sının mef’ûl olması

Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyet-i kerîmedeki mâ-i istifhâmiyye, mef’ûl konumundadır.¹²⁴³ Bakara Sûresi’ndeki ¹²⁴⁴ قَالَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ { أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِيْنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَالِآءَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ } (تَعْبُدُونَ) fiilinin mef’ûludur ve mansûb konumdadır.¹²⁴⁵ Yine, Şuarâ Sûresi’nin ¹²⁴⁶ وَإِذْ قَالَ لِأَبِيهِ إِذْ قَالَ لِيْنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَنْظِلُّ لَهَا عَاكِفِينَ } (تَعْبُدُونَ) fiilinin mef’ûlu konumdadır.¹²⁴⁷

3.3.4.2. İstifham ‘mâ’sının cer harflerinden biri ile mecrûr olması

Kur’ân-ı Kerîm’de, mâ-i istifhâmiyyenin başına gelip, onun sonundaki ‘elif’ harfîni düşüren harf-i cerler (بِ), (فِي), (مِنْ), (عَنْ) ve (لِ) edatlarıdır.¹²⁴⁸

Mâ-i istifhâmiyye’nin başında (بِ) harf-i ceri bulunan âyet-i kerîmeler:

Kur’ân-ı Kerîm’de, yalnız iki âyet-i kerîmede ‘mâ’ edatının başına (بِ) edatı gelmektedir.¹²⁴⁹ Hz. Süleyman (as) ile kraliçe Belkıs kıssasının bir parçası olan ¹²⁵⁰ وَإِنِّي وَمِنْهُ يُرْسِلُ الْمَلَائِكَةَ بِهَدْيَةٍ مَبْرُورَةٍ بِمَا تُرِيدُ وَفِي تَوَلِّيٍّ كَارِهُينَ } (بِ) edatı ile Hz. İbrâhim’e (as) misâfir gelen meleklerin anlatıldığı kıssanın bir parçası olan ¹²⁵¹ قَالَ أَبَشِّرْهُمُنِي عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فِيهِمِ } (بِ) edatı ile yer alan istifham mâ’ları, mecrûr durumdadırlar.¹²⁵²

¹²⁴³ Idîme, ‘Dirâsât fi Uslûbi’l-Kur’ân’, 3/106.

¹²⁴⁴ Bakara Sûresi, 2/133.

¹²⁴⁵ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/100, (Müellif, buradaki ‘mâ’ edatının, Hz. Yâkûb’un, çocuklarını sınamak amacı taşıdığı düşünüldüğünde, kendi aslı anlamında kabul edilebileceği gibi; sorunun cevâbında ‘ilâh’ kelimesinin gelmesi ile, ‘men’ anlamında olduğunu söylemektedir.); es-Safâkûsî, *el-Mucîd*, s.420, (Müellif, buradaki ‘mâ’ edatının, kendi anlamında kullanıldığı kabul edildiğinde, istifham ‘mâ’sı ile, ‘aklılı varlıkların sıfatları sorulur’ hükmünün geçerli olduğunu beyân etmektedir.)

Birinci tercihe göre şöyle meal verilebilir: “Yoksa siz şahidler mi idiniz, Yakuba ölüm hali geldiği vakit: oğullarına benim arkamdan **neye ibadet edeceksiniz?** dediği vakit? Dediler ki senin Allahın ve ataların İbrahim ve İsmail ve İshakın Allâhı, ilâh-i vâhîde ibadet ederiz, biz ancak ona boyun eğen müslimleriz. (Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 1/489.).

İkinci tercihe göre şöyle meal verilebilir: Yoksa Ya’kub’a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Ya’kub) oğullarına: Benden sonra **kime kulluk edeceksiniz?** demişti. Onlar: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilâhı olan tek Allah’a kulluk edeceğiz; biz ancak O’na teslim olmuşuzdur, dediler. (Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, s.).

¹²⁴⁶ Şuarâ, 26/69-71.

¹²⁴⁷ ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânuhû*, 5/414. Buradak ‘mâ’ edatı ile takrîr ve tahkîr anlamlı bir istifham gerçekleşmektedir. Ebû Hayyân, *el-Bahrû’l-Muhîd*, 7/20.

¹²⁴⁸ eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.962; Idîme, *Dirâsât*, 3/107-108; el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.Mukaddime Kısmı, 41.

¹²⁴⁹ el-Bâkûlî, a.y.; eş-Şerîf, a.y..

¹²⁵⁰ Neml, 27/35.

¹²⁵¹ Hicr, 15/54.

¹²⁵² ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 5/513 ve 4/200.

Mâ-i istifhâmiyye'nin başında (في) harf-i ceri bulunan âyet-i kerîmeler:

Kur'ân-ı Kerîm'de, yalnız iki âyet-i kerîmede 'mâ' edatının başına (في) edatı gelmektedir.¹²⁵³ “Mekke'den Medîne'ye hicret etme imkânları bulunduğu halde bunu yapmayan ve dinlerini tehlikeye atan” kişilerden bahseden¹²⁵⁴ {إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ} ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَاسِعَةً} 1255 âyeti ile kıyâmet vaktini konu edinen {يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا إِلَى رَبِّكَ مُنتَهَاهَا} 1256 âyetinde yer alan istifham mâ'ları, mecrûr durumdadırlar.¹²⁵⁷

Mâ-i istifhâmiyye'nin başında (من) harf-i ceri bulunan âyet-i kerîmeler:

Kur'ân-ı Kerîm'de, sâdece âyet-i kerîmede 'mâ' edatının başına (من) edatı gelmektedir.¹²⁵⁸ Bu da, insanın âhirette tekrar yaratılacağını anlatan kısmın bir cüzü olan¹²⁵⁹ {فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ} âyeti olup, buradaki 'mâ' edatı (من) harf-i ceri sebebiyle mecrur konumdadır.¹²⁶⁰

Mâ-i istifhâmiyye'nin başında (عن) harf-i ceri bulunan âyet-i kerîmeler:

Kur'ân-ı Kerîm'de, yalnız bir âyet-i kerîmede 'mâ' edatının başına (عن) edatı gelmektedir.¹²⁶¹ Bu âyet de Nebe Sûresi'nin başında bulunan¹²⁶² {عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ} âyet-i kerîmesidir. Bu cümlede bulunan istifham mâ'sı başında bulunan cer harfî nedeniyle mecrur durumdadır.¹²⁶³ Bu âyet-i kerîmeye mahsus olarak, bâzı kıraatlerde, başında harf-i cer olduğu halde, sonundaki 'elif' harfinin düşürülmeden¹²⁶⁴ (عما) şeklinde okunduğu görülmektedir.¹²⁶⁵

¹²⁵³ el-Bâkûlî, a.y.; eş-Şerîf, a.y.

¹²⁵⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/123.

¹²⁵⁵ Nisâ, 4/97.

¹²⁵⁶ Nâziât, 79/42-44.

¹²⁵⁷ ed-Dervîş, a.g.e., 2/94 ve 8/214.

¹²⁵⁸ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, Mukaddime Kısmı, s.41; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.962.

¹²⁵⁹ Târık, 86/5.

¹²⁶⁰ el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.591.

¹²⁶¹ el-Bâkûlî, a.y.; eş-Şerîf, a.y.

¹²⁶² Nebe, 78/1.

¹²⁶³ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 12/309; Tanç, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edatlar*, s.168.

¹²⁶⁴ ez-Zemaşşerî, âyet-i kerîmenin tefsirinde, 'hazifli kullanımın yaygın olduğunu, 'mâ' edatının – sonundaki 'elif' düşürülmeden- aslı hâliyle kullanılmasının ise az vârid olduğunu söylemektedir. ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/670.

¹²⁶⁵ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 8/402; İdîme, *Dirâsât*, 3/101.

Mâ-i istifhâmiyye'nin başında (ـ) harf-i ceri bulunan âyet-i kerîmeler:

Kur'ân-ı Kerîm'de on dokuz âyet-i kerîmede,¹²⁶⁶ istifham 'mâ'sının başında (ـ) harf-i ceri bulunmaktadır.¹²⁶⁷ Bu âyet-i kerîmelerden biri يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ {¹²⁶⁸ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} olup, buradaki 'mâ' edatı başındaki cer harfinden ötürü mecrur konumda bulunmaktadır.¹²⁶⁹

3.3.4.3.İstifham 'mâ'sının mübtedâ olması

Kur'ân-ı Kerîm'de, yukarıda ya bizzat zikredilen, ya da dipnotta kendilerine işâret edilen âyetler dışındaki diğer bütün âyet-i kerîmelerde yer alan istifham türündeki 'mâ' edatları, buldukları cümlelerin mübtedâsı konumundadırlar.¹²⁷⁰ Mâ-i istifhâmiyyenin haberi olan unsurlar ise, 'elif-lâm'lı ma'rife isim, 'alem' (özel isim) olarak ma'rife isim, ma'rife bir isme muzâf olarak belirlilik kazanmış ma'rife isim, ismi-i işâret, mâzi fiil ile kurulmuş fiil cümlesi, muzârî fiil ile kurulmuş fiil cümlesi ve câr-mecrûr terkîbi şeklinde çeşitlilik arz etmektedir.¹²⁷¹

Örnek olarak; {وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ} âyet-i kerîmesindeki {وَلَكِن جَعَلْنَاهُ نُورًا نَّهْدِي بِهِ مَن نَّشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} ¹²⁷² âyet-i kerîmesindeki {مَا الْكِتَابُ} cümlesinde, 'mâ edatı mübtedâ, (الْكِتَابُ) kelimesi onun 'elif-lâmli' isim olarak haberi';¹²⁷³¹²⁷⁴ {فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ} âyet-i kerîmesindeki {مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ} cümlesinde, 'mâ edatı mübtedâ, (أَصْحَابُ) kelimesi onun 'elif-lâmli' bir kelimeye muzâf oluşuyla ma'rifelik kazanan isim olarak haberi';¹²⁷⁵ {إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ} ¹²⁷⁶ {مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ} âyet-i kerîmesindeki {وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ} cümlesinde, 'mâ edatı mübtedâ, (هَذِهِ) kelimesi onun ismi-i işâret olarak gelen haberi';¹²⁷⁷ {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَن قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلِ اللَّهُ الْمَشْرِقُ} ¹²⁷⁸ {مَا وَلَّاهُمْ عَن قِبَلَتِهِمُ} âyet-i kerîmesindeki {وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ}

¹²⁶⁶ Bu âyet-i kerîmelerin listesi için bkz: Idîme, a.g.e., 3/108; eş-Şerif, a.g.e., s.962.

¹²⁶⁷ el-Bâkûlî, a.g.e., Mukaddime Kısmı, s.41.

¹²⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/71.

¹²⁶⁹ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 2/81.

¹²⁷⁰ Bkz: Idîme, *Dirâsât*, 3/106.

¹²⁷¹ Idîme, a.g.e., 3/106-107.

¹²⁷² Şûrâ, 42/52.

¹²⁷³ ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 7/54.

¹²⁷⁴ Vâkıa, 56/8.

¹²⁷⁵ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/438; ed-Dervîş, a.g.e., 7/393.

¹²⁷⁶ Enbiyâ, 21/52.

¹²⁷⁷ ed-Dervîş, a.g.e., 5/44.

¹²⁷⁸ Bakara, 2/142.

cümlesinde, ‘mâ edatı mübtedâ, (وَلَى) kelimesi onun mâzi fiil olarak gelen haberi’;¹²⁷⁹ {وَلَيْنَ أَخْرَنَّا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَّيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ أَلَّا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ} cümlesinde, ‘mâ edatı mübtedâ, (مَا يَحْبِسُهُ) âyet-i kerîmesindeki (مَا يَحْبِسُهُ) kelimesi onun muzârî fiil olarak gelen haberi’;¹²⁸¹ {قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا} cümlesinde, ‘mâ edatı mübtedâ, (مَا لَكَ) âyet-i kerîmesindeki (مَا لَكَ) kelimesi onun muzârî fiil olarak gelen haberi’;¹²⁸² {تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ} cümlesinde, ‘mâ edatı mübtedâ, (لَكَ) terkîbi onun câr-mecrûr haberi’¹²⁸³ konumunda bulunmaktadır.¹²⁸⁴

3.4.KUR’ÂN-I KERÎM’DE ‘MÂ-I TAACCUBİYYE’

Kur’ân-ı kerîm’de taaccüb konusu etrâfındaki temel mesele, Allah Teâlâ’nın bizzat kendisinin mütekellim olduğu âyet-i kerîmelerde, taaccübün olup-olmayacağı meselesidir.¹²⁸⁵ Bu mesele üç farklı düşünce grubunu ortaya çıkarmıştır:

Birinci görüşün sâhipleri, Allah Teâlâ için taaccübün söz konusu olmayacağını ifâde etmektedir. Çünkü, ‘ilk aşamada sebebi bilinmeyen bir konuya dâir hayranlık belirten ifâdelerde bulunmak’ anlamından hareketle, her oluşun öncesini-sonrasını bilen ve bilecek olan Allah Teâlâ’nın taaccüb etmeyeceği, bundan ötürü de taaccüb anlamı ifâde eden ‘mâ’ edatlarının, istifham anlamında yorumlanması/kabul edilmesi gerektiğini beyân eden âlimler bulunmaktadır.¹²⁸⁶

Diğer bir grup âlim ise, özellikle de selef âlimleri, Kur’ân-ı Kerîm’de taaccübün varlığını, mâ-i taaccübîyye bulunan âyet-i kerîmelerde Allah Teâlâ’nın taaccüb ettiğini, ancak bu taaccübün keyfiyetinin bilinmemekle berâber ona olduğu gibi îmân etmenin gerekliliğini savunmaktadırlar.¹²⁸⁷

Üçüncü görüşün sâhipleri ise, mâ-i taaccübîyyenin Kur’ân-ı Kerîm’de de aslî mânâsı ile bulunduğunu, bu edatı içeren âyet-i kerîmelerde kastolunan anlamın, Allah Teâlâ’nın taaccüb etmesi değil, Kur’ân-ı Kerîm’e muhâtap olan

¹²⁷⁹ el-İbrâhim, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.22.

¹²⁸⁰ Hûd, 11/8.

¹²⁸¹ Sâlih, *el-İ’râbu’l-Mufaşşal*, 5/137.

¹²⁸² Yusuf, 12/11.

¹²⁸³ ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 3/507.

¹²⁸⁴ İstifham mâ’sı başlığı altında verilen bütün bu bilgiler dışında, mâ-i istifhâmîyye ve Kur’ân-ı Kerîm ilişkisi çerçevesinde bir diğer konu (مَا أَدْرِيكَ) ve (مَا يُدْرِيكَ) soru ifâdeleridir. Bu ifâdeler bu şekilde kalıp hâlinde Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok defa zikredilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de (مَا أَدْرِيكَ) ile sorulan soruların cevâbı verilirken, (مَا يُدْرِيكَ) ile gelen istifhamların cevabı verilmemektedir. Bu konu hakkında bkz: Idîme, *Dirâsât*, 3/95-96 ve 3/101; Şerîf el-Belhî, *Esâlibu’l-İstifhâm*, s.316.

¹²⁸⁵ Bu konu çerçevesinde ‘taaccüb’ ve ‘ta’cîb’ arasındaki fark için bkz: es-Suyûtî, *Mu’terak*, 1/322.

¹²⁸⁶ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.6-7.

¹²⁸⁷ ed-Düserî, “*Uşûl-ü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm mea Dirâse Taṭbîkiyye alâ Süreti Yâsîn*”, s.105.

varlıkların/insanoğlunun bu mesajlar karşısında hayret ve dehşete düşmesi gerektiğidir.¹²⁸⁸

Kelâmullah'da, mezkûr bağlamda taaccüb ifâdelerinin bulunduğunu ifâde eden âlimlere göre, iki âyet-i kerîmede yer alan 'mâ' edatının mâ-i taaccübiyye olduğu kesindir. Bir âyet-i kerîmenin farklı kıraatinde ise, bu âyetteki 'mâ' edatı, taaccüb mâ'sı olarak değerlendirilmektedir.

Mushaf tertîbine göre, sırasıyla,

1) Bakara Sûresi'ndeki {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} ¹²⁸⁹ "Allah'ın indirdiği kitaptan bir şey gizleyip onu birkaç paraya satanlar var ya, işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmazlar. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlara son derece acı bir azap vardır. İşte onlar hidâyeti bırakıp dalaleti, mağfireti verip azabı satın almışlardır. **Bunlar ateşe karşı ne kadar da cür'etlidirler!**"¹²⁹⁰ âyet-i kerîmesinde yer alan 'mâ' edatı 'mâ-i taaccübiyyedir.¹²⁹¹ Bâzı dilciler ise, mezkûr mâ edatının hem taaccüb hem de istifham mâ'sı olabileceğini ifâde etmektedirler.¹²⁹² Mâ edatı, istifhâm mâ'sı olarak değerlendirildiğinde, âyet-i kerîme (فَمَا الَّذِي صَبَّرَهُمْ عَلَى النَّارِ؟) anlamında olmaktadır.¹²⁹³ Bâzı dilciler ise bu mâ edatının (ellezi) anlamında olduğunu söylemektedirler.¹²⁹⁴

2) Abese Sûresi'ndeki {أَفْتَلِ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ} ¹²⁹⁵ "Kahrolası insan. **Ne kadar da nankördür!**"¹²⁹⁶ âyet-i kerîmesinde yer alan 'mâ' edatı, pek çok dilciye göre, mâ-i taaccübiyyedir.¹²⁹⁷ Bâzı dilciler ve müfessirler ise, buradaki mâ edatının, hem taaccüb hem de tevbîh hedefli istifham mâ'sı olarak değerlendirildiğini aktarmaktadırlar.¹²⁹⁸

¹²⁸⁸ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 8/420. es-Suyûṭî, taaccüb üslûbuna, dâima istifham anlamının eşlik ettiğini ifâde etmektedir. es-Suyûṭî, *el-İtkân*, 2/204.

¹²⁸⁹ Bakara, 2/174-175.

¹²⁹⁰ Yıldırım, *'Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli'*, s.25.

¹²⁹¹ el-Aḥfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, s.115; ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 1/214; en-Neysâbûrî, *İcâzu'l-Beyân*, s.131; el-'Atṭâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(15a); ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1171; es-Suyûṭî, *el-İtkân*, 1/549; Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 1/222; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/223; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni*, s.971; ed-Düserî, "Uşûl-ü Mâ", s.104.

¹²⁹² el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/86; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/245; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/138; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/118; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 1/668-669.

¹²⁹³ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/86.

¹²⁹⁴ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, s.38, (Müellif, taaccüb anlamında olmadığını ifâde etmektedir.).

¹²⁹⁵ Abese, 80/17.

¹²⁹⁶ Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, s.584.

¹²⁹⁷ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/126; ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 4/689; el-'Atṭâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(15a); Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 8/420; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1171; es-Suyûṭî, *el-İtkân*,

3) İnfıtâr Sûresi'ndeki ¹²⁹⁹{يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ} “Ey insan! İhsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?”¹³⁰⁰ âyet-i kerîmesinin bu şeklindeki okunuşu ile, âyette yer alan ‘mâ’ edatı tehdit hedefli¹³⁰¹ istifham mâ’sı olmaktadır.¹³⁰² Ancak bâzı kıraatlerde bu âyet-i kerîme (غَرَّ) fiilinin başında bir ‘hemze’nin ziyâdesiyle (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا أَعْرَكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ) şeklinde de okunmaktadır.¹³⁰³ Bu kıraate göre bu âyet-i kerîmede bulunan mâ edatı, hem mâ-i taaccübiyye hem de mâ-i istifhâmiyye anlamında yorumlanabilmekte ve bu durumda Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan taaccüb mâ’larının sayısı üçe çıkmaktadır.¹³⁰⁴

3.5.KUR’ÂN-I KERÎM’DE ‘MÂ-I NEKİRA-I MEVSÛFE’

‘Kendisinin yerine (شَيْء) kelimesi takdir edilebilen mâ türü’ şeklinde tanımlanan mâ-i nekira-i mevsûfe’ye dâir şâhit bir âyet-i kerîmenin Kur’ân-ı Kerîm’de bulunup bulunmadığı husûsu tartışmalıdır. Pek çok yerde, nekira-i mevsûfe denilen mâ edatı için, mevsûliyye¹³⁰⁵ ya da masdariyye yorumu da yapılmaktadır.¹³⁰⁶ Ebû Hayyân gibi bâzı müfessirler, nekira-i mevsûfe türü mâ edatının çok zor tespit edilebileceğini, bu tür mâ edatı ile zâid mâ türünü birbirinden ayırmanın kolay olmadığını ifâde etmektedirler. Bununla birlikte Ebû Hayyân, pek çok âyet-i kerîmedeki mâ edatının nekira-i mevsûfe olma ihtimâlini de belirtmektedir.¹³⁰⁷ İbn Hişâm da, mâ türlerini sıralarken, her maddeye Kur’ân-ı Kerîm’den en az bir âyet-i kerîmeyi şâhit getirmekte iken, nekira-i mevsûfe başlığında herhangi bir âyet-i kerîme vermemektedir.¹³⁰⁸

1/549; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 8/220; Huđayr, *el-Edevâtu'n-Nahviyye*, s.52, (el-Ferrâ'dan nakletmektedir.); eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.1013; ed-Dûserî, “*Uşûl-ü Mâ*”, s.104.

¹²⁹⁸ el-Ahfeş el-Evsat, *Meânî'l-Kur'ân*, s.305; ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, 5/284-285; en-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 2/432, (Öncelikle istifham anlamına geldiğini söylemektedir.); el-Kaysî, *Muşkilu Î'râbi'l-Kur'ân*, s.740-741; el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.509; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/494; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/491; el-Müntecib el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 4/627; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 6/480, (Müellif, hem taaccüb hem de ta'cîb anlamlı istifham vecihlerini zikretmektedir.).

¹²⁹⁹ İnfıtâr, 82/6.

¹³⁰⁰ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.586.

¹³⁰¹ İbn Keşîr, *Teşîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/364.

¹³⁰² el-Kaysî, *Muşkilu Î'râbi'l-Kur'ân*, s.743; el-Bâkûlî, a.g.e., s.511; el-Ukberî, a.g.e., 2/493; Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 12/367;

¹³⁰³ el-Müntecib el-Hemedânî, a.g.e., 4/635; Ebû Hayyân, a.g.e., 8/427-428; Idîme, *Dirâsât*, 3/109; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, 8/243.

¹³⁰⁴ el-Bâkûlî, a.g.e., s.6; el-'Atfâr el-Hemezânî, a.g.e., s.(15a); el-Halebî, a.g.e., 6/488; ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1171-1172; es-Suyûtî, a.g.e., 1/549; ed-Dûserî, a.g.m., s.105; el-Beyyûmî, *Fethu'l-Habîr*, s.109.

¹³⁰⁵ Mevsûliyye ve Nekira-Mevsûfe olma ihtimâlini taşıyan mâ edatlarını içeren âyet-i kerîmeler için bkz: el-Bâkûlî, a.g.e., s.540.

¹³⁰⁶ eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.966; Idîme, a.g.e., 3/4.

¹³⁰⁷ Idîme, *Dirâsât*, 3/4-5.

¹³⁰⁸ Cemâleddîn Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah İbn Hişâm el-Enşârî el-Misrî, (ö.761), *el-Î'râb an Kavâidi'l-Î'râb*, (Basılmamış Tahkik Çalışması), Tahkik: Mûsa Alak, İstanbul, 2014, , s.116.

Bu görüşün yanında, nahvin teşekkül devrinden îtibâren, mâ-i nekira-i mevsûfenin bir tür olarak varlığı, çeşitli dilciler tarafından, Kur'ân-ı Kerîm ile delillendirilmiştir.¹³⁰⁹ Biz de çalışmamızın bu başlığı altında, üç örnek sunarak bu konuyu açıklama yolunu tercih etmekteyiz:

Birinci örnek:

Sîbeveyh'ten bu yana, mâ-i nekira-i mevsûfe için, Kur'ân-ı Kerîm'den getirilen şâhit¹³¹⁰ {وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ} âyet-i kerîmesidir.¹³¹¹ Ancak burada yer alan mâ edatının türü ve anlamının tespit edilebilmesi, kendisinden önce bulunan (هَذَا) işâret sıfatından ne kastedildiğine bağlı olmakta, (هَذَا) ile kastedilenin ise ancak bu âyet-i kerîmenin öncesindeki ve sonrasındaki âyet-i kerîmeler ile birlikte değerlendirildiğinde anlaşılabilirliği görülmektedir. Buna binâen, ilk olarak, bağlamı göstermesi açısından bu âyet-i kerîmenin de yer aldığı kıssa takdim edilecek, ardından buradaki mâ edatı üzerinde durulacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, (kâfir olarak vefât eden) insanın, mahkeme-i kübrâdaki duruşma sahnesinin tasvir edildiği kıssa, şu âyetlerden oluşmaktadır:

{إِذْ يَتَلَفَّى الْمُتَلَفِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشَّمَالِ قَعِيدٌ^{17} مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ^{18} وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدٌ^{19} وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمَ الْوَعِيدِ^{20} وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ^{21} لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ^{22} وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ^{23} أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ^{24} مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ^{25} الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ^{26} قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْعَمْتُهُ وَلَكِنْ كَانُ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ^{27} قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ^{28} مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلَ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ^{29}

Dilciler ve müfessirler, bu kıssadaki, asıl konumuzu ilgilendiren (وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا) (مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ) âyet-i kerîmesinde bulunan mâ edatının türü üzerinde, mâ edatının ve buna bağlı olarak diğer kelimelerin, cümlenin hangi ögesi oldukları hakkında şu ihtimalleri dile getirmektedirler:

¹³⁰⁹ Idîme, a.g.e., 3/3.

¹³¹⁰ Kâf, 50/23.

¹³¹¹ Bkz: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Tahkik: Hârun, 2/106.

¹³¹² Kâf, 50/17-29.

- **Mâ, Nekira-i mevsûfedir,** (عَتِيدُ), mâ'nın sıfatıdır, (لَدَيْ) kelimesi de müteallakı (عَتِيدُ) olan zarftır. Bu durumda âyet-i kerîmenin takdîri (هَذَا شَيْءٌ عَتِيدٌ لَدَيْ) şeklinde, anlamı ise (حَاضِرٌ عِنْدِي) şeklinde olmaktadır.
- **Mâ, Nekira-i mevsûfedir,** (لَدَيْ), mâ'nın sıfatıdır, (عَتِيدُ) kelimesi ise, mâ'nın ikinci sıfatıdır.
- **Mâ, Nekira-i mevsûfedir,** (لَدَيْ), mâ'nın sıfatıdır, (عَتِيدُ) kelimesi ise, mahzûf mübtedânın haberidir, bu durumda cümlelerin takdîri, (هَذَا شَيْءٌ لَدَيْ هُوَ عَتِيدٌ) şeklinde olmaktadır.
- **Mâ, Mevsûliyyedir,** (الذِي) anlamındadır, (لَدَيْ) kelimesi mâ-i mevsûliyyenin sılası, (عَتِيدُ) kelimesi, mevsûlün haberidir. Bu durumda, mâ-i mevsûliyye ve sıla cümlesi, yâni (مَا لَدَيْ عَتِيدٌ) ibâresi, mübtedâ konumundaki (هَذَا) ism-i işâretinin haberi olmaktadır.
- **Mâ, Mevsûliyyedir,** (هَذَا) ism-i işâretinden 'bedel'dir, (عَتِيدُ) kelimesi de (هَذَا)'nın haberidir.
- **Mâ, Mevsûliyyedir,** mübtedâ konumundaki (هَذَا)'nın haberidir, (عَتِيدُ) kelimesi ise ya (هَذَا)'nın ikinci haberi olmakta ya da mahzûf mübtedânın haberi olmaktadır.
- **Mâ, Mevsûliyyedir,** mübtedâ konumundaki (هَذَا)'nın haberidir, (عَتِيدُ) kelimesi ise mâ-i mevsûliyyeden 'bedel'dir.

Âyet-i kerîmenin dil yönüyle tahlîli için serdedilen temel görüşler bu şekildedir.¹³¹³

Bu görüşler çerçevesinde, âyet-i kerîmede yer alan mâ edatının türü için iki kuvvetli ihtimalden birinin, nekira-i mevsûfe olduğu görülmektedir.

Mâ edatının nekira-i mevsûfe olarak düşünülmesi, âyet-i kerîmede ifâde edilen 'hazır (olan)'ın, yâni (عَتِيدُ)'in kim/ne olduğuna göre belirlenmektedir. Âyet-i kerîmede yer alan (قَرِينُهُ), 'şahit melek' ise, 'hazır (olan)'ın, yâni (عَتِيدُ)'in 'amel defteri' olması,

¹³¹³ el-Ahfeş el-Evsat, *Meânî'l-Kur'ân*, s.37-38; ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, 5/45; en-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 3/129; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/377; el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.459-460; en-Neysâbü'rî, *Îcâzu'l-Beyân*, s.759-760; el-'Attâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(14b); İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/386; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/415; el-Müntecib el-Hemedânî, *el-Ferid*, 4/352; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 8/125; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 6/178; Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 11/198; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 7/272; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.1009; el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'ân*, s.519.

mâ edatının da nekira-i mevsûfe olması mümkündür. (قَرِينُهُ) ile kastedilen, eğer ‘cehennemden sorumlu melek’ veyâ ‘şeytan’ ise, ‘hazır (olan)’ın yâni (عَتِيدٌ)’in ‘cehenneme atılması bilinen kâfir kişi’ olması, bu durumda da mâ edatının ya nekira-i mevsûfe ya da mevsûliyye olarak değerlendirilmesi mümkündür.¹³¹⁴

Mezkûr âyet-i kerîmedeki mâ edatına ve ilgili cümlelerin diğer öğelerine dâir bu iki ihtimâlâ göre, âyet-i kerîmeye şu şekillerde meal vermek mümkün olmaktadır:

“Ve karîni demiştir: işte bu yanımdaki hâzır”¹³¹⁵

“Yanımdaki arkadaşı: ‘İşte yanımdaki hazır’ dedi.”¹³¹⁶

“Yanımdaki görevli diyecek: ‘İşte defterin yanımda hazır’”¹³¹⁷

“Onun yoldaşı olan (melek) dedi (der) ki: ‘İşte yanımda (yazılı) olan şey karşıdadır.’”¹³¹⁸

“Yoldaşı dedi: ‘İşte bu, yanımdaki hazır!’”¹³¹⁹

“Ve yanında onunla beraber gelen (şahit melek), ‘İşte,’ der, ‘onun hep yanımda hazır bulundurduğum defteri! (Her ne yapmışsa bunda yazılıdır.)’”¹³²⁰

“(Berâberinde) ona arkadaş olan (melek) de: ‘İşte yanımda bulunan (amel defteri) hazırdır!’ der.”¹³²¹

“Yanımda bulunan (görevli melek): ‘İşte bendeki (tüm kayıtlar) hazırdır!’ der (ve belgeleri sunar).”¹³²²

“Beraberindeki melek de: ‘İşte, onun defteri yanımda hazır’ der.”¹³²³

“(İşte o zaman, dünyada amellerini yazmakla görevli olan ve kendisini mahşere sevk ederken) yakını(nda bulunan melek) dedi ki: ‘İşte bu; yanımda (yazılı) bulunan şey (, hesaba arzedilmek üzere) hazırdır!’”¹³²⁴

“Onun yakını olan (ve yanından ayrılmayan melek) dedi ki: ‘İşte bu, yanımda hazır durumda olan şey.’”¹³²⁵

¹³¹⁴ Âyet-i kerîmenin tefsîri için bkz: İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/380-381; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6/3364; Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 6/4516; Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/110.

¹³¹⁵ Elmalılı, a.g.e., 6/4504.

¹³¹⁶ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.518.

¹³¹⁷ Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, s.518.

¹³¹⁸ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 3/954.

¹³¹⁹ Gülle, *Kelime Anlamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 3/356.

¹³²⁰ Ünal, *Allah Kelâmı Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.1125.

¹³²¹ Heyet, *Kur'ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli*, s.518.

¹³²² Işıcık, *Kur'an Meâli*, s.374.

¹³²³ Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2/1780.

¹³²⁴ Ustaosmanoğlu vd., *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.518.

¹³²⁵ Bulaç, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s.519.

“Güdümüne girdiği (şeytani öteki kişiliği) der ki: ‘İşte, bir uydu gibi emrime pervane olan budur’”¹³²⁶

“Yanındaki arkadaşı ‘İşte!’ der, ‘onun defteri! Her ne yapmışsa, burada yazılı!’”¹³²⁷

“Arkadaşı, ‘İşte hep beraber olduğum şahıs burada’ der.”¹³²⁸

“(Dünyâda iken peşine taktığımız/ona musallat ettiğimiz, âhiretteki şu duruşma sahnesinde yine onun yanı başında olan) yakın dostu şeytan, -huzûr-u ilâhîde- şöyle der: Bu, yanımdaki ve hükmüm/tasarruf yetkim/otoritem/gücüm altındaki –bu varlık- hazır olan (varlık)tır, (şey)dir. (Dünya hayâtındaki) tahrik ve saptırmalarımı onu, (şu âhîtet hayâtındaki) cehennem (e girmey)e hâzırladım, ateş için hazır hâle getirdim.”¹³²⁹

İkinci örnek:

Mâ-i nekira-i mevsûfe konusu için vereceğimiz ikinci örnek, *وَهُمْ يَصْطَرِحُونَ* فِيهَا رَبَّنَا أَخْرَجْنَا نَعْمَلًا صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوْلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمْ ¹³³⁰{*âyet-i kerîmesidir.*

Müellifler, bu âyet-i kerîmedeki (*أَوْلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ*) cümlesinde yer alan mâ edatının türü hakkında, genel olarak şu görüşleri sunmaktadırlar:

- **Masdariyyedir.** Bu durumda ilgili ibârenin takdîri (*أَيُّ تَعْمِيرًا يَتَذَكَّرُ فِيهِ*) şeklinde veyâ (*أَلَمْ نَمَهِّلْكُمْ وَنُوخِّرْكُمْ عَمْرًا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ*) şeklinde olmaktadır.
- **Masdariyye-zarfıyyedir.** Bu durumda ilgili ibârenin takdîri (*أَيُّ زَمَانًا أَوْ*) *أَوْلَمْ نَمَهِّلْكُمْ فِي الدُّنْيَا زَمَانًا مَدِيدًا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ أَرَادَ مِنْكُمْ التَّبَصُّرَ* (veyâ *وَقَتًّا ذَكَرَ فِيهِ*) şeklinde, veyâ (*أَيُّ وَقْتًا يُتَّبَعُ لَكُمْ التَّفَكِيرُ ...*) şeklinde olmaktadır.
- **Mevsûliyyedir.** Bu durumda ilgili ibârenin takdîri (*أَوْلَمْ نُعَمِّرْكُمْ الْعَمْرَ الَّذِي*) *أَلَمْ نُمِدِّ فِي عُمُرِكُمْ إِلَى الَّذِي يَتَذَكَّرُ فِيهِ الْقَابِلُ لِلتَذَكَّرِ أَيُّ إِلَيَّ* (veyâ *يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ*) *أَلَمْ نُمِدِّ فِي عُمُرِكُمْ إِلَى الَّذِي يَتَذَكَّرُ فِيهِ الْقَابِلُ لِلتَذَكَّرِ أَيُّ إِلَيَّ* şeklinde olmaktadır.
- **Nekira-i mevsûfedir.**
Bu görüşlerin¹³³¹ ilk üçü şu gerekçelerle eleştirilmektedir:

¹³²⁶ İslâmoğlu, *Hayat Kitâbı Kur'an*, s.1035.

¹³²⁷ Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.518.

¹³²⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/108.

¹³²⁹ ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 4/377. "وقال قرينه: "هُوَ الشَّيْطَانُ الَّذِي قُبِضَ لَهُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى " وَمَنْ يَعِشْ عَنَّا " (سورة الزخرف 36/43) ... " هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ "، هَذَا شَيْءٌ لَدَيَّ وَفِي مَلَكْتِي عَتِيدٌ لِحَبْنَمَ. وَالْمَعْنَى: أَنَّ مَلَكًا يَسُوقُهُ وَأَخْرَجُ يَشْهَدُ عَلَيْهِ، وَشَيْطَانًا مَقْرُونًا بِهِ، يَقُولُ: قَدْ أَعْتَدْتُهُ لِحَبْنَمَ وَهِيَ آتَةٌ لَهَا (بِأَعْرَائِي وَإِسْلَائِي) ..."

¹³³⁰ Fâtır, 35/37.

Mâ edatının, masdariyye kabul edilmesi, (يَتَذَكَّرُ فِيهِ) ibâresinden mâ edatına dönen zamir sebebiyle mümkün değildir. Çünkü, mâ-i masdariyyenin sıla cümlesinden, -kural gereği- kendisine zamir dönmemektedir.

Mâ edatının, masdariyye-zamaniyye olarak değerlendirilmesi zordur. Çünkü, masdariyye-zamaniyye mâ'sının sıla cümlesinin, olumlu muzârî fiil ile kurulmuş fiil cümlesi oluşuna az rastlanılmaktadır.

Mâ edatının, mevsûliyye türünde ele alınması da zayıf bir tercihtir. Çünkü, mâ edatı yerine sâdece (الَّذِي) takdir edilmesi, mânâyı tamamlamaya yetmemektedir.

Bu durumda, âyet-i kerîmenin ilgili kısmı, (أَوْلَمْ نُؤْمِهْلَكُمْ وَقْتًا يَتَمَكَّنُ فِيهِ الْمُتَذَكَّرُ مِنْ) (النَّذْرُ وَالتَّفَكُّرُ، أَوْلَمْ نُؤْمِهْلَكُمْ عُمْرًا يَتَذَكَّرُ فِيهِ الْمُتَذَكَّرُ) şeklinde takdir edilebilmekte ve bu cümlede yer alan mâ edatı için de sâdece mâ-i nekira-i mevsûfe ihtimâli kalmaktadır.¹³³²

Âyet-i kerîmedeki konumuzla ilgili olan cümleye, mâ edatının nekira-i mevsûfe¹³³³ olduğu görüşü çerçevesinde şu mealler verilebilmektedir:

Harfî tercüme metodu ile meal: “(...) Biz sizi o kadar yaşatmadık mı ki, iyice öğütlenmiş olan bir kimse, o (zaman zarfı)nda tam bir öğüt alabilirdi.”¹³³⁴

Tefsîrî tercüme metodu ile meal: “Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi?”¹³³⁵

Üçüncü örnek:

Mâ-i nekira-i mevsûfe konusu için vereceğimiz üçüncü örnek, {أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ} 1336 {يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ} âyet-i kerîmesidir.

Bu âyet-i kerîmede yer alan (سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ) cümlesindeki mâ edatı, bir yoruma göre, mâ-i nekira-i mevsûfe olarak değerlendirilmektedir.¹³³⁷ Bu durumda ilgili ibârenin takdîri (سَاءَ شَيْئًا يَحْكُمُونَ) 1338 şeklinde olmaktadır.

¹³³¹ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 4/271-272; Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/461; el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.411; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/337; el-Munteceb el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 4/93; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 7/302; Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaṣṣal*, 9/414; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an*, 6/295; el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'an*, s.438, (nekira-i mevsûfe bi-mânâ: 'vakten'); eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni*, s.1003.

¹³³² el-Halebî, *ed-Durru'l-Maṣûn*, 5/471; Idîme, *Dirâsât*, 3/3, (Müellifin görüşüne göre bu cümledeki mâ edatı, Kur'an-ı Kerîm'de bulunan tek mâ-i nekira-i mevsûfe olmaktadır.)

¹³³³ Kur'an-ı Kerîm'de mâ-i nekira-i mevsûfe içeren bâzi âyetler hakkında bkz: Idîme, a.g.e., 3/11-21.

¹³³⁴ Ustaosmanoğlu vd., *Kur'an-ı Mecîd ve Tefsîrli Meâl-i Âlisi*, s.437.

¹³³⁵ Özek vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.437.

¹³³⁶ Ankebût, 29/4.

¹³³⁷ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.383.

¹³³⁸ Bkz: el-Bâkûlî, a.g.e., s.180.

Mâ edatının da bulunduğu mezkûr ibâre için mâ edatının vecihleri etrafında yapılan değerlendirmeler şunlardır:

- (سَاء) fiili, gayr-i mutasarıf / câmid fiil (يَسُّ) işlevinde ele alınabilmektedir. Buna göre;

Mâ, mevsûliyyedir ve (الَّذِي) anlamında olup fâildir. (يَحْكُمُونَ) fiili de sıla cümlesidir. (حُكْمُهُمْ) takdîrindeki ‘mahsûs’ ögesi ise mahzûf durumdadır.

Mâ, nekira-i mevsûfedir, temyîz konumunda olup, (يَحْكُمُونَ) fiili onun sıfatıdır. (سَاء) fiilinin fâili muzmardır ve mâ edatı onu tefsir etmektedir. Bu yorum çerçevesinde de ‘mahsûs’ ögesi mahzûftur. Bu yorum ekseninde ilgili ibâre, (بئس شيئاً يحكمونه حكمهم) şeklinde takdir edilebilmektedir.

Mâ, masdariyyedir. Bu durumda, (حُكْمًا) takdîrindeki temyiz unsuru mahzûf kabul edilmekte, mâ-i masdariyye ve sılasının (حُكْمُهُمْ) şeklindeki takdîri ise, (سَاء) fiilinin ‘mahsûs’u olmaktadır.

- (سَاء) fiili, mutasarıf fiil (فَبِحَ) işlevinde de ele alınabilmektedir. Buna göre;

Mâ, masdariyyedir.

Mâ, mavsûliyyedir ve (الَّذِي) anlamındadır. Bu durumda ilgili ibârenin takdîri, (سَاء الَّذِي يَحْكُمُونَهُ) şeklinde yapılmaktadır.

Mâ, nekira-i mevsûfedir. Bu durumda, mâ edatı, (سَاء) fiilinin fâili konumunda olmaktadır.

Görüldüğü üzere, bu genel değerlendirme içinde, (سَاء) fiilinin iste (يَسُّ) işlevinde olsun, ister (فَبِحَ) işlevinde olsun, mâ edatının bir açıdan nekira-i mevsûfe olarak incelenme ihtimâli bulunmaktadır.¹³³⁹

Âyet-i kerîmeye, mâ edatının nekira-i mevsûfe yönünü yansıtabilecek şekilde “Yoksa o (kâfirlik ve günahlar gibi) kötü şeyleri yapmakta olanlar Bizi geç(ip azaâbımızdan kendilerini kurtarabil)eceklerini mi sandı(lar)?! (Zanna dayanarak) karar vermekte oldukları (bu) şey ne kötü olmuştur!”¹³⁴⁰ mealini vermek mümkün iken, bu husûsu dikkate almadan ise “Yoksa kötülükleri yapanlar bizden kaçabileceklerini mi

¹³³⁹ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/426; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/298; el-Munteceb el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 3/733; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 7/137; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 5/359; Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 9/8; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 5/670; Huḍayr, *el-Edevât*, s.58.

¹³⁴⁰ Ustaosmanoğlu vd., *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.395.

sandılar? Ne kadar kötü (ne yanlış) hüküm veriyorlar!”¹³⁴¹ mealini vermek mümkün olmaktadır.

3.6. KUR’ÂN-I KERÎM’DE ‘NÎ’ME’ ve ‘BÎ’SE’ KELİMELERİNE BİTİŞEN ‘MÂ’ (‘مَا’ الْمُتَّصِلَةُ بِـ ، نِعْمَ ’ و ‘ بِنِسْ ’)

Mâ edatı, Kur’ân-ı Kerîm’de, (نِعْمَ) ve (بِنِسْ) fiilleri ile bağlantılı olarak da kullanılmaktadır.¹³⁴² Mâ edatı, Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyet-i kerîmede¹³⁴³ (نِعْمَ) fiilinin sonuna bitişik halde bulunmakta,¹³⁴⁴ dokuz âyet-i kerîmede ise (بِنِسْ) fiilinden sonra gelmekte olup, bunların üçünde¹³⁴⁵ (بِنِسْ) fiiline bitişik yazılmakta,¹³⁴⁶ diğerlerinde ise ayrı¹³⁴⁷ yazılmaktadır.¹³⁴⁸

Bu fiillerden sonra gelen mâ edatları hakkında, özellikle klâsik dönem eserlerinde, çeşitli görüşler öne sürülmektedir. Mezkûr kapsamdaki âyet-i kerîmelerin, yukarıda da arzedildiği üzere, az sayıda olması ve buralarda yer alan mâ edatları ve kendilerine bitişmiş oldukları fiillerin i’râblarına dâir pek çok farklı yaklaşımın olması,¹³⁴⁹ bizi, bu âyet-i kerîmeleri müstakil bir başlık altında ele almaya itmektedir. Bâzı müelliflerin, bu âyet-i kerîmeleri dil açısından tahlil ve anlam yönüyle tefsir ederken kullandıkları (‘مَا’ الْمُتَّصِلَةُ بِـ ، نِعْمَ ’ و ‘ بِنِسْ ’) ifâdesi de bizi bu eğilime sevk eden ayrı bir unsur olmaktadır.

(بِنِسْ) fiilinden sonra gelen mâ edatı sâdece iki âyet-i kerîmede bulunduğu için, bu âyetlerin her ikisi de, - gerektiğinde, bağlamın anlaşılması için önceleri ve sonraları ile birlikte- verilecek, ardından içerdikleri mâ edatlarına ve bu edatın bir ögesi olduğu cümlelere dâir analizimiz sunulacaktır.

¹³⁴¹ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.395.

¹³⁴² Tanç, *Kur’ân-ı Kerîm’de Edatlar*, s.170.

¹³⁴³ el-Bâkûlî, *el-İbâne fî Tafsihi Mââti’l-Kur’ân*, s.Mukaddime Kısmı, 41.

¹³⁴⁴ Bakara, 2/271; Nisâ, 4/58.

¹³⁴⁵ el-Bâkûlî, a.y.

¹³⁴⁶ Bakara, 2/90 ve 2/93; Âraf, 7/150.

¹³⁴⁷ Bakara, 2/102; Âl-i İmrân, 3/187; Mâide, 5/62, 5/63, 5/79, 5/80.

¹³⁴⁸ (نِعْمَ) fiilinden sonra mâ edatının geldiği âyet-i kerîmeler için bkz: Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.802; (بِنِسْ) fiilinden sonra mâ edatının geldiği âyet-i kerîmeler için bkz: Abdalbâkî, a.y.; İdîme, *Dirâsât*, 3/110-111.

¹³⁴⁹ Örnek olarak İbn Hişâm, mâ türlerini sıraladığı yerde ‘nî’me’ fiiline bitişen mâ edatını hem ‘mâ-i ma’rife-i tâmme’ başlığı altında, hem de ‘mâ-i nekira-i tâmme’ başlığı altında sunmaktadır. Bkz: İbn Hişâm, *el-İ’râb an Kavâidi’l-İ’râb*, s.113 ve s.115.

Birinci âyet-i kerîme:

{وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِّنْ نَّفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِّنْ نَّذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ / إِنْ يُبْذُوا
الصَّدَقَاتِ فَنِعْمًا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهِيَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِّنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ / لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ
إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ} ¹³⁵⁰

Âyet-i kerîmeye şu şekillerde meal verilebilmektedir:

“Yaptığımız her harcamayı ve adadığımız her adağı muhakkak Allah bilir. Zalimler için hiç yardımcı yoktur. Eğer sadakaları (zekât ve benzeri hayırları) açıktan verirsiniz **ne âlâ!** Eğer onu fakirlere gizlice verirsiniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir.”¹³⁵¹ Bu meal, mâ edatının anlamını yansıtmamaktadır. Zîra, mealdeki ‘ne âlâ’ tercümesi, sâdece (نِعْمَ) fiilinin kendi tercümesidir. Mâ edatı için gerekli olan ziyâde mânâ verilememiştir.

“(…) Eğer sadakaları (vermeyi) açıkça yaparsanız, **o ne güzel şeydir!** ...”¹³⁵² Bu meal ise, -tercüme sanatı açısından farklı değerlendirmelere açık olmakla birlikte- ‘o ne güzel şeydir’ tercümesi ile, hem (نِعْمَ) fiilinin anlamını ‘ne güzel’ ifâdesiyle, hem de mâ edatının anlamını ‘şey’ ifâdesi ile vermiş gözükmektedir.

İstifâde ettiğimiz kaynaklarda, bu âyet-i kerîmede yer alan (نِعْمَ) fiilleri,¹³⁵³ mâ edatı ve diğer bâzı kelimeler hakkında şu görüşler zikredilmektedir:

İbnu'l-Enbârî'nin görüşü: Mâ edatı, temyiz olmak üzere mansûb konumdadır. (نِعْمَ الشَّيْءُ شَيْئًا إِبْدَاؤَهَا) fiilinde merfû zamir gizli olup, ilgili kısmın takdîri (نِعْمَ) fiilindedir. Bu takdîri cümlede, (إِبْدَاؤَهَا) terkîbi mübtedâ olup, öncesi mukaddem haber konumunda iken; muzâf olan (إِبْدَاءِ) kelimesi hazfedilmiş ve muzâfun ileyh konumundaki (هَا) zamiri de onun yerine konulmuştur. Diğer bir deyişle, mecrur-muttasıl pozisyonundaki zamir, merfû-munfasıl pozisyona geçip mübtedâlık görevi kazanmıştır. el-Ahfeş'in bu mâ edatı için (الذِّي) anlamında olduğu şeklindeki görüşü,

¹³⁵⁰ Bakara, 2/270-272.

¹³⁵¹ Özek vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.45.

¹³⁵² Ustaosmanoğlu vd., *Kur'an-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.45.

¹³⁵³ Âyet-i kerîmelerde yer alan (نِعْمَ) kelimeleri bâzı kıraatlerde farklı şekillerde okunmaktadır: Bkz: ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 1/354 ve 2/67; en-Nehhâs, *l-râbu'l-Kur'an*, 1/160-161; Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Kesf*, s.1/271;

çoğunluk tarafından, (نِعْمَ) ve (يُنْسِ) fiillerinin fâillerinin ism-i mevsûl olamayacağı fikrinden hareketle yadırganmaktadır.¹³⁵⁴

el-Ukberî'nin görüşü: Mâ edatı, (شيء) anlamındadır. Ni'me fiilinin fâili gizli olup; mahsûsu bu 'mâ' edatıdır. Bu durumda ilgili kısmın takdîri (نعم الشيء شيئاً) şeklindedir. (هي) kelimesi için birinci vecih; bu kelime, mahzûf mübtedânın haberidir. İkinci vecih ise, (هي) kelimesi muahhar mübtedâ, ni'me fiili ve fâili ise mukaddem haberdir.¹³⁵⁵

Ebû Hayyân'ın görüşü: Bu âyetlerin tefsîrinde, (نِعْمَ) ve (يُنْسِ) fiillerine bitişen mâ edatı hakkında Bakara Sûresi'nin 90'ıncı âyet-i kerîmesine atıf yapan Ebû Hayyân, ek olarak şunları söylemektedir: Bu mâ edatı 'mevsûfe' veyâ mevsûle' olmayıp, nekira-i tâmmedir. Temyiz olmak üzere mansub konumdadır. Yerine (شيئاً) kelimesi takdir edilir. (هي) kelimesi ise, muzâf konumundaki kelimenin hazfiyle onun yerine geçmiştir ve (الصَّدَقَاتِ) kelimesine dönen zamir konumundadır. Bu durumda takdir (فَنِعْمًا إِبْدَاؤُهَا) şeklindedir. Bu (هي) zamirinin, zikredilen, muzâfın hazfi üzere onun yerine geçmesi dışında bir vecih ile de i'râb alabileceğini söyleyen müellif, bunu (إبداء) kelimesinin yerinde olarak (الصَّدَقَاتِ) kelimesine dönmesi şeklinde açıklamaktadır. Ebû Hayyân, bu ihtimal çerçevesinde, ilgili kısmı (فَنِعْمًا الصَّدَقَاتِ الْمُبْدَاة) şeklinde takdir etmektedir.¹³⁵⁶

Sâlih'in görüşü: Bu mâ edatı, mevsûfe veyâ mevsûle değildir. Mâ için birinci ihtimal, mâ-i nekira olduğudur. Bu ihtimâle binâen mâ edatı, (شيء) anlamında olup, (نِعْمَ) fiilinin müstetir fâilinin temyizi göreviyle mahallen mansûb konumdadır. İlgili kısmın takdîri ise (فَنِعْمَ شيئاً إِبْدَاؤُهَا) veyâ (فَنِعْمَ شيئاً هي) şeklinde yapılmaktadır. Mâ edatı için ikinci ihtimal, mâ-i ma'rife olması ve cümlenin (نعم الصَّدَقَاتِ هي) şeklinde takdir edilmesidir. Her iki durumda da (هي) zamiri, muahhar mübtedâ, (فَنِعْمًا) ibâresi ise mukaddem haber konumunda i'râb edilmektedir.¹³⁵⁷

ed-Dervîş'in görüşü: Nekira-i tâmme türündeki mâ edatı, (شيء) anlamında olup, temyiz işleviyle mahallen mansûb konumda bulunmaktadır. (هي) munfasıl zamiri,

¹³⁵⁴ İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/177-178.

¹³⁵⁵ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/179.

¹³⁵⁶ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 2/337. Ayrıca bkz: el-Halebî, *ed-Durru'l-Maṣûn*, 1/650-651.

¹³⁵⁷ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaṣṣal*, 1/380-381.

muahhar mübtedâ olup, mukaddem haberi (نِعْمًا) cümlesidir. (فَنِعْمًا هِيَ) cümlesi ise, (إِنَّ) edatı ile gerçekleşen şartın cevâbı olarak mahallen mansûb durumda yer almaktadır.¹³⁵⁸

İkinci âyet-i kerîme:

{إِنَّ اللَّهَ يُأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا} ¹³⁵⁹

Âyet-i kerîmeye şu şekillerde meal verilebilmektedir:

“Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. **Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor!** Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür.”¹³⁶⁰

“... Allah’ın size verdiği öğüt **ne güzeldir!** ...”¹³⁶¹

“... Gerçekten Allah; O’nun size kendisiyle vaaz etmekte bulunmuş olduğu **o şey ne güzel olmuştur!** ...”¹³⁶²

İstifâde ettiğimiz kaynaklarda, bu âyet-i kerîmede yer alan (نِعْمَ) fiilleri, mâ edatı ve diğer bâzı kelimeler hakkında şu görüşler zikredilmektedir:

el-Ahfeş’in görüşü: Bu âyet-i kerîmede, (نِعْمَ) fiiline bitişen mâ edatı, isimdir. Ancak bu mâ, sılası olmayan, sılaya ihtiyâcı olmayan, isim soylu mâ türündendir.¹³⁶³

el-Ukberî’nin görüşü: (نِعْمًا يَعِظُكُمْ بِهِ) cümlesi, (إِنَّ)’nin haberidir.

Mâ edatı için üç vecih bulunmaktadır.

Birinci vecih: Mâ edatı, (شيء) anlamında, ma‘rife-i tâmmedir. (يَعِظُكُمْ بِهِ) cümlesi ise, (نِعْمَ) fiilinin ‘mahsûs’u görevindeki mahzûf bir mevsûfun sıfatıdır. Bu durumda cümlenin takdîri (نِعْمَ الشَّيْءُ شَيْءٌ يَعِظُكُمْ بِهِ) şeklinde olmaktadır. (يَعِظُكُمْ) fiilinin, mansûb konumdaki mahzûf bir kelimenin sıfatı olması da câizdir. Bu durumda cümlenin takdîri, (نِعْمَ الرَّجُلُ رَجُلًا صَالِحًا زَيْدٌ) cümlesine benzer bir sûrette, (نِعْمَ الشَّيْءُ) şeklinde olmaktadır.

¹³⁵⁸ ed-Dervîş, *l’râbu’l-Kur’ân*, 1/363.

¹³⁵⁹ Nisâ, 4/58.

¹³⁶⁰ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.86.

¹³⁶¹ Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 1/286.

¹³⁶² Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.86.

¹³⁶³ el-Ahfeş el-Evsat, *Meânî’l-Kur’ân*, s.38-39, (نِعْمًا يَعِظُكُمْ بِهِ) فَ مَا هَاهُنَا اسْمٌ لَيْسَتْ لَهُ صِلَةٌ لِأَنَّكَ إِذَا جَعَلْتَ يَعِظُكُمْ بِهِ (نِعْمَ الشَّيْءُ شَيْءٌ يَعِظُكُمْ بِهِ) صِلَةٌ لِي مَا صَارَ كَقَوْلِكَ: إِنَّ اللَّهَ نِعْمَ الشَّيْءُ أَوْ نِعْمَ شَيْئًا فَهَذَا لَيْسَ بِكَلَامٍ. وَلَكِنْ نَجْعَلُ مَا اسْمًا وَحَدَّهَا كَمَا نَقُولُ: عَسَلْتُهُ عَسَلًا نِعْمًا تُرِيدُ بِهِ نِعْمَ عَسَلًا. فَإِنْ قِيلَ: كَيْفَ تَكُونُ مَا اسْمًا وَحَدَّهَا وَهِيَ لَا يَتَكَلَّمُ بِهَا وَحَدَّهَا؟ قُلْتُ: هِيَ بِمَنْزِلَةِ يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ لِأَنَّ أَيَّ هَاهُنَا اسْمٌ وَلَا يَتَكَلَّمُ بِهِ وَحَدَّ حَتَّى يُوصَفَ فَصَارَ مَا مَثَلُ الْمُوصُوفِ (هَاهُنَا) ...

İkinci vecih: Mâ edatı, (الذی) anlamında, mevsûliyyedir. Mâ edatını tâkip eden (يَعْظُكُمْ) fiili, onun sıla cümlesidir. Bu durumda mâ edatı (نَعْمَ) fiilinin fâili olup, mahsûs mahzûf kabul edilmekte ve ilgili kısmın takdîri (نَعْمَ الَّذِي يَعْظُكُمْ بِهِ بِتَأْذِينِ الْأَمَانَةِ وَالْحُكْمِ) (بِالْعَدْلِ) şeklinde olmaktadır.

Üçüncü vecih: Mâ edatı, nekira-i mevsûfedir. (نَعْمَ) fiilinin fâili gizli olup mahsûsu da mahzûf durumda bulunmaktadır.¹³⁶⁴

Ebû Hayyân'ın görüşü: (نِعْمًا) ibâresinin aslında (نَعْمَ) ve (مَا) kelimelerinden oluştuğunu söyleyen müellif, bu mâ edatının türünün Sîbeveyh ve el-Kisâî'ye göre ma'rif-i tâmme olduğunu ifâde etmektedir. Bu çerçevede ilgili cümlenin takdîri (نعم الشيء يَعْظُكُمْ بِهِ) şeklinde olmakta ve (شيء) kelimesinin sıfatı işlevini görmektedir. Ebû Hayyân, bu mâ edatının el-Fârisî'ye göre, mevsûliyye olduğunu, bu görüşe göre ise takdîrin (نَعْمَ الَّذِي يَعْظُكُمْ بِهِ بِتَأْذِينِ الْأَمَانَةِ) şeklinde olduğunu belirtmektedir. Son olarak İbn Atiyye'den, 'mezkûr mâ edatının, aynen (رُبَّ) ve bâzı harf-i cerlerin başına gelip onları fiillerden önce kullanılmaya hazır hâle getiren mâ edatı gibi, (نَعْمَ) fiilinde, bir başka fiilin başına gelmeye elverişli kılan mâ-i musallıta olduğu' görüşünü aktaran müellif, bu görüşü reddetmektedir.¹³⁶⁵

Sâlih'in görüşü: (نِعْمًا يَعْظُكُمْ بِهِ) cümlesi, (إِنَّ)'nin haberi olarak mahallen merfû pozisyonundadır. Mâ edatı burada (شيء) anlamında ma'rif-i tâmme olup, (نَعْمَ) fiilinin fâili olarak merfûdur. İlgili kısmın takdîri ise (نَعْمَ الشَّيْءِ الَّذِي يَعْظُكُمْ بِهِ) şeklinde yapılmaktadır. (نَعْمَ) fiiline âit 'mahsûs' ise mahzûf konumda bulunmaktadır.¹³⁶⁶

ed-Dervîş'in görüşü: (نِعْمًا) ibâresi, (نَعْمَ) ve (مَا) kelimelerinden oluşmaktadır. Bu ibâredeki mâ edatı, bağlam çerçevesinde iki türe girebilmektedir. Birincisi: Mâ, nekira-i tâmme olup, temyiz göreviyle mahallen mansûb konumdadır. (نَعْمَ) fiilinin fâili ise, nekira olan (مَا) kelimesi ile mümeyyez durumda olup, müstetirdir. Bu tercihe göre ilgili kısım (نَعْمَ الشَّيْءِ شَيْئًا يَعْظُكُمْ بِهِ) şeklinde takdîr edilmektedir. İkincisi: Mâ edatı, mevsûliyye türündedir ve (نَعْمَ)'nin fâili olarak işlev görmektedir. (يَعْظُكُمْ بِهِ) cümlesi, (نَعْمَ) fiilinin, mahzûf durumdaki mahsûsunun sıfatı görevindedir.¹³⁶⁷

¹³⁶⁴ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/282.

¹³⁶⁵ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 3/289-290. Ayrıca bkz: el-Halebî, *ed-Durru'l-Maḥṣûn*, 1/380-381

¹³⁶⁶ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaṣṣal*, 2/305.

¹³⁶⁷ ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/45.

Konunun girişinde de belirtildiği gibi, Kur’ân-ı Kerîm’de toplam dokuz âyet-i kerîmede (بِئْسَ) fiilinden sonra mâ edatı bulunmaktadır. Bu âyetlerden biri şudur:

{وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا
فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ / بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَن يَكْفُرُوا بِمَا
أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَأُوأُ بَغْضَبٍ عَلَى الْكَافِرِينَ
عَذَابٌ مُّهِينٌ} ¹³⁶⁸

Âyet-i kerîmeye şu şekillerde meal vermek mümkündür:

“Onlara, Allah tarafından, ellerindeki Tevrat’ı tasdik eden bir kitap gönderildiği zaman. Daha önce kâfirlere karşı zafer kazanmak için ‘Âhir zaman Peygamberi hakkı için’ diye dua ettikleri halde. Evet o tanıyıp bekledikleri Peygamber kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Bu sebeple sebeple, Allah’ın lâneti de kâfirlerin boynuna olsun! **Bunların, kendilerini uğruna sattıkları şey ne kadar da fena!** Allah’ın kullarından dilediği birine kendi lütfundan vahiy indirmesini kısıkanarak, Allah ne indirdiyse hepsini inkâr ettiler de gazap üstüne gazaba uğradılar! Kâfirler için zelil ve perişan eden bir azap da vardır.”¹³⁶⁹

“(Âhir zaman peygamberinin kendilerinden gönderileceğine şartlanmaları nedeniyle haksız yere kapıldıkları) aşırı istek nedeniyle, bir de Allah’ın, kullarından dilediği (Muhammed sallâllâhu aleyhi ve sellem isimli nebîsi)ne fazl(u- ihsân)ından dolayı (vahyi) indirmesini çekememe yüzünden, Allâh’ın indirmiş olduğu şeyi inkâr etmeleri, **karşılığında canlarını satmış oldukları bir şey olarak ne kötü olmuştur!** ...”¹³⁷⁰

ez-Zeccâc’ın görüşü: Âyet-i kerîmedeki konumuzu ilgilendiren mâ edatının sılasının olması mümkün olmayıp, bu edat burada (شياء) anlamındadır. Bu durumda ilgili kısmın takdîri (بِئْسَ شياءً اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ) şeklindedir.¹³⁷¹

İbnu’l-Enbârî’nin görüşü: Mezkûr mâ edatı hakkında iki vecih sözkonusudur:

Birinci vecih: Temyiz görevindeki, (شيء) anlamına gelen bu mâ edatı nekira-i mevsûfe türündedir. İlgili kısmın takdîri (بِئْسَ الشَّيْءُ شياءً) şeklinde olup, merfû konumdaki (الشَّيْء) kelimesi hazfedilip, mansûb konumdaki (شياءً) kelimesi onu

¹³⁶⁸ Bakara, 2/89-90.

¹³⁶⁹ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.13.

¹³⁷⁰ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.13.

¹³⁷¹ ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/172.

açıklayıcı pozisyonda bırakılmıştır. Bu durumda (اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ) cümlesi de, bu kelimenin sıfatı konumunda olmaktadır.

İkinci vecih: Mâ edatı, merfû konumda olup (الذي) anlamına gelmektedir. Bu durumda ise (اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ) cümlesi, mâ-i mevsûliyyenin sılası görevinde olup, ilgili kısmın takdîri (بِئْسَ الَّذِي اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ) şeklinde düşünülmektedir.¹³⁷²

Ebû Hayyân'ın görüşü: Burada bulunan mâ edatını mâ-i masdariyye kabul ederek ilgili kısmı (بِئْسَ اشْتَرَاؤُهُمْ) şeklinde takdir edenlere karşı Ebû Hayyân, masdariyyenin sılasından kendisine âid zamir dönemeyeceğini, halbuki (اشْتَرَوْا بِهِ) ibâresinde zamir bulunduğunu ve bu zamirin, ele alınan mâ edatının masdariyye olarak değerlendirilmesine engel olduğunu belirtmektedir.¹³⁷³

es-Safâkusî'nin görüşü: el-Ferrâ'dan, (بِئْسَمَا) ibâresindeki (مَا)'nın (حَبْدًا) kelimesindeki (ذَا) gibi, (بِئْسَ) ile terkip oluşturarak, (بِئْسَمَا) artık tek bir kelime olduğunu aktaran müellif,¹³⁷⁴ yine el-Ferrâ'nın, zikredilen bu sebepten dolayı, buradaki 'mâ edatının i'râbtan mahalli olmadığını' söylediğini, el-Ahfeş'in ise, mâ edatı hakkında, 'onun, temyiz olmak üzere mansûb konumda olduğunu, mâ edatından sonra gelen cümlenin ise yine nasb mahallinde mâ edatının sıfatı pozisyonunda bulunduğunu, (بِئْسَ)'nin muzmar durumdaki fâilinin ise mâ ile müfesser olduğunu' ifâde ettiğini belirtmektedir. el-Ahfeş'in bu görüşü çerçevesinde ilgili kısmın takdîri (بِئْسَ هُوَ شَيْئًا) şeklinde olmaktadır. el-Kisâi'den de görüş nakleden müellif, onun buradaki mâ edatına dâir iki yorumundan birini şöyle vermektedir: 'Bu cümlede biri mezkûr biri mahzûf olmak üzere iki tâne mâ edatı bulunmakta, bunlardan (شَيْء) anlamındaki mezkûr mâ edatı, temyiz olmak üzere mansûb konumda bulunmakta, mahzûf olan mâ edatı ise (الذي) anlamında kullanılmaktadır. el-Kisâi'nin görüşüne göre, mahzûf mâ edatının sonrası, onun sılası olmaktadır. Bu durumda ilgili kısım (بِئْسَ شَيْئًا) şeklinde takdîr edilmektedir.¹³⁷⁵

Sâlih'in görüşü: Mâ edatı, (شَيْء) anlamında mâ-i nekira'dır. (بِئْسَ) fiilinin fâili müstetir (هُوَ) zamiri olup, mâ edatı bu zamiri müfesser konumda bulunmaktadır. (اشْتَرَوْا)

¹³⁷² İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/108-109.

¹³⁷³ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 1/472-473 (Ebû Hayyân, bu âyet-i kerîmedeki mâ edatına dâir daha pek çok görüş zikretmekte, ancak biz bunları es-Safâkusî'nin aktardığı görüşler kısmında dile getirdiğimiz için burada bu kadarı ile yetinmekteyiz.).

¹³⁷⁴ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/49.

¹³⁷⁵ es-Safâkusî, *el-Mucîd*, s.338-339. Ayrıca bkz: el-Halebî, *ed-Durru'l-Maṣûn*, 1/299-300.

(بِهِ أَنْفُسَهُمْ) cümlesi de zikri geçen, müstetir zamir-fâil'in sıfatı olarak mahallen merfûdur. (بِئْسَمَا) cümlesi ise mukaddem haberdir.¹³⁷⁶

ed-Dervîş'in görüşü: Nekira-i tâmme türündeki mâ edatı, (شيء) anlamında olup, temyiz işleviyle mahallen mansûb konumda bulunmaktadır. (بِئْسَ) fiilinin fâili için müfessir görevdeki mâ edatı ile ilgili ibârenin takdîri (بِئْسَ شَيْئًا) şeklindedir ve (أَنْ يَكْفُرُوا) fiili cümle olarak mâ edatının sıfatı durumuyla âyette yer almaktadır. (أَنْ يَكْفُرُوا) masdar-ı müevveli ise, (بِئْسَ) fiilinin mahsûsudur ve muahhar mübtedâdır. Bu durumda (بِئْسَ) cümlesi de mukaddem haber olarak i'râb edilmektedir.¹³⁷⁷

Diğer âyet-i kerîmelerde de (بِئْسَ) fiilinden sonra gelen mâ edatına dâir çeşitli görüş ayrılıkları mevcuttur.¹³⁷⁸ Ancak konuyu gereğinden fazla uzatma endişesi üzerine verilen bir örnek ile yetinerek diğer başlığa geçmekteyiz.

3.7.KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I İBHÂMİYYE'

Hurûfu'l-meânî müelliflerinde el-Heravî gibi bâzıları, müstakil bir başlık altında olsun ya da olmasın, mâ-i ibhâmiyye türüne değinmezlerken,¹³⁷⁹ el-Mâlekî ve el-Murâdî gibi bâzıları ise 'nekira ismin ardından gelip, onun kapalılığını daha da artıran'¹³⁸⁰ tanımı yapılan mâ-i ibhâmiyye konusunu anlattıkları yerlerde, bu tür mâ edatına dâir Kur'ân-ı Kerîm'den bir örnek vermemektedirler.¹³⁸¹ İbn Hişâm ise, Muğnî'l-Lebîb adlı eserinde, mâ-i ibhâmiyye türüne ne doğrudan ne de dolaylı yolla temas etmezken,¹³⁸² el-İ'râb an Kavâidi'l-İ'râb adlı eserinde, mâ edatının türlerini anlattığı kısımda, farklı bir isimlendirme ile birlikte, mâ-i ibhâmiyye konusuna kısaca değinmekte ve Muğnî'l-Lebîb'de zâid mâ ana başlığı altında zikrettiği¹³⁸³ Bakara Sûresi'nin yirmi altıncı âyet-i

¹³⁷⁶ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 1/111.

¹³⁷⁷ ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/138-139.

¹³⁷⁸ Örnek olarak;

Bakara, 2/102 için bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne fi Tafsihi Mâati'l-Kur'ân*, s.59, (Mâ, nekira-i mevsûfe veyâ mevsûledir.); Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal li-Kitâbillâhi'l-Mürettel*, 1/131, (Mâ, nekira veyâ mevsûledir.); ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, 1/151, (Mâ, nekiradır.); eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.970, (Mâ, nekira-i mevsûfedir.); el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.16, (Mâ, nekiradır.);

Âraf, 7/150 için bkz: el-Bâkûlî, a.g.e., s.171, (Mâ, masdariyyedir.); Sâlih, a.g.e., 4/94, (Mâ, nekiradır.); ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, 3/48, (Mâ, nekira-i mevsûfedir.); eş-Şerîf, a.g.e., s.983, (Mâ, nekira-i mevsûfedir.); el-İbrâhim, a.g.e., s.169, (Mâ, nekira-i mevsûfedir.).

¹³⁷⁹ Bkz: el-Heravî, *el-Uzhiyye*, s.75-99, (Bâb-u Aksâm-i Mâ).

¹³⁸⁰ ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, 1/76.

¹³⁸¹ Bkz: el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî*, s.383; el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s.334-335; Yâkûb, *Mevsûatu'l-Hurûf*, s.435-436.

¹³⁸² İbn Hişâm, *Muğnî'l-Lebîb*, s.292-313, (Mâ Kısmı).

¹³⁸³ İbn Hişâm, *Muğnî'l-Lebîb*, s.308, (Metbû ile tâbi arasında bulunan zâid mâ.).

kerîmesinin (إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً) cümlesinde yer alan mâ edatını, el-İ'râb an Kavâidi'l-İ'râb eserinde bu başlık altında serdetmektedir.¹³⁸⁴

Biz de, İbn Hişâm'ın tuttuğu bu ışık altında, mezkûr âyet-i kerîmeyi mâ-i ibhâmiyye türüne bir örnek olarak ele almak ve buradaki mâ edatı hakkında dile getirilen görüşleri irdelemek istemekteyiz;

{إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا} 1385 şeklinde olan mezkûr âyet-i kerîmenin, konumuzu ilgilendiren yönü, âyetin ilk cümlesi olan (إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا) cümlesindeki (مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً) ibâresinde yer alan mâ edatıdır. Bu mâ edatının türü hakkında şu görüşler bulunmaktadır:

- Mâ edatı, Âl-i İmrân Sûresi'ndeki 1386 (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ) âyet-i kerîmesindeki gibi, zâidedir ve cümlenin içerdiği yargıyı pekiştirmektedir. Bu durumda, (يَضْرِبُ) fiili doğrudan (بَعُوضَةً) kelimesi üzerinde âmil olmakta ve (مَثَلًا) kelimesi de hal görevi ile cümlede yer almaktadır. Bu görüşe göre cümlenin takdîri (إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي) şeklinde yapılabilmektedir. Mâ edatının zâid oluşu vechinde, (بَعُوضَةً) kelimesi için ikinci i'râb ihtimâli ise, (مَثَلًا) kelimesinden 'bedel' olmasıdır.

- Mâ edatı, bâzı kıraatlerde (بَعُوضَةً) kelimesinin merfû olarak (بَعُوضَةً) şeklinde okunması¹³⁸⁷ açısından, mevsûliyyedir. Sıla cümlesi ise, merfû âid zamir konumunda bulunan mâhzuf mübtedâ (هو) ile onu mezkûr haberi (بَعُوضَةً) kelimesinden müteşekkil, isim cümlesidir. Bu görüşe göre cümlenin takdîri (إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا) şeklinde olmaktadır.

- Mâ edatı, cümleden düşen (بَيْنَ) ve (إِلَى) kelimelerinin alâmetidir.

Arap dilinde şöyle bir kullanım vardır: Eğer, kendisinden sonra (إِلَى) edatının gelmesi mümkün olan bir (بَيْنَ) kelimesi, (إِلَى) ile birlikte cümleden hafzedilirse, bu her iki kelimenin, cümlede bulunmaları esnâsında mecrûr ettikleri isimler, artık mansûb

¹³⁸⁴ Bkz: İbn Hişâm, *el-İ'râb an Kavâidi'l-İ'râb*, s.117.

¹³⁸⁵ Bakara, 2/26.

¹³⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/159.

¹³⁸⁷ (بَعُوضَةً) kelimesinin çeşitli kıraatlerde farklı i'râb halleriye okunmasına dâir bkz: el-'Atfâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Mââti'l-Kur'ân*, s.(20a-21a).

olmaktadırlar. Örneğin, ‘Zübâle ve Sa’lebe mıntıkları arasında yağmura yakalandık’ cümlesini Araplar (مَطْرُنَا مَا زِبَالَةٌ فَالتَّعْلِيْبِيَّةُ) şeklinde ifâde etmektedirler. Bu cümlenin aslı, mezkûr kâideye binâen, (مَطْرُنَا مَا بَيْنَ زِبَالَةٍ إِلَى التَّعْلِيْبِيَّةِ) şeklindedir. Bu kullanım çerçevesinde, ele alınan âyet-i kerîmedeki ilgili cümlenin takdîri ise (إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ) (يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَيْنَ بَعُوضَةٍ إِلَى مَا فَوْقَهَا) şeklinde yapılmaktadır.

- Mâ, ibhâmiyyedir. Kendisinden önceki (مَثَلًا) kelimesinin, nekira oluşu sebebiyle sâhip olduğu kapalılığı, daha da artırma ve kapsama alanını iyice genişletme işlevi görmektedir. Bu görüşe göre mâ edatı, sıfat; (مَثَلًا) kelimesi mevsûf; (بَعُوضَةٌ) kelimesi ise (مَثَلًا) kelimesinden bedel konumda olmaktadır. Mâ edatı için yapılan bu yorum çerçevesinde âyet-i kerîme şu şekilde tefsir edilebilmektedir: (إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنْ) (الْحَقُّ أَنْ يَذَكَرَ شَيْئًا مَا، قَلَّ أَوْ كَثُرَ).

Bu mâ edatı hakkındaki tüm bu görüşlerin¹³⁸⁸ içerdikleri anlam farklılıkları, bu âyet-i kerîmenin mealine de yansımaktadır. Bâzı yazarlar, mâ edatının anlamını tercümeyle yansıtmadan meal vermektedirler. Diğer taraftan, mâ edatının salt ‘umûmiyet’ anlamını yansıtan mealler bulunduğu gibi, bâzı meallerde ise, bu âyet-i kerîmedeki mâ edatı ve öncesindeki nekira ismin tercümesinde bulunması gereken ‘pekiştirilmiş ibhâm’ anlamı kendini bulmuş gözükmektedir.

Örneğin; “Allah, bir sivrisineği veyâ daha küçük bir şeyi örnek vermekten çekinmez.”¹³⁸⁹ ve “Allah, bir sivrisineği veyâ onun ötesinde bir şeyi misâl vermekten çekinmez”¹³⁹⁰ meallerinde, mâ edatının zâide kabul edildiği anlaşılakta, ancak anlamı pekiştiren ekstra **hiçbir** unsurun tercümede bulunmadığı gözükmektedir.

“Hakîkat, -bir sivrisinek olsun, daha üstündeki (büyüğü) olsun- **her hangi bir şeyi** Allah mesel (ve misâl) getirmekten çekinmez.”¹³⁹¹ mealinde, bahsedilen gerekli anlam ‘her hangi bir şeyi’ tercümesiyle tam olarak karşılanmakta; “Şüphesiz ki Allah bir sivrisineği de, (küçüklük veyâ büyüklükte) onun üstünde olanı da **herhangi bir**

¹³⁸⁸ Özet olarak sunulan bu görüşlerin detayları için bkz: el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1/27-28; Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'an*, s.27; el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'an*, s.49; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 1/103-104; en-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'an*, s.1/42; el-Kaysî, *Muşkilu Î'râbi'l-Kur'an*, s.22-23; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/118-119; el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.26-39; en-Neysâbü'rî, *Îcâzu'l-Beyân*, s.76; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/65-66; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/41; es-Safâkusî, *el-Mucîd*, s.170-172; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîd*, 1/266-268; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 1/163; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/92; Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 1/35; Hudâyr, *el-Edevât*, s.56; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni*, s.969; el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.5.

¹³⁸⁹ Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 1/18.

¹³⁹⁰ Sadak, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, s.4.

¹³⁹¹ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/17.

misal olarak açıklamaktan (ve hakkı ortaya koymak için örnek vermekten) asla hayâ etmez (; kim ne der diye çekinip vazgeçmez).”¹³⁹² mealinde, bahsedilen gerekli anlam ‘herhangi bir’ tercümesiyle büyük oranda karşılanmakta; “Şüphesiz Allah, bir sivrisineği de, ondan üstün olanı da (**herhangi bir şeyi**) örnek vermekten çekinmez.”¹³⁹³ mealinde, bahsedilen gerekli anlam parantez arası ilâve açıklaması ‘herhangi bir şeyi’ tercümesiyle tam olarak karşılanabilmekte; ve son olarak “Şüphe yok ki, Allah **herhangi bir şeyi**, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindeki misal vermekten utanıp çekinmez.”¹³⁹⁴ mealinde ise, bahsedilen gerekli anlam ‘herhangi bir şeyi’ tercümesiyle tam olarak karşılanmaktadır.

3.8.KUR’ÂN-I KERÎM’DE ‘MÂ-I NÂFİYE’

Mâ-i nâfiye,¹³⁹⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de en sık bulunan ikinci mâ türü olup,¹³⁹⁶ hem isim cümlelerinin hem de fiil cümlelerinin başında gelmektedir.¹³⁹⁷ Ancak, isim cümlelerinin başında bulunması, fiil cümlelerinin başında bulunmasına oranla daha fazladır.¹³⁹⁸ Mâ-i nâfiye konusu, çalışmamız çerçevesinde de bu ayrıma göre ele alınacak; önce isim cümlesinin başına gelen mâ-i nâfiye edatını içeren âyet-i kerîmeler, sonra, fiil cümlesinin başına gelen mâ-i nâfiye edatını içeren âyet-i kerîmeler, ara başlıklar altında incelenecektir. Ancak, bu başlıklandırmaya girmeden önce, ister isim cümlelerinin başında bulunsun, ister fiil cümlelerinin başında bulunsun, Kur’ân-ı Kerîm’deki bir mâ edatının, mâ-i nâfiye olduğunu gösteren bâzı alâmetler bulunmaktadır. Bu alâmetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kur’ân-ı Kerîm’de, bir âyet-i kerîmede, (إِلَّا) edatından önce yer alan mâ edatı, mâ-i nâfiye olmaktadır.¹³⁹⁹ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا¹⁴⁰⁰ {يَشْعُرُونَ} âyet-i kerîmesi, bu maddeye dâir bir örnektir.

¹³⁹² Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlisi*, s.4.

¹³⁹³ Bulaç, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s.5.

¹³⁹⁴ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/92.

¹³⁹⁵ Çeşitli âyet-i kerîmelerdeki olumsuzluk açısından ‘nefy’ ve ‘cahd’ terimleri arasındaki fark için bkz: es-Suyûtî, *Mu’teraku’l-Akrânfi İ’câzi’l-Kur’ân*, 1/32323.

¹³⁹⁶ Bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne fi Tafsihi Mââti’l-Kur’ân*, s.542-544.

¹³⁹⁷ Bkz: Idîme, *Dirâsât fi Uslûbi’l-Kur’ân*, 3/113-114.

¹³⁹⁸ Ce’ mât, *en-Nefy fi’n-Nahvi’l-Arabî*, s.45.

¹³⁹⁹ Şu âyet-i kerîmelerde yer alan mâ edatları da (إِلَّا) edatından önce gelmekle birlikte, bu maddenin istisnâsı olmaktadır: Bakara, 2/229, Bakara, 2/237, Nisâ, 4/19, Nisâ, 4/122, Mâide, 5/3; En’âm, 6/8, En’âm, 6/119, Hûd, 11/107, Hûd, 11/108, Yusuf, 12/47, Yusuf, 12/48, Hicr, 15/85; Kehf, 18/16, Rûm, 30/8, Ahkâf, 46/3. ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, s.1173; es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/550; ed-Düserî, “*Uşûl-ü Mâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm mea Dirâse Taṭbikiyye alâ Süreti Yâsîn*”, s.106-107.

¹⁴⁰⁰ Bakara, 2/9.

• Kur'ân-ı Kerîm'de, bir âyet-i kerîmede, (لَكِنَّ) veyâ (لَكِنَّ) edatlarının birinden önce yer alan mâ edatı, mâ-i nâfiye olmaktadır.¹⁴⁰¹ {وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ} ¹⁴⁰² {وَمَا يُعْلَمَانِ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ} bu maddeye dâir bir örnektir.

• Kur'ân-ı Kerîm'de, bir âyet-i kerîmede, (حَتَّى) edatından önce yer alan mâ edatı, mâ-i nâfiye olmaktadır.¹⁴⁰³ {وَمَا يُعْلَمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا} ¹⁴⁰⁴ {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ} âyet-i kerîmesi, bu maddeye dâir bir örnektir.

• Kur'ân-ı Kerîm'de, bir âyet-i kerîmede, (-) şeklinde, 'meksûr (kesreli) lââm' edatından önce yer alan mâ edatı, mâ-i nâfiye olmaktadır.¹⁴⁰⁵ {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ} ¹⁴⁰⁶ {هَدَاهُمْ حَتَّىٰ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ يُبَيِّنُ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} âyet-i kerîmesi, bu maddeye dâir bir örnektir.

• Kur'ân-ı Kerîm'de, bir âyet-i kerîmede, (إِذْ) edatından önce yer alan mâ edatı, mâ-i nâfiye olmaktadır. {ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا} ¹⁴⁰⁷ {أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ} âyet-i kerîmesi, bu maddeye dâir bir örnektir.¹⁴⁰⁸

3.8.1. Kur'ân-ı Kerîm'de İsim Cümlelerinin Başında Mâ-i Nâfiye

İsim cümlesinin başına gelip, cümleye olumsuzluk anlamı veren mâ edatı, eğer cümlelerin öğeleri üzerinde amel etmekte ise bu mâ edatı Mâ-i Hicâziyye, amel etmemekte ise Mâ-i Temîmiyye olarak adlandırılmaktadır.¹⁴⁰⁹ Kur'ân-ı Kerîm'in bâzı âyetlerinde, mâ edatı, cümlelerin haber unsuru üzerinde amel edip, onu mansûb kıldığından dolayı, bu âyet-i kerîmelerdeki mâ edatının, mâ-i hicâziyye ('Leyse' gibi amel eden mâ) olduğu hükmüne varılmaktadır.¹⁴¹⁰ Bu duruma, yâni mâ edatının Kur'ân-ı Kerîm'de âmîl olarak bulunması durumuna, Temîm lehçesinde olduğu üzere mâ

¹⁴⁰¹ Şu âyet-i kerîmelerde yer alan mâ edatları da (لَكِنَّ) veyâ (لَكِنَّ) edatlarının birinden önce gelmekle birlikte, bu maddenin istisnâsı olmaktadırlar: Bakara, 2/253, Ahzâb, 33/5, Şûrâ, 42/52, Ahkâf, 46/23. ed-Düserî, a.g.m., s.107-108.

¹⁴⁰² Bakara, 2/102.

¹⁴⁰³ Şu âyet-i kerîmede yer alan mâ edatı da (حَتَّى) edatından önce gelmekle birlikte, bu maddenin istisnâsı olmaktadır: Mü'min/Gâfir, 40/34.

¹⁴⁰⁴ Bakara, 2/102.

¹⁴⁰⁵ Şu âyet-i kerîmede yer alan mâ edatı da 'meksûr lââm' edatından önce gelmekle birlikte, bu maddenin istisnâsı olmaktadır: En'âm, 6/136. Bu âyet-i kerîmede, bu istisnâ kapsamına giren iki örnek bulunmaktadır. ed-Düserî, a.g.m., s.108 ve 135.

¹⁴⁰⁶ Tevbe, 9/115.

¹⁴⁰⁷ Yusuf, 12/102.

¹⁴⁰⁸ ed-Düserî, a.g.e., s.108.

¹⁴⁰⁹ Bu ayırım ve isimlendirmeler için bkz: Çalışmamızın birinci bölümü, 'Arap Dilinde Mâ Edatı' kısmı.

¹⁴¹⁰ Bkz: el-'Atfâr el-Hemezânî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, s.(16a); Ce'mât, *en-Nefy fi'n-Nahvi'l-Arabî*, s.45.

edatının amel ettirilmemesine karşı, özellikle dikkat çekilmektedir.¹⁴¹¹ İsim cümlesinin başında gelen mâ edatı hakkındaki diğer bir husus, Kur'ân-ı Kerîm dışındaki metinlerde olduğu gibi, pek çok âyet-i kerîmede de, mâ edatının haberinin başında zâid (→) edatının bulunuyor olmasıdır. Bu aynı zamanda, misim cümlesinin başında gelen mâ edatını, yine isim cümlesinin başında gelen lâ edatından ayıran bir özelliktir.¹⁴¹²

3.8.1.1.Nahiv Açısından Mâ-ı Hicâziyye

Mâ edatının, haberinin lâfzen net bir şekilde mansûb isim olarak gelişi sebebiyle, Hicâziyye türü ekseninde ele alınması¹⁴¹³

Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyet-i kerîmede, Mâ-i Hicâziyye'nin haberinin hangi kelime olduğu ihtilâfsız belli olup, bu kelimeler mâ edatının ameli ile lâfzen mansûb konumda bulunmaktadır. Bir âyet-i kerîmede ise, mâ edatının haberinin belirlenmesinden kaynaklanan bir görüş ayrılığı olduğu ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle, bu âyetler, Mâ-i Hicâziyye'nin i'râb açısından etkisinin açıkça görüldüğü âyetler olmaktadır. Bu üç âyet-i kerîme şunlardır:¹⁴¹⁴

{فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتْ
اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ

¹⁴¹⁵{âyet-i kerîmesinin (مَا هَذَا بَشَرًا) cümlesinin başında bulunan mâ-i nâfiye edatının, Mâ-i Hicâziyye ('Leyse' gibi amel eden 'Mâ' edatı) olduğunda ihtilâf yoktur.¹⁴¹⁶ Zîra, haber unsuru olan (بَشَرًا) kelimesi açıkça, lâfzen mansûb konumda bulunmaktadır.

{الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنكُم مِّن نِّسَائِهِم مَّا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِلاَّ اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ
¹⁴¹⁷{âyet-i kerîmesinin ilk cümlesinin bir parçası olan (مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ) cümlesinin başında yer alan mâ-i nâfiye edatının da Mâ-i Hicâziyye olmasına dâir bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Çünkü, mâ edatının haberi burada da lâfzen mansûb konumdadır. Ancak, haber olan (أُمَّهَاتٍ) kelimesi, bâzi

¹⁴¹¹ Bkz: Idîme, *Dirâsât*, 3/115.

¹⁴¹² Mâ ve lâ edatları arasındaki, yukarıda zikredilen veyâ zikredilmeyen farklar için bkz: Ce'mât, a.g.e., s.63-65, (el-Furûk el-Vazîfiyye beyne 'Mâ' ve 'Lâ').

¹⁴¹³ Mâ edatının haberi, fiil cümlesi ve câr-mecrûrdan oluşan şibh-i cümle olarak da gelmektedir ve bunların örnekleri bir sonraki başlıkta verilmektedir. Ancak mâ edatının haberi, Kur'ân-ı Kerîm'de zarf olarak bulunmamaktadır. Idîme, a.g.e., 3/113.

¹⁴¹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1172. Ayrıca bkz: el-'Attâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(16a).

¹⁴¹⁵ Yusuf, 12/31.

¹⁴¹⁶ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.219; Tanç, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edatlar*, s.168. İlgili cümleye dâir genel bir değerlendirme için bkz: Huđayr, *el-Edevât*, s.53.

¹⁴¹⁷ Mücâdile, 58/2.

kıraatlerde (أَمْهَاتِهِمْ) şeklinde, i'râb harfi olan (التاء) harfinin merfû okunuşuyla, diğer bâzı kıraatlerde ise başında (الباء) harf-i ceri olarak (بِأَمْهَاتِهِمْ) şeklinde de gelmektedir.¹⁴¹⁸ Bu durumlarda, ise mâ-i nâfiye'nin, Hicâziyye'mi yoksa Temîmiyye mi olduğu yönündeki tartışmaların, anlam açısından bir farklılık getirmediği görülmektedir.

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ / لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ / ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ / فَمَا مِنْكُمْ / وَمَنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ¹⁴¹⁹

(فَمَا مِنْكُمْ مَنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ) âyet-i kerîmelerinin sonuncusu olan (مَنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ) cümlesinin başındaki mâ-i nâfiye de çoğu dilci ve müfessir tarafından, haber unsuru olarak (حَاجِزِينَ) kelimesinin belirlenmesi sebebiyle, Mâ-i Hicâziyye olarak değerlendirilmektedir. Ancak, ez-Zemahşerî, mâ edatına isim olarak (مَنْ أَحَدٍ) terkîbini tercih etmekte, (حَاجِزِينَ) kelimesinin ise (أَحَدٍ) kelimesine sıfat olmasından ötürü mecrûr durumda bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁴²⁰ ez-Zemahşerî'nin bu kabûlüne göre, mâ-i nâfiye'nin haberinin açık isim değil, şibh-i cümle olması dolayısıyla, mâ edatının Mâ-i Hicâziyye ya da Mâ-i Temîmiyye olması arasında, onun nezdinde bir fark olmadığı anlaşılmaktadır.

Mâ edatının, çeşitli sebeplerle, Mâ-i Hicâziyye ya da Mâ-i Temîmiyye şeklinde tâyinine gerek olmaması

Mâ edatının haberinin, fiil cümlesinden oluşması, câr-mecrûr terkîbinden oluşması, bâşında zâid (الباء) edatı bulunması sebebiyle, ilgili mâ edatı hem Hicâziyye hem de Temîmiyye işlevli olarak ele alınabilmektedir. Yine, mâ edatının isim cümlesinin başına gelip, haber unsurunun isim olmakla birlikte, mukaddem konumda bulunması veyâ mâ edatının taşıdığı olumsuzluğun, bir başka edat ile bozulması gibi sebepler de mâ edatının amel etme fonksiyonunu yitirmesine sebep olduğundan, bu durumlardaki mâ edatının da Mâ-i Hicâziyye ya da Mâ-i Temîmiyye şeklinde bir ayırım ile ele alınmasına gerek görülmemektedir.

¹⁴¹⁸ Bkz: el-'Atfâr el-Hemezânî, a.g.e., s.(16b).

¹⁴¹⁹ Hâkka, 69/44-47.

¹⁴²⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/594-595.

kerîmesindeki mâ edayı, mâ-i nâfiye ve haberi olan (عَزِيزٍ) kelimesi ise lâfzen mecrûr konumda bulunmaktadır.¹⁴²⁹

e) Mâ edatının isminin başka izâfetle ma‘rifelik kazanmış isim, haberinin ise başında zâid (الباء) edatı bulunan isim olması

{وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ} 1430 (وَمَا قَوْمٌ لُوطٍ مِّنْكُمْ بِبَعِيدٍ) âyet-i kerîmesindeki (وَمَا قَوْمٌ لُوطٍ مِّنْكُمْ بِبَعِيدٍ) cümlesinin başında yer alan mâ edatı, olumsuzluk edatı olup, haberi olan (بَعِيدٍ) kelimesinin başında zâid (الباء) harf-i ceri bulunmaktadır.¹⁴³¹

{وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ} 1432 (وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا) âyet-i kerîmesindeki (وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا) cümlesinin başında yer alan mâ edatı, mâ-i nâfiyedir, haberi diğer tüm örneklerden farklı şekilde, ism-i mevsûl olarak gelmiştir ve yine başında zâid (الباء) harf-i ceri bulunmaktadır.¹⁴³³

3.8.1.1.2. Mâ Edatının Haberinin Fiil Cümlesi Olarak Gelmesi

{تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْتَلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ} 1434 âyet-i kerîmesindeki mâ edatı, nefy işlevli olup, ismi ma‘rife-alem isim, haberi fiil cümlesi (يُرِيدُ) olarak gelmiştir.

{ثُمَّ نَكِسُوا عَلَىٰ رُؤُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِفُونَ} 1435 âyet-i kerîmesindeki mâ edatı, nefy işlevli olup, ismi ma‘rife-işâret ismi, haberi fiil cümlesi (يَنْطِفُونَ) olarak gelmiştir.

{وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمِّيِّ عَن ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تَسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ} 1436 âyet-i kerîmesindeki mâ edatı, nefy işlevli olup, ismi, ma‘rife isim (zahir), haberi ise, - cumhûra göre- başında (الباء) harf-i ceri (هَادِي)

¹⁴²⁹ İlgili âyet-i kerîmenin i‘râbı için bkz: ed-Dervîş, *Î‘râbu’l-Kur‘ân*, 4/144.

¹⁴³⁰ Hûd, 11/89.

¹⁴³¹ Bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.211.

¹⁴³² Sebe, 34/37.

¹⁴³³ İlgili cümlelerin i‘râbı için bkz: Sâlih, *el-Î‘râbu’l-Mufaşşal*, 9/351.

¹⁴³⁴ Âl-i İmrân, 3/108.

¹⁴³⁵ Enbiyâ, 21/65.

¹⁴³⁶ Neml, 27/81.

olan isim şeklinde gelmiştir. Ancak (هَادِي) kelimesi bâzı kıraatlerde (تَهْدِي) şeklinde gelmekte,¹⁴³⁷ bu durumda ise, haber fiil cümlesi olmaktadır.¹⁴³⁸

3.8.1.1.3. Mâ Edatının Haberinin Câr-Mecrûrdan Oluşan Şibh-i Cümle Olarak Gelmesi

{قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ} âyet-i kerîmesinin (وَمَا أَنَا مِنَ) cümlesinde, mâ-i nâfiye isim cümlesinin başında gelmekte olup, haberi harf-i cer ve mecrûrdan müteşekkil şibh-i cümle olduğundan, mâ edatının haber üzerindeki tesiri gözükmemektedir.¹⁴⁴⁰

3.8.1.1.4. Mâ Edatının Haberinin Mukaddem, İsmi Ma'rife İsim Olması

{قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنَّ الْحُكْمَ لِلَّهِ يَقْضُ الْحَقَّ} 1441 {مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ} âyet-i kerîmesinin (مَا عِنْدِي) cümlesindeki¹⁴⁴² mâ edatı mâ-i nâfiye olmakla birlikte, haber ögesi (عِنْدِي) mukaddem olduğundan, mâ edatı amel yetkisini kaybetmiş, (mühmel konuma geçmiş) bulunmaktadır.¹⁴⁴³

3.8.1.1.5. Mâ Edatının Haberinin Mukaddem, İsmi, Başında Harf-i Cerr Bulunan İsim Olması

{وَلَن تَرْضَىٰ عَنكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ} 1444 {مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ} cümlesinde, mâ edatı, mâ-i nâfiyedir; haber mukaddem (لَكَ), isim ögesi ise, harf-i cer ile mecrûr konumdaki nekira isimdir (مِن وَلِيٍّ).¹⁴⁴⁵

¹⁴³⁷ Bkz: el-Kaysî, *el-Keşf*, 2/166; İbnu'l-Cevzî, *en-Neşr*, 2/254. Bu kıraate göre (الْعُمِّي) kelimesi de (تَهْدِي) fiilinin mef'ûlu olarak mansûb konumda (الْعُمِّي) şeklinde, 'yâ' harfinin fethası ile gelmektedir.

¹⁴³⁸ Bkz: Idîme, *Dirâsât*, 3/117.

¹⁴³⁹ Sâd, 38/86.

¹⁴⁴⁰ İlgili âyet-i kerîmenin i'râbı için bkz: ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, 6/486.

¹⁴⁴¹ En'âm, 6/57.

¹⁴⁴² Bu konumdaki bir cümle için ayrı bir husûsiyeti daha bulunmaktadır: 'Mâ-i nâfiye'den sonra 'mâ-i mevsûliyye'nin gelmesi. Âyet-i kerîmede yer alan bu cümlede, nâfiye işlevli mâ edatı ile mevsûle işlevli mâ edatı, aralarında başka bir kelimenin bulunması ile art arda gelmektedir. Bâzı müellifler, (مَا مَا قُلْتُ) (يَحْسِنِ) (Söylediğim –şey- güzel değil.) cümlesinde de olduğu üzere, mâ-i nâfiye ile mâ-i mevsûliyyenin, aralarında herhangi başka bir unsur olmaksızın da peş peşe gelmelerinin câiz olduğunu belirtmektedirler.

¹⁴⁴³ Bkz: Idîme, a.g.e., 3/122.

¹⁴⁴⁴ Bakara, 2/120.

¹⁴⁴⁵ İlgili cümle için bkz: Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 1/153.

3.8.1.1.6. Mâ Edatının Hem Haberinin Mukaddem, Hem de Kendisinin Nefy Anlamının (إِلَّا) ile Bozulmuş Olması

{قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ / وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ} ¹⁴⁴⁶ âyetlerinin ikincisi olan {وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ} âyet-i kerîmesinin başında bulunan mâ edatı, olumsuzluk edatıdır ancak kendisinden sonra (إِلَّا) edatının gelmesi ile mâ edatı mühmel olmuş ve hem bu sebeple hem de haberin önce gelmesi sebebiyle amel edememiştir. ¹⁴⁴⁷

3.8.1.1.7. Mâ Edatının İsmi Mukaddem, Ancak Kendisinin Nefy Anlamının (إِلَّا) ile Bozulmuş Olması

{اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ} ¹⁴⁴⁸ cümlesinin başında yer alan mâ edatı, mâ-i nâfiyedir, ancak, ismi (الْحَيَاةِ), önce, haberi (مَتَاعٌ), sonra gelmiş olmasına rağmen, kendisinin cümleye kattığı olumsuzluk anlamı kendisinden sonra gelen (إِلَّا) edatı ile ortadan kalktığı için, âmîl olma fonksiyonunu kaybetmiş bulunmaktadır. ¹⁴⁴⁹

3.8.1.2. Anlam Açısından Mâ-ı Hicâziyye

İsim Cümlesinin Başında Gelen Nefiy Mâ'sının Cümleye Kattığı Olumsuzluk Anlamı

(لَيْسَ)'ye benzerliği sebebiyle amel eden mâ edatı, anlam yönüyle de onun gibi 'hal'de olumsuzluğa delâlet etmekte, fakat bu olumsuzluk, (لَيْسَ) edatının sağladığı olumsuzluğa nisbeten daha tekitli bir olumsuzluk olmaktadır. Mâ edatının haberinin başına (الباء) harf-i cerinin gelmesiyle ise, olumsuzluk daha da artmaktadır. ¹⁴⁵⁰ Ancak yine (لَيْسَ) gibi, mâ edatı da, bağlam ekseninde, 'istikbal'de olumsuzluk anlamı verebilmektedir. Ayet-i kerîmeler çerçevesinde (مَا) ve (لَيْسَ) edatlarının anlam yönüyle birbirine benzedikleri ve birbirinden ayrıldıkları hususlar şunlardır: ¹⁴⁵¹

¹⁴⁴⁶ Yâsin, 36/16-17.

¹⁴⁴⁷ İlgili âyet-i kerîmedeki mâ edatı için bkz: ed-Düserî, "Uşûl-ü Mâ", s.118.

¹⁴⁴⁸ Ra'd, 13/26.

¹⁴⁴⁹ İlgili cümle için bkz: ed-Dervîş, *I'râbu'l-Kur'ân*, 4/94. Bu başlığa dâir farklı âyet-i kerîmeler için ayrıca bkz: Ce'mât, *en-Nefy fi'n-Nahvi'l-Arabî*, s.46.

¹⁴⁵⁰ ed-Düserî, a.g.m.s.105.

¹⁴⁵¹ Mâ ve leyse edatları arasındaki benzerlik ve farklar için ayrıca bkz: Ce'mât, a.g.e., s.65-66, (el-Furûk el-Vazîfiyye beyne 'Mâ' ve 'Leyse').

3.8.1.2.1. Mâ edatının (لَيْسَ) gibi ‘hal’de olumsuzluk anlamı vermesi

{فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ ۖ ۱۴۵۲}

¹⁴⁵²{مَا هَذَا بَشَرًا} isim cümlesinin başında bulunan mâ edatı, ilgili cümleye şimdiki zamanda olumsuzluk anlamı katmaktadır. Bu âyet-i kerîmeye, mâ edatının mezkûr anlamını yansıtmak üzere iki farklı meal verilecektir: Âyet-i kerîmenin tamâmının meali şu şekildedir: “(Aziz’in)Hanım(ı), (şehirdeki) o kadınların kendisi aleyhindeki bu dedikodularını işitince onları konağına dâvet etmek üzere dâvetçi gönderdi. Onlar için mükellef bir sofraya hazırlattı. Sofrada, ikram edilen meyveleri soysunlar diye, her misafir için bir de bıçak koydurmuştu. Onlar meyvelerini soyup kesmekle meşgul oldukları sırada, beriden de Yusuf’a: ‘Çık şimdi onların karşısına!’ dedi. Kadınlar onu görünce hayran kaldılar, onun güzelliğine dalıp gittiklerinden, farkında olmadan kendi ellerini kestiler ve: ‘Hâşâ! Allah için bu bir insan olamaz! Bu sadece yüce bir melek! Başka bir şey olamaz!’ dediler.”¹⁴⁵³ Sâdece ilgili cümle ve sonrası için de şu meal verilebilir: “Bu bir beşer değil... Bu ancak üstün bir melektir!”¹⁴⁵⁴

3.8.1.2.2. Mâ edatının, siyak-sibak ilgisi ile, (لَيْسَ) gibi ‘istikbal’de olumsuzluk anlamı vermesi

{وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ۙ ۱۴} {يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ ۙ ۱۵} وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ ۙ ۱۶} ¹⁴⁵⁵ {وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ} âyet-i kerîmeleri, henüz meydana gelmemiş ancak gelecekte gerçekleşecek olaylardan bahsettiği için, son âyetteki (مَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ) cümlesinin başında yer alan mâ edatı, ilgili cümleye ‘istikbal’de olumsuzluk anlamı sağlamaktadır. Yine {وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ۙ ۱۴۵۶} ¹⁴⁵⁶ {مَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ} cümlesindeki mâ edatı da aynı sebeple,istikbalde olumsuzluğa delâlet etmektedir. ¹⁴⁵⁷ Bu âyet-i kerîmelerden birinci örneğe şu şekilde anlam vermek mümkündür: “Gerçekten (o kâfir ve) fâcirlerse, elbette şiddetle tutuşturulmuş bir ateş içindedirler ki; O (inkâr ettikleri) cezâ gününde oraya

¹⁴⁵² Yusuf, 12/31.

¹⁴⁵³ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.238.

¹⁴⁵⁴ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.238.

¹⁴⁵⁵ İnfitâr, 82/16-17.

¹⁴⁵⁶ Bakara, 2/167.

¹⁴⁵⁷ Buradaki mâ edatının istikbalde olumsuzluk anlamına sâhip olması hakkında bkz: es-Sâmerrâî, *Meâni’n-Nahv*, 1/230 ve 4/163.

gireceklerdir! Onlar (göz açıp kapayacak kadar bile) oradan asla kaybolacak kimseler değillerdir!”¹⁴⁵⁸

3.8.1.2.3. Mâ edatının, çeşitli karîneler ile ‘istimrâr’a (geniş zamana) delâlet edecek şekilde olumsuzluk anlamı vermesi

﴿تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ﴾¹⁴⁵⁹ âyet-i kerîmesinin (مَا) fiil cümlesi olarak haber’ türündedir. Fakat, bu cümle, ‘Allah Teâlâ’nın zulüm/haksızlık dilemeyeceği’ anlamını ihtivâ ettiği ve söz konusu eylemin Allah Teâlâ için süreklilik arz etmesi sebebiyle, buradaki mâ edatı, başında bulunduğu cümleye geniş zamanda olumsuzluk mânâsı katmaktadır. Mezkûr mâ edatının, geniş zaman anlamı da dikkate alınarak, âyet-i kerîmeye şöyle meal vermek mümkündür: “İşte bunlar Allah’ın âyetleridir ki hakkı gerçekleştirmen için Biz onları sana okuyoruz. Cünkü şu kesindir ki, Allah insanlara zulmetmek istemez.”¹⁴⁶⁰

3.8.1.3.(مَا) ve (لَيْسَ) Edatlarının ‘Nekira İsimleri’ Arasındaki Fark

Kur’ân-ı Kerîm’de, (41) yerde, (لَيْسَ) edatının ismi ‘nekira isim’ olarak gelmektedir ve bunların hiç birinde nekira ismin önünde tekit anlamı veren (مِنْ) harfi bulunmamaktadır. (مَا) edatının isminin ‘nekira isim’ şeklinde geldiği cümle satısı ise (91) olup, bunların hepsinde nekira ismin öncesinde tekit işlevli (مِنْ) harfi yer almaktadır.¹⁴⁶¹ Örneğin; ﴿وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ﴾¹⁴⁶² cümlesinde (لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ) âyet-i kerîmesindeki (لَيْسَ) cümlesinde (لَيْسَ) nin ismi konumundaki (وَلِيٌّ) kelimesinin öncesinde, bu kelimeyi ve cümlenin içerdiği hükmü pekiştirebilecek bir (مِنْ) edatı bulunmamaktadır. Bu durumda ilgili cümleye şu şekilde meal verilebilir: “... öyle ki kendileri için onun huzurunda ne bir dost ne bir şefâatci **yok**, ...”¹⁴⁶³ Ancak, ﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾¹⁴⁶⁴ cümlesinde (مَا) edatının ismi olan (وَلِيٍّ) kelimesinin başında, -bir önceki, (لَيْسَ) ile

¹⁴⁵⁸ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlisi*, s.586.

¹⁴⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/108.

¹⁴⁶⁰ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.62. Tercümedeki ‘şu kesindir ki’ cümlesi, zannımızca, mâ edatının olumsuzluk kuvvetini yansıtmaktadır.

¹⁴⁶¹ es-Sâmerrâi, *Meâni’n-Nahv*, 1/230.

¹⁴⁶² En’âm, 6/51.

¹⁴⁶³ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 3/1937.

¹⁴⁶⁴ Bakara, 2/107.

kurulmuş âyetten farklı olarak- tekit ve istiğrak fonksiyonuna sâhip (مِنْ) edatı bulunmaktadır. Bu husûsiyeti ile, başında (لَيْسَ)'ye benzeyen mâ-i nâfiye'nin bulunduğu mezkûr cümleye şu şekilde meal verilebilmektedir: “Allah'tan başka **hiçbir** dostunuz ve **hiçbir** yardımcınız **da yoktur.**”¹⁴⁶⁵ Bu mealde, ‘yok’ tercümesi, (مَا) edatını, ‘da’ kelimesi ‘tekit-i nefy’ işlevine sâhip (لَا) edatını, ‘hiçbir’ kelimeleri ise (مَا) edatının, - mâtufun aleyh konumundaki- ismi (وَلِيٍّ)'nin başında lâfzen, hükmen (مَا) edatının ismine bağlı olan mâtuf konumundaki (نَصِيرٍ)'in başında takdîren bulunan (مِنْ) edatlarını karşılamaktadır.

3.8.1.4.(مَا) ve (لَيْسَ) Edatlarının ‘Haberleri’ Arasındaki Fark

(مَا) edatının müfred haberi¹⁴⁶⁶ konunun girişinde kaydettiğimiz üç âyet-i kerîme dışında, Kur’ân-ı Kerîm’in diğer âyetlerinin tamâmında, başında tekit işlevli, zâid (الباء) harf-i ceri bulunarak gelmektedir.¹⁴⁶⁷ Haberinin bu husûsiyeti ile de (لَيْسَ)'ye benzemesinden dolayı, bu konumdaki mâ edatları kimi müellifler tarafından Mâ-i Hicâziyye olarak değerlendirilmekle birlikte, haberin lâfzen mansûb olma özelliğinin yitirilmesinden ötürü, bu konumdaki mâ edatının, Mâ-i Hicâziyye ya da Mâ-i Temîmiyye şeklinde özellikle gerek olmadığını ifâde eden müellifler de bulunmaktadır.¹⁴⁶⁸

Haberleri başında zâid (الباء) harf-i cerinin bulunması açısından (مَا) ve (لَيْسَ) edatları karşılaştırıldığında ortaya şu tablo çıkmaktadır: Yukarıda istisna edilen üç âyet-i kerîme dışında, Kur’ân-ı Kerîm’de (76) yerde, (مَا) edatının başında, tekit anlamlı (الباء) harf-i ceri bulunmaktadır. (لَيْسَ) edatının haberi ise, Kur’ân-ı Kerîm’de (23) defâ başında (الباء) harf-i ceri olduğu halde gelirken, beş yerde ise, haberin başında bu harf-i cer bulunmamaktadır.

Mâ edatının haberinin başındaki (الباء) harf-i cerinin, cümleye kattığı tekit anlamı için bir örnek verilecektir: {وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَمَا لَكُمْ مِّنْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي }¹⁴⁶⁹ âyet-i kerîmesinin ilk cümlesi olan (وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي) (الأرضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ) cümlesinde, -görüldüğü üzere- mâ edatının haberinin başında

¹⁴⁶⁵ Elimizdeki kaynaklar arasında, ilgili ibâredeki (مِنْ) edatının anlamını yansıtan bir meal bulamadığımızdan, tercüme, tarafımızdan yapılmıştır.

¹⁴⁶⁶ Sarîh isim olan, isim cümlesi, fiil cümlesi, şibh-i cümle (câr-mecrûr veyâ zarf) olmayan haberi.

¹⁴⁶⁷ Bkz: es-Sâmerrâi, *Meâni'n-Nahv*, 1/231.

¹⁴⁶⁸ Bkz: Idîme, *Dirâsât*, 3/118.

¹⁴⁶⁹ Ankebût, 29/22.

(الباء) harf-i ceri bulunmaktadır. Bu harf-i cer, mâ edatının ifâde ettiği olumsuzluk anlamını pekiştirmektedir. (الباء) edatının bu rolü, “Siz ne yerde ne de gökte (ulaşılamayacak yerlere kaçarak Allâh-u Teâlâ’yı, sizin hakkınızda uygulamak istediği hükümleri icrâ etmekten) **asla** âciz bırakabilecek kimseler **değilsiniz.**” mealinde¹⁴⁷⁰ gayet açık bir şekilde, ‘**asla**’ tercümesi ile gözükmektedir.

Son olarak; başında mâ edatının bulunduğu isim cümlesinin, ‘kasem’in cevâbı’, ‘şart cümlesinin cevâbı’, ‘hal cümlesi’ veyâ ‘kavlin mekûlü’ gibi çeşitli gramatik konumlarda da bulunabildiğini¹⁴⁷¹ ve bu konular îtibârıyla mâ edatının sâhip olduğu olumsuzluk anlamının kısmî değişiklik arzedebileceğini ifâde ettikten sonra,¹⁴⁷² mâ-i nâfiye’nin fiil cümlesinin başında bulunduğu örnek âyet-i kerîmelerin incelenmesine geçilmektedir.

3.8.2. Kur’ân-ı Kerîm’de Fiil Cümlelerinin Başında Mâ-ı Nâfiye

Mâ-i nâfiye, Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok âyetinde de hem mâzi fiilin hem de muzârî fiilin başına gelmektedir.¹⁴⁷³ Her iki durumda da mâ-i nâfiye, diğer metinlerde olduğu gibi, Kur’ân-ı Kerîm cümleleri üzerinde herhangi bir amelde bulunmamaktadır.¹⁴⁷⁴

3.8.2.1. Mâzî Fiilin Başına Gelen Mâ-ı Nâfiye ve İfâde Ettiği Olumsuzluk

Mâ edatı, mâzî bir fiil ile kurulmuş cümlelerin başına geldiğinde, o cümleye yakın veyâ uzak geçmiş zamanda olumsuzluk anlamı vermektedir.¹⁴⁷⁵ Diğer bir deyişle, -Kur’ân-ı Kerîm ekseninde¹⁴⁷⁶ her birinin kendine has özellikleri bulunmakla

¹⁴⁷⁰ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.397.

¹⁴⁷¹ Mâ-i nâfiye içeren isim cümlesinin i’râb açısından bulunabileceği konular için bkz: Idîme, ‘a.g.e., 3/127-128.

¹⁴⁷² (ما) edatının, (لَيْسَ)’ye oranla daha kuvvetli bir olumsuzluğa sâhip olduğu, kaseme cevap olan cümlelerin başında bulunabilmesinden de anlaşılmaktadır. Örneğin, (رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنَّ أَتَّبَعْتَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ) (Kalem, 68/1-2.) ve (مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيِّ وَلَا وَاقٍ) (Ra’d, 13/37.) âyet-i kerîmelerinde de görüldüğü üzere, Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok âyet-i kerîmesinde, kaseme cevap olarak olumsuz isim cümlelerinde, nefy anlamı (ما) edatı ile sağlanırken, hiçbir âyet-i kerîmede, kasemin olumsuz cevap cümlesinin başında (لَيْسَ) edatı bulunmamaktadır. (Bkz: es-Sâmerrâî, *Meânî’n-Nahv*, 1/232-233.) Bu konumdaki bir (ما) edatının haberinde (الباء) harf-i cerri bulunmasa dahî, ilgili cümleye, kasemin cevap cümlesi konumunda olduğu için, tekit anlamını içerek şekilde meal/tercüme vermek gerekmektedir.

¹⁴⁷³ Mâ-i nâfiye’nin, mâzî fiil ile kurulmuş fiil cümlesinin başında gelerek olumsuzluk anlamı verdiği âyet-i kerîmelerin ve mâ-i nâfiye’nin, muzârî fiil ile kurulmuş fiil cümlesinin başında gelerek olumsuzluk anlamı verdiği âyet-i kerîmelerin listesi için bkz: Idîme, a.g.e., 3/133-135.

¹⁴⁷⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/549.

¹⁴⁷⁵ Bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1172, es-Sâmerrâî, *Meânî’n-Nahv*, 3/164.

¹⁴⁷⁶ Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımları açısından, (mâ) ve (lem) edatlarının kendilerine özgü durumları hakkında bkz: es-Sâmerrâî, a.g.e., 3/169-170, (Min Husûsiyyâtî’l-İsti’ mâli’l-Kur’ânî.).

birlikte¹⁴⁷⁷ -, başında () edatı bulunan mâzi fiil, başında () bulunan muzâri fiilin anlamını taşımaktadır.¹⁴⁷⁸ Örneğin; Bakara Sûresi'ndeki, kendisine 'İşte onlar, hidayete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti **kazançlı olmamış** ve kendileri de **doğru yola girememişlerdir.**'¹⁴⁷⁹ meali verilebilen {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا} ¹⁴⁸⁰ {فَمَا رَبَّحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} âyet-i kerîmesinde bulunan mâ edatları nâfiye işlevli olup, mâzi fiillerin önünde bulunmakta ve onlara yakın geçmiş zamanda olumsuzluk anlamı vermekte iken; Enbiyâ Sûresi'ndeki, kendisine 'Biz, göğü, yeri ve bunlar arasındakileri, oyuncular (işi, eğlencesi) olarak **yaratmadık.**'¹⁴⁸¹ meali verilebilen ¹⁴⁸² {وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ} âyet-i kerîmesinde yer alan birinci mâ edatı ve Âl-i İmrân Sûresi'ndeki, kendisine 'Onlar ki Allahı gâh ayakta divan durarak, gâh oturarak, gâh yanları üzere zikreder, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler ve derler ki: "Ey büyük Rabbimiz! Sen bunları gayesiz, boşuna **yaratmadın.** Seni bu gibi noksanlardan tenzih ederiz. Sen bizi o ateş azabından koru!"¹⁴⁸³ meali verilebilen {الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ} ¹⁴⁸⁴ {وَالسَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} âyet-i kerîmesinde yer alan mâ edatı nâfiye işlevli olup, yine mâzi fiillerin önünde bulunmakla birlikte ona uzak geçmiş zamanda olumsuzluk anlamı vermektedirler.¹⁴⁸⁵

Başında mâ-i nâfiye bulunan mâzi fiil, yemin üslûbunda, cevap cümlesinde bulunabilmektedir.¹⁴⁸⁶ Örneğin, ¹⁴⁸⁷ {وَالضُّحَىٰ (1) وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ (2) مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ} ¹⁴⁸⁸ {3} âyet-i kerîmeleri, bu husûsu göstermekte, mâ-i nâfiye ile olumsuzluk kazanmış mâzi fiil, kasemin cevâbı konumunda¹⁴⁸⁸ yer almaktadır. Bu konumda bulunan menfî mâzi fiilin olumsuzluk anlamı daha da kuvvetlenmektedir. Âyet-i kerîmelere, özellikle de son âyete, bu açıdan şu mealin verilmesi mümkündür: "Andolsun (güneşin yükselme zamanı olan) kuşluk vaktine; Bir de (insanlar ve sesler kendisinde) yatıştığı zaman

¹⁴⁷⁷ (Mâ) ve (lem) edatları arasındaki işlev farkları için bkz: Ce'mât, *en-Nefy fi'n-Nahvi'l-Arabî*, s.62-63, (el-Furûk el-Vazîfiyye beyne 'Mâ' ve 'Lem').

¹⁴⁷⁸ Bkz: el-'Atfâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(16b); es-Sâmerrâî, a.g.e., 3/165.

¹⁴⁷⁹ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.2.

¹⁴⁸⁰ Bakara, 2/16.

¹⁴⁸¹ Özek vd., a.g.e., s.322.

¹⁴⁸² Enbiyâ, 21/16.

¹⁴⁸³ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.74.

¹⁴⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/191.

¹⁴⁸⁵ es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/164-165.

¹⁴⁸⁶ Idîme, *Dirâsât*, 3/131.

¹⁴⁸⁷ Duhâ, 93/1-3.

¹⁴⁸⁸ Mâ-i nâfiye ile olumsuz olarak, kasemin ya da şartın cevâbı konumunda bulunan mâzi fiil cümlelerini içeren diğer bâzı âyet-i kerîmeler için bkz: Idîme, a.g.e., 3/131.

geceye ki; Rabbin seni (seçti seçeli **hiç**) **terk etmemiş** ve (seni sevdi seveli) (**sana**) **hiç kızmamıştır!**”¹⁴⁸⁹ Görüldüğü üzere, kase m üslûbunun ibâreye verdiği tekit anlamı, mâ edatı ile menfî cevap cümlesine de ‘hiç’ kelimeleri ile yansıtılmaktadır. Mezkûr özelliği yansıtan bir diğer meal de şu şekildedir: “And olsun kuşluk vaktine, Ve sükûna erdiğinde geceye: Rabbinin seni terk ettiği de yok, sana darıldığı da.”¹⁴⁹⁰ Bu mealde ise, olumsuzluğu tekit anlamı ‘da ... da’ pekiştirme bağlacı ile karşılanmış gözükmektedir.

Mâ-i nâfiye, mâzi fiile genellikle geçmiş zamanda olumsuzluk anlamı katmakla birlikte, şart üslûbunda cevap cümlesi olan mâzî fiilin başında bulunduğu, ilgili fiile, şart üslûbunun verdiği husûsiyet sebebiyle, gelecek zamanda olumsuzluk anlamı vermektedir. Örneğin, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ ¹⁴⁹¹ { عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ }¹⁴⁹¹ âyet-i kerîmesinde, şart edatı (لَوْ)’in cevap cümlesi (مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ) cümlesidir ve bu cümle başında mâ-i nâfiye bulunan mâzi fiile kurulu fiil cümlesidir. Şart üslûbu, bu cümlede gelecek zaman anlamı ihtivâ ettiğinden, cevap cümlesi de gelecek zamanda olumsuzluk anlamı taşımaktadır.¹⁴⁹² Bu âyet-i kerîmeye, mâ-i nâfiye’nin, başında bulunduğu mâzi fiili ‘gelecek zamanda olumsuz’ anlama çevirişini, -Türkçe açısından- doğrudan doğruya gösterecek şekilde ‘İnkâr edenler, yeryüzündeki her şeye ve yanı sıra bir o kadarına daha sâhip olsalar ve bunu kıyâmet gününün azâbından kurtulmak üzere fidye olarak **verseler**, bu onlardan **kabul edilmeyecektir!** Çünkü onlar, can yakan bir azâbı hak etmişlerdir.’¹⁴⁹³ meali verilebilmekte, sözkonusu olumsuzluğu dolaylı olarak gösterecek şekilde ise ‘Şüphe yok ki kâfir olanlar, yer yüzündeki her şey ve bunun yanında da bir o kadarı kendilerinin olsa da kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu fidye **verseler** onlardan asla **kabul edilmez**; onlar için acı bir azap vardır.’¹⁴⁹⁴ meali verilebilmektedir.

3.8.2.2. Muzârî Fiilin Başına Gelen Mâ-ı Nâfiye ve İfâde Ettiği Olumsuzluk

Mâ-i nâfiye’nin muzârî fiilin başında iken, ibâreye verdiği asıl anlam ‘hal’de olumsuzluk olmakla birlikte, bâzı âyet-i kerîmelerde, ‘hal’ dışında da olumsuzluk

¹⁴⁸⁹ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlisi*, s.595.

¹⁴⁹⁰ Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 2/2072.

¹⁴⁹¹ Mâide, 5/36.

¹⁴⁹² es-Sâmerrâî, *Meânî’n-Nahv*, 3/165. Mâ edatının istikbalde olumsuzluk anlamı ifâde edebilmesi hakkında ayrıca bkz: ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, s.1173.

¹⁴⁹³ Işıcık, ‘*Kur’an Meâli*’, s.84.

¹⁴⁹⁴ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.112.

anlamı verdiği görülmektedir.¹⁴⁹⁵ Örneğin; *وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي*
الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنَ رِزْقِهِ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي
¹⁴⁹⁶ *كِتَابٍ مُبِينٍ* {âyet-i kerîmesindeki mâ-i nâfiye, içerisinde bulunduğu cümlenin içerdiği
 hüküm sebebiyle geniş zamanda süregiden (istimrâr) bir olumsuzluk anlamına sâhip
 olmaktadır.¹⁴⁹⁷ Bu eksen üzere, âyet-i kerîmeye ‘Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır;
 onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir
yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru
 ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.’¹⁴⁹⁸ mealini vermek mümkün olmaktadır. Aynı
 durum *لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا*
¹⁴⁹⁹ *وَمَا (وَمَا)* *أَبْتَعَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُؤَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ* {
 (تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتَعَاءَ وَجْهِ اللَّهِ) cümlesinde de mevcuttur. İlgili cümlenin geniş zamanda
 olumsuzluk anlamı ile âyet-i kerîmeye şu meal verilebilmektedir: “Onları hak yola
 getirmek senin görevin değil, lakin Allah dilediğini doğru yola getirir. Hayır olarak
 yaptığımız her harcama sadece kendiniz içindir. Zaten siz Allah rızasını aramaktan
başka bir gaye ile infak etmezsiniz. İşlediğiniz her hayrın mükâfatı size tamamen
 verilir ve sizin hakkınız yenmez.”¹⁵⁰⁰

3.9.KUR’ÂN-I KERÎM’DE ‘MÂ-I MAsDARİYYE’

‘Kendisinin, sonrasındaki fiil/cümle ile birlikte masdar te’vîli yapılan mâ türü’¹⁵⁰¹ şeklinde tanımı yapılan mâ-i masdariyye’ye dâir Kur’ân-ı Kerîm’de de çok sayıda örnek bulunmaktadır.¹⁵⁰²

Ancak Kur’ân-ı Kerîm’deki mâ türleri üzerine müstakil eser veren bâzı müelliflerin, mâ-i masdariyye için yaptıkları ‘kendisinden sonraki fiil ile berâber masdar hükmünde olan mâ türü’ şeklindeki tanım,¹⁵⁰³ ‘mâ edatının sılasının sâdece fiil cümlesi olabileceğini’ andırmaktadır. Aslında bu konu kadîm dilcilerden bu yana pek çok müellif nezdinde de tartışmalıdır. Bâzı filologlar, mâ-i mevsûliyye’nin sılası ancak fiil

¹⁴⁹⁵ Bkz: ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1172; es-Sâmerrâî, a.g.e., 3/164; Idîme, a.g.e., 3/131; Ce’mât, *en-Nefy fi’n-Nahvi’l-Arabî*, s.45.

¹⁴⁹⁶ En’âm, 6/59.

¹⁴⁹⁷ es-Sâmerrâî, a.g.e., 3/164.

¹⁴⁹⁸ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.133.

¹⁴⁹⁹ Bakara, 2/272.

¹⁵⁰⁰ Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.45.

¹⁵⁰¹ Huđayr, *el-Edevât*, s.51. Geniş bilgi için bkz: Çalışmamızın birinci bölümü, mâ-i masdariyye başlığı.

¹⁵⁰² Kur’ân-ı Kerîm’de mâ-i masdariyye içeren âyet-i kerîmeler için bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.544-545.

¹⁵⁰³ el-‘Atfâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, s.(17b) ve (18a).

cümlesi olabilir derken, diğer bir kısım filologlar ise (*وَاصِلٌ خَلِيكَ مَا التَّوَّاصِلُ مُمَكِّنٌ*) beyti veya (*بَعُثُوا فِي الدُّنْيَا مَا لَدَيْنَا بَاقِيَةً*) sözü gibi ibâreler ile mâ-i masdariyyenin sılasının isim cümlesi olarak da gelebileceğini delillendirmeye çalışmışlardır. Netîcede görülmektedir ki, mâ-i masdariyyenin sılası çoğu zaman fiili cümlesi olarak gelmekte, çok nâdir olmakla birlikte isim cümlesi de olabilmektedir.¹⁵⁰⁴

Mezkûr tartışma ve değerlendirmenin Kur’ân-ı Kerîm’e yansması ise şudur: Mâ-i masdariyye’nin sılasının isim cümlesi olarak gelebileceğini savunanlara göre bu görüşü destekleyen tek bir şâhit âyet-i kerîme bulunmaktadır. Bu âyet-i kerîme de, daha önce, mâ-i mevsûliyye konusu işlenirken ‘Kendisine Dönen ‘Âid’ Açısından Mâ-i Mevsûliyye’ alt başlığı altında da incelediğimiz *وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ* }¹⁵⁰⁵ *أَيَّتِ وَيَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ* }¹⁵⁰⁵ âyet-i kerîmesidir. Âyet-i kerîmede, (الكاف) edatından sonra yer alan mâ edatının mâ-i masdariyye olarak da kabul edilmesi durumunda, (لَهُمْ آلِهَةٌ) ibâresi, mübtedâsı mahzûf isim cümlesi şeklinde, mâ-i masdariyyenin sılası olarak değerlendirilebilmektedir.¹⁵⁰⁶

Bu âyet-i kerîme çerçevesinde el-Ukberî ve es-Semîn el-Halebî’nin konumuza dâir görüşleri şu şekildedir:

İlgili ibâredeki mâ edatı için hem el-Ukberî hem de es-Semîn el-Halebî, ‘masdariyye’, ‘mevsûliyye’ ve ‘kâffe’ olmak üzere üç vechi câiz görmekte ve her ikisi de birinci ihtimal olarak mâ-i masdariyye yorumuna yer vermektedirler. el-Ukberî, mâ-i masdariyye ihtimâli çerçevesinde, (لَهُمْ آلِهَةٌ) ibâresinin, mâ edatının sılası olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada, es-Semîn el-Halebî, mâ edatının masdariyye olma ihtimâlinde el-Ukberî’ye katılmakla birlikte, mâ edatının sılasının tâyininde ona îtiraz etmekte ve şöyle demektedir: “Ebû’l-Bekâ el-Ukberî’nin (*... وَالْجُمْلَةُ بَعْدَهَا صِلَةٌ لَهَا،*) şeklindeki ifâdesi, bu zâhir hâliyle doğru değildir. Çünkü meşhur olan görüşe göre, mâ-i masdariyye’nin sılası, isim cümlesi olmamaktadır. Onun sılasının isim cümlesi olabileceğini câiz görenlere göre ise bir şart vardır: ‘Sıla cümlesinden, vakit anlamı anlaşılmalıdır.’ (Yâni, mâ-i masdariyyenin sılası, isim cümlesi ise, mâ-i masdariyye, mâ-i masdariyye-zamaniyye türünde olmalıdır.) (Sılası isim cümlesi olup, mâ edatının masdariyye-zamaniyye yorumu ile sılasının ‘مُدَّةٌ تَوَّاصِلِكِ مُمَكِّنٌ’ şeklinde takdîr edildiği) Şu beyit de bunu

¹⁵⁰⁴ Bkz: Idîme, *Dirâsât*, 3/23; es-Sâmerrâî, *Meâni’n-Nahv*, 3/136.

¹⁵⁰⁵ Âraf, 7/138.

¹⁵⁰⁶ Idîme, a.g.e., 3/23-24.

göstermektedir.¹⁵⁰⁷ (وَاصِلٌ خَلِيلَكَ مَا التَّوَاصِلُ مُمَكِّنٌ فَلَأَنْتَ أَوْ هُوَ عَنْ قَرِيبٍ ذَاهِبٌ) el-Ukberî'nin açıklamasındaki (أَنَّ الظَّرْفَ/الجَارَّ مُقَدَّرٌ بِالْفِعْلِ) ifâdesi için de (وَلكِنْ مُرَادُهُ أَنَّ (الجَارَّ مُقَدَّرٌ بِالْفِعْلِ، وَحِينَئِذٍ يُوَوَّلُ إِلَى جُمْلَةٍ فِعْلِيَّةٍ، أَي: كَمَا اسْتَقَرَّ لَهُمُ آلِهَةٌ) değerlendirmesini yapan es-Semîn el-Halebî, sonuç olarak buradaki mâ edatının mâ-i masdariyye kabul edilmesi durumunda, mâ edatının sılasının isim cümlesi değil fiil cümlesi olduğunu dile getirmiş olmaktadır.¹⁵⁰⁸

Mâ-i masdariyye'nin sılasının isim cümlesi olabilmesi konusunda Kur'ân-ı Kerîm eksenli bu girişin ardından, mâ-i masdariyye gayri zamaniyye ve mâ-i masdariyye-zamaniyye¹⁵⁰⁹ şeklindeki ayrım ile devam edilecektir.

3.9.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Mâ-i Masdariyye Gayri Zamaniyye

Kur'ân-ı Kerîm'deki pek çok mâ edatı hem masdariyye hem de mevsûliyye yorumuna açık bulunmaktadır. Mâ edatının sılasındaki âid zamirin mahzûf olması, bu durumun en bâriz sebebidir: Mâ-i mevsûliyye ile mâ-i masdariyye arasındaki en belirgin farkın, mevsûliyye'nin sılasından mâ edatına âid zamirin dönmesi gerekliliği, masdariyyenin sılasında ise âid zamirin olmayışı nedeni ile,¹⁵¹⁰ mevsûliyyenin sılasında âid'in mahzûf durumda bulunuşu, aynı mâ edatını hem mevsûliyye hem de masdariyye şeklinde değerlendirmeye sevk etmektedir. Bu durumda, bu iki türü birbirinden ayırmanın diğer bir yolu, mâ edatının yerine (الَّذِي) kelimesini koyup anlamı test etmektir: İbâredeki mâ edatı yerine (الَّذِي) veyâ türevlerinin konulması durumunda anlam bozulmuyorsa, ilgili mâ edatı mevsûliyye olmakta, mâ edatının yerine (الَّذِي) takdîr edilmesi hâlinde anlam bozulmakta ise mâ edatının, masdariyye oluşu tercih edilmektedir.¹⁵¹¹

Bir mâ edatının, mâ-i masdariyye olma ihtimâlini gösteren diğer bâzı alâmetler daha vardır. Örneğin, (الباء) harf-i cerinden sonra gelen mâ edatı hem mevsûliyye hem de masdariyye olarak yorumlanmaya açık iken, (الكاف) harf-i cerinden sonra gelen mâ edatı ise büyük olasılıkla mâ-i masdariyye olmaktadır.¹⁵¹²

¹⁵⁰⁷ Bu beytin tercümesi ve açılımı için bkz: Birinci bölüm, mâ-i masdariyye-zamaniyye başlığı.

¹⁵⁰⁸ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/441; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 3/335. Konu hakkında ayrıca bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.167-169.

¹⁵⁰⁹ Kur'ân-ı Kerîm'deki mâ türlerine dâir bâzı eserlerde, 'masdariyye-zamaniyye' terimine eş anlamlı olarak 'mâu't-te'bîd', 'mâu't-te'cil' ve 'mâu'l-mikdâr' terimlerinin de kullanıldığına şahit olunmaktadır. Bkz: el-'Atfâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(18a).

¹⁵¹⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s.1174.

¹⁵¹¹ ed-Düserî, "Uşûl-ü Mâ fî'l-Kur'âni'l-Kerîm mea Dirâse Taṭbîkiyye alâ Sûreti Yâsîn", s.100.

¹⁵¹² ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1174; ed-Düserî, a.g.m., s.100. (الباء) harf-i cerinden ve (الكاف) harf-i cerinden sonra gelen mâ-i masdariyye örnekleri için bkz: Idîme, *Dirâsât*, 3/31-39.

Masdariyye işlevli mâ edatının sılası Kur'ân-ı Kerîm'de, olumlu mâzi fiil, olumlu muzâri fiil ve olumsuz muzâri fiil olmak üzere üç şekilde gelmektedir. Sıla cümlesinin, olumsuz mâzi fiil cümlesi olduğu mâ-i masdariyye'ye dâir örnek bir âyet-i kerîme ise bulunmamaktadır.¹⁵¹³

Mâ-i masdariyye'nin sılası açısından yapılan tasnif çerçevesinde, bâzı örnek âyet-i kerîmeler verilecektir.

3.9.1.1.Mâ-i Masdariyye'nin Sıla Cümlesinin Olumlu Mâzi Fiil Olması

a)Mâ-i masdariyye'nin sılasının **mâlum-mâzi fiil** olması:

{فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا} 1514
âyet-i kerîmesinde yer alan (أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا) ibâresindeki mâ edatı masdariyye olup, sılası mâlum sîgadaki mâzi fiil ile kurulmuş fiil cümlesidir.¹⁵¹⁵ Mezkûr ibârenin takdîri (أَجْرَ سَقَيْتَ لَنَا) şeklinde yapılmaktadır.¹⁵¹⁶

{لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رُؤُوفٌ رَّحِيمٌ وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّىٰ إِذَا} 1517
âyet-i kerîmesinde yer alan (بِمَا) ibâresindeki mâ edatı masdariyye olup, sılası mâlum sîgadaki mâzi fiil ile kurulmuş fiil cümlesidir.¹⁵¹⁸ Mezkûr ibârenin takdîri (بِرَحْبَتِهَا) şeklinde yapılmaktadır.¹⁵¹⁹

{وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا} 1520
âyet-i kerîmesinde yer alan (وَأَحْسِنَ كَمَا) ibâresindeki mâ edatı masdariyye olup, sılası mâlum sîgadaki mâzi fiil ile kurulmuş fiil cümlesidir. Mezkûr ibârenin takdîri (وَأَحْسِنَ إِحْسَانًا كإِحْسَانِ اللَّهِ إِلَيْكَ) şeklinde yapılmaktadır.¹⁵²¹

¹⁵¹³ Idîme, a.g.e., 3/60.

¹⁵¹⁴ Kasas, 28/25.

¹⁵¹⁵ ed-Düserî, a.g.m., s.100.

¹⁵¹⁶ Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 8/385;

¹⁵¹⁷ Tevbe, 9/117-118.

¹⁵¹⁸ ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 3/287. Buradaki mâ edatının mâ-i masdariyye oluşu hakkında ayrıca bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1174.

¹⁵¹⁹ es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/140.

¹⁵²⁰ Kasas, 28/77.

¹⁵²¹ el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 5/353; Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 8/448.

Bâzı durumlarda, müevvel masdara, ism-i mef'ûl takdîri yapılabilmektedir. Örneğin; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ} 1522 âyet-i kerîmesinde yer alan (أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ) cümlesindeki mâ edatının masdariyye yorumu ile mezkûr ibâre (أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ كَسَبِكُمْ) şeklinde takdîr edilmekte, bu takdîr ise {يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ} 1523 şeklinde ism-i mef'ûl anlamına gelmekte; مَا عَمِلْتُمْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلْتُمْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ {يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلْتُمْ مِنْ خَيْرٍ (مِنْ خَيْرٍ)} 1524 âyet-i kerîmesinde yer alan (مَا عَمِلْتُمْ مِنْ خَيْرٍ) cümlesindeki mâ edatının masdariyye yorumu ile mezkûr ibâre (عَمَلَهَا) şeklinde takdîr edilmekte, bu takdîr ise (مَعْمُولَهَا) şeklinde ism-i mef'ûl anlamına gelmekte; 1525 1526 {قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ} 1525 1526 âyet-i kerîmesinde yer alan (مَا وَعَدَ) ibâresindeki mâ edatının masdariyye yorumu ile mezkûr ibâre (وَعَدٌ) şeklinde takdîr edilmekte, bu takdîr ise (مَوْعُود) şeklinde ism-i mef'ûl anlamına gelmektedir. 1527

b) Mâ-i masdariyye'nin sılasının **meçhul-mâzi fiil** olması:

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} 1528 âyet-i kerîmesinde yer alan (كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) ibâresindeki mâ edatı masdariyye olup, sılası meçhul sîgadaki mâzi fiil ile kurulmuş fiil cümlesidir. 1529 Mezkûr ibârenin takdîri (كَكْتَابَتِهِ) şeklinde yapılmaktadır. 1530

{وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأَوْدُوا حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ} 1531 {فَصَبَرُوا عَلَى مَا (مَا)} 1531 âyet-i kerîmesinde yer alan (مَا) ibâresindeki mâ edatı masdariyye olup, sılası meçhul sîgadaki mâzi fiil ile

1522 Bakara, 2/267.

1523 ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/310; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 2/330.

1524 Âl-i İmrân, 3/30.

1525 el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 2/64.

1526 Yâsin, 36/52.

1527 ed-Düserî, “*Uşûl-ü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm mea Dirâse Taṭbikiyye alâ Süreti Yâsin*”, s.124.

1528 Bakara, 2/183.

1529 Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 1/233; Idîme, *Dirâsât*, 3/24.

1530 İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/142.

1531 En'âm, 6/34.

kurulmuş fiil cümlesidir.¹⁵³² Mezkûr ibârenin takdîri (فَصَبَرُوا عَلَىٰ تَكْذِيبِهِمْ) şeklinde yapılmaktadır.¹⁵³³

{أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ} ¹⁵³⁴ (كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ) ibâresindeki mâ edatı masdariyye olup, sılası olumlu formdaki muzâri fiil ile kurulmuş fiil cümlesidir.¹⁵³⁵ Mezkûr ibârenin takdîri (كسؤال موسى) şeklinde yapılmaktadır.¹⁵³⁶

3.9.1.2.Mâ-ı Masdariyye'nin Sıla Cümlesinin Muzâri Fiil Olması

a)Mâ-i masdariyye'nin sılasının olumlu-muzâri fiil olması:

{الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا} ¹⁵³⁷ (إِلَّا كَمَا يَقُومُ) âyet-i kerîmesinde yer alan (الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ) ibâresindeki mâ edatı masdariyye olup, sılası olumlu formdaki muzâri fiil ile kurulmuş fiil cümlesidir.¹⁵³⁸ Mezkûr ibârenin takdîri (إلا قيام مثل الذي يتخبطه) şeklinde yapılmaktadır.¹⁵³⁹

{أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تُجْرَمُونَ} ¹⁵⁴⁰ âyet-i kerîmesinde yer alan (مِّمَّا تُجْرَمُونَ) ibâresindeki mâ edatı masdariyye olup, sılası olumlu formdaki muzâri fiil ile kurulmuş fiil cümlesidir.¹⁵⁴¹ Mezkûr ibârenin takdîri (مِنْ) (إِجْرَامِكُمْ) şeklinde yapılmaktadır.¹⁵⁴²

{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ} ¹⁵⁴³ (فَدَرَهُمْ وَمَا) âyet-i kerîmesinde yer alan (فَدَرَهُمْ وَمَا فَعَلُوهُ فَدَرَهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ) (يَفْتَرُونَ) ibâresindeki mâ edatı, bir veche göre masdariyye olup,¹⁵⁴⁴ bu ihtimal çerçevesinde sılası olumlu formdaki muzâri fiil ile kurulmuş fiil cümlesidir.¹⁵⁴⁵ Mezkûr ibârenin takdîri (فَدَرَهُمْ وَافْتَرَاءَهُمْ) şeklinde yapılmaktadır.¹⁵⁴⁶

¹⁵³² el-İbrâhim, *I'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.131.

¹⁵³³ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 4/117.

¹⁵³⁴ Bakara, 2/108.

¹⁵³⁵ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaṣṣal li-Kitâbillâhi'l-Mürettel*, 1/137.

¹⁵³⁶ es-Safâkusî, *el-Mucîd fi I'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s.376.

¹⁵³⁷ Bakara, 2/275.

¹⁵³⁸ el-İbrâhim, *I'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.47.

¹⁵³⁹ el-Ukberî, *et-Tibyân fi I'râbi'l-Kur'ân*, 1/181.

¹⁵⁴⁰ Hûd, 11/35.

¹⁵⁴¹ es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/136.

¹⁵⁴² el-Bâḫûlî, *el-İbâne fi Tafsihi Mâati'l-Kur'ân*, s.209.

¹⁵⁴³ En'âm, 6/112.

¹⁵⁴⁴ İncelenen mâ edatına dâir diğer vecihler için bkz: el-Halebî, *ed-Durru'l-Maṣûn*, s.3/161.

¹⁵⁴⁵ es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/136.

¹⁵⁴⁶ el-Bâḫûlî, *el-İbâne fi Tafsihi Mâati'l-Kur'ân*, s.148.

b)Mâ-i masdariyye'nin sılasının **olumsuz-muzâri fiil** olması:

{وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوْلَٰى مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ} ¹⁵⁴⁷

âyet-i kerîmesindeki mâ edatının mevsûliyye olma ihtimâlinden bahsedilmişse de, ¹⁵⁴⁸ daha kuvvetli olan görüş, mâ edatının masdariyye olduğu yönündedir. ¹⁵⁴⁹ Bu durumda (لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ) cümlesi, mâ-i masdariyye'nin olumsuz-muzâri fiil cümlesi olarak sıla cümlesi konumunda bulunmakta, ¹⁵⁵⁰ mâ-i masdariyye ve sıla cümlesinin bulunduğu ana cümlenin takdîri ise (وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ لِعَدَمِ إِيْمَانِهِمْ بِهِ) şeklinde yapılabilmektedir. ¹⁵⁵¹

3.9.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Mâ-ı Masdariyye-Zamaniyye

Mâ-i masdariyye-zamaniyye'nin taşıdığı şart anlamı, onun, mâ-i şartiyye'ye olan benzerliğidir. ¹⁵⁵² Bu şart anlamı, şu şekilde daha net gösterilebilir: Örneğin, {وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرٌ مَّجْدُودٍ} ¹⁵⁵³ âyet-i kerîmesinin (مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ) ibâresindeki mâ-i masdariyye-zamaniyye edatı yerine şart edatı (إِنْ) takdir edildiğinde, ibâre (إِنْ دَامَتْ قَلِيلًا أَوْ كَثِيرًا) hükmünde olmaktadır. ¹⁵⁵⁴

Bu tür mâ edatının sılası, genellikle olumlu-mâzi fiil cümlesi veyâ (لَمْ) ile olumsuz muzâri fiil olmakta, bu durum Kur'ân-ı Kerîm'e de aynı oranda yansımakta ve Kur'ân-ı Kerîm'de mâ-i masdariyye-zamaniyye içeren âyet-i kerîmelerin sâdece birinde sıla cümlesi (لَمْ) ile olumsuz durumdaki muzâri fiilden oluşmakta ¹⁵⁵⁵ diğer âyetlerin tamâmında ise sıla cümlesi, mâzi fiil ile kurulmuş fiil cümlesi olarak gelmektedir. ¹⁵⁵⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan konumuz dâhilindeki âyetlerin çoğunda sıla cümlesi (دَامَ) fiili ve türevleri ile başlayan cümleler iken, ¹⁵⁵⁷ iki âyet-i kerîmedeki mâ edatının

¹⁵⁴⁷ En'âm, 6/110.

¹⁵⁴⁸ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.110, (Buradaki mâ edatı mevsûliyyedir.); eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.981, (Buradaki mâ edatı masdariyye ya da mevsûliyyedir.).

¹⁵⁴⁹ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/396; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 3/158; Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 3/298; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/433; Idîme, *Dirâsât*, 3/64.

¹⁵⁵⁰ el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.141.

¹⁵⁵¹ el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 3/158.

¹⁵⁵² ed-Düserî, "*Uşûl-ü Mâ*", s.100.

¹⁵⁵³ Hûd, 11/108.

¹⁵⁵⁴ Idîme, a.g.e., 3/40.

¹⁵⁵⁵ Bakara, 2/236.

¹⁵⁵⁶ Bkz: Idîme, a.g.e., 3/41-42.

¹⁵⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/75; Mâide Sûresi, 5/24, 5/96, 5/117; Hûd, 11/108; Meryem, 19/31.

sılası (اسْتَطَاع) fiilinin çekimleri olarak gelmekte,¹⁵⁵⁸ diğer bâzı âyetlerin sıla cümleleri ise başka mâzi fiiller ile başlamaktadır.¹⁵⁵⁹

3.9.2.1. Mâ-i Masdariyye-Zamaniyye'nin Sılasının Olumlu-Mâzi Fiil Olması

3.9.2.1.1. Sıla Cümlesinin (دام) Fiilinin Çekimlerinden Biri ile Başlaması

¹⁵⁶⁰ {وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا} âyet-i kerîmesinde, (وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا) cümlesindeki mâ-i masdariyye'nin¹⁵⁶¹ sılası (دام) fiilinin mâzi çekiminin bir türevi olan (دُمْتُ) fiilinden oluşmaktadır. Mâ-i masdariyye-zamaniyye ve sılasının takdîri (مُدَّةَ دَوَامِ حَيَاتِي) şeklindedir.¹⁵⁶² Ayêt-i kerîmeye, mâ edatının masdariyye-zamaniyye anlamı çerçevesinde “Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti.”¹⁵⁶³ meali verilebilmektedir.

{أَجَلٌ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحَرَّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدَ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا} (وَحَرَّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدَ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا) âyet-i kerîmesinde,¹⁵⁶⁴ cümlesindeki mâ-i masdariyye-zamaniyye'nin¹⁵⁶⁵ sılası (دام) fiilinin mâzi çekiminin bir türevi olan (دُمْتُمْ) fiilinden oluşmaktadır. Mâ-i masdariyye-zamaniyye ve sılasının takdîri (مُدَّةَ دَوَامِكُمْ مُحْرَمِينَ) şeklindedir.¹⁵⁶⁶ Ayêt-i kerîmeye, mâ edatının masdariyye-zamaniyye anlamı çerçevesinde “Ey ihramlılar! Deniz avı ve deniz yiyeceği size helâl kılındı ki size ve yolculara bir rızık vesilesi olsun. Kara avı ise, ihramlı olduğunuz müddetçe size haram kılındı. Öyleyse huzurunda varıp toplanacağınız Allah'a karşı gelmekten sakının!”¹⁵⁶⁷ meali verilebilmektedir.

3.9.2.1.2. Sıla Cümlesinin (اسْتَطَاع) Fiilinin Çekimlerinden Biri ile Başlaması

Sılasının olumlu-mâzi fiil olup, bu fiilin (اسْتَطَاع) fiilinin çekimlerinden birinin olduğu, mâ-i masdariyye-zamaniyye içeren iki âyet-i kerîmeden biri şudur:

¹⁵⁵⁸ Hûd, 11/88; Teğâbun, 64/16.

¹⁵⁵⁹ En'âm, 6/119 ve 6/128; Yusuf, 12/53; İsrâ, 17/7.

¹⁵⁶⁰ Meryem, 19/31.

¹⁵⁶¹ ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an*, 4/593.

¹⁵⁶² el-Müntecib el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 3/398.

¹⁵⁶³ Özek vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.306.

¹⁵⁶⁴ Mâide, 5/96.

¹⁵⁶⁵ el-'Atfâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(18a); eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfî'l-Meânî*, s.979.

¹⁵⁶⁶ el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 2/613. Ayrıca bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1174.

¹⁵⁶⁷ Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.123.

{قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنْتُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَرَزَقْنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَمْلِكُمْ إِلَىٰ مَا أَنهَأَكُم عَنْهُ إِن أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ} ¹⁵⁶⁸ âyet-i kerîmesindeki (إِن أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ) cümlesinde yer alan mâ edatı, bir veche göre mâsdariyye-zamaniyye'dir. ¹⁵⁶⁹ Bu ihtimâle binâen, mâ ve sılasının takdîri şeklinde ¹⁵⁷⁰ veyâ (مُدَّة اسْتَطَاعَتِي) şeklinde olmaktadır. ¹⁵⁷¹ Mâ edatının bu vecih eksenindeki anlamı dikkate alınarak, âyet-i kerîmenin incelediğimiz cümlesine “Ben ancak gücüm yettiği **sürece** (nasihat ve vaazlarla sizi) ıslah (etmeyi) arzuluyorum.” ¹⁵⁷² meali verilebilmektedir.

3.9.2.1.3. Sıla Cümlesini Oluşturan Fiil Cümlesinin Fiilinin, (دام) veyâ (اسْتَطَاع) Fiillerinin Çekimlerinden Dışından Başka Bir Fiil Olması

{وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْبَرْتُمْ مِّنَ الْإِنسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِّنَ الْإِنسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَّغْنَا آجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ} ¹⁵⁷³ âyet-i kerîmesindeki (إِن شَاءَ اللَّهُ) cümlesinde yer alan mâ edatının, hem masdariyye-zamaniyye olarak, ¹⁵⁷⁴ hem de -ya kendi anlamında ya da (مَنْ) anlamında- mevsûliyye olarak ¹⁵⁷⁵ değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. ¹⁵⁷⁶ Masdariyye-zamaniyye tercihi ile, mezkûr ibârenin takdîri يَخْلُدُونَ فِي عَذَابِ النَّارِ الْأَبَدِ كُلَّهُ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ، إِلَّا الْأَوْقَاتِ الَّتِي يَنْقُلُونَ فِيهَا مِنْ عَذَابِ النَّارِ إِلَىٰ خَالِدِينَ فِيهَا فِي كُلِّ زَمَانٍ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ: أَيُّ إِلَّا زَمَنٍ مَّشِيئَةٍ (veyâ) şeklinde ¹⁵⁷⁷ yapılabilmektedir. ez-Zeccâc, mâ edatının zaman anlamı taşıdığı tercihinde (إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ مِنْ مِقْدَارٍ حَشْرِهِمْ مِنْ قُبُورِهِمْ وَمِقْدَارٍ مُدَّتِهِمْ فِي) takdîrini, kendi anlamında mevsûliyye olduğu düşünüldüğünde ise (إِلَّا مَا شَاءَ) takdîrini yapmaktadır. ¹⁵⁷⁹ Müstesnâ'nın ‘ehl-i tevhîd هُمُ الْعَصَاةُ الَّذِينَ يَدْخُلُونَ / هُمُ الْعَصَاةُ الَّذِينَ يَدْخُلُونَ) zümresinden olup, isyân etmeleri sebebiyle cehenneme girenler /

¹⁵⁶⁸ Hûd, 11/88.

¹⁵⁶⁹ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.211; el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.231.

¹⁵⁷⁰ Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 5/229.

¹⁵⁷¹ el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 4/124.

¹⁵⁷² Ustaosmanoğlu vd., *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.230.

¹⁵⁷³ En'âm, 6/128.

¹⁵⁷⁴ Idîme, *Dirâsât*, 3/41.

¹⁵⁷⁵ el-Bâkûlî, a.g.e., s.150; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.981.

¹⁵⁷⁶ İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/340; Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 3/322; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/452; el-İbrâhim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.144.

¹⁵⁷⁷ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/6263

¹⁵⁷⁸ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/402.

¹⁵⁷⁹ ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, 2/291. Ayrıca bkz: en-Nehhâs, *Meânî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/490-491.

(النَّارَ مِنْ أَهْلِ التَّوْحِيدِ) olduğu tefsîri ile âyetteki mâ edatı (مَنْ) anlamında yorumlanmakta, bu durumda ise ilgili ibâre (إِلَّا النَّوْعَ الَّذِي دَخَلَهَا مِنَ الْعَصَاةِ فَإِنَّهُمْ لَا يَخْلُدُونَ) şeklinde takdir edilebilmektedir.¹⁵⁸⁰ Bu tahlil netîcesinde, mâ edatının hem masdariyye-zamaniyye, hem de (مَنْ) anlamında mevsûliyye anlamını yansıtmak üzere, âyet-i kerîmenin ilgili kısmına, “O zaman Rabbin onlara şöyle diyecek: ‘Artık sonsuza dek ateş sizin yurdunuzdur. Rabbinizin **dilemesi olmadıkça** orada kalacaksınız / oradan ancak Rabbinizin **diledikleri** kurtulacaktır!’”¹⁵⁸¹ Meali verilebilmekte; mâ edatına sâdece zaman anlamı ile de, “O (zaman Allâh-u Teâlâ): ‘Sizin ikâmetgâhınız ancak o ateştir! Allah’ın dilediği (**süreler**; o cehenneme düşmeden evvel yaşadığınız dönemler ve düştükten sonra soğuk tabakasına nakledileceğiniz devreler) **dışında**, onun içerisinde ebediyen kalıcılar olarak!’ buyurdu.” meali¹⁵⁸² verilebilmektedir.

3.9.2.2. Mâ-i Masdariyye-Zamaniyye’nin Sılasının Olumsuz-Muzârî Fiil Olması

Konunun girişinde de belirtildiği üzere, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kur’ân-ı Kerîm’de mâ-i mâsdariyye-zamaniyye türündeki mâ edatının sılasının menfi-muzârî fiil olarak geldiği tek bir örnek bulunmaktadır. Bu örnek şu âyet-i kerîmede geçmektedir:

{لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ}

Bu âyet-i kerîmeye, (لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً) cümlesindeki mâ edatının masdariyye-zamaniyye oluşu¹⁵⁸⁴ tercihi ve (مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ)¹⁵⁸⁵ ibâresinin (مُدَّة) şeklindeki takdîri ile¹⁵⁸⁶ “Kadınları, henüz kendilerine temas etmediğiniz yahut kendileri için bir mehir tâyin etmediğiniz **müddet zarfında** boşarsanız, üzerinize (mehir îcâbı husûsunda) hiçbir vebal yoktur.”¹⁵⁸⁷ meali verilebilmektedir.

¹⁵⁸⁰ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, 4/224.

¹⁵⁸¹ Işıcık, *Kur’an Meâli*, s.105.

¹⁵⁸² Ustaosmanoğlu vd., ‘*Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*’, s.143.

¹⁵⁸³ Bakara, 2/236.

¹⁵⁸⁴ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.150, (Bu mâ edatı için, hem masdariyye olduğu hem de mâ-i şartiyye olduğu söylenmiştir.); ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 1/309, (Bu mâ edatı hem masdariyye-zamaniyye hem de mâ-i şartiyye olarak değerlendirilebilir.); el-İbrâhim, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s.38, (Bu mâ edatı hem masdariyye-zamaniyye hem de mâ-i şartiyye olarak değerlendirilebilir.); eş-Şerîf, *Mu’cemu Hurûfi’l-Meânî*, s.972, (Bu mâ edatı, mâ-i şartiyye’dir.).

¹⁵⁸⁵ Sâlih’in, şu an incelemekte olduğumuz mâ edatı için ‘mâ-i nâfiye’ demesi (Bkz: Sâlih, *el-İ’râbu’l-Mufaşşal*, 1/321.), zannımızca bir hata eseridir ve bağlam çerçevesinde ihtimâli olmayan bir tercih olarak gözükmektedir.

¹⁵⁸⁶ el-Halebî, *ed-Durru’l-Maşûn*, 1/581.

¹⁵⁸⁷ Ustaosmanoğlu vd., *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, s.37. Ayrıca bkz: Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 1/132.

3.10. KUR'ÂN-I KERÎM'DE 'MÂ-I ZÂİDE'

Çalışmamızın birinci bölümünde, zâid mâ konusu işlenirken, kimi müelliflerin, zâide-müekkide isimlendirmesi yerine, sonuna geldiği kelimenin amel etme işlevini engellemediğinden ötürü, 'mâ-i zâide-i gayri kâffe' terimini kullandıkları ifade edilmişti. Ziyâdelik konusunu Kur'ân-ı Kerîm ile ilgi kurarak işleyen ya da doğrudan doğruya Kur'ân-ı Kerîm'de zâid harfler meselesini ele alan bâzı müellifler de, mâ edatının ziyâdeliği konusunu, 'gayri kâffe' ve 'kâffe' başlıklarıyla işlemektedirler.¹⁵⁸⁸ Bâzı müellifler ise, Kur'ân-ı Kerîm'de edatlar konusunu işlerken, 'gayri kâffe' durumunda olan zâid mâ edatının ziyâdeliğini hiç dile getirmeden, onu doğrudan 'mâ-i müekkide' şeklinde adlandırmaktadırlar.¹⁵⁸⁹ eS-Suyûtî ise, Kur'ân-ı Kerîm'deki mâ türlerini anlatırken, 'zâide li't-te'kîd' ana başlığını attıktan sonra, 'kâffe' ve 'gayri kâffe' alt başlıklarını vermektedir.¹⁵⁹⁰

3.10.1. Mâ-i Zâide-i Müekkide

Mâ edatı Kur'ân-ı Kerîm'de bâzı harf-i cerlerin ve şart edatlarının sonuna bitişmekte ve onların sâhip oldukları amel fonksiyonlarını yitirmelerine sebep olmadan, buldukları cümlenin taşıdığı hükmü/yargıyı tekit etme işlevi görmektedirler.¹⁵⁹¹

3.10.1.1. Kıyâsî Olarak Gelen Mâ-i Zâide-i Müekkide

Müellifler, (بِ), (مِنْ), (عَنْ), (رَبِّ) ve (الْكَافِ) harfleri ile mecrurları arasına mâ edatının zâid olarak girmesinin yaygın ve bilinen, Arap dilinde dayanağı olan bir kullanım olduğunu dile getirmektedirler. Arap dilinde ve Kur'ân-ı Kerîm'de, kendisinden sonra mâ edatının geldiği diğer bâzı kelimeler şunlardır: (إِذَا), (فَلَيْلٍ), (أَيِّ), (أَيْنَ) ve (إِنَّ).¹⁵⁹²

Kıyâsî olarak, tekit işlevli zâid mâ edatı içeren âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır:

¹⁵⁸⁸ Bkz: es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/83.

¹⁵⁸⁹ Bkz: eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni*, s.967.

¹⁵⁹⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/549.

¹⁵⁹¹ es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 3/86-87; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni*, s.967; ed-Düserî, "Uşûl-ü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm meâ Dirâse Taḥbikiyye alâ Süreti Yâsin", s.109; Neb'a, "Meâni Hurûfi'z-Ziyâde inde'n-Nuhât", s.122-124.

¹⁵⁹² Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 3/103; Neb'a, a.g.m., s.122; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meâni*, s.967-968; Ferîde Rahmân, "ez-Ziyâde mine'l-Hurûfi'l-Kur'âni'l-Kerîm", s.20.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ }¹⁵⁹³ âyet-i kerîmesinde, mâ edatı (بـ) harf-i cerinden sonra zâid olarak gelmektedir.¹⁵⁹⁴

فَبِمَا نَفْسِهِمْ مِّثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ وَنَسُوا }¹⁵⁹⁵ حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ } âyet-i kerîmesinde, mâ edatı (بـ) harf-i cerinden sonra zâid olarak gelmektedir.¹⁵⁹⁶

قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَدَّبُونِ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لِيُصِيبَنَّ نَادِمِينَ فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ }¹⁵⁹⁷ فَجَعَلْنَاهُمْ غُنَاءً فَبَعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ } âyet-i kerîmesinde, mâ edatı (عـ) harf-i cerinden sonra zâid olarak gelmektedir.¹⁵⁹⁸

{ مِمَّا خَطَبَاتِهِمْ أُعْرِفُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِّن دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا }¹⁵⁹⁹ âyet-i kerîmesinde, mâ edatı (مـ) harf-i cerinden sonra zâid olarak gelmektedir.¹⁶⁰⁰

{ وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ }¹⁶⁰¹ âyet-i kerîmesinde, mâ edatı şart edatı (إِذَا)'den sonra zâid olarak gelmektedir.¹⁶⁰²

أَيِنَّمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَا لَهُمْ لَوْ لَأِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا }¹⁶⁰³ âyet-i kerîmesinde, mâ edatı (أَيْنَ) zarfindan sonra zâid olarak gelmekte ve ona cezmeden şart edatı işlevi kazandırmaktadır.¹⁶⁰⁴

{ قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ

¹⁵⁹³ Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁵⁹⁴ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, 2/282; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1175.

¹⁵⁹⁵ Mâide, 5/12-13. (فَبِمَا نَفْسِهِمْ مِّثَاقَهُمْ) ibâresi aynı şekilde Nisâ, 4/155'te de geçmektedir.

¹⁵⁹⁶ ed-Düserî, a.g.m., s.109.

¹⁵⁹⁷ Mü'minûn, 23/39-42.

¹⁵⁹⁸ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, a.y.; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1175.

¹⁵⁹⁹ Nuh, 71/23-25.

¹⁶⁰⁰ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, a.y.; el-'Atfâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(19b); es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1/549.

¹⁶⁰¹ Şûrâ, 42/37. (إِذَا) edatından sonra zâid mâ edatının geldiği diğer on âyet-i kerîme için bkz: İdîme, *Dirâsât*, 1/203.

¹⁶⁰²

¹⁶⁰³ Nisâ, 4/78.

¹⁶⁰⁴ ez-Zerkeşî, a.g.e., s.1174; Yüksel, "Dilbilim Açısından Kur'ân'da Zâid Harfler", s.178. (أَيْنَمَا) edatını içeren diğer âyet-i kerîmeler için bkz: İdîme, a.g.e., s.1/670.

Konumuz çerçevesinde verilen bu âyet-i kerîmelerden bâzıları, mâ edatının ziyâdeliğinin cümleye kattığı tekit anlamı ekseninde incelenecek olursa;

Âl-i İmrân Sûresi'ndeki mezkûr âyet-i kerîmede yer alan ¹⁶¹⁸ (فِيمَا رَحْمَةً مِّنَ اللَّهِ) cümlesinde, mâ-i zâide, 'rahmetin, özellikle Allah Teâlâ tarafından lutfedildiğini vurgulama' amacı ile ibârede bulunmaktadır.¹⁶¹⁹ Bu amaç çerçevesinde, ilgili ibâre (ما كنت لهم إلا برحمة من الله) şeklindeki takdîr ¹⁶²⁰ ile daha iyi anlaşılabilmekte ¹⁶²¹ ve “deme ki **mahza** Allahdan bir rahmet iledir ki sen onlara yumuşak bulundun”¹⁶²² meâli ile tercüme edilebilmektedir.¹⁶²³ Mâ-i zâidenin anlam yönüne dâir ifâde edilen bu durum, Mâide Sûresi'nin yukarıda geçen âyet-i kerîmesinde bulunan ¹⁶²⁴ (فِيمَا نَقَضِهِمْ مِّثْلَهُمْ لَعْنَاهُمْ) cümlesindeki mâ edatı için de geçerli olmaktadır. Bu cümle için, (ما لعنهم إلا بنقضهم ميثاقهم) şeklinde yapılan yorum ¹⁶²⁵ ve “(Buna rağmen) onlar (verdikleri) o kat'î teminâtı çözüp bozmuş oldukları içindir ki biz kendilerini rahmetimizden kovduk.” ¹⁶²⁶ şeklinde yapılan meal, mâ-i zâidenin, bulunduğu ibârenin içerdiği hükme/yargıya yönelik, müekkid/tekit edici unsur oluşunu daha anlaşılır kılmaktadır.

Mâ edatının, şart işlevli (إِذَا) edatından sonra zâid olarak gelip, bulunduğu ifâdeye kattığı pekiştirme anlamı ise şu şekildedir: Bilindiği üzere, her şart üslûbunda bir şart bir de cevap unsurları bulunmaktadır. Yalın hâliyle (إِذَا) edatı, başında bulunduğu cümleye mutlak bir zaman anlamı kazandırmaktadır. Ancak (إِذَا) edatına mâ-i zâidenin eklenmesi durumunda, bu mâ edatı, şart unsurunun taşıdığı yargıya bağlı olarak gerçekleşen cevap unsurundaki eylem arasında, zaman yönüyle çok kısa bir miktârın bulunduğunu ifâde etmektedir. Diğer bir deyişle, (إِذَا مَا) terkîbindeki mâ edatı, lâfız yönüyle zâid olmakla birlikte, anlam yönüyle, cevap cümlesinin ihtivâ ettiği oluşun, şart cümlesinde gerçekleşen oluşun hemen ardından gerçekleştiğini ifâde

¹⁶¹⁸ Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁶¹⁹ “Harf-i cerr ile mecrûru arasındaki zâid mâ edatı, zorunlu olarak, cümleden anlaşılacak hükmü tekid etmektedir.” Yüksel, “*Dilbilim Açısından Kur'an'da Zâid Harfler*”, s.178.

¹⁶²⁰ es-Sâmerrâi, *Meânî'n-Nahv*, 3/88; ed-Düserî, “*Uşûl-ü Mâ*”, s.109.

¹⁶²¹ Mâ-i zâide çerçevesinde âyet-i kerîmenin tefsîri için bkz: Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muhîṭ*, 3/103.

¹⁶²² Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 2/1203.

¹⁶²³ Bu âyet-i kerîmedeki mâ edatına dâir farklı bir yaklaşım için bkz: Neb'a, “*Meânî Hurûfî'z-Ziyâde inde'n-Nuhât*”, s.123.

¹⁶²⁴ Mâide, 5/13.

¹⁶²⁵ es-Sâmerrâi, *Meânî'n-Nahv*, 3/88.

¹⁶²⁶ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/160. Bu minvalde bir diğer meal de şu şekildedir: “İşte o Yahudileri, verdikleri kesin sözü bozduklarındandır ki lânetledik”, Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.108.

etmektedir. Şûrâ Sûresi'nin, yukarıda geçen âyet-i kerîmesinde yer alan ¹⁶²⁷ (وَإِذَا مَا) cümlesindeki mâ-i zâide, tanımını yapılan tekit yönü îtibârıyla, bulunduğu cümlelerin anlamını pekiştirmekte ve bu cümleye, çizilen çerçevede, “Kızdıkları zaman da **hemen** bağışlarlar”¹⁶²⁸ şeklinde meal verilebilmektedir. Bir diğer görüşe göre, (إِذَا) edatı bitişen mâ-i zâide, ilgili ibârenin taşıdığı zaman anlamına süreklilik kazandırmaktadır. Mâ edatının, anlamı bu açıdan değiştirmesi ile zikri geçen cümle “ve **her** gadablandıkları vakit da onlar kusur örterler”¹⁶²⁹ şeklindeki mealle tercüme edilebilmektedir. Bu kapsama giren diğer bir örnek ise, Fussilet Sûresi'nin “Allah'ın düşmanları, ateşe sürülmek üzere toplandıkları gün, hepsi bir araya getirilirler.”¹⁶³⁰ mealindeki, ¹⁶³¹ {وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ} âyetinden bir sonraki ¹⁶³² {حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاؤُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} âyet-i kerîmesinde yer almaktadır.¹⁶³³ ez-Zemahşerî, âyetteki (إِذَا) edatından sonra bulunan mâ edatının tekit fonksiyonu gören zâid bir edat olduğunu belirtmekte ve mâ-i zâidenin cümleye kattığı zaman yönlü pekiştirme anlamı çerçevesinde, âyet-i kerîmenin ilgili kısmını (مَعْنَى التَّأَكِيدِ فِيهَا: أَنَّ وَقْتًا مَجِئُهُمُ النَّارَ لَا مَحَالَةَ أَنْ يَكُونَ وَقْتُ الشَّهَادَةِ عَلَيْهِمْ، وَلَا وَجْهَ) ifâdeleriyle tefsir etmektedir.¹⁶³⁴ Bu yoruma göre, mezkûr âyet-i kerîmeye “Oraya gelir gelmez kulakları, gözleri ve derileri, yaptıkları işler hakkında aleyhlerinde şahitlik ederler.”¹⁶³⁵ meali verilebilmektedir.¹⁶³⁶

3.10.1.2. Gayri Kıyâsî Olarak Gelen Mâ-ı Zâide-i Müekkide

Bâzı âyet-i kerîmelerde ise mâ edatı, herhangi bir şarta bağlı olmadan, kendisinin ziyâdeliğine dâir herhangi bir lâfzî karîne bulunmaksızın zâid olarak gelebilmektedir. Bu tür mâ edatlarının ziyâdeliğine, hiçbir mâ türüne girmemeleri yönüyle ya da bağlam îtibârıyla ulaşılmaktadır.

Gayri kıyâsî olarak, tekit işlevli zâid mâ edatı içeren âyet-i kerîmelerden bâzıları şunlardır:

¹⁶²⁷ Şûrâ, 42/37.

¹⁶²⁸ Yüksel, “Dilbilim Açısından Kur’ân’da Zâid Harfler”, s.178. Mâ edatının, bu âyet-i kerîmeye kazandırdığı anlam hakkında ayrıca bkz: İdîme, *Dirâsât*, 1/204.

¹⁶²⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/4245.

¹⁶³⁰ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.477.

¹⁶³¹ Fussilet, 41/19.

¹⁶³² Fussilet, 41/20.

¹⁶³³ ed-Dervîş, *l’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânühû*, 6/623.

¹⁶³⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s.4/190.

¹⁶³⁵ Yüksel, “Dilbilim Açısından Kur’ân’da Zâid Harfler”, s.178.

¹⁶³⁶ (إِذَا مَا) edatı içeren diğer bir âyet-i kerîme tahlili için bkz: Neb’a, “*Meânî Hurûfi’z-Ziyâde*”, s.122.

¹⁶³⁷{جُنْدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِّنَ الْأَحْزَابِ} âyet-i kerîmesindeki mâ edatı, zâid olarak değerlendirilmiş, ve cümlelerin anlamını, ona taklîl ve tahkîr mânâsı kazandırmak sûretiyle, kuvvetlendirdiği yorumu yapılmıştır.¹⁶³⁸

¹⁶³⁹{فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ} âyet-i kerîmesindeki mâ edatı da, bâzı müellifler tarafından mâ-i şartiyye olduğu şeklinde ihtimâle alınsalar da,¹⁶⁴⁰ genellikle zâid olarak değerlendirilmektedir.¹⁶⁴¹

3.10.2. Mâ-ı Zâide-i Kâffe

Zâide-i kâffe türü mâ edatının işlevi, herhangi bir edatı sâhip olduğu amel fonksiyonunu yerine getirmekten alıkoymasını yanında, ilgili edatın kullanım sahasını genişletmektedir.¹⁶⁴²

(إِنَّ) ve kardeşlerine bitişip, onları amelden alıkoyan ve fiil cümlelerinin de başına gelmesini sağlayan zâide-i kâffe mâ edatına dâir Kur'ân-ı Kerîm'de de çok yerde şâhit âyet-i kerîme bulunmaktadır. Mâ edatı, Kur'ân-ı Kerîm'de (إِنَّ)'ye bitişik olarak yüz kırk altı¹⁶⁴³ yerde;¹⁶⁴⁴ (أَنَّ)'ye bitişik olarak on dokuz¹⁶⁴⁵ yerde;¹⁶⁴⁶ (كُنَّ)'ye bitişik olarak ise altı¹⁶⁴⁷ yerde¹⁶⁴⁸ geçmektedir. Ancak burada söylenmesi gereken en önemli hususlardan biri, (إِنَّ) ve kardeşlerine bitişen her mâ edatının, mâ-i kâffe yâni zâid kategorisine giren mâ edatı olmadığıdır. Bu husus, şâhit âyet-i kerîmelerin değerlendirilmesi aşamasında daha detaylı olarak göz önüne serilecektir. Kâffe türü zâid mâ edatının bazı müelliflerce doğrudan 'mâ-i müekkide' başlığı altında ele alınmasının sebebi, bu mâ edatının, özellikle (إِنَّ) ve (أَنَّ) edatlarına bitişmesi durumunda 'kasr' ifâde etmeleri, dolayısıyla, buldukları ibâreye 'tekit üstüne tekit' anlamı kazandırmalarıdır.¹⁶⁴⁹

Mâ edatının, Kur'ân-ı Kerîm'de (إِنَّ) ve kardeşleri dışında, kendisinden sonra kâffe-i zâide olarak geldiği diğer unsur (رُبُّ) edatıdır. Mâ edatı, sâdece bir kez bu edata

¹⁶³⁷ Sâd, 38/11.

¹⁶³⁸ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.424; Idîme, a.g.e., 3/137; ed-Düserî, "Uşûl-ü Mâ", s.110.

¹⁶³⁹ İnfîtâr Sûresi, 82/8.

¹⁶⁴⁰ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, 5/295-296.

¹⁶⁴¹ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.511; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 6/489; Idîme, a.g.e., 3/137.

¹⁶⁴² es-Sâmerrâi, *Meâni'n-Nahv*, 3/90.

¹⁶⁴³ el-Bâkûlî, a.g.e., Mukaddime Kısmı, 41.

¹⁶⁴⁴ Bu âyet-i kerîmelerden mâ-i kâffe edatını içerenler için bkz: Idîme, a.g.e., 1/581-582.

¹⁶⁴⁵ el-Bâkûlî, a.g.e., Mukaddime Kısmı, 41.

¹⁶⁴⁶ Bu âyet-i kerîmelerin mâ-i kâffe edatını içerenlerin sûre ve âyet numaraları için bkz: Idîme, a.g.e., 1/585.

¹⁶⁴⁷ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.Mukaddime Kısmı, 41.

¹⁶⁴⁸ Bu âyet-i kerîmeler için bkz: Idîme, a.g.e., 2/334-335.

¹⁶⁴⁹ ed-Düserî, "Uşûl-ü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm mea Dirâse Taṭbîkiyye alâ Sûreti Yâsîn", s.110.

birleşerek Kur'ân-ı Kerîm'de yer almaktadır.¹⁶⁵⁰ Öncelikle bu edat zikredilecek, ardından (إِنَّ) ve kardeşlerinden sonra mâ edatının gelmesi konusu işlenecektir.

3.10.2.1. Mâ-i Kâffe'nin (رُبُّ) Edatının Sonuna Bitişi

Mâ-i kâffe'nin (رُبُّ) edatına bitişik olarak geldiği âyet Hicr Sûresi'nin girişinde yer alan¹⁶⁵¹ {رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ} âyet-i kerîmesidir. Müellifler bu âyeti 'mâ-i kâffe edatının, bir kelimenin cer etme amelini iptal etmesi' çerçevesinde şahit olarak getirdikleri sıkça görülmektedir. Bu âyette (رُبُّ) edatı,¹⁶⁵² mâ sebebiyle cer etme fonksiyonunu yitirmiş ve yine mâ edatı sâyesinde fiilin önünde gelme işlevi kazanmıştır.¹⁶⁵³

3.10.2.2. Mâ-i Kâffe'nin (إِنَّ) ve Kardeşlerinin Sonuna Bitişi

a)Mâ-i kâffe'nin (إِنَّ) edatına bitişi:

{إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ}¹⁶⁵⁴ âyet-i kerîmesinde (إِنَّ)'ye bitişen mâ edatı, kâffe-zâide olması îtibârıyla, (إِنَّ) edatının (الْمُؤْمِنُونَ) kelimesi üzerinde nasb işlevi görmesini engellemektedir. Bu durumda (الْمُؤْمِنُونَ) kelimesi (إِنَّ)'nin ismi değil, doğrudan mübtedâ olarak i'râb edilmektedir.¹⁶⁵⁵ Aynı husus,¹⁶⁵⁶ {... إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ ...} âyet-i kerîmesi için de söz konusu olmaktadır.¹⁶⁵⁷ Mâ edatı, {إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ} ¹⁶⁵⁸ âyet-i kerîmesinde ise, (إِنَّ) edatının amelini ortadan kaldırmakla birlikte, onun, fiilin önünde kullanılmasını sağlamaktadır.¹⁶⁵⁹

¹⁶⁵⁰ el-Bâkûlî, *el-İbâne*, Mukaddime Kısmı, 41; Idîme, a.g.e., 2/163.

¹⁶⁵¹ Hicr, 15/2.

¹⁶⁵² Âyet-i kerîmede yer alan (رُبُّ) kelimesinin şeddeli ve şeddesiz kıraatleri hakkında bkz: Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf an Vucûhi'l-Kırâati's-Seb*, 2/29; el-Müntecib el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 3/183-184

¹⁶⁵³ Bkz: el-'Attâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(18b); el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.239; es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*, 3/83. Ayrıca bkz: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1096; Huđayr, *el-Edevât*, s.58.

¹⁶⁵⁴ Hucurât, 49/10.

¹⁶⁵⁵ Bkz: el-Bâkûlî, a.g.e., s.458; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 7/253. (إِنَّمَا) edatının 'kasr' anlamı ile berâber âyet-i kerîmenin meali: "Müminler **ancak** kardeşler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.", Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.515.

¹⁶⁵⁶ Nisâ, 4/171.

¹⁶⁵⁷ el-'Attâr el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(18b); el-Bâkûlî, a.g.e., s.127, Müellif buradaki mâ edatı için şu açıklamayı yapmaktadır: (كافة لإثبات المذكور ونفي ما سواه، أي ما الله إلا اله واحد) ; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, s.1/137, (Başka bir âyetin tefsînde geçmekle birlikte, el-Bâkûlî'nin yaklaşımına benzer açıklamalar bulunmaktadır.); eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.968; ed-Düserî, "Uşûl-ü Mâ", s.110. (إِنَّمَا) edatının 'kasr' anlamı ile berâber âyet-i kerîmenin meali: "...Allah **ancak** bir tek Allah'tır. ...", Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s.104.

¹⁶⁵⁸ Nûr Sûresi, 24/51.

¹⁶⁵⁹ Bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne* a.g.e., s.355; Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 8/68; ed-Dervîş, a.g.e., 5/303. (إِنَّمَا) edatının 'kasr' anlamı ile berâber âyet-i kerîmenin meali: "Haklarında hüküm verilmek üzere Allah'a ve

b) Mâ-i kâffe'nin (أَنَّ) edatına bitişmesi:

{وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ} 1660 {عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ} (أَنَّ) edatı, (عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ) isim cümlesinin başında bulunup onlar üzerinde âmil olabilecek konumda iken, kendisinin sonuna eklenen mâ edatının, kâffe-zâide olması itibarıyla nasb ve raf' işlevi görmesini engellemektedir. 1661 Zâid mâ-i kâffe edatının, {أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا} 1662 {أَن تَرْجِعُونَ} âyet-i kerîmesinde gördüğü gramatik işlev ise, kendisi ile birlikte (أَنَّ) edatının fiilin başında kullanılmasına olanak sağlaması olmaktadır. 1663

c) Mâ-i kâffe'nin (كَأَنَّمَا) edatına bitişmesi:

Sonuna kâffe mâ'sının eklenmesi ile oluşan (كَأَنَّمَا) edatı, Kur'ân-ı Kerîm'de bünyesinde bulunduğu altı cümlenin tümünde fiil cümlesinin başında bulunmaktadır. 1664 {مَنْ أَجَلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ} (كَأَنَّمَا) edatını içeren bu cümlelerden ikisi {نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا} 1665 {وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِّنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لُمْسِرُونَ} 1666 {كَأَنَّمَا} edatları kâffe-i zâide türünde olmaktadır. 1666

(إِنَّ) veyâ (أَنَّ) edatlarının sonuna bitişen mâ edatlarının zâide-kâffe ya da başka bir tür mâ olma ihtimâli:

İşlemekte olduğumuz mâ-i zâide-i kâffe başlığı girişinde belirtildiği üzere, (إِنَّ) ve kardeşlerinin sonuna bitişen her mâ edatı kâffe türü olmamaktadır. Bu durum, şimdi, bâzı âyet-i kerîmelerin tahlîli vesilesiyle ayrıntısı ile ele alınacaktır.

Resulüne dâvet edilen müminlerin söyledikleri **tek** söz: 'Hay hay! Baş üstüne!' demek olmuştur. İşte felaha erenler onlar olacaklardır.", Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.355.

¹⁶⁶⁰ Mâide Sûresi, 5/92.

¹⁶⁶¹ Bkz: el-Bâkûlî, a.g.e., s.136; el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.123. (أَنَّمَا) edatının 'kasr' anlamı ile berâber âyet-i kerîmenin meali: "Allah'a itaat edin, Resulullah'a da itaat edin ve onlara karşı gelmekten sakının! Eğer ona sırtınızı dönerseniz bilin ki peygamberimizin görevi **sadece** tebliğden ibarettir.", Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.122.

¹⁶⁶² Mü'minûn, 23/115.

¹⁶⁶³ Bkz: el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.352; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 5/235. (إِنَّمَا) edatının 'kasr' anlamı ile berâber âyet-i kerîmenin meali: "Sizi **sırf** boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?", Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/44.

¹⁶⁶⁴ Bkz: Idîme, *Dirâsât*, 2/334-335.

¹⁶⁶⁵ Mâide, 5/32.

¹⁶⁶⁶ Bkz: el-Bâkûlî, a.g.e., s.130; Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 3/54.

{إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا
 1667 {عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} âyet-i kerîmesinde yer alan (إِنَّمَا) terkîbindeki mâ edatı için şu vecihler bulunmaktadır;

a) (إِنَّمَا) edatından sonra gelen fiilin yukarıda yazıldığı gibi, tef'îl bâbında ve mâlum sîgada, (حَرَّمَ) şeklinde, (الْمَيْتَةَ) kelimesinin de yine yukarıda kaydedildiği üzere mansûb olarak fetha ile okunmasıyla, mâ edatı kâffe olmaktadır.

b) Birinci maddede sıralanan diğer şartlar aynı olmakla birlikte, (الْمَيْتَةَ) kelimesinin merfû olarak damme ile okunmasıyla, mâ edatı mevsûliyye olmaktadır. Bu durumda, mâ-i mevsûliyye (إِنَّ)'nin ismi, (الْمَيْتَةَ) kelimesi (إِنَّ)'nin haberi konumunda, âid zamir ise mahzûf bulunmaktadır.

c) (إِنَّمَا) edatından sonra gelen fiilin, tef'îl bâbında ancak meçhûl sîgada (حَرَّمَ) şeklinde okunmasıyla, mâ edatı ya mevsûle olmakta ve (الْمَيْتَةَ) kelimesi (إِنَّ)'nin haberi olmak üzere merfû olarak i'râb edilmekte, ya da müheyye (yâni ' edatını fiilin başına gelebilecek konuma hazırlayan mâ edatı türü) olmakta ve (الْمَيْتَةَ) kelimesi, (حَرَّمَ) fiilinin nâib-i fâili olmak üzere merfû olarak i'râb edilmektedir.

d) (إِنَّمَا) edatından sonra gelen fiilin, sülâsî mücerret babta, (حَرَّمَ) şeklinde lâzım fiil olarak okunmasıyla, mâ edatı için, (c) maddesinde zikredilen ihtimaller geçerli olmaktadır.

Görüldüğü üzere, farklı kıraatler açısından, ele aldığımız mâ edatı için farklı türler sözkonusu olabilmektedir.¹⁶⁶⁸

Kendisinden önceki kase m cümlelerinin cevâbı görevindeki¹⁶⁶⁹ {إِنَّمَا تُوعَدُونَ} 1670 {لَصَادِقٌ} âyet-i kerîmesinin başındaki (إِنَّمَا) terkîbinde yer alan mâ edatı için şu vecihler mümkündür;

a) Âid zamirin mahzûf oluşu ile mâ edatı, mevsûliyyedir ve (إِنَّ)'nin ismi olarak mansûb konumda bulunmaktadır. Bu durumda ilgili ibârenin takdîrî (إِنَّ مَا تُوعَدُونَ) şeklinde olmaktadır.

¹⁶⁶⁷ Bakara, 2/173.

¹⁶⁶⁸ el-Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an*, 1/75; ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'an*, 1/242-243; en-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'an*, 1/105-106; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/213; el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.76; el-Hemezânî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, s.(27a-27b); İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 1/136; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/117; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 1/660; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 1/441; Sâlih, *el-Î'râbu'l-Mufaşşal*, 1/219; ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'an*, 1/219; eş-Şerîf, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, s.971; el-İbrâhim, *Î'râbu'l-Kur'an*, s.26.

¹⁶⁶⁹ en-Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'an*, 3/135; el-Kaysî, *Muškîlu Î'râbi'l-Kur'an*, s.625.

¹⁶⁷⁰ Zâriyât, 51/5.

b) Mâ edatı mevsûliyyedir ve sılası ile birlikte (إِنَّ)'nin ismi göreviyle cümlede yer almaktadır. Bu durumda, ilgili ibârenin takdîri, (إِنَّ وَعَدَكُمْ) veyâ (إِنَّ وَعَيْدَكُمْ) şeklinde olabilmektedir.

Görüldüğü üzere, mâ edatı (إِنَّ) edatından sonra gelmesine rağmen, bir ihtimal olarak bile mâ-i kâffe şeklinde değerlendirilmemektedir.¹⁶⁷¹

Çeşitli kıraatlerde dikkate alınarak,¹⁶⁷² {قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ} âyet-i kerîmesinin son cümlesi olan {إِنَّمَا تَفْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا} ibâresindeki (إِنَّمَا) terkîbinde yer alan mâ edatınâ dâir vecihler şunlardır;

a) Âyet-i kerîmenin yukarıdaki okunuşu ile mâ edatı kâffe, diğer adıyla müheyyeie olmaktadır. Bu durumda, (الْحَيَاةُ) kelimesi mevcut fetha harekesi ile, (تَفْضِي) fiilinin anlamını tamamlayan zaman zarfı olarak mansûb konumda bulunmakta, (تَفْضِي) fiilinin mef'ûlü ise mahzûf olarak düşünülmektedir. Bu yoruma göre ilgili ibârenin takdîri (إِنَّمَا تَصْنَعُ مَا تَصْنَعُهُ وَتَحْكُمُ بِهِ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) şeklinde yapılabilmektedir.

b) İncelenen cümledeki (الْحَيَاةُ) kelimesinin, bâzı kıraatlerde merfû olarak damme ile (الْحَيَاةُ) şeklinde okunmasıyla, mâ edatı mevsûliyye olarak değerlendirilebilmektedir. Bu veche göre ilgi ibâre (إِنَّ الَّذِي تَفْضِيهِ هَذِهِ الدُّنْيَا) şeklinde takdîr edilebilmektedir. Bu durumda, (الْحَيَاةُ) kelimesi (إِنَّ)'nin haberi, mâ-i mevsûliyye ise (إِنَّ)'nin ismi olarak cümlede bulunmaktadır.

c) Mâ edatının masdariyye olması ihtimâli ile de mezkûr cümle (إِنَّ قَضَاءَكَ) (إِنَّ قَضَاءَكَ) şeklinde yorumlanmaktadır.

Yapılan bu tahlîl netîcesinde görülmektedir ki, mezkûr âyetteki (إِنَّمَا) terkîbinde yer alan mâ edatı için zâide-kâffe yorumu dışında iki vecih daha söz konusu edilmektedir.¹⁶⁷³

{أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَّالٍ وَبَيْنَيْنَ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ} âyet-i kerîmesinde yer alan (أَنَّمَا) terkîbindeki mâ edatı için şu vecihler bulunmaktadır;

¹⁶⁷¹ ez-Zemaşşerî, a.g.e., 4/386; el-Bâkûlî, a.g.e., s.461; Ebû Hayyân, a.g.e., 8/133; el-Halebî, a.g.e., 6/184; Sâlih, a.g.e., 11/215; ed-Dervîş, a.g.e., 7/284.

¹⁶⁷² Tâhâ, 20/72.

¹⁶⁷³ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/102; en-Nehhâs, *I'râbu'l-Kur'ân*, 2/190; el-Bâkûlî, a.g.e., s.330; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 2/188-189; el-Müntecib el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 3/449-450; Ebû Hayyân, a.g.e., 6/243; el-Halebî, a.g.e., 5/42; el-İbrâhim, *I'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.316.

a) Mâ edatı için en kuvvetli ihtimal mevsûle oluşudur. (نُمِدُّهُمْ بِهِ) cümlesinden mâ edatına dönen (بِهِ) terkîbindeki (هـ) âid zamiri bunu teyit etmektedir. Bu durumda (نُسَارِعُ) fiili (أَنَّ)'nin haberi olmaktadır.

b) Mâ edatının masdariyye olma ihtimâli ile ilgili cümle (أَيْحَسِبُونَ أَنْ إِمْدَادَنَا) (لَهُمْ مِنْ كَذَا مَسَارِعَةٌ مَنَّا لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ) şeklinde takdir edilmektedir.

c) Herhangi bir takdir veyâ hazfe ihtiyaç duyulmaksızın, mâ edatının kâffe (müheyye) olma ihtimâli de bulunmaktadır. Bu durumda (أَنَّمَا) tek parça bir edat olmaktadır.

Bu ihtimaller mâ edatının, içinde bulunduğu ifâdeye nasıl anlam genişliği kazandırdığını göstermektedir.¹⁶⁷⁵

{وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ أَمِنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانَ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ} ¹⁶⁷⁶ âyet-i kerîmesinde yer alan (أَنَّمَا) terkîbinde bulunan mâ edatı için sözü edilen vecihler şunlardır;

a) Mâ edatı, (الذِي) anlamında mevsûledir. Bu vecih çerçevesinde, mahzûf âid zamirin de zikriyle, ilgili fiilin takdîri (غَنِمْتُمْ) şeklinde olmakta ve mâ-i mevsûle (أَنَّ)'nin ismi olarak i'râb edilmektedir.

b) Mâ edatının, şartiyye olarak ele alınması da câizdir. Bu tercihe göre, mâ edatı kendisinden sonra gelen (غَنِمْتُمْ) fiilinin mef'ûlu bih'i konumunda bulunmaktadır. (أَنَّ)'nin ismi ise takdîri şan zamiridir.

c) Düşük bir ihtimalle, mâ edatının masdariyye olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Bu ihtimale binâen, ilgili ibârenin takdîri (أَنَّ غَنِمْتُمْ) şeklinde olmakta, masdarın ism-i mef'ûl anlamında kullanılabilmesiyle de takdîr (أَنَّ مَغْنُومَكُمْ) şekline dönüşmektedir.

Bu örnek çerçevesinde, (أَنَّ)'ye bitişik yazılan mâ edatının, mâ-i şartiyye olma ihtimâli de gösterilmiş olmaktadır.¹⁶⁷⁷

¹⁶⁷⁴ Mü'minûn, 23/55-56.

¹⁶⁷⁵ el-Ferrâ, a.g.e., 2/142; Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/467-468; el-Bâkûlî, *el-İbâne* a.g.e., s.345-346; İbnu'l-Enbârî, *el-Beyân*, 2/186; el-Ukberî, a.g.e., 2/238; el-Müntecib el-Hemedânî, a.g.e., 3/571; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muħît*, 6/378; el-Halebî, a.g.e., 5/191.

¹⁶⁷⁶ Enfâl, 8/41.

¹⁶⁷⁷ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/276; en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/472; el-Bâkûlî, *el-İbâne*, s.176; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/462; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn*, 3/419-420; Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal*, 4/203.

SONUÇ

Arapça; isim, fiil ve harf olmak üzere üç sözcük türüne sâhiptir. İsim ve fiil kategorilerine, diğer sözcük türlerinden unsurlar girmezken, harf kategorisine, isim ve fiil türünden kelimeler dâhil olabilmektedir. Bu sebeple pek çok müellif, harfler/edatlar üzerine kaleme aldıkları eserlerinde, kelimenin üçlü taksîmi çerçevesinde harfleri ele alırken, aynı zamanda, bir açıdan edat işlevi gören isim ve fiil soylu kelimeleri de incelemektedirler. ‘Arap dilinde edatlar’ı konu edinen ve özellikle modern dönemde telif edilen eserlerde; zamirler, zarflar, ism-i mevsuller, işâret isimleri ile ‘kâne ve kardeşleri’ vb. unsurlar, edatlar kategorisinde değerlendirilebilmektedir.

Arap dilinde en sık kullanılan ve en fazla alt türe sâhip olan edatlardan bâzıları; ‘lâm’, lâ’ ve ‘mâ’ edatlarıdır. ‘Lâm’ edatı, kırktan fazla alt türe ayrılırken, ‘lâ’ edatı yaklaşık on alt tür, ‘mâ’ edatı ise yaklaşık yirmi alt başlık ile incelenmektedir. Bu edatlar, çeşitli tür ve kullanımları ile Kur’ân-ı Kerîm’de de çok sık geçmekte ve hem gramer hem de anlam yönleri ile buldukları cümlelere farklı zenginlikler katmaktadır.

‘Lâm’ edatının ana başlıkları ve alt türleri şu şekildedir:

A) Âmil olan lâm edatı türleri

a) Cerreden lâm türleri:

1. Milk lâmı: Milk lâmı, mâlik (sâhip olan) ile memlûk (sâhip olunan varlık) arasındaki âidiyet ilişkisinin gerçek âitlik olduğunu göstermektedir.

2. Şibh-i milk lâmı: İki varlık arasındaki âidiyet bağının gerçek bir ilişki olmamasını ifâde etmektedir.

3. Temlik lâmı: Temlik lâmı, kendisine mülk verilen varlığın kim olduğunu göstermek için kullanılmaktadır.

4. Şibh-i temlik lâmı: Şibh-i temlik lâmının, temlik lâmının ifâde ettiği sâhiplik anlamından farkı, mutlak bir mülkiyeti değil, mecâzî bir mülkiyeti ifâde etmesidir.

5. İstihkâk lâmı: Bazı müellifler tarafından bir ‘hak ediş’ anlamı verdiği ifâde edilen istihkâk lâmı, diğer bâzı müellifler tarafından ise ‘gelecekte oluşacak bir sâhiplik’ anlamını gösterdiği kabul edilmektedir.

6. Neseb lâmi: İki insan arasındaki akrabalık bağı göstermek üzere, bazı müellifler tarafından, özel olarak kullanılan bir lâm türüdür.

7. Fiil lâmi: Meydana gelen herhangi bir eylem ve davranışın kime âit olduğunu, kim tarafından meydana getirildiğini gösteren lâm türüdür.

8. İhtisâs lâmi: Yalın bir âitlik/sâhiplik anlamını gösteren ihtisâs lâmi, yukarıda sayılan diğer lâm türlerini de içine alacak şekilde kullanılmaktadır.

9. Ta‘lîl lâmi: Ta‘lîl lâmi ise, iki unsur arasındaki sebep-sonuç ilişkisini göstermek için kullanılmaktadır.

10. Tebliğ lâmi: (قال) fiili ve onunla yakın anlamlı fiillerden sonra, bu fiillere muhâtap olan dinleyiciyi belirten lâm türüdür.

11. Tebyîn lâmi: Masdar türü kelimelerden ya da ism-i tafdil veznindeki isimlerden sonra gelen kelimelerin başında bulunmaktadır.

Zâid lâm: (Te’kîd lâmi, Mukhame lâmi, Ta‘diye lâmi)

12. Te’kîd lâmi: Herhangi bir gramatik şarta bağlı olmaksızın, sâdece içinde bulunduğu cümlenin anlamını pekiştirmek için gelen lâm edatıdır.

13. Mukhame lâmi: İzâfet terkîbinde, muzâf ve muzâfun ileyh unsurlarının arasına girerek, iki unsur arasında zâten vâir olan âidiyet ilişkisini daha da kuvvetlendirmek için kullanılan lâm türüdür.

14. Ta‘diye lâmi: Mef‘ullerini doğrudan alabilen bazı fiillerin mef‘ullerinin başında, ilgili fiil ile mef‘ûlü arasındaki ilişkiyi pekiştirmek için gelen lâmdir.

İstiğâse lâmları.

15. Müsteğâs bih lâmi: İstiğâse’de kendisinden yardım istenen varlığı (müsteğâs bih’i) gösteren, fetha ile harekelenmiş lâm türüdür.

16. Müsteğâs li-eclih lâmi: İstiğâse’de kendisi için yardım istenen varlığı (müsteğâs li-eclih’i) gösteren, kesra ile harekelenmiş lâm türüdür.

17. Kasem lâmi: Anlam açısından yemin ifâde eden, ancak kullanım yönü ile sâdece lâfza-ı celâl ile yâni Allah lâfzı ile kullanılan lâm edatıdır.

18. Taaacub lâmi: Genellikle nidâ edatı (يا) ile kullanılmakta ve bir varlığın bolluğundan, mükemmelliğinden duyulan şaşkınlığı ifâde için sözde bulunmaktadır.

Bâzi durumlarda lâm edatı, diğer edatların yerine kullanılmaktadır. Bu edatlar şunlardır: 19. (إلى); 20. (في); 21. (عَنْ); 22. (عَلَى); 23. (عِنْدَ); 24. (بِعْدَ); 25. (مَعَ); 26. (مِنْ).

b) Nasbeden lâm türleri:

1. (27) Ta‘lîl lâmi: Muzâri fiilden önce gelip, iki durum arasında sebep-sonuç ilişkisi kuran lâm edatıdır..

2. (28) Cuhûd lâmi: (مَا كَانَ) ve (لَمْ يَكُنْ) ibârelerinden sonra gelen haber konumundaki muzâri fiilin başındaki lâm türüdür.

3. (29) Âkıbet lâmi: Âkıbet lâmi, ‘kendisinden sonra bulunan unsurun, kendisinden önce yer alan unsurun kastedilmeyen sonucu olduğunu’ ifâde etmektedir.

4. (30) (أَنَّ) anlamında kullanılan lâm: (أَرَادَ) ve (أَمَرَ) fiilleri ve çekimlerinden sonra gelen muzâri fiillerin başlarında bulunan lâm edatları, (أَنَّ) anlamına gelmektedir.

c) Cezmeden lâm türü:

1. (31) Emir lâmi: Emir, muhâtab şahsa değil de gâib şahsa yönelik olduğunda, yâni emr-i gâib vezninde zorunlu olarak kullanılan lâm türüne emir lâmi denmektedir.

B) Âtıl olan lâm edatı türleri

1. (32) İbtidâ lâmi: İsim cümlesinde, mübtedânın başına bitişen lâm türüdür.

2. (33) Muzahleka lâmi: (إِنَّ)’nin haberinin başına konulan lâm edatıdır.

3. (34) Fârika lâmi: (إِنَّ)’nin muhaffefi olan (إِنْ)’den sonra gelen lâm türüdür.

Cevâbiyye lâmları: Arap dilinde yer alan bâzı üslûpların cevap öğelerinde lâm edatı bulunabilmektedir. Bu lâm türleri; 4. (35) Kasemin cevâbında, 5. (36) ‘لَوْ’ edatının cevâbında ve 6. (37) ‘لَوْلَا’ edatının cevâbında bulunan lâm edatlarıdır.

7. (38) Muvattie lâmi: Genellikle, şart edatı olan (إِنْ), nâdiren de (مَتَى) gibi diğer şart edatlarının başına bitişen lâm türüne muvattie lâmi denmektedir.

8. (39) Bu‘d lâmi: (ذَلِكَ) gibi işâret isimleri ve (هَذَاكَ) gibi hem zaman hem de mekân için kullanılan zarfların bünyesinde bulunan lâm türüne bu‘d lâmi denmektedir.

‘Lâ’ edatının ana başlıkları ve alt türleri şu şekildedir:

Lâ edatı beş ana türe ayrılmaktadır. Ancak bütün türler için ortak bir anlamdan söz edilebilmekte ve bu anlam da nefy/olumsuzluk anlamı olmaktadır.

A) Nefiy lâ’sı:

a) Âmil olan nefiy lâ’sı:

1. (1) (إِنَّ) edatına benzeyen nefiy lâ’sı: Lâ edatı, (إِنَّ) gibi amel ettiğinde, cümlenin ‘isim ögesini nasbetmekte, haber ögesini ref^e etmektedir. Cinsi nefyeden lâ edatının ismi nâdiren hafzedilirken, haberinin hafzine sıklıkla rastlanılmaktadır.

2. (2) (لَيْسَ) edatına benzeyen nefiy lâ’sı: Hicaz Arapları, lâ edatını (لَيْسَ) gibi amel ettirerek kullanırlarken, diğer Araplar, özellikle de Temimliler nefiy lâ’sını (لَيْسَ) işlevinde kullanmamaktadırlar.

b) (3) Âtıl olan nefiy lâsı:

1. İsim cümlesinin başına gelen nefiy lâ'sı: Bu tür nefiy lâ'sı cümlelerin mübtedâ ve haber unsurları üzerinde amel etmemektedir.

2. Fiil cümlesinin başına gelen nefiy lâ'sı: Nefiy lâ'sı, genellikle muzâri fiilden önce kullanılmakta; çeşitli şartlarla veyâ amaçlarla mâzî fiilden önce de bulunmaktadır.

B) (4) Âtife lâ'sı: Kendisinden önce yer alan unsurdaki (ma'tûfun aleyh'teki) olumlu hükmü, kendisinden sonra yer alan unsurdan (ma'tûf'tan) kaldıran lâ türüdür.

C) (5) Cevâbiyye lâ'sı: Arapça'da 'tasdik' edatı adıyla ele alınan (نَعَمْ) kelimesinin zıt anlamlısı olarak 'hayır' anlamında kullanılan lâ edatıdır.

D) (6) Nehiy lâ'sı: Hem nehy-i hâzır sîgasında hem nehy-i gâib sîgasında kullanılan lâ edatıdır.

E) Zâid lâ: İçinde bulunduğu ibârede, anlam açısından tekit fonksiyonu gören lâ edatlarına zâid lâ denmektedir. Genellikle iki alt başlıkta incelenmektedir:

a) (7) Zâid-kıyâsî lâ edatı: Atıf edatları ile birlikte kullanılması veyâ kase m lâfızlarından önce bulunması, zâid lâ edatının, kıyâsî olarak geldiği konumlardandır.

b) (8) Zâid-gayrı kıyâsî lâ edatı: Lâ edatı, bâzı durumlarda herhangi bir kurala tâbi olmadan, gayrı kıyâsî şekillerde de gelebilmektedir.

'Mâ' edatının ana başlıkları ve alt türleri şu şekildedir:

Mâ edatının türlerinden bâzıları Arap dilinin üçlü kelime taksîmine göre 'harf', bâzıları ise 'isim' kategorisine girmektedir.

A) Nefiy mâ'sı: Nefiy işlevli mâ edatı, hem isimlerden önce hem de fiillerden önce gelebilmektedir.

a) (1) Hicâziyye mâ'sı: Hicaz Arapları tarafından, isim cümlesinin başında bulunup, (لَيْسَ)'ye benzetilerek amel ettirilen mâ türüdür.

b) (2) Temîmiyye mâ'sı: Temim, Tihâme ve Necid Araplarınca, isim cümlesinin başına gelip amel ettirilmeyen mâ türüdür.

c) (3) Fiil cümlesinin başına gelen nefiy mâ'sı: İster mâzî fiilden önce gelsin, ister muzâri fiilden önce gelsin, nefiy mâ'sı bu kelimeler üzerinde amel etmemektedir.

B) Masdariyye mâ'sı: Kendisi ve sonrasındaki cümlelerin, masdar şeklinde takdir edilebildiği mâ türüdür. Masdariyye mâ'sı iki alt türe ayrılmaktadır:

a) (4) Masdariyye-gayrı zamaniyye: Masdariyye mâ'sı, zaman anlamı taşımadığında sâdece masdariyye terimiyle adlandırılmaktadır.

b) (5) Masdariyye-zamaniyye: Masdariyye mâ'sı, sılası ile birlikte zaman anlamı taşıdığında masdariyye-zamaniyye terimiyle anılmaktadır.

C) (6) Mugayyira mâ'sı: (لَوْ) edatının sonuna bitişerek, ondan (لَوْمًا) gibi yeni bir edat türemesini sağlamasından ötürü, bu mâ türüne mugayyire mâ'sı denmektedir.

D) Zâid mâ: Lâm ve lâ edatlarının alt türleri arasında olduğu gibi, mâ edatının türlerinden biri de zâid mâ edatıdır.

a) (7) Te'kîd mâ'sı: Kendisinden sonra geldiği unsurun âmil olma özelliğini engellemeden, bulunduğu ibârenin anlamını pekiştiren zâid mâ türüdür.

b) (8) Kâffe mâ'sı: (كُلِّ) ve kardeşlerine ya da (طَالَ) ve (قَالَ) gibi fiillere bitişerek onların âmil olma özelliklerini ortadan kaldıran mâ türüdür.

c) (9) Musallıta/Müheyye mâ'sı: (حَيْثُ) gibi bâzı edatların sonuna bitişerek onları âmil yapmasından ötürü, bu mâ türüne bu isimlendirmeler yapılmaktadır.

E) (10) Mevsûliyye mâ'sı: Genellikle akılsız varlıklar için kullanılan ve kendisinin yerine (الَّذِي) ve çekimlerinin konulabildiği mâ türüdür.

F) (11) İstifhâmiyye mâ'sı: Kendisi ile soru sorulan ve yerine (أَيَّ شَيْءٍ) ibâresi konulabilen mâ edatına, istifhâmiyye mâ'sı adı verilmektedir.

G) Şartıyye mâ'sı: Şart edatlarından biri olup, cezmeden şart edatları kısmına girmektedir. Dilcilerin bâzıları, şartıyye mâ'sını iki alt başlıkta ele almaktadır:

a) (12) Şartıyye-gayrı zamaniyye: En sık kullanılan şartıyye mâ'sı türü, zaman anlamı taşımayan şartıyye mâ'sıdır.

b) (13) Şartıyye-zamaniyye: Şartıyye mâ'sı, şart anlamı ile birlikte zaman anlamı da taşıdığında, şartıyye-zamaniyye mâ'sı olarak isimlendirilmektedir.

H) (14) Taaccubiyye mâ'sı: Taaccub üslûbunun kurallı sîgalarından biri olan (مَا أَحْسَنَهُ) kalıbında yer alan mâ edatına, taaccub mâ'sı denmektedir.

I) (15) Mevsûfe mâ'sı: Kendisinin yerine (شَيْءٍ) kelimesi takdir edilebilen ve kendisinden sonraki kelime ile sıfat-mevsûf ilişkisi kurulan mâ türüdür.

K) (16) Mübheme mâ'sı: Kendisinden önceki nekira isimdeki anlamsal kapalılığı (ibhâm) daha da artıran mâ türüne denmektedir.

Toplamda yaklaşık yetmiş alt başlığı bulan ‘lâm’, ‘lâ’ ve ‘mâ’ edatlarının sayılan türlerinin büyük çoğunluğunun Kur’ân-ı Kerîm’de de bulunması, bu edatların değerlendirilmesi ve alt türlerinin arasındaki ince farkların tespit edilmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle Kur’ân-ı Kerîm’in kendine has üst düzey edebî üslûbu, kimi durumlarda, aynı edatın birden çok alt türü ile birlikte yorumlanmasına kapı açmaktadır. Bu husus da, en fazla alt türe sâhip olan mezkûr edatların detaylı bir şekilde bilinmesinin önemini göstermektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’in tefsîrinde, dil unsurunun etkisi yanında bir diğer önemli unsur da kıraatlerdir. Kıraat farklılıkları kimi durumlarda, bâzı edatların farklı açılardan değerlendirilebilmesine olanak tanımaktadır. Diğer bir deyişle, dil/nahiv kuralları, bir âyet-i kerîmede yer alan bir mâ edatının birden çok türü ekseninde ele alınmasını sağladığı gibi, çeşitli kıraat vecihleri de bir âyet-i kerîmede bulunan lâm edatının farklı okunması ile birden çok anlam ile yorumlanmasını sağlamaktadır.

Son olarak, Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılması, âyet-i kerîmelerdeki zengin anlam yelpâzesinin keşfedilmesi ve ondan îtikâdî, ahlâkî, hukûkî vb. hükümlerin çıkarılmasında, diğer kelime türleri olan isim ve fiil türü kelimelerin anlam inceliklerinin bilinmesi gerektiği kadar, hattâ ondan daha çok, harç içindeki diğer unsurları birbirine bağlayan çimento misâli, kelâmın diğer öğelerini birbirine bağlayan ve daha başka işlevlere de sâhip olan edatların Kur’ân-ı Kerîm’deki konum ve kullanımlarının bilinmesi gerekmektedir. Özellikle de, Kur’ân-ı Kerîm’de sıklıkla yer alan ‘lâm’, ‘lâ’ ve ‘mâ’ edatlarının anlamlarının bilinmesi büyük ehemmiyet arz etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abbâs**, Fazl Hasan, *el-Belâğatu Funûnuhâ ve Efnânuhâ*, (I-II) 12. Baskı, Dâru'n-Nefâis, Amman, 2009.
- Abdulbâkî**, Muhammed Fuat, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2007.
- Abdulbârî**, Abdulaziz Fethullah, “*Belâğatu'l-İstifham fi'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf (Tatbîkan alâ Müsnedi'l-Îmâm Leys b. Sa'd)*”, <http://www.alukah.net/Sharia/1046/31826/#ixzz2KahUS5tt>, (1-29).
- Abdulğani**, Eymen Emin, *en-Nahvu'l-Kâfi*, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- Abdulhamîd**, Muhammed Muhyiddin, *et-Tuḥfetu's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye fi Kavâidi'n-Nahvi ve'l-Î'râb*, Tahkik: Mustafa Deyb el-Buğâ, 2. Baskı, Dâru'l-Mustafâ, Dîmeşk, 2008.
- Abdulmesîḥ**, Cûrc Mitrî – **Tâberî**, Hânî Cûrc, *el-Halîl Mu'cemu Mustalahâti'n-Nahvi'l-Arabî*, 1. Baskı, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1990.
- Abduttevvâb**, Ramazan, *Selâsetu Kutub fi'l-Hurûf li'l-Halîl b. Ahmed ve İbni's-Sikkît ve'r-Râzî*, 1. Baskı, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 1982.
- el-Aclûnî**, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, (I-II), Tahkik: Abdulhamid b. Ahmed, 2000.
- el-Aḥfeş**, Ebû'l-Hasen, Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Basrî el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, Tahkik: İbrâhim Şemseddin, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Akçay**, Cihaner, *Arapçada Yaygın Kelime ve Kalıplar*, 2. Baskı, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Akdağ**, Hasan, *Arap Dilinde Deyimler ve Atasözleri*, Tekin Kitabevi, Konya, 1999.
- _____, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Kitabevi, Konya, 1999.
- Akdemir**, Hikmet, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir, 1999.
- Altıkulaç**, Tayyar, “*Ebü'l-Alâ el-Hemedânî*” md., DİA, İstanbul, 1994, 10/286.
- Altuncî**, Muhammed, *Mu'cemu'l-Edevâti'n-Nahviyye*, 6. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dîmeşk, 1979.
- Altuntaş**, Halil – **Şahin**, Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2. Baskı, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2010.
- A'mâyire**, İsmâil Ahmed – es-Seyyid, Abdulhamid Mustafa, *Mu'cemu'l-Edevât ve'd-Damâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986.
- el-Âmidî**, Seyfuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Ali b. Muhammed, *el-İḥkâm fi Uşûli'l-Ahkâm*, (I-II), Tahkik: İbrâhim el-Acûz, 6. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.
- A'mmâra**, Muhammed eş-Şehhât el-Mutevellî, *Hurûfu'l-Meânî fi Tûrâsi İbni Mâlik*, (Doktora Tezi, 2005), Ezher Üniversitesi, Mansûra Arap Dili Fakültesi, Mısır.
- Apaydın**, H. Yunus, “*İbn Kayyim el-Cevziyye*” md., DİA, İstanbul, 1999, 20/122.
- el-A'rnâşî**, Fahreddin İbnü's-Seyyid Molla Abdullah el-Batmânî, *Durretu's-Sadef fi Beyâni Esnâfi'l-Harf*, Dîmeşk, ts.
- Aşkar**, Muhammed Süleyman Abdullah, *Mu'cemu Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1995.

Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2014.

Ateş, Ahmed – **Yazıcı**, Tahsin – **Çetin**, Nihad M., *Arapça Dilbilgisi (Alfabe Kelime Şekil Bilgisi Türetme)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâlî*, 2. Baskı, Kılıç Kitabevi, Ankara, ts.

el-'Aţţâr el-Hemezânî, Ebû'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen, *el-Kesf ve'l-Beyân an Mââtî'l-Kur'ân*, (Mahtût, 100 varak).

Bakırcı, Selami – **Çöğenli**, M. Sadi, *Kullanım Örnekleriyle Arapça Edatlar Sözlüğü*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2013.

el-Bâkûlî, Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn el-İsbehânî, *el-İbâne fî Tafşîli Mââtî'l-Kur'ân ve Tahrîcîhâ ael'l-Vucûh elletî Zekerahâ Erbâbu's-Sînâa'*, Tahkik: Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Vizârâtu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 2009.

el-Beyyûmî, Mursî İbrâhim, *Fethu'l-Habîr fî Edevâti't-Tefsîr (Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, 1. Baskı, Matbaatu'l-Vefâ, 1987.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-u İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, (I-VIII), Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, ts.

Birgivi, Takiyuddin Mehmed Efendi, *İzhârul-Esrâr (Mecmûatu'n-Nahv içinde)*, Tahkik: Orhan Ençakar – Abdulkâdir Yılmaz, Yâsin Yayınevi, İstanbul, 2013.

Birişık, Abdulhamit, "Kıraat" md., DİA, Ankara, 2002, 25/426.

Bolelli, Nusreddin, *Belâğat Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, 4. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, *Arapça Dilbilgisi Nahiv-Sarf ve Terimleri*, 1. Baskı, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2006.

el-Buĥârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *es-Sahîh*, (I-IX) Tahkik: Muhammed Zuheyr b. Nasır, 1422.

el-Buĥârî, Alâeddin Abdulaziz, *Keşfu'l-Esrâr an Uşûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, (I-IV), Tahkik: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

Bulaç, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, Bakış Yayınları, İstanbul, ts.

Bulut, Ali, "Nahiv Terimlerinin Ortaya Çıkış Süreci", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı:2, Yıl: 2008, (89-104).

el-Câmî, Molla Abdurrahman b. Ahmed Nûreddin, *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye alâ Metni'l-Kâfiye*, Tahkik: Ahmed İnâye – Ali Muhammed Mustafa, (I-II), 1. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2009.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, (I-XVIII), Akçağ Yayınları, Ankara, 1988.

el-Cârim, Ali – **Emin**, Mustafa, *el-Belâğatu'l-Vâđiha el-Beyân ve'l-Meânî ve'l-Bedî'*, 1. Baskı, Dâru'l-İlmi'l-Hadîs, 2005.

Ce'mât, Tevfik, *en-Nefy fî'n-Nahvi'l-Arabî –Menhâ, Vazîfi ve Ta'limî- (fî'l-Kur'âni'l-Kerîm Ayyineten)*, (Yüksek Lisans Tezi, 2006), Kâsıdî Murbâh Verkele Üniversitesi, Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Kısmı, Cezâyir.

- Cemâluddin**, Raûf, *el-Menhel fî Beyâni Kavâidi İlmi'l-Hurûf*, Dâru'l-Hicre, Kum/İran, 1985.
- el-Cermî**, İbrâhim Muhammed, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2001.
- Cerrahoğlu**, İsmâil, *Tefsir Usûlü*, 24. Baskı, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.
- el-Cevherî**, el-İmâm İsmâil b. Hammâd, *es-Sıhâh (Tâcu'l-Luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye)*, Tahkik: Halîl Meymûn Şeyhâ, 3. Baskı, Dâru'l-Mârif, Beyrut, 2008.
- el-Curcânî**, es-Seyyid eş-Şerîf Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Hanefî, *et-Ta'rifât*, Tahkik: Muhammed Bâsil Uyûn es-Sevd, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- Çağmar**, M. Edip, “*Mâ Ef'alehu' Taaccüp Kalıbının İ'râbıyla İlgili Farklı Bir Değerlendirme*”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:XXIV, İzmir, 2006, (187-205).
- _____, “*Kelime Çeşidi Olan Harfın Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XLIII, Sayı: 2, Yıl: 2000, (391-403).
- _____, *Arap Dilinde Harfler*, (Yüksek Lisans Tezi, 1995), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çantay**, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, (I-III), 9. Baskı, Elif Ofset Tesisleri, İstanbul, 1976.
- Çelebi**, İlyas, “*İsim-Müsemma*” md., DİA, İstanbul, 2000, 22/548.
- Çelebi**, Muharrem, “*Ezdâd*” md., DİA, İstanbul, 1995,12/47.
- Çelen**, Mehmet, *Arapça'da Edatlar Lugat ve Filolojik İnceleme*, 2. Baskı, Kalem Yayınları, İstanbul, 2006.
- Çelik**, Hüseyin Avni, “*İbn Kayyim el-Cevziyye ve Maânî'l-Edevât ve'l-Hurûf Adlı Eseri*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:8, Erzurum, Yıl:1988, (143-164).
- _____, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve Eseri Meâni'l-Edevât ve'l-Hurûf*, (Doktora Tezi, 1982), Atatürk Üniversitesi Van Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Çetin**, Atilla, “*Fâris eş-Şidyâk*” md., DİA, İstanbul, 1995,12/168.
- Çıkar**, Mehmet Şirin, *Nahivciler İle Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2009.
- Çöğenli**, M. Sâdi – **Kılıçlı**, Mustafa – **Şafak**, Yakup, *Arapça Edatlar ve Deyimler Sözlüğü*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisi, Erzurum, 1988.
- Çöğenli**, M. Sâdi, *Âyet ve Hadis Örneklî Arapça Belâgat Meânî Beyân Bedî*, Eser Ofset Matbaası, Erzurum, 2012.
- _____, *Kur'ân ve Hadîs Örneklî Arapça Dilbilgisi Nahiv*, Bakanlar Medya, İstanbul, 2009.
- Çörtü**, Mustafa Meral, *Sarf-Nahiv-Edatlar*, 4. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- ed-Dahdâh**, Antonie, *Mu'cemu Kavâidi'l-Arabiyyeti'l-Âlemiyye*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1990.
- Dâvud**, Muhammed Muhammed, *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Tefâulu'l-Meânî (Dirâse Delâliyye li-Ta'liki Hurûfi'l-Cer bi'l-Fi'l ve Eseruhû fi'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, Dâru Ğarîb, Kâhire, 2002.

_____, *Mu'cemu'l-Furûki'd-Delâliyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru Ğarîb, Kâhire, 2008.

Demirayak, Kenan– **Çöğenli**, M. Sâdi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 3. Baskı, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2000.

ed-Dervîş, Muhyiddin, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, (I-IX), 11. Baskı, Dâru'l-Yemâme - Dâru İbn Kesîr, Dîmeşk – Beyrut, 2011.

Doğan, Candemir, *Arapça İsim Cümlesini Yeniden Yapılandırılan Âmiller*, 1. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, *Kur'ân-ı Kerîm Meallerinden Örneklerle Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Durmuş, İsmâil, *'Harf'* md., DİA, İstanbul, 1997, 16/158.

_____, *'İstişhâd'* md., DİA, İstanbul, 2001, 23/396.

_____, *'Nahiv'* md., DİA, İstanbul, 2006, 32/300.

_____, *'Şertûnî, Reşîd b. Abdullah'* md., DİA, İstanbul, 2010, 39/14.

ed-Dûserî, İbrâhim b. Saîd, *"Uşûl-ü Mâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm mea Dirâse Taḥbikiyye alâ Sûreti Yâsîn"*, el-Mecelletu'l-İlmiyye li-Câmiati'l-Melik Faysal el-Ulûmu'l-İnsâniyye ve'l-İdâriyye, Cilt:4, Sayı:1, 2003, (91-146).

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, (I-IX), Tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvad, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

Ebû Hilâl, el-Hasen b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku'l-Luġaviyye*, Tahkik: Muhammed Bâsil Uyûnu's-sûd, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, Tahkik: Ahmed Ferîd el-Mizyedî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.

Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kırîmî el-Kefevî, *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Mustalehât ve'l-Furûki'l-Luġaviyye*, Tahkik: Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî, 2. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Dîmeşk, 2012.

Emiroġlu, İbrâhim, *"Mantık"* md., DİA, Ankara, 2003, 28/18.

el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Saîd, *Esrâru'l-Arabiyye*, Tahkik: Muhammed Behcet el-Beytâr, Mecmeu'l-İlmiyyi'l-Arabî, Dîmeşk, 1957.

_____, *el-Beyân fi Ğarîbi Î'râbi'l-Kur'ân*, (I-II), Tahkik: Tâhâ Abdulhamid Tâhâ, el-Hey'etu'l-Mısrıyyetu'l-Âmme, Kâhire, 1980.

_____, *el-İnşâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûftıyyîn*, Tahkik: Cevdet Mebrûk Muhammed, 1. Baskı, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, ts.

el-Enşârî, Yusuf Abdullah, *Esâlîbu'l-Emr ve'n-Nehy fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Esrâruhâ'l-Belâġiyye*, (Yüksek Lisans Tezi, 1990), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Belâġat ve Nakd Bölümü, Suûdi Arabistan.

Eren, Cüneyt – Uzunoglu, Vecih, *Hülâsatu'l-Belâġa Arapça Belâġat*, 1. Baskı, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım, İstanbul, 2013.

el-Fağılı, Abdulhâdî, *el-Lâmât Dirâse Nahviyye Şâmîle fî Dav'i'l-Kırââti'l-Kur'âniyye*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1980.

el-Fârâbî, Ebû Nasr, *Kitâbu'l-Elfâz el-Musta'mele fî'l-Mantık*, Tahkik: Muhsin Mehdî, 2. Baskı, Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1968.

_____, *Kitâbu'l-Hurûf*, Tahkik: Muhsin Mehdî, 2. Baskı, Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1990.

_____, *Kitâbu'l-Hurûf/Harfler Kitabı*, Editör: Muhittin Mâcit, Çeviri: Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008.

el-Ferâhidî, el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn (Murattiben alâ Hurûfi'l-Mu'cem)*, (I-IV), Tahkik: Abdulhamîd Hindâvî, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

_____, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Edevât*, Tahkik: Hâdî Hasan Hammûdî, Matbaatu's-Şarkiyye, Maskat, 2007.

el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd Abdullah, *Meânî'l-Kur'ân*, (I-III), Tahkik: İbrâhim Şemseddin, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

Feyyâz, Süleyman, *İstihdâmâtü'l-Hurûfi'l-Arabiyye (Mu'cemiyen, Savtiyyen, Sarfiyyen, Nahviyyen, Kitâbiyyen)*, Dâru'l-Merîh, Riyad, 1998.

Fidâ, Hayfa Osman Abbas, *Ziyâdetü'l-Hurûf beyne't-Te'yîd ve'l-Men' ve Esrâruhâ'l-Belâğîyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetü'l-Kâhire li'l-Kitâb, Kâhire, 2000.

el-Fîrûzâbâdî, el-İmâm el-Lugavî Ebu't-Tâhir Muhammed b. Yâkûb, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, Tahkik: Hassân Abdulmennân, Beytu'l-Efkârî'd-Düveliyye, Beyrut, 2004.

el-Galâyînî, Mustafa, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2009.

Gölpınarlı, Abdalbâkî, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meali*, (I-II), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1958.

Güler, İsmâil, "Sözcük ve Biçimbirim", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, 2005, (111-121).

Gülle, Sıtkı, *Kelime Anlamlı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, (I-III), Huzur Yayınevi, İstanbul, 1999.

Günday, Hüseyin – Şahin, Şener, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2009.

Gündüzöz, Soner, "Şâz" md., DİA, İstanbul, 2010, 38/384.

Gürkan, Nejdî, "Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri Adlı Kitap Üzerine Bâzı Tenkit ve Değerlendirmeler", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:2007/2, Sayı:19, Isparta, (173-185).

Güzelyazıcı, Abdullah Hulûsi, *Mubeyyinü'l-Meânî alâ Tertîbi Hurûfi'l-Meânî*, Teknik Ofset, İstanbul, ts.

Habenneke, Abdurrahman el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-Arabiyye Üsüsühâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, (I-II), 3. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2010.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Mezheplerin Oluşmasında Arap Dil Edatlarının Yeri ve Rolü*, (Doktora Ön Çalışması, 1982), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ve İslâm Felsefesi Bölümü, Erzurum.

Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut, 1990.

el-Halebî, Şihâbuddin Ebû'l-Abbas b. Yusuf b. Muhammed b. İbrâhim es-Semîn, *ed-Durru'l-Maşûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, (I-VII), Tahkik: Ali Muhammed Muavvad – Âdil Ahmed Abdulmevcûd, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013.

el-Hâlidî, Salâh Abdulfettâh, *Leâîf Kur'âniyye*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1992.

el-Hamed, Ali Tefvik – **ez-Za'bi**, Yusuf Cemil, *el-Mu'cemu'l-Vâfi fî Edevâti'n-Nahvi'l-Arabî*, 2. Baskı, Dâru'l-Emel, İrbid, 1993.

el-Hamyânî, Fâtıma, *Hurûfu'l-Meânî beyne'l-Menâtika ve'n-Nuhât mine'l-Karni's-Sâlisi ilâ'l-Karni't-Tâsî li'l-Hicre*, 1. Baskı, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-ULûmi'l-İnsâniyye Yayınları, Matbaatu'l-Emniyye, Rabat, 2006.

Hasan, Abbâs, *en-Nahvu'l- Vâfi*, (I-IV), 1. Baskı, Mektebetü'l-Muhammedî, Beyrut, 2007.

el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-Arabiyye Hasebe Menheci Metni'l-Elfiyye li-İbni Mâlik*, Tahkik: İ'mâd Zekî el-Bârûdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

_____, *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1999.

Haşib, Tâhir Yusuf, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî'l-İ'râb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

Hengirmen, Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Engin Yayınevi, Ankara, 2009.

_____, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, 5. Baskı, Engin Yayınevi, Ankara, 2006.

el-Heravî, Ali b. Muhammed en-Nahvî, *el-Uzhiyye fî İlmi'l-Hurûf*, Tahkik: Abdulmuîn el-Mellûhî, Mecmaul'l-Lugati'l-Arabiyye Yayınları, Dimeşk, 1993.

_____, *Kitâbu'l-Lâmât*, Tahkik: Yahyâ Alvân el-Beldâvî, 1. Baskı, Mektebetü'l-Felâh, Kuveyt, 1980.

Heyet, *Kur'ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli*, Hayrat Neşriyat, İstanbul, 2004.

el-Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûruddin, (ö.807), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, (I-X), Kahire, 1994.

el-Hilâlî, Hâdî Açıyye Maţar, *el-Hurûfu'l-Â'mile fî'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'n-Nahviyyîn ve'l-Belâğiyîyîn*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1986.

Hudârî, Muhammed el-Emîn, *Min Esrâri Hurûfi'l-Cer fî'z-Zikri'l-Hakîm*, Mektebetü Vehbe, Kâhire, 1989.

Hudayr, Muhammed Ahmed, *el-Edevâtu'n-Nahviyye ve Delâlatuhâ fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetü Ancelû el-Mısriyye, Kâhire, 2001.

el-Hulvânî, Muhammed Hayr – el-Hâdirî, Bedreddin, *el-Muncid fî'l-İ'râb ve'l-Belâğa ve'l-İmlâ*, 4. Baskı, Mektebetü Dâru'ş-Şark, Beyrut, ts.

I'dîme, Muhammed Abdulhâlik, *Dirâsât li Uslûbi'l-Kur'ân*, (I-XI), Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1972.

Işıcık, Yusuf, *Kur'an Meâli*, Konya İlâhiyat Derneği Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2008.

İbn A'kîl, Behâuddin Abdullah b. Akîl el-Ukaylî el-Hemedânî el-Mısırî, *Şerhu İbni Akîl alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, 2. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2012.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Hasâiş*, (I-III), Tahkik: Muhammed Ali Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye (el-Mektebetü'l-İlmiyye), Kâhire, 1952-1956.

İbn Fâris, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Fâris, *Kitâbu'l-Lâmât*, Tahkik: Şâkir el-Fehâm, Mecelletu Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyyeti bi-Dimeşk, Cilt:48, Cüz:4, 1973, (727-998).

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed, *İ'râbu Selâsine Süre mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Tahkik: Abdurrahîm Mahmud, Dâru'l-Kütüb el-Mısriyye, Kâhire, 1941.

İbn Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhumejd, 1. Baskı, Dâru'l-Hüdâ ve'r-Reşâd, Dimeşk, 2007.

_____, *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*, Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhumejd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Saydâ-Beyrut, 2006.

_____, *el-İ'râb an Kavâidi'l-İ'râb*, (Basılmamış Çalışma), Tahkik: Mûsa Alak, İstanbul, 2014.

_____, *Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-Eâ'rib*, Tahkik: Mâzin el-Mübârek – Muhammed Ali Hamedullah, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.

_____, *Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-Eâ'rib*, (I-II), Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2012.

_____, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci*, Tahkik: Ali Muhammed Âsâ, 1. Baskı, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1985.

İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Şihâbiddîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (I-VIII), Tahkik: Muhammed İbrâhim el-Bennâ - Muhammed Ahmed Âşûr, Abdulazîz Guneym, Dâru Kahramân (Kahraman Yayınları), İstanbul, 1992.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ed-Dîneverî, Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân, Tahkik; İbrâhim Şemseddîn, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

_____, *Tefsîru Ğaribi'l-Kur'ân*, Tahkik: es-Seyyid Ahmed Sakr, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

İbn Manzûr, el-İmâm el-Allâme Ebu'l-Fazl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısrî, *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), Dâr Sâdır, Beyrut, ts.

İbn Nûriddin, İbrâhim b. el-Hatîb el-Müvezzei, *Mesâbihu'l-Meğâni fî Hurûfi'l-Meânî*, Tahkik: Âiz b. Nâfi' el-Ömerî, Dâru'l-Menâr, Kâhire, 1993.

İbn Yaîş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn, *Şerhu'l-Mufaşşal*, (I-IV), Tahkik: Ahmed es-Seyyid Ahmed, el-Mektebetu't-Tevfikiyye, Kâhire, ts.

_____, *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemahşerî*, Tahkik: Emîl Bedî' Yâkub, (I-VI), 2. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.

İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî, *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr*, (I-II), Tahkik: Zekeriyâ Umeyrât, 4. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.

İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebû's-Saadât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cevzî, *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, Tahkik: Tâhir Ahmet ez-Zâvî, Mahmut Muhammed et-Tanâhî, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1979.

İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. Serrâc en-Nahvî el-Bağdâdî, *el-Uşûl fî'n-Nahv*, Tahkik: Abdülhüseyn el-Fetlî, (I-III), 3. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1996.

el-İbrâhim, Muhammed et-Tayyib, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4. Baskı, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2009.

İnce, N. Nihal, “*Harflerin Oluşum Sebepleri*”, (Müellif: Ebû Ali İbn Sinâ, Tahkik: Tâhâ Abdurraûf Sa’d), Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 29, Bahar 2010, Konya, (325-338).

el-İrbillî, Alâuddîn b. Ali, *Cevâhirul’l-Edeb fî Ma’rifeti Kelâmi’l-Arab*, Tashih: Ali Nâil, Matbaatu Vâdî’n-Nîl el-Mısriyye, 1294.

el-İşfehânî, Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb, *Mufredât-ı Elfâzi’l-Kur’ân*, Tahkik: İbrâhim Şemseddin, 4. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2013.

İslâmoğlu, Mustafa, *Hayat Kitâbi Kur’ân (Gerekçeli Meal-Tefsir)*, 3. Baskı, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2009.

İsmâil, Muhammed Bekr, *Dirâsât fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 2. Baskı, Dâru’l-Menâr, Kâhire, 1999.

Kandemir, Mehmet Yaşar – **Zavalsız**, Halit – **Şimşek**, Ümit, *Âyet ve Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, (I-II), 1. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2010.

Karabela, Nevin, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, Aktif Yayınevi, Ankara, 2006.

Karaman, Hayreddin ve diğerleri, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (I-V), 3. Baskı, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Karlığa, Bekir – **Çetiner**, Bedrettin, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri (İbn Kesîr)*, (1-16), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988-1991.

Kâsım b. Sellâm, *Garîbu’l-Hadis*, (I-IV), Tahkik: Muhammed Abdulmuîd Hân, Matbaatu Dâireti’l-Meârifî’l-Osmâniyye, Haydarabad, 1964.

Katrîb, Hasan, *Mu’cemu’n-Nahvi’l-Arabî (Murattiben alâ Hurûfi’l-Hicâ)*, Dâru Tallâs, Dimeşk, 1994.

el-Kaţţân, Mennâ’, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 14. Baskı, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 2007.

el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf an Vucûhi’l-Kırâati’s-Seb’ ve İlelihâ ve Hıccihâ*, (I-II), Tahkik: Muhyiddin Ramazan, Mecmeu’l-Luğati’l-Arabiyye Yayınları, Dimeşk, 1974.

_____, *Muşkilu İ’râbi’l-Kur’ân*, www.al-mostafa.com,

Erişim Târihi ve Saati: 18.01.2015, 00:30.

Kılıç, Hulûsi, “*Basriyyûn*” md., DİA, İstanbul, 1992, 5/117

_____, “*Enbârî, Kemâleddin*” md., DİA, İstanbul, 1995, 11/172.

_____, “*Kûfiyyûn*” md., DİA, Ankara, 2001, 26/345

_____, “*Mustafa el-Galâyîni*” md., DİA, İstanbul, 2006, 31/301.

Kîkânû, Antuvan Beşşâre, *Mu’cemu’t-Teâbir*, 1. Baskı, Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2002.

Koçak, İnci, *Arapça Dilbilgisi (Sözdizimi)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Târih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.

Kula, Mevlüt, *Arap Dilinde Zarflar ve Kur’ân-ı Kerîm’de Kullanılışları*, (Yüksek Lisans Tezi, 1999), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kurt, Mustafa, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Kutub, Seyyid, (Seyyid b. Kutub b. İbrâhim), *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (I-VI), 34. Baskı, Dâru's-Şurûk, Kâhire, 2004.

el-Lebedî, Muhammed Semîr Necîb, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'n-Nahviyyeti ve's-Sarfîyyeti*, 3. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1988.

el-Mâlekî, Ahmed b. Abdunnûr, *Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi'l-Meânî*, Tahkik: Ahmed Muhammed el-Harrât, 3. Baskı, Dâru'l-Kâlem, Dimeşk, 2002.

Ma'lûf, Luvîs, *el-Muncid fî'l-Luga ve'l-A'lâm*, 22. Baskı, Dâru'l-Meşrik, Beyrut, ts.

Mahlûf, Hasaneyn Muhammed, *Kelimâtu'l-Kur'ân Tefsîr ve Beyân*, Kâhire, ts.

Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, ts.

Mes'ûd, Cübân, *er-Râid Mu'cem Elifbâi fî'l-Luğati ve'l-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2003.

Mîkâtî, Muhammed Bâsim – Mi'sârî, Muhammed Zührî - ed-Dendeşî, Abdullah Ahmed, *el-Kutûf min Lugati'l-Kur'ân (Mu'cemu Elfâz ve Terâkibi'l-Lugaviyye mine'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, 1. Baskı, Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2007.

el-Muberrid, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab*, Tahkik: Muhammed Abdulhâlik Idîme, (I-IV), Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Kâhire, 1994.

el-Munâvî, Muhammed Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Cami'i's-Sağîr*, (I-VI), 1. Baskı, el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kübrâ, Mısır, 1356.

el-Munazzametu'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, Lârûs, ts.

el-Munteceb el-Hemedânî, Hüseyin b. Ebî'l-İzz, *el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (İ'râb, Tefsîr, Kıraât), (I-IV), Tahkik: Fehmi Hasan en-Nimr – Fuad Ali Muhaymer, Dâru's-Sekâfe, Doha/Katar, 1991.

el-Murâdî, el-Hasan b. Kâsım, *el-Cenâ'd-Dâni fî Hurûfi'l-Meânî*, Tahkik: Fahreddîn Kabâve – Muhammed Nedîm Fâdîl, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

el-Muzenî, Ebu'l-Huseyin, *el-Hurûf*, Tahkik: Mahmud Hasenî Mahmud – Muhammed Hasan Avvâd, Dâru'l-Furkan, Amman, 1983.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahîh*, (I-V), Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Beyrut, ts.

Neb'a, Muhammed Cum'a Hasen, “*Meânî Hurûfi'z-Ziyâde inde'n-Nuhât (Dirâse Nahviyye Delâliyye)*”, Mecelle ed-Dirâsât el-İctimâiyye, Sayı: 15, 2003, (103-132), www.mohamedrabeea.com/books/book1_754.doc, Erişim Târihi ve Saati: 18.01.2015; 00:12, (103-132).

en-Nejhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed İsmâil, *İ'râbu'l-Kur'ân*, (I-III), Tahkik: Muhammed Muhammed Tâmir ve diğeri, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2007.

_____, *Meânî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (I-VI), Tahkik: Muhammed Ali es-Sâbûnî, 1. Baskı, Merkezu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî/Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke-i Mükerrreme, 1988-1989.

_____, *Risâle fî'l-Lâmât*, Tahkik: Tâhâ Muhsin, Mecelletü'l-Mevrid, Cilt:1, Sayı:1-2, Bağdat, 1971, (140-150).

en-Neysâbü'rî, Mahmud b. Ebû'l-Hasan, *İcâzu'l-Beyân an Meânî'l-Kur'an*, Tahkik: Hanîf b. Hasan el-Kâsimî, 1. Baskı, Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, Beyrut, 1995.

Ni'me, Fuâd, *el-Mulahhas Kavâidu'l-Luğati'l-Arabiyye*, 10. Baskı, İntişârât-ı Habli'l-Mefîn, Kum/İran, 1382.

Nua'yrât, Nuaym Sâlih Saîd, '*Lâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm (Dirâse Nahviyye Delâliyye'*, (Yüksek Lisans Tezi, 2007), en-Necâh Üniversitesi, Dirâsât Ulyâ Fakültesi, Nablus, Filistin.

Ömer, Diyâb Selîm Muhammed, *Devru Hurûfi'l-Atf fi İstinbâti'l-Ahkâm min Mesâdirihâ's-Ser'iyye*, Dâru'l-Hüdâ, Kâhire, 1988.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006.

_____, "*İbn Hişâm en-Nahvî*" md., DİA, İstanbul, 1999, 20/74.

_____, "*Sibeveyhi*" md., DİA, İstanbul, 2009, 37/130.

Özdemir, Şahmettin, *Kur'an-ı Kerîm'de Edatlarla Kullanılan Fiiller*, (Yüksek Lisans Tezi, 1999), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özdoğan, M. Âkif, "*Arap Dilinde Muhâtabı İknâ Etme Açısından Haberi Cümlede Tekit Edatlarının Rolü*", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:9, Sayı:17, (Ocak-Haziran), 2011.

Özek, Ali ve diğerleri, *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, 10. Baskı, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.

er-Râcihî, Abduh, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, 2. Baskı, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 2010.

Rahmân, Ferîde (Faridah Rahman), "*ez-Ziyâde mine'l-Hurûf fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*", www.unhas.ac.id/sastra-arab/.../Arab_Faridah.doc, Erişim Târihi ve Saati: 18.01.2015, 00:30, (13-24).

Râşid, es-Sâdik Halîfe, *Devru'l-Harf fi Edâ-i Ma'ne'l-Cümle*, Câmiatu Kâryûnus Yayınları, Bingâzi, 1996.

er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn Fahreddin, *el-Mahşûl fi İlmi'l-Uşûl*, (I-II), Tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

er-Rummânî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ, *Kitâbu Meâni'l-Hurûf*, Tahkik: Abdulfettah İsmâil Şelebî, 2. Baskı, Dâru's-Şurûk, Cidde, 1981.

_____, *Risâletân fi'l-Luga (Risâle fi Menâzili'l-Hurûf – Risâle fi'l-Hudûd)*, <http://www.shamela.ws>, Erişim Târihi ve Saati: 03.03.2015, 18:45, (1-34).

Sa'd, Mahmud Abdunnebî Huseyn, *Hurûfu'l-Meânî beyne Dekâiki'n-Nahv ve Letâifi'l-Fikh*, Menşeu'tl-Meârif, İskenderiye.

Sa'd, Mahmud Tefvik Muhammed, *Sûretu'l-Emr ve'n-Nehy fi'z-Zikri'l-Hakîm*, 1. Baskı, Matbaatu'l-Emâne, Şebrâ/Mısır, 1993.

Sadak, Bekir, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, 3. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2009.

es-Safâkusî, İbrâhim Muhammed, *el-Mucîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Tahkik: Mûsa Muhammed Zenîn, 1. Baskı, Külliyyetu'l-Da'veti'l-İslâmiyye ve Lecnetu'l-Hifâz alâ't-Turâsi'l-İslâmî Yayınları, Trablus, 1992.

es-Sağır, Mahmud Ahmed, *el-Edevâtu'n-Nahviyye fî Kutubi't-Tefsîr*, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 2001.

Sahyûd, Saîd İbrâhim, “*Delâletu't-Terkibâti'n-Nahviyye li-'Lâ' en-Nâfiye li'l-Cins fî't-Ta'bîri'l-Kur'ânî*”, Mecelletu Dirâsâti'l-Basra, Sayı:13, Yıl:2012, (59-90).

Sâlih, Behcet Abdulvâhid, *el-İ'râbu'l-Mufaşşal li-Kitâbillâhi'l-Mürettel*, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Amman, 1993.

Sâlih el-Mısrî, Fethullah, *el-Edevâtu'l-Mufîde li't-Tenbîh fî Kelâmi'l-Arab*, 1. Baskı, Dâru'l-Vefâ, Mansûra/Mısır, 1987.

es-Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, *Meânî'n-Nahv*, (I-IV), 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Amman, 2002.

Saraç, Mehmet Ali Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi – Belâgat*, 9. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2011.

Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lugat*, İpek Yayınları, İstanbul, ts.

es-Sekkâkî, Ebû Yâkup Yusuf b. Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, Tahkik: Abdulhamîd Hindâvî, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014.

es-Serrâc, Muhammed Ali, *el-Lubâb fî Kavâidi'l-Luğati ve Âlâti'l-Edeb en-Nahv ve's-Sarf ve'l-Belâga ve'l-Arûz ve'l-Lûğa ve'l-Mesel*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1983.

Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, Tahkik: Abdüsselâm Muhammed Hârun, (I-IV), 3. Baskı, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1988.

_____, *el-Kitâb*, Tahkik: Emîl Bedî' Yâkup, (I-V), 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

Soyupek, Hasan, *Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri*, 1. Baskı, Sentez Matbaacılık, Ankara, 2011.

es-Suyûfî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hem'ul-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, (I-IV), Tahkik: Ahmed Şemseddin, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2012.

_____, *Mu'teraku'l-Akrân fî İcâzi'l-Kur'ân*, (I-II), Tahkik: Ahmed Şemseddîn, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

_____, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (I-II), Tahkik: Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2006.

Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, Tercüme: İbrahim Kâfi Dönmez, 7. Baskı, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.

Şâmî, Ahmed Cemil, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî*, Müessesetu İzzeddin, Beyrut, 1992.

Şehhâte, Abdullah, *Ulûmu't-Tefsîr*, 1. Baskı, Dâru's-Şurûk, Kâhire, 2001.

Şensoy, Sedat, “*Rummânî*” md., DİA, İstanbul, 2008, 35/243.

Şerîf el-Belhî, Muhammed İbrâhim Muhammed, *Esâlîbu'l-İstifhâm fî'l-Bahsi'l-Belâgî ve Esrâruhâ fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (Doktora Tezi, 2005-2006), Câmiatu'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye, Külliyyetu'l-Lugati'l-Arabiyye, ed-Dirâsât el-Ulyâ, Kısmu'l-Edebiyyât, İslâmâbâd, Pâkistan.

eş-Şerîf, Mahmud Hasan, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm (Mefhûmun Şâmilun mea Tahdîdi Delâleti'l-Edevât)*, 1. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1996.

eş-Şertûnî, Raşîd, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, (I-IV), Tahkik: Hamîd el-Muhammedî, 17. Baskı, Müesseset-i İntişârât-i Dâri'l-İlm, Kum/İran, 2010.

eş-Şidyâk, Ahmed Fâris, *Gunyetu't-Tâlib ve Munyetu'r-Râgıb: Durûs fi's-Sarf ve'n-Nahv ve Hurûfi'l-Meânî*, Dâru'l-Maârif li't-Tibâa ve'n-Neşr, Sûse/Tunus.

Şimşek, Mehmet Ali, “*Arap Dilinde Bağımsız Yargı Bildiren Cümleleri İsimleştiren Edatlar ve Terkipler*”, *Cumhûriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 2, 2012, (255-287).

_____, “*Arap Dilinde Zâid Edatların İletişim Değeri –Kur’ân-ı Kerîm Örneği-*”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, Sivas, 2001, (381-398).

Tâc, Abdurrahmân, “*Hurûfu'z-Ziyâde ve Cevâzu Vukûihâ fi'l-Kur’âni'l-Kerîm*”, *Mecelletu Mecmei'l-Lugati'l-Arabiyye*, Sayı:30, 1976, Kâhire, (21-27).

Tanç, Halil İbrahim, *Kur’ân-ı Kerîm’de Edatlar*, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara, 2009.

et-Teftâzânî, Sa’deddin, *Muhtasaru Şerhi Miftâhi'l-Ulûm*, Tahkik: Abdulhamîd Hindâvî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2010.

et-Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, el-Câmi’, (I-V), Mısır, 1975.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “*Halîl b. Ahmed*” md., DİA, İstanbul, 1997, 15/311.

Tural, Hüseyin, *Arap Dilinde Ezdad*, 1. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, “*İbn Fâris*” md., DİA, İstanbul, 1999, 19/480.

_____, “*İbn Ümmü Kâsım*” md., DİA, İstanbul, 1999, 20/434.

Tüccar, Zülfikar, “*Şertûnî, Saîd b. Abdullah*” md., DİA, İstanbul, 2010, 39/15.

el-Ukberî, Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyin, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur’ân*, (I-II), Tahkik: Mektebu'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2010.

U'kkâşe, Mahmud, *er-Rabt fi'l-Lâfzi ve'l-Mânâ Te'sîl ve Tatbîk fi Dav'i İlmi'l-Luğati'n-Nassî*, 1. Baskı, en-Nâşir: el-Ekâdîmiyye el-Hadîse li'l-Kitâbi'l-Câmiyyi, Kâhire, 2010.

Uralgiray, Yusuf, *Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi*, (I-II), Tebliğ Yayınları, Riyad, 1986.

Ustaosmanoğlu, Mahmud ve diğerleri, *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsîrli Meâl-i Âlîsi*, Yâsin Yayınevi, İstanbul, 2007.

Uzun, Tacettin, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, 1. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2012.

Uzun, Taceddin - Şimşek, M. Sait, *Arapça-Türkçe Deyimler Kalıp İfadeler Atasözleri Sözlüğü*, Elif Yayınları, İstanbul, ts.

Ünal, Ali, *Allah Kelâmı Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Defîne Yayınları, İzmir, 2007.

Ürün, Ahmet Kâzım, *Örneklerle Arap Dilinde Bağlaçlar ve Terkipler*, 1. Baskı, Esra Yayınları, Konya, 1998.

Wahba, Magdi, *A Dictionary of Literary Terms English-French-Arabic/Mu'cemu Mustalahâti'l-Edeb*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1974.

Yâkûb, Emîl Bedî’, *Mevsûa'tu'l-Hurûf fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1988.

_____, *el-Meâcimu'l-Lugaviyyetu'l-Arabiyye (Bedâetuhâ ve Tetavvuruhâ)*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, ts.

Yalar, Mehmet, *Arap Dilinde Harfler (Kısımları-Amelleri-Anlamları)*, Furkan Ofset, Bursa, 1998.

_____, *Hazırlayıcı Faktörleri Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, 1. Baskı, Emin Yayınları, Bursa, 2009.

Yazıcı, Hüseyin, “*İbn Kuteybe*” md., DİA, İstanbul, 1999, 20/146.

Yazıcı, Numan, *Arapça-Türkçe / Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, “*Fil*” md. DİA, İstanbul, 1996, 13/59.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, (I-IX), Eser Kitapevi, İstanbul.

Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Define Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, *Ana hatlarıyla Kur’ân-ı Kerîm ve Kur’ân İlimlerine Giriş*, 8. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013.

Yüksel, Ahmet, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri* (Doktora Tezi, 1999), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____, “*Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâci ve Kitâbu’l-Lâmât’ı*”, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, Ankara, Yaz 2001, (136 – 148).

_____, “*Arap Dilinde Meânî’l-Hurûf İlmine Dâir Literatür Çalışmaları*”, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 20, Ankara, Yaz 2004, (295 – 306).

_____, “*Arap Dilinde Tazmin*”, Nüsha, Yıl: 2, Sayı: 4, Kış 2002, (133-138).

_____, “*Dilbilim Açısından Kur’ân’da Zâid Harfler*”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Cilt:17, Sayı:3, 2004, (171-183).

ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seriyy, *Meânî’l-Kur’ân ve İrâbuhû*, (I-V), Tahkik: Abdulcelîl Abduh Şelebî, 1. Baskı, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut, 1988.

ez-Zeccâci, Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *Kitâbu Hurufi’l-Meani*, Tahkik: Ali Tefvik el-Hamed, 2. Baskı, Dâru’l-Emel (Müessesetu’r-Risâle), İrbid-Ürdün, 1986.

_____, *Kitâbu’l-Lâmât*, Tahkik: Meylûd b. Abdurrahman, Mektebetu Mansûr el-Eğberî, 2005.

ez-Zemaşerî, Ebû’l-Kâsım Cârullah, *el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Akâvil fi Vücûhi’t-Te’vîl*, (I-IV), Tahkik: Muhammed Abdusselâm Şâhîn, 5. Baskı, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

_____, *el-Mufaşşal fi İlmi’l-Luga*, Tahkik: Muhammed İzzeddin Saîdî, Dâru İhyâi’l-Ulûm, Beyrut, 1990.

ez-Zerkeşî, Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Tahkik: Ebû’l-Fazl Ahmed Ali ed-Dimyâtî, Dâru’l-Hadîs, Kâhire, 2006.

ez-Zervekî, Ebû Bekr, “*Delâlatu’l-İrtibât fi Uşlûbi’ş-Şart (Dirâse fi Nusûs min Sahîhi’l-Buhârî)*”, Mecelletu Külliyyeti’l-Âdâb ve’l-Ulûmi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâiyye Câmiatu Muhammed Haydır, Sayı:6, 2010, Sekre, Cezâyir.

ez-Zeyleî, Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf, *Tahrîcu’l-Ehâdisi ve’l-Âsâri’l-Vâkıati fi Tefsîri’l-Keşşâf*, (I-IV), 1.Baskı, Tahkik: Abdullah b. Abdurrahman es-Sa’d, Dâru İbn Huzeyme, Riyad, 1414.

Zihni Efendi, Hacı Mehmed, *el-Muntehab ve’l-Muktedab fi Kavâidi’s-Sarfi ve’n-Nahv*, 5. Baskı, Mârifet Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

01.10.1984 târihinde İzmit'te doğan Emre ÇAVDAR, İlkokulu ve Ortaokulu Gölcük'te (Kocaeli) okudu.

2002 yılında Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden mezun olup, Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. Yüksek Lisansını "Arap Dili ve Belâğatı'nda İcâz Sanatı" adlı tezi ile Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yaptı. 2010 yılında başladığı Doktora eğitimini 2015 yılında bitirdi.

Evli ve iki çocuk babası olan yazar, hâlen Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevine devam etmektedir.